This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

TAYLOR INSTITUTION
DOMI NUS ILLU MINA TIO MEA

PG1201.G62 (5-6)

XX ИЗДАЊЕ ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ XX

ГОДИШЊИЦА
НИКОЛЕ ЧУПИЋА

ИЗДАЈЕ ЊЕГОВА ЗАДУЖБИНА

КЊИГА V – 6,

У БЕОГРАДУ
КРАЉЕВСКО-СРПСКА ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА 1883

TAYLOR INSTITUTION
UNIVERSITY
7 JUL 1981
OF OXFORD
LIBR

Где је што

ДЕО ПРВИ

СТРАНА

Састанци одбора Чупићеве Задужбине

I Годишњи састанак 31 Јануара 1883 I

II Састанак 11 Априла 1883 III

III Састанак 10 Маја 1883 IV

IV Састанак 8 Јула 1883 V

ДЕО ДРУГИ

1 Помени о Даничићу од М. Ђ. Миличевића 1

2 Град Вишесав и видинска област од Ст. Новаковића 141

3 Одломци из Историје Београда од * 165

4 Наследно право у старом српском праву од М. Ђ. Миловановића 188

5 Из Никшића на Горанско (цртице из путовања по Црној Гори) од Д. Ж. Братинића 212

6 Грађа за картографију и за географију Србије од А. Алексића 259

7 Грађа за нашу новију ратну историју од А. Алексића 272

8 † Павле Кустурић, свештеник владимирачки, од М. Ђ. Миличевића 281

9 Једна Грчка песмарица о Срп. устанку, од Свет. Николајевића 235

I

ГОДИШЊИ САСТАНАК

ОДБОРА ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ

31 Јануара 1883
у Београду.

Били су: Г. Ст. Новаковић, Чед. Мијатовић, М. Ђ. Милићевић, Прота Јаков Павловић, Свет. Николајевић, Свет. Вуловић, и Мита Ракић.

1.

Најпре члан и деовођ Мита Ракић прочита извештај о раду одборовом у прошлој години. Из тога извештаја види се да је фонд задужбине за 1880, 1881 и 1882 годину, које од интереса на свој капитал, које од продатих књига, имао прихода 15.859 динара и 37 пара. У управи фондова капитал задужбине, с интересом до данас, износи 76.000 динара.

Одбор прими овај извештај к знању одредивши члана свога г. С. Сретеновића, и чиновника министарства финанције, г. Ж. Богдановића, да прегледе и овере рачуне.

2.

За тим је приступљено к избору једнога члана. И би изабран за члана одбору г. Живојин Симић, професор.

3.

За деловођа и благајника би изабран тај исти г. Ж Симић.

4.

За тим за председника одбору би избран г. М. Ђ. Милићевић, по што се г. Ст. Новаковић, због својих послова, није могао даље примити председништва.

5.

Г. М. Ђ. Миловановић предао је за *Годишњицу* прилог „Наследно право у старом српском праву.“ Предато је г. Ђ. Павловићу на реферовање.

6.

За прилоге г. А. Алексића решено је да се штампају у *Годишњици*.

7.

Извод из „Историје Бугара“, који је спремио г. Ж. Симић предат је на оцену г. г. Вуловићу и Ковачевићу.

8.

Председник, иза тога, јави да је покојни Павле Кустурић, свештеник, завештао одбору 25. дуката. И новци су већ примљени. Слава покојнику! би изречено једногласно у одбору.

9.

Г. Ст. Новаковић прочита свој састав *Град Вишесав*; састав би примљен у Годишњицу.

10.

Председник јави да је С. Петербурски универзитет послао 9 томова својих књига, с молбом за размену. На што би одлучено да се у замену пошљу све Годишњице.

Председник одбора,

М. Ђ. Милићевић

Члан дволовоб,

М. Ракић

II

САСТАНАК

ОДБОРА ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ

11 Априла 1883

Били су: Председник Милан Ђ. Милићевић; чланови: Стојан Новаковић, Др Јосиф Панчић, Стојан Бошковић, Ђорђе Малетић, Јаков Павловић, Сава Сретеновић и Живојин П. Симић.

1.

Председник поднесе чланак „Помени о Ђури Даничићу“ у коме су његове белешке о путовању с Даничићем по новим крајевима Србије, и до 100 писама Даничићевих, која је Даничић писао њему израђујући речник у Загребу. Пошто је прочитао више писама и неки део својих путних бележака, Одбор одлучи да се чланак наштампа у Годишњици.

2.

Председник саопшти да је г. Ђока Павловић вратио чланак М. Ђ. Миловановића „Наследно право у старом српском праву“ с писмом, које прочита Одбору. Пошто г. Павловић изјављује да та расправа заслужује својом вредношћу да се наштампа у Годишњици, Одбор је одлучио да се чланак наштампа у Годишњици.

3.

Председник саопштава да је г. Ђ. Малетић поднео Одбору своје дело „Грађа за историју српског народног позоришта у Београду од 1855 год. до првог рата нашег с Турцима 1875 год. Одбор одлучи да се умоле г. г. Светомир Николајевић и Светислав Вуловић да то дело прегледају и поднесу Одбору своје мишљење о њему.

4.

Председник саопштава да је пок. Павле Кустурић из Владимираца окр. шабачког завештао Фонду Чупићеве Задужбине 25 # цес., и да му је тај новац већ предат. Одбор је с благодарношћу примио завештање и завештаоцу одао своје поштовање уставши и рекавши. „Бог да му душу прости!“ Пошто је у Одбору речено више лепих речи о овоме племенитом делу одлучи Одбор да се опише живот завештаочев и да се наштампа у Годашњици, што прими да учини г. Председник. А да би се његовом завештању дало видније место Одбор је одлучио да се тим новцем награди каква добра расправа.

Председник

М. Ђ. Милићевић

Члан деловођа Одбора

Жив. П Симић

III
САСТАНАК
ОДБОРА ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ

10 Маја 1883

Били су: Председник: Милан Ђ. Милићевић; чланови: Стојан Новаковић, Стојан Бошковић, Ђорђе Малетић, Мита Ракић, Светомир Николајевић, Светислав Вуловић, Јаков Павловић, и Живојин П. Симић.

1.

Прочита се чланак „Београд 1688.“ у ком се расправља како је те године царско-немачка војска под командом курфирста баварског Максимилијана Емануила ос-

воила Београд од Турака. Одлучено је да се прими у Годишњицу, али да писац учини исправке по неколиким напоменама.

2.

Председник пријави књигу „Гајење деце“ од Марије Манасијине, које превод у рукопису подноси Др Драга Лочић с молбом да се наштампа о трошку Чупићеве Задужбине.

Умољени да даду своје мишљење о том делу Г. Г. Др Лаза Лазаревић и Др Лаза Докић.

3.

Председник предложи да се V. Годишњица наштампа у 700. комада. Прима се.

Председник одбора,

М. Ђ. Милићевић

Члан, деловођа одбора

Жив. П. Симић

IV
САСТАНАК
ОДБОРА ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ

8 Јула 1883.

Били су: Председник М. Ђ. Милићевић, и чланови: Ст. Новаковић, Др Панчић, Ст. Бошковић, Мита Ракић, Прота Јаков Павловић, Ђ. Малетић, Св. Николајевић, Сава Сретеновић.

1.

Прочита се чланак г. Д. Ж. Братинића „*Од Никшића на Горанско.*“ У том се саставу донесе врло многе

географске белешке, а казује се доста и о племену Дробњацима, које је тако мало познато. Одлучено би да се штампа у Годишњици.

2.

Прочита се чланчић »о две три речи, филолошко-археолошка белешка« од г. Ив. Павловића. По прочитању одбор нађе да је писац узео врло мало грађе, и да је и то мало обрадио врло површно. За то би одлучено: да се не прими у Годишњицу, докле се не би учинило оно што писац и сам вели на крају ове своје белешчице.

3.

За састав »Начело да закони не могу имати повратну силу«, умољен би г. Ђ. Павловић, као познати правник, да би изволео прочитати га и реферисати.

4.

Прочита се писмо г. Стевана В. Поповића, надзорника Текелијног завода у Пешти, који моли да се библиотеци тога завода поклоне сва издања Чупићева.

Како пак одбор нема свих својих издања, то их сва ни дати не може, него је одлучено да се пошље од онога што се има.

5.

Члан и благајник за прошлу годину, г. Мита Ракић, јавља да г. Сретеновић, који је одбором одређен да прегледа рачуне од прошле године, није могао то да учини, а потреба је прека да се рачуни прегледе. Одбор на то одреди г. Светомира Николајевића да те рачуне прегледа.

Председник одбора,

М. Ђ. Милићевић

Члан, деловођ,

Жив. П. Симић

ПОМЕНИ О ДАНИЧИЋУ

(ИЗ ПОСЛЕДЊИХ ГОДИНА ЊЕГОВОГ ЖИВОТА)

Члан Одбора Чупићеве Задужбине, Др Ђ. Даничић, премину у Загребу 4 Новембра 1882.

На нама је, друговима његовим, да га по смрти поменемо; да му, бар тим поменом, захвалимо што је именом својим крепио леп глас о задужбини родољубивога Николе Чупића.

Али Даничић није тек као члан нашега одбора заслужан помињања. Он је био један необичан, један велики човек. Величина његова познаје се, рекао бих, најбоље по ширини и богаству његовога необичног ума, и по крепости његове снажне воље. Још није ни довољно осветљен, нити потпуно процењен добротворни утицај Даничићевих радова на српску књижевност, на српску реч, на српски ум; али и ово оволико, колико је учињено досад, даје нам довољно права да га назовемо необичним, великим човеком.

Ми, његови сувременици, који смо му били познаници и пријатељи, дужни смо чувати од заборава, и предавати потомству што год знамо о том ретком Србину научнику; дужни смо синовима и унуцима својим приби-

рати што више грађе за цртање потпуне слике онога, који ће до века бити слава књизи српској и хрватској.

Та дужност креће и мене да пишем ове врсте.

Ја не ћу казати о Даничићу ништа необично, ништа ново. Али што год кажем, то не ће бити на одмет нама савременицима његовим. Потомцима пак, од којих ће време Даничића јако удаљити, може моје казивање бити још од већега интереса, од веће користи.

Ја сам се лично познао с Даничићем тек онда, кад је он постао библиотекар државне библиотеке уз „попечитељство просвештенија.“

Године 1857 (7 Јануара) ја сам изабран за члана „Друштву Српске Словесности“; Даничић је томе Друштву већ био члан и секретар.

Доцније, као члан Друштва, ја сам бивао биран за благајника Друштву, јер онда служба секретарска и благајничка не беху дане једноме члану, као што је то сада.

Тада сам се још чешће виђао с Даничићем.

Живели смо као познаници који поштују један другога. Ја сам гледао њега као човека истински великога, који има права на моје поштовање, а он се према мени владао као према човеку, кога му је поштовање мило, и кога и сам цени и уважава. Блискога дружења међу нама није било. С тога смо врло дуго говорили један другоме *ви*.

Године 1872 (у другој поли Августа) спремао сам се да водим у Москву, на университет, сина свога Миту. Да би детету растанак с кућом и отаџбином што боље остао у памћењу, умолио сам 18 Августа у вече Даничића, Архимандрита Дучића, Кнеза Ал. Церетелева, Стојана Новаковића, Јосифа Мајснера, и суседа Срету, да ми дођу на вечеру и на пријатељски разговор.

Тога дана пред вече удари грозна киша с ветром.

Даничић, који је и дању слаба вида, то вече по мраку, по киши, и неравној београдској калдрми, грдно се намучио до моје куће. За то, улазећи, још с врата рече:

— Дошао сам за то што вас поштујем, и што желим рећи сину вашем срећан пут на тако дуго време; па ћу се одмах вратити; не смем остати дуже; тако је зло на пољу.

Ипак је остао докле и други. Кнез Церетелев, који је седео у господској улици, још даље од Ђуре, узе на се да га отпрати до куће. И отпратио га је.

Колико ми га бејаше жао што се намучио, толико ми после бејаше мило слушати кад он беседи:

— Господине кнеже! говораше он: — за колико дана могу они (ја и син мој) стићи у Москву? Идт.

То вече углависмо да се из Београда кренемо заједно; јер је Ђура, враћајући се у Загреб, желео свратити у Иванку Кнегињи Јулији.

21 Августа у вече, ја и мој син седосмо на Сави на лађу која полази за Пешту.

На тој лађи беху: Даничић, Др Н. Крстић, и Кнез Медо Пуцић.

Кнез Медо, по свршетку свога наставничког рада у Београду, враћаше се у Дубровник, постојбину своју; Крстић путоваше у Пешту, да тамо разгледа неке старе архиве, а Даничић, као што већ рекох, иђаше у Иванку, у госте Кнегињи Јулији.

Тада управо беше 25 година, како је започео свој онако озбиљни, онако савесни, онако велики научни рад наш славни Даничић. Природно је, да се у разговору највише разбирало за оно што се дотицало самога Даничића. У том разговору упитасмо га: како је, и којом приликом, узео презиме *Даничић*, кад је његово очино подрекло *Поповић*?

— Са свим случајно, одговори он: — године 1847, бивши у Бечу, написао сам састав у одбрану српског

језика и новог правописа. Тај сам састав био потписао именом *Југовић*, јер ми се то презиме допадало по косовским јунацима браћи Југовићима. Бечка цензура забрани тај састав; те сам морао тражити да га штампам на другом месту. То се могло учинити у Пешти, као у средини Мађарске. Али и ту, тек по што би се саставу преденуло име, и по што би се и писцу дало друго име, и још што шта предругојачило: јер оно што је забрањено у Аустрији, није се смело ни у Мађарској штампати без неких измена. И тако ја тај састав назовем сада:

„Рат за српски језик и правопис.“

И на њему се први пут потпишем — *Даничић*, јер сам, после браће Југовића, највлео браћу *Даничиће* из песама.

Ми сви бејасмо врло задовољни што ово чусмо из уста самога Даничића.

Из живота великих људи миле су потомцима и најмање ситнице, а то ли постање овога презимена, које у историји српске књижевности тако много значи[1]

Кнез Медо Пуцић изиђе на Гомбошу, одакле ће преко Осека и Загреба у Дубровник; Др Н. Крстић оста у Пешти, а с Даничићем се ја и син мој растасмо на станици *Ласници* (мађарски: *Чеклиз*), где њега чекаху каруце које је Кнегиња преда њ изаслала била.

Та три четири дана заједничкога путовања зближише још више мене и Даничића.

Доцније се Даничић вратио у Београд, и заузео своју катедру. Тада су наша састајања била чешћа и пријатељство веће.

---

[1] Ово сам написао и штампао одмах по повратку из Москве, гледај *„Школу“* за 1872, 460—463.

Године 1875, Стојан Новаковић, као министар просвете, склони Даничића, те походи средње школе у Неготину, Зајечару, Кнежевцу, Алексинцу, Крушевцу, и Јагодини.

Том приликом Даничић је први пут видео Тимочку долину, и готово сву источну полу Србије.

Он је свакад био жарки родољуб, а тај га је пут, рекао бих, још обновио, окрепио, и испунио радошћу и необично светлом надом.

Лепоте предела кроз које је путовао, напредак школа које је походио, цветање вароши које је видео, и богаство народа кроз који је пролазио — све то пйтало је родољубиву Даничићеву душу неком радошћу нада све радости. А љубазност у сретању, и гостољубље у дочецима он, по смерности својој, никако не признаваше као дужну пошту великому учитељу, него као једну сјајну црту у карактеру нашега народа; и томе се особито радоваше.

После тога првога путовања, Даничић је говорио о новом путовању по Србији, као о каким благим данима, као о највећој радости својој. И баш тога ради долазио је к мени више пута, да градимо планове о путовању по Србији; али је свакад желео „да идемо заједно!“

Кад је, на позив Академије, по други пут отишао у Загреб да се прими уређивања великога *Речника*, онда је отпочео дописивати се са мном о оном што му је кад требало. Наша је преписка бивала с дана на дан све живља и све пријатељскија.

Ја ћу овде наштампати неколико његових писама[1] из којих се може видети не само како је, тако рећи, слово

---

[1] Писама ће бити до 100; али има их у мене још трнестина које сам оставио, пошто ми се чини да немају интереса за јавност.

по слово постајао велики Речник, него која су у једно као огледало душе и срца Даничићева.

Писма се почињу године 1877, а завршују се на неколико дана пред његову смрт.

ДАНИЧИЋЕВА ПИСМА

1

Госиодину **М. Ђ. Милићевићу**

СЕКРЕТАРУ МИНИСТАРСТВА ПРОСВЕТЕ

BIOGRAD
(Belgrad
Serbia)

У ЗАГРЕБУ 14 Јуна 1877

Многопоштовани господине!

Хвала вам велика на љубазном писму од 9 ов. месеца.

Г. Рачки сам ће вам писати о оном што желите. Он би то већ учинио, али је имао којекакве приправе за инсталацију, која је данас свршена. Тако је сада загребачки кононик.

Мило ми је што ваш посао тако напредује. За живот Св. Ћирила не знам што бих вам казао што ви не бисте знали. Јамачно знате да је и Рачки о њему писао, а познате су вам и руске књиге које су изашле пре неколико година, кад је оно била светковина Св. Ћирила. Друго не знам ни ја ништа.

Што је Срежњевски писао о вашој „Кнежевини Србији" није ми познато. Ако имате на одаће 1 егземплар те брошуре, молио бих вас да ми пошљете; био бих вам врло захвалан.

Овде још нема оне књиге „Гласника", у којој је изашао чланак г. Дучића о манастиру Морачком!!!

Је ли г. Мита, син ваш, отишао у Париз?

Молим вас да бисте изволели казати свима својима моје срдачно поздравље и истинито поштовање.

Будите ми здрави и весели.

С особитим поштовањем

Ђ. Даничић.

2

Господину **М. Ђ. Милићевићу**

секретару министарства просвете

BIOGRAD
(Belgrad
Serbia)

У ЗАГРЕБУ 31 Јула 1877

Многопоштовани господине,

Драги пријатељу!

Једва данас могох вам послати преко зета свога Бозовића један егземплар најновијега дјела свога. Молим вас, примите га љубазно. Опростите што ће вам тако доцкан доћи. Будите увјерени да није до мене кривица.

Ваше пошљедње писмо затекао сам овдје вративши се из Рогаца. Како сам се одмах селио у нов стан, писмо се негдје заметнуло, те га не могу наћи. Не опомињем се да је у њему што год на што бисте жељели да одмах одговорим.

Велика вам хвала на наставку о животу Срба сељака. Из њега је већ исписано што ће се употребити за рјечник. . . .

Желећи вам свако добро и молећи да бисте извољели казати од мене поштованој госпођи поклон, и цијелој породици срдачно поздравље, остајем свагда с особитим поштовањем.

Ђ. Даничић

3

Господину **М. Ђ. Милићевићу**

СЕКРЕТАРУ МИНИСТАРСТВА ПРОСВЕТЕ

У ЗАГРЕБУ 16 Октобра, 1877

Драги пријатељу!

Врло сте ме задужили драгим писмом од 12 о. м. За сада вам велика хвала.

Г. Рачки много вам захваљује на поздраву, и отпоздрављајући вас моли да му опростите што вам још није писао: сеоба, намештање, посао који му се затекао у руку, то га је до сада задржавало; али обећања није заборавио.

Агазли има у Вукову речнику с примером:

И изведе агазли гаврана, тј., коња.

Ајра и *Ајрија* долази у песмама као женско име турско.

Не бисте ли ми сада могли дознати што о томе код наших зналаца турскога језика?

Што се од имена места различно изводе имена мештанима и мештанкама и адјектива, за то би не само много помогао речнику, него би и српском језику и Србији учинио велику услугу и част ко би за *свако* место то написао и *штампао* азбучним редом и с акцентима, н. пр.

Београд: Београђанин, Београђанка (ако се говори), Београдац, бе гратка, београдскӣ.

Ја мислим да вама за тај посао не би требало више од месец дана, па би се могло одмах штампати у првом Гласнику, а после би се у Речнику позивало на Гласник (чега ради волео бих да се штампа). Не бисте ли се могли примити тога? Ја вас молим. (Што за нека имена има то у Вукову речнику, ништа за то; овај посао за који вас молим, треба да је потпун; он има своју особиту намеру, за то и треба да уђе у њ и оно што би се већ налазило у речнику. На сваку таку реч која се већ налази у Вукову Речнику, дошло би најмање по десет којих

онде нема). Уверен сам да ћете ви одмах видети важност овој ствари, за то се и устежем од многог препоручивања.

Молећи да бисте своје срдачно од мене поздравили, и желећи вам добро здравље и задовољство остајем с особитим поштовањем.

Ђ. Даничић

4

Господину **М. Ђ. Милићевићу**

секретару министарства просвете

У ЗАГРЕБУ 2 Новембра 1877

Драги пријатељу!

Велика вам хвала на љубазном писму од 26 пр. м. Кад се не можете наканити на онај посао, молим вас, као што и обећавате, попишите деривата од имена мјесних која се почињу словом *а*. Учинићете велику љубав — не само мени.

Али ево још друге и дуге молбе. Најприје молим вас да бисте намолили господу која знају турски, да учине љубав, те протумаче ријечи пописане на приложеном листу [1]. Ја бих молио врло лијепо да у тумачењу кажу: 1. имају ли те ријечи у Турака? 2. јесу ли турске? 3. шта значе? 4. које треба писати са *х*? — За оно *ал* што је пред неким ријечима, молим нека назначе гдје би *ал* било за се ријеч, гдје ли може бити није за се ништа, него је дио ономе што је до њега написано. — Знам да ће им бити досадно преписивати те ријечи, и врло бих им радо олакшао труд, али не знам како. Молите их да ту досаду љубазно приме, и на уму имају да чине добро књижевности и народу.

---

[1] За све речи турске, или од турских речи постале, ја сам питао г. Ал. Пачића, који се одликује не само знањем језика турскога, него познавањем свију оних крњих речи које је босњачки турски језик унео у говор српски.

Осим труда, који ћете око тога имати, имам још нешто што бих желио управо од вас чути. Молим вас, немојте ме одбити.

Какав акценат имају *Алдинци, Алдинаца* и *Алдински*? и има ли особито име за човјека и жену одатле?

Има ли име за човјека из *Алдинца*?

Какав акценат има *Аљудово*? има ли каквих деривата од тога?

Какав акценат има *Амерић*? има ли од тога деривата?

С каквим бисте ви акцентом изговорили име *Анђелко*?

Аниште (ханиште) какав има акценат?

Има ли од *Аранђеловца* деривата осим адјектива?

Арнајево какав има акценат? и има ли деривата?

Арбулић какав акценат и деривата?

С каквим акцентом ви читате локатив: *по авазу*?

Вашим љубазним одговором на ова питања биће довршена прва радња око ријечи које се почињу словом а. Свјема њима заједно требало би посла још мјесец дана, па би биле готове за штампу. Али је боље, сигурније, а неких ријечи ради и потребно, овако на пола обрадити све до пошљедњега слова, па се онда опет вратити и довршивати за штамну. Кад још које слово овако на пола израдим, онда мислим неколицину ријечи (за 1 — 3 табака) са свим израдити, па то штампати као оглед, да би могла критика свој суд и жеље казати, да се може још примити што би било за примање[1].

Молим, мој поклон и поздрав изволите казати цијелој поштованој породици, и са свима њима будите ми здрави и весели.

С особитим поштовањем
ваш
Ђ. Даничић

---

[1] На сва горња питања ја сам му послао одговоре што се могло пре.

5

Господину **М. Ђ. Милићевићу**

секретару министарства просвете

У ЗАГРЕБУ 25 Новембра 1877

Драги пријатељу!

Неки дан примих љубазно ваше писмо од 19 ов. м. а данас и „*Славе у Срба.*" Велика вам хвала на свему. Гледаћу што пре да и у овом красном делу вашем побележим што ће требати за речник.

Ако бисте имали на по се штампан први и други чланак „*Срба Сељака*", молио бих вас врло лепо да ми пошљете, да и у њима побележим што би било за речник. Из трећега је чланка већ исписано.

Вук у речнику има *бабин дроб* близу Београда код Ресника, а у Гласнику 19, 98 помиње се *бабин гроб* у врачарском срезу. Може бити да је то једна ствар (брдо), па је погрешио један или други писац. Како је то близу Београда не бисте ли могли дознати како је управо? Молим вас.[1]

Будите ми са свима својима здраво и весело.

С поштовањем

Ђ. Даничић.

6

Господину **М. Ђ. Милићевићу**

секретару министарства просвете

У ЗАГРЕБУ 10 Декембра 1877

Драги пријатељу!

Оба ваша писма од 25. нов. и 3. ов. м. и све три свеске „*Живота Срба сељака*" примио сам. Велика вам хвала.

---

[1] Дознао сам, и одговорио одмах како треба.

Ваша ће заслуга бити што ће оно што из Србије улази у рјечник бити потпуније него из кога му драго другога краја.

Прву књигу Срба сељака вратио бих до који дан, док се поцрпе, кад би вам преко требала; али је корисно за речник да остане овде докле се речник ради, јер ће и после код многе речи ваљати у књигу погледати смисла ради.

Молим вас врло лепо настаните еда бисте што дознали од зналаца турскога језика за *багру*. Могло би се мислити да је од турскога *баг* (*бѫглама*) *везати*, али треба знати долази ли у турском језику са оним *р* на крају: *багр*, и шта значи. Ако није турска реч, врло би знатно било.

Такође вас молим да пропитате шта је оно *бан* у *банбадава* (*бамбадава*): долази ли тако са *бан* (*бам*) и у турском језику, и шта је?[1]

Спремајте се, молим вас, да и селима која се почињу словом *б* (у Јовановићеву речнику) побиљежите акценте и деривата.

О другоме други пут.

Желећи да вам је сретна нова награда рускога цара за ваше драгоцене труде (о којој јуче читах у неким новинама) а особито желећи да у најбољем весељу и задовољству проведете благе дне остајем

с особитим поштовањем

Ђ. Даничић.

7

Господину **М. Ђ. Милићевићу**

секретару министарства просвете

У ЗАГРЕБУ 17 Декембра 1877

Драги пријатељу!

Јуче примих поштовано писмо ваше од 12. ов. м. Врло се радујем новој почасти, коју добисте од Петерб. Академије.

---

[1] Благодарећи г. Алексиј Пачићу прибрао сам обавештаје и послао одмах.

Честитам вам. Немате се чега побојавати, нити шта правдати. То је ваша заслуга, што сте заслужили онијем што сте већ урадили. Да вас Бог живи, да можете јоште дуго приносити користи српском народу.[1]

Желим да у здрављу и потпуном задовољству проведете благе дне.

Молим, кажите мој поклон и поздрав госпођи и свима својима.

с поштовањем

ваш

Ђ. Даничић.

8

Господину **М. Ђ. Милићевићу**

секретару министарства просвете

У ЗАГРЕБУ 28 Декембра 1877

Драги пријатељу!

Хвала вам на љубазном писму од 24 ов. м. и на доброти којом ми посласте брошире Гротове. Ако бисте му кад писали, молио бих да му кажете моју захвалност.

Ако вас ово писмо нађе у Београду[2], молио бих врло лепо да ми јавите на кога ћу се обратити с молбом за продужење одсуства, јер мислим да г. Министар није ту.

Где год били, од Бога вам свако добро!

с особитим поштовањем

Ђ. Даничић

Честита вам нова година!

Не знам јесам ли вам већ захвалио на писму од 15 ов. м. Ако нисам чиним сад.

---

[1] Ово је одговор на писмо којим сам му јавио да сам изабран за члана *Академије Наука* у Петрограду.

[2] Мислило се да ћу ја отићи тих дана у војску, која је била на Нишу.

9

Господину **М. Ђ. Милићевићу**

секретару министарства просвете

У ЗАГРЕБУ 30 Јануара 1878

Драги пријатељу!

Приближује се време кад ће ми опет требати ваша помоћ. Да не би било превећ у један пут, молим вас за сад да бисте учинили љубав, те из Јовановићева речника пописали имена која се почињу гласовима *ба*, ставили акцепте, додали деривата такође с акцентима.

Који дан имаћу дужу молбу.

Академија је одлучила да се штампа за оглед до 3 табака. Тако ћу до који дан почети приправљати управо за штампу. Молим вас не одреците ми помоћи.[1]

Примите са свима својима поклон и поздрав.

с поштовањем

В. Даничић

Акценат на именима месним треба казати у номинативу, генитиву, и локативу, ако није у свим тим падежима једнак.

10

Господину **М. Ђ. Милићевићу**

секретару министарства просвете

У ЗАГРЕБУ 24 фебруара 1878

Драги пријатељу!

Јуче примих ваше љубазно писмо од 20 ов. м. с акцентованим именима. Захваљујем вам од свег срца. Сада при-

---

[1] Све је урађено и послано по жељи.

прављам што ће се штампати за оглед. Али много и врло много муке имам око речи *а*.

Молим вас, примите са свима својима срдачно поздрављe.

С поштовањем

ВАШ ВАЗДАЊИ

Ђ. Даничић

11

Господину **М. Ђ. Милићевићу**

СЕКРЕТАРУ МИНИСТАРСТВА ПРОСВЕТЕ

У ЗАГРЕБУ 18 Маја 1878

Драги пријатељу!

Ваше поштовано писмо од 13 овог месеца затекло ме је јуче баш над коректуром првих листова *Огледа* од рјечника. Велика вам хвала на свему што ми онако љубазно јављате о Азбуковици. Оглед се штампа врло лагано ради ситних слова; али се опет надам да ће за месец дана изаћи.

Надам се да сте се здрави и задовољни вратили из Петербурга [1].

Молим, примите са свима својима срдачно поздрављe и поштовање, с којим остајем вазда

ВАШ

Ђ. Даничић

12

Господину **М. Ђ. Милићевићу**

СЕКРЕТАРУ МИНИСТАРСТВА ПРОСВЕТЕ

У ЗАГРЕБУ 4 Августа 1878

Поштовани господине,

Драги пријатељу!

Вративши се из Рохича затекох драго писмо ваше од 13 пр. м. и брошире Гротове и Пикотову. Хвала вам на свему.

---

[1] Године 1878 ја сам, по послу *Добротворног Одбора*, ишао у Петроград, и отуда се вратио 5 Маја у Београд

Молим вас врло лепо да бисте имали доброту изјавити моју топлу захвалност именованој господи.

Хвала вам на почетку песмице, што ми посласте. Ја мисли да ће „*прелепоти*" бити: „прелепо ти".[1]

Мило ми је што вам је „Оглед" тако по вољи.

Молим вас да бисте казали моје срдачно поздравље свима својима — и онима који су у Нишу.

Будите ми здрави и весели.

С поштовањем
Ђ. Даничић

10

Господину **М. Ђ. Милићевићу**
секретару министарства просвете

У ЗАГРЕБУ 12 Августа 1878.

Многопоштовани господине,

Драги пријатељу!

Ево ме опет да вам досађујем.

У „Кн. Срб." на стр. 61. имате *Бесна*. Молим какав је акценат.

У „Жив. ср. сељ." 1, 8 велите да се свака недеља зове *бела*, у коју се мрси петак и среда. Молим вас врло лепо да бисте ми јавили мрси ли се петак и среда таке недеље баш месом или само сиром и млеком? и кажите ми неколико таких недеља.

---

[1] Послао сам му био песмицу:
Прелепо ти лепотица
Преко поља пређе
За њом трчи солдат Станко
Пушком росу тресе.
Стан' не бежи, лепотице,
Ти ћеш бити моја!

Прилажем неколико речи које могу бити турске, и молим вас врло лепо да бисте дојакошњом добротом разабрали и јавили ми јесу ли доиста турске и шта значе у Турака.

Сада ми вас ваља молити да се наканите и прегнете, те узмете преда се села којима се имена почињу словом *б*, па да о њима побележите и јавите онако како сте учинили с онима којима се имена почињу словом *а*, чим сте велико добро учинили [1].

Молим да бисте казали од мене поклон и поздрав свима својима, а Ви ми будите здрави и весели.

С особитим поштовањем
ваш
Ђ. Даничић

14

У ЗАГРЕБУ на Митров дан 1878

Многопоштовани господине!

Примио сам и другу књигу „Живота и дела великих људи", коју ми изволесте послати, и нешто сам читао у њој, и рад сам још. Ја једнако мислим да то дело може бити веома корисно народу. Хвала вам и што написасте и што ми посласте. Да вас Бог поживи да у здрављу и задовољству свршите и то и још друго много.

Матковић ми се хвалио да сте му послали књигу, и молио ме да вам пишем да вам лепо захваљује, и да ће захвалност своју показати што пре чим год својим новим.

У народним се песмама пева *Ђорђе с Бјелотића* (Вук 4, 290). Молим вас, можете ли ви разабрати који се од садашња три Бјелотића ту мисли?

---

[1] Учињено је што се год могло.

Особито ми је мило баш данас замолити вас да ми поздравите срдачно оба своја Мите[1]. Такође молим да бисте мој поклон казали госпи и поздрав свима својима.

Будите здрави и весели.

С особитим поштовањем
Ђ. Даничић

15

У ЗАГРЕБУ 8 Декембра 1878

Многопоштовани господине!

Велика вам хвала на доброти којом ми јависте за Белотић.

Надам се да ће вам се очи опоравити[2], те вам не ће сметати да имате део у мојој тешкој радњи. Није хитно.

Молим, изволите казати мој поклон и поздрав свима својима.

С особитим поштовањем
ваш
Ђ. Даничић

16

У ЗАГРЕБУ на бадњи дан 1878

Многопоштовани господине,

Драги пријатељу!

Примих и најновију књигу вашу „*Физиологија и Хигијена*“ заједно с биљешком о „питан[3].“ Велика вам хвала, и

---

[1] Мисли на Митров дан као имени дан оба Мите.

[2] Тада су ме болеле очи.

[3] О речи *питан* послао сам му ову белешку:

«Дроби Вале на кавале,
Степан гледа иза кладе,
Помолио по тојаге.
Дроби ситно да је питно«

То сам запамтио још из Рипња.

да вас Бог поживи много година на корист књижевности српској!

Молим, кажите мој поклон и поздрав свима својима.

Честит вам Божић, и честито вам ново љето!

С особитим поштовањем

Ђ. Даничић

17

У ЗАГРЕБУ 23 Фебруара 1879

Многопоштовани господине,

Драги пријатељу!

Примио сам што сте имали љубав послати ми о *Хумнини*. Велика вам хвала!

У вашим расправама „Живот Срба сељака" 1,80 и 2,31 има *богородичина рука*. Молим вас врло лепо, ако бисте могли дознати научно име тој трави, и ако се још како српски зове, да бисте учинили љубав и јавили ми.

У великом делу вашем „Кнежевини Србији", 565, помиње се село *Богоштица*, којега сада нема. Однекле имам забележено да у округу подринском има река *Богоштица*. Молим вас врло лепо, ако јој можете дознати акцентуацију, да бисте имали доброту јавити ми.

У дебати скупштинској (у Ср. Нов.) о новом закону о *упису у радње* спомињу се више пута неки *кокичари*. Молим вас, какви су то трговци?

У песмама се помиње *бојали кула* и *бојанли кула*. Молим вас врло лепо да бисте у наших зналаца турскога језика пропитали има ли у турском језику тако што, и може ли бити од *бој* (кат) а не од *боја* (фарба)?[1]

---

[1] На сва ова питања прибрао сам објашњења и послао.

Молим вас да бисте изволели казати свима својима моје срдачно поздравље, а ви ми будите здрави и весели.

Ваш с поштовањем

Ђ Даничић

18

У ЗАГРЕБУ 1 Марта 1879

Поштовани господине!

Драги пријатељу!

Примио сам Гротову интересантну књижицу, коју ми изволесте послати. Хвала вам; а молим вас да бисте и г. Гроту јавили моју захвалност, кад му успишете[1].

У вашој „Кнеж. Срб." помиње се река *Болечица*. Молим вас врло лепо да бисте ми јавили каква јој је акцентуација. То ће бити иста река коју Богић у Гласнику зове само *Болеч* (како је у нашим белешкама).

Молим вас да бисте у наших зналаца турскога језика пропитали: је ли *болболице* или *бозболице* (доста, изобила) турски?

Желећи вам свако добро, остајем

С поштовањем

ваш

Ђ. Даничић

19

У ЗАГРЕБУ 22 Марта 1879

Драги пријатељу!

Од срца вам захваљујем на писму од 11 ов. м. Ви сте ми у овом послу велика узданица, и сваки дан доказујете да се не ћу преварити.

---

[1] Г. Јаков Карловић *Грот*, члан С. Петербуршке Царске Академије Наука.

Милева ми пише[1] да ју је походио г. Мита, ваш син. Хвала му и од мене. Молим вас, кад му успишете, поздравите га од мене.

Хоћете ли моћи скоро додати красноме делу „Кнеж. Срб.“ нове округе? Како бих се ја томе радовао[2]!

У „Животу Срба сељака“ 2, 48 и 68 има *бољка*. Молим вас врло лијепо да бисте ми кад год згодом јавили: каква јој је акцентуација (ја мислим бо̏љка) и је ли исто што и болетица, или се може бити од мила каже за какву год болест.

Такођер молим за акцентуацију селу *Борку (Борак)*.

Како бисте ви изговорили *бор* у локативу? н. пр. *на бору:* да ли на *бо̏ру* или на̀ *бору* или на̀ *бору*?

Је ли турска реч *болозан* (некака лађа)? Каква ли је то лађа?

Честити вам празници!

Молим, да би сте изволели казати од мене поклон и поздрав поштованој госпођи и свима својима, с којима будите свагда здрави и весели, и уверени о мом поштовању с којим остајем

Ваш

Ђ. Даничић

20

У ЗАГРЕБУ 7 Априла 1879

Драги пријатељу!

Опет ме обрадовасте и обдаристе новим делом. Хвала вам на лепим „Зимњим Вечерима.“ За цијело ће и у њима бити што ће ми пристати за речник.

У „Животу Срба сељака“ 1, 131 (Гласн. 22, 207) велите „а̀ се приказивање сврши!“ За ме је врло знаменито на

[1] Милева је кћи Милоша Поповића, брата Ђурина. Удата је за једнога доктора, Француза; она живи у Француској.

[2] Још ни сад не могу са свим да склопим округ врањски и округ топлички То је без чешћег путовања врло тешко; готово немогућно!

том месту и у том послу а. Молио бих врло лепо да бисте имали љубав истумачити ми га. Стоји ли као „а *кад*“ или само као „*кад*“?

У „Кнеж. Срб.“ 418 и 420 имате *Брачинац* и *Голи Брачинац*. Дакле су *два* брда Брачинца близу једно другом?

Уз топлу захвалност — молим изволите примити са свима својима и срдачно поздравље

С поштовањем

Ђ. Даничић

21

У ЗАГРЕБУ 20 Априла 1879

Драги пријатељу!

Велика вам хвала на љубазном писму од 15 ов. м. које јуче примих. Одмах сам забиљежио гдје што треба све што сте имали љубав јавити ми.

Имам жалбу на вас. Кад сам примио ваше „*Зимње Вечери*“ рекох: баш ми добро дође! Ако да Бог те отидем љетос у Рогатац, ондје ћу их читати и биљежити што би ваљало исписати за рјечник. Од беспослице једно вече почех читати, па се тако намамих да једва чеках да дође опет вече; тако данас, тако сјутра — и синоћ дотјерах до краја. Шта ћу сад? Радост, коју сам мислио уживати на љето, оде. О чему ћу љетовати?

Ја мислим да ово дјело ваше припада међу најљепша, која има наша књижевност у тој струци. Како сам прије 30 година рекао о Бранковим пјесмама да онако треба да пјева учен Србин, тако бих сада о овом вашем дјелу рекао: тако треба српски новелиста да пише. Може бити да се варам не разумијући тога посла. Али се не бих ни пред ким стидио то рећи. Дивим се како су вам карактери истинити, како је све живо, природно. И није само домаћи живот у вашим приповијеткама, него је у том домаћем животу и народни, поли-

тички. Ту је особита вриједност ваших приповиједака. Може бити да је то заслуга српскога народа, али тијем је ваша заслуга већа што ту заслугу народну износите пред свијет. Ако ће у нас бити напретка, ја мислим да ће се наћи писаца који ће се на вас угледати: тако ћете ви створити српску новелистику.

Да вас Бог живи?

Желећи вам добро здравље и свако задовољство, остајем с особитим поштовањем[1].

Ваш
Ђ. Даничић

С пролећа године 1879 осећао сам велику потребу да се од посла одморим, и да поправим здравље. Питао сам Даничића за Рогатац. и он ми пише да онамо идем. Ево његова писма:

22

У ЗАГРЕБУ 1 Маја 1879

Драги пријатељу!

Велика вам хвала на писму од 25 пр. м. и на свему што ми у њему јављате за речник.

Ако вам одмор треба, нигде вам не ће бити лепше него у Рохичу. Онде и нема правих болесника, које би било немило гледати, него људи здрави и весели и који траже да су весели, којима се треба одморити и много се шетати по чистом ваздуху. А згода је свака. Није „веома скупо“; не може се рећи ни да је „скупо“, према другим таким местима. Онде ми се један пут тужио један знанац да му није мило онде за то што се не може много потрошити. Ја сам уверен да бисте се онде задовољно опоравили, и да би вам омилело. Само да да Бог лепо време. Мени ће особито бити мило ако онамо дођете,

[1] Ово је писмо доцније штампано уз причу: „*Јурмуса и Фатима*“.

те ћу (ако да Бог те и ја отидем онамо) имати обилату живу накнаду за „*Зимње Вечери*“.

Молим да бисте изволели казати свима својима мој поклон и поздрав и желећи вам добро здравље и свако добро остајем

С поштовањем
ваш
Ђ. Даничић

23

У ЗАГРЕБУ 6 Маја 1879

Драги пријатељу!

Неки мисле да је *брава* турска реч. У турском речнику ја је не нађох. Молим вас врло лепо, имајте љубав, пропитајте у тамошњих зналаца турскога језика, говоре ли Турци доиста тако, и држи ли се за турску реч? У турском језику нађох *пирава* (у истом значењу): молим вас пропитајте: мисли ли се да је турска реч, и има ли свезе у турском језику с каквом другом речју. Јер би она могла постати од наше *браве* исто онако као што би наша *брава* могла од ње постати.

Немојте се, молим вас, срдити што вам досађујем.

Будите са свима својима здрави и весели.

С поштовањем
Ђ. Даничић

24

У ЗАГРЕБУ 22 Маја 1879

Драги пријатељу!

Од срца вам захваљујем на писму од 16 ов. м. у коме ми јављате о брави. Молим вас, учините љубав, кажите и г. Пачићу моју захвалност.

Хоће ли скоро бити друга књига „*Зимњих Вечери*“?

Кад успишете г. Мити[1], молим врло лепо, поздравите га од мене. Желео је Оглед од речника. Срећом имао сам, те

---

[1] Сину моме, који у Паризу слуша медицину.

сам му могао послати. Врло се радујем што се и за то тако интересује.

Будите са свима својима здрави и весели.

С поштовањем

Ђ. Даничић

Питао сам Даничића: би ли му било угодно да посветим његовом имену „*Јурмусу и Фатиму*“, и да штампам писмо које ми писа 20 Априла о „*Зимњим Вечерима*“. Он одговара:

У ЗАГРЕБУ 27 Маја 1879

Драги пријатељу!

Доиста за част примам што сте наумили мени посветити приповијетку о којој ми пишете у писму од 23 ов. м., — част, на којој ја не знам како бих вам могао захвалити. Исто тако част налазим и у том што налазите да је писмо моје од 20 апр. вриједно да се штампа. Молио бих само да у писму мјесто „*Рохич*“ ставите *Рогатац*.

Опет велим: да вас Бог живи на корист народу српском!

Молим кажите од мене поздрав и поклон свима својима и будите ми здрави и весели.

С особитим поштовањем

Ђ. Даничић

Мислите ли идући у Рохич ударити на Загреб?

Ја сам се из Београда кренуо 3 Јуна, и, преко Мохача, отишао сам у Загреб. На станици ме дочекаше пријатељи *Даничић* и *Матковић*, и отпратише у гостионицу код „*Загњета*“, где сам желео одсести.

У Загребу остах неколико дана, походећи пријатеље, и разгледајући тамошње научне збирке и друге знаменитости[1]. С Ђуром пак бивао сам заједно готово по цео дан.

---

[1] О овоме путу написао сам и своје белешке, и штампао под именом „*Из Београда на Цетиње*“, у Београду, 1880, 8-на, стр. 77.

У то време беше изишла у „*Vienci*“ од пок. г. *Шеное* процена „*Зимњих Вечери*“. Даничић, чим је то прочитао, одрезао је лист, и послао мени у Београд, па се то писмо размимоишло са мном на путу. Али он нађе други број, и показа ми. Процена бејаше веома ласкава за ме. Даничић је и сам јако ценио тај мој спис, али *Шенои* нешто замераше. *Шеноа*, хвалећи писца, рекао је, у колико се сада сећам, да му је „ухо тако верно, да је умело чути сваки куцањ срца народног“.

— Видиш ли шта он хвали, рече ми Ђура: — лијепо је што је писац *умио* чути, али је много љепше што је *имао шта* чути! И да није чуо *он*, чуо би *други*; само кад се има *шта чути*, а он се томе чини невјешт!

Ја сам тада имао уза се своју приповетку „*Јурмусу и Фатиму*“, коју не бејах још довршио.

Из те приповетке једнога дана читах Даничићу нека места. Кад му прочитах партију *Кнез Милош*, он скочи, загрли ме и пољуби, рекавши:

— Али како *ти* мени до сад не каза да умијеш тако лијепо причати?

То је прво *ти* које ми је изговорио. Од тога часа до смрти говорили смо је и писали један другом само *ти*.

Време још беше врло хладно. За то ја одем у Далмацију, у Боку, и у Црну Гору, па се тек отуда вратим у Рогатац, куда на скоро за мном дође и Даничић, а доцније и владика *Штросмајер*.

Благодарећи Даничићу, ја се познах с овим знаменитим човеком и владиком. С њим сам се, после, више пута разговарао о ономе што се тиче наше књиге и нашега језика.

Из Рогаца вратио сам се у Београд, 9 Јула.

Од тога дана опет Ђурина писма казују шта он ради, и шта од мене тражи.

26

У РОГАЦУ 13/26 Јула 1879

Драги пријатељу!

Јуче примих драго твоје писмо од 10 ов. м. Хвала ти што си ме њим обрадовао. Радујем се што си здраво кући дошао и све код куће здраво нашао.

Г. Бискуп чита редом „Зимње Вечери“ и сваки ми дан казује шта је читао. Синоћ, угледавши ме из далека, прије свакога другога поздрава повика: „До конца, до конца“! Жао ми је што нијесам од онијех људи који пазе на туђе ријечи и памте их, него више пазим на смисао њихов. Тако могу рећи са свијем поуздано да се суд бискупов потпуно слаже с мојим мишљењем о „Зимњим Вечерима“. Томе се ја врло радујем за то што налазим потврду своме суду. Рече да мора признати да књига мора бити особита коју он до краја прочита; да би требало да су „Зимње Вечери“ у свакој кући, и да их свако чељаде чита; да се ваља надати да ће и други почети онако писати; да је твоја књига „огледало културнога стања народнога.“ Управо нема ријечи којима је не би хвалио.[1]

---

[1] Мени је сам преосвећени владика написао о том писмо које ево овде стављам цело:

Veleučenomu i veleuglednomu

Gospodinu **M. Dj. Milićeviću**
činovniku u ministarstvu srbskom u

(BIOGRADU *u Srbiji*)

Velecjenjeni moj Gospodine!

Hvala vam liepa na poklonu. Žao mi je, sto za sad čitat' ne mogu vašu krasnu pripoviedku[1], buduć me nješto oči bole. *Zimske* vaše *Večeri* pročitao sam od kraia do konca, i upravo se osobitim načinom nasladji-

---

1 „Јурмусу и Фатиму“.

Јуче сам почео читати „Причање Вука Дојчевића“. Прочитао сам 25 првих страна. А по томе што сам читао не м гу се начудити како се може хвалити. Та то није ништа друго него Насрадин-хоџа, и још тако луд да оно што се о њему прича, он сам о себи прича! Али не знам шта ће бити даље. И за језик што би било, врло је непоузданс: јако се опажа субјективност, и то недовољно разборита. На једном мјесту изријеком кори Вука што је мислио да је „чарна“ гора црна. Да би народ што друго мислио, не може бити доста јак свједок Љубиша, а по томе што он вели да је „чаробна“ то је само његово мишљење — рецимо — онако као што је оно друго Вуково. Питање је: који је јачи свједок? О том не може бити сумње. И од највеће је важности што Вук не зна да би што друго било него „црна,“ — што у његову разумијевању и осјећању није било трага другоме чему.

Данас су двије недјеље дана како сам овдје. Једва јуче и прекјуче имасмо лијепа два дана, али још доста хладна. И данас је лијепо јутро; али Бог зна како ће бити до ноћи. Катар ме још није са свим оставио, али сам се опет јуче почео купати. Да Бог да да буде добро!

Биограђана и Биограткиња има много, и два су доктора овдје: г. г. Јанковић и Клинковски. Штета што нијеси остао. Ја мислим да је томе највише крива соба, која би врло добра могла бити онда кад се тражи хлад и заклон од врућине, а овога се љета више тражи сунце.

---

vao. One su iz duše naroda crpljene. One su i gledom na jezik i na narodne običaje pravo ogledalo kulturnoga stanja našega naroda.

Vi ste u tomu obziru upravo pogodili pravu žicu. Bog vas blagoslovio!

12. 7-bra 1879

S osobitim štovanjem ostajem
Vam prijateljem
Strossmajer s. r,
vladika

Јуче ме срете доктор који је к теби долазио, и рече да му је жао што те још није видео да си му послао карту, и да је било „ganz überflüssig“

Ја сам рад остати овдје још десетак дана.

Молим те, поздрави све своје и буди ми свагда здрав и весео.

Твој

Ђ. Даничић

Овај час обрадова ме дворкиња и фотељем онаким какав је балзак. Како бисмо се сада слатко одмарали и разговарали!

27

У ЗАГРЕБУ 19 Августа 1879

Драги пријатељу!

Велика ти хвала што си се тако трудио за моју ствар. Молим те, кажи моју захвалност и оном господину, чије си ми мишљење послао. По твом савјету шаљем ти молбу, и молим те да је предаш гдје треба и замолиш да ти се јави што буде одлучено. Премда се човјек оном нада што жели, ја опет немам ни најмање надања да ће управа признати „погрјешку.“

Матковић је примио „Зимње Вечери“: како се је вратио из вараждинских топлица, одмах ми се хвалио како се је ондје наслађивао „Зимњим Вечерима,“ — И он и г. Рачки поздрављају те срдачно.

На приложеном листићу шаљем ти она мјесна имена из Јовановићева рјечника, којима нијесмо у Рогацу забиљежили акценат, него смо оставили докле ти тамо пропиташ. Кад дознаш, молим те, јави ми. Није хитно.

Мило ми је што сте сви здраво, хвала вам свима на поздраву, и желим да сте и у напредак сви здраво и весело.

С поштовањем

Ђ. Даничић

Послије овога уграбих још мало времена те па другом приложеном листу написах неколико ријечи, за које молим да би замолио г. Пачића (с особитим поздрављем) да би имао љубав протумачити их колико може.

28

У ЗАГРЕБУ 23 Августа 1879

Драги пријатељу!

На писму од 18 ов. м. могу ти рећи хвала; али шта да речем на „Јурмусу и Фатиму?“ Доиста не знам ништа рећи. Осјећам само част највећу коју у књижевности може учинити књижевнику књижевник. И ти си ми је учинио. За то опет осјећам се дужан дугом највећим. Али не за то што си ме толико задужио, него за то што можеш толико добра чинити књижевности српској. Молим Бога да те поживи здрава и весела још много и много година.

Господи Рачком и Матковићу предао сам по један ексемплар, и обојица ти захваљују од срца; четврти сам послао Шепои.

Кажи, молим те, од мене свима својима поклон и поздрав, и буди ми здрав и весео.

Твој вазда

Ђ. Даничић

29

У ЗАГРЕБУ 31 Августа 1879

Драги пријатељу!

Јутрос примих мило твоје писмо од 27 ов. м. Од свега ти срца захваљујем што си ми протумачио ријечи. Молим те, кажи моју захвалност и г. Пачићу.

Велика ти хвала и на писму г. Гарашанина. Молим те, кажи му од мене поздрав и поштовање. Писмо ти враћам. Два пута сам га прочитао. Доиста и ја сам се бацио у бригу. А

какву? Бринем се, хоће ли бити грађе да напишеш оваких књига онолико колико бих ја желио. Можеш ли ми разбити ту бригу? Она ме јако мори. А што се тиче здравља, и ја велим да је добро чувати се; али колико је то добро, исто толико мислим да је зло превећ узимати на ум што год буде необично или преко реда. Више може наудити та пажња него само оно на што се она обраћа. Ње се ја чувам, ако кад кад и на силу.

Не надајући се да ћу тако брзо имати прилику да ти пишем, јуче или прекјуче послах ти преко г. Новаковића неколико ријечи, за које те молим да ми их протумачиш.

Твој поздрав гг. Рачком и Матковићу казаћу данас. Често те спомињемо.

Буди ми са свима својима здрав и весео.

Твој

Ђ. Даничић

30

У ЗАГРЕБУ 8 Октобра 1879

Драги пријатељу!

Јуче примих твоје мило писмо. Велика ти хвала на труду и љубави. Особито ми је мило што ми пишеш о разговору с Његовим Височанством. Баш кад сам затворио пређашње писмо, паде ми на ум да те питам: је си ли се разговарао с Њиховим Височанствима о „Зимњим Вечерима"? Њезино Височанство познаје врло добро најновију новелистику руску (осим старије) те би Њезин суд о „Зимњим Вечерима" много вредио.

Господа Рачки и Матковић захваљују на поздраву и срдачно те поздрављају.

Или сам ја заборавио питати, или ми ти још нисе одговорио, каква је болест *аграма* (жив. срб. сељ. 2, 6), какав јој је акценат, и како гласи у Турака?

У „Животу срб. сељ." 1, 52, имаш *ален*; то је ваљада ружичаст (од *ал*), али какав је акценат? Је ли *ȁлен ȁлена* или ȁлен, алѐна? Молим те, јави ми.

У округу пиротском, срезу нишавском, има село: *Алдина река*. Молим те врло лепо, распитај какав јој је акценат, те ми јави.

Шта ти мислиш да је *алакати* на овом месту у народној песми:

Бука стоји мачванских волова,
не познају својијех чобана,
види стока ђе ће путовати,
паке жали свога завичаја;
а за њима Турци *алакају*.
Виче Турчин један на другога:
Лакше, Мујо, не умори марве!

Може ли се мислити да би Турци, гонећи заплењену стоку, викали онако како вичу идући у бој: алах! (призивајући Бога)? Ја све мислим да ће нешто друго бити. Жао би ми било да чему у народној песми не погодим смисла. Молим те, разговори се о том јоште с ким, особито с г. Ст. Новаковићем.

У једној народној песми има припев, који ти шаљем на приложеном листићу. Како ћеш видети, готово је сав од турских ријечи, може бити којекако изврнутих. Молим те врло лепо, замоли г. Пачића да промисли има ли какав смисао у припеву, и може ли се превести; ако може, молим те, удеси тако да могу за сваку реч знати шта значи.

О књижевном покрету, који се тамо међу вама показује у најновије време, треба се старати свакојако да не стане него да све више напредује. Онда се по мом мишљењу, не треба ничега бојати.

Поздрави све своје и буди ми здрав и вссео.

ВАЗДА ТВОЈ

Ђ. Даничић

Још нешто. Има реч: *алакша* и *алаша* (као ергела, гомила коња). Молим те пропитај како је у турском (јамачно ће бити турска реч). Може ли бити *Хаил — укш*?

Великом муком протумачио сам *алћергелет* и *алем*, и мислим да ће бити добро.

81

У ЗАГРЕБУ 17 Октомбра 1879

Драги пријатељу!

Хвала ти на *адошу*, а особито на оном што ми јављаш о разговору с Њезиним Височанством. По ономе што сам ти пре писао знаш како ме је обрадовао суд Њезина Височанства о твојим причама. Да те Бог живи!

Буди ми са свима својима здрав и весео.

твој вазда

Ђ. Даничић

82

У ЗАГРЕБУ 27 Октомбра 1879

Драги пријатељу!

Примио сам твоје драго писмо од 19 ов. м. На свему ти велика хвала. Колико се тужиш на „честу башчу" (доиста би боље било да је нема!), опет сам врло задовољан с онијем што ми о њој јављаш. Хвала и теби и г. Пачићу.

У једном припјеву долази:

„*Аљур биљур* дуге ноћи!" Молим те пропитај што је ту *аљур*, што ли *биљур*. Ваља да је опет једно другом празан рефрен.

У једној старини долази *анасар* као титула владаоцу. Мислим да ће бити персијска ријеч, али је не могах наћи. Молим те врло лијепо пропитај и за њу.

Презиме *Андрејевић* с каквим акцентом ти изговараш: *Андрѐјевић* или *Андрéјевић*? — Како ли *Аџемовић*? и *Акшамовић*? и *Андоновић*?

Жацам се споменути, јер је врло мучно и досадно, а било би веома знатно, ако би се могло потврдити. У Д. Аврамовића Светој Гори, међу пренумерантима из Шопића, има ученик Аксентије *Анаочић*. Може бити да је то штампарска погрје-

У округу пиротском, срезу нишавском, има село: *Алдина река*. Молим те врло лепо, распитај какав јој је акценат, те ми јави.

Шта ти мислиш да је *алакати* на овом месту у народној песми:

Бука стоји мачванских волова,
не познају својијех чобана,
види стока ђе ће путовати,
паке жали свога завичаја;
а за њима Турци *алакају*.
Виче Турчин један на другога:
Лакше, Мујо, не умори марве!

Може ли се мислити да би Турци, гонећи заплењену стоку, викали онако како вичу идући у бој: алах! (призивајући Бога)? Ја све мислим да ће нешто друго бити. Жао би ми било да чему у народној песми не погодим смисла. Молим те, разговори се о том јоште с ким, особито с г. Ст. Новаковићем.

У једној народној песми има припев, који ти шаљем на приложеном листићу. Како ћеш видети, готово је сав од турских ријечи, може бити којекако изврнутих. Молим те врло лепо, замоли г. Пачића да промисли има ли какав смисао у припеву, и може ли се превести; ако може, молим те, удеси тако да могу за сваку реч знати шта значи.

О књижевном покрету, који се тамо међу вама показује у најновије време, треба се старати свакојако да не стане него да све више напредује. Онда се по мом мишљењу, не треба ничега бојати.

Поздрави све своје и буди ми здрав и вссео.

ВАЗДА ТВОЈ

Ђ. Даничић

Још нешто. Има реч: *алакша* и *алаша* (као ергела, гомила коња). Молим те пропитај како је у турском (јамачно ће бити турска реч). Може ли бити *Хаил — укш*?

Великом муком протумачио сам *алћергелет* и *алем*, и мислим да ће бити добро.

81

У ЗАГРЕБУ 17 Октомбра 1879

Драги пријатељу!

Хвала ти на *адошу*, а особито на оном што ми јављаш о разговору с Њезиним Височанством. По ономе што сам ти пре писао знаш како ме је обрадовао суд Њезина Височанства о твојим причама. Да те Бог живи!

Буди ми са свима својима здрав и весео.

твој вазда

Ђ. Даничић

82

У ЗАГРЕБУ 27 Октомбра 1879

Драги пријатељу!

Примио сам твоје драго писмо од 19 ов. м. На свему ти велика хвала. Колико се тужиш на „честу башчу" (доиста би боље било да је нема!), опет сам врло задовољан с онијем што ми о њој јављаш. Хвала и теби и г. Пачићу.

У једном припјеву долази:

„*Аљур биљур* дуге ноћи!" Молим те пропитај што је ту *аљур*, што ли *биљур*. Ваља да је опет једно другом празан рефрен.

У једној старини долази *анасар* као титула владаоцу. Мислим да ће бити персијска ријеч, али је не могах наћи. Молим те врло лијепо пропитај и за њу.

Презиме *Андрејевић* с каквим акцентом ти изговараш: *Андрѐјевић* или *Андрéјевић*? — Како ли *Ацемовић*? и *Акшамовић*? и *Андоновић*?

Жацам се споменути, јер је врло мучно и досадно, а било би веома знатно, ако би се могло потврдити. У Д. Аврамовића Светој Гори, међу пренумерантима из Шопића, има ученик Аксентије *Анаочић*. Може бити да је то штампарска погрје-

35

У ЗАГРЕБУ 21 Новембра 1879

Драги пријатељу!

Примио сам твоје мило писмо од 11 ов. м. И сам се врло радујем радости твојој и твојих, а особито ми је мило што велиш да је и г. Стојан радостан. То ми је свједочанство да је добро учињено. Синоћ ми је Матковић показао твоје писмо. Мило ми је што довршујеш причу о којој му пишеш. Да Бог да још много да их напишеш! Мало ме је растужио оглас о Миливоју. Није шала онолика вересија и онолики дуг мјесто плате за труд! Надам се да ће се наћи доста људи који ће се поштено одазвати.

И Рачки и Матковић захваљују ти на поздраву и желе свако добро.

Сад ћу опет нешто да те молим.

У Доментијана (1860, стр. 192), помињу се *аримаде* као „велможе" султана мисирскога. Молим те, разговори се с г. Пачићем, каква би то била ријеч.

Имам биљешку да се *ардаљ* говори у Србији као што се говори *прца*, као пркосећи или дражећи кога, како ли, није ми доста јасно. Молим те дакле само да ми јавиш у ком се смислу говори *прца*, ако ти је познато, и уз њу опомени ме да се тиче *ардаља*.

Имам презиме *Аритовић*. Је ли ти позната акцентуација?

Г. Стојана Новаковића поздрави и замоли нека запита г. Панчића с каквим се акцентом изговара *аришевина* (коју он има у једној књизи)

Обоипу вас молим, ако знате кога Црногорца коме је познат *Алигунар*, планина у катунској нахији, између Чева и Броћанца, пропитајте кака му је акцентуација. Питао сам о том г. Дучића, али што ми је одговорио није ми довољно јасно.

Нешто необично да ти споменем. Јутрос је, у заклоњеној улици у којој сам ја, освануло на термометру 13 града реомп-

ровијех испод нуле, а овај час, у 12 сахата, на сунцу има 8 испод нуле.

Желећи теби и свима твојима добро здравље и свако задовољство остајем.

ВАЗДА ТВОЈ

Ђ. Даничић

36

У ЗАГРЕБУ 26 Новембра 1879

Драги пријатељу!

Хвала ти велика на писму од 19 нов. Што ми у њему јављаш, врло ми је драго.

Кад примиш диплому (а то ће још потрајати, јер треба да дође потврда чак из Беча), онда треба да пишеш предсједнику (који ће бити потписан на диплому), и да га замолиш да искаже Академији с твоје стране захвалност, и да обречеш да ћеш се трудити колико можеш да будеш Академији од користи. — Предсједнику лично можеш писати и прије него што ти дође диплома.

Данас читам у „Српским Новинама“ да си постао члан Академије овдашње. Мило ми је што је то код вас тако лијепо примљено.

Молио бих те, кад успишеш Гроту, да га поздравиш од мене. Да сам знао да жели „Основе“, ја бих те молио да му у моје име пошљеш.

Радујем се твоме „зеленашу“.

Неки дан писах г. Чеди. Кад се састанеш с њим, молим те, запитај га је ли примио моје писмо, и поздрави и њега и госпођу му.

Министар просвјете имао је љубав послати ми два пројекта о организацији министарства просвјете и о „просвјетном савјету“. Жао ми је што се не могу увјерити да ће то бити корисно; али може бити да је томе узрок само што немам кад дубље мислити о тој ствари.

Ево ме опет да те молим за помоћ. Немој за Бога да по вичеш: „иди бедо!“

Из твоје књиге имам *арлукати*. Акценат сам ставио *арлу̏кати, арлу̏чем*. Је ли тако?

У „Кн. Србији“, 899 имаш *Армаш*. Молим те, каква је акцентуација?

За акцентуацију презимена *Аритовић* чини ми се да сам те питао у пређашњем писму.

Пријатељи наши Рачки и Матковић поздрављају те љубазно.

Буди ми са свима својима здрав и весео.

твој вазда

Ђ Даничић

Свршивши ово и затворивши наиђем опет на твоју *Асовину* (Кн. Срб. 573). Молим с каквим је акцентом ти изговараш?

07

У ЗАГРЕБУ 10 Декембра 1879

Драги пријатељу!

Јуче примих твоје мило и драгоцјено писмо од 2. ов. м. Захваљујем ти од свег срца на свему што ми јављаш, а особито и теби и г. Пачићу на оном што ми пишеш о *аримадама*. Оно је врло драгоцјено, јер се тумачи не што год, него драгоцјена књижевна старина наша. Молим те, поздрави г. Пачића, и изјави му моју срдачну захвалност. Он и мене и књижевност нашу *много* задужује, те мислим једнако како бих му могао лепше и достојније уплести у рјечник заслужно име.

Молим те, опрости ми што се нијесам на вријеме сјетио твога крснога имена. Буди љубазан те прими и сада моје срдачно честитање са свима својима.

А сада допусти да те опет молим да ми поможеш.

У „Животу срб. сељ.“ 2, 49, имаш *ав*. Хоће ли се тијем да каже како пас лаје, или што друго?

У „Кн. Срб.“ 529 *Авдурамановић* какав има акценат?

У истој књизи 873 *Аврамица* какав има акценат?

Писао си ми да се изговара *азаљци*. А како у др. пад. мн.: *азаљаца* или *азаљаца*?

Је ли *Азбуковица* или *Азбуковица*? (разговори се о том и с г. Стојаном).

Молим те, запитај г. Пачића хоће ли *азман* (вепар) бити од арапскога *хинзир-минзир* (свиња велика) или има што ближе у Турака.

Еда што од *алтовине*?

Јуче сам примио писма и од гг. Чеде и С. Новаковића. Молим те, поздрави их док доспијем да им сам захвалим.

Пријатељи гг. Рачки и Матковић поздрављају те љубазно.

Буди ми са свима својима здрав и весео.

ВАЗДА ТВОЈ

Ђ. Даничић

За *Аримаде* молим те, нека још мало промисли г. Пачић може ли бити од арапскога *харим* (друг, пријатељ)? Како је од тога множина? има ли од тога каква колективна реч, која би била палик на *аримаде*? Ако нема, онда сам потпуно задовољан његовим тумачењем.

Свршивши ово и затворивши примих и друго твоје драго писмо од 5 ов. м. Хвала ти велика.

Поздраве ћу изручити. Твојима свима хвала на поздраву. Је ли Ѐрмаш у ген. Арма́ша? или како друкчије?

88

У ЗАГРЕБУ 19 Декемвра 1879

Драги пријатељу!

Честитам ти Божић. Да Бог да у здрављу и весељу са свима својима да проведеш и много година све радосније дочекујеш.

Имам ријеч *ајташ*; мађарски је hajtas, али не знам што управо значи и како се српски каже. Нешто је у воденици и то око жрвња, као да је нешто што истјерује брашно. Молио

бих те врло лијепо да учиниш љубав и запиташ г. Гарашанина: како се он бави око млина, може бити да је ту ријеч чуо од банаћана, те ће знати и шта је и како се српски зове. Срамота би ми било да споменем ријеч туђу а код ње не кажем како је српски. А не могу је избацити, јер долази у одгонетљају народне загонетке (у Ст. Новаковића на стр. 3). Загонетка гласи:

У шуми сјечено,
преко поља вучено,
а на води тандркало.

Одгонетљај је: „ајташ". — Може бити и по загонеци да би се могао г. Гарашанин домислити шта би значило. — Мађарски је *hajtàs* од *hajtani*, тјерати.

Молим те како ти изговараш *април*: еда ли *àприл*, апрілі? или другојачије? Запитај и г. Стојана.

Буди ми здрав и весео са свима својима

твој вазда
Ђ. Даничић

•

ОЭ

У ЗАГРЕБУ други дан Божића 1879

Драги пријатељу!

Примио сам мило писмо твоје од 17 ов. м. Врло ми је пристало све што ми у њему јављаш. Велика ти хвала!

Примио сам и другу књигу *Живота великих људи*. Да те Бог живи и хвала ти. Мислим да ће та књига добрим родом родити. У здрављу да наставиш. Г. Рачком предао сам његов ексемплар. Захваљује ти и поздравља те.

Примио сам јуче и Гротову књигу. Хвала ти. Молим те, учини љубав, кад му успишеш, захвали му с моје стране.

А сада ти честитам нову годину: да Бог да да буде обилна сваким добром и теби и свима твојима.

вазда твој
Ђ. Даничић

40

У ЗАГРЕБУ 11 Јануара 1880

Мили пријатељу!

Велика ти хвала на драгом писму од 3 ов. м. Врло је добро што ми пишеш о *ајташима*. Само ми је жао што сам ти толико муке задао.

Молим те, врло лепо, јави ми, ако можеш дознати акцентацију овим селима у новим крајевима и, ако су теби самом позната, каква деривата од њих:

Бабичко село (у нишком округу)

Бабиште (у срезу лесковачком)

Баботинце (у срезу прокупачком)

Бабушевац (у округу пиротском)

Баце (у срезу прокупачком) осим акцента и кога је рода?

Бацијевац (у срезу масуричком)

Бачиħ (у срезу косаничком)

За *Азањца* (човека из Азање) имам пример у вокативу *Азањче*! Молим те, с каквим би га акцентом ти изговорио у вокативу?

баболучки (од Бабине Луке) је ли *баболучкй* или *бȁболучкй*?

С радошћу и жељно читам у „Виделу“ твоје путовање.

Прими срдачно поздравље од гг. Рачкога и Матковића.

Молим те поздрави све своје, и буди ми с њима свагда здрав и весео.

Вазда твој

Ђ. Даничић

Како не нађосте „Виделу“ име у ком не би било наречја?

У „Рату Србије с Турском“ на стр. 361 има презиме *Бачанин*. С каквим га акцентом ти говориш? Има ли како место од кога би могло бити то презиме?

Још нешто: у Кнеж. Срб. 850 имаш *бачар*: је ли акценат *бȁчȁр*, *бȁчȁра*? или како друкчије?

TAYLOR INST

41

У ЗАГРЕБУ 27 Јануара 1880

Драги пријатељу!

До неба ти хвала што ми тако љубазно одговараш на молбе. Врло ми је мило што је *Миливоје* отишао у штампарију.[1]

У пређашњем писму заборавих те питати за *Баце* како је у локативу: у Бацу или у Бацама? ако је друго, како је онда у генетиву?

Данас ево још и нових молаба.

Бачиновце (у срезу прокупачком) какав је акценат?

Бачиште (у твојим зим. веч. 69) шта је? брдо ли? и какав је акценат?

Бачковић (презиме у Рату, 141) какав акценат?

Бачкуља (презиме у Рату, 83) какав акценат?

Бачвиште (у окр. врањ.) какав акценат?

Бајоглава (у окр. топлич.) какав акценат?

Бадемлић (презиме) је ли такав акценат?

Бадинци (у окр. нишк.) какав акценат?

У једној пјесми говори се о кобили како брзо трчи па се вели: *клапају јој ноге на багламе.* Молим те, разговори се с г. Пачићем у каквом би смислу могле бити ту *багламе.*

Буди ми са свима својима здрав и весео.

твој

Ђ. Даничић.

Свршивши ово, добих и друго твоје драго писмо од 22 о. м. Мислим да је врло добро што ће одбор показати пок. Чупићу захвалност онако како ми пишеш. Радња је одбору по све добра. Надати се од њега многом добру.

---

[1] Моја књига: *«Село Злоселица и учитељ Миливоје.»*

42

У ЗАГРЕБУ 13 ФЕБРУАРА 1880

Драги пријатељу!

Опет сам ти дужан много захвалити на драгом писму од 3 ов. м. и на свему што ми у њему тако лепо јављаш.

Врло ми је мило што се спомен Чупићу тако лепо свршио. Читајући оглас у новинама, чудио сам се како ће парастос бити у великој школи а не у цркви! Нисам знао да то може бити.

Читавши твоје борављење у Дубровнику чудим се какви су то били Дубровчани од којих си чуо „*на Пилах*". Ја не чух друкчије него »на Пилама«. Ваља да је ко год мислио да је у Београду као у Загребу, па се бојао да ти не увреди ухо.

А сада ево те опет молим да ми братски поможеш око неких речи.

Бајчиновац (село у срезу добричком) какав има акценат?

Бајкић (презиме у Рату, 418) какав акценат?

Бакићеви двори (у твојој Србији 231). Је ли таки акценат или други?

Балеј (брдо у твојој Србији 1000) какав је акценат у номинативу и генитиву?

Баличевац (село у добричком срезу). Да није Балићевац? и какав је акценат?

Балушинац (у Рату, 60). Шта је? поље или шума? што ли? и какав је акценат?

Бањевић (презиме у Рату, 390) какав је акценат?

Бањево брдо (у Рату, 193) какав је акценат?

Бамбурек (село у прокупачком срезу). Какав је акценат?

Поклон и поздрав свима твојима и буди ми с њима здрав и весео.

твој

Ђ. Даничић

Поздрављају те и Рачки и Матковић.

48

У ЗАГРЕБУ 24 Фебрулра 1880

Драги пријатељу!

Примивши данас мило твоје писмо од 18 ов. м., и видећи из њега да си навршио већ 25ту годину службе, хитим с места да ти је честитам. Дај Боже да здрав, задовољан и весео саставиш и 50 година службе на корист Србији, на радост и на част себи и својима.

Мило ми је и хвала ти на оном што ми пишеш како си био код Њихових Височанстава. Може бити да би боље било да си цустио Кнегињу да ти покаже моје писмо: може бити да је Њезино Височанство нашло што у њему што би јој мило било да и ти видиш.

За речник је одлучено да се почне штампати по ускрсу. Само од штампарије никако не могу да добијем рачуна, који најпре треба да се одобри у Академији. А штампарија не може ми га дати докле не добије из папирне фабрике мустру и цену наручeнога папира (који због величине и пуноће и боје треба истом начинити). За јављање у новинама још није. Кад предам у штампу, ја ћу ти јавити. Рукописа чини ми се да има доста готова. У њему има и истраживања с резултатима (како мислим) веома важним, који су ме стали много муке. Па и за то сам рад да речник почне што пре излазити. Баш ових дана на велику радост своју нађох траг *Биобушкој Бањи*. А ти знаш шта је то.

Примио сам и пут твој на Цетиње и већ предао и Рачком и Матковићу. Сви ти захваљујемо и што си написао и што си нам послао.

Ових дана превалићу неку муку на те. Један човек (о коме ти не могу писати), који добро зна и ствар и језик, послао ми је терминологију за некаку (чини ми се Верндлову) пушку да је употребим за речник или уништим. Ја сам му одговорио да не моту употребити за речник, јер у речник није

узета нова литература (ни штампана а камо ли рукописна), али да труд његов никако није за уништавање него нека га чува до згоде или нека ми допусти да га пошљем у Београд, где може бити да би која реч његова могла добити живот. Он ми је то допустио. Тако ћу ти ових дана послати рукопис, и молим те да га предаш г. Ђенералу Протићу, коме молим те кажи моје поштовање и поздрав. Реци му да може чинити с рукописом што му је год воља, а ја да мислим да би добро било да да коме официру (који има љубави к таким стварима) да редом прочита и испише што би нашао да би се могло употребити у српској војсци или се што год у садашњој терминологији војничкој поправити. Како рекох, писац добро зна и ствар и језик, само може бити да је прегонио преводећи које што што не треба преводити. (Разуме се да рукопис не треба враћати).

Из новина видим да ће *Отаџбина* опет излазити. Молим те поздрави г. Миту и навали на њ нека гледа да што пре изађу његови чланци који се спомињу у огласу; а г. Владана кад видиш, молим те, поздрави га и реци му да га молим да ми шаље Отаџбину, а за новце ја ћу већ наредити.

Молим те врло лепо, јави ми какав акценат има *Банцарево* (у срезу нишком), *Банчић* (презиме у Рату, 89). У твојој Србији 646 *Банцовласка река* је ли тако? и какав јој је акценат.

Буди ми са свима својима здрав и весео.

Твој

Ђ. Даничић

Срезневски умре. Бог да га прости! То је био између Руса, које сам познао, најпаметнији човек.

44

У ЗАГРЕБУ 18 Марта 1880

Драги пријатељу!

С радошћу бих ти желео захвалити на драгоценом писму од 6 ов. м. Али ми радост смућује што ми пишеш да си у

забуни за свој положај. Али опет мислим да не би требало да си у забуни, јер за цело мислим да никоме не пада на ум оставити те тако, или ти и најмање на жао учинити.[1]

Ових дана, може бити још данас, предаћу у штампарију нешто рукописа, нека се у име божје почне штампати. Надам се да ћемо до јесени имати један свезак од 15 табака.

Сада те опет молим да ми поможеш.

У речнику К. Јовановића на стр. 118 има од села *Бара* адјектив *барањски*. Молим те ако можеш дознати, је ли доиста тако са ѣ и какав је акценат?

Барбарушице (село у срезу пчињском) какав ли је акценат?

Барбатовац (у срезу прокупачком) какав акценат?

Барбатово (Рат, 57) шта је? да није исти Барбатовац? говори ли се и тако? или је може бити погрешка?

Барбеш (села у нишком и заплањском срезу) какав акценат у номинативу и генетиву?

Барбуловић (Рат, 352) какав акценат?

Барије (Рат, 123. 132) је ли у Србији то село или је остало преко границе? какав акценат у номинативу и генитиву?

Баркуловић (Рат, 372) какав акценат?

Барлов (ако се не варам говори се у Београду: Ба̀рлôв, Барлôва; али сумњам да је тако добро. Да ли би се могло дознати с каквим се акцентом говори управо онде одакле је Барлов?)

Барловац (с каквим акцентом?)

Барлово (у срезу косаничком) какав акценат?

Басара (село у нишком срезу) какав акценат?

Башева глава (Рат, 56) говори ли се доиста тако или тоже бити *Башова* и с каквим акцентом?

---

[1] Ово се тиче оних прилика код српска влада нађе за корисно да новим силама оснажи министарство просвете, па мене удаљи од активне службе.

Баштаниѣ (Рат, 242) какав акценат?

Баштиѣ (Рат, 315) какав акценат?

То је за сад све, али ће бити доста муке. Молим те, не одреци ми је.

Поздрави све своје и буди ми са свима здрав и весео.

твој

Ђ. Даничић

Предадох данас рукопис. Сутра се почиње слагати.

45

У ЗАГРЕБУ 9 Априла 1880

Драги пријатељу!

Примио сам и драго твоје писмо од 26 пр. м. и „Доброселицу". Велика ти хвала. Књигу сам раздао по твојој жељи. И Рачки и Матковић захваљујући ти желе са мном заједно да ти Бог да здравља и весеља да још много таких књига напишеш. Ја још нисам прочитао ни свега првога писма, јер су ми на врату неке предике, које треба да прочитам и побележим што би се исписало за речник; а времена немам много за читање, по који дан ни мало.

Сад ћу опет да те молим да ми поможеш.

Батушница (у ср. добрич.) какав је акценат?

Базовик (у ср. височком) какав акценат?

Од села *Бечња* је ли адјектив бе̂чањскӣ с таким акцентом или другојачим?

Село *Бечвари* у срезу студеничком да ли мештани говоре доиста тако са *с* или *Бјечвари*? Можеш ли се опоменути?

бедена (бедено! Жив. срб. сељ. 1, 101) значи ли луд или зао, шта ли се мисли? мисли ли се као мушко или као женско? и какав је акценат?

Бебировац (Кн. Срб. 711) какав је акценат? Може ли се знати од куда је то име? није ли турски *бејгир* (коњ)?

Бегољин (Рат, 105) је ли гора или поље или село (близу Куршумлије)? је ли у Србији сада? какав је акценат у ном. и ген.?

Беговођанин (Рат, 226) какав акценат? биће од каквих *бегових вода* или *бегове воде*? а где је она? зна ли се? Да није Беловођанин?

Још нешто, али немој још ником казивати. Чланове кореспонденте Академији потврђује или одобрава влада земаљска автономна, дакле бан, а не цар, како сам пре заборавивши мислио. Влада Мажуранићева нашла је за добро преко бечког министарства спољних послова питати о теби тко си, какав си (за Аустро-угарску), посланика аустро-угарског у Београду. Од њега ваља да је дошао таки одговор да влада, потврђујући остале чланове, за тебе додаје да у овај пар не може потврдити. То је рађено још за бановања Мажуранићева, а сада је само експедирано и садашњи бан није у то умешан ни најмање. Председник је рад говорити о том с баном, и нада се да се ствар још може поправити, за то жели да се никоме не казује да се не би покварило. Али тебе не треба ни најмање да боли глава за то. Целу ствар ти ћеш разумети, нити ти треба коментара. А знаш, и свак зна да те је Академија у главној скупштини једногласно изабрала, и да те је у свечаној седници прогласила, и све то да је наштампано у Раду у извештају тајникову. А што влада не потврђује, то је њезин посао.

Буди ми здрав и весео са свима својима.

ВАЗДА ТВОЈ

Ђ. Даничић

46

У ЗАГРЕБУ 22 Априла 1880

Драги пријатељу!

Примио сам твоје љубазно писмо од 12 ов. м. на коме ти не могу доста захвалити.

У оној је новиници доиста комедија, по некога жалосна, а тијем веселија за нас.! . . . . .

Сада те молим да ми опет поможеш.

Бејаштица (у срезу прокуп) какав акценат?

Бегчић (Рат 169) какав акценат?

Бековић (Рат 177) какав акценат?

Бела (у ср. височк.) какав акценат? и каже ли се у *Белој* или у *Бели*?

Белајка (у твојој Срб. 1135) какав акценат?

У Врчевићевим приповеткама на страни 49. стоји: пи, алах ти *белаверсум*. Замоли г. Пачића да ти то протумачи и каже како турски гласи.

У „Општини" на стр. 187 (5) имаш *Белеге*. Молим те како је у номинативу.

Белинчевић (Рат 393) какав акценат?

белмуж (у твојој Србији 855) какав акценат у првом и у другом падежу? На једном месту имаш и у мн. *белмужи*. Какав је ту акценат?

Белоњин (у срезу прокуп.) какав акценат?

Белотанце (негде близу Ниша) какав акценат?

Белов (у твојој Србији 457) какав акценат? је ли као и псу: бѐлôв, белòва?

Белутак (Рат 115) шта је? где је? какав акценат?

Бења (у твојој Срб. 346) какав акценат?

Бендић (Рат 182) какав акценат? шта се мисли од куда је то презиме постало?

Бесоце (у окр. чач.) какав акценат у првом и другом падежу?

беочка општина у Јовановићеву речнику. Гласи ли дојиста тако?

Берчинце (близу Ниша) какав акценат? у првом и другом падежу?

Бердуј (у окр. пир.) какав акценат у 1 и 2 падежу?

Бериље (у ср. добрич.) какав акценат? кога рода?

Берин Извор (у окр. пир.) какав акценат?

Берјан (у твојој Србији 554) какав акценат, мисли ли се да је име или презиме?

Беровица (у ср. нишавском) какав акценат?

За *Беголјин* (Рат 105) ако те нисам већ питао, молим те шта је? гора ли, поље ли? је ли сада у Србији? и какав му акцен.?

Такође *Беговобанин* (Рат. 226, од куда му то име? (ако те већ нисам питао).

Срдачно те поздрављају г. г. Рачки и Матковић.

Молим те, поздрави све своје и буди ми са свима здрав и весео.

твој

Ђ Даничић

О *Батавељићу* ја сам мислио да је *Батавéљић* и да је могло постати од *Бàта-Вéља*,. Али кад је *Батàвељић*, шта ти мислиш, од чега је могло постати?

47

У ЗАГРЕБУ 11 Маја 1880

Драги пријатељу!

Јуче примих твоје мило и драгоцјено писмо од 4 ов. м. Велика ти хвала што тако стрпљиво примаш и тако љубазно испуњаш моје молбе. Твоја ће љубав учинити рјечнику много добра.

Ја се радујем што ћеш скоро у Ниш и Пирот да походиш школе. Јер мислим да ће и теби бити мило да опет видиш она места. Како бих сретан био да могу скочити тамо па с тобом да путујем! Али не да штампање. Хоћеш ли се дуго забавити онде? Ја сам се надао (како смо говорили[1]) да

---

[1] Године 1879, кад бејах у Загребу и у Рогацу, ми смо већ градили најлепше планове за путовање по Србији, особито по новим окрузима.

ћемо заједно онамо. Не знам ни хоће ли бити време за даље путовање кад се доврши први свезак. То незнање врло ми је неповољно. И Матковић би јако желео онуда проћи. Али без тебе не би нам ни пола вредило путовање. Тако мислимо обојица.

Твоја *алтовина* оде у штампарију непротумачена. Не би ли се још могло за времена уметнути што?

Басаре (у срезу нишавском) какав је акценат? Је ли мушкога рода (место Басари) или женскога? Говорили се у *Басарама* или у *Басарима*?

Бесарић (драги наш Панта, кога поздрави, молим те) какав има акценат: *Бѐсарић* или *Бе̏сарић*?

Бесна (у твојој Србији 61) какав акценат: је ли као нпр. *та бѐснâ жена?* каже ли се на „*Бесној*“?

Бешњава (у твојој Србији 178) какав акценат?

Молим те, поздрави срдачно све своје и буди ми са свима свагда здрав и весео.

твој

Ђ. Даничић

Сада читам Доброселицу. Тек сам у почетку око „медведа“. Ипак је из првих листова нешто већ ушло у речник.

48

У ЗАГРЕБУ 30 Јуна 1880

Драги пријатељу!

Велика ти хвала на љубазном писму од 26 ов. м. Гледаћемо да буде онако како пишеш. Како у штампарији обричу, може бити да ћемо поћи баш 10 (22) августа.

Молим те врло лепо, јави ми, ако можеш, за село *Бериље* у округу топличком, кога је рода (средњега или у множини женскога) и какав је акценат; јер ће који час отићи у штампарију.

Срдачно аахваљујући на поздраву и Рачки и Матковић отпоздрављају.

Буди ми са свима својима здрав и весео.

твој

Ђ. Даничић

49

У ЗАГРЕБУ на Илијин дан 1880

Драги пријатељу!

Од свега ти срца захваљујем на драгом писму од 13 ов. м. и на свему што ми у њему јављаш.

Надам се да си се од пута одморио и опоравио, а особито ми је мило што си и Софију видео.

Ми не можемо поћи пре 1 Септембра по новом. Гледај, молим те, да нас проведеш. Иначе није нам користи од пута. Само да не ће већ бити „дани кратки а дуги конаци." Тога се бојим.

твој вазда

Ђ. Даничић

50

У ЗАГРЕБУ 6 Августа 1880.

Драги пријатељу!

Велика ти хвала на драгом писму од 2 ов. м.

Врло се радујем што ти могу јавити да је баш јуче, у очи Преображења, довршено слагање првога свеска рјечника. Тако се надам да ће Бог дати те ћемо се у недјељу кренути, а у уторник или у сриједу видјети.

Молим те, немој да се о рјечнику јавља у новинама докле не прође барем десетак дана, да не би Загрепчани прије читали у београдским него у својим новинама, да је изашла књига која се код њих штампа.

У здрављу да се видимо!

Твој

Ђ. Даничић.

Знајући из писама кад ће приспети у Београд Даничић и Матковић, сиђем 12 Августа, с г. М. Бозовићем, на Саву те заједно ручамо у гостионици Крагујевцу. очекујући госте.

У 2 часа и $^1/_4$ стиже низа Саву од Сиска брод Zriny, и донесе оба госта наша.

По ранијем договору, Матковић одседе код г. архимандрита Дучића, а Ђура код Бозовића, зета свога[1]

Даничић још у путу, са Саве до Бозовићева стана, даде ми први свезак *Rječnika* од *A—Besjeda* — 240 страна.

Прво ми би да речем: Хвала Богу! 30 година после Вукова Рјечника, ево овога и овакога! Хвала нека је Богу: српски народ напредује!

13 Августа гости изјавише да су нарочито дошли ради путовања у нове пределе, али на сваки начин желе путовати *са мном*. И тако не оста друго него да се углави ред путовања, и да се ја спремим за пут.

Углависмо да пређемо ова места: *Смедерево, Јагодину, Ћуприју, Параћин, Алексинац, Ниш, Пирот, Софију, Брезник, Трн, Знеполье, Чемерник, Сурдулицу, Врање, Лесковац, Прокупље, Куршумлију, Јанкову Клисуру, Крушевац, Жичу, Карановац, Крагујевац* и да се вратимо у *Београд*.

Сва та места да се обиђу за 23 – 25 дана.

14 Августа бесмо на вечери у Стојана Новаковића: Даничић, Матковић, Мато Шарић из Дубровника, М. Пироћанац, Дучић, Кулаковски, Кујунџић, Ракић, Љуба Ковачевић, и ја.

---

[1] За Бозовићем је била ћи покојнога *Милоша Поповића*, рођеног брата Ђуриног. Она је умрла. А умрла су јој и два сина које је родила с њим. Честити Бозовић, и после смрти своје миле жене и деце, синовски поштује *Чику* (тако су Ђуру звала сва деца Милошева, па и Бозовић) као што га је поштовао за живота њена.

Добивши од министра просвете допуст, да могу путовати (а лако га је било добити пошто сам био на „расположењу"), спремих што за пут треба, и, 17 Августа, погодисмо кочијаша, неког *Перицу Малога*, из Крагујевца родом, да нас вози у она места која већ поменух, да сав тај пут свршимо за 23—25 дана, а да му платимо на дан по 14 динара. Толико иска, толико му дадосмо!

И да не знам да је у нас било примера да младић, по свршетку свих школа, оде у кочијаше, само да трудом својим зарађује хлеб свој, опет бих увек готов био лепу реч рећи за људе који муче и себе и своју стоку, да друге што лашње пренесу из једног места у друго. Али Перицу, није друге, морам овде поменути без хвале.

Перица Мали, који падаше у очи већ тим својим именом, које, са две речи, казује *једно*, бејаше нам препоручен као кочијаш поуздан. И он је одиста заслужио таку препоруку. Он има нове, лепе, лаке кочије, покривене мушемом; има два коња, токмака, добро товна и увек поуздана; хамове нове, искићене с врло много којекаквих дрангулија. Путујући, Перица не оклева, а и не брза, да би коње заморио. Он је човек озбиљан; не пије никаква пића, осем воде и каве; носи се чисто, говори мало, влада се у опште добро. При свем том, он је груб, неотесан, како човека најгоре мрзи. Услугу коју чини можда од свега срца, чини је с таким изгледом, спроводи је таким речма, као да је чини под морање!

---

18 Августа, у 6 часова из јутра, узевши у кола јастука и сијада за седала и за простирку, кретосмо се, Ђура, Матковић и ја, од моје куће пут Смедерева.

Прођосмо Гроцку и стигосмо у Смедерево „*код Лава*" на ручак. Гостионица та има и име и зграду јевропску: Смедерево је врело краснога вина, па ипак ни ручак,

ни вино у Смедереву не беху никакав мамац странцима да путују по Србији.

Мој давнашњи пријатељ, Никола Марковић, помоћник начелства, десивши се случајно ту, прекори ме, што нисам јавио за долазак, па би све било боље. И одмах нам посла лепа вина из свога подрума. Ми то вино понесосмо, да се нађе где би била већа несташица него у Смедереву, и у његовом *Лаву*.

По ручку, проходасмо по вароши, разгледасмо стару цркву, и за тим кренусмо се даље.

Већ тога првога дана Даничић се радоваше што сретамо или стижемо многе товаре и путнике у путу.

— Ови људи имају раштa путују, говораше он: — а то је врло добар знак!

Ноћисмо у Орашју, код Ћир-Симче, који и ту прилику не пропусти доказивати: колико би добро било да *Орашје* постане варош, а не рече ништа за Мораву која ено рони и прети да начини матицу баш средином Орашја!

19 Августа рано кренусмо се из Орашја даље. Ручасмо у Багрдану, управо у Копривници, на десној обали Осанице. За тим прођосмо Јагодину и Ћуприју, грабећи к Параћину. Кроз Јагодину и Ћуприју прођосмо пешке, да та места другови моји колико толико разгледају, пошто се нисмо могли дуже задржавати.

Сунце седа, а ми у Параћин, моме добром пријатељу, *Алекси Петковићу*. То је један од најстаријих, најуваженијих домаћина у тој вароши. Он и домаћица му још су крепки и лаки на послу; један им је син трговац, други свештеник — оба већ имају своју дечицу, а трећи на страни учи медицину.

Та породица живи тако сложно, тако лепо да је то угод једна од оних наших задружних кућа којима се старије време тако праведно поносило.

Нас је Алексина кућа дочекала и угостила као најбоље пријатеље своје. Ми пак понели смо из Параћина, поред захвалности за дочек и пријатељство, најмилију слику једне срећне домаћинске куће у Србији.

Сутра дан љубазност наших домаћина не хте нас само испратити испод свога крова, него нас посадише у своја лепа отворена кола, а *Поп Зака*, син домаћинов и г. *Димитријевић*, посланик, седоше у наша кола, и тако нас испратише чак до Ражња, где ручасмо сви заједно.

После ручка, ми продужисмо пут к Алексинцу, а они се вратише у Параћин.

Што су другови моји запамтили ћубасти врх *Јухора*, шиљасти пласт од *Ртња*, суро раме од *Косјака*, што су видели *Мојсиње* и *Тодорову Кулу* на Сталаћу, и у опште што су разгледали дивну долину моравску тога лепога дана, то је заслуга тих наших добрих пријатеља у Параћину.

Већ довде смо сва тројица видели колико је наш Перица, са својим иначе добрим својствима, непогодан човек. Он нам је обично пре поласка намештао у колима седала од јастука и ћилима које смо носили. Пријатељу Матковићу, коме, да није урока, прија све што једе, свако седало буде добро, јер се под њим брзо улегне свака неравнина, и начини му се угодан калуп за седење. Даничић пак, не могући собом јако притиснути, па тако ни уравнити седала свога, често би трпео под собом џомбе, а озго би га опет овда онда дохватали харњеви, и ударали у главу. Ма колико да је он умео трпети, опет би по некад рекао:

— Перице, молим вас, како сте ми ово намјестили?

— Ја већ не знам како ћу? — опоро би одговорио кочијаш: — ја вама свима наместим једнако, па другима свакад добро, а вама никад не ваља!

Ја сам насамо старао се Перици објаснити: за што је теже наместити седало Даничићу. Матковић је човек

пун, тежак; на што год седне, то се под њим улегне; а Даничић је сух, лаган; и на мекоту да седне, она се под њим не улеже много.

Кад се Перица није хтео, или није умео сумосати, ми смо сами намештали седала, како смо боље умели.

Преноћивши у Алексинцу, ми смо 21 Августа пошли у Ниш. У Топоници нас дочекаше пријатељи из Ниша, којима сам јавио био да долазимо. То беху: *Ђенерал Коста С. Протић*, *Ђока Павловић*, касациони судија, који се у Нишу бавио као комесар, и капетан *Јован Поповић*, братанац Ђурин.

Ђенерал Протић узе нас у своја отворена кола из којих смо, приближујући се к Нишу, могли до воље разгледати живописну околину нишку.

Даничић и Матковић одседоше код Ђурина синовца г. Јована Поповића, а ја код г. Ђоке Павловића.

Сви скупа пак обедовали смо у гостионици „код Земунца".

У Нишу смо провели тај дан од по дне, и целе дане 22, и 23 Августа.

За то време разгледали смо варош Ниш, град нишки, арсенале, цркве нишке, стару и нову (и у новој Краљичину црквицу, посвећену *Св. Симеуну Немањи*), школе, пазар, Ћеле-Кулу, Мрамор, Чечину, и Курвин-град.

У свему овом много нас је љубазношћу својом задужио Ђенерал Протић, који нам је не само показао све што је било вредно видети у Нишу, него нас је на својим отвореним колима извозио на Мрамор, на Горицу, на Чечину, те нам је са згодних висина показивао места и причао крваве догађаје у борби која се завршила освојењем Ниша од Турака 28 Декембра 1877.

---

24 Августа рано дође Ђенерал Протић на својим колима, узе нас, и за тили часак одјездисмо у живописно село *Јелашницу*, десно од пута пиротскога.

У Јелашницу се увезосмо на колима докле има кôника, а после смо уз реку ишли пешке. Протић и Матковић малко одмакоше; ја и Даничић изостасмо.

Сустигоше нас неке жене и девојке с котарицама.

— Ако Бог да, сејо? упитах ја прву од њих.

— Идемо овде близу. у *лојзе!* одговори она.

— А гле! рећи ће на то Ђура: — штета што то не чу Матковић.

— А што, Ђуро?

— Он се родио у мјесту гдје се често премећу гласови и слогови ријечима. За то њега и сада можеш чути да рече: „*Зележница*“, или „*Зејле*“ место *Железница* и *Зеље*.

Знаменито је, рече Ђура, даље: — да се овдје под Сувом Планином, чује оно исто што се слуша чак у Приморју!

Још мало идосмо уз реку, разгледајући чудна дела природе и времена, па се вратисмо на насип, и за тим, извезосмо на Куновицу (Моралију), где нас је Перица чекао. Ту смо доручковали, па се онда растасмо с Протићем: он се врати у Ниш, а ми се кренусмо ка Белој Паланци.

Даничић се, рекао бих, подмлађивао гледајући величанствени облик Суве Планине, и друге дивне слике, ближе и даље од нашега пута.

На Плочи сиђосмо с кола, и ишасмо пешице, да се више нагледамо оне ретке природне лепоте.

Перица с колима измицаше напред. Пријатељ Матковић, добар ходац, нешто мало изостајаше иза колâ. Ја и Ђура бесмо смернији. Ми ишасмо понајлак разговарајући се и често застајући. Некако реч дође на ону битку

коју је имао на Куновици Деспот Ђурађ Бранковић с Турцима у зиму 1444. Од тога пређосмо на људске радове који имају успеха, и на радове који, поред све своје путности, немају среће да успеју. Онда ће ми Ђура испричати ово: — Бијах још млад. Гледајући ону нашу борбу око језика и правописа, ја помишљах да је племе наше обезумило, и да од нас не ће бити никад ништа. Једнога дана, кад ми глава бијаше пуна таквих црних мисли, сједох и написах Вуку писмо у ком исповједих, да се не надам ничему; да од наше књиге нема ништа; јер ми се чинило да нема ништа од памети нашега народа! . . .

Не прође неколико дана, а ево од Вука писма. Отворим га, и имам шта и видјети! Старац сијева као жива ватра: „Зар ти, тако млад, здрав, који имаш вијек пред собом, наричеш као кака баба плакалица? Шта је остало за мене, ов о стара и хрома? И ја још стојим, и радим што мислим да треба? Не брини ти, мој брајко! хоће ли народ пропасти, или не ће, него ради оно што си ти кадар! Па ако сваки уради онолико колико је кадар, не ће народ никад пропасти!» . . .

„Ја жалим, рече Ђура даље: — што ти тога писма не могу показати. Негдје је у мојим хартијама; а оно је мене са свим преокренуло. Од тога доба, ја само гледам: је ли добро оно што радим, а шта ће бити у будућности, о томе не разбијам главу«. . .

Ми се бејасмо мислима удаљили, а ходом од кола изостали. Перица се уставио, и већ гунђа, како се без невоље доцнимо, а пријатељ Матковић на тенани разгледа висове од планина, и пропраћа долине низ које се воде стачу.

Стигосмо их, поседасмо у кола, и Перица крете живље равницом од Црвене Реке уз Нишаву

У Белој Паланци знали смо да нам се нада мој познаник г. Таса Јеленић. Али како се пријатно изненадисмо кад пред нас изиђоше: потпуковник *Стеван Бинички*, судија *Јован Босић*, професор *Раша Милошевић*, и писар судски *Алекса Лаудановић-Павловић*, који су чак из Пирота потегли пред нас!

Пријатељ Матковић, видећи оволику љубазност од ових добрих људи, рече ми:

— Право да речем, ја се овоме чудим! Што су пред нас у Топоницу изишли капетан Поповић — Ђуро му је стриц; што је дошао г. Павловић, — он је ваш пријатељ; али што је изишао Ђенерал Протић — то морамо узети као особиту част. Сад овдје опет изашли толики одлични људи, и потпуковник Бинички — то је необична част! Хвала им!

Сви смо ручали у оном вењаку, пред белопаланачким градом, који је, прошле године, грађен за Његово Величанство Краља Милана, кад је он, идући из Ниша у Пирот, устављао се у Паланци.

По ручку, захваливши г. Јеленићу и његовој госпођи за срдачни дочек и укусну гозбу, прођосмо пешице кроз ову малу, али пуну старина, варошицу, изиђосмо на њено чудно *врело*; и, пошто њега разгледасмо, вратисмо се на насип, и седосмо у кола г. Биничкога, јер је тако заповедала љубазност наших пријатеља. Кола беху угодна за седење, а отворена за гледање, те смо по вољи уживали лепе пределе и десно и лево од пута.

Ја не ћу никад заборавити оне радости која се тога пута сијаше на лицу Даничићеву. Он је био потпуно задовољан, управо срећан.

У Пирот стигосмо за висока сунца. Наши пријатељи су већ били разредили: где ће који бити смештен. Тако је Ђуру узео к себи г. Алекса Лаудановић Павловић, Матковића г. Бинички, а мене г. Раша Милошевић.

Увече сви вечерасмо код г. Биничкога.

Стеван Бинички изишао је на велики и славан глас својим јунаштвом у нашем ратовању против Турака. Он носи на себи неколико тешких рана; и можда се само сили његове јуначке воље има захвалити што га тако љуте ране нису уморише.

Јунак вољом, родољуб срцем, војник држањем, племенити човек животом и владањем, он нас је, осем пријатељске гозбе, јоште частио радошћу што очима гледамо човека из крвава боја за отаџбину, што имамо пред собом човека из реда оних људи којима смо, у највећој мери, дужни захвалити за срећу што смо тако радосни и весели у *Пироту!*

Његова госпођа, рођена у Бечу, дошла је у Србију удајом, и заволела је своју нову отаџбину тако да не само говори српски као српкиња, него нема народне патриотске песме коју она не би певала и са знањем и с осећањем.

Дечица су им као златне јабуке.

У таких домаћина ми вечерасмо прво вече по доласку у Пирот.

Г. Бинички диже чашу и наздрави овако:

„Господо! допустите, да вас, по народном обичају, поздравим овом чашом с речима: „Добро нам дошли!“

„Ја сам необично срећан, што у своме дому, за својом трпезом, гледам три путника, три радника, три луче које осветљавају и најдаље кутиће у којима се говори наш лепи језик.

„Господине Даничићу!

„Господине Матковићу!

„Господине Милићевићу!

„Нека вас вишњи творац дуго и дуго поживи на срећу народа коме крчите и осветљавате путове срећнијој будућности својим великим, признатим радом у књижевности.

„Као што гледамо вас тројицу тако пријатељски и братски здружене, тако, дај Боже, да се и народ из три краја, где сте ви рођени, здружи и збрати, угледајући се на вас! А ви, весели и чили, растеривали и даље тмину и неспоразум свуда где се српским или хрватским језиком говори. Живели!“

У милу разговору, у радосном певушењу, за часак се провуче пола ноћи, и ми се, захвални домаћину и домаћици, за уживање гозбе и радости, разиђосмо да се одморимо.

25 Августа цео дан проведосмо разгледајући: градић војводе Момчила, варош Пирот, цркве, школе, разне радионице, нарочито ћилимаре. Даничић и Матковић купише по један ћилим *шестак*, за спомен свога бављења у Пироту.

Мој домаћин, Раша Милошевић, имаше једно сиџаде тако лепо, да лепшега, чини ми се, није било у свему Пироту. Њега он поднесе Даничићу на дар, као видни знак свога великога поштовања. Даничић се дуго бранио, нудио, најпосле, да плати, али Раша оста при својој одлуци, и имаде ту сласт, да је Даничић, полазећи из Пирота, понео најлепше сиџаде, какво се изаткало у томе месту.

Све те ћилиме предадосмо г. Биничкоме, који их је послао у Ниш, на Ђенерала Потића, а овај опет мојој кући у Београд.

Колику су радост чинили Ђури ови ћилими, видеће се из његовога писма које је овде штампано под бројем 51.

У вече сви бесмо гости г-ну Алекси Лаудановићу-Павловићу, у кога је Ђура становао.

Алекса је млад, образован човек, рођен од родитеља врло уважених. Госпођа Марија, супруга његова, и њена мајка, родом су из Руме, у Срему. Сви они беху жељни да драгоме госту њиховоме бављење у Пироту буде прави

одмор и опорављење. Вечера беше изредна, друштво одабрано, сложно. Сви бесмо орни, сва јела готова — само се ишчекаваше још једна званица — г. Раша Милошевић.

У том очекивању и разговору нашем, на један мах, под прозорима Даничићеве собе, јекну певачки кор. Полише се песме: лепша иза лепше, слађа иза слађе! Сетисмо се да је то удесио Раша. Изађосмо пред те миле славује, да им захвалимо. Том приликом Раша, у једној краткој беседи, лепо исказа колико школска омладина дугује великом учитељу своме Даничићу.

Ђура, одговарајући на то, рече од прилике ово:

„Што сам год радио, радио сам по дужности својој. И вас молим да чините сваки своју дужност. За отаџбину се не гине само на бојном пољу. За отаџбину се може умирати на сваком корисном раду. И оно што смо који узели на се, или што нам је пало у део, дужни смо радити свом снагом својом, свом крепошћу своје воље. И кад тако извршимо сваки своју дужност, онда ћемо одужити народу дуг који му дугујемо!“

С радосним узвицима: Живео! Живели! срете омладина ове речи великога учитеља свога, и разиђе се, а ми с Рашом, уђосмо у собу, и седосмо вечерати

Нека се забележи још једна ситница. Кад тај ђачки кор запева под прозорима, ја, који сам из раније знао ко то пева, и коме пева, рекох:

— Е, Ђуро, брате, ово се највише тиче тебе: на то ваља одговор!

Даничић приста, и диже се да изађе из собе пред певаче, но идући, рече: — Али шта ћу им одговорити ја овако сплетена језика?

Онда му не приметих ништа. А кад се, после његовога одговора, вратисмо у собу, и кад почесмо вечерати, онда у шали рекох:

— Болан, Ђуро! ти језиком својим дрешиш језике наше, и опет велиш да си сплетена језика? То баш није право!

Он се на то само осмехну својим обичним смерним осмехом.

То вече завршисмо весеље уставши на ноге и, по предлогу Даничићеву, отпевавши: *Многа, срећна лета Њеном Величанству Краљици Наталији*, његовој ученици. Јер је сутра освитао њен имени дан[1] (26 Августа).

26 Августа, у 6 часова у јутру, кренусмо се пољем пиротским пут Софије.

На граници српско-бугарској устависмо се само те показасмо пасоше.

У Цариброду, где је Бугарска *митница* (царина), јависмо се бугарској власти. Ту се нађе један млад чиновник бугарски, који се учио у Загребу. Каква радост и за г. Матковића, да види свога ђака, и за њега, да *ту* види свога професора!

Време бејаше ведро, сунце грејаше као у најбоље августовске дане, али ветрић ипак напомињаше да смо ми већ високо изнад Ниша.

Кад изађосмо на *Три Уши*, где причају да је била граница старој држави српској[2], устависмо се те писмо воде, и иза тога малко пешачисмо, идући ка *Сливници*. Велико Софйско поље не да̂ се оком прегледати. Најчешће смо погледали у плави Витош, и ја сам друговима показивао где је местимице Софија према Витошу.

Софйско је поље предео чудан. Величанствен јесте, али некако и страшан јесте. Нема густих села, нема биљног обиља, па је цело то поље као нека пустиња.

---

[1] *Видело* за 1880, број 106, стр. 3.

[2] Ово сам слушао од Јакуб-Аге и још неких Турака у Нишу.

Пред по дне стигосмо у Сливницу (Турци су је звали *Алкалија*, од некакога бунара с алком[1]). До тога села долазила је наша војска у другом рату. Механџија нам прича да је дао војницима 180 ока вина да попију, али не жали, јер су се владали „како девојке“!

Уставивши се пред механом, замолисмо механџију да нам зготови штогод за ручак.

Он нам изнесе сира, хлеба, разлупа неколико јаја, и наточи приличнога пиротскога вина.

Ово не беше ни Орашје, ни Багрдан (Копривница), нити Ражањ; али глад не пробира много. Ми једосмо у сласт, разговарајући се с механџијом, који није домородац него Цинцарин, као што су готово све наше механџије.

На неколико хвата од механе у којој бесмо, велико је гувно, на коме цело село врше своје жито. У осталом, ово се врло често виђа и у нашим новим крајевима. Турци су били уредили да се жито свега села свози у снопљу на једно место, па ту да се врше на једноме гувну.

Осем нас у механи не беше других путника. Око половине нашега ручка, уђе у механу један човек, а за њим једно мушко дете од својих 12—13 година. По лепом шопском оделу, ми одмах познасмо да су мештани. Они седоше, и заискаше да ручају. Ја сам се врло чудио да мештани, код својих кућа, долазе на ручак у механу! Ово нисам никако могао себи објаснити.

Даничић опет разматраше лице тога детета, па ће ми рећи:

— Добро би било да заподјенеш разговор с оним дјететом. Жељео бих чути његов говор.

---

[1] Др Панчић ми рече да је слушао како је ту било неко *Кале* (град) које се, не знам по чем, звало *Ал-Кале*.

Ја приђох к њима и започех:

— А ви од које село бесте? упитах их, старајући се да се приближим њихову говору.

— Туј смо од Сливницу, одговори онај старији.

— А ти мали, одокле си?

— Туј сам и ја роден.

— Па што обедујете у механе, као јабанџије?

— Имаме си работу туј, одговори дете, осменувши се: — одвајамо си *милостиво жито*.

— Какво жито одвајате?

— *Милостиво жито*, за цркву.

— Не разбирам што збориш, рекох ја.

— Градили сме цркву, одговори дете: — и сме се задужили. Сељани рекли, да пишу на цркву, колко кој милује, кад буде да се врше. Е сега ено се жито врше, и сваки дава колко милује на цркву: ми си седимо, примамо то жито и пишемо: ко даде, колко даде? Тој си викамо: *милостиво жито*!

— Зар ти умеш да пишеш?

— Умем; ђак са̑м ја!

Докле дете говораше Даничић и Матковић пажљиво га гледаху, и слушаху шта говори. По што се свршн мој разговор с њиме, ми изађосмо пред механу у хладовину.

— Говор му је искварен, рећи ће Даничић: — није ни српски ни бугарски; али му је лице са свим српско.

Из Сливнице насип иде равним голим пољем. Нигде дрвета, осим оних врба које је Митад-Паша садио с једне и с друге стране пута, али које је војска готово све исекла и сагорела.

Једна депутација од Срба који живе у Софији, с г. Бодијем, секретаром нашега заступништва, срете нас далеко пред Софијом. Она је навлаш изишла пред нас, да

нас поведе у кућу српскога заступника у Софији, јер г. Сава Грујић, заступник, у то време не бејаше дома.

Љубазни ови земљаци наши замолише нас да пређемо у „фајетон.“ у коме су се они извезли. И тако ми седнемо у кола њихова, а они у наша. Увезавши се са свим господски у Софију, одседосмо у стану г. Саве Грујића, који је већ раније био љубазно наредио да нас његови људи приме и угосте, што се може боље. И они су то све извршили онако како право пријатељство уме гостити.

Ево нас у Софији, новој престоници младе државе бугарске.

Да речемо о њој две три речи овако путнички, на најбржу руку.

Софија је варош без града. Држи се да је она на оном месту где је некад била *Ulpia Sardica*. Звали су је и *Тријадица*, а и *Средац*. У старо време припадала је Доњој Дакији. У Софији се, по неким историцима, родио римски цар *Галерије*.[1] Онај указ којим је 311 године забрањено гонити Хришћане, зове се *Сардички указ*. Ваљда је дан у Софији.

У Софији је 347 држан један сабор против Аријеваца.

Наши летописи зову Софију *Средац*. Казујући како су кости Краља Милутина пренесене онамо из *Трепче*, они веле – „у *Софію средьчкоу*. По томе изгледа да је у Средцу била црква *Софија*, и у ту цркву да су кости положене. Међу тим се црква у којој почива *Милутин* данас зове „*Свети Краљ*“.

Софија је на југоисточној страни софиског поља, баш према Витошу, који је заслања од југа, и тако јој не пушта ни онолико топлоте колико би јој јужни ветар могао донети.

Кнежев је двор на једном избрешку у вароши, одакле је лепо погледати на све стране. Пред двором, на

[1] Неки опет тврде да се он родио негде на ушћу Тимока у Дунав, а умрио у Софији.

јужној страни, има мали леп парк, који својим зеленилом чини најповољнији утисак на гледаоце.

У Софији је данас столица кнеза и централне земаљске управе бугарске; ту седи митрополит; ту су највећи судови, и највише школе.

У Софији има више цркава. У главној, као што мало час рекох, почива свето тело српског краља Милутина; ту је народна библиотека; и вреле воде које су, као бање, на гласу још од старих времена.

По последњем попису[1] у Софији има 20500 душа, и то 14.052 православних, 714 католика, 4274 Јевреја, 1258 мусломана, и разних других вера 203 душе!

Као путници који желе што више видети, а што мање бити виђени, ми се само отресосмо од путнога праха, и малко се одморисмо, па одмах изиђосмо у варош да је разгледамо.

Софија у опште личи на све друге турске вароши. Тек овде онде по улицама дижу се нове куће са свим по јевропском кроју и укусу То шара ону стару монотонију турских кућа и улица.

Одело у људи које сада сретате у Софији врло је разнолико. Тако исто и начин живљења. Поред босоногог дервиша, зврктн укусни „фајетон", у ком се вози или руски официр, или какав странац предузимач; о широке димлије какога старога Софијанца очешује се елегантно обучени Француз с белим убрусом око шешира, више од дике него од потребе у овој клими.

Жене пак или су у оделу старом, мѐсном, или у обичном јевропском, само наравно, малко заосталом. Других се великих разлика не виђа.

---

[1] Чланак г. *Сарафова* у *Периодическоје сиисаније*, књ. I. 1882, стр. 134 и др.

Али одело сељака из сêлâ око Софије, управо оно што се зове *Шопско*, својим везом, и сортирањем боја, а и кројем тако је интересно, да се не може довољно препоручивати зналцима цртачима да га оцртају и представе пријатељима вештине и старине.

Тога дана беху љубазни походити нас чувени млади научник словенски *Др К. Иречек*, који доцније поста министар просвете у Бугарској; г. *Сарафов*, познаник Матковићев, ђак загребачког универзитета; и г. *Петар Велимировић*, српски инцинир, који је био умакао из отаџбине, и ту добио службу инцинира софиског округа.

Даничић рече да би нам могао бити најлепши спомен о Софији, кад би нам бугарска господа дала списак именâ сьих села у Бугарској. Списак, у коме не би изостало ни једно село, и у коме ни једно име не би било уписано погрешно, ваља очекивати само од Бугара.

Ми то потражисмо.

На жалост, одговорише нам да такога списка још ни министарства немају.

Том приликом причаше нам како се је, пре кратког времена, у округу ћустендилском, нашло 30—40 села, за које пре нису знали централни управници ни да их има.

27 Августа походисмо цркву *Светог Краља Милутина*. То је главна црква у Софији. Баш бејаше литургија, и ми имасмо радост не само целивати ћивот светитеља Србина, него још слушати и црквено певање бугарско.

У овој цркви кнежев сто, као предмет дрвене резарије, заслужује пажњу уметника.

Иза тога походисмо скупштинску зграду, библиотеку, бање које су озидане у сред вароши, на самом извору вреле воде, и онда одосмо г. Д-ру К. Иречку.

Још смо тога дана видели бугарскога министра просвете г. Каравелова, и књижевника г. Славејкова.

---

8 Августа, око 7 часова изјутра, кренусмо се из Софије, преко *Бале-Ефендије*, к Трну. У софијском пољу, одмах до вароши, гледасмо бугарску војску која се у крупнијим бројним јединицама вежбаше врло уредно.

Бале-Ефендија је селанце под Витошем, 2 часа на југозапад од Софије. Оно је бугарској престоници оно што је Топчидер престоници српској — место за изласке и весеља.

Наши пријатељи из Софије, г. Боди, г. Светозар Деспотовић, и још неки Срби који онамо живе, не беху задовољни што нам тамо чинише сваку угодност, него нас још испратише до Бале-Ефендије, и ту нас угостише доручком какав управо ваља путницима који се крећу нашим путем.

По доручку се опростисмо с овим добрим људма, захваљујући им од срца за толику пажњу.

Одатле ће се они вратити у Софију, а ми кретосмо путем к југу уз једну речицу, која тече с осоја витошке косе, па се доцније слива у Искар.

Нисмо дуго ишли уз ту тесну долину, па се испесмо на превоје, и одмах за тим спустисмо се у долину друге речице која извире у присоју Витоша, већ готово под његовим врхом, и тече право на југ к Пернику (староме граду).

Идући том долином, виђасмо овде онде недовршене радове од железничког насипа који је за Турака рађен, па доцније обустављен због ратних догађаја.

Ми бесмо сами у колима: ниједан од нас није пре туда пролазио; наш Перица није туда никад путовао, а људи смо мало срстали, те никога немасмо запитати: како се што зове. И тако не знађасмо ни имена реци, које долином путујемо.

У Софији су нам пријатељи казивали да не морамо обилазити на Радомир, него да има неки пречи пут, који се одваја удесно не дошавши до Перника, и, преко Брезника, иде у Трн.

Устависмо се код једне механице, која је на левој страни поред реке, да разберемо где смо, и да запитамо за тај преки пут. Пред механом бејаше пуна велика карлица лепих крушака и јабука, за механом држаше један циганин два медведа, које води по свету, те мами паре од људи који су медвêдâ жудни. Ту се беху уставили и неки путници који долажаху од Дубнице и Радомира.

Куписмо јабу̂ка, рачабрасмо за пут, и упитасмо како се зове речица која тече поред механе, и коју нама ваља прећи, да препречимо на Брезник к Трну?

— *Струма!* одговори механџија.

— Струма? понови Даничић радозналим гласом и лицем.

— Струма гу викамо ми, рече један сељак који стојаше пред механом.

— Зар ово Струма, која се слива у море?

— За право да кажем, не знам куда се слива, одговори сељак: — теке знам да она иде одавде далечко, далечко!

— Да, то је стари Стримон, рећи ће Матковић, разгледајући своју карту: — Струма пада у Јегејско море. Њу су некад узимали као реку са свим тракйску, а доцније њен је ток био граница међу Тракијом и Македонијом.

Даничић приђе к реци, саже се, захвати воде у прегрши и рече:

— О, хвала Богу милостивому кад ја дочеках да својим очима видим *Струму*. Колико сам пута то име поменуо; колико сам га пута записао, а нијесам ни слутио да ћу рукама својим захватати воде са Струме! О, хвала Богу милостивому!...

У тај мах очи његове беху пуне суза, а лице му се сијаше од неке необичне унутрашње среће.

По што се туна мало одморисмо, и разговарисмо с људима, остависмо Струму, њену долину, и насип којим пу-

товасмо дотле; прегазисмо реку, и ударисмо десно преко поља̂. Свуда беше непрегледна голет. Траве изобила, а од горе тек се где где види које дрво, или по који трн. По тим пољима пасу велика стада. Ту гледах што нигде дотле не видех. Овчар заметне на раме своју *тојагу*, и иде напред а овце све за њим, као да их на крупицу ваби. Кад се он устави; кад се подбочи на своју тојагу, и јави се овцама: онда се уставе и оне, и размиле се пасти по пољу. За овцама се лагано вулају крупни овчарски пси, те погоне острагуше које изостају од стада! То пре нисам нигде видео!

У селу *Маштици* (на карти *Мештица*) устависмо се пред механом, која се ничим не разликује од других сељачких кућа.

Разбирајући за пут до Брезника, и за имена места кроз која иђасмо, опазисмо да ти сељаци немају чланова у говору, или бар чланови им се ређе чују, и да они личну заменицу кажу *ја* а не *аз*.

Ми упитасмо за што је то?

— Ми си тако зборимо од време. Тој ни је језик.

— Ми чусмо у Софији да говоре *аз* а не *ја*, рекох им ја.

— Може да је у Совију (не изговарају никад *ф*) тако за што тамо има људи од целу Булгарију. Ама ако да питате *за Шопско*, — овако се збори!

Од Софије до Брезника рачуни се $6^1/_2$ часова пута, а ми смо, задржавајући се које где, потрошили нешто више.

Брезник је мала варошица, стешњена међу брдима. Ту је глава *околији брезничкој*. За наше власти у *брезничном срезу* било је 59 села са 17.574 душе.

Одморивши се, и малко поужинавши у Брезнику, продужисмо пут на запад к Трну Пређосмо бйло које дели воде Струми и Јерми, и спустисмо се у долину реке која испод Трна пада у Јерму. Прешавши на леву страну те

речице, примисмо се уза стрмени каменјар докле не изађосмо на брдо изнад Трна, па за тим низ брдо спустисмо се у варош.

Трн је варош мала, на реци Јерми, стешњена међу брдима као у каквоме котлу. С једне стране му је велико брдо *Руј*, а с друге *Парамун*.

Трн је глава наији *Знепољској* или *Трнској*. Док смо ми држали Трн, под њим је било 81 село са 33.870 душа[1].

Док су пак владали Турци, свакога се лета у Трну давало 5—7.000 пасоша за Србију људима из трнскога округа, који су ишли тамо „на печалбу".

Ми стигосмо у Трн за сунца. Обиђосмо све механице, и једва нађосмо где да ноћимо. Где год упитамо, свуда нам одговарају:

— Ви тражите собу сас *јатаци* (с креветима) а то у нас нема.

Најпосле нађосмо, више по пријатељству него за паре, једну једину собу, какву такву, и у њој три кревета (јатака), у које наместисмо своје хаљине које ношасмо у колима, и већ се припремасмо да стражаримо ноћу ми који не хрчемо спавајући.

Докле ми намештасмо своју собу за ноћиште, каза нам гостионичар, да је, пре неколико часова, дошао у Трн *капетан Мијаило* из Масурице, с некаквим конзулом, и да је он питао за некаквога *Миличкевића* и *Даничића*. Нисте ли ви?

Ми се томе гласу јако обрадовасмо; јер тај господин могао нам је поздраво казати: може ли се из Трна

---

[1]. Наша војска заузела је била Трн и Брезник, и пружила се чак до Радомира у другој поли Декембра 1877. А уступила је ова два места (Трн и Брезник) с њиховим селима бугарској власти 5 Јуна 1879 пошто је међународна јевропска комисија повукла граничну пругу од Власине ка Столу, и тако та места оставила Бугарској.

на колима преко Масурице у Врање, по што су нам у Брезнику казали, да не може!

Дигнемо се да тражимо те који су нас тражили. Још смо мислили, да су они, који су стигли раније, нашли стан бољи од нашега. Трн је место мало. Нађосмо их одмах. То беху г. *Мијајило Миловановић*, масурички капетан (данас окружни начелник у Крагујевцу), и г. *Висоцки*, аустрйски вицеконзул у Нишу (он је сада ђенерални конзул у Београду).

Они седе пред механом. Механџија стере сено, па ће по сену асуре, и онда њихове хаљине. Од „јатака" нема у њих ни помена.

По што се видесмо и познасмо, понудисмо их да дођу к нама, јер њихов стан тек се намешташе. Видевши нашу собу и три кревета, они нам честиташе путничку срећу, да смо у такој несташици могли добити толику угодност.

Поседасмо, па одмах навалисмо запиткивати за пут. Они нам рекоше укратко, да се с колима ни на какав начин не може свуда проћи од Трна до Сурдулице, а од Сурдулице до Врања могло би ласно. Г. Висоцки је оставио своја кола у Сурдулици, па узео коње, и на њима путује. Он нам нуди своје коње, да ми на њима путујемо до Сурдулице, а он на нашим колима да се вози у Ниш (преко Пирота), па после да их пошље пред нас.

Матковић и ја могасмо и пристати на овај предлог, али Даничић, смешећи се, рече:

— Како бих се ја држао на коњу?

Од пута на коњма, дакле, не могаше за овај мах бити ни разговора, а пошто се на колима није могло куда смо мислили, то се наш драги Матковић мораде одрећи своје велике жеље, да својом ногом стане *на Чемерник*.

Преноћисмо ту ноћ, и наслушасмо се хркања и крупног и ситног.

29. Августа рано кренемо се из Трна пут Пирота. Излазећи од вароши уз брдо ударисмо поред једне литице,

којом се снуза камење с планине доле у долину. Гледајући ту литицу, Даничић ме упита:

— Да ли није то онај *Камивао*, што се помиње у споменицима? Тамо се вели: иде међа „*како се камивали*"; а ја бих рекао, вели Ђура, да је народу тешко било назвати *Камивао* цело планинско биło, које може да буде на своме побиљу тако широко, и још равно да се камен не ће ваљати ни на једну ни на другу страну. За то ми се чини приличније да је онај *камивао* ево овака литица, којом се одиста камење ваља као низ какав жљеб с висине у долину. А и така је литица могла бити међа" . . . .

Од села Врапча које, узгред буди речено, има необично живописан положај, бејаше нам лево планина *Кремен*, а десно непрегледна просторија софијског поља, и безбројни врхови *Старе Планине*. Ми тим путем гледасмо панораму каквих јамачно нема много у свету!

Даничић, гледајући то, са задовољством говораше:

— И ово је добитак; и ово је уживање, које Бог зна бисмо ли имали на путу којим смо жељели проћи.

Матковић на то шапташе:

— Јесте, Ђуро, јесте; али Чемерник!...

Сустали од хода и од уживања лепих погледа, а и од глади, спустисмо се на Суковски Мост к механи. У тој механи смештена је и наша *Царина* (ђумрук). Ручасмо што се нађе у механи, па све зачинисмо слатким грожђем ког не видесмо ни у Софији, нити у Брезнику и Трну.

Баш овога јутра прошао је туда, идући из Пирота за Софију, српски заступник г Сава Грујић, у чијем дому у Софији бесмо онако лепо дочекани.

Наши пријатељи у Пироту, држећи да ми можемо од Трна у Врање, нису му ни помињали, да се може с нама срести. И тако смо се разминули на путу.

По ручку, седећи пред механом, видех пред царином вагу за мерење терётâ. Од беспослице стадох на вагу и рекох:

— Дёте. измерите ме!

Потегоше и рекоше:

— 52 оке!

— Добро је; 1861 у Глајхенбергу имао сам 51!

Дође и Матковић, стаде на вагу, и рече:

— Мјерите и мене!

Вага се под њим улеже, даске шкргутнуше!

— 72 оке! викну проценитељ.

— Лепо! рече неко из околине.

Приђе и Даничић, и врло снебивљиво рече:

— Да се измјерим и ја!

— Деде Ђуро, само да се не скрше те даске под тобом, или пода мном!

Потегоше и рекоше:

— 45 ока!

После Даничића стаде један царински чиновник, родом из Трна. У њему се нађе 104 оке!

— Што једе цело село Суково, прија овом једном, рече неко од оних што стоје около и сеире.

— Није све мени; пола госпођи царинарици, браћаше се овај тешки господин. И одиста госпођа царинарица, млада и лепа жена, тек ако има до тридесет година, тако је пуна, да је страшно гледати је. У њој веле има 108 ока!...

Ми смо се на Суковском Мосту навлаш задржавали да се смрачи кад стигнемо у Пирот. Мислили смо да само ноћимо у Пироту, па сутра рано да идемо даље, а да своје пријатеље, који су нам у првом проласку толико љубазности показали, и не узнемирујемо. Али се то није могло баш никако. Те ноћи мени се на један пут тако

сюша, да сиромах Ђура не заспа сву драгу ноћ: слао је за лекара г. Сенкијевића, за лекове, и мучио се око мене, а и сам је слаба здравља коме треба неге.

Због те моје слабости није се могло 30 Августа даље путовати, него смо тај дан остали у Пироту. Тада уговорисмо да Ђура и Матковић, 31 Августа, иду преко Лужнице, Љуберажде, и Власотинаца у Лесковац, а ја да останем још један дан у Пироту, докле се боље опоравим.

Већ после по дне тога дана (30 Августа) бејаше ми лакнуло толико, да сам се могао шалити с пријатељима Пирођанима којих бејаше пуна соба.

Сад да се малко вратим на прво наше бављење у Пироту.

Кад је Даничић ноћио прву ноћ код свога домаћина, г. Алексе Лаудановића, видео сам да се лепо одморио од пута, а да се мирно испавао, па му речем:

— Ти си, Ђуро, чини ми се ноћас „цврсто“ спавао (ово је била обична реч пријатеља Матковића за све што је особито добро)?

— Јесам баш „цврсто“, али ми је само нешто сметало.

— А шта?

— Сахат у соби о зиду. Његова шеталица чини: *тик так! тик, так!* сву драгу ноћ; а ја то нијесам научио.

— Што га ниси уставио?

— А како бих то чинио у туђој кући?

— Што ниси казао госпођи да га устави она?

— Па она ме је тако лијепо дочекала, и толико се старала да ми буде угодно, да нијесам могао више јој досађивати.

— Хеј Ђуро, Ђуро! Теби би у моме Рипњу рекли: не ваљаш од добра!

Доцније, ја сам то казао г. Лаудановићу, тек само за процену смерности драгога госта.

30 Августа, после по дне, Г. Лаудановић и госпођа му, г. Бинички и госпођа му, беху дошли к нама да нас виде.

Госпођа Лаудановићка, у разговору, окрете се у један мах Ђури и рече:

— Господине Даничићу, мени је баш жао на вас!

— За што, госпођо, упита он, смешећи се.

— Што нисте били искрени према нама: ми бисмо волели отурити наш сахат, да га нема; него да он прекида ваш сан; а ви нисте хтели ни казати да вам смета!

Ђура, уморан од неспавања и немира око мене прошле ноћи, гледа ову добру госпу, смеши се, па тек рече:

— А хоћете ли допустити да будем искрен сада?

— Молим, молим! Само заповедајте!

— Милану је, ето, добро; може ноћас и без мене. Хоћете ли бити добри уступити ми ону исту собу за ноћас, да се испавам и одморим?

И Лаудановић и госпођа му скочише на ноге, радосно га узеше за руке и замолише да то вече буде њихов гост.

И Ђуро се лепо одморио те мирне, лаке ноћи у тих красних људи.

Тај дан ја сам телеграфисао у Лесковац г. Бадемлићу, да гости долазе. А г. Бинички дао је човека који ће путнике пропратити кроз Љуберажду до близу Власотинаца.

31 Августа рано одоше они преко Лужнице к Власотинцима, а ја остах у Пироту. Урочисмо да будемо у Прокупљу 2 Септембра у по дне.

1 Септембра, захваливши добрим пријатељима у Пироту за толику љубазност и срдачну гозбу, кренух се и ја преко Беле Паланке у Ниш.

На Куновици (Моралији) чекаше ме пријатељ Ђенерал Протић. Узе ме из кочијашких кола у гипке каруце своје, и за тили часак дојездисмо у Ниш на стан моме пређашњем домаћину г. Ђоки Павловићу.

2 Септембра освану мутан дан. Облаци готово беху на земљу пали. Киша тек што се не бејаше пролила.

Протић дође с колима и понуди се, да ми је друг до Прокупља. Разбијах га облачином, кишом, али он оста при своме.

Тада захвалим драгоме Павловићу за гостољубивост, седнем у кола, и, за непуна три часа, бесмо у Прокупљу. Чим дођосмо, јавише ми с телеграфа да су се Даничић и Матковић то јутро кренули из Лесковца пут Прокупља.

Ђенерал, узимајући да је и овде он домаћин, по што је и Прокупље под његовом војном влашћу наручи ручак за све нас и нареди што треба за госте који ће јамачно доћи и гладни и озебли

И одиста пред само по дне киша лину као из кабла.

Баш кад беше час ручању, Перица устави своја кола пред Рапоњином Механом. Истрчасмо и прихватисмо пријатеље и поздрависмо се. Беху и уморни, и окисли, и озебли, а кад нас видеше, мислиш — све заборавише.

Поткреписмо се топлим јелом, добрим вином, и пријатним разговором и причањем.

Матковић и Даничић причаху нам како су мирно и задовољно прошли Љуберажду и Власинску клисуру, како су срдачно предсретнути у Власотинцима; како их је дивно дочекао и угостио г. Бадемлић, и како су се извозили дубоко у Грдиличку клисуру.

Овде настаје особита Ђурина радост. Разговарајући нешто са сељацима из Грдилице и Дедине Баре, запитао је г. Бадемлић колико има до некога места:

— Биће *комај* половин' сахата, одговори му сељак.

Даничић се убезекне. Стане пропитивати, и увери се, да се око Врања, у Врању, и у целом овом крају говори реч *комај*, која значи: од *арилике, готово*, и т. д.

— За саму ту ријеч, вели радосни Ђура: — вриједно је оволико путовати. Да ње нејма овдје, могло би

се повјеровати онима који тврде да је туђа; а своје благо никад не треба давати туђину!..

Пут од Лесковца до Прокупља био је свакојак, а киша је путнике ухватила баш на *Маркову Камену*, испод Прокупља; али су и тако близу опет имали кад јако окиснути.

После ручка, кад киша малко преста, и време се разгали, ми изиђосмо те разгледасмо *Прокупље*. Видесмо стару црквицу, и разглéдасмо *Хисар*, који народ зове »*Град Југ-Богданов*«.

Прокупље је на десној страни реке Топлице, на оној сутесци кроз коју та вода протиче из Горње Топлице (предела) у Доњу.

Некад је Прокупље било врло важно место. Прича се да је седам паша пало, докле се Прокупље од Срба отело. Оно и данас није без важности за војнике. Иначе је варош мала, с малом трговином и малим богаством. Ту је начелство и суд округа топличкога.

Српска војска заузела је Прокупље после топовске борбе, у 3 часа после по дне лицем на Светог Николу (6 Декембра) 1877.

Пријатељ наш Ђенерал Протић, пред вече, опрости се с нама, и врати се у Ниш. Нас пак сву тројицу узе за своје госте г. *Павле Козељац*, помоћник начелства топличкога.

Ту смо имали вечеру ва истину господску. Ја не знам шта се домаћинова љубазност није сетила и постарала да нам понуди. Ноћ смо имали мирну, лаку, која одмара и обнавља.

3 Септембра, захваливши за тако одлично гошћење г. Козељцу и г. З. Угричићу, у кога стану смо ја и Ђура преноћили, пођосмо уз Топлицу ка Куршумлији.

Јучашња бујна киша бејаше опрала небеса, и сада сијаше јарко сунце са плавога неба, а устока креташе сваки листак на ромор и разговор. Путовали смо уз Топ-

лицу: десно и лево остављасмо родне њиве и лепе ливаде, услове за срећно живовање. Пред нама је искочила у небеса, од свих копаоничких врхова, живописна *Треска*.

Пријатељ Матковић, држећи уза се расклопљену карту, гледаше десно и лево, и, овда онда, премешташе свој палац с једне тачке на другу, не говорећи ништа.

Даничић није носио никакве карте; није држао никакве хартије; он је само гледао у расклопљену књигу природе од Јастрепца до Пасјаче, и у њој читао лепоту Топлице и прошлост српског народа. Кад и кад би само прошаптао:

— Хвала Богу милостивому, кад ја ово видјех!

Прођосмо *Крњу Џамију*,[1] пређосмо село Баце, и *Плочник*[2] Цара Лазара, па се окренусмо према ушћу реке Косâнице. Ту се устависмо; сиђосмо с кола; Перицу пустисмо да измиче путем напред, а ми свратисмо под пут у лево на развалине од оне цркве коју је Стеван Немања зидао Светој Богородици.

Ово ће бити, по Даничићу, она црква коју је Немања предао жени својој, те она ту уредила за калуђерице манастир у који је и сама отишла, по што се у Студеници покалуђерила[3].

Од те цркве само један зид стоји усправо; друго се све срушило и обрасло травом и павитом

Даничић иде и разматра ту рушевину, гледа дивно присоје и сву околину, мери очима колико је далеко ова црква од оне горње спрећу ушћа Бањске у Топлицу, по-

---

[1] У равни, у сред лепа поља, стоји зидана висока џамија, којој се само мунара преломила. То се зове *Крња Џамија*. По њој се и место зове тако.

[2] *Побѣже царь Моурать исарѣдь Кнеза Лазара оть Плочника на Топлице 1387. Л. 74.*

[3] *Даничић Рјечник*, I. 58.

гле́да уз рајску долину косаничку, помишља на оно што је писано о овом месту, па ће тек рећи:

— Како је овдје било некад, а како је сад! Шта не ће учинити вријеме!

— Ово су управо и биле *Бијеле Цркве*, рећи ће Матковић, гледајући развалине од њих двеју, тако близу, а обе на таком видику!

Одатле, уз Топлицу, одосмо пешице у Куршумлију.

Куршумлија је насељена у ставама између Бањске и Топлице. Име ово мора да је ново. Јер године 1737 Нишки Митрополит звао се и *бело-црквански* (то јест, куршумлйски).

За време Турака, у Куршумлији је било само три човека Србина; сви други били су Турци или Арнаути.

У нашем ратовању (од 1876—1878) Куршумлија је остала без становника и без кућа: становници су побегли а куће погореле.

Кад ми путници у њу уђосмо (а то је 3 Септембра 1880), у Куршумлији не беше ни једне гостионице у којој би се могло преноћити. Ми смо били на великој бризи где ћемо ноћ провести. Ја сам се нарочито за Ђуру бојао, јер је овде ноћу велика студен, по што је место високо под планином. Али се нађе човек који нас сву тројицу склони у свој смерни стан, те преноћисмо много боље, него што смо се надали. Тај је човек г. *Вујић*, телеграфиста, који, сам танак угодношћу, учини све да нас лепо смести у смерноме дому своме.

Хвала му! Велика му хвала!

По што се видесмо под кровом, где ћемо ноћити, ми се малко одморисмо, па се онда упутисмо да разгледамо ону другу Немањину цркву, коју је зидао у славу *Светоме Николи*. Црква је та на левом брегу реке Топлице, Куршумлији је на источној страни, баш према утоку реке Бањске у Топлицу. Црква је на повишем брду, а и сама

је била висока и лепа. Имала је са запада два торња који су били с црквом једноставни, а изнутра су били живописани као и црква.

Црква се та могла видети из далека.

Испесмо се на брег где је она, и разгледасмо је. Она се доста добро одржала. Северна страна оштећена јој је више него јужна. И стуб или торањ срушио се северни а јужни се држи још добро.

Унутра, у црквеном патосу, видесмо неколике гробне плоче са старим записима, које не могосмо прочитати због јака, студена ветра који дуваше кроз проваљене зидове црквене.

О тим записима говорио сам доцније у министарству просвете, и чујем да је г. Новаковић учинио што треба да се записи ти скину факсмиле и овамо пошљу. Али је одговорено да их нема ко снимити.

4 Септембра још у расвитак, кад се дан од ноћи дели, захваливши своме доброме домаћину г. Вујићу, остависмо Куршумлију, па преко сѐла: Мачковца, Пљаковића, Станаца, Бербатовца, Кашивара, између Стубле и Трбуња, на Блаце, на Ђурђевац, и Чучале дођосмо у Јанкову Клисуру, за $5^1/_2$ часова.

Овако бујнога растења, овако обилних текућих вода, оваке заклоњености од северних ветрова нисам видео — колико сам земље прошао!

Сад се не чудим што насељеници тако наваљују у ове крајеве!

И једну природну случајност не уди овде поменути.

Код села Блѐца има мало језеро које се зове Блаце. Из тога језера истиче река *Блаташница*. Овој би води мање муке требало да је крчила себи пут на исток, к Топлици; али је њојзи нека срећа помогла те је престругала на најтањем преслапу било које везује Јестребац за Копаоник; и тим проструганим теснацем, који се, доц-

није, прозвао *Јанкова Клисура*, Блаташница јури у Расину а не у Топлицу.

Одиста се раздељак вода Расинских и Топличких овде између *Блаца* и села *Стубле* провукао тако ниско, да га невично око не би никад ту ни тражило.

На овом путу причаше нам људи да је оздо од Суповца код Мораве па присојем Јастрепца овамо до Јанкове Клисуре било 77 цркава, које су служиле и свакадбивале пуне народа! Сада су све пусте, а многе су зарасле у траву и у павит.

До последњег нашег рата (1878) у овом су крају живели готово сами Арнаути.

Ми тога дана ручасмо на *Јанковој Клисури* у механи, која је грађена кад је ту била царина наша. Овде тек видесмо густе старе горе, и познасмо да смо у границама Кнежевине Србије. Јер на свему путу нашем, од Ниша на Софију и Трн па довде, свукуд лепоту слика више или мање квари општа голет: нигде тамо густе шуме не видесмо.

После ручка разгледасмо стару црквицу и гробље око ње. За цркву се прича да је зидана за покој душе онима који су ту изгинули кад се на *овој клисури Сибињанин Јанко тукао с Турцима*. Тако вели прича.

Међу тим, око те цркве укопавани су и доцније сви који су ту изгинули, а рода блискога нису имали да их однесе у завичај!

Лака нек им је земља!

Од Јанкове Клисуре прођосмо села: *Развојну, Богиш, Златаре, Ћелију*, и *Мајдево*, па одатле право у Крушевац.

Дан беше врло ведар. Устока у осоју Јастрепца много слабија него у присоју. Ми смо често пешачили, јер је пут од Јанкове Клисуре до Мајдева, особито поред реке Расине, нераван, неудобан.

Даничић, идући пешице, често бацаше очи лево, на Суво Рудиште, то теме од Копаоника. На један пут ће ми више шанути него гласно рећи:

— Право има Панчић[1] што жели да се сахрани на Копаонику! А мени би сваки брешчић био Копаоник, кад би ми дао Бог да оставим кости у Србији.“

— О томе нека се брину други, драги Ђуро! рекох ја гласом који показиваше да ми се не милй такав говор.

— Право кажеш, прихвати он кроз мали осмејак.

Хваташе се први сумрак кад уђосмо у шарену столицу последњег цара српског.

Даничића и Матковића узе к себи на стан г. Димитрије Протић, управник ниже гимназије крушевачке, у кога је Даничић гостовао кад је оно, као надзорник, походио ту школу 1875. Ја пак одох своме старом пријатељу, младоме проти *Аксентију Протићу*.

5 Септембра цео дан проведосмо у Крушевцу, разгледајући *цркву Лазарицу, Кулу Цара Лазара*, друге остатке од старина, *Гроб Вука Бранковића* и кућу *бегова Френчевића* (у коју су 1832 биле доведене оне две девојке из Мозгова, које су као потурчениде назване: *Јурмуса* и *Фатима*), и најпосле дивну школску зграду, у којој је смештена гимназија и основна школа.

Господа наставници гимназиски, сви скупа, дођоше да засведоче своје поштовање према науци и научницима.

Даничић није ни мало марио за параде; али је свакад свачему умео дати праву цену. У овој прилици осећаше се радостан и за то што се находи међу но-

---

[1] Др Панчић, који је с толиком љубављу и знањем проучавао и осветљавао Копаоник, говорио је, раније, пријатељима да би желео *укопати се на Копаонику*. Доцније, пошто је био на *Ловћену*, у Црној Гори, и видео гроб владике *Петра II*, променио је мишљење. И сад рели да, ни у том, не жели одвајати се од друштва.

сиоцима просвете у старој столици Цара Лазара, обновљеној и обогаћеној новим искуством!

У разговору с господом професорима помену он како му је жао што види да се од некога доба у српски језик „*мијешају многе туђе ријечи а без потребе*“.

— *Ја држим*, вељаше он даље: — *да се све оно што многи писци казују туђим ријечима, може казати ријечима српским, само кад би онај који пише малко промислио, малко се промучио. А да је нешто и тако казати ријечју српском, треба се око тога промучити, јер ако се не промучимо, не ће нам језик никад ни доћи до тога, да се њиме може све казати*“.

Даничић није никад хтео намстати се за учитеља. Чак и кад би га ко питао, одговорио би само онолико колико би мислио да је баш дужан. Ово што је овде поменуо показује да га је јако жалостило ово, од некога доба, силно „мијешање туђих ријечи у лијепи српски језик без потребе“.

Нека није замерке што ћу овде испричати нешто за карактеристику Даничића из много ранијега доба.

Још у оно време када *Милош Поповић*, брат Даничићев, држаше *прву српску књижару* у Београду, *у Господској улици*, у кући пок. *Стевана Марковића*, уђосмо једном мој пријатељ *М. Т. Ј.* и ја у ту књижару у којој застасмо Милоша и Ђуру.

Реч на реч пренесе се говор на нека питања из језика.

Мој пријатељ ће рећи:

— Господине Даничићу, за што ви пишете отресено а не отрешено!

— За то што отресено ваља, а отрешено не ваља, одговори Ђура.

— За Бога, продужава мој пријатељ: — наши сељаци кажу покошена ливада, а нико не вели покосена?

— И добро веле сељаци, одговори Ђура: — покошена и ваља, а покосена не би ваљало.

— Онда ја не знам за што је онамо отресена, а овде покошена?

— А ви учите, па ћете знати! одговори Даничић.

Тим се сврши сав разговор.

Кад изађемо на улицу, мој пријатељ, мал о срдит, рече: — врло је опор; готово груб; али тако ми и треба. За што да ја то досад не знам?

---

6 Септембра остависмо Крушевац. Ручасмо у Трстенику. После ручка, продужисмо пут к Жичи.

У Жичу стигосмо око 4 часа после по дне.

Пречасни игуман *Максим* и протосинђел *Венедикт*, дочекаше нас не може бити срдачније.

Одмах похитасмо у цркву да, према сунцу, које беше нагло на заранке и слободно продираше унутра, те обилно осветљаваше сводове Жичке, можемо разгледати и живопис и записе.

И Даничић и Матковић дуго, дуго разматраху архитектуру и живопис ове знамените богомоље.

Даничић овде понови своје мишљење, да *оне припрате у наших старих цркава, које изгледају као некаки дозидци, нису дозиђиване после, него су саставни део цркве, који је намењен оглашенима*. Таком свом мишљењу нахођаше у Жичи потврду нарочито у једноставности зидова који спајају ту препрату с главном црквом.

По што је дуго, дуго разматрао живопис у цркви, и и записе поред ликова светитељских, он ће рећи:

— Сад за мене нема ни најмање сумње: ове су слике сликали живописци *Срби!* Ово овако нису могли туђини урадити! . . .

— По чем тако мислиш? упитах ја.

— По овој ортографској правилности у *свим* именима, и у *свим* текстовима, који су исписани овдје ондје уз ликове светитељске. Опет ти кажем: *Жички је живопис рад Срба живописаца?!* . .

Преноћисмо у Жичи, и сутра дан, 7 Септембра, још једном прегледавши је с поља и изнутра, захвалисмо домаћинима духовницима за гозбу и љубазност, па седосмо у кола и дођосмо у *Карановац* (сада *Краљево*) Не могући се дуго задржавати, ми прођосмо пешице кроз улице па ван вароши седосмо у кола и преко Мораве уз Гружу упутисмо се ка Крагујевцу. Пут је насут, само је доле дуж Мораве глибовит, а по што се окрене уз Гружу, онда је врло добар.

Баш кад бесмо код села Губереваца, у разговору дође реч на превод псалтира. Ја изјавих колико је сладак језик у српским псалмима!

— И није колико би могао бити, одговори Даничић: — Ја сам псалме преводио у оно вријеме кад је била највећа врева против Вука и против пријевода светога писма. Говорило се против тога све што могу измислити незнање, страх, и пакост. С тога сам се, преводећи псалме, морао много држати рускога пријевода. А да није било тога многа би се мјеста могла казати и љепше српски, и ближе оригналу! . . .

Ручасмо у механи на *Честину*. Одатле смо малко разгледали долину реке Груже и *град Борач*.

У Крагујевац стигосмо рано. Одседосмо код Стојана гостионичара. Сместисмо се, па изиђосмо да разгледамо варош. Тај дан беше празник. Света по улицама доста; чак и једна свадба бејаше пред једном гостионицом. Ми видесмо двор Кнеза Милоша; „Шарени конак“, у коме се родио Кнез Мијаило; тополивницу, нову цркву, па, најпосле, седосмо пред своју гостионицу да се одморимо и да гледамо свет који, свечано обучен, врви улицом.

Професор крагујевачке гимназије, г. *Мијаило Остоја*, видећи мене, приђе и поздрави се са мном. За тим се представи Даничићу и Матковићу, па нам оде причати како су се његови другови договорили да нас свечано дочекају и угосте у Крагујевцу, и како су тога ради саставили нарочити одбор за наш дочек, али смо их ми претекли, дошавши раније, него што су се они надали.

Жељни одмора а не гозбе, ми смо срдачно захваљивали случају који је охромио ту жељу господе крагујевачких наставника.

8 Септембра на Малу Госпођу, кренусмо се пут Београда. С Чумићског брда до Овсишта већином смо пешачили, само да се нагледамо шумадијских лепота куда год се очи баце.

У Божурњи, у механи, крај реке Јасенице, ручасмо и одморисмо се. Иза тога прећосмо Тополу, где тога дана беше велики марвени вашар, и дођосмо у Белосавце на конак.

Од Белосаваца мало треба свратити с пута у лево к *цркви Стојничкој*, где је онај камен са знаменитим записом о смрти *Деспота Стевана Високог*, који на том месту издахну 2. Јула 1427. Ми смо помишљали да свратимо те да путници виде тај драгоцени споменик.

Али сутра дан, 9 Септембра, сунце јако урани, и обасја врхове *Кошутице* и *Космаја*. Већ то бејаше рђав знак за путнике. Мало за тим зароси киша, с почетка тиха и топла, а за тим с ветром и врло студена.

У Раљу стигосмо окисли, озебли, гладни, кљави, и, поврх свега, Перица нам јави да му је један коњ сустао, и да ћемо морати ту ноћити!

Може се лако замислити како нам бејаше! Путовали 22 дана, прошли висине и стрмени балканске, и капи кише не имали, осем оно мало у Прокупљу, а данас овде, већ Београду под стрехом, где су се пријатељи спремали

да нам изиђу у сретање на моју драгу *Ковиону*, ми се у мало не покочисмо од зиме!

По што се огрејасмо, одморисмо и поткреписмо оброком, кренусмо се лагано к Београду.

Од Трешње до Дашчаре пут је свакад тежак, а тога дана бејаше права погибао. Пријатељ *Матковић*, који редовно јуначки сноси све путне тегобе, овде ускипе и рече: — Да сам ја власт, овога бих инцинира затворио у тамницу за вијек, што је ови пут попео овуда? Зар није могао ићи долином, куда је и равније и топлије?

И тако озебли и уморни стигосмо у Београд 9 Септембра пред ноћ, и спустисмо се сваки у свој стан.

Два дана после тога састасмо се, и прегледасмо рачуне о путноме трошку. Изађе да смо за 23 дана потрошили свега 41 дукат и 10 динара. Ту суму разделисмо на нас тројицу.

Г. Архимандрит Дучић, који се случајно деси на нашем рачуну, вељаше:

— Да не вијђу очима, вјеровао не бих да се толики пут за толико дана може свршити с тако мало новаца.

Тајну је ову ласно објаснити: нас су готово свуда дочекивали пријатељи и познаници тако да смо ми, осем плаће кочијашу и напојнице млађима, мало што и трошили.

Даничић и Матковић осташе у Београду још неколико дана, походећи пријатеље и примајући пријатељске походе.

14 Септембра, ја и сви моји; Мита Ракић са женом; Стојан Новаковић са женом и дететом; г. Арх. Дучић; г. Бозовић, и други Ђурини рођаци, сиђосмо на Саву у вече, те миле госте испратисмо. Они седоше у лађу до Мохача, а одатле ће железницом у Загреб.

Од сада ће опет писма казивати шта ради драги Ђура у Загребу.

51

У ЗАГРЕБУ 21 Септембра 1880

Мили мој и драги пријатељу!

Док сам растријебио сто, док сам намјестио ћилиме, ево дође и данашњи дан; дуже не могох одгађати, него ти се ево јављам с пиротскога шестака, до кога се шири Рашино сипаде, али још више у мени над њима срце. Јављам ти се само да знаш да смо хвала Богу здраво и весело дошли у Загреб Мучне су биле обје ноћи, али прва половина прве укрјепила ме је те сам све радосно поднио. Мој је друг спавао „чврсто".

Али имам још нешто за данас, што не умијем исказати. Не умијем ти исказати како сам ти захвалан на љубави, коју си ми љетос учинио. Знам само да је та љубав твоја велика и да сам дужан према њој собом управљати.

Молим те, поздрави госпу и све своје, и г. Стојана и све његове, и г. Дучића, и ко би још запитао за ме.

Г. Рачки захваљује ти на поздраву и отпоздрављa те. Поздравља те и Матковић.

Буди ми здрав и весео.

твој захвални

Ђ. Даничић

Последњи број *Видела* који имам јест од 3 Септембра.

52

У ЗАГРЕБУ 2 Новембра 1880

Мили и драги пријатељу!

Видим да ће се немира ради[1] који је овдје настао далеко протегнути вријеме за које сам рад био посвршивати које шта

---

[1] Од земљотреса.

хитно прије него што ти захвалим на драгом писму од 29 Септ. и на ријечима које си ми у њему послао. Мислим да бих с њим био готов до сад, да није било ових 6 немирних и несрећних дана. Први је дан био најгори до сад. Хвала Богу кад сам остао жив и здрав. Такођер Богу треба да захвалим што ми је у стану остала бар једна соба у коју се могу склонити како тако. Потреси се понављају сваки дан по неколико пута: и ноћас су била три. Сви су до сад били много слабији од првога. Али толико учествши јако узнемирују и они. Дај Боже да престану! јер колико ме они собом узнемирују, толико сâм себе узнемирујем гледајући како ми посао заостаје. Једва једвице може се по која врста на дан уграбити.

Молим те, поздрави ми љубазно све своје домашње и свакога мога пријатеља и знанца с којима се видиш, и пиши ми што, е да би ми лакше било.

Буди ми здрав и весео.

твој

Ђ. Даничић

53

У ЗАГРЕБУ 7 Новембра 1880

Драги пријатељу!

Јуче примих твоје драго писмо од 2 ов. м. Хвала ти што се тако бринеш о мени. Хвала и свима пријатељима о којима ми пишеш да исто чине. Потреси још нијесу са свим престали. Све је живо узнемирено. Рачунају да се је до сад иселило до 8000 душа. Кога је доиста страх, и не може бити без мира, боље је да иде да би се умирио. Али оно што је најгоре, смрт, може човјека свуда у часу наћи. И оне који сад утеку, може исто зло и послије наћи, кад се врате, и кад се све умири, јер се не може знати кад ће и хоће ли кад и какав ће потрес опет доћи. Друго се све за сада — хвала Богу — може подносити, премда врло тешко.

Матковић је здрав. С њим се састајем сваки дан. Показивао ми је твоје писмо. И Рачки је здрав, али му је стан са свим покварен: морао се је прибрати у једну собицу при земљи. Он је управо служио у цркви, кад су сводови почели падати. Штета није готово никака учињена сиромашним, него имућним људима који имају куће, који могу поднијети штету којекако. Ја бих рекао да је највећа штета учињена земљи, и да је највеће зло што су многи људи остали без станова са свим или у неколико, те се сада свакојако муче. Од тога је веће зло (рекао бих) сам немир, који је ушао у свакога. Академија није онако са свим оштећена, како се на први поглед могло мислити. Страдала јест доста. Сводови су неки попуцали и попустили, али се оборило није ништа знатно. Опет рекао бих да не ће никад бити онака каква би била без те штете.

Молим те поздрави све своје. Такођер и драге моје пријатеље и познанике. Кад успишеш у које год мјесто гдје смо били сва тројица или двојица, молим те, не пропусти поздравити срдачно од мене свакога.

Буди ми здрав и весео.

твој

Ђ. Даничић

Јамачно си запамтио како се у Загребу много звонило. Сада је као на Велики Петак, и још горе, јер ни сахати не бију по црквама, осим једне, с које се у толиком месту више не чују него чују.

Матковић те лепо поздравља. Не седи у академији: али му је у стану пао димњак, те се неколико дана није смело ложити. Тим се мање дрва потрошило! С Рачким још нисам био.

Новој влади желим од свега срца свако добро. Али се јако бојим може ли се репрезентативна система нашега времена и поштење сложити. Дај Боже да се у Србији докаже да може.

С радошћу сам читао У „Просв. Гласн.“ што пише проф. Николајевић о старим грађевинама. Ја бих врло желео да се Љубостиња боље проучи. Чини ми се да је та грађевина врло знаменита. Да су препрате дозиђиване, ја не могу никако веровати. О том би требало дубље промислити, између осталога и за то што су уза сваку цркву, коју сам видео. Ако је у једној била потреба дозидати, како у свакој? Кад се у једној показало да треба што дозидати, како се није о том мислило кад се зидала познија, те се учинило што треба још док се зидала или боље у самом плану? Препрата је била за оглашене. Ако њих и не би пре било више него сада, могло се је више о њима мислити, могло се је и у архитектури узимати на ум шта им се наређује у молитвама на летурђији. Што они још нису били са свим хришћани, за то и баш за то могла се препрата зидати простије и у форми и у грађи. Љубостиња нема препрате, која би се чинила да је призидана, али има нешто налик на то, и за то велим да је знаменита. Ја не могу мислити да се наши стари, начинивши цркву, лепу без препрате, па осетивши да им треба већа, не би знали друкчије помоћи, не би се сетили да начине другу већу, него би још у истом нараштају к оној готовој, лепој, нешто призидали. Препрата је припадала к целини цркве, па се за то није осећало (барем неко време) да смета лепоти.

54

У ЗАГРЕБУ 9 Новембра 1880

Драги Милане,

У пређашњем писму заборавио сам ти одговорити на оно што велиш да се не сећаш има ли где у нашим летописима „ово зло нада сва зла — кад се земља под нама заљуља“. Има и то; можеш га видети у мом речнику код речи *троусъ*. Дубровчани веле: *трêшња*. Ноћас је била прва ноћ да ми се није ни причинило да се земља тресе, прем да се скоро свагда пре

доиста и тресла, кад сам мислио да ми се причиња. Али опет може бити да је што и било, па нисам осетио. Да нам хоће Бог повратити мир.

Буди ми са свима својима здрав и весео.

твој

Ђ. Даничић

55

У ЗАГРЕБУ 22 Новембра 1880

Драги пријатељу!

Велика ти хвала на љубазном писму од 17. ов. м. Читао сам и у новинама да си ишао у Алексинац[1]. Надам се да си се опростио путне назебе. Сваки дан чекам што ћу наћи у новинама да је за тебе уређено. Али до данас још ништа! Али се добру надам[2].

Хвала од свег срца и теби и свакоме што толико о мени мислите. Хвала Богу, ни један ми дан није прошао да нијесам радио, али колико? Може бити да за 3 недјеље нијесам урадио колико бих за 3 дана. И још је питање како?

Матковић лијепо захваљује на поздравима, и отпоздравља. С Рачким још нијесам био.

Ако знаш с каквим се акцентом изговара *Битерва* (село у срезу масуричком), молим те, јави ми.

Чудно ти је сада овдје. Да видиш само цркве! хоће да се распадну, па су исподупиране са свих страна. Мене туга спопада кад погледам или кад помислим, нити што друго осим туге осјећам ни помишљам. Мој пријатељ, кад их погледимо или споменемо, прво ће и једино рећи: колико је новаца по-

---

[1] Као изасланик *Српског Ученог Друштва* на освећење споменика погинулим у рату Русима.

[2] Стављен „на расположење" пређашњом владом, ја сам и гала био без праве службе.

трошено, кад је пошљедњи пут оправљано. А ја се на то љутим. Како су различни људи!

Ако ти се да прилика, молим те, поздрави г. Ст. Новаковића и све његове.

Прими са свима својима срдачно поздравље и буди ми здрав и весео.

твој вазда

Ђ. Даничић

56

У ЗАГРЕБУ 5 Декембра 1880

Драги пријатељу!

Јуче у јутру писах г. Дучићу, а у вече ми дођоше под руке два имена топографска из Гласника 40 (18 и 28 стр): то су *Бјелоши* (село у Црној Гори) и *Бјелотина* (планина између Конавала и Зубаца). Да не бих опет досађивао г. Дучићу, молим тебе врло лијепо да му кажеш од мене поздрав и поклон, и замолиш га да ти изрече оба та имена (прво у ном. и ген.), па да пазиш на акценат и забиљежиш, те ми јавиш.

Молим те, немој ми за зло примити.

Буди ми са свима својима здрав и весео.

Твој

Ђ. Даничић

57

Господину **М. Ђ. Милићевићу**

начелнику министарства унутрашњих послова

BIOGRAD
(Belgrad
Serbia)

У ЗАГРЕБУ 15 Декембра 1880

Драги пријатељу!

Велика ти хвала на оба мила писма од 8 и 11 ов. м. Желим да у новом послу будеш здрав и весео.[1] Ја мислим

---

[1] Кад сам постављен за начелника одељења у министарству унутрашњих послова.

да, како ти познајеш људе, можеш бити од велике користи на том месту. А кад већ нетко мора бити на њему, боље је да буде онај који ће бити кориснији. И Матковић ти честита.

Како сам се упрепастио, сневеселио, ражљутио, кад сам читао у новинама да је драги наш г. Раша оставио службу. Али се то све окрену у још већу радост, кад одмах нађох у *Виделу* да је изабран у Пироту за посланика на скупштину. Радујем се г. Раши што је тако млад знао се показати Пироћанима тко је, а радујем се исто тако и Пироћанима, што су га могли познати. Да Бог да добро и г. Раши и Пироту. И г. Матковић вели да је то врло лијепо. Молим те, кад дође г. Раша, поздрави ми га од свег срца. Његов ћилим, који је једнако преда мном, једнако ми га показује свега, ако би ми се кад хтео ум занети.

Речник полако напредује; сад баш имам на ревизији чланак *бити (будем)*, још не сав. Хвала Богу, здрав сам. Данас сам само (по својој памети) метао горушицу — где? на леву слабину; и баш сам сада скинуо. Мислим да сам се у сну нахладио превернувши се. Надам се да ће бити боље.

Поздрави ми љубазно све своје, и буди ми здрав и весео. Поздрављају те љубазно гг. Рачки и Матковић.

Твој

Ђ. Даничић

58

У ЗАГРЕБУ 20 Декембра 1880

Драги пријатељу!

Биљешку твоју о *Бељевићу* примио сам. Велика ти хвала.

Како сам се обрадовао кад сам у „Српским Новинама“ видео „службени део“ мјесто дојакошњега „званичнога!“

Хоће ли се ко наћи да поправи и формулу: „по милости Божјој и вољи *народа*“? Хоће ли у томе бити паметнији од нас Бугари, који у истој формули пишу адј. *народна*?

Честитам ти божић и нову годину. Да Бог да у здрављу, у задовољству, и весељу да дочекујеш и проводиш још много и много година са свима својима.

твој вздашњи

Ђ. Даничић

59

У ЗАГРЕБУ 2 Јануара 1881

Драги пријатељу!

Синоћ прочитах „Момин Камен[1]“. Бог да прости мученике! А теби до неба хвала што им таке споменике дижеш, што нас учиш да их таким уздахом благосиљамо!

Разаслао сам „Летње Вечери“ академији и Рачком и Матковићу. Обојица ти лијепо захваљују а особито ја.

Да ти је сретна нова година и да си ми са свима својима свагда здрав и весео.

твој

Ђ. Даничић

60

У ЗАГРЕБУ 15 Јануара 1881

Драги пријатељу!

Велика ти хвала на љубазном писму од 6 ов. м. Молим те, поздрави господина Рашу и господина Босића и од мене и од Матковића.

Прочитао сам све „Летње Вечери“. Да те Бог поживи много година у здрављу и задовољству. Побиљежио сам што треба да уђе у рјечник. Нешто је већ и наштампано. Не могу да доспијем да испишем све. Да ми је да испишем што иде под *б*. Ваља ми се пожурити.

---

[1] Прва прича у »*Летњим Вечерима*«.

Молим те врло лијепо, ако можеш дознати, јави ми с каквим се акцентом изговара *Блажево* (село у округу топличком, срезу косаничком). Може бити да има тко отуда на скупштини, који би могао поуздано казати. Такођер те молим да ми јавиш с каквим се акцентом изговара *Блажевац* (презиме у Трстенику. Рат, 252): еда ли *Бла̏жевац* или *Бла̏жевац*? До тога много стоји.

Поздрави све своје и буди ми здрав и весео.

твој

Ђ. Даничић

61

У ЗАГРЕБУ 22 Јануара 1881

Драги пријатељу!

Овај час примих твоје драго писмо. Велика ти хвала.

За Бога! Што је *Божји* према *Богу*, то је *народни* према *народу*. Ништа друго. Као што не би ваљало „по вољи *Бога*“, него је добро само по вољи божјој, исто тако не ваља *по вољи народа* него је добро само „*по вољи народној*.“ — Како смо се себи отуђили! Како нас туђе књиге и наше мудровање изводи из свијести!

Поздрав ћу изручити и Рачком и Матковићу. Знам да ће се обојица радовати.

Буди ми са свима својима свагда здрав и весео.

твој

Ђ. Даничић

62

У ЗАГРЕБУ 12 Фебруара 1881

Драги пријатељу!

Одавно је требало да сам ти захвалио на драгом писму од 26 пр. м. Вјеруј ми да баш нијесам имао кад. А и сада да ти пишем, гони ме велика невоља: У срезу јошаничком има

заселак *Боће*, али нити знам кога је рода, ни какав му је акценат. Ако можеш разабрати молим те врло лијепо јави ми (што прије): је ли у *Боћу* или у *Боћама*? и какав је акценат ном. и ген.

Буди ми са свима својима здрав и весео.

твој

Ђ Даничић

63

У ЗАГРЕБУ 23 ФЕБРУАРА 1881

Драги пријатељу!

Од свег ти срца захваљујем на драгом писму од 18 ов. м. које данас примих а у ком ми јављаш за *Боће*.

Молим те да ме поучиш још нешто.

Ако си слушао презиме *Богатинац*, с каквим си га акцентом слушао?

С каквим акцентом изговараш презиме *Богатанчевић* (у Шематизму ове године, стр. 298)?

У округу ћупријском има село *Богава*; молим те, какав јој је акценат? и говори ли се *у Богави* или друкчије?

У Зим. Веч. стр. 194. имаш *богдица*. Молим те, у ком смислу стоји ту? и да није штампарска погрешка место *богдице* (ако Бог да, да ако Бог да)?

С коликом зебњом чекам хоће ли скупштина примити приједлог владин о гвозденом путу! Ако не би примила, увјерен сам да би настали грдни заплети унутрашњи и спољашњи, и да би се земља осрамотила пред свијетом, и Бог зна колико времена вукла штету од те срамоте и материјалну и моралну, и Бог зна кад би се та срамота с ње спрала; а опет што не би сада примила драге воље, примила би послије — може бити и горе — натјерана, дакле штоно веле: на срамоту. Да Бог сачува!

Буди ми са свима својима здрав и задовољан.

твој вазда

Ђ. Даничић

64

У ЗАГРЕБУ 10 Марта 1881

Драги пријатељу!

С потпуном радошћу пишем ти данас. Мало прије примих од зета Бозовића телеграм, којим ми јавља да је скупштина примила владин приједлог о гвозденом путу. Честитам цијелој Србији и сваком Србину; захваљујем свакоме ко се је и најмање трудио око тога знаменитога, великога, и тешкога посла.

Хвала ти на Богалинцима, и на осталом свему.

У Лет. Веч. стр. 234 и у Злосел. на стр. 217 имаш *бојаџију*. Молим те, у ком си га смислу узео: као онога који боји, или као трговца који само продаје бојену вуну?

Тако и „*бојаџиница*“ (Злосел. 220) у ком је смислу?

На писму од 3 ов. м. у ком си ми јавио за *Богатинца* и за *Богаву* и т. д. не знам јесам ли ти захвалио. Хвала ти од свега срца!

Ако ти се да прилика, молим те, поздрави пређашњега капетана лесковачког г. Бадемлића и госпођу му, и понови им моју захвалност и поштовање.

Прими са свима својима срдачно поздравље.

твој вазда

Ђ. Даничић

65

У ЗАГРЕБУ 17 Марта 1881

Драги Миланк,

Од срца ти захваљујем на љубазном писму од 12 ов. м.

Жао ми је што госпођа болује од ревматизма. Да видиш, кад сам то прочитао у твом писму, учини ми се као да ми је одлакнуло и да сам веселији! Како то? рећи ћеш. Од неколико дана и мени љуто досађују пробади у крстима, па ми дође на ум: кад каже госпођа њежна и која се има чему

веселити, кад она може подносити болове исте, што не бих и ја? Доиста је мило човјеку кад има плачидруга.

Молим те, кажи јој од мене срдачно поздравље и поклон.

Ја сам метао на крста три пута горушицу, и три пута хладне облоге. Али не помаже. Који час учини ми се да је боље, и тако потраје мало, али за час се окрене. Почињем помишљати да не буде што горе од ревматизма. А мрзи ме звати лекара, који би ме у постељу повалио или најмање у собу затворио, а немам никога свога.

И ја и Матковић захваљујемо на поздравима и отпоздрављамо све срдачно.

Буди ми здрав и весео са свима својима.

твој

Ђ. Даничић

66

У ЗАГРЕБУ 20 Марта 1881

Драги Милане!

Данас примих драго твоје писмо од 16. ов. м. Велика ти хвала.

Ако имаш начина молио бих те врло лијепо да јавиш јадној госпођи, поштованој мојој домаћици пиротској,[1] моју дубоку жалост, што ју је задесила тако тешка (тежа од сваке) и љута несрећа. Колико ми је мила била њихова домаћа срећица! А сада ми је као да сам и сам нешто изгубио. И јесам изгубио; изгубио сам чему сам се могао свагда радовати, кад бих год помислио. Бог да је утјеши.

Буди ми са свима својима здрав и задовољан.

твој

Ђ. Даничић

---

[1] Г-ђи Марији Лаудановићки. Алекса Павловић — Лаудановић, чиновник судски, муж г-ђе Марије, родио се 28 Фебруара 1846 год. у Зајечару, а преминуо у Пироту 14 Марта 1881. Био је образован чиновник и један од врло честитих људи у опште.

67

У ЗАГРЕБУ 24 Марта 1881

Драги Милане!

Јуче примих „Десет Пара“ и одмах разаслах коме си намењио. С господом Рачким и Матковићем био сам јуче. Оци ти лијепо захваљују и поздрављају. И од мене ти велика хвала, а од Бога ти живот и здравље! Ја сам одмах прочитао. Особито ми је мило што си нашао мјеста онима у Крагујевцу, што дођоше са свадбе у механу[1]. Тако им треба!

Молио бих те врло лијепо, ако можеш дознати, јави ми: *Боклић* (Рат, 141) и *Боковић* (Рат, 381. 382) какав им је акценат?

Поздрави све своје и буди ми здрав и весео.

твој вазда

Ђ. Даничић

68

У ЗАГРЕБУ 26 Марта 1881

Драги Милане!

Примићеш од мога зета Бозовића 4 екс. другога свеска рјечника. Од тога је 1 екс. за тебе, а остале, молим те, раздај и разашљи овако по 1 екс. г. Раши, и г. Бадемлићу (мом

---

[1] Оно вече кад бесмо у Крагујевцу на конаку, неки млади сватови, људи и жене, идући са свадбе, дођоше у кавану и заседоше пити пиво.

Даничићу то беше врло чудно. За то ми је говорио:

— Како могу ови људи радити овако? С весеља у механу? Ако их је домаћин, у кога су били, мало гостио, па траже овде да накнаде — срамоте њега; а ако их је добро гостио, а они, по навици својој, долазе овамо — срамоте себе.

Еле ружно свакојако.

Ја сам овај случај унео у причу *„Десет Пара“*.

лесковачком домаћину), и попу Заки[1] (мом домаћину параћинском), којима свима, молим те, кажи од мене поздрав.

Буди ми са свима својима здрав и весео.

твој вазда

Ђ. Даничић

69

У ЗАГРЕБУ 31 Марта 1881

Драги Милане!

Хвала и поштованој госпођи и теби што се тако бринете за моја крста. Хвала и драгом г. Дру Л. Докићу[2]. Није да ја не марим за љекаре; напротив ја сам их и у ситнијим стварима припитивао, и радо слушао ослањајући се са свијем на њих. — док нијесам био сам, али ми се сада чини то врло тешко и незгодно. Доиста „није човјеку добро бити самоме". Ето не може ни да болује како би хтио. Али хвала Богу, крста су већ много боље: већ нијесам укочен готово ни мало; само бол још није са свијем престао, али је много лакши, готово незнатан.

Надам се да је и поштованој госпођи боље, и желим то од свега срца.

У Љетопису нијесам читао о чему ми пишеш. И волим. Немој ти на то обртати главе. Видимо што има књижевност од тијех идеала, и на што су се употребили и на што се употребљавају поетски „дарови" и естетичка изображеност. Твоје су приче слике народног живота, и то живе слике; њу једну ја волим него све „идеале» тога реда што их има наша књижевност.

---

[1] *Захарији Петковићу*, сину Алексе Петковића, у кога смо ми гостовали у Параћину.

[2] Писао сам Ђури да се сви брину за његово здравље.

Хвала ти на „вољи *народној*, коју видјех први пут на закону о штампи. Ваља да ће од сад бити и на другим законима.

Хвала ти на *Бојишини*.

Молим те, поздрави све своје и буди ми с њима здрав и весео.

твој вазда

Ђ. Даничић

Ако можеш поуздано дознати, молим те врло лијепо јави ми за презиме *Болићевић* (Рат, 408); гласи ли доиста тако (или може бити *Боличевић*) и какав му је акценат? Ствар је згатна!

70

У ЗАГРЕБУ 7 Априла 1881

Драги Милане!

Велика ти хвала на љубазном писму од 29 пр. м.

Честитам ти ускрс. Да Бог да, ускрсовао свагда здрав и весео. То желим и свима твојима. Молим те поздрави их.

У Јурмуси (52) имаш *бољезан (бољезана)*. Молим те, с каквим акцентом разговараш?

У новинама читах да ће г. Чеда у Италију на неколико недјеља. Је ли истина? Молим те поздрави ми га. Такође и г. Новаковића, и твога шефа.

Послао бих у Париз г. Мити рјечник, али му не знам адресе. Молим те пошљи ми је.

Читах у „Просв. Гласнику", да се није нашао у великој школи ниједан ђак, да изради правничку тему. Шта ли је томе узрок? Та правника има највише.

Ја бих највећма желио одмора ради проћи до Дрине па с Дрине на Тимок, како смо лани говорили. Али сада још не знам хоће ли то моћи бити. Јер може бити да ће ме кук отјерати у крапинске или вараждинске топлице, или може бити

да ће ми требати Рогатац (сада још не осјећам те потребе, хвала Богу!) А ни комуникација између Биограда и Загреба није така да би човјека примамљивала: не знаш куда је горе или на Сисак, или Мухач, или на Осијек. Али поред свега тога добро би било да ти удешаваш предрачун, а јави ми куда би ти најволио.

Буди ми са свима својима здрав и весео.

твој вазда

Ђ. Даничић

71

У ЗАГРЕБУ 17 Маја 1881

Драги Милане!

Ево ме опет с молбама, али за врло лијепе ствари.

У Рату, на стр. 184 166 408 има презиме *Брашић*. Молим те, какав му је акценат.

У Д. Аврамовића Св. Гори међу пренумерантима из Шапца има презиме *Браштановић*. Молим те врло лијепо, пропитај, гласи ли доиста тако, да није кака погрјешка, и какав му је акценат? Може бити да ће знати г. Стојан.

У М. Ненадовића мемоарима на 272 има „Бој на *Брашинци* код Цера". Не би ли се могло дознати како је то мјесто, и какав му је номинатив и акценат?

Буди ми са свима својима здрав и весео.

твој вазда

Ђ. Даничић

72

У ЗАГРЕБУ 29 Маја 1881

Драги Милане!

Брајина је у свеску Отаџбине, коме на корици стоји: „*година друга, књига четврта, свеска 14-та*", на страни 217. Опрости ако сам цитујући погрјешио.

Велика ти хвала на оба писма. Особито ми је мило што велиш да је све задовољно.

Поздрав свима.

твој

Ђ. Даничић

73

У ЗАГРЕБУ 19 Јуна 1881

Драги Милане!

Данас примих твоје драго писмо од 14 ов. м. Велика ти хвала на свему што ми јављаш.

Жао ми је што г. Мита с госпођом Аном оде у Париз баш сада кад и ти полазиш на пут, те госпођа остаје сама код куће с децом. Желим да здраво и весело путујеш и дома све здраво и весело затечеш, и да свој посао срећно свршиш.

Допусти да ти и на путу досађујем. У Србији имају три села која се зову *Бријање*, у срезу лесковачком, добричком, и јабланичком. Ако се може дознати, врло бих те лепо молио да пропиташ и јавиш ми за које год од та три села је ли му име средњег рода или женскога у множини.

Питање би се могло ставити овако: би ли се рекло *то Бријање* или *те Бријање? мало* или *мале Бријање* итд.

Ако где наиђеш на кога мога познаника, молим те, поздрави од мене свакога.

Буди ми здрав и весео.

твој

Ђ. Даничић

Ја сам тада, с г. *Миланом Дамњановићем*, отишао на Уђиће Тимока, да с бугарским комесарима гг. *Димитријем Кпрандиловићем* и *Стеваном И. Поповим* проучимо неке спорове на граници.

Том приликом, бавећи се у Неготину, одосмо једног дана у *Буков Манастир*: Архимандрит, гостољубиви *отац*

Јосиф, сада већ и он покојни, прича нам како се радо сећа, да га је Даничић походио. и напи му у здравље овако:

«*Светилнику науке, слави српскога имена, Ђури Даничићу, дај Боже многа и премногa лета!*

Вративши се у Неготин, посласмо Даничићу таку телеграму, са потписом свих нас.

Сутра дан стиже из Загреба одговор:

— *Драгим пријатељима хвала из свег срца на љубави, и братско поздравље!*

Даничић

74

У ЗАГРЕБУ 16 Августа 1881

Драги Милане!

Јуче ме обрадова твоје драго писмо од 11 ов. м. Хвала ти велика.

Мило ми је што си се нагледао красота. Ако је и муке било, увјерен сам да је и вриједно било промучити се.

Матковић није овдје, него се сада пење по швајцарским Чемерницима!

Премда још нијесам примио таковскота крста, опет се бринем како бих се сачувао од сваке непристојности. Не знам би ли требало и прије него ми дође, да писмено захвалим Његовом Величанству. Бојим се да не буде непристојно. Или би боље било, кад већ не могу сам главом изаћи пред Његово Величанство, ономе ко ми пошље да пишем и молим га да Његовом Величанству каже моју захвалност? Молим те промисли и разбери како ту господа мисле, па ми јави шта да чиним.

Има ли доиста презиме *Бродић*? с каквим акцентом?

Молим те, поклон мој и поздрав кажи поштованој госпођи и поздрави дјецу и буди ми здрав и весео.

твој

Ђ. Даничић

75

Драги Милане

У „Рату“, на стр. 106, има презиме *Бруовић*. Молим те врло лијепо, ако можеш разабрати, јави ми је ли доиста тако (да није погрјешка) и какав је акценат.

Опрости, молим те, што ти толико досађујем.

Буди са свима својима здрав и весео.

18 Августа.

твој

Ђ. Даничић

Данас добих ревизију од 40-тога табака. Још 5, па ће бити готов трећи свезак. Дај Боже здравље!

76

У Загребу 2 Септембра 1881

Драги Милане!

Велика ти хвала на љубазном писму од 28 ов. м., које данас примих.

Жао ми је што не имах среће видети се с госпођом Анком и с г. Митом. Молим те поздрави их.

У „Србији“, на стр. 853, велиш да се *млеко бучка*, а на стр. 855 имаш „*небучкано млијеко*“. Молим те, шта је то? је ли у стапу разбијати млеко да се одвоји масло? шта ли?

Ако би ми могао јавити с каквим се акцентом говори *Бучић* (село у срезу добричком) и *Бучинац* (село у истом срезу), био бих ти веома захвалан.

Забринуо сам се читавши синоћ у неким новинама телеграм да се код Рипња буне раденици на гвозденом путу, и код Паланке да су сељаци убили неког предузимача. Надам се да не ће бити баш тако.

Молим те, поздрави све своје и буди ми здрав и весео,

вазда твој

Ђ. Даничић

77

У ЗАГРЕБУ 11 Септембра 1881

Драги Милане!

Дужан сам ти захвалити на два мила писма од 4 и 7 ов. м. и на милој биљешци о бу̑ни. Велика ти хвала на свему.

Матковић се је синоћ вратио с пута и из Млетака, гдје је био на географском конгресу. Казао сам му твоје поздраве. Он лијепо захваљује и много отпоздравља.

Надам се да се је и поштована госпођа већ вратила из Бање, и да се опоравила. Молим те, кажи јој мој поклон, и поздрави све своје и буди ми здрав и весео.

твој

Ђ. Даничић

78

У ЗАГРЕБУ 10 Октомбра 1881

Драги Милане!

Хвала Богу! доштампан је и трећи свезак рјечника. Захватио је *буку*. Од слова *б* остало је још за подруг табака. Док се мало просуши и веже, имаћу радост да ти га пошљем.

Доста сам ти дао мира. Сад морам да ти опет досађујем. На приложеном листу шаљем ти неколико имена. Молим те, побиљежи на сваком како је код свакога запитано, те ми лист врати.

Надам се да си са свима својима здрав, а то желећи од свега срца остајем.

вазда твој

Ђ. Даничић

79

У ЗАГРЕБУ На Лучин дан 1881

Драги Милане!

Мило писмо твоје од 12 ов. м. примих јуче. Хвала ти што толико о мени мислиш и бринеш се. Добро сам и здраво,

хвала Богу! како се може бити када четрдесет дана и четрдесет ноћи скоро без престанка киша пада (јутрос и цигани освануше). Него сам хтио да свршим слово *б*, а кад сам видио да не ће све ући у трећи свезак, нијесам хтио сваки час досађивати ти него сам биљежио и остављао да те за све у један пут замолим, и кад дођем на крај слову *б*. То сам учинио у писму, које се је размимоишло с овим твојим.

Радујем се твојим путничким листовима. Гледај само што прије да изађу. О „Годишњици" сам често мислио. Гледајте да се радња Чупићевом задужбином онако лијепо настави како се почела. У опће пазите и настојте да радња књижевна не застаје. Политика одвлачи и сатире многе силе, које би у књижевности више користи доносиле народу. Новинарско писање, ако тако потраје какво је сада, постаће гад, и поред свега добра које може бити да чини, учиниће многа зла, поквариће свијет, научиће људе мислити и говорити о људма као о калу на улици; онда ће сви један другом бити као.

Господа Рачки и Матковић захваљују на поздраву и обојица љубазно отпоздрављају, пошљедњи и „дврсто".

Молим те, кажи свима својима од мене срдачно поздравље и буди ми здрав и весео.

твој

Ђ. Даничић

80

У Загребу 28 Октобра 1881

Драги Милане!

Данас примих твоје љубазно писмо од 24 ов. м. Велика ти хвала. Хвала и свима твојима на поздраву.

Буње имам из „Новина српских", 1834 109. с биљешком да су Турци овдје живјели (чини ми се до те године). Ако што разабереш, молим те, јави ми.

Шта би од митрополита? Хоће ли у манастир? куда ли? Зна ли се, молим те, из кога је мјеста родом? Није ли

он и заклетву погазио по којој би дужан био „земаљским законима покоравати се“?

Трећи свезак рјечника надам се да си већ примио. Прими љубазно. За г. Рашу и драгога нашега домаћина у Параћину[1], даће ти мој зет Бозовић. Молим те, пошљи им са срдачним мојим поздравом.

Поздрав и поклон свима твојима, и буди ми са свима здрав и весео.

твој

Ђ. Даничић

81

У ЗАГРЕБУ 9 Новембра 1881

Драги Милане!

У чланку о општинама на стр. 17 (Годишњ. 2, 199) имаш врло интересну реч: *сеоска* ***царина***. Молим те врло лепо, кажи ми поближе је ли то само ограда (као плот, и т. д.) или је и земља у тој огради? је ли земља свега села (и општинска и сељачка) или само општинска?

Буди ми са свима својима здрав и весео.

твој

Ђ. Даничић

82

У ЗАГРЕБУ 19 Новембра 1881

Драги Милане!

Ево ме опет да ти досађујем молбама. Прими их с оном љубављу с којом си их и до сад примао.

Цаја је ли Стана? шта ли?

Цајевић (Рат, 108) је ли доиста тако са *е*?

---

[1] Попа Заку Петковића.

Цана је ли Стана?

Цапарика је негде нишадор. Молим, запитај г. Пачића има ли у турском језику што год налик од чега би могла постати *цапарика*.

Царево поље у Златибору (Зим. Веч. 205) је ли само поље?

Цека (Зим. Веч. 167) је ли Стефан или Цветко?

Цекавица (село у окр. топлич.) може ли јој се знати акп.?

Церак (Лет. Веч. 203) је ли у окр. црноречком, и може ли се сваки тако звати?

Церетин (једна од хомољских планина) може ли јој се дознати акп.?

Цери-баша, молим, пропитај је ли што у турском језику, или ако имаш кога ко зна пигански, пропитај, је ли што у циганском језику оно *цери-*

Церовчани (Лет. Веч. 55.) из кога су села? и какав им је акценат?

Од села у Србији, која се почињу словом *б* ти си ми пописао и послао сва деривата (за мушко, за женско, и придеве). Смем ли те молити да исто учиниш и за села која се почињу словом *ц ч* и *ћ*, колико сам знаш?

Тим би мени учинио велику љубав, самој ствари велико добро, а Србији част. На тим дериватима треба да су и акценти.

Прими са свима својима срдачно поздравље.

твој

Ђ. Даничић

83

У ЗАГРЕБУ 10 Декембра 1881

Драги Милане!

Врло ме је обрадовало драго твоје писмо од 3 ов. м. Ја сам се већ био почео бринути како си и ти и сви твоји. Молим те поздрави их све.

Ни ја не бих желио „*области*“[1]. Долазиле су ми на ум старе *жупе* и *жупани*. Али има јаких разлога против тога. У кратко, жупе су бивале врло мале, а жупани династе. Опет вољео бих и жупу него област; само не би требало повраћати жупана, него би могао остати начелник. Али мислећи да је главно да се доскочи сваком сепаратизму и свакој претензији, да треба добро гледати да ни по самом имену не може нико мисдити да је како ново господство, нова власт, какве још није било у земљи, и да треба новим управитељима задржати оштро карактер чиновнички: ја бих и новим дијеловима оставио име *окрузи* и управитељима *окружни начелници*, ако ће их и само 4—5 бити. Нека нови окрузи послуже који десетак година, као што су послужили стари; нека Србија у њима који десетак година напредује и развија се, као што је у старима, па ће се у том показати и боље и живље шта су, и тијем што буду може бити да ће и сами себи начинити име, ако поменуто не би потпуно добро било, и цијела машинерија може бити да ће се према новим потребама и новом времену мијењати.

У „Зим. Веч.“ 308 говориш како су некога пси *цепали*? Ја разумем да су цепали хаљине на њему. Разумем ли добро?

У „Кн. Срб.“ 628 имаш „*бутаља*.“ Молим те како се то говори у номинативу и с каквим акцентом?

Још једном поздрави све своје и свакога ко би те запитао за ме, и буди ми свагда здрав и весео.

твој

Ђ. Даничић

---

[1] Кад се говорило да ће се Србија другојаче раздетити за управу, и кад се мислило да се делови Србије назову *области*, питао сам га шта мисли о том имену које се мени није свидело. На то одговара ово писмо.

84

У ЗАГРЕБУ на тучин дан 1881

Драги Милане!

Примио сам твоје мило писмо од 15 ов м. Велика ти хвала на свему што ми јављаш.

Молим те кажи г. Пачићу да му од свега срца захваљујем што ми је онако лепо скинуо с врата *церибашу*, и поздрави га од мене.

Молим те, кажи и г. Гарашанину да му лепо захваљујем на поздраву, и молим да љубазно прими од мене поздрав и поклон.

Тако и свима твојима у обе куће[1] захваљујем на љубазном поздраву и молим те кажи свима мој срдачни поздрав, и свима вам честитам божић и нову годину желећи свакоме свако добро.

И г. Рачки и г. Матковић захваљују на поздраву и љубазно отпоздрављају.

А сада опет да те молим да ми поможеш.

Цицевић (презиме, Рат, 240) је ли тако? и какав му је акценат?

Циљовић (Рат, 357) је ли тако? какав акценат?

Цимбрић (презиме у Шематизму тамошњем) какав му је акценат?

Циндрић (у истом Шематизму) какав акценат?

Желећи и теби и свима твојима добро здравље и свако задовољство остајем

твој вазда

Ђ. Даничић

[1] У мојој и Ракићевој.

85

У ЗАГРЕБУ 3 Јануара 1882

Драги Милане!

У име Божје да почнем нову годину настављајући молбе. Дај Боже да их обојица у здрављу претуримо!

Има презиме *Цивић* (и у твојих Десет Пара, 31); има и име *Цива*. Какво је то име, за Бога! Од каквога је начињено тако? Можеш ли се довити или напитати?

Негдје се паун зове „цјеја“ и „цјејка.“ Молим те запитај г. Пачића има ли што налик у арапском или турском језику?

Од мога рјечника из књиж. старина српских нема више ниједнога ексемплара. Била су још два у Академији до скора, па их је *нестало!* Књига се једнако тражи, и тражиће се још дуго. Требало би се својски побринути за ново издање. Ја немам кад о томе ни мислити, Радо бих уступио без паре Ученом Друштву право на прештампавање (и тога и свега другога, на што други тко још није стекао права); али би друштво требало да се постара за штампарски трошак (који може бити да би и сама штампарија узела на се), и за хонорар ономе који би уредио ново издање (поправљајући што би се могло сада поправити, и додајући из споменика који су послије изашли на свијет). Молим те разговори се о том с г. Стојаном. Ја сам прије и њему писао, али се писмо изгубило.

Буди ми са свима својима здрав и весео.

Твој

Ђ. Даничић

Је ли ти дошло моје писмо, у коме споменух деривата од имена мјесних која се почињу словима *ц*, *ч*, *ћ*?

86

У ЗАГРЕБУ 24 Јануара 1882

Драги Милане!

Велику, врло велику бригу задала ми је криза париска. Да хоће Бог дати да мине без велике несреће за милу Србију.

Нека мисли о опозицији како ко хоће, и, с моје стране, част и поштовање свакоме из ње у свему другоме, али у политици су (док су у опозицији) прави безумници, који у пропаст тискају оно чему су тобоже за љубав у опозицији. Жалосно сведочанство за род људски!

У Животу Срба сељака I, 90 имаш: „из *Цеварика*.“ Молим те, је ли то мушкога рода *цеварик* или женскога *цеварика*? је ли исто што цеваница? и какав је акценат?

У Јурмуси, 17, имаш *Цониħ*. Молим те, какав му је акценат?

У Рату, 180, има презиме *Цоралиħ* је ли доиста тако, и какав му је акценат?

Црквеначка општина (т. ј. села Црквенца), молим с каквим се акцентом говори?

Буди ми са свима својима здрав и весео.

Твој

Ђ. Даничић

87

У ЗАГРЕБУ 26 Јануара 1882

Драги Милане!

Јуче сам примио мило твоје писмо од 9 ов. м. Од срца ти захваљујем на свему што ми јављаш.

И књижицу „С Дунава над Пчињу“ примио сам јуче и разаслао коме која иде. С Матковићем сам био синоћ, и он ти лепо захваљује, и поздравља те. И ја ти захваљујем и желим да још много таких „књижица“ напишеш и наштампаш. Синоћ сам прочитао до Зајечара. И наслађивао сам се и поучавао.

Црљеначка општина (села Црљенка) молим те с каквим се акцентом изговара?

Поздрави све своје, и ко би за ме зацитао, и буди ми свагда здрав и весео.

Твој

Ђ. Даничић

88

У ЗАГРЕБУ 10 Фебруара 1882

Драги Милане!

Прочитао сам до краја „*С Дунава над Пчињу.*“ Велика ти хвала. Само ми је жао што си се онолико обазрео на руско врање! На част њима њихово; а ми се немамо за што стидети свога, нити га се одметати!

У Србији, на стр. 1020 имаш Црну *Тисницу*. Молим те какав јој је акценат!

У истом делу, на стр. 943 *Црнајска* река — какав јој је акценат, и зове ли се тако по селу Црнајци?

Црни лук (село у срезу пчињском) је ли *лȕк* или *лу̏к* или погрешка место *луг*?

Црникиħ (Злосел. 244) је ли измишљено презиме, или се находи доиста?

Црноклиште (село у окр. пиротском, ср. нишав.) кога је рода, и какав му је акценат?

Црња (река у окр. чачан., коју имаш у Кн. Срб.) говори ли се као адј. н. п. *на Црњој* или на *Црњи*? и с каквим акцентом?

Црњево (село у срезу моравичком) какав му је акценат?

Поздрав и поклон поштованој госпођи и свима домаћима, и ти ми буди с њима здрав и весео.

Твој

Ђ. Даничић

89

У ЗАГРЕБУ 20 Фебруара 1882

Драги Милане!

Примио сам оба твоја премила писма од 11 и 16 ов. м. Велика ти хвала на свему.

У мене су на дневном реду саме молбе:

Црвањ (село у срезу јошаничком) какав акценат!

Црвенковић (Шем. 1881 351) какав акценат?

Црвењајка (у Кн. Срб. 209) је ли доиста тако са *ње?* какав акценат?

Цукавац (Шем. 1881, 451) какав акценат?

Цукић шта мислиш од какве је речи?

Цукелић (Рат, 29) ка кав акценат?

Цукуловић (Рат, 329) какав акценат?

Цураковић (Рат, 177) какав акценат?

Цвановић (Рат, 369) је ли доиста тако? какав акценат?

Желим од свега срца да муке које имате у скупштини и изван ње сачувају Србију од несреће.

Прими са свима својима срдачно поздравље с поштовањем.

твој

Ђ. Даничић

ѳо

У ЗАГРЕБУ 26 Фебруара 1882

Драги Милане!

Честита нам краљевина! У добри час да Бог да свему народу и свакоме у њему. Хвала Богу милостивоме што ми даде да то доживим! Баш сам био над ријечју *цвасти* кад добих од Бозовића телеграм о том великом, знаменитом, радосном дјелу.

Хоће ли крунисање бити на Цвијети? Ти ћеш то знати, ако се и не мисли (може бити) много напријед објављивати. Ја бих желио ту бити, прем да бих покварио не дневни ред него ред цијеле године. Требало би ми знати на 8 дана напријед због незгодне комуникације. Ако би ми преко Бозовића за времена (које рекох) јавио телеграмом само да дођем, ја бих остало разумио. Молим те за то!

Буди ми са свима својима здрав и весео.

Твој

Ђ. Даничић

91

У ЗАГРЕБУ 7 Марта 1882

Драги Милане!

У Шематизму срп. 1881 стр. 350 има презиме: *Цветиновић*. Молим те врло лепо какав му је акценат поуздано?

У Рату, стр. 323. 351. 353 има презиме *Цврчанин*. Молим те врло лепо, је ли доиста тако? да није погрешно место *Цврћанин* (јер има у Босни, у округу травничком, село које пишу *Цврће*, али и то може бити погрешка место *Цврче)* и какав му је акценат?

Молим, кажи свима својима срдачно моје поздравље, и буди ми с њима здрав и весео.

Твој

Ђ. Даничић

Ако народ не прогледа, и не отури опозицију, она ће упропастити земљу. Гледајте шта ћете!

92

У ЗАГРЕБУ 12 Марта 1882

Драги Милане!

Велика ти хвала на љубазном писму од 7 ов. м.

Врло је лијепа мисао да крунисање буде у Жичи. Тим би се учинило двоје: показала би се захвалност и поштовање старима који су нам оставили спомене који су нас оживљавали, а друго дала би се прилика да се Жича ако не одмах а оно што пре почне оправљати. Чисто ми се чини да би било ружно кад би се мимоишла Жича. Употреби сву своју речитост, молим те.

Буди ми са свима својима здрав и весео.

Твој

Ђ. Даничић

93

У ЗАГРЕБУ 18 Марта 1882

Драги Милане!

Овај час примих оба твоја писма од 14 ов. м. Велика ти хвала.

Мислим да би се 20 Јун могао изоставити и према 22 Фебруару да би га требало изоставити, али да Цвети ни по што не би требало изоставити. У њима је почетак постојаног непрекинутог развијања и садашњега стања свега. Колико је тај догађај мањи према потоњим, толико га више, по мом мишљењу, треба поштовати, јер да њега није било, или да се (као више старијих) изјаловио, не би свега потоњега било. Он особито поштовање и спомен заслужује и ради тадашњега стања народнога, сиромаштва, незнања, простоте и свакога јада, па се треба и свега тога добро опомињати.

Хитим да ти јавим ово своје мишљење, али сумњам да ће ти доћи до времена до кога желиш.

Захваљујем на поздраву господи Гарашанину и Новаковићу, и молим те да им кажеш мој поздрав и поштовање.

И тебе и свима твојима желим да у здрављу и весељу проведете празнике.

Буди ми са свима здрав и весео.

твој

Ђ. Даничић

Прилажем неколико речи и молим да ми о њима јавиш што треба.

94

У ЗАГРЕБУ 3 Априла 1882

Драги Милане!

Молим те врло лепо, помози ми. На приложеном листу шаљем ти неколико речи и молим те да на њима или код њих додаш што треба, па да ми вратиш. Г. Пачића, молим те, поздрави и замоли од своје и моје стране да се промучи не би ли протумачио онај припев на крају листа.

Прими са свима својима срдачно поздравље и жељу да сте свагда весели.

твој

Ђ. Даничић

95

У ЗАГРЕБУ 4 МАЈА 1882

Драги Милане!

Хвала ти велика на љубазном писму од 27 пр. м., особито на оном: „да ме *убију лепо*.“ То сам налазио често у једнога писца прошлога века, па сам се свагда чудио.

Чекић (Шем. 1881, 351): је ли *Чѐкић*? како ли?

Чекмин (село у ср. лесков.) какав акц.?

Чељубине (кости од главе на касапници) је су ли чѐљубине или чељу̏бине?

Молим те врло лепо, јави ми.

Ја сам једнако у страху да радикали не упропасте ту земљицу, која је напретком својим редак пример у роду људском тако да јој се треба поклонити. Шта смо сви где смо год били за моје младости, а шта смо сада! То не виде радикали. Ја се не бих чудио што не виде. Да̑ се разумети. Али се не могу начудити њихову беспилу (друкчије не могу назвати).

Поклон и поздрав свима твојим а ти ми буди свагда здрав и весео.

твој

Ђуро

96

У ЗАГРЕБУ 7 МАЈА 1882

Драги Милане!

Лепа ти хвала на љубазном писму од 3 ов. м.

У Кн. Србији, 678 имаш *Чемеринта*. Молим врло лепо, какав им је акценат?

Како ми је мило било кад сам данас читао у „Виделу“ ове (као из срца ми извађене) речи: „мора се без кусура трошити и име, и глас, и снага, и живот.“ Ја управо живим у тој мисли, да смо дужни сатирати себе служећи народу. Ако знаш ко је оно писао и виђаш га (а мислим и да знаш и да га видиш), молим те кажи му да му захваљујем.

Буди ми са свима својима здрав и весео.

Твој

Ђ. Даничић

97

У ЗАГРЕБУ 12 Маја 1882

Драги Милане!

Јуче примих твоје мило писмо од 7 ов. м. пуно драгоцених ствари. Велика ти хвала.

Ти треба да добијеш од Академије и први свезак речника, који ти је још јесенас послан на учено друштво с другим књигама у пакету, који се или изгубио или још лежи у друштву неотворен, или у ћумруку недигнут. Би ли се могао ту потражити?

Не пишеш ми куда би ти најволео летос путовати? Ја све теглим на Луково[1].

Опет да те трудим молбама.

Селу *Брачину* какав је акценат у ном. и ген.? какав ли адјективу *брачински*?

Бракевци (у окр. пирот. ср. височ.) какав акценат?

У Рату, 250 има презиме *Браговић*. Је ли доиста тако? и какав му је акценат?

Брајина (у Отаџбини, 1880. 4 217) је ли и она у Лабу? и какав јој акц.?

---

[1] То је испод Ртња.

Бранешци (у „Србији“, 620) је ли им акценат Бра̑нешци или Бра̑не̑шци?

Бранетићи (у окр. рудн.) је ли *Бра̑нетићи* или Бра̑нетићи?

Молим те нека ти не буде досадно.

Буди ми са свима својима (којима захваљујем на поздраву) здрав и весео.

Твој вазда

Ђ. Даничић

98

У ЗАГРЕБУ 23 Маја 1882

Драги Милане!

Молим те врло лепо ако можеш дознати с каквим се акцентом говори *Честелин* (село у срезу пчињском), учини љубав јави ми.

Овај час дође ми твоје драго писмо од 19 ов. м. Хвала ти велика! Бог нека је у помоћи младој још нејакој Србији.

Буди ми са свима својима здрав и весео.

твој

Ђ. Даничић

99

У ЗАГРЕБУ 12 Јуна 1882

Драги Милане!

Веома си ме обрадовао љубазним писмом од 9 ов. м. Данас сам одмах писао Њезину Величанству.

За мене би срећа и највећа радост била кад бих с тобом путовао по Србији куда год ти хоћеш. Доиста у другој половини јула рад сам доћи, пре не могу, а дотле ће се доштампати четврти свезак речника (последњи за први део). Надам се да би нам се придружио и зет мој Бозовић, како ми је писао.

У „Србији,“ 953 имаш *чевртија*. Молим шта је? Није ли вртлог? Какав јој је акценат? Је ли турска реч? и како гласи у Турака?

Такођер у „Србији“ 1025 стоји *Чезава*. Молим какав јој је акценат?

Буди ми са свима својима здрав и весео и поздрави сваког ко би запитао за ме.

Твој

Ђ Даничић

100

У ЗАГРЕБУ 28 Јуна 1882

Драги Милане!

Неки дан с великом радошћу читах закон о краљевском грбу. Допусти ми да о тој красној ствари речем коју ријеч. Молио бих те да настојиш гдје год можеш да орао не буде наказа, као што је по највише у грбовима других држава. Кад су већ двије главе (чему има довољан и лијеп узрок), доста је; све остало нека му буде како је у природи: да не разјали кљунове, нити исплази језичину, а крила да му не буду као очерупана, као да је позадијевано коље; него све природно.

Данас сам имао част примити од Њезинога Величанства веома милостиво писмо. Одмах сам отишао у штампарију и молио да би учинили што год могу, да могу поћи одавде 11/23 јула. Обећали су, али знаш каква су обећања у штампарији. Ако одрже ријеч, онда бих могао бити у Биограду 13/25 јула, иначе истом 17/29, ако бих чекао савску лађу. Али ако видим да бих био у добитку макар само за један дан, окренуо бих преко Пеште.

Једва чекам да вас видим.

Буди ми са свима својима здрав и весео.

твој вазда

Ђ. Даничић

Док ми је ово писмо стигло, ја сам добио налог да. службеним послом, идем у нове крајеве. И тако није било могућности, поред све моје жеље, да с Ђуром пропутујем по Србији овога лета.

101

У ЗАГРЕБУ 8 Јула 1882

Драги Милане!

Данас примих мило твоје писмо од 2. ов. м., које ме је весма обрадовало. Велим ти хвала! Молим те, кажи г. Пачићу да му лијепо захваљујем.

Поклон и поздрав и свима.

У здрављу да се видимо.

вазда твој

Ђ. Даничић

Ово је последње писмо које ми је Даничић писао из Загреба. Јер, 13 Јула (.882) у 5 часова по по дне он је на сисачкој лађи већ стигао у Београд, и одсео код зета свога, г. М. Бозовића, у кући преко пута од министарства просвете, на Теразији.

Дошао је слаб. У лицу се јако изменио, осушио се, и приметно више оседео. Кашљао је; кашаљ му је био мали, чест, и сух.

Осем кашља, жалио се да му по телу скачу неки гуштерови, неко гуке испод коже, које га не боле, али се он чудио на што оне слуте? Једна така гука била му је на десном рамену, а једна на бедри. Она на рамену била се загнојила и провалила још у Загребу, па, иза тога, није хтела дуго зарасти. Питао је лекара а лекар га је утегао као каквог рањеника. То није ништа помогло.

Како је стигао у Београд, дозвао је Дра Л. Докића који је дао неке лекове. Али је Др Докић био за путом. С тога је лечење прихватио Др Лаза Лазаревић.

Од мог последњег писма које сам писао Ђури, до његова доласка у Београд, мени је, као што сам већ поменуо, изишао службени посао, због кога сам неминовно, морао ићи у нове пределе у комисију, ма да сам од

свега срца желео наћи се код Ђуре, и пропутовати с њиме, само ако би он могао и зажелео путовати.

И Даничић је све једнако мислио о путу. 15 Јула дође он к мени, да му бар склопим ред пута, кад не могу ићи с њиме. Он је често помињао Дрину, Тимок, и Ртањ. За његово здравље у овај мах није било да то све троје види. Он ми постави само ова два услова:

1. Да су путови насути, куда ће путовати, јер се боји великог трускања, и

2. Да нема скела преко вода, јер се на скелама дуго чека и мучи путник.

Ја му, према томе, саставих овакав ред пута:

Београд, Аранђеловац (Крагујевац), Врачевшница, Г. Милановац, Гукоши, Ваљево, Троноша, Лозница, Лешница, Шабац, Београд.

Уз то му напоменух да из Аранђеловца не мора ићи на Крагујевац, него може на *Стргаре* право у *Врачевшницу*.

Из Г. Милановца, може часком отпасти у *Чачак*, а из Лознице на *Ковиљачу*, где ће и Дрину видети.

Даничић беше задовољан, само јако жаљаше што ће ићи без мене.

— Није ми за путовање, рече он: — путовање са мном Бозовић; али бих имао много да разговарам с тобом. А овако кад да се разговоримо?!

Срце ме болело слушајући ове речи; и још ја тада не знађах да је то последњи пут што га гледам, и што говорим с њиме! . .

Чим је Ђура примио онај ред путовања, ја сам телеграфом известио окружне начелнике у Крагујевцу, у Г. Милановцу, Ваљеву, Лозници, и Шапцу какав ће драги гост проћи кроз њихове округе, умоливши их да му буду на руци.

— ———

18 Јула ја сам отишао из Београда у Ниш, у комисију у којој сам остао подуже.

У Београд сам се вратио тек 10 Септембра доцкан у вече. А то вече Даничић се кренуо из Београда пут Загреба.

Из Прокупља сам писао Ђури једно писмо, у ком сам га питао како је са здрављем? У једно сам му јавио да га се радо сећају пријатељи у Нишу и у Прокупљу.

На то писмо он ми одговара ево овим:

102

У БЕОГРАДУ 5 Септембра 1882

Драги Милане!

Толика је у тебе љубав да си рад и с пута ме обрадовати писмом из прокупачке механе исто онако љубазно као и из своје собе. Велика ти хвала.

Мило ми је што ме се туда сећају. Молим те поздрави свакога. С многима сам се на садашњем путу виђао и с којима сам се први пут видео пре три године по тим крајевима. И како сам се радовао!

Ми смо добро путовали. Пошли смо 26 Јула, а вратили се 12 авг. Осем чумићске механе, свуда нам је добро било, а у највише места и врло добро. На томе смо дужни највише теби захвалити. Особито су нам у Аранђеловцу, на Киселој Води, велико добро а с великим трудом учинили капетан и надзорник добавивши нам у великој згради чисту собу и две чисте постеље (може бити испод себе и своје деце), и све што за ноћиште треба до најмање ситнице. Али бих неправду учинио другима кад не бих споменуо да су нам свуда чинили што нам је где требало или корисно било. Само нам је у Аранђеловцу била највећа и најљућа потреба те су се и она два господина највише трудила.

У Чачку смо били највише по савету г. Стојана. Онде нас је апотекар са својом госпођом врло лепо и љубазно дочекао

и угостио. Оданде смо се вратили у Милановац, па онда по програму даље.

Трудом младога доктора Лазе[1] грло ми је, хвала Богу, много боље, а што још није са свим добро, може се подносити. Рад сам 10 ов. м. поћи у Загреб. Тако ће бити управо 2 месеца како сам из Загреба. Само ми је жао што ни овде још нема доста са свим зрела грожђа.

Време знаш какво је овде. Јамачно ти пишу. Може бити да нисам више од 10 пута изишао из куће, како сам овде. Јер и кад је тобоже лепо време, Београд је пун прашине а она није за мене.

Молим те поздрави другове своје у послу и свакога ко би запитао за ме.

Буди ми здрав и весео.

твој вазда

Ђ. Даничић.

Ово је писмо писано руком која дркће, и неке су речи превлачене, што у Даничића никад пре није бивало. Опажа се тешка немоћ. . .

100

У ЗАГРЕБУ 28 Септембра 1882

Драги Милане,

У очи онога дана кад ћу поћи отуда амо чуо сам да исто вече ти долазиш. Али ја већ не могох одгодити поласка. Него сам ти неколико дана пре писао у Прокупље захваљујући на твом драгом писму од 1 Септ. Надам се да ти је то моје писмо послано.

Врло ми је жао што ми је без тебе и без г. Стојана све бављење у Београду остало јалово.

---

[1] Дра Лазе Лазаревића

Са здрављем сам све боље — хвала Богу — премда још доста недостаје да би било са свим добро. Али ваља трпети.

Молим те, кажи поштованој госпи мој поклон и поздрав, и поздрави срдачно све своје и ти ми буди са свима здрав и весео.

твој вазда

Ђ. Даничић

104

У ЗАГРЕБУ 14 Октобра 1882

Драги Милане!

Хвала Богу што је одвратио несрећу од Краља и од Србије. Два прва дана нијсам вјеровао овдашњим новинама, док не дође и у бечким. Тако сам се тек јуче у сриједу усудио оправити телеграм Његову Величанству.

На љубазном писму од 2 овог мјес. велика ти хвала. Веома се радујем што си прегао да попуниш „Кн. Србију“ описом нова четири округа. Биће од велике користи.

За оне руске пријеводе чисто не знам или бих се преводиоцима више смијао или их више псовао. А доиста су заслужили и једно и друго.

Молио бих те да препоручиш **цврсто** људима и дјеци око „Видела“ да ни једне ријечи не узимају из овдашњих новина и рјечника, јер узимајући признају и засвједочавају да су их ови овдје претекли, а није тако; јер је овдје мртвило а ту је живот. У мртвилу будући не могу ни радити тако да би се том радњом створило што за језик из онога што у језику има, јер у мртвилу не знају за то; и у њихову мртвилу обамире и оно што је у језику, јер се не миче, не употребљава. Него како раде? Обамрли, пружају руке око себе, па што им са стране дође, преводе ропски, не знајући (у мртвилу) да може бити друкчије. А ту, гдје је живот, тим више се треба чувати да се не увлачи мртвило, које може бити само немарношћу

рђавих писаца. У животу језик и ријечи му развијају се примајући мало по мало у своје значење нове идеје, пуштају из себе огранке; међу њима из истих жилица постају и нове ријечи. Те жилице по ријечима које су идејом налик на ону која би нова требала, треба тражити, а не газити. — Опазио сам гдје пишу *„ватрогасци"* (које је овдје начином реченим преведено њемачко feuervehr). А гдје су им весели *пожарници*? и шта мисле с њима? који су ту никли из жива бујна бусена међу многим ријечима једне идеје ?! Колико се може рећи да је срамота за Биограђанина који зна како се ти људи зову у Загребу а не зна како се зову у Београду? — Ако су пожарници двојаки, онда су једни општински а други доброовољни. Ништа друго ! . .

У „Зим. Веч. 250 као да стенице називаш *чистунице*. Је ли тако? Назива ли их тако и народ?

У истој књизи стр. 244 *читакиња*, какав јој је акценат?

Читаковић (презиме Рат, 36) какав му је акценат?

Молим да кажеш моју најдубљу захвалност на поздраву свима и да поздравиш свакога ко би имао љубав запитати за ме.

Буди ми са свима својима свагда здрав и весео..

твој

Ђ Даничић

Ово је последње писмо од драгога Даничића!

После тога, извештавао ме је неколико пута г. Бозовић о здрављу Ђурином. Некад је писао да му је све као и пре, а некад да му је лакше. Међу тим, ми смо обојица зебли. . . .

---

5 Новембра (1882) из јутра у своје обично време, дошавши у министарство, застах на столу два црна самртничка листа: један јавља да је умрио *Михаило Остоја*, професор у крагујевачкој гимназији; а други да је преминула баба *Мара Лештанка*, мајка пок. Милоја Лешјанина.

— Баба Мара би срећнија била, помислих ја: — да је претекла онако красног сина! Миловао је Бог и сад!

Остоја је родом Пољак; Србија му је друга отаџбина. Служио ју је верно и часно: прозебао је у рату, и од тога допао тешке болести. Сетио га се Бог те му скратио муке. Издахнуо је 4, а укопан 5 Новембра у Београду.

Пред само по дне донеше ми телеграм из Загреба. Загледах, и очима својима не веровах . .

Телеграм гласи:

„Загреб 17 (5) Новембра, 10 часова.

Милићевићу начелнику министарства унутрашњих дјела, Биоград.

Даничић око пола ноћи нагло умрьо!

Матковић.

Око мене се окрете соба у којој бејах: чисто не знађах где сам, ни шта да радим. . . Дозвах Ракића... Он рече да је горе министарска седница, и да је и Његово Величанство у седници, па узе и однесе ону црну депешу, те је показа г. Пироћанцу.

Жалост тешка!

Зовнух г. Бозовића и јавих му црни глас....

Одмах после по дне одем, с М. Ракићем, г. владици Мојсију, да га замолимо: *да Даничића огласи велико звоно бесилатно.*

И владика и прота београдски рекоше, да сто звона имају, сва би кренули да огласе ту велику жалост: Даничић је све то заслужио.

Хвала им!

Ми отуда свратимо Кујунџићу, као секретару друштва, да се разговоримо: шта би требало да уради друштво у тој великој жалости.

Одатле одемо г. Пироћанцу, председнику министарства да се разговоримо: *не би ли се како год могло учинити да се Даничић пренесе овамо?*

Још ми нисмо испричали шта смо свршили код владике, а дође г. Стојан Новаковић, министар просвете, и рече нам:

— Ја сам добио *заповест од Његовог Величанства да пренесемо Ђуру овамо: Краљ хоће да се Даничић сарани у Србији!*

Нама тада она велика жалост беше у пола лакша.

Одмах је то јављено у Загреб, и умољена је онамошња власт да не би чинила никаквих сметња преносу тела.

6 Новембра рано из јутра одох на гробље код палилулске цркве те нађох место за *гроб Даничићу*. То је пети од гроба покојног *Милоја Лешјанина* идући на запад, а неколико корака на југо-запад од оне историске хумке од 1830 године. Цена је месту 20 дуката. Све то јавих г. Новаковићу, министру, који је по томе чинио што је даље требало за укоп.

Г. Новаковић тога јутра посла у Загреб свога начелника г. *Јосифа Пецића*, а од фамилије одоше г. *М. Бозовић*, и други зет официр г. *М. Андријевић*.

8 Новембра управа ученог друштва држа састанак, да се промисли о Ђурином укопу. Ту би уређено да ја проговорим покојнику неколико речи пред станом *Српског Ученог Друштва* на великој пијаци.

Како је већ, на позив г. министра просвете, био склопљен од професора велике школе одбор за укоп Даничића, то Друштво упути мене, г. *Здравковића*, г. *Кујунџића* и г. *Валтровића* да се заједно с тим одбором постарамо да спровод буде што достојнији покојникових заслуга и наших осећања.

Овај одбор саставио је и штампао програм за укоп покојника.

13 Новембра, у 3 $^1/_2$ часа по по дне, стиже низа Саву пароброд *Тетис*, и донесе тело Даничићево. Савске обале бејаше притиснуо силни свет.

Даничићев сандук бејаше окићен небројним венцима. Дочекаше га, по програму, чланови ученог друштва, професори велике школе, ђаци, пријатељи, и, као што је поменуто мало час, врло многи свет.

Тело је изнесено у велику цркву. Намештено и окићено, ту је преноћило. Скоро целу ноћ долазио је свет да види скрињу која за навек заклопи онолику величину српског народа.

Међу тим Загреб није хтео пустити Даничића сама. Тројица изасланика, г. *Јурковић* од стране земаљске владе, и г. *Др. П. Матковић*, и г. *Ар. Павић* од стране академије и града Загреба, дошли су амо да драгога и нама и њима покојника допрате до вечне куће његове.

С овом господом удружио се из Брода и *Г. Брлић*, велики пријатељ и поштовалац Даничићев.

Ова четири госта беху нам дошли на жалост, да би туга наша била лакша.

14 Новембра освану ведар и, за ово доба године, врло топал дан.

У великој цркви, над телом покојниковим, које је опојано у Загребу, учињен би свечани помен.

На тој тужној свечаности бејаше Његово Величанство Краљ Милан; министри, државни саветници, и готово све што зна и милује књигу српску.

Беседе су говорили:

Архимандрит г. *Нестор*, и

Професор г. *Јован Бошковић*.

После помена и беседа у цркви, спровод пође од велике цркве дубровачком улицом, па окрене десно поред велике школе и стана ученог друштва.

По програму, ту је била намештена катедра. Ту се спровод уставио докле сам ја изговорио ово неколико речи:

Тужни зборе!

Овде, пред овим храмом наукâ, у ком се толико година лила научна светлост с усана непрежаљеног покојника, и у ком ће се од сада кроз векове захвално помињати име Даничића, ми молимо жалосни спровод да се устави, да бар једну реч проговоримо о ономе коме смо толико дужни, и кога никад више не ћемо овде срести.

Али како да започнемо тужно нарицање?

Онај, који је речју својом дрешио језике наше; онај, који је пером својим чистио беседе наше, ето, нêм, хладан, лежи пред нама!

Који језик ту може говорити? Која уста ту смеју беседити?

Овде је пре место плачу, ридању, него говору, беседи.

Пред нама је, тужни зборе, земљана сенка једнога необичнога родољуба, једнога дубокога научника, одличнога књижевника, животворнога наставника, и, поврх свега тога, једнога ванредно реткога посленика на пољу дужности спрећу отаџбине, спрећу народа свога!

Још од своје младости, Даничић је животом и радом својим показивао како силно, како необично љуби свој народ.

Дрâжи младићских година, милине живота породичкога, чаробни сјај злата, варак високих чинова — не имаху у себи никакве примаме за младића који се дан ноћ учитаваше у творевине народнога духа; који у облицима народне беседе проучаваше богаство и творачку моћ народнога ђенија, и који се трођаше да блага та обелодани свету, те да крепост народа свога покаже у производима духа његовога!

Рад тај бејаше веома тежак; успех, нарочито у оно доба, веома сумњив.

Сви ми љубимо свој народ. Неприродно би било помислити да чедо не љуби родитеља свога. Али ми народ љубимо сваки својом љубављу; љубимо га онако како који умемо; љубимо га онолико колико који можемо.

Нека је свакад искрена, нека је свакад срдачна, љубав та може ипак да буде једнострана, да буде недовољна.

Само умовима необично светлим, даровима ванредно широким, дано је да, одвајајући главно од споредногa, разликујући опште од местимичнога, и трајно од прелазнога, у својега народа љубе баш оно, што чини вечиту душу народу, да љубе оно без чега народ и није народ!

Даничић бејаше такав светли ум; он бејаше такав широки родољуб.

Гледајући таким светлим очима на душу народа, а љубећи га тако жарко, Даничић је прионуо радити, смерно али непретржно, да душа народа српскога и хрватскога засија својим правим, својим дивотним сјајем.

И, на славу своју, на срећу народу, урадио је у томе више него ико до сада!

Такав родољуб бејаше непрежаљени Даничић!

Тај велики родољуб бејаше у исто време и *велики научник*.

Рођен с необичним умом, обогаћен потпуним школским образовањем, Даничић се сав одаде науци о језику и, за мало времена, стаде напоредо с првацима у тој врсти људскога знања.

Његово ватрено родољубље увећавало је његову ревност у тегобном научном раду, а наука му је била једина судиља у свим одлукама његовим. С тога ни у једном његовом спису, ни у једном његовом ставу, не ће читалац наћи да се научник повија по родољубу; него напротив

свуда родољуб само подупире научника у труду, а научник осветљава родољуба у суду!

Такав научник бејаше непрежаљени Даничић!

Велики научник бејаше не мањи *књижевник.*

Кад би, проучавањем појава и чињеница, пронашао извесне научне законе, и када би зажелео ставити те законе у књиге, да светле онима који иду за њим, онда се научник претварао у *књижевника.*

И у томе послу Даничићу нема равна. Читалац не може довољно да се надиви оној логичности, оној једрини и одређености свакога става Даничићевога. У њега нема нигде ништа недоказано; нема ништа преказано. У њега је свуда угод онолико речи колико његова мисао тражи!

Чак спољни облик Даничићевих списа (хартија, слова, распоред речи) одвојит је од списа других књижевника.

И некад су протицале десетине година докле невичне очи тек спазе те сићушне али значајне разлике!

Такав књижевник бејаше непрежаљени Даничић!

Тај фини, тај беспрекорни књижевник бејаше на катедри *животворни наставник.*

У професорској служби, као и у сваком другом послу свом, Даничић бејаше светли углед. На часове је долазио тако тачно да су се слободно по њему могли сахати догонити! Одело његово бејаше свакад уљудно; држање свакад угледно; настава јасна; лекција примерна, а реч — огањ живи који не пали, не сагорева него осветљује и загрева!

Крепост његовога духа, сјај његовога ума привлачаху к њему и оне који не беху његови редовни ученици.

Такав наставник бејаше непрежаљени Даничић!

И кад све те врлине поређамо; кад свакој одамо достојно поштовање: онда се тек устављамо пред *Даничићем на стражи дужности.*

Сви смо ми срећни кад можемо рећи да смо испунили по коју дужност спрећу отаџбине, спрећу народа свога. Војник, од кога се не тражи ништа мање него крв, кад куцне велики час, иставља прси своје ударцима непријатељским, да послужи своју отаџбину. Згођен — он пада на пречац. Њега кади песма; њега кити слава. Поштеђен — враћа се у мир на одморак, где прима награде и одликовања. И други јавни радини, ко пре ко после, добијају одмену у служби, добијају одмор после труда.

Даничић, војник знања против незнања, не имаде смене ни одмора свега века свога! Даничићева битка траја равних 35 година!

За толико време, Даничић не зазнаде ни за срећу породичкога живота, ни за милину пријатељске доколице, ни за одмену у раду, нити за одмор у труду. Он је лагано венуо на стражи своје дужности; он је сваки дан, мало по мало, умирао кроз пуних 35 година!

Кад му пријатељ један, видећи то, рече:

— Престани; одмори се! Он одговори:

— Жетве је много; жетелаца мало: мора се журити.

— Тако ћеш сатрти себе пре времена!

— Ако! Само нека се изврши дужност!

— Одмори се бар за неко време!

— Ако ослепим, послушаћу те; а докле год видим, ово ми је дужност, као војнику стража!....

Такав посленик бејаше непрежаљени Даничић!

Ипак, поред све немарности према самом себи, у Даничићеву срцу бејаше и једна чисто лична жеља, коју

он изјављиваше врло ретко, и пред ретким пријатељима својим. Та је жеља: *да кости остави у Србији.*

4 септембра 1880 Даничић, с двојицом својих пријатеља, путоваше из Куршумлије преко Јанкове Клисуре у Крушевац. Уз пут бацаше он често очи на величанствени Копаоник, па ће у један мах више шанути него проговорити једноме од пријатеља:

— *Право има Панчић, што жели да се сахрани на Копаонику! А мени би сваки брешчић био Копаоник, само кад би ми Бог дао да оставим кости у Србији!*

Ђуро, брате слатки! Хвала по хиљаду пута Светломе Краљу. твоја се смерна жеља ето испуни!

Твоје ће кости почивати у недрима мајке Србије, а твоје име, твој спомен, и твоја дела, *као историјско наслеђе свега народа српскога и хрватскога,* предају се уму и срцу потоњих нараштаја српских и хрватских, да се делима твојим осветљавају, да се духом твојим задахњују, да се именом твојим диче и поносе!

Даничићу, пријатељу непрежаљени! Ти умре да текар од сада живиш!

Лака ти била српска земља, коју си толико прославио!

Од велике школе, спровод је прошао поред позоришта, Теразијом, поред Краљевог двора, па на гробље палилулско.

Над самом раком г. *Љуба Стојановић,* у име ђака свих школа наших, оплака покојника заветом: *да ће школска омладина српска вазда имати пред очима сјајни и животворни пример великога учитеља своги Даничића!*

Сахранисмо га; отпевасмо последње „*вечнаја памјат*!“

Сунце грејаше као у Августу, али жега његова не загреја ледених срдаца наших кад хладна земља покри ово животворно сунце српскога ума!.....

М. Ђ Милићевић

ГРАД ВИШЕСАВ И ВИДИНСКА ОБЛАСТ

од

Ст Новаковића.

Град Вишесав спомиње се на два места у споменицима који су до сад нађени и обнародовани. Најпре се спомиње у запису јеванђеља које је писано по смрти деспота Стевана. Тај запис је нађен на кијевској археолошкој изложби 1874 од писца ових врста, и штампан је у књижици истога која носи наслов „С археолошке изложбе. Београд 1874". Калуђера који је писао то јеванђеље и запис на њему деспот Стеван је био послао ка граду Голупцу, да се за неко време стани у храму Ваведенија код града Голупца, докле се у тамошњем крају не нађе место удесно за зидање новога храма. Калуђер тај нађе згодно место на *извору речице Дањше* (сада *Дајше*), која се наспрам села Каоне с десне стране у Пек улива. На томе месту и старањем тога калуђера буде подигнут нов манастир, коме почну притицати духовници и народ. И данас имају развалине од цркве на извору реке Дајше. За њих се прича да су од некаква манастира који је имао седамдесет и седам одељења[1]. Али кад на крају 1427 заратише Турци, и

---

[1] М. Ђ. Милићевић, Кнежевина Србија, 1033

кад им голубачки војвода Јеремија предаде Голубац, онда турске чете растерају наше калуђере из манастира с извора Дајте, којих се ту већ било скупило на тридесет и пет људи. И калуђери се разбегну **въ тоуждиихъ нѣко краіе страньствовакше**. Чим се пак Ђурађ Бранковић с турским царем умири, калуђери се опет врате у манастир, и ту наставе своје послове. Али на скоро, у течају 1428, угарске чете које беху опколиле Голубац и које тај град почеле бејаху туђи да га узму, опет разјуре калуђере из манастира с извора Дајше. Уз овај рат је српски владалац Ђурађ Бранковић мировао, и калуђери су из околине Голупца заједно с осталим народом из исте околине страдали од угарских чета горе него од Турака за то што је Ђурађ — како је по свој прилици неизбежно морало бити — и војску турску кроз своју земљу на обрану Голупца пропуштао. Калуђери из манастира с извора Дајше опросте се угарских руку измучени и израњени, голи наги, те се тако одатле разбегну у горске дубљине. Тако су они *тумарали пет дана, без одела и без осталих потреба, докле се нису скупили у граду Вишесаву*. Ту се одморе, и пошто је угарска сила испод Голупца потиснута, и они се врате.

Ето у тим се приликама и у том времену град Вишесав први пут помиње у до сад познатим изворима старине наше.

После овога помињу град Вишесав летописи у 1458 години.

Летопис који је штампао В. Јагић Archiv f slav. Philologie II 96 бележи под годином 1458, да је 10 Маја у среду у очи Спасова дана освојена *Ресава* (тј. садашња Манасија и Војник), а по том *Голубац*. Летопис опет који је Шафарик наштампао забележио је да је 19 Септембра исте године узет Голубац. Као да ове исте догађаје само под 1457 бележи Цинкајзен I, 111, где помиње како је Махмуд паша, којега и наши летописци именују, и који је по

матери Србин а по оцу Грк био и Смедерево опсађивао, али га те године није могао узети по свој прилици за то што се Махмуд није био спремио за јачу и дужу опсаду. Поменувши то, пише даље Цинкајзен како се Махмуд са својом војском отискао *низ Дунаво и узео више градића и утврђења међу којима је најзнатнији био град Голубац.* Та утврђења и градиће Махмуд је или рушио и равнио са земљом, или их је оправљао и на ново утврђивао, постављајући у њих турску војску. Једно одељење војске посла у пљачку преко Дунава у Угарску, и оно се врати с великом гомилом заробљених људи, стоке и покретног имања натраг на југ, где се у Скопљу са султаном састало. Без сумње ове исте догађаје већина наших летописаца бележе под 1458 у суми овим речима: **христи Махьмутъ баша Вишесакоу** (или **Вишесакь**) **градь и Голубьць и Жрьмокъ и Ресавоу и Белоу Стеноу; и плени Срьмь и попали Дмитровицоу.**

У томе летописном сумарном запису догађаја од 1458 помиње се *град Вишесав* други и за сад последњи пут.

Народ је у својим традицијама сачувао много старих имена и градовима који су разваљени. Али Вишесава у прекоморавском крају ни међу тим именима нема. М. Ђ. Милићевић у Кнежевини Србији, 1035, пише да места граду Вишесаву није могао никако дознати, али по подацима који су напред изложени држи, да је „Вишесав био негде у Звижду или Хомољу, тек не далеко од Голупца“ и да *град Вишесав* никако није онај *вис Вишесава* који је над самом Дрином између Рогачице и Бајине Баште (страна 585) Даничић у Рјечнику из књижевних старина под **Вышесава** каже само ово: *као да је био негде близу Голупца.* Најодсудније се изрекао Драгашевић који често механичном наличношћу имена (коју у осталом не види свак тако брзо као он) размршује старинарске законетке. „На прилику ми знамо — пише он у Гласнику XLV, 68 — да су Немци словенски Бранибор изврнули у немачки Bran-

denburg, дакле начинили чисто немачку реч. Исто тако треба да знамо, да су Турци, задржавајући исти звук речи, наш Вишесав прометнули у Фетислам, и ми сад мислимо да је то турска реч, изнова ту посађена". Међу тим поред све ове одсудности и других прилика које би је на први поглед потврђивале, највећа је сметња то, што се зна, а и овде ће се мало после изложити, да су Турци Кључ и Крајину узели још 1398, и да је после тога времена из својих руку нису испуштали; а горе су наведени подаци који јасно сведоче да је Вишесав узет тек 1458 То јасно сведочи да је Вишесав друго а Фетислам друго, и још и то, да је Вишесав, ако је на Дунаву, морао стајати на Дунаву више Кладова.

Белешке летописаца кад би се тицале само дунавских места, па кад би се споредиле с оним што је Цинкајзен из других извора извадио, могле би нас барем на главни правац упутити. Али помињући уз Голубац Ресаву, скачући одатле на Жрнов који се и сада види у развалама на Авали више Београда, и на Белу Стену која је у околини Ваљева, белешке нас летописаца само упућују на сигурније ослонце. Један од таких ослонаца јесте податак који се налази у горе поменутом месту из записа на јеванђелу онога калуђера који се испред угарских чета у град Вишесав склонио био. По горе наведеном причању тога записа које у оригиналу гласи: **къ глоубины же градъ разбѣгъшимъ се намъ; — петодьнеское же кѣме къ градъ сьткорьше**, и по свима осталим приликама тога времена, испред којих су и калуђери бегали, Вишесав је морао бити негде с друге стане оних истих планина које се око Голупца почињу. Планине те, и данас готово као и онда већином пусте, стеру се од Голупца, који је нашем догађају полазна тачка, на исток и на југоисток између Дунава и Пека. Њих с јужне и западне стране облива Пек. На тој јужној страни, на врху једне прито-

чице Пекове био и манастир на изворима Дајше, од којега се почиње догађај. Вишесав није могао бити нигде на тој јужној страни планина, где је долина Пека, јербо је баш тим правцем и пошло угарско гоњење од Голупца. Не би, по том, имало смисла тражити Вишесав ма где јужно у долинама Пека или Млаве. Ако пак овим начином искључимо те две долине, онда је нашим бегунцима остао био само источни правац. На исток идући простор је сам по себи довољно стешњен. Како смо већ један пут додирнули, и како ћемо мало даље опширније развити, Кључ и Крајину с Видином Турци су још од 1398 држали. У том пределу они, дакле, нису могли 1458 никакав град узимати. Тога ради би се Вишесав морао налазити или западно од Мироча, или некуд преко планина јужно од Млаве. Овај други правац би нас најпре изводио на Манасију, која је у оно време носила име Ресаве, и која се у истом извору под истим именом међу узетим градовима спомиње. Остаје, дакле, на расположењу и опет само предео западно од Мироча, негде око Поречке реке, јер се ту свршавају и пресецају планине које се од Голупца и Дајшиних извора на исток пружају. На тај ћемо предео свагда доћи ако полазимо с претпоставке да је Вишесав морао бити не далеко од Голупца и да је био на источној страни српских граница од 1458, које су многим дотадашњим недаћама јако већ стешњене биле.

Ово је у осталом основица, са које се иоле тачно тражење мора предузети. И да бисмо се боље у свему утврдили, ми ћемо најпре обележити које су, по белешкама што се даду похватати, могле бити на тој страни границе српске државе пред ратовање од 1458 и који су се останци од старина у тим местима сачували, па ћемо после предузети да положај града Вишесава јасније определимо и поставимо.

* * *

Кад су Турци 1455 узели јужну Србију, уговорили су с посланицима деспота Ђурђа Бранковића, *да султан задржи све градове које је узео и сву земљу коју је војском прегазио, а с осталим да управља Ђурађ*, или по речима нашега Михаила Константиновића: *цар је Мехмед узео од деспота сву Рашку земљу (што бисмо ми могли назвати Старом Србијом) до реке Мораве, и само му је оставио оно од Мораве до Смедерева.* Описујући те догађаје у Годишњици III, ми смо завршили речима: »да је деспоту Ђурђу остала још Шумадија са Смедеревом, Браничевом, Кучевом и Ресавом; чега ради и видимо да је од то доба столица деспотска више у Руднику него у Смедереву.« Али пошто се овде враћамо на тај предмет у намери да помоћу испитаних тадашњих источних граница српске државе изнађемо где је био град Вишесав, то ћемо се опширније забавити питањем шта су Срби још држали под својом непосредном влашћу пре него што ће са свим потпасти под Турке и пре него што ће се државна самосталност српска коначно угасити.

Последње српске границе одређиване су пред саму смрт Ђурђа Бранковића мало час поменутим миром од 1455, којим се завршио рат од 1454 и 1455. По томе миру Турци су, и по нашим и по турским изворима, узели од Ђурђа: *Ново Брдо, Ситницу* с околним градовима (међу којима турски извори поименце помињу Трепчу близу Вучитрна), *Призрен* и *Бихор* у Лиму. Познатим догађајима око опсаде Београда који су годину дана касније следовали, открива нам се да се султан Мехмед за опсаду Београда спремао у Крушевцу, имајући на том месту велике топове. Мало више би напоменуто казивање Мих. Константиновића, како је султан узео од деспота *сву Рашку земљу*, т. ј. Стару Србију, до Мораве оставивши му оно од

Мораве до Смедерева, што значи, да је западна Морава код Крушевца била граница српске државе на југу по миру од 1455 године. Разуме се и по себи, а и сви потоњи догађаји тврде да од тог времена у напредак Ниш, као једно од најзнатнијих места југоисточне Старе Србије, није био више у српској власти.

Даље на север у истом правцу налазимо опет једно место, које је било 1456 у српској власти. О том нам сведочи једно дубровачко писмо, писано у *Железнику* у *Кучеву* о некакоме товару олова, којега ради је дубровачки посланик у Србији ваљало да преговара с деспотом. Тај Железник у Кучеву без сумње је био у потоку Железнику који извире у западној страни мајданпечких висова и слива се у Пек с десна између Грабове реке и Волује.

Тим смо на југоисточној страни српске државе после мира од 1455 нашли две познате тачке. Границу пак њену на истоку моћи ћемо поуздано наћи једним дужим путем који ће нас за тренутак и од предмета одвести. Тога ради имаћемо да погледамо како су Турци заузели Видин и Тимочку Крајину онда кад су на крају XIV века коначно под своју власт покорили неке делове полуострва балканског; какве ли је судбе у историји имала видинска област као целина географска и политично-административна? А пре него што то у кратко додирнемо, постараћемо се да средствима која су нам на руци утврдимо шта се кроз неколико последњих векова географски разумевало под именом видинске области.

* * *

Први нам је извор у томе административно-географска традиција коју су Турци од свог освојења па готово све до почетка овога века верно чували. Поуздано се зна да су Турци до самог почетка овог века скоро недарнуте чували границе старих области онако како су их освојили,

и да се у њиховој старијој административној подели још могу видети негдашње административне границе из времена пре турског освајања. Пред српски устанак на Турке у почетку овог века с Видином су у једној области били предели Крајине, Црне Реке, Тимока и Сврљига у садашњем књажевачком округу и негдашње нахије бањске, или садашњег бањског среза у алексиначком округу.[1] Исти тај опсег видинске области или видинскога пашалука да се посведочити турским географским изворима за прву половину XVII века. Турски географХаџи-Калфа који је умр'о 1658 помиње у видинском санџаку градове: Видин Фетислам (Кладово), Сврљиг, Сврљишку Бању (која се сад зове Алексиначком) и још један град у Демир-Капији, може бити кастел код Текије, или Адакале.[2] По старим турским законима видински је санџак имао ових седам нахија: Видин, Загорје (око Куле и Белграчика), Крајина (из које су турски географи истерали име Гиронија), Црна Река, Фет-Ислам (Кладово, а нахија Кључ), Бања, Сврљиг [3]

Још за старије доба може да нам ове исте границе потврди црквена подела. која је често била у стању да старе границе сачува боље и сигурније него државна власт. Нарочито после иноверног освојења, црквеној су власти сви разлози налагали, да оно што се затекло добро чува. Границе видинске митрополије могу пак да нам у

---

[1] В. С. Караџић Даница за 1827, 54—55; М. Ђ. Миличевић Кнежевина Србија.

[2] Вук С. Караџић у Даници за 1827 стр. 50 пише: Ниже Доњега Ђердапа у острву које Турци зову Чиплак-Ада, а Власи славенском ријечи (која то исто значи) Острв гол, имају велике зидине; а према острву на десној страни Дунава познаје се да је био велики град, по коме је сад већ шума порасла.

[3] Hadschi Chalfa, Rumeli und Bosna, übersetzt v. Hammer, Wien 1812, стр. 47.

овом питању послуже нарочито ради једне околности, која се пред само турско освојење догодила у историји те митрополије. Кад се 1381 године видински владалац Јован Срацимир завадио с братом својим Шишманом који је у Трнову владао, и кад се од њега потпуно одцепио, он и митрополију видинску, која се дотле налазила под трновским патријархом, изузме испод трновске патријаршије и потчини је патријарху цариградском. Услед тога патријарх цариградски збаци дотадашњег митрополита, и за митрополита видинског посвети јеромонаха Касијана, којега је Срацимир за митрополита изабрао био. Од тога времена па све до овога века митрополија се видинска налазила под патријархом цариградским као митрополија која је једнако имала према трновској црквеној области положај независан.[1] Из тога имамо да забележимо да је пре ослобођења Србије и црква горе поменутих источних предела Србије била под Видином, а на југоисточној страни Видина, Врачанска епископија (у коју је улазило и Рахово) још у прошлом столећу није потпадала под митрополију видинску, него се рачунала у област митрополије трновске.[2] Из тога се види да су границе видинске митрополије биле оне исте које видимо кроз XVII и XVIII век као границе видинскога санџака. И како су границе видинске митрополије тако утврђене пре 1381, те како после 1381 није више било прилике да се мењају, то у границама горе показаним можемо слободно сматрати границе видинске области од врло старога времена.

Остаје питање, како је ова област од старине стајала према разним политичким и обласним средиштима

---

[1] Годубинскій, Краткій очеркъ, 97—98; Миклошић, Acta patriarchatus Constantinopolitani, II. 28.

[2] Јпречек, Периодическо списание, I. София. 1882, стр. 33.

балканскога полуострва с којима је у разним временима у заједницу улазила?

Почећемо од римских времена, која су први пут обележила историјске правце и путове балканским земљама.

За римско доба двоје се може казати као карактеристика видинске области. Она је у својим горе показаним границама или ишла у једну целину са Браничевом и Шумадијом, или је чинила засебну област. Цар римски Тиберије (37 год. по И. Х.) први је земље између Дунава и Балкана организовао у једну провинцију Мезију. Веспазијан († 79 по И. Х.) подели Мезију на Горњу и Доњу Мезију. У горњу је узео Шумадију са Колубаром, Браничево и Видинску област до Цибра-паланке, терајући на југ до висова планинских. Ниже низ Дунав у садашњој Бугарској била је Доња Мезија. Касније под Аурелијаном (207—275) видинска се област организује као *Dacia ripensis*, која је узимала место међу Мезијом Горњом и Доњом. У тој Прибрежној Дакији главно је место била Ratiaria, садашња Арчер-паланка. Та се деоба дуго одржала, јер је после деобе царства римског прешла и на источно римско царство. Међу Прибрежном Дакијом и Горњом Мезијом границе су биле природом засечене на Мирочу и после на западним планинским границама Тимокове водопађе. На исток границе су се налазиле негде међу Цибра-паланком и Раховом. На југу више Чипоровца има и сад Међа планина, која, без сумње, од далеке старине такво ретко име носи.

Кад се сеобом народа и сталним насељењем Словена у балканским пределима етнографска карта тих предела променила, много је којешта силом саме географске пластике задржало свој стари положај. Садашње народне целине српска и бугарска, које данас међу се деле словенске насељенике балканскога полуострва нису с места постале то што су данас. У састав једне и друге историјски су

догађаји утисли многа ситна засебна племена, која су као елементи будућих народних јединица или као народни ројеви настанила се по пределима испросецаним римским путовима и засејаним римским градовима, варошима и селима. У предео садашње видинске области пало је словенско племе, које се назвало не својим народним именом, него именом реке Тимока (Timacus) много старијим од словенских насеља. Ту ми видимо Тимочане. А на том истом месту још Плиније бележи трачко племе *Тимахе*. Прва велика државна целина која је словенска племена на истоку у једну целину збила, беше *држава бугарска*, коју несловенска бугарска најезда на источном делу балканског полуострва основа. У њу је ушло и племе Тимочана, а с њим и предео Прибрежне Дакије, коју ми данашњим читаоцима именом видинске области разумљивије представљамо. Али су Тимочани одмах с почетка показали своје засебне тежње. Године 818, три године после смрти Крумове, баш Тимочани бише они који се оцепише од бугарске државне заједнице, и у друштву са Словенима у садашњој источној Угарској, Ердељу и Румунији приступише уз Франке, премда то није за дуго трајало. С падом првога бугарског царства и ова је област потпала опет под Цариград.

С другим бугарским царством још већма избијају на видик засебне тежње видинске области. Она би се могла објаснити и познатим средњевековним обичајем, по коме је свак на своју страну ревао; али мењање положаја и сепаратизам у видинској области произлажаху без сумње и из других узрока. Један од првих биће гранични положај, који видинска област има међу чисто српским и бугарским земљама, и њено јако мешовито насељење, које се и данас види. Уз насеља чисто српска у њој и данас има елемента румунског, бугарског и мешовитог. Старо словенско племе Тимочана имало је неке дијалектичне особине

различите од српских и бугарских, које су се и до данас сачувале. То су њихове разлике у замени старога словенског *жд* и *шт*, где су Тимочани имали *ц* и *ч*, (меца, свеча), замене које се на оном крају и сад чују, ма да испред чистих српских говорних знака све већма ишчезавају. Овога ради и ради старих традиција о административној целини које још од римскога времена потичу, засебност се та нарочито јавља с обновом бугарске државе. Јер већ у самог почетку другога бугарског царства, у другој половини XIII века, 1271, помиње се у Видину деспот Јаков Светслав, који није био под трновским бугарским владаоцем, него је под угарском заштитом владао самостално. Такав готово положај заузимале су и остале видинске војводе[1]. Са XIV веком Видин са својом облашћу ступа потпуно у васалство српскога краља.

У архијепископу Данилу читамо у животу краља Милутина, где писац приповеда за кнеза Шишмана **въ земли бльгарьсцѣи** који је живео **въ граде глаголемѣмь Бѣдини, придрьже окрьстьныи страны и многы земле бльгарьскыи**[2]. Он удари на српске земље, али му краљ Милутин врати зајам, освојивши сву област видинску, па и сами Видин. Кнез Шишман се спасе бегањем преко Дунава. Ствар се смири тиме, што Милутин Шишмана покори, натера га да у знак васалства узме кћер његова жупана Драгоша, па му по том остави област као васалну под својом врховном влашћу. Та веза видинске области са Србијом, коју је Милутин основао, није се ни после прекидала. Касније се за утврђење истих веза кћи Милутинова уда за Михаила, сина тога видинскога кнеза Шишмана. Тај је Михаило, како и у нашем цароставнику стоји, позније постао **царь кьсеи**

---

[1] Јиречек, Период. списание I. Софија 1882, 35.

[2] Издање Даничићево, стр. 117 и д.

ханом бугарским. Тада су му постале несносне раније утврђене васалске везе према српском краљу. Први знак васалства, жену своју. кћер краља Милутина, напусти и мало по мало доведе ствари дотле да зарати са Србијом, и 28 Јула 1330 у боју са краљем Ст. Дечанским погине. За Михаилом постане опет под српском заштитом цар Бугарима Александар, сувременик и шурак Душанов. Он је држао и видинску област. Иза њега од синова његових Шишман остане у Трнову и продужи владати правом Бугарском, а у видинској области предузме управу млађи брат Срацимир, који је по женидби био пашанац Душановоме сину цару Урошу[1], а кћи му се Доротија удала за краља босанског Стефана Тврткa. Како се овај Срацимир са својим братом Шишманом завадио тако да је и цркву видинску оценио од партијаршије трновске, то смо већ горе навели. У овом стању стању ствари навале Турци, и најпре 17 Јула 1393 узму из ненада Трнов, те завладају царством Шишмановим. Видинска област под Срацимиром задржи свој државни живот још неколико година. Али 1398 године Турци заузму и Видин и видинску област, којој се те године сваки државни живот угаси. Завладавши Видином 1398 на овај начин, Турци су онда завладали и свима земљама које су се под Видином налазиле, а то су: Кључ, Крајина, Црна Река, Сврљиг и Бања. Осим оправдане претпоставке, овоме се може наћи довољно доказа, тако да ће нам источна граница на целој линији изаћи потпуно јасна и разговетна.

Тако се из онога што Костантин философ приповеда у животу деспота Стефана о догађајима под султаном Мусом из 1412 види, да су градови Сврљиг и Соколник или Соколац (више Бање Алексиначке), који су по горњем

---

[1] Јиречек, Пер. спис I. 39.

граничењу припадали у видинску област, било под влашћу турском, а градови Бован и Липовац (оба у околини Алексинца) у држави српској. на коју је Муса војштио. Граница је, дакле, ондашњој српској држави била негде у клисури што је међу Бованом и Бањом Алексиначком. Константин изреком приповеда, како су се Мусине турске војводе, Хамуза нпр. у Соколцу, биле побуниле, и како их је Муса казнио смрћу за издајство, а народ оданде раселио.

Угарски ратови с Турском у првој половини XV века вођени су два три пута без учешћа Србије, и тада би увек угарска војска прелазила на турску земљу код Оршаве (Ршаве), па је оданде кроз Кључ и Крајину преко Флорентина ишла на Видин. Описујући значај који је по турске планове за нападање Угарске у то време имао Голубац, пошто се из њега отворао лакши улазак у широке угарске равнице, ми смо у Годишњици III, 326 и д. забележили како се ратовање Турака с Угрима у 1427 пре узећа Голупца, водило *не кроз српску земљу*, јер се тада деспот Стефан био са султаном наравнао, него кроз турску видинску област. На једној страни је у том ратовању био Видин као главни град турски, на другој Оршава као излазна тачка угарска. Исто се то још лепше види у ономе рату од 1444 у јесен, који су, после сегединског мира, без Ђурђа Бранковића, против Турака предузели краљ Владислав и Сибињанин Јанко, и у коме је краљ Владислав и погинуо. Како Ђурађ Бранковић није хтео ништа да зна за тај рат, то је наравно да он није допуштао ни да се у његове границе дира, и за то се војска угарска упутила к Црному Мору и Цариграду. И она је прешла на турску земљу и на другу страну Дунава код Оршаве, а за шест дана је преко Флорентина ударила на Видин, узела га и спалила. Овде нам догађаји сведоче, да је потпуно тачно све што је напред о простору видинске области говорено.

Њима се потврђује и то, да су Турци од 1398 ту област заиста и држали[1].

Кад све на једно сведемо, онда су западне границе видинске области коју су Турци 1398 заузели, ишле западном границом Кључа по Мирочу, западном границом Црне Реке и западном и јужном границом тимочке водопађе заједно с бањским басеном Моравице између Озрена и Ртња. С овим упоредо навешћемо још један податак из наших извора који ће показати границе српске државе са српске стране.

Срацимир је видинском облашћу завладао још за живота оца му Александра око 1360, и као блиски рођак српскога двора живео је у љубави са Србима. Ово се продужило и после његове смрти, пошто му се кћи Доротија удала за босанског краља, а син му је Константин, после пропасти државе његове из Угарске прешао на двор српскога деспота Стевана Високог, где је 1422 године умр'о, стално се држећи српске политике у свакој датој прилици. Лепо бележи Константин философ како га деспот Стеван **ако присьма брата плакаше и многаѫ о доуши него растоуи.**[2] У оваквим приликама границе се нису мењале. У овом пак питању, пошто је посведочено да су Кључ, Крајина, Црна Река, Сврљиг (са данашњим Књажевачким округом) и Бања припадали Видину, нема сумње да је под Београд или Смедерево припадала осим водопађе Моравине, долине

---

[1] На цркви св. Тројице у Трговишком Тимоку има натпис од 1457 који показује да је ту цркву зидао Ђурђев син деспот Лазар, а на цркви Каменици има натпис од Михаила Абоговића. Да ли ти натписи могу сведочити да је Сврљишки (сад књажевачки) округ био уступљен Србији, мучно је по њима самим, без икаквих других доказа, пресудити. Да ли то није учињено при деоби од 1455 у накнаду за Ниш, који је извесно отишао Турцима?

[2] Гласник XLII, 314.

Млавине (Браничева) и долине Пекове (Кучева у горњем делу) још и Поречка Река, или управо онај планински троугао између Голупца, Кучева и Мироча. По Турској подели Поречка је Река увек припадала под Београд, и на Мирочу је увек била граница међу Београдским и Видинским пашалуком. Је ли тако било и за владе Срацимирове? У два документа кнеза Лазара од 1380 и 1381 имамо лепе доказе, да је и онда тако било. Први је повеља коју је кнез Лазар 138. године издао Раваници. Том повељом кнез Лазар даје Раваници села Крушевицу и Каону у Звижду. И повеља их уврштује у тај предео. Али осим њих и осталих у томе крају кнез Лазар је дао Раваници **и вирь господѣинь на Доунавоу**. Вир Госпођин, знатан по риболову, и сад је у Поречком срезу крајинскога округа а налази се на Дунаву наспрам села Бољетина, више виса Гребена. Некада је крај њега био манастир Богородичин, којега су се развалине до скора у целости држале, и од којега је Вир и своје име добио. Ка поменутим се развалинама о Великој Госпођи купио сабор из свега старога Браничева и Кучева. Развалине су те 1830 године навалице разрушене због тражења блага. Од њих ће се и сад познавати рушевине, а место је и сад обележено орашјем које је око манастира било.[1] У дипломи цркви коју је кнез Лазар сазидао у Ждрелу Браничевском (ман. Горњаку) 1380 спомиње се **Вирь више Поречта и Гребень**, одмах испод горе поменутога. По тим подацима видимо да је и пре турске владе Поречка Река била заједно са Браничевом и Кучевом, и да је кнезу Лазару наспрам видинеке области граница била на Мирочу, одакле се висовима планинским савијала поврх горњих крајева оних долина које воде своје у Мораву спуштају.

---

[1] Ово ми је казао г. Данило Стефановић, коме су та места веома добро позната.

* * *

И тако пошто су овим потпуно на чисто изведене границе српске и турске државине, и кад се све напред поменуто на ум узме, за положај Вишесаву не остаје осим предела Поречке Реке никакав други предео на расположењу.

За то, да бисмо питање коначно расправили, погледаћемо најпре каквим је путем од пре везана била Поречка Река за Пек и Голубац, па ћемо онда размотрити какви су се спомени од старине и какве развалине сачувале у томе пределу, те да ли се налазило положаја који би требало градом заштићавати.

Најприроднија комуникација између Поречке Реке и Голупца јесте од вазда комуникација дунавска; али ћемо ми њу оставити на страну, па ћемо потражити којим су путем та места сухим везивана.

У томе послу треба са свим оставити на страну садашње вештачки просецане колске друмове. У средњем веку се и по планинским местима а и иначе највише путовало на коњма. Пут од Голупца за Поречку Реку ишао је јужно од Голупца на манастир Туман, а после одатле на села Туију и Ракову Бару, од које се даље двојио пут за Дубоку и Волују, држећи се више венаца планинских него долине Пека. Код Волује се јасно види разлика старога и новога пута. Данашњи пут, држећи се непрестано Пека, пролази ниже Волије Нересницу, хвата десно уз Пек преко широке косе Маркове крчме, те нашавши ушће Малога Пека пролази Мајдан Пек (у старо време Медени Пек) и преко виса Лишковца спушта се у Доњи Милановац ниже Бољетина који остаје лево. Стари пут, изашавши висовима на Волују, терао је одмах одатле к Дунаву уз реку, која и сад носи име Чес-

тобродице[1] до под Бабино Машило, превој једног виса који се од Дунава покрај Мајдан-Пека од севера на југ пружа и у Старици више Мајдан Пека свој највиши врх достиже. Прешавши на Бабином Машилу тај вис, пут се спуштао к Дунаву у Бољетинску реку и у Бољетин, скоро правце на Госпођин Вир више Гребена и Пореча. Одатле се тај пут спуштао даље низ Дунав све до Мироча који је прелазио правцем којим га и сад прелази и који се од старина није мењао. Садашњи пут уз Пек за Мајдан-Пек и Доњи Милановац удешаван је према Мајдан-Пеку и Д. Милановцу, вароши са свим новој. Стари мало час описани пут имао је правац северније и западније од садашњега и држао се старинских средишта. Линијом тога старог пута ишао је, по моме мишљењу, и стари средњевековни пут. Држим да су њега нашли калуђери из манастира с извора Дајше. А што су, гоњењем потиснути, неколико дана тумарали по планиннма, као што запис приповеда, за то се може мислити да се догодило у омољским планинама, из којих су мало по мало нашли пут к Дунаву и Поречкој Реци.

Пошто нас овако све комбинације упућују да Вишесаву тражимо место у пределима Поречке Реке, очи нам се саме заустављају на развалинама крај Дунава између Пореча (острва) и ушћа Поречке Реке, где их има читава гомила. Тога ради ћемо навести шта је о тим развалинама забележено. „Испод вароши Доњега Милановца — пише М. Ђ. Милићевић — на по сата низ Дунаво идући наспрам реке Папренице, имају зидине од два стара града које сељаци зову *Мали Градац* и *Велики Градац*. Мали

[1] Најчистије се види овај пут на карти И. Пчелара уз Гласник XI, у ком је од истога писца и опис округа крајинског. Ту је име реци како ваља записано. О путу ја сам у осталом и непосредно распитивао старе људе који те пределе знају још од пре 1830 године, не хотећи се ослонити на саме карте.

има око себе опкоп, и познају се на њему места као табље за топове. — — А прича се, да је ту била најпре стара и велика варош *Пореч*, па је тек после пресељена на острво, с којега је 1832 враћена на десну Дунавску обалу, где се находи и сада под именом *Милановац*. На утоку Поречке Реке у Дунаво, на левој њеној обали. под висом Главицом има зидина која се зове *Стража*. На десном брегу пак има друга која се зове *Кула*, и још се доста добро држи. Још више на брегу има *стара градина* већа од *Куле*. Ништа се за њу не прича« [1]

Драгашевић у својим „Археологијско-географским истраживањима« Гласник XLV, 24—26 мође на место са̂дашњега Малога и Великога Градца римску Талијату, и пише о старинама тога краја ово: „По Tab. Peuting. била је Taliata 24 миље од Novae, или 36 миља од Cuppae. Мера пада између Д. Милановца и Шашке (поречке) Реке. Баш на томе месту, ја сам и нашао године 1863 римски castellum. Уз њега нашао сам и један редут из немачког рата с Турцима, а то место људи тамошњи зову „Црквиште«. По снему томе види се да је не само ту била Taliata, него да је и кашње ту била варош«.

Од г. Данила Стефановића, који та места добро познаје, сазнао сам да на Гребену нема трага ни од каквих развалина осим заравњених места која су у првом нашем устанку на Турке била топовима заузета. Али ниже виса Гребена, на коси која се од Гребена на ниже пружа и на којој су сад виногради, четврт сата ниже гребенског виса а на 150 корака од Дунава, имају у виноградима развалине града које се још на један метар од земље виде, и које се зову *Градац*.

---

[1] Непосредно сам од тамошњег једног човека дознао да се из те градине ваде широке а танке цигле, по чему држим да је из римског времена.

Осим овога што из нашег времена знамо, о овим местима имамо да наведемо још и старије белешке грофа Марсиљија, који је Дунав и све што је око њега дивно описао у делу «Danubius pannonico-mysicus, observationibus geographicis, historicis, physicis perlustratus et in sex tomos digestus ab Aloysio Ferd. com. Marsili. Hagae. Amstelodami 1726. Опажања и белешке што су ту и о нашим земљама у сјајном издању саопштени, скупљени су у почетку аустријске окупације после пожаревачког мира од 1718. За познавање римских старина у томе делу има драгоцених прилога. На опширној карти Дунава. којом се ту први том почиње, у секцији XVI могу се видети старине и насеља на дну Бољетинске реке. Орешковице и Поречке Реке овако побележена. Ниже Бољетинске реке, којом се пут из Звижда спуштао, на југоисточној страни виса Гребена, према острвима Поречју (којих је на тој карти такође три обележено) стоји развалина малене римске тврђавице. У тому II пише, како се «два сата више села Пореча врх дунавске обале налази градић облика четвртастог, сазидан од камена и цигле, од којега тачнијега снимка немамо. Близу су дунавске стене, и то две најзнатније од којих се једна зове Tatalia. По свој прилици је ради њих и подигнут овај градић«.[1]

На острвима Поречу Марсиљи није ништа забележио. На десној страни ушћа Орешковице у Дунав, спрам садашњег Доњег Милановца стоји *pagus Poreč* То је стари Пореч, о коме се прича да је био најпре на суху, па се после на острво преселио, одакле га је 1832 кнез Милош

---

[1] Duas horas supra pagum Poreč ad ripam cisdanubialem fortatitium, figurae quadratae et ex glarea et lateribus factum, sed cuius accurata delineatio nobis deficit Sunt in vicinia cataractae e duabus in Danubio celeberrimis, unae Tatalia vulgo dictae, propter quas etiam errectum hoc fortalitium, credibile est II- 12 Над тим речима стоји *Creben vetus.*

опет на сухо вратио и Милановцем прозвао. Бежање, дакле, са суха на острво морало је бити око 1739 или после тога времена. За тим на средини између села Пореча, на десној страни ушћа Орешковице и ушћа Поречке Реке, стоје Велики и Мали Градац као што Милићевић бележи, само што је Велики Градац Марсиљију *Стара Варош* (Starevare, Starivados). За те исте развалине казивао ми је г. Данило Стефановић, родом из Пореча, да се зову *Стари Пореч*, а да се поток који поред њих тече и који је Милићевић забележио именом *Паиренице*, зове *Варошки поток*. Вук С. Караџић у Даници за 1827, стр. 51 бележи такође ово: „Ниже Пореча (острва) у равни крај Дунава познаје се да је била некака велика варош.“ Мали Градац М. Ђ. Милићевића Марсиљију је просто *Градац* (Gradaniza). Ситуација и једнога и другога обележена је на његовој карти врло добро. Фигура није потпуно квадратна. Великом Градцу једна страна забележена је преко 60 хвати. За зидине је забележено да су од цигље и камена. Нацрт М. Градца[1] је такође квадратан с јарком, али је од Великога мањи, јер му једна страна износи 20 хвати. Сав је од земље. На супротној страни Дунава развалине су од *Три куле* које Марсиљи држи за средњевековни посао. Даље мало од Малога Градца има нека зидина косом покрај Поречке Реке, дугачка на 80 хвати. То је зидина која се данас зове *Стража*[2], а стоји под висом Главицом, на левој обали Поречке реке. На десној пак страни Поречке Реке има

---

[1] Ово ће бити *Црквиште* Драгашевићеве белешке. По недостатку зидина Драгашевић је мислио да је то редут из немачких ратова Пошто пак овако давнашње белешке као што су Марсиљијеве држе још име Градац, које гдекоји и данас памте, то држим да ће и име Градац бити правије него Црквиште, ако је само предмет назвања идентичан.

[2] Милићевић, Кнеж. Србија 950

XO · TAYL

округла кула која се по Марсиљију зове *Градишка* (Gradiska audit)[1], а Милићевић је забележио да се зове *Кула*.

Ово обиље старинских останака које видимо у пределу Поречке Реке од Гребена до првих коса Мироча, несумњиво нас уверава, да су на том месту била и насеља и утврђења. И нови ратови показали су стратегичност тога места. За време нашег првог устанка године 1808 била је на Гребену батерија која је нарочито тукла пролазак Дунавом[2]. Лађе које пловеј нашом страном задржаване су и прегледане на Дунаву. Тако кад је и после бомбардања Београда 1862 Србија утврђивана, на Гребену је ископан био један велики шанац. Само раздељење и сам положај теснаца дунавских обележио је места за утврђења и градове. На уласку у горњи дунавски ђердап видимо Голубац. На изласку из њега видимо утврђења код Гребена и око Поречке реке, која уједно служе и за обрану доњега ђердапа који мало ниже настаје. Излазак из тог доњег ђердапа имао је обрану у граду Адакалу и Кастелу, у Оршави и у останцима градова који се још ниже на Дунаву виде. Водопад дунавски имао је пред собом град Кладово.

Кад су Турци намерили били да коначно освоје Србију, њихова је намера била и да покоре земљу и да освоје добру базу за нападање Угарске. Ова друга намера није била мање знатна од прве, и прва је управо била проста последица ове друге. А кад тако главну намеру рата уочимо, онда ће нам бити јасно. да су Турци имали великог интереса да дунавску линију, тако згодну за превоз материјала, потпуно у своје руке заузму. Држећи из раније Кладово и предео испод дунавских теснаца они су

---

[1] Marsilius, Danubius, II 13

[2] Милићевића Кнез. Србија 945 по реферату очевидца мајора Грамберга који је поднесен Прозоровском.

после непрестано тежили за Голупцем, градом од којега на више теснаци престају, а отварају се за упадање згодне широке равнице угарске. Тај Голубац они на послетку и узеше 1458 године. Ма колико је белешка нашега летописца кратка и свакога стила лишена, опет у ономе „**Приими Махьмоутъ баша Вишесакоу градъ и Голубьць . . . . . и Жрьновъ и Ресавоу и Белоу Стеноу**, ја бих видео како је писац, знајући где су места, полазио с источне границе од Кладова; и поменуо најпре Вишесав, па онда Голубац. Како је Голубац познат, и он брани улазак у горњи Ђердап озго — тако се, мислим, може на основу свега што је довде наведено држати, да је Вишесав бранио улазак у горњи Ђердап оздо, и Турци су, имајући и њега у рукама могли држати у својој власти целу линију дунавску од Видина до Голупца. После тога тешко је и немогућно било држати се и Смедереву, а улазак је у угарске равнице био широм отворен. То је у ствари и био задатак рата и главна тежња турске политике тога времена.

Остаје питање, на ком се месту поречке обале дунавске налазио Вишесав. Пошто се, на жалост, имену сваки и најмањи траг изгубио, то је о томе тешко штогод одређено казати. Градац четврт сахата испод гребенског виса, а 150 корака од Дунава, за који ми је казао г. Данило Стефановић, држим да је исти с оним о коме пише Марсиљи под именом Creben vetus. И по моме мишљењу тај је град могао 1458 бити град Вишесав. Ако ли није био ту испод Гребена, онда је с његовим именом морала бити везана која год од развалина напред поменутих. Пошто су доња места некако тешње везана за име Поречи, и пошто градина у виноградима испод Гребена нема везе ни с којим именом, а налазила се управо на путу у унутрашњост и ка Голупцу, а исто тако и спрам Дунава, то ми се све чини, да је она најприкладнија за један средњевековни град.

Али стратегичност Вишесава зависила је од положаја границе. Докле је граница била на Мирочу, донде су Вишесав с једне и Кладово и Текија с друге стране имали друкчију стратегичну вредност него после, кад је границе на Мирочу нестало. Освојење Вишесава 1458 уништило је границу на Мирочу, уништивши с тим заједно и вредност Вишесаву.

Какве је судбине тај град у течају времена претрпео, кад је разваљен, како му је име тако потпунце пропало, то се по садашњим изворима казати не може. Што је садашњи Д. Милановац најпре био на суху у Старом Поречу, око 1720, после на острву Поречу, а после опет на суху од 1832, то показује најјасније, како су се у том крају насеља мењала. Али ма да су се и мењала, не треба заборавити да их никад није нестајало, и да су стратези свију времена признали стратегични положај тога предела. То и нас највише оправдава што изгубљено име Вишесава баш на ово место мећемо. За историју је у осталом потпуно довољно, ако се положај једнога града и оволико може одредити.

ОДЛОМЦИ

из

ИСТОРИЈЕ БЕОГРАДА.

БЕОГРАД

1688 г.

Турска је држава дуго била срећна, да њоме управљају људи мудри, одважни и постојани; људи велики који су познавали свет па умели и знали да га покрећу тамо куда им је њихова памет говорила да треба у интересу земље и њихове вере. А и народна вера у ове велике људе и државнике беше јака и безгранична; сваки вероваше у њихову мудрост и велику моћ, и сваки и сви беху им предани и срцем и душом те за то турска сила биваше из дана у дан све већа и све јача а у XVII веку, из кога је догађај о коме ће се овде причати, већа и силнија него ма кад пре а сабља љућа и оштрија но икад дотле. Границе турске државе протезаху се у овоме веку далеко у Угарску, и у свима побеђеним државама и провинцијама, покорна раја слушаше вољу Турака освојача.

Жеђ за освајањем и пленом доведе 1683 год. турску силу по други пут под Беч; 200.000 јаничара и крвожедних спахија, под командом великог везира, силовитога *Кара Мустафе* паде 2 Јула по новом (22

Јуна по ст.) 1683 под ћесаров престони град, опседа га бије и мислиш из темеља потреса. Мала бечка посада од 13.000 војника и 7.000 наоружаних грађана бечлија, одбија 18 силовитих јуриша турских, ал престоница из дана у дан малаксава и прети да падне

Ал је промисао хтео, да поплави турској, овде буде крај. Страх од љуте турске силе и тешког ропства, помогао је овоме граду баш у часу, кад га је само људска помоћ и могла да спасе; 12 (по н.) 2 (по ст.) септембра 1683 Херцог Карл Лотришки, Курфирст Јован III саксонски, под командом краља пољског Јована Собјеског и његових пољака долазе му у помоћ са 170.000 војника. Собјески бије Кара Муставу, разбија му војску и ова напушта Беч па растројена одступа далеко и дубоко у Угарску. Немачка је војска и тамо гони, и, за неколико само година, све су готово угарске земље, које је Турчин скоро 150 година држао, слободне од Турака, а силни војсковођа турски Кара Мустафа, крив што ни је имао среће, добија свилен гајтан, да вечан санак у српском Београду борави.

До 1688 год. Турци су, одступајући од Беча у три различна правца, допрли у једноме правцу до Ердеља, гоњени од херцога лотришког, у другом правцу до Славоније, где их је гонио принц баденски, и у трећем, у средини између ових, до граница краљевине Србије и Угарске, потискивани и гоњени принцем баварским Максимилијаном Еманујлом. Овај део турске војске што је одступао према Србији, у пркос свију вртлога од несрећних пораза, који је сустизаху сваки дан и тако у брзо једно иза другог, успео је ипак, да са 25 до 30.000 људи пређе преко водâ, које деле ове две краљевине једну од друге, и сераскер Јеген разместио ју је у логоре под зидове Београда. Курфирст бајерски и саксонски Максимилијан Еманујило, који ју је довде беспрекидно гонио, доспео је

такође са својом војском, која је бројала до 53.000 војника, до Земуна и 6 (н.) Августа 27 (ст.) Јула улогорио ју је по висовима земунским, одакле је гледао и посматрао шта се око Београда и у Београду збива. Његова је задаћа била да Турке и даље гони и да, ако се може и Београд освоји, па и даље иде, а сераскер је изгледао као да хоће да га брани, да га не да, па и да се бије још док царска војска буде прелазила Саву.

Више него један и по век Београд је био турски; 167 година безпрекидно држао га је Турчин, те су и његове ледене стене морале зажудети да се избаве. И избавитељ им се приближавао да их избави, али за себе, а не за оне чиј Београд јесте. Приближавао се *Немац* да отме Београд од *Турчина!* И тако је стони град Србије, место избављења, имао само да дочека промену господара!

8 Августа (н.) Јула 29 (ст.) 1688 ноћу, Курфирст је пребацио неки део своје војске преко Саве, а одмах за тим превео је по намештеном мосту и осталу војску на српску страну. Још док је ова војска прелазила Саву, опазило се је да сераскер не мисли на озбиљну обрану Београда, са оном војском, која је под његовом командом, лежала, у логору и ако су некоја оделења излазила на сусрет аустријској војсци и кушала да јој прелаз преко Саве спрече или бар отежају, јер, како су га напала она прва оделења што су Саву прешла, он је узмицао Смедереву, а Београд оставио команданту београдског града, *Оки Алдур-Ахмеду* да га са својих 10.000 војника београдске посаде, брани.

Пре поласка, Сераскер је свој логор и оба подграђа која бејаху једно на Сави више града а друго на Дунаву ниже града, ван градских бедема, запалио и претворио у пепео!

Одмах по прелазу аустријске војске на српску страну, одпочели су Аустријанци бомбардање града из неколико својих мерзера, а и Турци су неколико пута испадали из града и нападали на Аустријанце, но су увек били одбијани; ал то још не беше прави почетак опсадне радње против града. На ово у осталом као да се није тако журно ни мислило, и ако пламен хоће да прождере, београдска подграђа па да би се због тога хришћански војници журили да пожар обуставе, јер су по ондашњем обичају, после турских јаничара требали и хришћански јаничари да засите своју грамзљивост отимањем туђе муке, па све једно ма та мука и не била турска већ братска хришћанска. Јаничари су већ били покупили, што је било боље у Београду и што је нешто вредило, и пет стотина лађа, натоварених опљачканим благом Београда, пловило је низ Дунав, и измицало испред носа и очију гњевних ћесарових војника; ал су и ови мислили да је још остало туђе уштеде, да се и они наплате.

И чудновато је, да је готово сва аустријска војска јурнула у пљачкашку бербу, оставивши према граду најнужнији број својих бораца, колико да их од испада турских чува. И спомогла се је, јер је уграбила четири турске натоварене лађе што још не беху одмакле од обале а и обогатила се пљеном који и ако не беше турска својина већ оних 15 до 20000 хришћана, Срба и Евреја што живљаху у сагорелим подграђима и беху изишли Курфирсту на сусрет те их он милостиво за царске поданике прими.

Тек пошто је овако и грамзљивост избавиоца колико толико засићена, а београдска подграђа постала прах и пепео, одпочета је права опсадна радња против града.

Колико је у ово време Београд био чувен, утврђења му нису била таква да би одговарала његовом имену; она беху и мала и слаба. Ал је Београд био тада мал не у средини турске царевине; турска је сила допирала до Беча а толико је редова градова било између Беча и Београда, па на што онда, — по турски, — мислити и на утврђивање Београда. Београд је више него $1^1/_2$ век у турској власти, тако далеко иза леђа турској сили под којом се под Бечом и земља угиба, па зар се је смело да мисли да Београд може бити у опасности те да се утврђује, оправља и дотерује.

Немамо никаквих нарочитих описа какав је био Београд у ово време и каква су му била утврђења, осим онога што се о овоме у кратко напомиње у описима опсаде и освајања Београда у ово доба, али има од Београда из овог времена два плана, који могу у неколико ово да надокнаде, и ако и они нису ни тачни а ни потпуни, да би се из њих могло да прочита баш све шта би се желело.

Један је од ових планова „*ситуациони план*“ Београда[1] на коме су уцртани и варош и град, ал са врло непотпуно и нетачно престављеним земним површјем и без икакве размере, са оваквим натптсима: „Waerachtighe af-beldinghe van de vermaerde Koop-stadt *Belgrade*, hoe de selve door de Christeljcke Wapenen nu teghenvvoordigh is beleghert, ende stormender-hant in ghenomen op den 6 September 1688 onder de directie van den noyt volpresen en glorieusen Heere den Keurvorst van Beyeren. Afgeteeckent voor ende in de Stadt Belgraede, door den eersten Ingenieur des altijdts verwinnenden Keyser Leopoldus den I“.

[1] Има га у нашој народној библиотеци под бројем 6 9 к. копија његова иде уз овај опис.

„Men vintse de coop tot *Antwerpen* by Gacper Bouttats inde Pruym-stract. Fnde by Hendrick Vandunwalt op de Eyer-marckt«.

„Veritable representation de la fameuse Ville Marchande de *Belgrade*, comment elle a estè assiegée par les Armes Chrestiennes, et prise d'assaut le sixiéme Septembre 1688 sous la conduite de son Altesse Electorale Monseigneur le Due de Baviere, selon lè plan qu' en a fait devant et dans la Ville le premier Ingenieur de S. M. J. Leopold I. tousjours Auguste et victorieux«; а други представља изглед Београда гледаног са дунавске стране, који је издао 1685 год. Johann Christoph Wagner у своме делу „Eine gründliche Beschreibung des ganzen Aufgangs, sonderlich aber des Hoch lœblichen Kœnigreichs Ungarn und der ganzen Tourkey и т. д. Augspurg. Gedruckt und verlegt durch Jacob Kopdmayer. Anno M.DC.LXXXV[1]

По ова два цртежа судећи, Београд је у ово време имао два засебна и једно од другог одвојена утврђења. Прво је био прави град (Schloss, Chatteau, Het Kasteel.) у виду великог четвороугла који је обуватао оба она простора, које ми данас зовемо „горњи и доњи град« који су и тада били одељени један од другог засебним зидом по ивици оног стрмог пада с којим се висораван београдски на спрам ушћа Саве у Дунав свршава, а друго је био одвојен град, пред овим, у виду полукруга који је почињао на Сави код прво поменутог града па обухватао варош која је била свуда у наоколо око града са суве стране, и свршавао се на Дунаву у виду две, једна од друге по удаљене линије које су за себе обухватале један део вароши који се је звао „паланка.«

---

[1] Има га у библиотеци нашег главног генералштаба; и његова копија иде уз овај опис.

Пред овом другом утврђеном градском линијом било је доле у низини на обалама Саве и Дунава по једно подграђе у коме су живели махом Срби Евреји, и странци Хришћани. а гребен висоравња пред овим био је чист и без икаквих зграда.

Унутрашњи онај град био је утврђен дебелим зидовима у којима су биле направљене пушкарнице и топарнице округле и четвртасте куле такође са топарницама и пушкарницама, које су биле веће него што су зидови града, те су тако излазиле испред и по зади зидова те се је могло са њих бранити и туђи и дуж зидова — фланкирајућом ватром. —

Оваких кула било је на оној страни града што је окренута к вароши — садањој — гди је сада „сат-кула", пет, и то: три округле, на крајевима фронта по једна и на десном делу фронта у средини, једна, и две четворостране у средини између оне две округле на левом крају стране и оне у средини десног дела; ту између ове две четвртасте куле био је једини улазак у град. На оној страни града према утоку Саве у Дунав и према Дунаву одма до утока Саве, било је на левом крају три четвртасте куле а десно је крило имало зидове у виду бастионираног фронта по старијем начину. Између доњег и горњег града на ономе зиду што је на оном стеновитом окомку што дели ова два простора један од другог, било је пет кула и то на крајевима и у средини по једна округла и између сваке две округле, по једна четворострана. Она градска страна према Сави, осим поменутих крајњих кула, описаних већ паралелних страна, имала је између ових још по једну четворострану кулу, а супротна овој страни, страна према Дунаву и то само онај њен део што је обуватао горњи град, имао је у средини још једну округлу кулу, а онај други њен део што је затварао доњи град на овој страни, имао је опет половину једног бастионираног фронта, који се је

састављао са оним бастионираним зидом што је окренут Дунаву према Земуну.

Обе градске половине т. ј. и она горњег, као и она доњег града, имале су свака за себе још и особене просторе који су им служили за последње прибежиште посаде (Casstelle), који су, као и обимни градски зидови имали и то: онај у горњем граду, две четворостране куле а онај у доњем граду само једну, оваку исту кулу.

По ономе Wagner-овом цртежу, на коме је изглед Београда с дунавске стране, био је и доњи град насељен т. ј. и у њему је био један део вароши у коме су грађани имали своје куће и ту обитавали, а за комуникацију између горњег и доњег града био је исти онај отвор који и данас за ово служи, на средини оног средњег зида, и ишло се је истом стазом која се вијугајући уз брдо пење, као што је и сада. На дунав се је излазило из доњега града кроз једну од средњих кула градских.

Штета је што онај први т. ј. ситуацијони план, нема обележене размере, те се не могу с никаквом мером да одреде дужине појединих градских страна а ни то: колико је била далеко од садањег града, она градска линија, што је била пред овим и опасавала варош, која је била свуда око града. Међу тим као да се неће много погрешити, ако се узме, да је и онда онај горњи, предњи фронт града, што је према вароши, ишао истом пругом, којом иде садањи онај бедем на коме је сат-кула; да је с њоме од прилике паралелно ишао, као што је и данас, онај фронт, доњег града спрам Дунава, као и онај у средини између ових и да су оне друге две стране према Сави и Дунаву ишле с крајева спољнег фронта горњег града, према крајевима фронта доњег града држећи се ивице висоравња на коме је Београд.

Предња градска утврђена линија, т. ј. она, што је опасивала варош, ишла је на Сави од самога града почињући, у почетку низином савском и дуж обале ове реке а после се је пела на висоравањ и ишла је по свој вероватности правцем на бившу „варош капију“, одавде даље на бившу „стамбол капију“ гди је сада народно позориште. па на „видин капију“ и сишав сасвим у дунавску равнину, делила се је у два крака од којих је један ишао поред садање г. Панчићеве ботаничне баште а други по даље пред овом, до на сами Дунав. Сва ова линија, као што је већ напоменуто, имала је вид полукруга и састављена је из испреламаних правих линија које су се састављале једна с другом у виду испадних и упадних углова или су имале између себе мање или веће флеше, како је гди, према облику месности било нужно за фланкирање и узајамно помагање линија у одбрани.

На овој линији било је пет великих вратница за улазак у варош и то: на Сави „Савска вратница“ и на Дунаву, дунавска вратница, а остале три биле су горе на висоравњу и то једна у средини, мал да не баш на истом месту где је до скора била „стамбол капија,“ а оне друге две, у средини између ове и савске и дунавске капије, а све су биле озидане у виду омањих кула и угођене за обрану.

У Београду било је у време ове опсаде у његовим утврђењима хране и муниције у изобиљу.

Пошто се је, као што је већ речено, грамзљивост војника заситила пљачком и отимањем туђе сопствености, Максимилијан је, пре него што је одпочео опсадну и нападну радњу против београдских утврђења, понудио неколико пута команданта града Оки Алдер Ахмеда на предају, што је овај с пуно војничког поноса свагда одби-

TAYLOR INSTITUTION UNIVERSITY OF OXFORD - 7 JUL 1961 LIBRARY

јао. Тек после овога аустријска се је војска распоредила за формалну опсаду града.

Максимилијан је, као што је речено, прешао на српску земљу са 53.000 војника; војска му је била подељена у 51 регименте и имала је у довољном броју топова и мерзера; она је, распоређена у две бојне линије, опкружила Београд свуда са сува. У прву бојну линију, која лако могуће, да је била негди око садањег Ташмајдана било је 26 регимената и то регименте: Киш, Ладрон, Најбург, Штаренберг, Шерфенберг, Метерних, Штафер, Лотаринг, Гув. Штаренберг, Хајдерсдорф, Дурлах, Витенберг, Велденс, Галфелс, Сиболдсдорф, Штајинау, Лајибрекс, Фирстенберг, Валис, Суше, Кроа, Кајзерштајин, Серини, Санкроа, Сојер и Арко, од којих су прве четири регименте, биле ни десном крилу у преломљеној линији према граду, а последње пет на левом, које су биле већином на платоу београдском у правој линији и паралелно са градским фронтом; у другој бојној линији по зади ове, биле су 28 регименте и то: Савојска, Лефл, Саксенкавенбург, Саксен, Дуневалд, Саксон, Ка-рафа, Саксен, Монтекукули, Хердерсдорф, Комерси, Ерфај, Кронсфелд, Салабург, Ерфрај, Латур, Арко, Отинг, Хајзлер, Отинг, Таф, Ауерсперг, Палфи, Ауерсперг, Капрара, Ауерсперг, Серау и Стирамб од којих су прве две биле на левом крилу, последње 8 на десном и обе повијене у напред према првој бојној линији и према граду а остале девет у средини, паралелно са првом бојном линијом. У средини између обе ове бојне линије био је стан главнокомандујућега и артилеријски парк.

Опсадни послови отпочети су према десним градским вратима на висоравњу, што су у средини између средњих врата и врата на Дунаву, са копањем прве параледе (Parallele) која је направљена одма пред првом бојницом, са једном мерзерском батеријом на њеном левом крилу;

из ове прве паралеле ишло се је у напред ка граду са апрошама (укопан пут, Approche oder Zickzack) са левог и десног крила прве паралеле и прешло у другу паралелу иза које су подигнуте на оба крила по две топовске батерије и на десном крилу једна, а на левом, две мерзбрске батерије; у трећу паралелу ишло се је само са једном апрошом са десног крила друге паралеле; иза ње на десном крилу подигнуте су две топовске батерије а у њој самој на левом крилу, једна топовска батерија и две мерзерске; из треће паралеле прешло се је у четврту са три апроше, две са стране и једна у средини и са овом четвртом паралелом дошло се је већ до самог рова градског предњег (спољнег) утврђења одакле се је са две минске галерије ишло у ров и под сами градски бедем.

За све време ове радње у земљи, на земљи и под њоме, и приближавања граду, пуцало се је живо како против града тако и против вароши из топова и мерзера, а кад су батерије у паралелама биле готове, онда су и њихови топови којих је било у четири батерије по 26 комада у свакој, и мерзери тако силно и успешно дејствовали, да су супротне турске батерије у граду врло често сасвим ућуткиване, а доста пута јаук рањеника и обитаоца града чуо се је чак до логора опсађивача. На зидовима градским после пуцања за неколико дана приметиле су се јаке рушевине а за који још дан по овоме, начињене су на градском платну две бреше од којих је једна, и то она с десне нападачеве стране, била до 300 корака широка; за толико је дакле само на једном месту цео градски зид био проваљен и ороњен.

Турци су опет за све ово време, често испадали из града и нападаче нападали и опсадне им послове кварили, али су сваки пут били одбијани са јаким губитцима; они су се бранили снажно и пуцањем из топова а според ових употребљавали су и неке художествене ватре које

су из града бацали; испало им је једном за руком те су с овима потпалили један аустријски барутни магацин који је опсађивачима доста штете починио; бранили су се и противминама с којима су из града, испод земље, ишли нападачима у сусрет хтевши с њима да руше и кваре нападачеве опсадне послове, ал у овоме нису били срећни, јер и она једна једина мина, коју су испалили, није им била довољно дугачка те није ни допрела до опсадних нападачевих послова.

Но код све ове успешне радње нападачеве, Београд је још увек био у једном преимућству које му је знатно олакшавало тегобе, које се иначе у опсађеном једном месту јако осећају, а чувају опсађене и од великих губитака којима су и обитаоци а и браниоци опсађеног места изложени; Београд је био на име, слободан са стране Дунава те је посада градска вољно комуницирала са градском спољашности на овој страни. Како се је ово распознало, нападачи су похитали да и с ове стране Београд осаме и опколе, и од иста једне тавне ноћи успеју, те спусте поред града низ воду 150 својих лађа и с њима мало даље испод Београда начине мост на Дунаву и тако овладају са спољашности градском и на овој страни.

Курфирст Максимилијан баварски, главно командујући све ове опсадне аустријске војске, суревњив према херцогу лотришком, који је командовао војском у Ердељу и постигао већ знатне успехе, а при томе и жудан славе, трудио се је свом својом душом да ову, освојењем Београда постигне и добије, и за то је често долазио у опсадне копове и ободравао своје војнике и говором и новчаним наградама, служећи им у исто време и као пример у умењу и издржљивости свију тегота и опасности.

Међу тим су опсадни послови ишли живо у напред; они у опште већ напоменути радови на паралелама и батеријама, скоро су већ завршивани; септембра

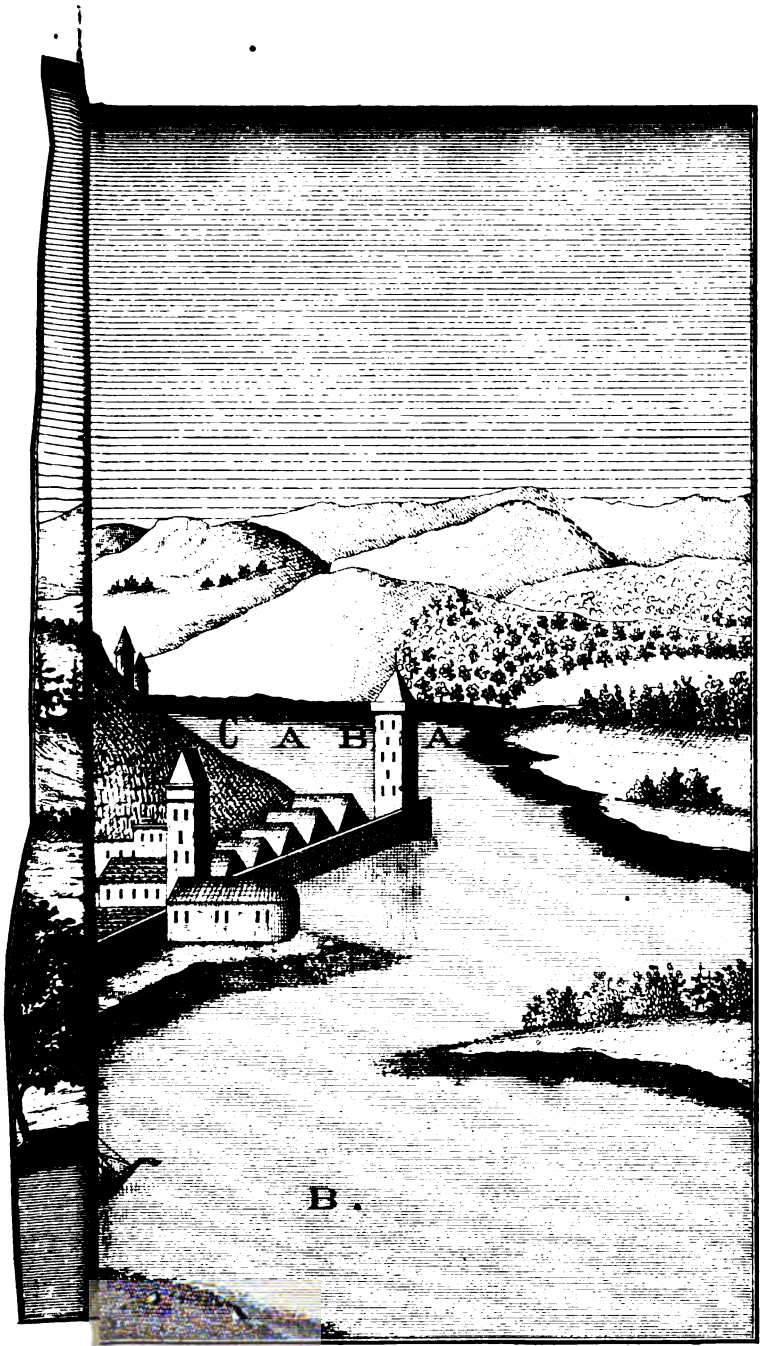

TAYLOR

OXFORD

1 (н.) 22 августа (ст.) сапери су били само још 4 корака далеко од предњих градских зидова. Принц Јевђеније Савојски, који је од неколико година у аустријској војсци, па је сад и у овоме нападу на Београд под командом Курфирста Максимилијана, заузео је већ неке од спољних градских ровова, и употребио је против града и мине и с њима јако потресао она градска платна на којима је артилерија проваљивала бреше, и правила пута колонама које ће на град јуришати.

Приближавало се време јуришању на град и за то се опет командант града понуди на повољну предају, за коју храбри Оки Алдур Ахмед опет неће да чује. Упоран, јогунаст а у исто време храбар и одважан командант обране, с војском дурашном и јуначном на једној страни; храбар и одважан командант нападача, који хоће, коме треба успеха и славе, а у опсадним пословима до сада напредан и срећан, на другој страни, те тако не остаје ништа друго, већ да се покуша последње сресто да се град на силу узме; да се покуша општи напад и заузеће града на јуриш.

План је за ово смишљен и углављен; наређено је да 6 Септембра (н.) 27 Августа (ст.) 1688 год.[1] у 5 сати из јутра све трупе буду припрвне, да нападну на град са пет разних страна, да ако би тако бар на једној, било успеха. Најзгоднија страна за освајање на јуриш била је она, десно на висоравњу, на којој су биле оне две проваљене бреше. То ће бити од прилике на простору између садањег нашег позоришта и доскорашње „Видин-капије". Прва јуришна колона, којој је био ко-

[1] Погрешно је, што је код Матије П. Катанчића, у Гласнику свеска V 1853 г. у саставу „*Спомен Београда, негдашњег Сингидуна* на страни 201 забележено „1687".

мандант Шерфенберг, одређена је била да јуриша на ону десну проваљену брешу; њени су војници, којих је било на 6000, добили тврде качкете за покривало главе, да се тако боље заштите од оштрих турских сабаља; друга колона, којој је био командант Штајинау, имала је као и све остале, такође по 6000 војника и ова је била одређена да напада на ону другу проваљену брешу, лево; трећа је колона одређена за напад на дунавску капију под командом Комерсија; четврта под командом Хајзлера, на капију савску; и пета, под командом Пина, са стране Дунава; општи командант свију колона које нападају био је Серини. Принц Јевђеније Савојски, жудно је тражио да и он лично добије активног дела у овоме нападу на град, ал му главнокомандујући ово није допустио, говорећи му: да он треба да остане код њега и да буде уза њ, па да обојица, у часу кад устреба нађу се тамо, где ће њихово присуство бити најнужније.

У одређени дан, а то беше 29-ти дан од кад је аустриска војска прешла преко Саве и ступила на српску обалу, и у заказано време, све су колоне биле спремне и за јуриш готове. Узвик је био „С нама Бог“ и „Еманујел“ и кад је тога дана у 10 сати три пута једно за другим опаљено из топова из свију батерија, све су се јуришне колоне, са развијеним заставама уз свирање музике кренуле напред; прва јуришна колона продрла је у брзо кроз начињену на граду брешу; одма за тим заузела је своју брешу и она друга колона; Турци беху силно устукнути на обема брешама; ал брзо опет долазе к себи, искупљају се, враћају, сузбијају нападаче и терају их далеко натраг; општи нападачки командант Серини, готов и за овакав случај, доводи у брзо нове баталионе, који поново заузимљу обе бреше. Но сад настају нове тешкоће, којима се није надало; иза првог градског платна, био је још један ров са палисадима и

друго градско платно, па је и ово све требало прећи и освојити; посао тежак; на другом платну нема бреше, а бранилац под заклоном, успешно пуца и срећно се брани. Борба се води овде већ два сата а никаквог изгледа на успех; покушава се и заодење и обилажење ал и то, нит успева нит помаже; оштра сабља храбрих бранилаца покоси све што доити. На другим тачкама, на које се је нападало и јуришало, још мање успеха; сасвим природно, пошто тамо и не беше никаквих направљених бреша, а ових колона и беше задатак да разделе браниочеву снагу, те да их је што мање на главним тачкама на којима се мислило да се одиста продре и град заузме. Јуришајуће колоне на градским брешама, које су заузете, почињу и опет да се колебају; ал баш у том часу, појављују се међу њима главнокомандујући, Курфирст Еманујило са принцем Јевђенијем Савојским, кличући својим војницима и сећајући их на дела њихових предака; ово војнике охрабри; они поново поскачу у овај други ров, пређу га и заузму, а брзо се за тим испужу и на друго градско платно па и ово заузму и поседну; првим јуришајућим редовима следовали су и други те тако одморни другови, помогну већ уморнима, да Турци, једном изгубљено, не могаху више да поврате.

Устрављена посада градска повукла се је неуредно у сокаке кућа изгубљеног градског дела; паничан страх лети на муњевитим крилима, те и посаде других делова предњег градског платна, уступају и беже у варош; за њима кољају немачки војници убијајући, секући и кољући све што им до руку дође; неки део посаде бежи у унутарњи градић, ал се у њега улази из вароши само по једном јединoм мосту; пренеражени Турци и не опажају да с њима заједно улетају у град и масе Немаца; и сад се тек продужава сеча и клање у оба градска дела; сад се више није обзирало ни на беле заставе које су на

више места у граду, у знак предаје, биле истакнуте и храбри Немци, купали су се ненасито у крви побеђених и више и небранећих се Турака; секло се је и клало све од реда; ни је се гдедало ни ко се брани и бори, нит ко је за обрану неспособан или немоћан; све, и старо и младо и мушко и женско, све што је под сабљу и пушку дошло секло се је, клало, давило и убијало; никоме не беше пардона и улице беху закрчене и испуњене лешевима, који лежаху у гомиламе један на другом.

Неки, још заоставши део турских војника бегао је сад у оно последње прибежиште града; бегао је у *замак* (Kastell). ал га је нападач и тамо живо гонио. У овоме градском делу, држали су Турци сужње и заробљене хришћане; ту беху Срби, Јевреји, Мађари и сви, који беху осуђени на тешке турске ланце и ледене и тамне турске тамнице; и њима баш би суђено, да буду последњи бедем, брана и заштита својих тирана. Њих су Турци наместили овде у три реда једне иза других, а они — Турци — су се, колико их је још било живо заостало и овде добегло, посакривали иза њих згурени и клечећи. Кад су немачки војници продрли и у ово последње градско прибежиште, чули су заробљенике где сваки на своме језику вичу: да су Хришћани, сужни и заробљеници; ово умилостиви курфирста баварског, те обустави даљу сечу и опрости живот оним турцима, које заклањаше живи бедем њиховог доскорашњег робља. Паша београдски клечао је пред Курфирстом, благодарећи му што му је живот опростио и поклонио, молећи га, да га не даје у варварске руке мађарских војника већ да га задржи код немаца, на што му Курфирст одговори: »Ми, као и сви други Немци немамо обичај, као што је код вас Турака, да са побеђеним и заробљеним непријатељем сурово поступамо (!!??) и ако сте ви ово заслужили, и за то ћемо тебе послати римском цару.

Аустријско-немачка војска отпочела је опсаду Београда пљачком па ју је пљачком и свршила. Како су сви делови београдског града постали њена својина, све се је одма по ново дало у грабеж и пљачку: све се је журило да покупи и пограби још и оно што је иза прве пљачке заостало; и град и варош и сагорела подграђа, понова су били пуни немачким пљачкацијама. Па и ако су Турци млогу своју имовину, уз оно што су јаничари и спахије великог везира од раје поотимали, били испратили низ Дунав, опет је и оно, што је још било заостало, било довољно, да зајази немачку грамжљивост; они су се с пуно срца хвалили, како су задовољни са богатим пљеном а београдски град шаренио се са војницима са немачком качкетом а огрнутим хануминим ферецама, или са турским турбаном на глави, у турским шалварама, женским еменијама или жутим папучама, у богатом турском бињишу, широким чалмама с чибуком у руци и другим сличним украсима и потребама побеђеног непријатеља.

Од 10000 војника турске посаде, пало је при овој борби на Београду 9000 мртвих а од немачких војника погинуло је 2400 а рањено 1500 војника.

По освојењу Београда, дошли су у логор царске војске изасланици турски, да раде на миру између ратујућих страна, но Курфирст им, примивши их, одговори: да је он послат да освоји Србију, а они, ако имају што год са царем, сно им цара у Бечу, па нека иду к њему и с тим их је одговором отпустио.

Тако је прошао Београд у години 1688-ој, а шта је било даље, о томе други пут!

Кад је сад овде говор о Београду из овога доба, вредиће да се спомене уз ово и један догађај, који се је мало пре тог времена збио у Београду, ако не баш само

због тога, што се је ту десио а оно бар за то, што је он био последица оних великих историских догађаја и поворака у које је после и судбина Београда, па и судбина Србије, за неко време била уплетена.

Тај је догађај: чудновата судбина великог везира *Кара Мустафе*, његова трагична смрт и његов још и данас гроб у Београду.

За овога великог државника, са тако дрским и великим плановима, причају неки, да је био спахијски син, а неки опет, да је био дете некаквога говедара из Караманске, које је дошло као коњушар, у службу код великог везира Мохамеда Ћуприлића. То дете покаже се у скоро, као младић особитога и великога духа па добије у брзо угледан положај у државној служби и постане зет у фамилији Ћуприлића; као зет и рођак овако угледне фамилије био је после паша у Силистрији и Дамаску, за тим велики чиновник у турској марини па чак и помоћник великог везира.

У ово време, био је и положај великог везира, у Турској, тако значајан и важан да се је за мало не, равнао са положајем султана. Таким га је учинио Мохамед Ћуприлић, први велики везир из фамилије Ћуприлића, који је, осигуравши султански престо од честих збацивања и протеривања султана, учинио и велико везирство наследним у својој фамилији. За дуго време, само су Ћуприлићи у лицу синова, после очева ил после старије браће долазили на велико везирство; једини Кара Мустафа учинио је, у овоме 1676 под султаном Мухамедом IV, изузетак, дошавши после Ахмеда, првог Мохамедовог сина, на велико везирство пре другог му сина Мустафе Ћуприлића; но у овоме му је, поред његових одличних врлина и способности, помогло млого и то, што је био зет у тој фамилији.

Кара Мустафа је био човек пун духа, славољубив, горд и поносит, грамжљив али уметан и јуначан, те је зато и у војсци јако вољен. Пребацује му се: да је само са своје грамжљивости и што је жудио за што већим благом, побудио и султана и цео турски простији свет, на рат против немачког царства 1683 г. стављајући им у изглед, да ће ускоро сва Угарска, постати турска провинција, да ће се Беч, ничке поклонити падишином Стамболу и да ће Турци из Цариграда, и преко Рима управљати и заповедати целим западом, и ако се овоме противљаху сви други угледнији и већи турски држављани, њихове улеме, па сем султана, и цео царски двор; ал све ово није помогло код лепих Кара Мустафиних снова о бечком благу, које ће да пређе у његове азне.

Кад је покушај, да се Беч заузме и освоји, онако несрећно, 1683 по турке испао; кад је славни Собјески, проливши онолику славенску крв, спасао немачки Беч и покварио све Кара Мустафине рачуне, и кад је за тим турску војску несрећа за несрећом сустизала, целом турском свету беше за ово крив Кара Мустафа. Али мајстор као што беше овај држављанин, умео је он да се оправда па чак и друге због овога да окриви. Но све ово није за дуго могло да помогне јер је и он сам на послетку за све платио главом. Schimmer, у његовом Wien's Belagerung 1783. стр. 321 овако описује његову смрт.

„Само неоправданим свирепством и злоупотребом свога угледа, који је Кара Мустава знао и умео да придобије у војсци, остао је он и после погибије на Бечу (12 септембра (н) 2-ог (ст.) 1683 у извесном надмоћију баш и према самом султану. Он је бацао кривицу, која се је доста јавно против њега дизала, на свог опасног противника, будимскога Ибрахим пашу, зета султановог, који у војски беше и чувен и уважен. Он је, како је турска војска одступила од Беча, под видом неког важног саве-

товања, позвао к себи, како овога тако и осечког и пожешког пашу са доста још других старешина, који су били противни његовој мисли, да треба ићи на Беч, па је у своме присуству, паше дао подавити а осталима осећи главе. а међ своје војнике пустио је глас, да су они једини узрок свој несрећи а за то, што нису хтели тачно да врше његове заповести и што су у бој на Бечу, први окренули непријатељу леђа, па да су за то морали искусити заслужену казну. Слично овоме кривио је он за ово и самога султана, а при томе је придобијао за себе, своју околину богатим поклонима тако, да је и сам султан, које из страха а које баш и из уверења, одобравао му што је ове паше и остале старешине погубио и послав му на поклон богато украшен ћурак, на ново га је утврдио у звању највећег везира и команданта целе турске војске. После овога Кара Мустафа се је опет служио истим мерама и неистиним окривљивањима, па је тако исто погубио гранског пашу са многим официрима од посаде овога града и вребао је згодну прилику да и татарског хана, који му је најдрскије за све његове погрешке пребацивао, смакне са овога света; али га је у овоме предухитрио његов последњи, суђени му час. Удовица погубљеног будимског паше, сестра султанова, татарски хан, јаничарски ага, па и сам Текелија, кога је такође Кара Мустафа био почео да окривљује, сложили су се против њега а кад им се у скоро придружила и султана Валида (мајка султанова) која му није могла да опрости насилну смрт њенога зета, лако им је било преставити султану и уверити га: да је жртва великог везира једино сресто да и свој сопствени живот спасе. Слабомоћан султан, потчињен увек туђој вољи, пристане и дозволи жртву свог великог везира, кога је до јуче са свима почастима онако богато обасипао.

Кара Мустфа беше у ово време у Београду и занимаше се уређењем и допуњавањем своје војске; јаничарски ага посаветује га једном, да искупи у овој цељи ратни савет и посаветује се и с њиме о овом раду. Велики везир, немајући узрока да о чему ни буд посумња, пристане на ово и скупи ратни савет у који беху дошли и они весници султанови што су му донели смртну пресуду; одевен у богато одело, везир седне на своје место и одпочне рад, ал кад је прво питање било решено, приближи му се јаничар ага и сдере му са врата скупоцене знаке његовог достојанства и везирства, па му заиште и царски печат. Везир на ово пребледи и упрепашћено се обазре око себе, али се његови погледи нигде не сусретоше са погледима учешћа и сажаљења већ беху на против испуњени мрзошћу и презирањем и он се на то преда својој судбини; преда царске печате и питаше шта се још од њега тражи; на ово му се поднесе на златном јастучету самртна пресуда коју су весници султанови били донели и у овој увијен свилен гајтан. Знајући да против оваких осуда нема апелације ни касације, везир замоли за неколико тренутака да се смирено Богу и Пророку препоручи и за тим клекне на свој ћилим, намести сâм, гајтан око врата и замоли своје робове да ствар не отежу дуго; и брзо беше удављен.

Тело је Кара Мустафино било неко време изложено јавном угледу, а глава одсечена и послата султану но од овога на скоро натраг враћена, те је обоје укопано у џамији, коју је он сам (идући на Беч и пролазећи том приликом кроз Београд) подигао. Кад су скоро за тим Аустријанци отели од Турака Београд, 1688 г. извађена је Кара Мустафина глава из гроба и послата кардиналу Колоничу и овај ју је метуо у нарочиту кутију и заједно са гајтаном и кошуљом, која је била ишарана по турском начину, како се обично граде кошуље за оне, који су на

смрт осуђени, предао бечком општинском суду на чување у општинској збирци, где се и данас налази.

Тако је завршио свој живот чувени Кара Мустафа и тако су се испуниле његове наде и осветиле оне његове претње прелатима аустријским, да ће он њихове главе послати султану, натакнуте на копља и потврдила она изрека која каже »каквом мером мерите, таквом ће се и вама мерити.«

Гроб Кара Мустафин и данас је још у београдском граду у оној тулби у парку горњега града, пред конаком градскога команданта.

Примедба. При изради овог састава, употребљена су ова дела:

1-во. Die Belagerung von Belgrad unter der Aufführung des Prinzen Eugen итд. Von Johann Christian Herchenhahn. Leipzig in der Weygandschen Buchanlung 1788.

2-го. Vollstændige Geschichte von der Belagerung und Einnahme des Festung Belgrad durch и т. д. Loudon и т. д. Von einem k. k. Offizier der dieser Belagerung beywohnte. Zweite, verbesserte Auflage. Prag, in der o. Schœnfeld-Meissnerischen Handlung 1790.

3-ће: Geschichte der Stadt und Festung Belgrad von der æltesten bis auf die jetzigen Zeiten, и т. д (писац није именован) Frankfurt und Leipzig, in der Jægerischen Buchhandlung 1790.

4-то. Wien's Belagerungen durch die Türken und ihre Einfælle in Ungarn und Oesterreich и т. д Von Karl August Schimmer. Wien 1845. Verlag von J. G. Heubner.

О овоме истом догађају на Београду, постоји још један састав и то: Relation von Eroberung der Festg. Gross-

Weissenburg 1688 који може бити да ће бити најпотпунији и најтачнији, али га писац ових редова није могао никако да добави и при овоме употрêби. Коме би овај састав до руку дошао, учинио би добро, да према њему ове белешке допуни и исправи, ако устреба.

НАСЛЕДНО ПРАВО

у

СТАРОМ ПРАВУ СРПСКОМ

Дајући овај историјски преглед старог српског наследног права, ми се нећемо управљати према границама, које су делиле једну српску самосталну или туђину потчињену област од друге. Историја једне чисто унутарње установе друштвеног живота народа нашег, установе коіа се најчвршће спаја са народним духом и обичајима народним, нема ни најмање да рачуна са тим, што је Србија била поцепана и раскомадана. Јер та спољна поцепаност није ни најмање ударила други тип животу народном у разним областима српским, које су разним господарима потчињене биле. Дух народни свугде је остао један и исти. Ни Угарска, ни Грчка, ни папски католицизам, ни византијско православље нису били толико јаки, да упливом својим поруше онај самостални дух словенски, који провејава кроз читав живот српског народа. Ми ћемо дакле Србију и ако поцепану и раскомадану под разним господарима својим, кад говоримо овде о једној црти из социјалног живота народног, сматрати као једну целину.

Српско право у старој држави српској показује нам исту карактеристичну слику са којом се сусрећемо у свима скоро средњевековним правима. Као год што су се на за-

паду германско обичајно и римско право, а наскоро затим и канонско напоредо развијали утичући у појединим питањима једно у друго: тако се исто и у старој држави српској сутицало домаће обичајно право, освештано живим традицијама, и византијско-канонско право, које је моћна црква у своје закриље узела била.

Још за Стевана Првовенчанога краља, св Сава реорганишући цркву српску наложио је у исто доба хиландарским калуђирима, да збирку Фотијеву црквених права преведу на српски језик. Тај превод, то је чувена књига „Крмчија". Но ова, као канонско право у опште, није била просто црквено право, које се ограничавало просто на регулисање унутарњих црквених односа. Довољно је да се погледа само у садржину Крмчијину, па ће се одмах видети, да она говори и о многим и многим грађанским правним односима, као што је нпр. брачно право, родитељска власт, а поглавито и о законском и тестаменатском наследном праву што се нас на овом месту једино и тиче.

Овом је књигом у старом српском праву био учињен епохолан догађај. Византијско-римско право било је пренесено у свој својој развитости на српско земљиште, које је њему било са свим туђе. Народ је био ту други, са другим појмовима, живећи другим животом и другим обичајима, који су још сувише чврсте укорењени били у живој свести његовој. С тога ја мислим да је неоспорно (јер из природе саме ствари потиче), да је ово византијско црквено право, поред све своје законске силе, која му је придана била, слабе примене имало. Народни дух словенски, који носи толике карактерне знаке на себи, није се могао тако једним махом уништити. А сем тога ова књига, и ако тако пуна разноликих одредаба није могла обухватити у целини односе онога живота, који она није ни познавала. За питање које нас интересује овде, ми

ћемо да поменемо, да је она поникла у народа, чије је имаовно право било положено на сасвим другим основама но што су оне у Срба биле, није могла ни засновати оно наследно право, које би одговорило животним потребама народним, с тога многе њене одредбе о наследном праву остају са свим на празно, док јој многе друге, за српски правни живот посве битне, недостају. Те како маса народа, која је непрестано живела у својим задругама, управља се и даље својим обичајним правом, исто као и раније, кад се за Крмчију ни знало није.

Према томе, ево какову нам одлику даје тадашње српско право: На једној страни стајао је писани закон у духу византијско-римском, који лагано врши свој утицај на правне обичаје народне, и мало по мало продире у њих; докле на другој страни стоји *задруга*, у којој је већина народа живела, и која се и даље управља старим словенским обичајима, а такође и *инокоштина*, т. ј. одељена породица, на уже границе сведена, у којој је већином властела живела, у главноме задржава стари дух породични, који тек полако стопу по стопу уступа пред црквено-византијским правом.

Таково стање живо је искало реформе. И одиста Душан реформишући читав унутарњи склоп државе српске незаборављајући ни на право и издаје у два маха, 1349 и 1354 год. свој „законик", у којему се труди да помири оне несугласице, које су се могле помирити, и у којему такође многе установе и одредбе византијскога права замењује другима, које боље одговарају духу и потребама народним. Управо Душанов законик, у колико се он односи на приватне и правне односе, може се узети само као и замена и допуна византијско-црквеног права. И једино тиме може се објаснити она непотпуност и распарчаност у њему; јер иначе би се могли с правом упитати, шта ли је хтео силни цар са оном гомилом чланака

поређаних често без икаквог реда и свезе један крај другог! И како је према томе Душановом Законику једина задаћа била (вазда овде мислимо на приватне — правне одредбе његове) да византијско право у оним одредбама које сувише противне народном духу нису могле да продру у његове обичаје, замени другима, које би том духу боље одговарале, то се он никако и не бави оним односима, који по тадањим појмовима чисто у домен црквени спадају, и које црква није ни данас још престала да рекламира, као што је нпр. брак; нити пак онима, којима се ни Крмчија није бавила, те тако задруга и после њега остаје уређена по прастарим обичајима народним, којима је се пре тога вековима управљала, и које Душан није имао никакове потребе да позакоњава.

У расправи овој ми се нећемо упуштати у потанко излагање наследног права по књизи Крмчији. Нама је доста да поменемо само, да је то у главном римско право у византијским издањима, проткано само наредбама светих отаца, подешеним према тадањим појмовима хришћанским, као што су нпр. све одредбе, које се односе на оставе црквама итд. Закони ред наслеђа је готово исти, који и у 118 новели Јустинијановој. Потомци наслеђују пре свију сродника, затим преци и најзад побочни сродници редом према близини сродства. Жена долази после свију тих у шестом наслидном реду, а иначе има право, нарочито ако је сирота, на неки део имања. Право завештања имаовине — тестирања – такође је целокупно пренето. Све главније одредбе римскога права, из последње стадије развића његовог, које су се на њега односиле, ту су изложане. Тако нпр. тестаменат по њему пада, ако се покојнику роди посмрче, или ако син, који је под родитељском влашћу очевом не буде поменут у њему. Даље, ту се по чисто римским принципима разликују тестаменти (завети) слободних, који нису под родитељском влашћу,

и оних, који су под родитељском влашћу и ослобођених робова. Одредбе о миразу такође су потпуно развијене. За нас је доста значајно, што се и ту у Крмчији употребљава, да се он означи, иста реч, која и у пољском и чешком праву: *вено*.

Као што смо већ поменули ово наследно право, узев га у целини морало је остати без практичне примене. Задруге народне зарад оно мало личне тековине појединих задругара, о чијем наслеђивању једино може бити речи, нису имали потребе од свог тог тако развијеног наследног система, но су се лепо задовољавале са оно старих обичаја словенских, што је о том предмету утврђено било. Инокосне пак породице властѐлске усвојивши по што шта од свег овог у главноме су сачувале ипак карактерне знаке старе породице словенске, чувајући тако и у наследном праву основне појмове народне. Оваковој смеси народних и византкијских појмова, но далеко више народних, био је израз Душанов законик. Ми ћемо овде да дамо кратак преглед наслеђивања у задрузи (у колико ту о њему речи може бити), а затим ћемо покушати да изложимо како је наследно право било уређено по Душановом Законику.

Као извор за нацрт тога наследног права, послужиће нам сем самог Душановог Законика и разне грамате српских и босанских владалаца и велике властеле. А такође, где год се буде појавила велика празнина, која се не дâ попунити овим изворима, осврнућемо се и на правне обичаје народне и на Крмчију књигу, коју је такође и Душан имао у виду. Јер шта може друго бити оно упућивање Душаново на законе св. отаца! А такође и оно упућивање на законе деда му, светога краља, по свој ће прилици бити на Стевана Првовенчанога, за чије је владе Крмчија на српски преведена, а не као што је до скора узимано, а још се и данас узима, на краља Милутина.

Да би питање о наследном праву могли основније да проучимо, нужно је пре свега, да у неколико кратких потеза изложимо карактер имаовнога права у Срба за то доба.

Као у свих Словена у опште, тако је и у Срба породица била основ имаовноме праву. Имање је припадало читавој кући или породици. Ова општност имаовна у породици оличена је у словенској задрузи. Непокретна имаовина (стожер, баштина) својина је читаве породице (задруге) и то не само садањих него и будућих чланова њезиних. Ови чланови породице добијају имаовна права на општа добра породична самим својим рођењем у породици, т. ј. они од рођења постају савласници опште имаовине породичне. Према овом појму поједини чланови задруге имали су само права, да сви укупно, подједнако уживају, која је општа свију њих, и на коју баш за то што тај тип општности носи, нико посебице ни на један и најмањи делић не може имати онакових самосталних права, која индивидуална својина даје. И зато они чланови задружни, који држе привремено имаовину задружну, не могу ни у коме случају располагати њоме, нити је ма на који начин задужити или отуђити. Узмемо ли све ово на ум јасно је, да према оваковим принципима својине, није могло ни речи бити о наслеђивању стожера у задрузи. Где својина није право једне особе, ту право наслеђа не постоји, јер имаовина која се не своди на једну особу, не може се са једне особе ни пренети. Породично се имање не дели ни по смрти старешине породичнога, као ни по смрти икојег другог члана њезиног, почем ни који није имао у својини имаовину задружну. Исти ти принципи владају и данас о непокретној задружној имаовини у свију Словена, где је се год задруга одржала, а и у свију других племена која још породичну својину чувају. Све ово од речи до речи односи се и на покретну

имаовину, која служи на употребу свију чланова породичних, као што је нпр. алат земљораднички. Једино оне ствари које по самој природи својој служе појединцима, као што је нпр. рухо, биле су у неограниченој власти појединих особа, којима су припадале, и које су их по смрти остављале потомству својему у наслеђе: па и ако је се у осталом задруга вазда састаравала да поједине чланове своје снабде и тиме.

Но сем те непокретне и покретне опште породичне имаовине, коју је сваки члан породице затицао у задрузи, и која се у њојзи пренаша са поколења на поколење (а не с једне особе на другу), могли су поједини задругари стећи трудом својим или иначе добити ма којим начином покретне или непокретне имаовине. Шта је тада бивало са том имаовином? Гледајући на сам појам својине, која је чврсто везана са идеалном особом породице, и који појам по свим изгледима у раније доба задругама српским није још био помућен, мислим, да се може с основом нагађати, да је све оно што је од опште употребе било, постајало одмах општа својина читаве породице. јер ствари које не служе искључиво једноме нису никако могле да буду предметом индивидуалне својине.

Ове идеалне везе које су везивале чланове породице у овако јаку, неразлучну везу почеле су мало по мало да слабе и да попуштају пред процесом индивидуализма, који почиње да се јавља, нешто из самог унутарњег развића народног а нешто са спољнога уплива, који се пораћа при ближем додиру са Византијом. Те тако ми и видимо да задруге почиње местимице да нестаје, нарочито међу властелима, а на место ње да се образују инокосне, одељене породице, које у свој круг не обухватају, до само претке и потомке. А са овим распадом задруге и индивидуалисањем чланова њезиних са свим напоредо индивидуалисала је се и својина. И мало по

мало сваки појединац може да добије права имаовна над појединим стварима, па и на земљу, а отуда се природно рађају и сва права, која са индивидуалисаном својином у свези стоје, а на име и право наслеђа.

Међутим ово индивидуалисање није се ограничило само на особе које су раскинуле идејалну везу, што их је спајала у породицу. И у самој задрузи индивидуалност појединих чланова почела је се истицати јаче, тако да су временом и у њој чланови њезини добили право да располажу оном имаовином, коју би сами стекли, или буди којим начином добили. Тако и у задрузи крај опште имаовине, могао је и сваки члан имати своју посебичну имаовину (peculium), која је као и иначе свака индивидуална својина повлачила за собом сва разна права, која с њоме у свези стоје, и од којих се нас на овом месту тиче само право наследно.

Као што се још и данас види по правним обичајима оних народа словенских, у којих се још може наћи задруге, кад би какав задругар умро, peculium би његов наслеђивали му сви синови подједнако, а ако ни њих не би било, онда кћери. Ако пак деце или потомства у опште никако не остави по себи, онда даљи сродници нису имали никакова права на peculium, но га је тада наслеђивала задруга,

Но с друге стране, стари дух породични није сасвим ишчезао пред принципом индивидуализма из одељених, инокосних породица. Не, он уступа поступно, корак по корак. Те тако док се упливом индивидуализма на имаовно право омогућио рођај приватне личне својине, дотле с друге стране стари принцип породичне имаовине, не да, да се са свим забаци на страну интерес породични. Главни део имаовине не може још никако да изиђе из круга породичнога, те према томе и наследно право остаје скроз и скроз прожмано интересима породичним.

Најглавнија добра непокретна биле су баштине. Овде није место, да се дубље упуштамо у испитивање о постанку баштине, и о томе, каква су права имали власници њезини, и какове су дужности са њом спојене биле. Ми ћемо само да поменемо оне главне црте о њој, које се нас тичу у питању што га овде расправљамо.

Баштина је била са свим што је на њој: отроцима, селима црквама, итд потпуна имовина, која се никоме није могла одузети, као што то потврђује § 7[1] Душановог законика, велећи: „**Да нѣсть колѣнь господинь царь ни краль ни госпожа царица никомѹ оѹзети баштине по силѣ, ни коупити ни заменити, разве ако си кто самь полюбкїи**“.

По постанку својему баштина је била својина: наслеђена и стечена или дарована. У ове последње долазе нарочито оне, које је цар властели својој даровао, да је награди за храброст или буди какве услуге. Видећемо, каквих је права власник имао према једној и према другој.

Баштину је могао имати сваки од цара па до неропха (отроци су једино били изузети). Њу су могле имати и идејалне правне особе, као цркве, манастири итд. Но ипак баштина властеоска и себарска није била једно исто. Главна је разлика између њих, што је властелинова баштина била настањена, док себар као поданик није могао имати никог на својој баштини, но ју је морао сам обрађивати.

Да поставимо сад питање од великог значаја по наследно право да ли је власник могао слободно располагати или не. Душанов законик стоји са већином споменика и хрисовуља (даровна писма) у њеној извесној, до душе више приватној него стварној, контрадикцији односно овог питања. Мацјејевски, Мајков, а и многи други, поводећи се за другом полом 88 § Душановог законика, који

---

[1] Бројеви §§ узимани су по издању г. Новаковићевом.

у целини овако гласи: „И вьси хрисоволме и простагьме, што кест комъ оучинило царство ми, и што ке комъ оучинити, и техи баштине да су тврдъ каконо и прьвыхь прароквьныхь царь; да су кольны имьми и подь црьковь дати или за доушъ издати, или иномъ продати комъ любо;“ и за 89 §, који исто право даје и себрима: »да су кольны отъ сконхь виноградь и отъ земльлъ оу прининю издати или црькви подложити....“, дају на ово питање сасвим категорично одговор, да је власник могао апсолутно да располаже свом имаовином својом, не гледећи на то, којим ју је начином он у својину добио (наслеђем или ју је сам стекао). За потврду овог мишљења, Мајков наводи и оно Косачино писмо, којим прети синовима, да ће имање своје другоме дати, ако му они не буду послушни, и још неке друге грамате властеле српске.

Но ма колико ови разлози на први поглед јаки изгледали, ми се нећемо нити можемо за њима повести. Даровна писма (хрисовуље) говорећи о баштинама чешће веле, да се оне дају на вечита времена не само обдареноме, него и његовој деци, унуцима, праунуцима и осталом потомству. А дане поједине грамате, којима се баш Мајков служи у својему чланку „Баштина у Срба“ да би своје мишљење поткрепио, сведочи да су властели могли истина своје баштине заветовати црквама, али да су то готово увек чиниле у договору с владаоцем, и да је вредност такове оставе зависила од потврде владалачке. Но и то није све. Ови услови које сада наведосмо, тј. да баштина није у исто доба кад и власнику подарена изрично и потомству његову на вечита времена, и да сваку овакову оставу или отврђивање владалац ваља уз потврди, нис никако давали власнику права да располаже како хоће целокупном својом имаовином. Дајући тако широк значај 88 и 89 §§. Законика Душановог, ми би

дошли у судар не само са општим карактпром имаовног права словенског, но и са оним назорима о имаовном праву, који су превлађивали у то доба у читавој Европи.

Под условима које горе наведосмо, власник је могао располагати само оном својом баштином, коју је сам стекао или добио, што се у осталом врло јасно даје видети баш из самога првога става 88 ‡, који са другом полом његовом у неразлучној вези стоји; али то се право никако није могло простирати и на она добра, која је он од предака својих наследио, а с њима заједно и дужност, да их преда потомству својему. Ово мишљење најзад налази потпоре и у томе, што је иста разлика у праву располагања над стеченим и наслеђеним добрима постојала у исто доба и у свију словенских народа и у опште у савршенијим идејама правним у читавој скоро Европи.

Друга главна врста непокретне имаовине, која нам је далеко мање позната јесте пронија. Она је се у многоме разликовала од баштине. Пронијар — власник њезин — имао је над њом само право државине и уживања. У ‡ 95 Душановог законика закрађује се пронијару право да пронију коме прода или поклони, а такође и свакоме у опште да је купи, ако не би имао баштине.

Изложив овако све што нам је потребно било за лакши и јаснији преглед наследног права у Душановом законику, а и што је такође нужно било да потврди извесне закључке, које хоћемо у овом прегледу изнети, да прођемо сад на питање, како је и којим редом наслеђивана непокретна и покретна имаовина по закону Душановом, а такође и ко је имао права да наслеђује?

Основа је наследног права у законику Душановом фактично, евентуално право читаве породице на имаовину свакога члана њезинога, и којега је права власник не може лишити сем из у напред одређених законих узрока. Ово сродничко право, које није ништа друго, доб

продужена идеја опште породичне задружне имаовине, изведено је по крвној вези сродничкој. У 101 § Душановог законика, који говори о наслеђу непокретне имаовине властеоске, вели се, да кад властелин умре без деце наслеђују га најближи сродници његови до четвртога колена закључно, или као што се тамо вели „до третнега братвчеда“ (тј. до праунука братовљевог) Ако ли ни њих не би било, ништа се не вели, коме би онда баштина припала. Мајков мисли да је се баштина делила тада међ племе властелиново. Но тешко да ће тако бити. Из онога израза *баштина пуста*, док се не јави ко од његовог рода до трећега братучеда“, ја мислим да ако се нико од њих не би јавио, баштина је тада остала и даље пуста, а то ће рећи да је прелазила у добра државна или царска У овом мишљењу поткрепљава ме и то, што је и у другим словенским земљама, Пољској, Чешкој, а нарочито Русији пусто добро прелезило у владалачку имаовину, кад се не би јавили сродници до извеснога степена. А даље и то је ш, што је, као што ћемо видети кад будемо говорили о наслеђу покретне имаовине владалац и иначе имао неких права на наслеђе. Такову баштину, владалац је после тог подаривао другој заслужној властели из племена покојниковог или иначе.

Да обратимо овде одмах пажњу на једну врло карактеристичну појаву. 101 § Душановог законика, који сродници имају права да наследе покојника, не помиње децу покојникову изрично као наследнике. веће њих подразумевајући, одређује, који ће сродници наслеђивати ако деце не буде било. У старом римском цивилном праву, у XII таблица, налазимо потпуно истоветну појаву: „Si suus heredes nec sit, adgnatus proximus familiam habeto“, вели се тамо,.... „Кои властелинъ не оучнма дѣце, али пакы оучнма дѣцѣ, тере оумрѣ, по егокѣ сьмрьти баштина поуста, догде се обрѣте отъ егока рода до третнега братвчеда. Тъгіи

да имаego baштина". Шта значи то? — Ми мислимо, да се нећемо преварити, тврдећи с највећим поуздањем, да је овај параграф очити доказ, да је својина и у одељеним породицама чувала свој стари породични карактер у великој мери. С тога Душан и не позива децу покојникову на наслеђе, јер њима као савласницима оца (или у опште претка) њиховога није ни најмање нужно наслеђе, па да добију ону имаовину, коју су већ имали, којом је само отац њихов за живота својега управљао као старешина и представник породичин, у коме су сва права породична оличена била. Управо рећи законик Душанов и не отвара наслеђе до једино у случају, ако у покојника није било деце, или ако их је било па су сва раније помрла. Тада тек имање његово остаје без господара, остаје пусто, како вели законик, докле се не јави који од сродника, којему Душан даје право да наследи покојника.

У разним споменицима старим имамо неколико примера, како је се примењивало наследно право, и којим су редом позивани сродници на наслеђе. По свима тако вим споменицима непокретно имање припадало је најпре деци, па онда браћи, затим њиховој деци итд. Но Мајков а по њему и Калај, ослањајући се на податке из неких старих писама, мисле, да су под оним изразом деца, само синови подразумевани, и да по Душановом законику кћери нису имале никако права да наследе непокретну имаовину очеву. Ми ћеме овде изнети податке, да дамо на њих наше противразлоге. — Сандаљ и Радослав Павловић обричу само за се и за мушко потомство своје, да ће пазити на конаваоску жупу дату Дубровнику; а ту обавезу могли су иза њих примити само они, којима ће у наслеђе пасти земље њихове. — Исто тако Сандаљ оставља својему мушком потомству баштину, коју је стекао на дубровачкоме земљишту. Ето то су податци на

којима Мајков базира мишљење своје, да ни у ком случају кћери нису могле наследити непокретну имаовину очеву. — Но ови подаци, које Мајков наводи, никако не потврђују закључак његов, шта више, како се мени бар чини, никако му ни у прилог не иду. Сандаљ и Радосав Павловић обвезују само мушко потомство, а не и кћери зато, што су мушког потомства имали, а кад је оно ту, онда су кћери разуме се искључене из наслеђа. А да је то тако сведочи и та околност, што они, исто као ни кћери, не обвезују ни браћу ни остале сроднике своје. Из овог би се дакле могао само тај закључак извести, да су браћа искључавала сестре своје из наслеђа, тј. да је владао мушки приоритет, закључак, који се из 100 §. Душановог законика даје сасвим јасно извести за наслеђе покретне имаовине, и који нико ни спорио није. У осталом нарочито у овом случају, што Сандаљ и Радосав Павловић не обвезују и женско потомство своје, долази и отуда, што је та обавеза могла да падне само на оне, који су били не приватни наследници њихови, веће наследници власти њихове, што женске нису могле да буду, бар све дотле докле је рођака мушких било. — А што Сандаљ оставља својему роду по мушкоме колену баштину стечену на дубровачкоме земљишту, то он чини једно стога, што мушкога блиског рода (потомства) има, а с друге стране то је његово стечено добро, којим је он могао располагати, како је хтео. И ми не можемо ослањајући се на један прост завет изводити тако капиталне закључке у наследном систему, кад се они ничим другим не дају потврдити ни оправдати. Јер из законика Душановог јасно се види, да су и женске могле држати баштину. Даље из 88 и 89 §§ јасно је, да су оне могле такође баштину у прћију добити, и то не само властеоске веће и себарске кћери (истина, према ономе што смо већ рекли, кад браће имају само стечену баштину). Па за-

што као онда да женске пошто су већ та права имале, немају и то право да наследе баштину оца својега, кад нису браће имале, која би им у том праву предходила. Ми овим констатујемо само, да се дух законика Душановог никако не противи праву кћери да наследе имаовину оца својега.

Но то није све. Сем ових разлога, који би још сами за се могли доста сумњиве вредности бити, јер би им се значење могло свести само на стечене или дароване баштине, има још један, по моме схватању од апсолутне вредности. Нема просто никакова основа мислити, да се у 101 § Душановог законика под изразом *деца* само мушка деца — *синови* — подразумевају. Да је то израз општи под којим се подразумевају и синови и кћери, најјасније нам сведочи та околност, што се на више места у Душановом законику, где се хоће да повуче разлика између мушке и женске деце, означавају они именима; *син* и *кћи*. Треба ли зато очевиднијега доказа, но што је 100 § законика, у којем се баш такође говори о наслеђу, и по овим речима: „да велику свиту бисерну и златан појас властелинов наслеђује *син* му, а ако њега не би било *кћи* властелинова“. — Кад је овде тако јасна разлика повучена између мушке и женске деце именима син и кћи, с којим би се основом онда могло посумњати, да 101 § Душановога законика, коме је реч *син* позната, под општим именом *деца*, што свугде где се српски говори означава укупно и синове и кћери, само мушку децу, синове, подразумева.

Ослањајући се на све ове разлоге, моје је мишљење, да се из душановог законика јасно може закључити, да су кћери имале права на паслеђе непокретне имаовине оца својега, и да су га наслеђивале пре стричева и својих и свију осталих сродника, сем једино, кад су браће

имале. која су их по начелу мушког приоритета искључивала из наслеђа.

Међу синовима, који су, као што смо поменули, у првој линији наслеђивали, није прављена никакова разлика према старешинству. Сви су они имали подједнака права на имаовину оца својега, и наслеђе је међу њих дељено на равне делове. Па не само имаовину, но и чин. па и власт очеву делили су сви синови. Два сина Николе Радосављевића, Иваниш и Петар, звали су се у исто време оба војводама. Тако и Санковићи, Радиновићи, Храњићи носе сви у исто доба чин и титулу отаца својих. У Србији дакле није било тада ни сенке од примогенитуре и мајората, који су у то доба на западу у највећем јеку били.

Покретно имање наслеђивали су потомци покојникови исто као и непокретно. Синови су и овде претходили кћерима, а кћери браћи покојниковој и свима осталим рођацима. Овде имамо само да наведемо једну особиту црту, која се у измењеном облику налази још само у старом руском наследном праву. То је владаочево право на неке ствари из наслеђа властелинског. § 100-ти Душановог законика вели да кад умре властелин, коњ добри и оружје иде цару, а остало сину или ако њега није кћери властелиновој. Крстић у својим »Расматрањима о Душановом законику« мисли да је владалац ово узимао као неки знак почињености и покорности властелинове. и да је по свој прилици увек кад је властелин сина имао враћао ове ствари сину његову. Ово мишљење има у себи доста вероватности, и за сада нема никакових разлога да се не прими.

Не може бити никакве сумње да су и унуци и остали потомци мушки од синова имали права да наследе покојника, и то вазда пре кћери и свију осталих рођака покојникових. Но сви су изгледи да су они долазили вазда

на наслеђе по својем властитом праву, а да право представљања, којему се у Душановом законику нигде трага не налази, није ни у колико примљено било. У осталом ближи подаци о овом питању са свим нам недостају Потомци кћери исто су тако могли наслеђивати.

Но сада пошто смо успели, да на једно сведемо и у свему изједначимо закони ред наслеђивања непокретне и покретне имаовине, а у једно да поставимо принципе по којима је потомство покојниково долазило на наслеђе, да поставимо друго једно питање, на које се такође са са сумњом одговара, а то је: да нису женске из побочне линије сродства покојникова могле да наслеђују?

У Душановом законику не можемо на ово питање наћи никакова ни позитивна ни негативна одговора; он то питање никако и не поставља, но ћутке прелази не правећи никакову разлику између мушког и женског сродства. Мајков тврди да женске у сродству са стране нису могле никако да наслеђују Подаци, које он за ову своју тврдњу наводи, нису такође никако убедљиви. Он је оснива у главном на једном завету Сандаљеву за покладе његове. Но ако би се из такових доказа хтели изводити општи закључци у наследном систему, отишло би се врло далеко. Тако нпр. Косача оставља свој поклад синовима, ако ли њих не буде жени и кћерима, па ипак зато не изводи отуда нити Мајков, нити ико други, да су, ако у ког мушке деце није било, наслеђивале имаовину његову кћери заједно са женом покојниковом. У оба ова завета морамо ми да гледамо само вољу завештаочеву, који располаже оном имаовином, којом му је дато право да располаже, а никако наследни ред законски да по њима одређујемо. И с тога ми пошто смо већ раније усвојили мисао, да су кћери наслеђивале кад није било синова, а с тиме уједно начело, *да су женске имале права на наслеђе*, не можемо никако без икаквог озбиљнијег разлога

то право женских да ограничимо само на кћери, искључујући све остале сроднице покојникове. Изводећи дакле из питања, које имамо већ решено најприродније закључке за друга даља, наше је мишљење, да су и женске у сродству са стране имале право на наслеђе до истог степена сродства докле и мушки, само да су мушки, по општем начелу мушког приоритета, искључивали вазда из паслеђа женске у истом степену сродство.

Према свему овом, ослањајући се у главном на 100-ти и 101-и ꙗꙗ Душановог законика мислимо, да би се могао овако формулисати законски ред наслеђивања и непокретне и покретне имаовине у старом српком праву: Синови су сви подједнако наслеђивали целокупну имаовину оца својега; ако ли није било синова, ни њихова мушка потомства, наслеђивале су кћери, а за њима даље женско потомство од синова и мушко и женско потомство од кћери према близини сродства и вазда према начелу мушкога приоритета; нема ли ни њих онда наслеђују у побочној линији сродници до четвртога степена сродства закључно, редом према близини сродства, али вазда тако, да су мушки искључивали женске из наслеђа у истоме степену сродства. Ово наслеђе је једино тим било ограничено, што је цар добра коња и оружје властелиново задржавао за себе. Ако ли пак не би било сродника ни до четвртога колена, онда је она имаовина, којом власник или не може да располаже, или није расположио, остала пуста, и као такова припадала цару.

Све ово према Душановом законику односи се на властеоско наслеђе. О наслеђу себара не помиње се у њему нигде ништа. Да су за њих остале вазда у снази оне одредбе из Крмчије књиге не да̀ се ни замислити, јер су се баш они далеко чврће него властели држали старине народње. Исто би тако судећи по њиховом положају

друштвеном у опште, и по осталим правима, која им законик Душанов утврђује неоснована била мисао да они нису никако ни имали права наслеђа. Томе пређутивању сигурно ће бити најглавнији, а можда и једини узрок, што је сеоско становништво огромном већином живело у задругама, тако да је инокоштина била у њих изузет појав, те тако сабор Душанов није сматрао да је нужно да прописује у законику нарочитих одредаба о томе, како да се у њој пренос имаовине наслеђем врши. Но да ли су себри у инокоштини сем потомака могли да наслеђују — разуме се, кад није по себи потомства оставио — и побочни сродници до четвртога колена или не, не зна се ништа позитивно. Тек толико сигурно изгледа, да кад би се законски ред наслеђа исцрпао, па какав он већ био да био, баштина је себрова у том случају припадала властелину, господару његову.

Преци у Душановом законику се нигде не помињу као наследници. У Крмчији књизи преци се помињу као сродници, који имају право на наслеђе одмах после потомака покојникових, а заједно са рођеном браћом његовом. Но не треба мислити да је Душанов законик, обишав ћутке ово питање, усвојио оне одредбе, које је Крмчија о њему поставила. Све прилике сутичу се, да се такова постава дефинитивно одбије. Тако најпре у споменицима и заветима властеле српске нигде се не налази примера, да је родитељ био наследник синовљев, или да је син што родитељу свом завештао. А даље кад се сетимо да у свих словена, а и у свих племена у опште, док су у њих још у јакој мери породични принципи имаовни на влади били, о наслеђу родитеља и осталих предака ни помена нема, и то с тога што су за живота очева сви синови били са њим у заједници имаовној, а доцније и с тога што најглавнији део имаовине своје имао је син обично тек пошто по смрти очевој наследи

породична добра — онда можемо с поуздањем рећи, да оне одредбе из Крмчије нису у Срба никад примењиване, и да о наслеђу предака у старом српском праву не може ни речи бити.

О праву женином на наслеђе Душанов законик такође ништа не помиње. Не помињући је међ онима; за које вели да могу пусту баштину покојникову заузети, Душанов закеник јој оспорава оно право наследно, које би она према Крмчији имала. Она је једино наслеђивала по завету мужевљевом. Но ово не треба разумети тако, да је жена остајала по смрти мужевљевој без игде ичега. Не, она је и даље по смрти мужевњевој остајала заједно са децом својом, која су била обавезна да се брину о нојзи. Што пак ово није законом ујамчено мислим, да ће узрок једини бити тај, што је дужност издржавања матере била тако света и толико спојена са карактером и обичајима народним, да би била највећа излишност наређивати у законику нарочито што о томе.

Материнство су деца наслеђивала исто онако као и очевину, а кад деце није било она је падала у наслеђе рођацима жениним по већ утврђеном наследном реду. Но овде има једно питање, које се према самом законику Душановом не меже решити, а то је: како су наслеђивала деца материнство своје онда, кад би удовица, која деце има, у други брак ступила, па и у њему опет деце имала? Како су пак сва ова брачна питања спадала у домен црквин и решавана по црквеном праву и црквеним судовима, то је јамачно за тај случај вредила она одредба из Крмчије, по којој су тада деца из првог реда из првог брака добијала половину, а из другога брака другу половину имаовине материне.

Да видимо сад у главним цртама, како је се тада давала прћија у Срба. Ми смо раније већ једном приликом поменули шта је могло, шта ли не, у њу да уђе.

Душанов законик ништа не говори о том, шта је било са прћијом, ако би жена умрла не оставив по себи порода, да ли ју је муж наслеђивао, или је она враћена родбини њезиној, нити о томе, какових је права муж имао над прћијом за живота женинога? У Крмчији су сви ови односи потанко развијени. Муж по њој није имао права да располаже боз дозволе женине прћијом њезином; кредитори његови нису се такође могли наплаћивати из ње. Ако би она надживела мужа, имала деце или не, прћија заједно са свим даровима мужевљевим предавана јој је безусловно. Само у случају да пође за другога, пре него што протече уобичајно време жалости, а то је година дана, губила је право не само на све дарове мужевљеве, но и на две трећине своје прћије, које су тада добијала деца њезина, или ако их није имала, она родбина мужевљева. Умре ли пак она без порода пре мужа својега, муж је био обавезан да прћију врати родбини њезиној. Како је брак, као што смо већ поменули, у свему спадао у област црквену, то су сигурно и односно мираза примењивана сва ова правила из Крмчије, која је важила као закон светих отаца.

Прегледав законски ред наслеђа у старом српском праву, да видимо сад, у колико је било дозвољено покојнику да последњом вољом својом, заветом (тестаментом) овај ред помери, тј. колико је право заветовања дозвољено било, и какав је карактер оно на себи носило.

Сам појав породичне имаовине искључивао је и у старих Словена и у Ђермана тестаменте. Но поступним упливом византијскога права, које је Крмчијом књигом у нас пренесено, почело је право тестирања да се одомаћује у Срба. У Душановом законику се до душе још ништа не помиње о тестаментима. Но ипак из извесних одредаба његових може се на сигурно закључити, да је њему било познато право тестирања, а такође и у којој су мери за-

вети по њему дозвољени били. Тако према §§ 88 и 89, давши им онај значај који смо им ми напред дали, излази, да су и властели и себри имали права да завештају сву покретну и стечену непокретну имаовину своју. Исто тако можемо извести из 41 §, који жени даје право да ослобоби отроке, а такође ослањајући се и на друге одреобе, које женама доста пространа права дају, да су и оне могле завештавати слободно прћију своју, особито кад деце нису имале, а и иначе своју имаовину, коју би буди којим начином стекле.

Но у питањима, која се односе на форму тестамента, ми се морамо у главном ослонити на Крмчију. Јер и на истоку и на западу у средњем веку тестаменти су падали у домен црквени и били расправљани по црквеном-канонском праву. Тако је било у суседној Византији, која је била модел нашој цркви, и држави; а тако исто, да не тражимо даље примера, и у свију Словена који су тестаменте такође усвојили или из Византије, или из Рима посредно преко Немаца или и непосредно преко свештенства. С тога је са свим природно, да су и у нас тестаменти у свим тим питањима били подвргнути оним правилима, која су у Крмчији о томе прописана била. О тим пак правилима ми смо напред већ рекли, да су потпуно позајмљена из римскога права, и с тога се нећемо више овом приликом на тај предмет повраћати.

Писмених тестамената имамо сачуваних већином из XV века. Нарочито је знатан међу њима тестаменат Стевана Косаче. У њему налазимо шта више и постовљање супсидуарних наследника, тј. наследника у другоме реду, који наслеђују тек онда, ако смрт или буди какав случај спречи наследнике у првом реду те не могну да приме наслеђе, или га они сами не хтедну да приме. Он оставља поклад свој синовима, а *ако њих не буде*, онда жени и кћерима.

Из овог права слободног располагања и завештавања своје стечене имаовине сљедује, да је отац могао вазда лишити ње своје синове. Но да ли је отац могао, и у ком случају лишити сасвим наслеђа децу или ти остале сроднике своје, о томе Душанов законик ништа не помиње. У Крмчији су пак тачно набројани узроци, из којих је могао покојник да лиши наслеђа законе наследнике своје. Сви ти узроци позајмљени су из 116 новеле Јустинијанове.

Ова друга егзередација разликује се од прве у главном у томе, што је њу могао отац да употреби једино у случају, кад је наступио који од законом одређених узрока; док је се првом могао вазда по вољи служити. Ствар је веома сумњива, да ли је њу Душанов законик усвоио или не. На сваки начин тек примена овог права мора да је веома слаба била, јер међу свима споменицима, у колико је мени познато, налази се један једини само, који може овоме праву да послужи као потврда, а то је писмо Косачино, којим прети деци својој, да ће имање своје другоме дати, ако му они не буду послушни.

Но сем овог тестаментарног искључивања из наслеђа, које потиче више мање из саме воље покојникове, постојала је и друга врста, вршена против воље власникове, а то је конфискација. Мајков даје о томе више примера у својему чланку »Баштина у Срба.« Ми ћемо се задовољити да их овде изложимо у кратко. Тако нпр. из једне хрисовуље Јурја Војиновића, синовца Хрвојева, види се да је по извршењу смртне казни конфисковано имање онога, над ким је она извршена, и тиме прекраћено свако наслеђивање. (Ово је опште правило свију средњевековних законодавстава). за конфискацију налазимо још такође пример у једном писму Стевана Лазаревића којим он даје једном свом верном властелину цркву на Ибру у баштину, коју је раније даровао био Обраду Драгосав-

ђевићу, па му је одузима сад због неверства. — Сем овога *најзад* у Душановом законику прописана је за више кривица крај других казни и та, да се имање разграби кривцу, што је такође нека врста конфискације, само не у корист државну.

Има још једна врста конфискације, специјална за баштину себарску. 89 § Душановог законика наређује да ако себар има баштину, а не обрађује је, буде ње лишен. Такову баштину присвајао је тада себи онај властелин, чији је поданик себар био.

Односно примања наслеђа, из неких споменика изгледа, да га недорасли нису могли примити пре него што напуне четрнајест година. Извор овом правилу је такође у Крмчији књизи, у којој су одредбе о приманьу права са свим разгранате.

Париз, Децембра 1882 год.

М. Ђ. Миловановић

ИЗ НИКШИЋА НА ГОРАНСКО

(ЦРТИЦЕ ИЗ ПУТОВАЊА ПО ЦРНОЈ ГОРИ)

ОД

Д. Ж. БРАТИНИЋА

Ми се нијесмо Бог зна како припремали за наш пут. Ту не требају „куфери“, ни путне торбе, ни друге спреме, које путнику задају и сметње и бриге. Такође нијесмо имали ни главобоље око погађања коња или кола, којих, благодарећи промислу надлежних, овдје никако и нема, осим неколико, што по пољу Никшићком возе „Господинима“ сијено. Ми смо дакле били приправни кренути у свако доба; једина је припрема била: притегни опанке, а торбу на леђа.

Освану наш одређени дан. Узесмо торбе, куписмо хљеба, пописмо по чашицу ракије (која је за пута врло добра и гаси жеђу), па се упутисмо пут *Дробњака*. Дан бијаше ведар и јако врућ, па премда бијасмо у сасвим лаком одијелу, јако се знојасмо, јер, кад кренусмо, бијаше сунце већ огријало, а у поље још жешће припече.

За једно-пола сата иде се пољем Никшићким и треба прегазити *Грачаницу*, која бијаше пресушила. Први је примамљиви поглед на *Луково*, које се у даљини пружа. Све

је поље, а с једне и друге стране подижу се прилично високе планине. За тим се иде *Лукавицким* пољем.

У ручано доба стигосмо на *Дубовик* и починусмо у једној малој колибици у њеке бабе, код које обично путници сврћу, да попију вилјан (шољицу) црне и грке кафе.

Уљегосмо у колибу, али је требало добро погнути главу, јер су врата била сасвим малена, као што су обично по свим кућама и колибама по Црној Гори. У колиби бијаше њеколико људи, који иђаху пут Никшића, а баба при огњу »*пецијаше*« кафу. (По овим крајевима свуда говоре: »*пећи*,« кафу, мјесто „*кувати*«).

„Помага ви Бог!« поздрависмо присутне, који нам одговорише:

„Добра ви срећа и добро дошли!«

Сједосмо поред огња и написмо се хладне воде. Ја се опет поздравих с бабом. Она ме погледа и познаде, јер је ово пети пут, како код ње свраћам на кафу.

„А гле, ти опет идеш у Дробњаке«, рече ми баба.

„Јест бако, опет идем; али ћу овога пута само свратити, а идем да ми се пети на Дурмитор, па ћу одатле на Горанско«.

«А што ћеш тамо опет?«

«Ништа. Идем да се мало прођем, јер и тако немам никаква посла.»

«Е! е! што ли ти је младост и млада крв! И ја сам некада свуда могла, а данас не могу више ни преко прага. Старост, старост синко» ..... и стаде баба жалити за својом прошлом младости. У то и кафа бијаше готова. Кад пописмо кафу, запитасмо бабу, да ли има штогод да ручамо, јер ми осим хљеба немамо ништа.

«Немам бога ми, јер се данас не мрси, а знате како се у нас пости.«

„Имаш ли сира и млијека?«

„Ја имам, ма се то данас не једе, да ли не знаш, да је данас пост?«

„Батали бако лакрдије!.... ми смо путници, па ће Бог опростити, а ти не ћеш јести, него ми двојица, па гријех на нас.«

Залуду доказивасмо баби! Она неће да дâ ништа мрсна, него све говори, како је то гријех, и, како ће њу Бог казнити. Ко зна како хоћасмо проћи, да јој један од оних људи не рече: »Јадна не била, њима није грехота јести мрснога ни на велики петак, него им дај што имаш, па не будали!«

„Ја ћу вам дати: али вас гријех на вашу душу, јер ја нећу, да огријешим душу овако стара,« рече баба климајући главом, бојећи се ваљда пакла

»Па добро, вас гријех нека пада на ову моју душу.« одговорих јој ја, и она тек тада даде нам сира; али је све гледала, да јој штогод не омрсимо!

Пошто ручасмо платисмо баби и одосмо, али јадна бака све нешто гунђаше у себи.

Бабина је колиба управ на пола пута и до варошице *Шавника* нема но четири сата, а може се и прије уграбити. Сада настају за око красни погледи. Камена никуда нема, него је све застрто травом — све се зелени. Поређани стогови сијена по околним брдашцима, изгледају кано пирамиде, па се трава зелени, а они по мало жуте! Уз то путника зауставља и милогласна пјесма косача и косачића, који косе ону таласећу се траву. ....

Ми ићасмо напријед; али нас жеђа јако моријаше, јер воде нема никуда по овим пољима, што неби далеко зашли. Путем има по која кућа, али у њима нема никога, јер су сви на раду, те смо онако жедни ишли обзирући се на сваки крај, гдје би могли воду наћи. У нашој жеђи чинило нам се, да чујемо лаки поточић гдје жубори и чесму гдје точи, али то бијаше само машта,

која се рађаше од велике жеђи, како ће нас још више мучити. Тако ићасмо око два сата и кога год би срели, свакога би запитали „имали гдје у близини воде?“ — философирасмо, како мора негдје у близини бити воде, јер како би иначе ови људи по овим кућама, могли живјети?!.... Но то нам ништа не поможе, јер прије *Крнова* не нађосмо воде. О, како ли се обрадовасмо кад видјесмо малени један поточић!... Удвостручисмо кораке, као да се бојасмо, да нам не побјегне, па јурипсмо на њега. Чини ми се, да би у оном часу прије били захвалили на круну, него се не напили воде! Колико је пописмо, па како ли нам се слатка чињаше и ако бијаше мутна!

Даље ићасмо пољем *Крновачким*, које је доста пространо, а и село *Крново* прилично је велико. Овдје се 1827 године догодио онај познати бој, који је Његуш спјевао под именом „**Чардак Алексића**“ и гдје је *Ружа Лаковића* показала особито јунаштво, о којој Његуш пјева:

„Није чудо драги побратиме,
„Јер Ускоци посјекоше Турке,
„Јер Ускоци узеше оружје:
„Тако су се вазда научили,
„Но је чудо од те женске главе,
„Што учини Ружа Лаковића:
„У пећеру пошла за Турцима
„Те с двојице скинула оружје.
„То је теже свој Турској крајини
„Но њихове посјечене главе.“[1]

Ова славна јуначица још је жива, а за њено јунаштво има „Обилићеву медаљу“.

---

[1] «Кула Ђуришића и Чардак Алексића 1847 године», У Бечу 1851. — стр. 36.

Прешав Крново остаде нам најљепши дио пута. Уљегосмо у густу шуму, која је пуна разног дрвећа, понајвише лијеске, па и ако је узбрдице, опет се човјек не мори, јер се у оној хладовини и одмара. На неким мјестима находи се испрекидани њеки стари друм, који се налази и на путу међу Никшићем и Луковом. На једном га мјесту има 80 корачаја, доста је добро сачуван, а прилично је широк. Ширину сам му био измјерио; али сам доцније мјеру изгубио, јер ко може по оваквим „путешествијима“ и „званичним интернирањима“, да све држи у реду! Ипак мислим, да ће од прилике бити широк око 5 стопа. За једну стопу висине узлигнут је од земље, а грађен је од лијепог тесаног камена. Камени су понајвише пачетворасти и обично их је по четири или пет у роду, а у њеким редовима има малих камена. На њеким мјестима многи је камен упануо сасвим у земљу, а други опет искочили су из равни осталих. Друм је доста прав, није грађен на канице, премда кривуда. Народ вели, да је овај пут њеки Немањић градио. У истини, народ не гријеши много, јер је ово исторични друм, па и ако га није градио какви Немањић. По К. Ј. Јиричеку ово је стари трговачки друм, који је водио из Котора у Пљевље и о коме Јиричек сљедеће вели; „Од Никшића ишао је даље друм преко високе планинске греде (до 1520 м.) на извор Пивин. На овоме друму било је једно веће насељење у долини *Лукавици*, овђе је сједио један турски кадија 1396 г. када је потпала Србија под турску врховну власт. На Буковици, уточици Пивиној код села Шаника (*Шавника*, а не *Шаника* и то је варошица — Бр.) има једна „латинска ћуприја“.[1] — Да је то заиста тај друм увјерава ме и то, што сам такође на ве-

---

[1] Види: „Трговачки друмови по Србији и по Босни у средњем вијеку“ од К. Ј. Јиричека у „Отаџбини“ књига осма. Свеска 30. — стр. 223.

лики комад друма наишао, идући од Грахова к Никшићу и то са свим близу Никшића, а у истој студији Јиричека стоји: „Са Грахова долазили су каравани у Никшићко поље, које је некад било дно језерско[2]“.

Кад се успесмо на *Градац*, тад угледасмо *Шавнике* и почесмо силазити низ брдо. Прегазивши *Бијелу* и *Буковицу*, које бијаху сасвим малене, стигосмо у наше Шавнике око три сата послије подна — Народ обично рачуна од Никшића до Шавника осам сати.

Шавници су малена варошица, која има нешто више од 20 кућа, а није ни стара варошица, него се од скоро почела развијати. Људи причају, да хоћаше бити виша и љепша, да је ратно доба није оназадило, као што је у опште задњи рат све оштетио и сваки живљи покрет убио. Куће су доста лијепе и прилично високе. Скоро су све на два ката, премда их има и на једном Зидане су од јаког камена, а подијељене су у собе. Свака кућа има и једну малену собу, у којој се храни млијеко, сир, кајмак, и ако има, други мрс. а ту собицу називљу „*ћилер*“. Ради велике зиме, у свакој соби озидана је, по турском начину, фуруна (која се с двора ложи), коју и овдје, као по Црној Гори, зову: „соба“, а собу, по талијанском: „*Камара.*“ Куће су покривене штицом, а има их неколико и са сламом покривених. На крову сваке куће има по два крста, а неке куће имају и тријемове, које зову турском ријечи „*диванана*“

Варошица се станила у големој јами те би човјек рекао, да ће се на њу свалити околна брда. Са свим тим природа је украсила лијепим зеленилом, да је милина наоколо разгледати. Изађе ли се мало по околици, ето сваког уживања, да разматраш и да се чудиш природи,

---

[2] Цит. књ. стр. 222.

која је овдје показала све своје могућности. Ту су дивне горе обрасле разним дрвећем. Ту пространа поља са мирисавом травом. Идеш ли даље, дивиш се великим јамама, пећинама и провалијама, а мало напријед, гроза те хвата од непрегледних стијена, које сâм бог зна, одакле је вода донијела, да смртнима покаже своју огромну силу! Гледаш красне водопаде и вирове — гледаш триста љепота и красота; триста чуда и невоља, које природа чини.

Кроз *Шавнике* теку три ријеке: *Бијела*, *Буковица* и *Шавник*. Оне се ту укрштају и слијевају се у *Буковицу*, па састављају *Комарницу*, а ова се слијева у *Пиву*. Све три ријеке љети су малене, те се дају прегазити, али зими нарасту јако и праве велике штете, особито Шавник, који је порушио више од једне куће и више од једног млина (воденице), а пријети још њекима. За Шавник веле, да извире управ из Дурмитора, но се то не може вјеровати, јер тече испод земље и планина. Глава му је особито занимљива. Велика је пећина, из које он на махове излази, и као да у свом току мора да савлађује велике препреке, јер се за један дан у најмање по 15 до 20 пута зауставља и воде скоро нестане, те млинови и *ступе* (ваљавице) прекидају своје радове. Народ вели, да га је „*мукавица*“ ухватила, с тога и има њеких, који не ће да пију воду из Шавника, него пију из Бијеле или Буковице. Од ријеке Шавника и варошица је добила име али се не зове *Шавник*, него у множини „*Шавници*“.

Буковица добија своје име од села *Тушине*, а до тог села тече ријека *Тушина*, која извире под *Сомином* (планина у Горњој Морачи.) На њој се налази лијепи Мост, који се зове „*Ускочки Мост*“, а добио је то име, што је неки *Ускок* с њега скочио, кад су га гонили Турци па премда је мост висок, веле, да му није било ништа, и да се спасао од турске пођере. Архимандрит Н. Дучић

у својој изврстној књизи **„Црна Гора“** на страни 37 вели, да је овај „Мост још из римског времена.“

У свим овим ријекама има рибе, али је сасвим малена — најобичнија је пастрмица. Дјеца заграђују вирове и плету врчеве, па их постављају на вир, а вода уноси рибу у врч. Удицом је сасвим трудно ловити, јер је тек јак. Више пута бих по цијели дан пецао, па опет ништа не ухватио. Народ рибу понајвише пржи на масти

У Шавницима има школа четвероразредна са једним учитељем, а сада чујем, да је добила и другог учитеља. Друга школа налази се у Језерима. Поред школе је црква Св. Ђорђија, која спада под Превишку парохију. — У Шавницима сједи капетан, а сада има и општина са кметовима, које су по Црној Гори прије године дана постављене.

Шавници су њеко средиште цијелих Дробњака, и ту се Нећељом сакупе Дробњаци из свију крајева, премда у Шавницима нема пазара, јер га влада црногорска не допушта, бојећи се, да се не би оштетио Никшић. Стога у Шавницима једва има пет до шест дућана, а у њима је све троструко скупље од обичних цијена. Гостионице или механе нема никакве; али ипак човјек ту може наћи сваке услуге у приватним кућама, које човјека примају више из гостољубља, него из користи.

Ја сам у три пута у Шавницима, нешто више од мјесеца дана провео и то су, за годину дана, по Црној Гори, моји најљепши дани. С тога су ми Дробњаци дубоко зарезани у души останули. Њихову љубав, њихово гостопримство, никада нећу заборавити. Они су у свему настојали, да и мени и мојим друговима буду што боље на руци, и олакшају наш тешки положај. Они су то све по искуству знали. Доста су Дробњаци страдали; доста муке видјели, борећи се са Турцима, и бранећи Дробњаке и слободу му, с тога су они скоро вазда били независни

од Турака. Много и много пута, кад би се били с Турцима смјестили би све своје робље у Морачи, а Морачани, мјесто да их угосте, они их покраду, те би се јадни Дробњаци враћали својим згариштима са голим животом. Њеке путе жито су тражили у коњском ђубрету, па би га сијали! — Красне ли овдје има грађе за историју српског народа и лијепих споменика, а занимљива ли би била топографска студија о Дробњацима.

Народ прича, да је име Дробњаци, дошло од именице *дроб*, а то с тога, што су убили њеког пашу, па му дроб послали »Цару у Стамболу«. Колико у томе има истине, не знам; али је сасвим природно, да су Дробњаци постали од *дроба*. Како су се звали Дробњаци прије то ми не знадоше казати.

Људи много причају о Дробњацима и о њиховим борбама са Турцима; али ко би то могао све запазити и побиљежити, премда се данас кајем, што много којешта нијесам забиљежио, јер би било занимљивих цртица. Али, да ако Српкиња породи другога Милићевића, који ће издати »Кнежевину Црну Гору« или Босну и Херцеговину.

Чистина у народу влада велика, чиме се одликује сав Херцеговачки народ. Као примјер њихове чистоће нека и ово послужи, на што би се далеко веће вароши по Црној Гори могле угледати. Кметови Шавнички најстрожије су забранили сваку нечистоту, уз то, коме би се прасе видјело изван куће, да плати по *цванцику* глобе. Исто тако на јавним мјестима не смију се пуштавати кокошке или какве друге животиње. — По дробњачким кућама види се у свему ред и отмјеност. Свуда су по кућама ћилими, које жене раде, а скоро све што је год потребно за кућу и одијело — све жена изатка. У неким селима на човјеку ништа нема куповнога.

Људи су добро развијени и умно и тјелесно, те се човјек мора чудити њиховој бистроћи и уму. Они нијесу само Дробњаци или Црногорци, него су прави Срби, с тога имају шире погледе на Српство и на уједињење српскога народа. Колико ли се само весељаху проглашењу Краљевине Србије. Код њих су и јако развијени појмови о нутарњој слободи, и на моје велико чудо, тамо сам видио више књига пок. Светозара Марковића и В. Пелагића. Мало их има, који нознају читати, а сваки радо чита. Ја сам тамо био добавио неколико књига, па кад би дошли к мени, они би то све разграбили па сједи и читај.

Велика је грехота, што је овај народ овако запуштен, и што га од њеког времена копају којекакве сеоске размирице, које би се ласно могле свршити, само кад би надлежнима ишло у рачун. Овако се народ с једне стране завађа међу собом, а с друге се јако троши. Да је ближе свијету и просвијети, какви ли би то били људи а овако су, што но код нас веле, заборављени и од бога и од народа. Немају ни поште, ни телеграфа, а зими кад падну велики сњегови, они изван својих тијесних граница, скоро никуда не могу!

Њиховој бистроћи и досјетљивости треба се дивити Као илустрација томе нека послуже ова два случаја:

Народ на Лукову, никако није био задовољан са својим Капетаном. Више пута ишли су Луковљани к Војводи Мирку на Цетиње, да им га макне и постави бољега. Војвода Мирко за то ни да чује, а кад су га они једнако молили, он им категорично одговори: „Валај ви га не ћу маћи, док не „*проблеји!*“ Многи би климнуо главом на овакав одговор, па морао да трпи, јер у кога су маказе, може да стриже како му је воља. А гдје ли ће опет човјек да *проблеји!?*.... То је немогуће, дакле ваља Капетана трпљети, па ма какав био. Али

јадни Србо, зна се наћи у свакој муци. На једном сијелу, гдје бијаше и Капетан, почеше да играју њеку игру у којој сваки је морао нађенути себи име њеке животиње, па кад би је чобан зовнуо, он би морао да одговори гласом животиње, коју преставља. Капетану одредише, да буде *овца*. — Поче игра. Чобан зове: кучку, мачку, гуску, вука, кокош и т. д. а они му сви одговарају, Зовну и овцу, а наш Капетан поче: *бе, бе, бе!* ..... Прекидоше игру, па весели сутра дан кренуше пут Цетиња. Кад их Војвода Мирко виђе пред *Биљардом*, запита их, што су дошли?

„Проблеја нам Капетан, па смо дошли, да нам га сада макнеш, као што си рекао.“

„То није могуће!“ одговори срдито Војвода Мирко.

„А ти га питај.“

Послаше по капетана, а када дође призна своју злу срећу. Војвода Мирко одржа ријеч и промијени Капетана.

Друго. Они су преварили комесаре, кад су били дошли да одреде Црној Гори границе. Граница је била установљена на Ускочком мосту, а то је на ријеци Буковици. Жао бијаше Дробњацима, што ће њих велика већина, да подпадне под Турску, па мјесто да покажу комисији прави Ускочки мост, они их поведоше у *Језера* и тамо им показаше њеки мали мостић. Шта зна комисија, па им повјерова и ту забиљежи границу, а у мапама и данас тај мостић називају „Ускочким Мостом.“ При биљежењу један од њих рече: „Валај су ови људи глупи, ја бих свијема изврнуо вратове!“ — Њеки га од комесара разумје и поче га псовати, а потражи му име. Овај се Дробњак нимало не препаде, него му каза такво име и презиме, које ја из уљудности овдје не смијем изнијети. Комесар извади свој биљежник и записа то славно име Кад дођоше на Цетиње пожали се Књазу и захтијевајући, да се тај човјек казни, каза то презиме. Сви присутни ста-

доше се смијати, а овај зачуђен тим призором, запита шта се смију? — Кад му њеко каза, шта значе та имена веле, да је поцрвенио, и наравно, одустао од сваког даљег истраживања! l

— — — — — — — — — — — — — — —

Дробњаци су шаљиви и весели, као и сви Херцеговци. Ко их не познаје рекао би, да ће се међу собом закрвити, како стану једни друге исмијавати. Понајвише се шале на сијелима, а кад пију један служи редом с десна пут лијева, па неће да прескочи никога, ма онај у сриједи био војвода или владика. Прва чаша је обично слугина, а негдје и задња. На другим мјестима влада правило, да је *на задњега крчма*. То значи, ко задњу попије, мора да донесе опет ракије и тако, с тим „задњега је крчма“, може да се уз ракију и осване. Уз пиће чују се сваковрстне шаљиве здравице, намијеђене домаћину, домаћици и по реду гостима.

Што се тиче материјалног стања народа, Дробњаци су у средњем реду и живе прилично, премда има и сиротиње; особито од пошљедњег рата. Извор њиховог благостања, то је стока. Одатле имају доста користи, и то је скоро једини производ одакле добијају новац. Понајвише држе овце, има коза, волова и крава, а по мало и свиња. Мал, да не свака кућа има коња, који служи за пренос. Мазги нема. По неким мјестима држе и пчеле.

Стока дробњачка јако је разглашена и њу понајвише купују Рисански трговци за пастрму (*каштродину*). Она је тако дебела, да по њекада у овци има по девет ока. Најоја. У пошљедње вријеме дробњачка стока извози се у Италију.

С млијеком, сиром и маслом народ се сасвим мало користи а томе је узрок, што народ то не зна обрађивати. Држећи многу стоку, наравно је, да и млијека имају доста, па би одатле могли вући велику корист.

Љети предижу по планинама, гдје имају за стоку доста паше, али само траве. С тога сир и нема особитог куса, па се у томе и разликује од сира Приморског и Његушког, који је на гласу, а то највише с тога, јер је паша дивља и стока гризе сваког цвијета. По планинама куће су већим дијелом дрвене или од прућа плетене а изгледа су попут пирамида. Изнутра су у наоколо изредане *карлице* пуне млијека, *крављаче* (*каблови*) и мјешине са скорупом и сиром. Млијеко је сасвим добро, а кајмака има таквога, да људи међу по двије леденице на кајмак у карлици, и оне стоје на њему, а да не пропадну у млијеко! — Кајмак смичу с карлица, па га соле и у мјехове слажу. То је *скоруп*, који понајвише продају Рисанским трговцима; али га сасвим мало продају, него га за кућу хране. Сир не знају правити у *творилу*, него имају сир, који зову „*пресукача*“ и „*превијача*“. Кад усире млијеко, разлисте га, те није дебље од листа хартије, па га превијају у груду и одатле: *Превијача*. Други га пресукивају, одакле: *пресукача*. Тај је сир добар и доста кусан, али само за мало. Потраје ли, више не вриједи ништа. Народ га обично искида на комаде и посоли, па га неколико дана држи у каци, а послије га тура у мијех, и тај сир зову: *сир из мијеха*, који се понајвише једе са кромпиром без хљеба. Другога сира по Дробњацима, Језерима, Пиви и Зети народ не зна правити, а да се у томе подучи, та би мјеста могла бити српска Швајцарска[1])

[1]) У Подгорици се у ортачно један трговац из Италије са једним Црногорцем, те су закупили све млијеко по Зети по грош оку. Добавили су радника из Италије и раде лијепи сир, по талијанском начину. Из Подгорице га преносе преко Бара у Италију; а одатле по бијеломе свијету. Веле да ће ти предузимачи одатле имати добре користи.

У Никшићу постоји од неколико година Књажева штала, у којој ради њеки Швајцар и прави сир по швајцарском начину. Сир је врло добар, у свијету признат и одликован. Мислим, а и право би било, да та штала буде расадником, одакле би младићи излазили изучени у том раду. Они би послије учили своје сељаке како се обрађује сир и масло. На жалост, не знам из којег узрока, тако није; нити у ту шталу има приступа икакав младић Црногорац!... Ваљда се онај Швајцар боји, да му не преотму занат?! — Признајем, да народ не би могао имати све оне фине справе, па још од метала; но цијеним да ни швајцарски сељак све то нема. Али наш је народ вјешт у израђивању разног посуђа, па би најпотребније ствари од дрвета израдио; или би се имућнији сељаци удружили и заједнички радили. На тај начин, народ би се користио, а гдје је народ богат, ту је и држава богата.

Још, још, може да поднесе са сиром, али масло не знају мести. Кад им треба масла, топе скоруп и у томе не воде никакву економију, него се ту просто расипље и скоруп и сир и млијеко. Гледао сам, гдје дјеца узму по пуну крављачу млијека кисела, па срчају. Једва да посрчају трећину, а оно остало проспу. Дјетету наћи ћете у шакама по груду сира, у којој има готово цијела ока. Он то тако без хлеба једе, а кад му се додије, баци у какав крај. Једном ријечи: ту се не штеди!

Скуп њихових колиба по планинама — зову *катун* Свако село има свој катун. Овој сам се ријечи много чудио и питао за њен коријен; али од никога не добих повољна одговора. — Око млијека раде само домаћице а зову их *планинкама*. Свака жена није планинка. Хоће јој се особите вјештине, да то постане.

Жене су чисте и не раде друге послове изузев млијеко и домаће радове. Оне нијесу робиње, као у старој

Црној Гори, нити за њих влада право чибука. Муж је неће никада пустити, да иде у дрва, него обично он иде или најамник. Жене су јако развијене, а дјевојке су врло лијепе, и своју љепоту уздрже за дуго и пошто се удају. Очи су им понајвише црне и живахне.

Жене и дјевојке носе право херцеговачко одјело. Људи су примили црногорске хаљине, а шњима и онај велики раскош, који иде са тим хаљинама.

Земљу обрађивају доста добро; али она даје слабо плода, ради велике зиме[1]. Најбоље рађа кукуруз, затим: пшеница; рж; јечам; елда и просо, те народ од свих тих жита мијеси хљеб. Ја сам јео свих тих хљеба, изузев просани, за који веле, да је са свим слаб и нездрав; али га сиротиња за невољу једе. Ни елдани хљеб, мени се чини, да није даље измакао од просаног. Турци елду и просо сију само за коње, које у ергелама хране, па их пуштају, да то пасу мјесто траве! . . . . Иза жита најбоље рађа зеље, које спремају у бадањима за зиме и поста. Кромпира већ је мање, а и друге зелени нема бог зна обилато, само од њеког времена лукац марљиво пазе. Повртарства и воћа ту нема, осим какве диње крушке, јабуке и љешњика, којих има обилато. Има и јагода на њеким мјестима. Расте и дуван, али не онај фини, него њеки црни и јаки дуван, који се по овим крајевима, по Црној Гори и Приморју зове *дограм*. Он је најскупљи осам гроша ока, а не режу га, него мало само истрљају међу длановима, па га пуше у „симсијама". Када задиме тим дуваном, ко га не пуши, свакога спопане кашаљ од његове јакоте. — Поред свега тога, у њеким селима брижљиво гаје конопљу, од које жене праве себи кошуље.

---

[1] Од њеког времена њихове усјеве, а и траву, јако тамани њеки црв, који они зову *мољ*.

.Ђети се народ добро храни, јер има доста млијека, кајмака и сира, а има и меса. Јела су им добра и пријатна. На ручку или вечери најпрво изнесу на једноме тањиру издробљенога сира са кајмаком и исјеченим црним лукцем, па се једе као мезе уз ракију, а иза тога настаје прави ручак. Ручак скоро вазда почиње киселом чорбом, а завршује се киселим млијеком. Подразумијева се, да на свечанијем ручку не ће изостати цицвара, пита или бурек. — Зими није тако, него је храна слаба, а пости управо убијају народ. Сочива има мало или нимало, а зејтина нема никако, те је свакидашња храна тада: кисело зеље или просто хљеб и вода. Неће Дробњаци, као у опште Срби, да се омрсе, премда слабо иду у цркву.

Од посљедњег рата народ се доста покварио, а не само по Дробњацима, него у опште по Црној Гори. То су обичне посљедице рата, које се још више осјећају међу маленим народима. За вријеме рата било је много странаца, особито Руса, па је народ многа зла од њих примио, а доста свог поштења изгубио! У Дробњацима је у опште народ здрав и чио; али је једно зло — зло доста велико, јер се међу њима опажају венеричне болести. Уз то су примили и њеколико туђих ријечи; али исто говоре лијепо и чисто правих херцеговачким нагласком.

Дробњаци су подијељени у читири Капетаније, најме *Дробњачка*; *Језерска*; *Ускочка* и *Шараначка*. Ове двије посљедње Капетаније могле би се узети сасвим засебно; али са Дробњацима састављају цјелину. Пета Капетанија *Луково*, одијељена је и спадала је у Катунској нахији. Дробњаци Луково присвају себи, а запитате ли становника Лукова, он вели, да је Луковљанин. Кад је Црна Гора добила Никшић, тада су Дробњаци са Луковом и Пивом припали Окружном Капетану у Никшићу. По нај-

новијој установи, данас је све то *Никшићка Губернија*, гдје је великим Гувернером бивши Министар финанције и просвијете Војвода Ђуро Церовић. Тако сада има у Црној Гори: *Нахија, Округа и Губернија!*

По војничкој подијели Дробњаци и Пива принадлеже Бригади Војводе Лазара Сочице, а по духовној припадају Епархији *Захолмско — Расиској*, чији Владика сједи у Острошком Манастиру. — О овој Епархији сљедеће стоји на првом листу у »Шематизму« исте Епархије:

»Јепархија Захолмска до год. 1667. имала је свога Епископа у Требињу, који је носио наслов »Митрополита Захолмског и Херцеговачког«. Посљедњи Србин владика ове Јепархије био је Митрополит Василије (свети) родом из села Попова. Видећи Митрополит Василије, да Патријаршија Цариградска, угледајући се на централизиране ондашње турске царевине, присваја под своју управу и српску народњу цркву, која, до пресељења Пећског Патријарха Арсенија I. Црнојевића у Угарску, бијаше неодвисна; — и видећи да грци — Епископи, помоћу турске власти, све више и више заузимљу српске Јепархије по Босни и Херцеговини: смисли оставити своју Јепархију и поћи у Атонску Гору, да тамо, у побожној самоћи очекује крај свог земаљског живота. Дошав у Брда, која тада бијаху турска, приступе му Брђани као своме Архипастиру и, чувши његову намјеру, замоле га да остане код њих обвезујући се да ће му сваки домаћин давати на годину по клобук жита (5. ока) а сваке треће године такођер по једнога брава. Митрополит, из љубави према своме народу, остане у Брдима и смјести се под Острог планином оградивши за своје пребивање малу кућу близу неке црквице. Пошто је за тим разгледао положај мјеста, нађе под самом планином једну пећину доста пространу, уз коју са западне стране подигне зид, стави јој кров од клиса (лучева дрвета) и, направивши у истој једну

малу цркву и пет собица, пренија се да ту у самоћи, посту и молитви, проживи свој вијек, као што је и било: у поменутој пећини умрије, у њој истој би и укопан. У половини XVIII -ог вијека тијело му се нашло цјелокупно, које и дан-данас. из обзира на богоугодни живот покојника, вјерни почитују, држе за свето и вјерују.

„Сродна љубав и побожност српског народа, особито у Босни и Херцеговини, остала је у предању према овоме српскоме светитељу: тако да ће мало које од тијех чељади изостати а да не дође по једном у години на поклон његовим светим моштима. — Шта више и сами Срби Мухамеданци »долазили су са болесницима на поклон своме доброме« (овако Турци Херцеговачки зову св. Василија).

Даље се у истом „Шематизму» вели, да је: „На основу овог историчног доказа, који се дознаје из предања овдашњег народа и такође из једног својеручног писма пок. Митрополита“ — Књаз Никола установио ову нову Епархију године 1876, а први јој је владика био данашњи Цетињски Митрополит Висарион.

Поред варошице Шавника, главнија су села у Дробњацима сљедећа:

Тушина, гдје живи чувени старац Новица Церовић у својим кулама *Церовићи*. — О Новици и његовом причању о пјесми »Смрт Смаил аге Ченгића,“ проговорићу згодном приликом. док још што — шта набавим.

Мљетичак, гдје је 1840 године погинуо Смаил-Ага Ченгић.

Петница („турска злосретница“), одакле је поријеклом Вук Стефановић Караџић. У Петници је и данас јака породица Караџића, а на гласу је Шујо Караџић за вријеме убиства Слаил-Аге. У близини је *Шујова пећина*. Такође је на гласу и Мимо Караџић. — Дробњаци знају за Вука и поносе се, што је дробњачке горе лист.

Даље су знатнија села: *Бијела, Добра села, Превиш, Комарница, Пошћење, Дужи, Гудијељи, Халуга, Добриловина, Тимар, Слатина* и др.

У Језерима има само два права села: *Жабљак*, гдје је црква и школа и *Црна Гора*. — У Језерима находи се много старих гробница, из римског доба, од лијепог камена.

У Шаранцима су најглавнија села: *Руданци* и *Крши*.

У Ускоцима: *Љевишта, Сировац, Саруг* и *Малинско*.

У Лукову: *Луково* (веље и мало) и *Прага*.

Мал-да-не свако село има своју цркву, а њека имају и по двије. У свима се ријетко кад служи, него само у парохијалним црквама, којих има десет, а Луковачка једанаеста, и то:

1. *Тушина;* 2. *Ускоци;* 3. *Шаранци;* 4. *Добриловина;* 5. *Језера;* 6. *Тепца;* 7. *Косорић;* 8. *Превиш;* 9. *Бијела;* 10. *Пошћење;* 11. *Луково*. — Храмови црква понајвише су Свети Ђорђије, кога Дробњаци и славе, а прислужују Илиндан.

У Дробњацима има и три манастира: 1. У Добриловини: *Св. Ђорђије;* 2. у Подмалинскоме: *Св. Лука;* 3. у Бијели: *Св. Ђорђије*.

Укупни број становника у Дробњацима (са Луковом) износи 6683 у 1260 кућа, и то:

I.	У	Капетанији	Дробњачкој	6584	ст.	у	813.	к.
II.	«	«	Ускочкој	1009	«	«	120.	«
III.	«	«	Језерској	608	«	«	100.	«
IV.	«	«	Шараначој	673	«	«	80.	«
V.	«	«	Луковачкој	811	«	«	129.	«

Ове сам шифре извадио из „Шематизма православне Јепархије Замолмске и Расијске за годину 1880.« У Задру, Печатња Ивана Водицке). Ипак је ово само приближна шифра, а Дробњаци броје више становника. Како ми причаху на Цетињу, попови нијесу хтјели, да дају аутен-

тичне шифре, бојећи се, да им владика не узме бирове. То им помаже и да мало кријумчаре, јер по црногорским Установама, сваки поп у Катунској нахији (најсиромашнији предјео у Црној Гори), ако има више од 150 кућа у својој инорији, мора за сваку кућу држави годишње плаћати по једну форинту порезе. По свој осталој држави плаћа исто по форинту за сваку кућу преко деведесете. — Ова је пореза далеко већа, него таксе по Србији.

У недостатку бољих статистичких биљежака, нека послуже и ове из »Шематизма«.

Клима је сасвим оштра у свим Дробњацима, особито у Језерима. Може се рећи, да у Дробњацима и нема љета, него само прољећа и зиме. Ипак сви су ти предјели необично здрави.

Ја сам врло лијепо провађао дане у Шавницима. Понајвише сам ишао у школу, јер је тада учитељ био запријечен, вршећи дужности одсутног Капетана. Учитељ скоро вазда немаше времена, јер, како сам казиваше, он има њешто много дужности. Бијаше: Учитељ, — капетански писар — администратор — житар — царинар — и војник! Шест знања није шала вршити, с тога сам му и морао помагати. За то вријеме увидјех, колико спреме мора имати учитељ основних школа.

Учитељ није зао човјек, шта више, он је поштена душа; али и њему, као свим учитељима по Црној Гори (изузев њих 5—6 међу 40 учитеља), оскудијева потребно знање. Он то сам признаје и више пута ми говораше: „Како ћеш, да ја ову дјецу учим, када ја у тој несретној Богословији ни чуо нијесам за Геометрију, Физику, Минералогију, Ботанику и Зоологију? — Ја сам им више пута говорио, да ја нијесам за учитеља, а они ме држе, па шта ћу ја?!«..... Овако се исповиједа учитељ,

а тако је и у ствари. По Црногорским школама захтијева се скоро све оно, што и по српским школама у Угарској, а учитељи не знају ништа! Спремних учитеља неће да добављају, јер се на Цетињу боје *„књижевног пролетаријата“*!!!....

Често би ми долазио поп Милосав са Превиша, човјек јако интелигентан и напредних мисли. Долазили би и доуги сељаци, па би се разговарали и шалили до миле воље. Поп Милосав има красног сина, који је само основну школу свршио у Шавницима; али је јако паметан и жељан науке. Непрестано чита, па што год би нашао неразумљиво, дошао би, да му протумачимо, ја или мој друг. Имаше малу књижицу, у којој би све побиљежио, што би му испричали. Највише нас питаше о страним ријечима, и ту видјех колико гријеше наши писци, што у својим дјелима употребљавају толико страних ријечи, а обилазе лијепе српске ријечи и изразе!!....

Највише сам у Шавницима уживао кад су вуну прали. Скоро сву вуну из Дробњака и Пиве бијаше закупио мој газда у ортачину с њеким которским трговцем, у вриједности око 30.000 форинти, па су је у ријеци прали. Прање вуне у Шавницима велика је слава, као по другим крајевима берба, само је овдје великог труда. Било је преко 20 радника што мушких, што женских и нико није бадавадисао. Њеки су носили вуну из магаза на обалу ријеке, други су је пречишћавали, да није у њој какве нечистоте, или какве друге примјесе. Кад су вуну пречистили поставе њеколико у кошар, који су нарочито за то сплетени. Кошар с вуном увале у ријеку, а један човјек уђе такође у кошар, па ногама притиска вуну, баш као кад се вино гњијечи. Он је притиска и по мало разређује, а велика брзина воде однесе из ње сав као, те послије њеколико минута, вуна је сасвим чиста и бијела. Извуку

кошар из воде, па вуну изаспу на мала носила; однесу је на чисто мјесто и ту је искрену. Сада вуна прелази у руке дјевојака. Оне је разастиру, да се суши, па је опет скупе и носе, да се сабија у вреће. Кад је сва уређена и у већама сложена, гоне је у Котор, а одатле иде пут Трста.

Овај рад траје по њеколико нећеља и весео је. Пјева се, шали се и задиркује. Поред вуне се једе и пије, а понајвише се пије кава и ракија, особито они који су у води. Ту влада и њеки мали обичај, који није сасвим „галантан". Ко год дође да гледа прање, ухвате га, па шњим у кошар у воду. Сада, или, да плати пиће, или, да га увале у онај кошар. Наравно је, сваки пристане на последњи услов, само да га не сквасе. — Кад се сва вуна опрала, тад је велика вечера, на којој присуствују сви радници и газда, а позове се ко и са стране, па сам и ја добио позивницу. Под ведрим небом кувало се и пекло, а на зеленој трави се јело. Мјесец нам је свијетлио и своје сјајне зракове спуштавао у ријеку, која изгледаше, као да је позлаћена, а њен ромон праћаше дивну пјесму пјевача и пјевачица. Вечерав, старијешина радника одреди једно дијете, да се окупље у ријеку, гдје су вуну прали. Дијете прими весело налог и за тренут ока, нахођаше се у ријеци, а шњим се удружише још двоје троје дјеце. Запитах их зашто то раде? — Одговорише ми: „Такав је обичај"!.

Први пут кад морах оставити Шавнике и Дробњаке било ми је јако жао, јер ми се допадаше ту становати. При поласку моја добра газдарица даровала ми је лијепу дробњачку торбу, која ме вазда подсјећа на Дробњаке и њихову доброту.

— — — —

Овога пута кад дођосмо, примише нас такође врло љубазно и сви су нам се обрадовали, те нијесмо знали, код кога ћемо прије, да свратимо на част.

У Шавницама смо се задржали 5—6 дана, јер *Јако К.*, с којим бијасмо уговорили да идемо на Дурмитор, био је отишао у њеко оближње село. Чекајући Јака, ми смо припремили све што нам је за пута било потребно. — Јако дође и ми кренусмо 21 Августа око 1 сата послије подне. Сваки имаше на леђима торбу, а у торбама смо имали велику пшеничну погачу, кафе самљевене, шећера, вилцане и ибрике (џезла) за кафу, а поред тога и пола оке дувана.

Мислим, да неће бити згорега, ако проговорим двије три ријечи о нашем новом сапутнику Јаку К. — Јако је оригиналан човјек од главе до пете. И говор и покрет и његово држање, све је то скроз оригинално. Биће му око 50 година. Висок је, али сасвим сув, мало је оћелавио, а боре на лицу већ су му разгранале. Родом је Пљевљак, а данас живи са својим братом у Шавницима. Њеко вријеме био је црногорским »културтрегером«, а сада је у »хонорарном« стању покоја — без пенсије! Јако вазда путује по оближњим селима и свако најмање дијете зна за њега. Пратио је нашег разглашеног учењака Др. Панчића на Дурмитор и о њему доста прича. Мало је иједак на г. Панчића, јер Јако вели, да му је г. Панчић обећао послати »Гласнике Српског Ученог Друштва«, па му их није послао и то је узрок, што Јако није написао »Историју Дробњака«! — Више пута би причао како ће написати »Историју Дробњака», па би дошао, да га посавјетујемо, да ли ће је послати »Матици« у Новом Саду или »Ученом Друштву« у Београду. Ми би му вазда одговорили, да је за њега дестојније у Београд послати.

»Тако је, тако је«, одговорио би Јако особитим тоном. Сваку прву ријеч реченице почимаше са »*хм*», уда-

рио би гласом на половину ријечи, а подигнуо би се на прсте од нога.

Он нам је вазда обилато причао, а свако јутро дошао би у цик зоре, да нас буди, па би шњим ишли и тумарали по бријеговима и околним селима; газили ријеке и брали јагоде. Више пута би изгубили Јака и тражили га по пола сата — кад ли тамо, Јако лежи гô у ријеци и купље се!

Да не дуљимо много, оставићемо сада Јака, да мирно иде с нама, док се није наљутио.

Прво село, то је *Превиш*. Народ бијаше предигао са стоком у планину, а само је остануо онај, који нема ништа, или која баба, ако није могла ићи. Заустависмо се мало пред црквом. Црква је малена, али доста лијепа и мора да је стара. Врата црквена су мала и човјек мора добро да се погне, кад уђегне. Прагови од црквених врата од једног су комада камена и то је тако вјешто изсјечено, да је онај дио из сриједе цио извађен и за свету трпезу постављен! На праговима види се њеки натпис, али га немогосмо прочитати. Око цркве је гробље и има лијепих камених гробница, које су уздигнуте од земље и покривене великом каменом плочом. На сваком таквом гробу уздигнут је камени крст, на коме су изрезани други мали крстови и црвеном бојом омашћени. Ове крстове, од којих су њеки врло лијепи, сами сељаци тешу. На њеким гробовима виј е се бијела марама, а на њеким опет налази се изврнута колијевка. Ту колијевку постављају на гроб, када умре женско дијете, да би се у оној кући родило друго мушко.

Што иђасмо на више поглед нам бијаше све љепши. Под нама остајаху села Дробњачка, а сва су обрасла красним зеленилом.

Бијасмо се сећ попели на половину *Ивице*. Кипа поче падати, а вјетар прилично дувати, који овдје скоро вазда дува. Ивица је висока 1725 м., дакле Ловћенске висине. Сасвим је гола (премда је обрасла травом) и трудно је наћи каквог дрвета. ради великог вјетра.

Друге важније планине у Дробњацима јесу: *Дурмитор*, о коме се даље говори. *Војник*, који је висок 1968 м., *Сињавина; Јаворје; Лола* и *Лојаник*.

Почесмо по мало силазити. а кад дођосмо на једну чесму, написмо се хладне воде и заложисмо се хљебом. Ту чесму подигао је њеки Божо Томић, за покој душе своје мајке. Тако гласи натпис на чесми, а, чини ми се, то је најљепши споменик, што је могао мајци подићи. Сиромаху путнику није ништа пријатније, него кад се жедан напије хладне воде, и, нема тога, који ту пије воде. а да не рекне „бог да прости и мајци и сину" (обадвоје су покојни), као што смо им и ми из свег срца рекли.

Идући напријед долази се у једну густу шуму, која је обрасла високим буквама. У тој су се шуми грозна убиства догађала, те се на многим мјестима виде разни знакови и крстови, гдје је ко погинуо. Чудан је обичај у тој шуми, да свако своје име изреже на каквој букви, тако да дуж пута скоро нема букве, на којој се не виде каква почетна слова. Јако нам је казивао чија су која почетна слова, а његових казао нам је једну десетину у свим могућим облицима, а половина их је старословенски.

Много народ прича о овим предјелима, из којих би човјек могао написати дебелу књигу басна и прича, и скоро све то има њеки исторични или јуначки тип.

На Превишу се налази њека стара и сва црна кућа. О њој народ прича, да је зидана прије Косова, и да су се у њој Дробњаци више пута затварали. Исто тако причају и за њеку велику пећину у Комарници. —

Идући пут Језера, испред једне куће има од камена истесана једна мала столица, која наликује обичним владалачким престолима. За њу причају, да је ту Иван Црнојевић сједио и одмарао се на вечерњој хладовини. —

Даље на сред пута стоји: *Маркова стијена*. Ту су два велика камена, која стоје један према другоме и народ вели, да је то Марко Краљевић једним ударом раздвојио. У истини, види се, да је некада морао бити један камен, али ко зна како се раздвојио?! —

Иза „Маркове стијене", долази. *Марково благо*, гдје је Марко Краљевић закопао своје благо. Само га још нико није одкопао!! —

На том истом путу наилази путник на једну малу лакрдију, која се прије много година догодила, али за коју неће ни дан-данји да забораве. Један Превишанин убио је зеца, па му кожицу испунио сламом тако вјешто, да из далека изгледаше живим зецом. Тај његов „марифет" постави на једном камену и сакрије се, да гледа, шта ће да буде? — Други Превишанин, видећи издалека зеца, стаде пуцати на-њ, и пуцао је 10 пута. Жестоко се љутио, што не може погодити, а још више, што је зец тако дрзак, па неће да бјежи, него му се скоро руга. Тек кад хтједе још једном да пуца, сјети се своме јаду и видје шта је! — Од то доба на ономе кршу, гдје је зец био, постављају комад каквог кривог дрвета, што преставља зеца, а одакле је онај гађао положе дугуљасту палицу, и на њеним крајевима по камичак, што опет преставља пушку. Од тог времена доста је протекло и оба та два Превишанина већ су међу покојницима; али њихови нашљедници једнако се томе ругају. Породица онога, који је гађао зеца развађује ту ругу, а ови други је опет намјештају!

Уљегосмо већ у *Језера*, у тај најљепши предјео, гдје се не види друго, до плаво небо и зелено поље. Нити

има камена, ни дрвета — све је трава. Овај предјео добио је своје име од великог броја језера, који се ту налазе.

Киша престаде, а небо се поче ведрити. На једно два сата пред ноћ угледасмо горди Дурмитор, који бијаше маглом обавијен, па изгледаше, да се небо на-њ наслонило. Сада иђасмо равним пољем, по густој трави, на којој се бијељаху велика крда оваца, а на небу се већ почеше указивати сјајне звијезде, које нам измамише ону народну пјесму:

„Кићено небо зв'јездама,
„А равно поље овцама.... "

Пјевајући ту лијепу пјесму, приспјесмо у сами мрак у колибу превишког официра Јова Зарубице.

Домаћин нас прими врло лијепо и особитом љубазношћу, која је урођена свим Дробњацима. Њему је кућа на Превишу, а у Језерима само љети станује са стоком. Домаћин и сви његови настојали су, да нас што боље угосте. Хтјели су, да кољу брава; али им не дадосмо, него нам за вечеру припремише *масаоницу*. Само име каже, да је то јело сасвим масно, а прави се на сљедећи начин: У тигању се растопи скорупа, па се у то успе издробљенога хљеба. Мијеша се за један черек сата, док се хљеб изпржи па се једе. До тада никада нијесам кушао то јело; али ми се чини, да се *масаоница* неможе јести него само под Дурмитором! Иза масаонице донесоше нам *грушљавину*. То је њека врста слатка и згуснута млијека.

Кад је већ ријеч о млијеку, овдје ћу да изнесем, како наш народ по тим крајевима називље разна млијека:

1. *Јамуже*. Цијело неварено млијеко.

2. *Варевина* или *Варенина*. Варено млијеко.

3. *Кисело млијеко, Кишјелић, Љуто млијеко*. Млијеко када се укисели. Ово млијеко обично зову само *Млијеко*.

4. *Замлаз*. Кад у љуто млијеко умузе јамуже.

5. *Млаћеница*. Остатак оног млијека, из ког се масло [illegible]ло. — Кад жена мете масло, пјева:

„Гола ја, голо масло;
„Гола ја голо масло.
„У стап гука,
„У село мука„.

6. *Ундуруља*. Остатак сурутке, која се узаври, па [illegible]змијеша трећином цијела млијека.

7. *Грушавина*. Млијеко се пусти, да узаври, па се метне два три зрна соли и непрестано се мијеша. [illegible]им се дигне с ватре и пусти се, да се охлади и згусне, [illegible]да је слатко, као да је ко метнуо шећера. Народ [illegible] да се млијеко *згрушало* Има и глагољ: „*грушати* [illegible] У Кучима зову ово млијеко „*Јардум*“.

8. *Клијавина*. Млијеко, које даје крава пошто се [illegible]. — У Кучима га зову „*Сјера*“.

Сутра дан устадосмо рано и око 4 сата кренусмо [illegible] Дурмитора. Њеким поштовањем корачалисмо према [illegible]у, а он је гордо стајао пред нама, ваљда гледајући, [illegible]и су то гости, који хоће да га узнемирују?! —

Нијесмо ишли правим путем, да би се што прије успели. Подножје му је све обрасло дрвећем, а тако је скоро до половине. Од половине на више нема никаквог дрвета, али је сав покривен травом, те по њему пасу овце. — Од подножја до највећег врха има четири сата добра хода. На половину набрасмо дрва, па се сва тројица упртисмо и ићасмо на више

Кад се успесмо на Шљеме (то је највећи врх) бијаше већ у велике дан. Разпртисмо дрва и починусмо мало, па стадосмо разгледати наоколо.

Узесмо дурбин, и тим другим љуцким очима уживасмо ванредну љепоту и величанствени поглед. Високе

планине заокружиле су са сваке стране. као да играју коло око сиједога старца Дурмитора, који је био вазда браниоцем српске слободе, и око кога се лила драгоцјена српска крв!.... Тамо далеко, подиже се *Авала*, те се међу својом браћом и милим сејама поноси, што се под њом пружа престолница Српске Краљевине — јер је под њом Београд, та српска дика и узданица! Види се даље у Србији: *Копаоник* и *Златибор*. С друге стране до неба се подижу црногорске планине *Ловћен* и *Ком* и друга брда. — Вријеме бијаше лијепо, а магле није било него само са стране Херцеговине, те нијесмо могли разгледати, премда провириваше вијенац херцеговачких планина.

Не зна човјек, шта ће прије да види, шта ли да разгледа, чему ли да се диви?!... Са сјевера, са југа са истока, са запада свуда се поглед краде. Види се Србија, види Босна, Херцеговина, Црна Гора, Стара Србија, Арбанија, па чак преко Ловћена види се и оно красно Јадранско море!.... Док на једној страни гледаш зелене планине, на другој опет ето голе *Румије*, чији се врхови снијегом бијеле.

Колико је уживање у разматрању тих српских гора и планина, тих чуварака српске слободе, по којима је сваки камен натопљен крвљу српских синова, а орошен сузама биједних мајака и вјерних љуба!.. Свака је од тих планина Србину највећа светиња! — Колико дакле човјек ужива гледајући око себе, толико исто кад погледа под собом. Пространа *Језера* на далеко су се пустила, а малена брдашца, сва су обрасла травом. Рекао би, да је њеко све ово застр'о великим зеленим ћилимом. Гдје гдје, бијели се по која кућица, а стада оваца, која пасу по тим пољима, кад затрче, помислио би проврије ријека. Ову слику још величанственијом праве многа језера.

Као што нагласих, овдје има доста језера, али су најглавнија: *Црно језеро — Вражје језеро — Рибје језеро —*

Змиње језеро — Зелено језеро и *Сврабје језеро*. Највише је *Црно језеро*, о коме народ прича, да се у њега сурвао њеки стари манастир, и он у својој илузији и данас чује како њеко из језера виче! *Сврабје језеро*, народ сматра љековитим и лијечи себе и животињу од свраби. У *рибјем језеру*, има великих риба, а *зелено језеро*, најљепше је зелене боје, која се да замислити. О свакоме језеру народ прича по читаве историје празновјерица и басна, а нарабно, не заборавља ни за крилатога коња Момчила војводе.

Према Дурмитору стоји мало брдашце, у народним пјесмама познато под именом *Пирлитор*. Под њим се виде њеке рушевине, за које народ вјерује, да су то развалине Момчилових дворова. Ја мислим, да су то развалине градића *Језера*, о коме Јиричек пише: „На пољу Језерима (1460м). која су шест мјесеци снијегом покривена и данас се види над једном стијеном порушени зидови градића *Језера*, у коме је Херцег Шћепан љетовао дишући свјежи воздух и уживајући у дивном изгледу Дурмитора“[1]. — Морам напоменути, да народ не зове то брдашце *Пирлитор*, него *Пилитор*, и веле, да се оно с тога тако зове, што је кано пиле, према великоме Дурмитору.

Највећи врх Дурмитора, као што напоменух, зове се *Шљеме* и на њему је подигнута пирамида. Подигли су је скоро њеки руски топографи, који су били послати из Петрограда, да премјере Црну Гору и да саставе карту исте. Пропутовали су Црну Гору и сву је премјерили, а на сваком врху поставили су пирамиде. Карту Црне Горе издали су на српском језику у „Раднји Војено Типографскаго Дијела у Петрограду“, под насловом: „*Карта Црногорске Књажевине по најновијем разграничењу. Мјера*

[1] Види „Отаџбину“. Књига осма. Свеска 30. — Стр. 223.

4.500 Метаров у једном палцу.« По оцјени »Глас Црногорца«, карта је добра и ако има мјестимичних погријешака.

По њиховом премјеру Дурмитор је висок 2483 м. — дакле највиша планина на Балканском полуострову иза Љуботрна у Шарпланини, који је висок 3050 м. По истој карти *Ком* је висок 2448 м, а *Ловћен* 1723 м.

Дурмитор није каменит као Ловћен, Бјетреник и друге планине по Црној Гори, које убијају путника, кад се по њима пење. Вјешт коњик, на доброме коњу, могао би јашући на врх Дурмитора изаћи. У томе га је врло добро карактерисао Др. Панчић, назвав га, како ми причаху сељаци, *благословеним брдом*. — Воде има само на подножју му, гдје се налази добра вода названа *Башина вода*. Горе је већ нема, али има леда.

По Дурмитору има свакојаке дивљачи, а највише медвједа, вукова, дивљих вепрова, срна и дивокоза и др. Народ се највише жали на медвједе, да им стоку тамане. Поред толиких опасних животиња, ми смо толико глупи били, да смо ту ишли без икаквог оружија, осим једног малог ножа. Ја и Андрија (мој друг Андрија Рађеновић) оружије нијесмо смјели носити, а Јако говораше, да није могао наћи пушку! . . . Заиста, више среће, него памети! — Чудно ми је, што се народ у овим крајевима нимало не бави ловом. Од самога лова могли би живјети, јер ето им Дурмитора, а ето Војника, који је прави звјерињак и на њему може да се нађе свакојаких животиња. У Војник иде кад — кад улов Књаз Никола. — У томе су Васојевићи и Кучи много бољи, јер они доста лове, а и опанке граде од коже дивљег вепра, који им трају по годину дана.

О Дурмитору народ много прича, а није ни чудо, што је таква планина баснословна. Овдје ћу само напоменути, да има једно мјесто прозвано *Савин лукац*. Народ прича, да је ту Св. Сава сијао лук!! . . . .

Године 1873, пео се на Дурмитор Професор Др. Панчић, када је по Црној Гори путовао ради ботаничког испитивања. О њему причају сељаци:

»Дошао неки ђеде тамо из Србије, зваху га Панчић. Веле, да се пео по свим планинама, па хоће да се пење и на Дурмитор. Ђе ће, за бога, он на Дурмитор онако стар, кад би га и мува превалила?!. Мишљасмо е ће му душа испанути на по пута, кад ли брате, у њега ноге као у зеца. Иђаше уз Дурмитор боље но који од нас. Учеван је, веле, доста, а и види му се по говору, но којега ће му ђавола оне травице? Све их је купио као баба бајалица, па их је увијао и хранио у неке карте и записивао како коју зовемо, као да ће шћима да да врача!!..... Ми им разјасњивасмо, како је он то ради науке прибирао; али њима не иђаше у главу, шта ће човјеку травице са Дурмитора, »кад ће му се — говораху — до Србије осушити као дуван«!

Кад се науживасмо расматрања, одосмо да тражимо леда, јер га на врховима не бијаше, пошто је лањска зима била сасвим блага и снијега није падало. Нађосмо леда у једној великој јами. Кушасмо, да ли ћемо моћи проћи с краја на крај, што нам пође за руком, али смо дрхтали ништа мање, него кад су осуђеници пролазили »Il. ponte dei sospiri«, бојећи се, да не пресне лед, па да се не сурвамо у какав амбис. Кад накуписмо довољно леда, запалисмо ватру, која лијепо гораше, јер не бијаше ни зере вјетра, што је доста необично на толикој висини. Кувалисмо и пили каве; пјевали и играли по црногорском обичају — једном ријечи: обилато смо се веселили и то све на 2483 метара висине!

Трудно нам се било растати са Дурмитором и не хоћасмо тако брзо, да нас није оћерала магла, која бијаше почела обавијати Дурмитор. Побојасмо се, да не

залутамо, а и којекаквих животиња . . . . Још једаред погледах наоколо и подасе; још једном видјех све српске земље, које су тако лијепе и убаве, а Србину, два пута љепше. Ко зна, да ли ћу икада више срећан бити видијети ту красоту и ту природу!!... ... Никада у моме вијеку нијесам зажалио, што нијесам пјесник или сликар. а овога пута, чисто ми би жао, што ме мајка не породи пјесником јали сликаром!..

*

На једном камену записасмо наша имена и дан долазка. Остависмо један број „Српског Листа“, који имасмо при себи, ако ко ња-њ наиђе нека се чуди; а тај дични приморски будилник, нека се поноси и на гордоме Дурмитору! — Побрасмо њеколико разних цвјетова, а међу њима и њеколико закржљавилих каранфила, који ће нас подсјећати на пријатно пењање на горди Дурмитор.

Хоћасмо да сиђемо с друге стране преко *Седла* (други врх Дурмитора, који наликује седлу), али је Јако заборавио пут. Тумаралисмо цијели сат, не знајући куда ћемо. Наиђосмо на један стрмени поток, који бијаше страшно погледати. — „Овуда би могао ићи само који манити Енглез“ рекох Андрији; али тај „манити Енглез“, морао сам и ја бити, јер Јако рече, да другога пута нема.

„Што говориш човјече?!“ рекох му упрепашћен. „Јеси ли полудио, или ћеш полуђети?!... Виђи, грозно га је и погледати, камоли низ-а-њ ићи! Нећу ја да лудо гинем!

„Залуду ти је говорити. Или овуда ићи, или овдје останути,“ одгорови Јако.

„Ево ти сада белаја“, помислих у себи и гледах шта ће да буде. Но не би друге. Упутисмо се, али нијесмо могли ићи на ноге, него смо сјели, придржавали се и ногама и рукама, па тако пузли. Све је прло, а како би

ногу мало макли, одвалила би се читава гомила камења, па се по цијели сат ваљај. Тако би који од нас, само да му је мало нога поклизнула. По сто пута у себи рекох „збогом свијете" и помишљах, како ће вукови и медвједи имати обилатих порција бифтека од нас тројице!.. Али шта да се ради, кад

„Чашу меда још нико не попи,
„Што је чашом жући не загрчи."

Скоро два сата трајао је тај наш пут и једва сиђосмо. Сељаци нам казаше, да се тај поток зове: „*Милошев поток*".

По предрачуну, морали смо исте вечери стигнути у *Пивски Катун* и ту ноћити, па сутра дан на ручак на Горанско. Тако би и било, да нам се Јако није изгубио, јер кад се састадосмо бијаше мркло. Даље не могосмо никуда, него остадосто да ноћимо у *Добром долу* под *Седлом*.

Добри до, такође је катун; али како зима бијаше блага то су први пут били посијали кукуруз, који добро успијеваше. — Бакина колиба, гдје починусмо, бијаше тијесна и једва, да могаше она са двоје дјеце ту ноћити, с тога легосмо пред колибом; али од велике зиме не могасмо спавати. Одма послије поноћи устадосмо. Пробудисмо бабу, која нам запали ватру, да се огријемо, јер се бијасмо помели под Дурмитором у половину Августа!

Из Доброг дола кренусмо пред зору. Свануло нам је на граници Дробњака и Пиве. На граници су изредани камени и то служи као раздио. Пивљани су се са Дробњацима непрестано завађали око границе и кад се једном сакупише, да уреде границу, хоћаху се поклати, да неби њеке оштроумне бабе (Бог да јој души прости!). Ова паметна баба, дође међу њима, стаде на једно мјесто и завика: »Не, људи ако бога знате! Ево ја стојим једном ногом на

земљи дробњачкој, а другом на пивској« — Људи се смирише и захвалише баби, што је она познала гдје је граница. Јадна бака бијаше у један опанак ставила земље из Дробњака, а у други из Пиве, па јој је заклетва била права!

Од Доброг дола до Пивског катуна нема више од три сата; али Јако неће да иде правим путем. Он рече, да зна други пречи, па с тим пречим путем, ми смо, кано козе, скакали с планине на планину и не знађасмо куда идемо. Тек кад сретосмо њеко чобанче, упути нас правим путем. — Мјесто три сата пута, стигосмо у *Николин до* тек око ручка. Ту мало починусмо па кренусмо даље.

Пред вече спустисмо се на ријеку *Пиву*, која тече кроз сву Пиву, па на граници Црногорској улази у *Тару*. Тара у Лим; Лим у Дрину; Дрина у Саву; Сава у Дунав. — Дакле ове ријеке вежу Дробњаке са Београдом! — Имали смо доста муке, док прегазисмо Пиву, јер нема никакве ћуприје ни на њој ни на Тари, с тога се зими често догађају несретни случајеви, да се по њеко у води удавио.

У сами мрак стигосмо у пивски манастир, који је обрастао густом шумом. Пред манастирским ћелијама сјеђаше калуђер с њеким људима. Зачудисмо се видећи га у црним мантијама, јер у Црној Гори, осим владике и архимандрита, нико не носи мантије. Поздрависмо калуђера, а он се њекако хладно показа; не рече нам ни да сједнемо и да сами не узесмо ту слободу, могасмо доста на ногама стојати. Нико ништа не говораше, само једни друге гледасмо. Тек кад одоше они људи, рече калуђер:

„Јако, одакле сада?“

„Ми с пута, па право код тебе у Манастир,“ одговори Јако

„Па пријепо, а гдје ћете коначити?“

»Ма што збориш бога ти?« рече му Јако, »а гдје друже него овдје?«

»Ти се канда шалиш«, одговори му Калуђер смијући се и запита га, ко смо ми двојица, а Јако му срдито исприча.

Поново настаде тишина, па прозбори Калуђер:

»Баш ћу да вас примим у Манастир, али знајте, да овдје немате што вечерати«.

Уведе нас у његову ћелију, донесе каве и лијепе шљиве, која је била печена од манастирских шљива. То нас је увјерило, да је она предигра била само шала, којом је Калуђер хтио да наљути Јака.

Калуђер се зваше Теодосије Сочица. Он не бијаше Игуман, премда је старији од Игумна а Игуман га у свему слуша. Игуман не бијаше у Манастиру.

Кад се сити наразговарасмо и напричасмо, одведе нас Калуђер у »трапезарију«, гдје бијаше сто постављен. Вечера је била права »калуђерска вечера«, а вино нам замјењиваше стара *медовина*[1].

— — — — — — — — — — — — — — —

---

[1] *Медовина* се прави на ови начин: Узме се један дио прочишћена меда, а два и по или три дјела воде. Све се то успе у казан и стави се на ватру да ври. Кључајући, на површини избија пјена, која је исправице нечиста, с тога је ваља смицати. Смиче се све дотле, док се види, да више нема никакве нечисти. Тада се казан дигне с ватре и медовина се изасипе у какво буре. Сада се обиде да ли је добра. Ако буде водна надоле се још меда, од прилике, од 3% до 5%. Ако ли је добро уређена, треба је пустити да почива, Њеки је пуштају да стоји у бурету по пола године, јер што више стоји све је боља. Буре се несмије зачепити, јер је толика сила у њеном врењу, да би и најјаче буре пукло. За неколико мјесеца она непрестано ври, а док ври, дотле је и слатка, а кад се точи пјенуши у чаши као пиво. Што више траје, све више губи своју сласт, а при-

Сутра дан Калуђер нас одведе да разгледамо Манастир. Манастир је најљепши у свој Црној Гори, па и од разглашеног морачког манастира; али је пострадао за вријеме рата, јер су га Турци запалили. По црногорским уредбама, сви приходи Манастира иду државној каси, а Калуђери добијају плате, но овај је Манастир изузет, како би се што прије поправио И ако се доста поправио, скоро половина манастирског зданља још је рушевина, јер се хоће велика трошка. Сам црквени кров коштао је 4000 талијера. Народ прилаже доста и што год је потреба преноси бадава; али ипак треба доста, кад друге никакве помоћи нема.

Црква је величанствена, колико изнутра, толико је и с двора ванредно лијепа. Зидана је по плану пећске Патријаршије. Доста је велика и пространа, а зидана је од фнног и тесаног камена. Подијељена је на мушку и женску препрату, а више цркве под самим кровом има

ближује се ономе кусу, који има шампањер и кад се пије рези као и шампањер. — Медовина је Херцеговачко пиће и ту је знају најбоље уредити. У Црној Гори је праве, али неваља ништа, јер је кисела. У Боки Которској има је обилато у Рисну, а било је и на Кривошијама.

Ко је лијепо уреди врло је изврсно пиће, а и здраво. Једном мом пријатељу, кога поболијеваху груди, био је послао Војвода М. Миљанов из Полгорице неколико шиша своје добре медовине од неколико година Он је свако јутро пио медовину и осјећао је много боље. Доктор, кад је видио медовину, обишао је и запитао: »Какав је и одакле су добавили тај *ликер ?*«

Ваља да напоменем, да и ако је ово пиће једноставно и саовим просто, ипак се не смије много пити, јер може да опије човјека као вино, ракија или какво друго алколично пиће. Кад сам био у пивском Манастиру, ја сам је с Калуђером био доста попио, и она ми је тако била ударила у главу, да ми се чињело, од оног једног Калуђера, да су барем њих двојица! —

једна мала црквица, у којој се хране амапети, црквено имање и њеке старине. У вријеме Турске владавине, за ту црквицу нијесу знали но само осам најпоштенијих Пивљана и они су држали кључ тог скровитог мјеста. Врата су тог скровишта у зиду, али их је трудно опазити, притом су и столовима скривена, који су свуда наоколо у мушкој препрати.

Молерија је изврсна и добро очувана. У неколико је покварила вода, када је црква била без крова. Причаше Калуђер, да је Књажев ађутант г. Б. П. прије неколико година обећао био послати сликара, да премолује цркву. Али? — Обећање лудом радовање! . . . , Столови, који су у цркви заслужују особиту пажњу ради њихових ванредних резбина; такође и врата, која спајају мушку и женску препрату, врло су вјештачки израђена и изрезана.

Калуђер казиваше, да у оној малој црквици има старих књига, рукописа и других старина. Ми ништа не видјесмо, јер кључ бијаше у Игумна.

Причају, да су била два брата Пивљанина, па се један потурчио и постануо везиром, а други се закалуђерио и дођерао до владичанства. Везир се покајао што је урадио и потражио у брата савјета, шта да ради, да му бог опрости? Владика га посавјетује да огради Манастир у Пиви. Он послуша свог брата и огради тај велики Манастир. — Ово нам је испричао Калуђер; али рече, да се не може вјеровати, премда нам не знаваше казати ни кад, ни ко је оградио тај Манастир.

Народ јако почитује тај Манастир и долази са сваке стране, да се у-њ богу моли и обилато прилаже. Док Аустрија није окупирала Босну и Херцеговину, долазило је народа из најудаљенијих крајева Херцеговине. — Црква слави Успеније Богородичино.

Иза цркве прегледасмо башту и шуму, које су вјешто његоване. Манастир има и свој уљаник, али у простим кошницама. Уз то има и доста велики млин.

Кад све разгледасмо, замезетисмо ракију и ручасмо, па кренусмо пут Горанскога.

— — — — — — — — — — — — — — — —

Од Манастира до Горанскога нема више од пола сата.

Стигнув на *Горанско* починусмо у њеки дућан, у коме бијаше неколико људи, а сјећаше и командант црногорског кордона, командир поп Ђоко Пејовић. Међу тим људима, сјећаше један човјек крупног састава, а високог стаса; бркова великих, а очи, које стријељају; над њима се подвиле, велике веђе, које у пола крије сарук. Рукаве је у неколико засукао, а растворене прси, чисто те плашаху. За појасом му је јатаган и реворвер, а низ бедрицу крива сабља. Рекао би, да је устануо какви косовски јунак, који се пјева у народним пјесмама! На први мах га не познах, али ми лице бијаше познато, па се загледах у њега. Гледаше и он мене, па ми рече: „Зар ме не познајеш?.... Е, па знај ја сам Стојан Ковачевић.“

У том часу не знам, или сам се више упрерастио, или обрадовао!

„Зар ти?!.... Ти Стојане?!.... Може ли бити?! .... Одакле ти?!“.....

„Питај тога ту, који ме овамо позвао!“ и пружи руку пут командира, коме се не допадаше тај наш разговор. У даљем говору Стојан се био успалио и рече неколико жестоких ријечи Командиру. — Сутрадан одвели су Стојана у Никшићe.

— — — — — — — — — — — — — — — —

Потражисмо Војводу Лазара, кога нађосмо гдје надгледа грађење школе.

Војвода Лазар Сочица у најбољим је мушким годинама и у најбољем здрављу. Добро је развијен, а природа га је обдарила особитом љепотом.

У мом младом вијеку доста сам видио људи, с многима се дружио и хљеба јео. али не видјех трећег човјека, као Војводу Лазара и Војводу Марка Миљанова. Биће још људи у свијету, али заиста мало, особито као посљедњи у коме су све врлине скопчане и који је узор карактера. Далеко би ме одвело, кад бих стануо излагати дјела и врлине Војводе Лазара и добра која је починио народу; али остаје и за то времена. Доста је, да кажем да је Војвода Лазар прави Србин. Србин душом и тијелом који љуби сваког Србина, ма гдје он био, а муке и страдања ма којег Србина, његове су властите. Тиранство и неправду не трпи, па и ако је војвода, »Господини« га мрзе.

Војвода Лазар, богат је човјек и има доста свог имања; али је у свако доба готов све то подијелити или жртвовати за свој народ. Он није трговао с народом, нити је усташима продавао фишеке по 5 и по 6 новчића, него их је новчано помагао, с тога је и био уклоњен с кордона. Још ћу само напоменути, де је тражио све Херцеговачке Усташе (било их је на броју до 2000), да их њему дају и да ће се он за њих бринути, како ће презимити, а да им влада Црногорска не да̂ ни зрна жита. Влада није на то пристала! — Са свим тим, он једнако дијели овим биједним страдалницима.

Грехота је, да Војвода Лазар није у дотицају са интелигентнијим људима, а он би српски народ боље помагао. Он би се бројио међу српским меценама. Мило му је знати, што се догађа у свијету, с тога и прима „Виделo“; »Самоуправу»; »Српски лист« и „Глас Црногорца».

Нећу, да даље о њему говорим, јер би ме далеко одвело и позлиједило многе дубоке ране!

Војвода Лазар живи на Горанскоме, од кад му је зао удес уграбио све што је имао — кад му се у једном дану отворише пет гробова у које је сахранио петоро миле своје дјеце!..... Тешка то бијаше рана; али је јунак — отац, јуначки поднесе и ако му више ништа не остаде од срца. Данас има двоје мало дјеце: старију кћер и млађег сина, коме ће бити око двије године. Сину је ставио име чувеног пивског јунака *Баја* (*Пивљанина*), који је своје дворове имао у Приморју, а погинуо је на Вртијељци. Баја пјева Његуш у „Горском Вијенцу“ и народна пјесма. Јован Сундечић спјевао је лијепу легенду: „Кула Баја Пивљанина“, а у Јакшића имамо: „Невеста Пивљанина Баје“.

Горанско. ни ти се може назвати селом ни варошицом. За вријеме Турака било је јако тржиште, јер долазаше народа из Пљеваља и Гацка. Данас су сви ти путови затворени, и из поменутих крајева нико не долази. На Горанскоме има . — 4 дућана мјешовите робе, а мало више кућица, које би човјек шаком срушио, само кад би јаче ударио. Војвода Лазар труди се, да Горанко опет подигне, али трудно ће успјети, бар не, док се не измијене политични одношаји. Оградио је себи велику кућу каквих мало има по Црној Гори. Под његовим надзором тада се зидаше велика двокатна кућа за школу, а трошак око ње, половину ће подмирити Пивљани, а половину он сам. Таквог здања за школу у свој Црној Гори нема, па ни на самом Цетињу. Горњи кат подијелио је у двије велике собе за разреде, а такође и доњи у двије подијеле. У једном дијелу преградио је оџаклију и једну собу, гдје ће ђаци из даљих мјеста почивати и ноћити, јер говораше, да ће и кревете набавити. Други дио подијељен је за станове учитељима. Кућа је грађена солидно, јер су је градили вјешти талијански радници.

Војвода је настојао, да на Горанском поставе телеграфску штацију и окружно Начелство; али није успио. Телеграф је био на Горанском за вријеме рата, па су га [illegible]игли, а за вриеме посљедњег Устанка ишле су сапје из Никшића.

Горанско је сасвим отворено и вјетру изложено. Поље је стрмено, а вода је доста неваљала и мало је има. На Горанском, као и по свој Пиви, има доста развалених турских кула и каракула.

Пивљани причају, да је *Пива* добила своје име на сљедећи начин: Кад је Краљевић Марко јахао, видећи да по Пиви не може коња играти, јер су све главице, рече: „*Пи, валај* се ту више не може“, а од тог *Пи валај* да је постануло *Пива*. —

Пивљана имаће до 5000 душа, а има прилично пустог земљишта, од кад су се Турци раселили. Пивљани су, мал-да-не исти као и Дробњаци, само су од њих виши и развијенији. Начин живота и материјално благостање скоро је исто. Јунаци су на гласу, особито од последњег рата. Слободоумних су и напредних мисли. Разговарајући се с њеким сељацима у једној колиби, један рече: »Ма кад ћемо и ми бирати посланике, као у Србији?« — „Чекај побро!“ одговорих му.

Међу собом се Пивљани љубе, сложно живе и немају сеоцких размирица, као Дробњаци, а томе се није ни чудити. Какав поп онакво и село. Они имају Војводу Лазара, који се за њих брине и чува их од зла. Пресуђује им сам, без глобе и штете, да не иду по другим судовима, па да троше по њеколико дана, кући да не раде, а напокон, да не добију ништа. — Он је као брижљиви пастир, који вјерно чува своје овце.

Пивљани су гостољубиви, као и сав Херцеговачки народ, па ако се игдје изгубило оно разглашено српско

гостољубље, овдје се очувало у свом примитивном облику. У говору сваки Пивљанин обичаје говорити: „Побратимковићу мој драги“ и „Србине брате“. Кад те сретне у путу, руковаће се с тобом, пољубити и питати за јуначко здравље. Овај ми се обичај допануо и добро би било, да свуда влада. Нека се Србин са Србином љуби и грли, гдје год се сретну, а нека од нас бјежи мржња и кивња!

---

26 Августа, подранисмо, опростисмо се са Војводом Лазаром и женом му, која нам је напунила торбе, па кренусмо, како ћемо на конак приспјети у Никшић. (Од Горанског до Никшића рачуна се од прилике 12 сати пута). Ишли смо доста брзо, а у путу смо набрали дивљих јабука и крушака чиме смо гасили жеђу, јер воде нема никуда.

Око 10 сати стигосмо у *Бајово поље* и починусмо у њекој колиби. Ту смо ручали и напили се воде, па чекасмо кафу, без које нам не хтједоше пустити. У толико уђезе њека млада невјеста лијепо одјевена. На минђушама јој још црвене пантљике, а на руци прстење, што свједочи, да је тек доведена. Пољуби нам свијема руку и сједне у једном крају. Жена, која кува кафу, каза нам, да јој је то невјеста за млађим сином. Уђе и стари јој син.

„Она је скоро доведена“, рекох.

„Сада о Великој Госпођи“, одговори јој дјевер, па настави: „Довео сам је с крај пивског Манастира“.

У њеким мјестима Црне Горе, и у Пиви, чудан влада обичај о вјенчању. Кад су црквене славе под Острогом и у пивском Манастиру, скупише доста народа, па дође момака и дјевојака. Момци и дјевојке загледају се и заволе, па младић запита дјевојку, да ли пристаје, да му буде женом? Ако пристане, зовне два три своја позна-

ника и пију ракију. Њој дарује 3,6 или 9 цванцика, како ко може, па кад се сврши црквена слава он је с оним својим познаницима одведе кући. Послије два три дана зовну попа он их вјенча и тиме су све церемоније свршене, а они су »законити супрузи»! Родитељи дјевојке не знају ништа, него се чуде куда им је кћер. или од комшија дознају, да им је кћер одвео тај и тај момак. Невјеста затим оде са својим мужем у род, тамо је мало изкарају, али, по ономе „кћер је туђа вечера“, измире се и признају зета.

Као што се види само по себи, овај обичај. и ако је економичан, сасвим је ружан и с погледа правничког и каноничког. Више се пута догађало, да би који момак довео дјевојку и држао. је њеколико дана, па је послије послао с милим богом! С тога је данашњи Црногорски Митрополит Висарион Љубиша, врло паметно учинио, што је тај обичај најстрожије забранио.

Тако је и ова невјеста доведена, шта више, њу је старији брат довео за млађега, и она је пристала!!... Не зна ни ко јој је тај младожења, нити помишља, да јој може бити грбав, ром, болестан или каква наказа!

„Валај, да сам ти ја био брат, не бих ти је био узео, па да би ми глава полећела. него бих је теби оставио па држи двије!“ рекох јој дјеверу, пошто нам исприча како је довео невјесту

„Није ни он испрвице хтио“, одговори смијући се, »али га ја нагнах, јер зашто сам му старији брат?! На, за бога. како не би узео овако младу и лијепу жену?!“...

„А да је он није хтио никако узети, шта би ти радио ш њом?» опет га ја припитах, а он ми одговори:

»Узео би је најмлађи брат, а он би дувао у шаке без жене!»

»Знају ли ти родитељи, да си се удала?“ запитах ту вајну невјесту.

»Биће им ко казао. Ја ћу сада с дјевором поћи у род.«

„У зао би га час по њу, тако дошла моја сестра,« рекох јој, а они се стадоше смијати, чудећи се, гдје им ја не одобравам тај обичај.

Пописмо кафу, узесмо торбе и опростисмо се са домаћима, а невјеста истрча једно 20 корачаји од колибе, те нам поново пољуби руку и зажеље »срећан пут«.

Причају људи, да су њеки путници ишли бродом пут Задра. Кад су се већ примакли Задру, један предложи, да се добро почасте, јер им више не треба штећети храну, пошто ће сутра зором у Задар. Дружина пристаде и они се тако јуначки почастише, да не оставише ништа од хране. Али вјетар (љут можда, што и њега на почастише) дувну тако јако, да их баци натраг и они за њеколико дана не могоше стићи у Задар, а хране више нијесу имали. Одатле постоји у Приморју ријеч на Талијанском језику: „Јећимо све, сутра ћемо у Задар!« — Тако се и нама догодило. Ми смо тврдо били увјерени, да ћемо у вече стићи у Никшић, па смо све појели, што смо имали у торбама. Кад ли наш Јако сустаде, па не може ни копорнути. Шта ћемо сада? — У Никшићу више не можемо, а ево нас у сред пустиње! Ухвати нас и ноћ.

Сретосмо два Турчина Херцеговца, који иђаху пут Горанскога и с којима се бијах упознаоу Никшићу. Савјетовалисмо се, шта да радимо, јер нама није пута у Никшић, а њима на Горанско. Одлучисмо ту под ведрим небом ноћити. Бијаше изваљена једна велика буква, а прикуписмо још дрва, па запалисмо. Ватре смо имали доста, али како ћемо без воде и хљеба? — Опазисмо у близини њеку колибу. Одосмо ја и један од оних Турака, кад ли, на нашу несрећу, у тој колиби не сједи Херце-

говац, него се доселио њеки Катуњанин. У Какунском и Љешанском ријечнику нема те ријечи „гостољубље“, нити би дали воде, да виде човјека липсати пред њиховим прагом! Мене су у Љешанској нахији у селу *Парцима* мотиком имали убити за мало воде! — Еле, тај нам газда не хтједе дати воде, него стаде викати, како нема, како му је вода далеко и кад би нама дао, он би остануо без воде! Једва га умолисмо, да нам напуни један ибрик, да барем кафу скувамо, јер имасмо још самељене кафе. Куписмо мало невољна сира и платисмо га скупље, но да је био најфинији швајцарски сир.

Ниједан од нас није могао спавати, а они се Турци разбенетали, па причају до милога бога, а ми их само слушамо. Каквих ли лажи они ту нијесу казали! Каквих ли чудних прича нијесу причали, а највише о „светоме Алаху“!! ..... Ту сам ноћ, по искуству, увидио, да

„Нико крупно ка' Турчин не лаже“.

Устадосмо прије зоре са наших еластичних кревета, па кренусмо. Ми тројица Никшићу, а Турци Горанскоме. Небо бијаше облачно, и киша бијаше у изгледу, која нас ухвати у Горњем Никшићком пољу. Сада имасмо воде и сувише. Такав је свијет, а таква је и природа. Кад се што нема, жели се; постигне ли се, а оно опет прекомјерно, да је на штету. Добро вели Сима Милутиновић:

„При маломе смртник жели више,

„А под већим једва душом дише.“

Престаде киша, небо се разведри, огрија сунце и ми се упутисмо даље. Прешав Горње поље, дођосмо на *Растоке* (ријечица, која тече међу два Никшићка поља), и прешав мост, који спаја Горње и Доње поље, стигосмо у Никшић на ручак.

О Никшићу нећу да проговорим ништа, и ако сам у њему скоро три мјесеца провео. Многи су узроци, који

ме на то нагоне, а међу њима најглавнији је, што се о Никшићу сузама мора да пише, гледајући га тужног какав је. — Рекао бих, да каје њеке старе гријехове!

У Никшићу ме затече њеколико новина и једно писмо из Београда; али је све то њеко имао љубав прије мене прочитати, да се ја не бих потрудио отварајући писмо и дријешећи завежљаје новинама!!. . . . .

* * *

Ја и Андрија остадосмо у Никшићу пет дана, па опростив се с Јаком, кренусмо преко Брда и Љешанске нахије у Црницу.

Истравка. На страни 223 нагштампано је: Маѕги нема, а треба да стоји Масака нема; исто тако мјесто (*каштродину*), треба да је (*каштрадину*). — Умољавају се поштовани читаоци, да тако поправе те ријечи.

ГРАЂА ЗА КАРТОГРАФИЈУ И ЗА ГЕОГРАФИЈУ СРБИЈЕ

Познато је, да је Миленковићева карта кнежевине Србије пуних четрдесет година служила како школи, тако и нашој интелигенцији и свима надлежатељствима као једино средство за познавање облика кнежевине Србије. Из ње учили су млоги: правце планинских грана и река, правце путова као и међусобни положај и одстојања места.

Говорити о недостатцима и мâнама овог тадањег јединог учила за познавање наше домовине, дакле топографску тачност и технику саме израде ове карте, то су питања, која овом приликом нећемо у оцену узети.

Овди ће мо изнети само неке податке, који могу служити као грађа за историју саме карте Миленковићеве. Ово чинимо поглавито с тога, што ће ови податци млого што шта објаснити, те да и доцнији критичар Миленковићевог издања, млоге ствари блажије цени, но што би то иначе чинио, не познавајући околности, под којима је наш први картограф — ако смемо овом приликом тако назвати Миленковића[1] — и на који је

[1] Ја држим, да му овај придев припада. Не узевши ово значење у смислу савремених картографа. Картичару остаје, да цени квалитативну вредност његовог рада с обзиром на период времена, у ком се ова карта појавила. А. А.

начин ову карту израђивао. Ово саопштење држимо да је нужно још и с тога, што се докази (факта) за преднаведено налазе тако рећи у тајности, у рукама једне књижнице, која није баш свакоме приступна. Корисно је дакле свакојако, да се ова грађа, у колико је до сада прибрана, изнесе на јавност и да је тако учинимо приступачну ширем кругу читалаца и критичара.

Наш ђенерал Зах, који је много радио на географији Србије и српских земаља у опште, поклонио је прошле године своју књижницу библиотеци војене Академије, па је том приликом предао у нарочитом завијутку и једну картицу кнежевине Србије. Прилог наш показује нам верни снимак те картице, у свему израђену онако, како је и сам оригинал.

На завоју (коверту) забележио је ђенерал Зах оловком ове речи: „*Оригинални документ.*“ Erster Versuch einer Karte von Serbien 1830 von Milenkovisch.[1] Његов рад основ је оној карти, коју је правитељство (4 листа) издало у Београду. За тим читамо на истом завоју још и ове прибелешке Захове:

„ г. Миленковић није имао више топографског знања но као ондашњи писари сресКи. Орографију радио је литограф, како је он знао, дакле реке уз брдо.

„При свем том ова је карта онда многа имена села, брда, река и т. д. са свим за стран свет нова имена, донела, дакле ма шкандалозно израђена, опет онда била је до некле заслужна.“

На полеђини саме карте прибележио је Зах ово:

„*Миленковић* 1830. *Почетак*. Пратио је био г. капетана Котцебуа, кад је синорио Србију за време књаза Милоша.“

---

[1] „Први покушај једне карте Србије 1830 г. од Миленковића.“
А. А.

//На пенцеру је нешто на брзу руку шмандрљао\\.

У спроводном писму, којим је своје књиге и карте спровео школском библиотекару, објашњава г. Зах још опширније до сад наведене приметбе. Ево шта говори о самој карти:

„ . . . . . Прикључено један интересантан документ за историју картографије у Србији; оригинал оне скице, која је служила као основ прве карте Србије на српском језику. Како видите, г. Миленковић није знао цртати. Проче је радио каменорезац у правитељственој типографији. г. Миленковић долазио је у типографију и бајаги поправио или допунио је рад каменорезца. Као први покушај, доказ, где смо онда стали. Опет попис имена села. брда, река и т. д. заслужно је било предузеће. г. Миленковић познавајући највећи део Србије, био је одређен, да руског комесара и топографа, ондашњег генерал-штабног капетана г. Коцебуа пропрати истом, кад је српско-турско-руска комисија синорила Србију за време књаза Милоша. г. Коцебу (доцнији генерал-губернатор Пољске) није израдио карту целе Србије. него је само *точно* определио *границу* ондашње Србије. Од овога основнога документа сачинили су 4 ексемплара: за српско правитељство. за турско, за Русију (Петербург) и један за руски конзулат у Београду. Уверио сам се на лицу места, да је рад г. Коцебуа — таман, и да се подпуно слаже са ондашњом границом. Нашао сам доцније по сувој граници и мале *Умке*, од сложених камена, до саме границе. Г. Коцебу назначио је брижљиво линију границине, имена брда, река, села по самој граници или до границе, тако и с наше као и са турске стране. Знам да је после бомбардања Београда, српско правитељство тражило овај графичан документ границе ради доказа, да Мали Зворник не принадлежи Турској но Србији; но у српској архиви овога је документа нестало

него је руски конзул г. Шишкин извадио исти документ т. ј. руски ексемплар, из своје архиве и помагао је тиме нашем правитељству. При свем тим опет је фактично Мали Зворник остао у рукама Турака.«

„Пратећи г. Коцебуа по граници, г. Миленковић уграбио је прилику, да на стаклу пенцера на брзу руку паузира погранично цртање руског генералштадног капетана. Проче је г. Миленковић сам додао, како је знао, јер г. Коцебу само је неке реке и путове, од границе до внутрености побележио. Кад се је карта Миленковића израдила у типографији, министарство внутрених дела (и војених) није у ничем участвовало при издавању ове карте у 4 листа, нити ма које војено лице. Погранична карта г. Коцебуа није се издала на јавност, но ја добио сам дозволење за копирање исте . . . . . Зах.

14. Априла 1881 у Београду".

Оволико нам објашњава сам г. Зах о Миленковићевом раду, и то је историја овог првог српског картографског покушаја.

Колико ценимо вредност ове грађе за историју саме картографије, у толико већу вредност приписујемо овој карти са другог гледишта. Она нам у многоме објашњава и земљопис Србије до једренског мира, као што нам показује и просторије оних округа и крајева, који су Србији додати једренским миром. Оба ова питања посве су необјашњена. С тога нам је Миленковићев нацрт добро дошао.

Географију тадање кнежевине објасниће мо у кратко овако:

Види се, да је Србија подељена била у 11 или 12 округа; то су тадање нахије. Границе нахија обележене су на карти Миленковића, (Прилог II.) но пошто је она неправилно и местимице без сразмере цртана, то смо на другој савременој карти обележили међе тадањих нахија, придржавајући се при томе свуда самог Миленковића.

Нахије биле су ове: шабачка, ваљевска, соколска, ужичка, рудничка, пожешка, (чачанска) крагујевачка, београдска, смедеревска, јагодинска, пожаревачка, и ћупријска? или Ресава. Миленковић није оделио лео пожешке нахије од рудничке, него изгледа, да су заједнички једну нахију сачињавале, но то није било.

Цео садањи Јадар и део Рађевине припадали су Турској. Садања Азбуковина и срез рачански образовали су засебну нахију, соколску, која данас и не постоји.

Стари влах са Ивањицом и цео садањи студенички срез припадали су такође Турцима. Миленковић на овој картији не бележи нашу јужну границу Увцем него планинским венцем, равноодстојано Увцу, дакле од Торника на Чиготу и на Муртеницу планину па на изворни предео Вапе тако, да сам извор ове реке остаје Србији.

Судећи по неким тачкама, обележеним на карти, као да су постојале и неке варијанте на јужној граници. Сигурно се тек размишљало, која је од пројектованих двеју пограничних пруга боља. Питање је ваљада било, дал део Златибор са Мокром гором да припадне Србији или да нам се утврди граница самим венцем ове планине. Тако је и студенички срез омеђен као сумњив, дал да остане Србији или Турској.

Гогово цео крушевачки је округ припадао Турцима. Само Трстеник, тадања Осаница, са околином својом, припадао је нахији јагодинској. Код садањег Новог села била је тројна разкрсница од пограничних линија; простор тог села припадао је Турској.

Садањи окрузи: алексиначки, књажевачки и црноречки сасвим су били у рукама Турака. Од ћупријског округа припадала је долина Раванице Србији, а долина Црнице са Грзом Турцима. Пожаревачка нахија обухватала је и област Мајданпека и цео Пореч. Граница ишла

је венцем Мироча па мало ниже Голубиња у Дунав, те и цела Крајна припадаше Турцима.

Према томе ишла је дакле граница првобитне кнежевине Србије: са Дрине венцем Цера и даље садањом деоницом подринског округа од ваљевског од прилике до утока реке Пећске у Јадар. Одатле се граница држала венца планинског између Пећске и Белоцрквенске реке до близу Сокола. Соко лежао је у области српској, ма да је тврђава у Турским рукама била, док сва Рађевина са Јадром под турском владавином стајаше. Граница је низ Постењску реку силазила к Дрини и одатле све садањом границом до села Заовине у ужичком округу. Одатле повлачила се граница у Србију до на планину Тару, даље Шарганом и Вијогором па преко Црног Рзава у правцу на Торник планину. Са Торника повлачила се граница или на Чиготу, и око села Жељина прелазила је преко Вел. Рзава на Малић — планину или је са Торника мало северније ишла вододелницом између Рзава и Алијиног потока на врх Градину и Рожане, па негде око села Речице или Сврачковца прелазила је преко Рзава, да се приближи Клисури под Малићем.

Прелазећи код Малића или код ушћа реке Клисуре Моравицу, граница протелаза се вододелницом на Лису, остављајући драгачевску Белицу Србији, а Луку Турској. Код села Гор Дубца, који је Србији остао, скренула је граница на Чемерну планину до изворног предела Лопатнице, Дубочице и Савовине, па на Борјаново брдо и на Ђакову планину, а код села Ушћа сишла је на Ибар. Одма затим пењала се граница воделницом на Студену планину, на Савин Лаз, на Вел. Кабасице па на Крњу Јелу и одатле садањом окружном границом до на Беловик више Новог села. Даље је ишла граница до испод Новог села самом Моравом, и одма је скренула у планину, да се дохвати Гоча. Врнци и Липово припадаше Ср-

бији. Са Гоча протезала се граница вододелницом преко Љубтена и Веље главе, остављајући долину Стопањске реке Србији, силазила је граница Брезним пољем на Мораву и одатле је Морава делила Србију од турских области све до испод ушћа Црнице. Граница продужавала се брдом Ђулом на Горуновац па на Брезовицу планину, која је сада окружна граница. Планински је венац даље синорио Србију од Турске тако, да је гранична пруга ишла на Црни врх. Стол, Требуће па на Дели Јован и даље венцом Мироча до Штрбца, и туда негде силазила на Дунав, било на Казан или на Трајанову таблу. Од басена Тимока Моравице и Црнице није дакле Србији ни једна удољица припадала.

Повукли смо дакле границу прваше Србије према Миленковићевом или боље рећи према Коцебуовом нацрту.

Али и поједине нахије обухвателе су друге просторије, но што садањи окрузи држе. Тако је пожаревачкој нахији по тој карти припадао цео Пореч са Мајданпечким просторијама. Нахија Ресава (ћупријски округ) обухватала је садање срезове: ресавски и доспотовачки. Смедерсвској нахији припадали су сви они простори, који и сада тај округ сачињавају и мало уз Мораву до Брзана. Нахија јагодинска простирала се и преко Мораве, те обухваташе и Осаницу са околним селима Гоча и Веље главе и Брезовог поља, или је овај припадао пожешкој (ћачанској) нахији. Изгледа још и то, да је окружна граница са Црног врха силазила на Липар, и да је по томе Багрдан принадлежао крагујевачкој нахији.

Горња Јасеница припадала је од части рудничкој а од части крагујевачкој нахији.

Окружна је граница ишла негде од Међумужја на белосавачко поље, па на Венчац тако. да је долина Кубршнице припадала крагујевачкој нахији. а долина Мисаче са Букуљом и Врбицом (Аранђеловцем) рудничкој. Са Венчаца

ишла је окружна граница на М. Штурац како, да су Страгари припадали крагујевачкој, а изворни предео и део горње Јасеницу рудничкој нахији.

Миленковић на својој карти није на Морави одвојио рудничку нахију од чачанске, али је без сваке сумње требао и овди да повуче окружну (нахиску) границу. Рудничка нахија обухватала је још и просторије села Жупањца и Цуљковића, која сада београдском округу спадају.

Од садањег ужичког округа спадало је у рудничку нахију цео изворни предео Каменице, јер је тромеђа била на Маљену, и одатле силазила је окружна граница негде више Тучкова или више Тугача у Мораву.

Шабачка нахија нисе јужно простирала до Влашића и Мраморја планине, него само до Тамнаве, те тако су села Коцељево, Брезница а можда и Црниљево припадала ваљевској нахији.

Јужна граница ваљевске нахије простирала се до венца Маљена на Букове и венцем Повлена, а нису као сада овди делила округ речице: Лабава и Буковска река.

Миленковић на својој карти није одвојио на Турској страни ни крушевачки округ од алексаначке и параћинске нахије, нити дели ове последње две нахије једну од друге Тако исто нахије: бањску, гургусовачку и Тимок (Црну реку) обележио је скупа као један округ а остали део (Крајну и Кључ) опет уједно као један засебан округ. Границу Крајне према Црној реци повлачи онуда, куда је и сада.

Турске области, које су изван наше границе, обележио је називима: Босном, Ерцеговином, Арнаутлуком и Бугарском.

Кад смо већ у говору о административној подели Србије и Србији не придодатих шест округа, онда смо покушали, према познатим хисториским податцима, да побележимо имена свију нахија и кнежина, доцнијих округа и срезова, како су се одприлике око 1830 године затекли. На неким местима, за које смо нашли податке, ставили смо и два назива, који су пре и после овог периода један другог заменули.

На прилогу III. ова је административна подела Србије и околине побележена. Разуме се, да овај део треба још поправљати према хистор. податцима, који мени или нису до руке дошли, и у колико ови податци не означују тачно време, у ком је ова или она подела примењена. Често се мења административна подела из времена кнеза Милоша и са ранијом или познијом турском поделом. С тога наилазимо на доста необјашњена питања.

Под Карађорђем и до некле под кнезом Милошем срезови зваху се кнежинама, док их после не претворе у капетаније. Окрузи зваху се као и под Турцима нахије све до Устава од 1838 год., којим се називи: *округ* и *срез* уведоше. За Карађорђа били су у окрузима магистрати, а под кнезом Милошем најпре исправништва, затим магистрати и најпосле (1838), окружна началства.

По Миленковићевој карти видимо сав простор садашњег београдског округа у једној целини, а није подељен у две нахије: београдску и грочанску, као што је у Вуковој „Даници". Он истина одређује ову поделу за годину 1822. Вероватно је та подела још из Карађорђевог доба заостала.

По томе имао је београдски округ три кнежине: Посавину, Колубару и Турију. Грочанска нахија са две кнежине: Подунавље и Космај.

Смедеревска нахија као да је на изменце дељена у две или три кнежине: Подунавље, Јасеница и Морава(?).

Јагодинску нахију видимо под Карађорђем подељену у две кнежине: Горњи и доњи Левач (доцније Темнић); под кнезом Милошем биле су опет ове две кнежине: Левач и Темнић. Јасика је по извешћу руских официра, који су тада по Србији путовали, била варошица.

Крагујевачка нахије са три кнежине: са Јасеницом, Гружом и Лепеницом.

Рудничка нахија ма да код Миленковића сачињава једну целину са оним делом чачанског округа преко Мораве, ипак држим, да је ова река делила округе, и по томе је ова нахија имала ове три кнежине: Качер, Брусницу и Подгорину (Подгорску).

Брусница је била столица нахиске управе. Пожешка нахија (чачански округ) обухватала је и део садањег крушавачког округа, Осаоницу са околином, који део по Миленковићу изгледа, да је био саставни део јагодинске нахије. Вероватно делови ове нахије: Драгачево, Подибар и Поморавље били су кнежине. Како се зваше део око Осаонице, незнам.

Ужичка нахија са кнежинама: Рујно и Црна Гора. Садањи рачански срез припадао је соколској нахији.

Соколска нахија имала је без сумње две кнежине, али се о тој подели незна насигурно. Биће да је подељена била у кнежину: Рачу или Гор. Дрину (Заовину)? и Азбуковину. У утврђењу Баурићу била је управа те нахије.

Шабачка нахија подељена је била најпре у кнежине: Поцерину, Мачву и Посаво — тамнаву; доцније је Посавина и Тамнава свака за се образовала кнежину, те их је тако четири било у целој нахији. На једном звону у Глушцима од 1811 стоји написано: „Глушци у нахији Мачви.“ [1]

---

[1] Кад сам се пењо на звонару глушачке цркве ради триангулисања околине, преписао сам надпис са тог звона, који гласи овако:

Ваљевска нахија имала је три кнежине: Подгорину, Колубару и Тамнаву; доцније је додата и четврта, названа Посаво — тамнавска кнежина.

Ћупријска нахија звала се обично Ресава, и подељена је биле на две кнежине. једна је обухватала Ћуприју са околином а друга долину Ресаве. Имена ових кнежина непозната су нам. 1839 подељена је ћупријска нахија. пошто је ослобођена параћинска нахија од турског господарства у две капетаније: Ресавску и Параћинску.

Пожаревачка нахија подељена је била најпре у кнежине: Стиг, Млава, Пек, Звижд и Хомоље, Рам и Мораву. Доцнија је подела у кнежине: Стиг Гор. Млаву, Пек. Реку (т. ј. Пореч), Звижд и Хомоље.

У прво доба Карађорђеве владе била је засебна *поречка нахија* у коју се разумеваше предели Кључа и Крајине. Дал су ово биле кнежине или друге неке засебне области, незна се.

Оволико о подели оних просторија, који су се дејствовално налазили под непосредном управом српском.

Сад на се мало обазремо и на оне крајеве, који до 1830 год. још нису били присаједињени Србији, ма да су јој досуђени били.

Садање Подриње. или како га Нил Попов назива *дрински округа*, код Турака подринска нахија, подпаше под зворничку нахију и делило се на две кнежине: Јадар и Рађевина. Раније смо напоменули, да је Азбуковина припадала српској *соколској нахији*.

Сие ѕвона саливено при г. † влшемъ Геѡргиѥ Петровиѥ * † Церковь Главице наследник попъ Андреи, светаго келико Є' Мѵченика Геѡргіа храмъ ѵ маіѥ Мѵѵи лето 1811 М. П. **

* Звоноливац је празнословно, те ч изоставио

** Ово су сигурно почетна писмена умена звоноливца. На звону насликан је и један светац (св. Ђорђе)? (није на коњи).

Од сребрничке нахије као да Србији ништа није припадало или је можда онај мали кут од Заовине до Мокре Горе — па до Увца припадао овој нахији, па је Србији додат. Као да није постојала вишеградска нахија, јер се не спомиње.

Ове две турске пограничне нахије: Зворника и сребрничка биле су саставни део турског **вилајета Босне.**

Од сјеничке нахије припао је Србији Стари влах (Моравица). Незна се, дал је Студеница припадала сјеничкој или новопазарској нахији. Вероватно је овој последњој припадала.

Од новопазарске нахије припала је Србији: Студеница, ако ова није била саставни део сјеничке нахије, као што мало пре напоменусмо; затим је припала Србији још и Јошаница са Горњим Ибром.

Сјеничка и новопазарска нахија подпадале су вилајету *Арнаутлуку*, доцније названом *Призренском* па затим *монастирском вилајету*.

Жупа, Козник и крушевачко Моравље спадали су у лесковачку нахију, а ова је била опет саставни део *Лесковачког вилајета*

У лесковачки вилајет спадале су још и нахији алексиначка, параћинска и нишка. Тек доцније је већа политичка и војничка важност Нишу дата и до Мораве простирала се област Румелија или Урумелија.

Пошто је параћинска нахија имала две Кнежине; параћиску и ражањску, а Сврљиг и већи део Моравице припадали су бањској нахији, то је самој алексиначкој нахији остао врло незнатан, мален простор.

Даље настаје видински вилајет, коме подпадаше нахије: гургусовачка, бањска, Тимок (Црна река) Крајна и Кључ, или су ове три последње нахије сачињавале засебни вилајет са седишта у Адакалу.

Бањска нахија имала је две или три кнежине: Бањску (или Моравицу?) Сврљишку и Црну реку, или је ова за се образовала нахију Тимок, као што Нил Попов[1] наводи. Или је можда под називом округ тимочки обухватан цео Тимок и гургусовачки и црноречки?

За алексиначку нахију незнамо поделу у кнежине. Миленковић параћинску са алексиначком нахијом представља као једну целину а не као одвојене две нахије, и не дели их Моравом од крушевачке нахије.

Гургусовачка нахија имала је две кнежине и то: Тимок и Сврљиг. Последњи као да је тек доцније гургусовачкој нахији приподат од бањске нахије. Од 1833 г. гургусовачка је нахија подељена у 2 капетаније: Сврљишку и Тимочко-заглавску

Миленковић је, као што раније напомснусмо, бањску, гургусовачку и црноречку нахију (Тимок) скупа спојио у једну целину као један а не као три округа.

Црна река спомиње се као засебна област (нахија?) а видимо из горњих навода, где је Црна река заједно са Сврљигом саставни део бањске нахије, управа онако, као што и Миленковић на својој карти бележи.

Предео доњег Тимока и око Дунава видимо у разним видовима подељен и забележен.

Тако се за време Карађорђево подразумеваше под Поречком нахијом цео Кључ и Крајна, а сама долина Пореча као да није ни улазила у састав ове нахије. Тако се и на Миленковићевој карти видимо обележено један округ на доњем Дунаву и Тимоку. Налазимо опет назив *Кладовска* нахија или *Кључ* и засебно *неготинску нахију* или *Крајну*. Под кнезом Милошем видимо овај крај подељен у три капетаније: у Крајну, Брзу-Паланку и Кључ.

---

[1] Србија и Русија стр. 198.

ГРАЂА НА НАШУ НОВИЈУ РАТНУ ИСТОРИЈУ

Споменици из нашег устанка, за које су млога народна предања везана, с дана у дан већма изчезавају. Бојишта, на којима је у почетку овог столећа млога српска и непријатељска крв проливена, културни развитак народњи све већма разчишћава. Утврђења, која су на бојиштима подигнута, затрпавају се и преоравају. На млогим бојиштима већ нема ни најмањег трага ових драгоцених нам споменика. Хисторичару нестају видљива факта тако рећи у самом времену, док је он још у почетку свога рада. Војник критичар губи такођер једини ослонац, на основу ког је могао своје оцене да даје и да критикује таданњи ступањ наше и непријатељске ратне вештине, те да тако расветли млоге хисториске догађаје са узроцима њиовим, а уједно да се сам поучи о карактерним цртама наших предака.

Нахија Мачва[1] која се простираше од Саве и Дрине све до Цера, најбогатији је крај Србије са таковим споменицима. Ни у једном крају Србије нису толико чести бојеви бивени као у Мачви. Сам географски положај ове покрајине мамио је непријатеља, да у Мачву чешће упада него ма у коју другу покрајину Србије. Равно земљиште олакшало је саобраћај. Плодно, равно земљиште било

---

[1] Види приметбу на стр. 268—269

је прилично насељено и производило је довољно ране, да се војска може издржавати. Млога утврђења на босанској обали и дугачка граница Дрином са млогим адама олакшавала је непријатељу, да по вољи бира и мења прелазе част ближе Рачи или ближе Ђешници Зворнику, а свака прелазна тачка давала им је готово подједнако дводневно одстојање до првог одморишта, до Шапца.

Турској је царевини лакше и брже било, мање побуне у Србији умирити са босанским спахијама и са њиовим момцима, које су морали спахије сами прикупљати, Они су тако рећи па први миг из Цариграда свакад спремни били за обичну малу војну, док међутим војска из Азије и из Цариграда често месецима пешачише, док стигне до српске границе.

Непријатељ ипак није могао сасвим произвољно да бира прелазе на Дрини. Види се, да се обазирао на лакши начин самог прелаза, те с тога је најчешће прелазио преко аде Бујуклића и преко Салашке аде. Обе ове аде од природе су сасвим противног облика за прелаз удешене биле но што су данас Главни ток Дрине текао је поред једне и друге аде босанском страном, док су Србији окренуте ивице ада омеђене биле старачама, т. ј. старим, напуштеним дринским коритом. Сад је дошло време, где је Дрина опет променула ток. и она протиче нашом страном а са босанске стране налазе се Старачо и тако смо се ми 1876 године користили лаким прелазом Дрине на Бујуклића ади. Као да је и природа удесила неки ред, по коме аде пребацује част комшији час нами, како кад коме треба.

Али прелазили су са мањим одељењима и на Шепку, код Ђешнице као и на другим местима.

Поред ових, природом обележених прелаза, водили су турски заповедници рачуна и о самим месним сметњама Мачва. Тако рећи не проходиме шуме и млога бла-

тишта упућиваху их, да се и у овој равници држе само главних путова.

Главни пут за везу Босне са Шапцем ишао је тада из Бељине преко Бујуклића аде на Бадовинце; одатле преко садањег Клења и Дубља до испод Слепчевића, и даље крај Сокине меане за Шабац. Овај је пут сада сасвим занемарен и напуштен, ма да је важнији од сваке друге трасе мачванске путне мреже, и њиме се сада служе само нека села, нарочито један део села Дубља за долазак у Шабац.

Правац овог старог друма у свези са згодним прелазима на Бујуклића ади објашњавају нам узрок бојева, коју су бивени код Клења и три пута код Дубља; затим и прелаз Чупићев преко Дрине, да бије бој на Главици; бој код Салаша црнобарског[1] и у Китогу. Сви ови бојеви (на броду 7) бивени су на или близу главног пролаза за Шабац. За чување тог пролаза подигао је Чупић редут на Бујуклића ади, од ког се траг и сада познаје, а на састанку тог пута, на Прудовима најудобније је било Турцима, да приме Чупића, кад су га мачвански кметови издали. И кнез Милош је на истом месту излазио на састанак са Марјаш пашом. Види се дакле, од какове је важности био пут, који је из Шапца водио на Дубље и Бадовинце за Бељину.

Овом главном путу упућивао је доста знатан део саобраћаја још један огранак од Љешнице. Њиме је долазила трговина од Зворника, Шепка — Јање и из Јадра и Подриња у поље, гди је доцније насељено село Клење Он се састајао са главним мачванским друмом, те је тиме избегао, да око Штрковца прелази Јерез и да прелази код Петловаче непроходиму густу шуму, од које и сада јошт оке Јереза и код Слепчевића стоје тра-

---

[1] Тада се звао Али-агин Салаш.

гови. На овом су огранку бивени такођер бојеви, а то су: код Лозница, Љешнице, Н. Села, Прњавора и Чокешине.

Поглавито у интересу трговине са Босном ваљало би понова отворити овај напуштени друм на Дубље — Бадовинце, јер је и најкраћа и најудобнија веза Шапца са Бељином. Садањи пут преко Раче за Бељину дужи је од овог старог друма за 10—12 километара. Уз то има садањи пут и ту мâну, што је сав део доњег тока Дрине и с наше и са босанске стране и најобичнијој поплави изложен, и тиме се саобраћај често прекида. Напротив Бујуклић ада, и простор до Бељине плаве само ванредне, велике поплаве, које се ређе јављају.

Без икаковог узтезања могао би се сам рачански ћумрук преселити у Бадовинце или на аду Бујуклића, ако не би хтели овди нарочити нов ћумрук установити.

Цео је ток Дрине код Бадовинаца на нашој страни, и тако би се ту врло корисно могао поставити пловећи — понтонски — мост, који би се и исплаћивао од знатног саобраћаја са Босном, а олакшао би и саму трговину.

Разне околности нагањале су Турке, да изузетно по некад покупају пролаз за Шабац другим, споредним путовима. Заседе на главном дубљанском путу или други подобни узроци приморавахy их на околишење. Но за тај обилазак морали су безусловно да бирају сушне године, иначе неби могли проћи кроз низ непроходимих блатишта и између бара.

Тако их виђамо једном приликом, где су прешли на салашкој ади (код ушћа Дрине)[1] па преко Црне баре скренуше на Баново поље и пољем, гди је доцније насељено село Раденковић, да се кроз блатишта тако зва-

---

[1] По Милићевићу (кнежев Срб. стр.) прешли су код Бадов. преко Дрине.

не *Пресеке* провуку између реке Засавице и Битве. С тога се Чупић и утврдио на Пресеци, на ивици ноћајског поља[1]. Избор положаја врло је згодан. Узвишен басамак, одсек на 4—5 м. над низијом, коју блатишта покривају, те олакшава преглед до Раденковића, у колико су тадањи лугови преглед у опште дозвољавали. Узан, мали фронт (дужина 250 м.) олакшао је држање овог положаја са малобројном војском. Наслањао је оба крила на непроходиме две препоне (десно крило на Засавицу, лево на Битку.) Непријатељ морао је пред самим овим положајем да се провлачи кроз теснац — између бара — једном једитом, дугачком колоном. Избор је положаја био дакле отличан

Но Турци покушаваху, да овај згодан српски положај обиђу, те су од Црне баре скренули Парашницом — где је засео био Зеко са својим голићима — на Банов брод, и поред Саве на село Равње, у намери, да кроз села Гор. и Доњ. Засавицу дођу до Ноћаја, тако рећи да обиђу бару Засавицу и да изађу уједно положају пресечком у позадност, па да продуже пут за Шабац, било крај Саве, или ма где кроз Мачву. Али и ту су у самом Равњу готово на онако исто згодан српски утврђени положај, као на Пресеци, наишли.

Код Равња приближила се Засавица до Саве на 500 м. Овај пролаз између ових двеју река или препона затворили су наши шарамповом, те је тако ваљало Турцима и овди пролаз силом отварати, што су и учинили. Тако је на Равњу бивен бој, који се често спомиње у нашем народном предању још и као „бој на Засавици,“ без сумње због оних млогих жртава, које на два три места напунише Засавицу, а можда и с тога, што село Равње тада још није било на том месту груписано.

Од свију до сада споменутих утврђења Мачве само се још незнатни остатци виде.

---

[1] Отуда Чупићу прилев „Змај од Ноћаја“.

Траг Чупићевог редута на Бујуклића ади види се још прилично. Профила био је врло слабог. Грудобран могао је имати 1 м. висине и толико јачине у венцу. Према томе је и незнатан ров био. Овај је редут без сумње служио за чување прелаза Турака на Дрини.

На Дубљу изчезао је готово сасвим траг утврђења. Још један угао — без сумње ћопше од четвоространог редута — види се у једној ливади, но по њему неможе се много судити о форми самог утврђења. Већи део оног простора, на ком су била утврђења, оре се, па су и шанчеви сасвим преорани и поравњени или сеоским зградама заузети.

При избору Дубљанског положаја у равници и близу друма сигурно се рачунало и на Битву као препону, јер она је пред самим положајем. Онда је и Битва имала свакад воде, јер околина била је шумовита, па су извори били јачи. Види слику.

На Пресеци сасвим се добро одржала форма утврђења са профилом, само су нестале табле топовске, но могуће је, да њих није ни било, него су топови могли и са природног земљишта преко грудобрана пуцати. Дал су у том случају какови ровови или други заклони били за ниже стајање и за заклон топција, неможе се рећи, јер се околина оре, па би и незнатније неравности давно преоране биле, да се сада и не познају. На том су положају била свега два топа, и то на нашем десном крилу.

Грудобран нисе држао саме ивице висоравња, него је повучен као права линија. Тако је средњи део био сасвим у низи, и брисао је ближњи простор саме долине, док је ватра оних делова утврђења са висоравња могла боље да дејствују на даљину.

Профил је опет као обично код свију тадањих утврђења око [1] м. висине и толике јачине грудобрана. На

[1] Квадрат од прилике са 25 м. другим странама. Види слику...

ивици висоравња (на брду) не види се, да је земља за грудобран из позадности — иза грудобрана — узета, или је можда и тај траг зуб времена уништио.

Чисто би вољан био, да тврдим, да је име *Пресеке* тек из времена нашег устанка, кад је дакле на том месту Турцима пут *пресечен*, поникло, а то вели и народно предање.

При оцени овог пресечког положаја ваља на уму имати, да је тада ово једини прелаз преко Битве био. Из Раденковића водио је пут као и сада на Глушце, али стари опкопи, који се и сада виде око глушачке цркве, и за које народно предање вели, да су мађарски, вероватно су и наши држали, те доминирајућим положајем сметали пролаз на Битви и око Провалије преко маленог моста. Глушчани су за време устанка насељени Херцеговци — (Граховци). Но ипак видимо раније (1806), где Турци једном покушаваху пролаз на Глушце, те је бивен бој између Богатића и Глушаца и једном су одступали. Шеварице и Дреновац били су у опште опаки по Турке. Од саданњег пасипа преко Битве из Глушаца за Ноћај и од Ноћаја преко Скеноваче за Узвеће, једва да је било каковог трага.[1] С тога је непријатељ приморан био, да пође Пресеци, па кад и ову нађе затворену, он се још даљим околишењем упути Равњу.

Тим обилажењем утврђених положаја и напуштањем главног друма, да се страппутицама служити, даје се изводити, да је то колона непријатељска малена била, и ојачана ваљада новим подкреплењем, тек пошто су десетак дана без успеха пред Равњем стајали и узалуд покушавали пролазак.

---

[1] Ма да народ прича, да је први насип код Глушаца преко Битве за ноћајски пут тек 1848 први пут покушан да се подиже, баш сам положај тако званог мађарског шанца код Глушачке цркве показује, да је он више подигнут, да брани овај прелаз а мање за чување пролаза од Раденковића.

И на Равњу је шарампов подигнут у правој линији са Саве к Засавици, и имао је исти профил као и грудобран на Пресеци. Као већи део мачванских села, тако је и Равње тек доцније (1835 до 1837). понова насељено (шорено) из разних засеока, који су по целој нахији растурена била. Засеоци ови имали су обично само по неколико кућа.

Од бојева на Равњу и на Пресеци заостали су и неки називи предела Тако се зове место Ваљевац. гди су Ваљевци, који су били около барâ Битве у збегу, у страху од долазећег непријатеља, нагрнули на Засавицу, гди је најшира и најдубља. Из реке израсла Трска навела их је ваљада на помисао, да је ова бара ту плитка, те су се млоги удавили.

У кључу Засавице, у тако званом Врбовцу били су у збегу Рудничани. Они нагну бежати к Сави, и на тако званом *иреком иуту* прегазише Засавици. И њих је доста изгинуло у води, али далеко мање него Ваљеваца, јер је на *иреком иуту* Засавица млого ужа и плића него према Ваљевцу (на *Пресеци*)

После пада Равња Турци су секли немилосрдно све, шта су уз пут и по луговима лево и десно од пута живо нашли. У засавичком кључу *Требљсвине* истребили (посекли) су све до последње душе. Они пак, који су се заклонили у *Батвама*, срећно су прошли (батлије), с тога је и названо то место Батве.

Предања о распореду наше и непријатељске војске као и о току бојева сачувала су се, али су често противуречна. Ваљало би дуже време пробавити на лицу места и проучити на самом земљишту, које је предање као највероватније.

А. Алексић

ПАВЛЕ КУСТУРИЋ

СВЕШТЕНИК ВЛАДИМИРАЧКИ

(РОЂЕН 1830 А † 23 ДЕКЕМБРА 1881)

—

Павле Кустурић родио се године 1830 у селу Заблаћу, у округу шабачком. У то време кућа Кустурића бејаше и имањем и уважењем чувена на далеко. То је била једна од оних великих, богатих српских задруга које се данас находе само у причама.

Доцније се та задруга растурила; изделила се, осиромашила; и сада од ње једва да има две три главе које су се изгубиле у сиромаштини и у забораву.

Павле је свршио основну школу у селу Накучанима, за тим полугимназију у Шапцу, и богословију у Београду (1850).

По свршетку богословије, постао је учитељ у *Недељицама*, у округу подринском.

Године 1853, Јула 20, Павле се запопи, и добије нурију у селу Владимирцима.

Поп млад, здрав, образован, паметан и доброћудан; попадија млада, здрава, лепа: дечица напредна, весела; нурија имућна — слика једне срећне поповске куће, једнога раја на земљи!

Тада је поп Павле светлио и својим разумом, и својим владањем, и својим оделом. Он беше свештеник у цркви, наставник у животу, и, врло често, суђ у народу. Толико се ценила његова памет, његова побожност, његова наука, његова правичност.

Та лепа својства достојно оценише и власт црквена и власт државна. Поп Павле, још за младости своје, поста *почасни члан шабачке јепархиске конзисторије.*

Али Попа Павла на један мах снађе велика несрећа; несрећа од које нема веће за српскога попа на селу. Њему помреше деца; за децом умре му и попадија!

Поп Павле оста млад, сам самцит у овоме свету који је тако брз да оговори и оклевета, а тако тром да утеши и помогне!

Српски језик изрекао је одавно: „*Нема већег бошца од попа удовца*“!

То је изрекао онај светли народни разум, који види далеко и у дужину и у ширину, и који свачем зна своје место и своју меру.

Али поред тога светлога разума појединаца, колико гамиже сићушних разумића којима је видик ужи од педи, а злоћа шира од мора! И некад ови ситни разумићи, ова гмиза слабости и

злоће тако узавре, да би човек помислио: море, па то и јесте глас народнога разума!

Они који, на услов Христов, не би јавно смели први бацити камен на жену грешницу, из прикрајка, из своје згоде и задовољства, имају и времена и јунаштва да протерују јаднога попа удовца. Нико од њих не ће да упита:

— Ко ти, попо, рубине пере? Ко ти, уморну, постељу стере? Ко кући твојој хлебац меси?

А пуно их је који се граде чувари образа и поштења, и који, у томе што удову попу приступа једна женска глава, опет родица његова, нађоше пропаст хришћанској врлини, осетише смак свету!

Поп Павле, на измаку дана својих, испи до дна чашу горчине од овога живота!

Једнога дана, још за добра здравља свога, Поп Павле Кустурић дође у шабачки окружни суд, и изјави последњу своју вољу:

Већину свога имања остави он оној души која га је, за горких дана његових, у овом злобном свету, погледала и подворила.

Осем тога, рече он:

„Двадесет и пет дуката нека се узму из мога имања, и нека се даду Одбору Чупићеве Задужбине на ону цељ, на коју се троше Чупићеви новци“.

Поп Павле премину 23 Декембра 1881.

Суд округа шабачкога. по Павлову тестаменту, и према закону, расправи његову посмртнину, давши сваком своје.

Одбору Чупићеву суд је послао 25 дуката ћесарских.

Одбор је одлучио да те новце употреби на оно на што је рекао завештилац.

А Завештаоцу који је, у сред немилих прилика, угледао се на племените претходнике, и сетио се српске књиге, одбор вели: *Бог да прости Попа Павла Кусгурића!*

М. Ђ. Милићевић

ЈЕДНА ГРЧКА ПЕСМАРИЦА О СРПСКОМ УСТАНКУ

1804 ГОД. И ОНА ИЗ ОНОГ ВРЕМЕНА

Године 1807 печатана је у Пешти, код Матије Тратнера, под нешто крупним и недоликовним насловом; „Историја Славено-Срба, састављена у политичким стиховима,[1] и т. д“ једна песмарица на грчком језику, о устанку Срба под Карађорђем, и о њиховој борби са дахијама и Турском царевином 1804 до 7 год. Књигу је писао неки *Триандафил Дука*, а посветио је свом пријатељу *Петру Ичку*.

Ко је био Петар Ичко, или, како су га савременици његови звали, Ичкоглија, сваком је, надам се, добро познато. То име и ако туђинско, светли на првим листовима наше, народне, нове историје, међу именима оних горостасних јунака из Шумадије, што у првим годинама овога

---

[1] *Ἱστορία τῶν Σλαβενο-Σέρβων συντεθεῖσα διὰ στίχων πολιτικῶν χάριν τῶν ὁμογενῶν φιλοϊστόρων κ. τ. λ. Ἐν Πέστῃ* 1807.

О политичком стиху вид. Fauriel Chants populaires de la Grece moderne p. xiij. „A l'hexamètre on avait substitué ce que l'on appelait le vers *politique*, vers fondé sur un principe tout autre et beaucoup plus simple. On a des preuves certaines que, dés la fin du XI-e et dans le coûrs du XII, les vers *politique*« etaient employés dans presque tous les ouvrages de poésie, dans ceux même écrits en grec ancien“.

Овде, у овој песмарици, *стих политички* не значи друго што, до стих са сликом.

века потегоше да сломе ланце турског ига. Човек великих искустава, зналац многих језика, а вазда ношен нежним човекољубљем, Петар Ичко био је велики трудбеник на раду српске слободе[1]. Још пре устанка од 1804, он је, бавећи се у Земуну и Београду, као трговачки агенат, чинио Србима доста добра. За Хаџи Мустаја говорило се, да би у свом пашалуку ретко што важно предузимао а да се најпре не посаветује с Ичком. У тим приликама, и у конаку Хаџи-Мустаја, упознао је се он с многим српским кнезовима и знаменитијим људима; а кад су дахије завладале у Србији, и Срби се латили оружја, онда је Петар Ичко остао међу Србима; помагао им својом пространом памећу и чинио им знаменитих услуга. Да, он је, колико се судити може по оном писму, о ком говори прота Матија[2], да је осекло главу Алекси Ненадовићу, још пре 1804 год стајао у договору са неким српск. кнезовима, како би се организовао устанак на дахије. Кад оно босански везир Бекир паша беше одређен, да уђе у Србију и расправи размирицу Срба и дахија, Петар Ичко ишао је с другим избраним кнежевима предањ, да му објасне стање ствари у Србији; зашто је раја устала на оружје, и шта она тражи?[3] А кад се, 1806 год. почеше на границама Србије спремати силне војске, да, са свију страна, нагрну на њу, онда су српске вође одрелиле Петра Ичка, да иде у Цариград, те да код Порте буде тумач српских патња

---

[1] Симо Милутиновић зове га „Петар Ичкоглија српски базрђанбаш, и има три песме о њему и његовом раду: „Славоташност". „Спасеније Ичка" (II срб. стр. 102 и 133) и „Качества Петра Ичкоглије" III срб. стр. 40. Он је био родом из Бугарске, из Катранице. О његовој меланхоличној смрти треба читати ту, последњу, Симину песму.

[2] Мемоари стр. 54. Милићев. Кнежев. Србија стр, 378.

[3] Прота Матија не спомиње Ичка али Ичков пријатељ Трианда-фил то изреком тврди.

и жеља. Својим великим познанствима и умешношћу, он је успео, да је Диван онда, после победа српских на Мишару и Делиграду, пристао да се помири са Србима по условима какве су Срби само желети могли. На жалост, да ли због непослушности турских паша, нарочито румелијског валиса, Ибрахима, да ли, што се Порта сама наскоро покајала, ферман којим се одређује и утврђује погодба са Ичком не оствари се, али је тај уговор остао Србима дуго као нека идеална мета, којој су они у својим преговорима с Портом нагињали[1]. Ради остварења углављене погодбе, Петар Ичко ишао је још једном у Цариград, одкуда се вратио одмах, после освојења Београда 180., кад су ствари рата већ биле узеле толиког и таког маха, да се више није могло ни мислити на какав споразум Срба и Турака.

Ето, тим и таквим радом, Петар Ичкоглија остао је и остаће вазда у памћењу народа српског, а као трудбенику на делу српском и ова песмарица посвећена му је. Но ко је био Триандафил Дука? Ко је био тај добри човек, ког је борба Срба за своју слободу толико очарала, да се латио, да у песми прославља њихова јунаштва?

Данас се већ више нико не сећа тог имена. Оно се заборавило, као што је и књижица, на којој је записано, заборављена. Песмарица та, и ако је излив чисте и поштене душе, није могла остати у памћењу Срба, јер није на њиховом језику а није прихваћена од историје књижевне јер није дело каква већега песничкога талента.

Колико се из саме песмарице дознати може, Триандафил Дука био је родом из Костура у Македонији, а доселио је се, на више година пре устанка српског, у Зе-

[1] Ranke's Serbien und die Tuerkei p 105 кнез Милош је слао депутације (1816) да раде на остварењу «Ичковог мира» вид. В и Н. Петровићи Грађа за ист. Срба стр. 46.

мун, принуђен, на сву прилику, да због зулума турског остави своју отаџбину. По једном пасажу у песмарици могло би се изводити, да је неко време живео и у Србији и да се бавио трговањем. Он је био човек осредњег образовања, али је био ватрен патриота, у смислу оном, како се та реч у оно време разумевала. И реч патриотизам на Балкану има своју историју. Народи балкански, пожртвовањем и крвљу извојевали су неколико независних државица, али су пренебрегли да очувају два велика добра што су стекли, док су били сви под турским игом, а за којима ће, тврдог сам убеђења, у најскоријем времену почети јаче жалити. Та два добра, била су: убеђење, да је ствар једног племена, ствар свих других племена и убеђење, да је у јединству религиозном балканских племена јак услов за свеколики, политички заједнички рад. Та два убеђења била су онда садржина речи *патриотизам*. Таквог је патриотизма био и Триандафил Дука.

На неколико година пред српским устанком, шапутало је се од уста до уста међу племенима балканским, пророчанство неког побожног владике, да ће 1804-та година бити знаменита за хришћане балканске; да ће те године, на неком окуту европске Турске букнути пламен слободе, те ће и стране народе изненадити својим сјајем. Зато, кад се зачу тресак од пушака и задимише турске карауле и паланке у Шумадији, сваки се сећаше тог пророчанства и обистињење једног дела његовог увеличало је веровање у други део његов. Ко је био јунак и могао, полетео је са шарком пушком чак из албанских гора и крајева Охридских, да се, у редовима српским, бије с душманином свог племена; ко није могао пушку носити и на бој изаћи, тај је испраћао лепе жеље и наде јунацима у Србији. Скромни изгнаник из Македоније, у Земуну, Триандафил Дука, прихватио је гусле, да слави српско јунаштво; да својим суплеменицима докликће пример, како

се ваља жртвовати и борити за слободу. Песму своју почиње он хвалом Богу. што је удостојио његове сународнике и друге хришћане балканске, презиране и растериване од Турака, да дочекају и славе устанак и јунаштво српско[1]. Убеђен да ће покрет у Србији бити велики и важан, Триандафил Дука, почео је певати кад је и устанак почео. Како су ствари у Србији текле, тако је и његова песма текла. Успеси српског оружја и српске мудрости одјечу одмах у песми Дукиној, у радосним усклицима; а кад српској ствари загрозе веће опасности, као оно кад се 1806 год. чу, како се силне војске спремају у Румелији и Босни, онда и песником овлада зебња; он почиње страховати, тужити и, узнемирен баца своје перо и рукопис, па трчи у Београд да види, како Срби гледају у очи опасности. Како после. радостан и пун уздања у успех хришћанства, наставља своју песму, кад се уверио да Срби пису малодушни, да се брзо и добро спремају да дочекају непријатеља. Онда му сузе од радости теку[2].

Триандафил Дука је, судећи по тачном исписивању српских имена и речи, разумевао наш језик. Он је био у добром познанству са многим, за оно време, важним Србином. С Петром Ичком и Стеваном Живковићем био је пријатељ. Преко тих познаника и пријатеља он је могао стојати у току ствари у Србији. По кратким карактеристикама оно војвода што спомиње. види се, да је те људе — једва ли само по чувењу — добро познавао. У опште

---

1 *Δόξα νὰ ἔχει ὁ θεὸς, μεγαλη του η χάρισ*
„Ὁ'ποῦ ἠξίωσε κ' ἡμᾶς σὺν τοῖς λοιποῖς τὲ ἄλλοις
„Ἡμᾶς λέγω τοὺς Χριστιανοὺς καὶ καταφρονημένους
„Ἀ'πὸ τὸ γένος τῶν Τουρκῶν και διασκορπισμένους
„Νὰ ἰδοῦμεν νὰ δοξάσωμεν ἐν ταπεινῇ καρδιᾷ
„Ἐκεῖνο ὁποῦ ἔγινε μέσα εἰς τὴν Σερβία.

2 *„Ὀ'λίγον σχεδὸν ἔλειψεν απ' τὴν χαρὰν να κλάψω.“*

о догађајима у Србији, од 1804 до 1807 год. о ратовима, размештају војска, војничким стратагемама, говори Триандафил Дука као човек, који је — с малим изузетком — о свему добро извештен; зато и његова песмарица, и ако јој је песничка страна незнатна, може бити за нас занимљива. У њој се може пропабирчити нешто бележака корисних за историка. Поред те важности његове песмарице, ради које се поглавито о њој овде и говори, свакако је и то занимљиво, да се нашао један сународник другог храброг балканског племена, да јунаштву српском пева пре, него што је зајекнуо, о истој теми, крупни глас српског Камоенса. Дукина песмарица била је, за неко време, доста популарна у овим нашим крајевима. За неко време, у варошима српским у Војводини, грчки се језик јаче учио; нарочито се од образованих трговаца и трговачке омладине тражило знање грчког језика. Тај сталеж био је читалачка публика и те песмарице; али један од најзнатнијих њених читалаца био је сам Симо Милутиновић. Да ли нашем великом песнику није, из те скромне Дукине песмарице, синула прва мисао, да опева дела и јунаке из устанка?

Виктор Иго вели једном, да су му, често, прве мисли за његове велике и важне песничке радове, долазиле из скромних и заборављених књига које је на шетњи, по обали Сенској (у Паризу) у антикварским долапима налазио. Зар није и нашем Милутиновићу Дукина песмарица могла тако послужити? На овакве мисли наврађа ме то: што међу песмама Дукиним и неким песмама Симиним има, *по садржини*, велике сличности; што неколико песама код Дуке и Симе имају једне *исте наслове*; што неколико песама код Дуке и Симе (II-га Србијанка) иду по *једном истом реду*; што се песме о неким догађајима (нпр. о Мишарском боју) које Дука не опева ни код Симе у том реду не налазе него на другом месту Србијанке; и

на послетку, што се и код Симе и код Дуке у главном *догађаји*, а не јунаци, опевају. Ну, погрешио би сваки, који би из овог што наводим, изводио, не упоређујући сам Дукину песмарицу са знаменитом Србијанком, да је Симин дуг Трандафилу Дуки велики. Ни пошто тако. Да не говоримо о песничкој, вештачкој страни „Србијанке" којој је грчка песмарица недостојна да се прикучи; ни по обиму, ни по јасноћи и детаљности оних ствари о којима обојица говоре, не може скромну Дукину песмарицу нико уздизати на висину „Србијанке" Милутиновићеве. И од нас је таква мисао далеко. Све што бисмо смели рећи, ово је: да је се Симо, при опевању неких догађаја из устанка *живо* сећао песмарице Дукине, и да га је, *на сву прилику*, Дукина песмарица опоменула, да догађаје устанка опева.

Песмарица Триандафила Дуке писана је новим језиком грчким и то онаквим, каквим говоре људи неучени. Она има 24 песме а штампана је у 8-о на 124 стране.

Ја ћу исписати наслове песама и узгред цобележити оно, што ми се чини, да може за кога бити занимљиво. Сматрајући свој задатак само као задатак референта, нећу се упуштати у какво критиковање оног што песник прича. То, ако ове скромне белешке заслуже, може бити дужност другога.

I песма, у Дукиној песмарици, носи наслов, *О божанском провиђењу*, стр. 5—13.

У њој је говор (без икаквих детаља) о зулуму дахија у Србији; о устанку Карађорђа и његових другова; о нападу на чифлике и убијању субаша; о судару Аганлије и његове пратње са Србима (у селу Дрлупи 11 и 12 Фебр. 1804); о дахијском покушају да Србе, посредованјем митрополита умире. План је, вели се у песми, био, да најпре угуше буну, па после да све знатније људе поубијају; о састанку Фочића и Митрополита са српским изасланицима у Јагодини. Срби су,

вели се у песми, послали на тај састанак оне. што су највише патили од Турака. Митрополит је говорио српским изасланицима, да се умире; да оружјем неће постићи оно што желе, него умирењем и послушношћу. Срби су свом владици одговорили, са сваким поштовањем, да се више турски зулуми не могу сносити, и позвали су се на самог Фочића да посведочи, каквих су им зала дахије починиле. Тада је Фочић устао, „Рајо умирите се, све ће се поправити како сами желите. Идите вашим кућевним пословима а даље оставите нама" После тог разговора остало је још, да изасланици известе народ, шта је говорено.

II *О повратку Фочића у Београд* стр. 13—17.

„Тако је на истоку Србије мир уређиван а није се знало под каквим условима".[1] На Западу, иза Колубаре, истом ће се доцније о том договору у Јагодини дознати. Ради потреба војених дошао је старешина тог краја — Јаков, у Земун (као што се из мемоара Протиних зна, није Јаков него је сам прота Матија тада ишао у Земун) и ту се састао са бив. чиновником Хаџи Мустаја, Дели-Ахметом. О том састанку Јакова (или проте) с Дели-Ахметом нешто је друкчије причање у песмарици Дукиној од Протиног причања. У опште посао Дели-Ахметов је у Србији, по песмарици, био много важнији него што се обично узима. Тако се у песмарици вели, да је Дели-Ахмет сам потражио Јакова у Земуну кад је чуо за његов долазак; да се побратимио с њим и уговорио, да заједно ратују дотле док не истребе дахије; да га је Јаков узео са собом и спровео с почастима Карађорђу; да су се Карађорђе и српске војводе договарали с њим о миру уговараном у Јагодини, *како ће га покварити* и како ће

---

[1]) „*Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ εἰρήνην ὀργανίζουν*
„*Οὐσίαν ὑποθεσέως ποσῶσ δέν ἐγνωρίζουν*

истребити четири дахије које су узрок свему злу Дели-Ахмет се понудио Србима, да као посланик њихов иде у Адакале Рецеп Аги, да га моли, да пристане на српску страну, јер се знало и за њега да је на дахије смртно мрзео. Срби су примили ту понуду. Затим се, у договору с њим, реше, те напишу писмо дахијама, у ком им изложе да ће цео народ пристати на мир, само, ако му се утврде какве гарантије.

»*Καὶ τοὺς Νταΐδες ἔγραψαν, ὅτι τὸ γένος ὅλον*
»*Εἰς τὴν εἰρήνην πείθεται, ὅμος μὲ κάποιον ὅρον*

Ради преговарања о тим гарантијама и условима под којим би се мир углавио, договорили су се Срби и Турци да се састану у Земуну. Тај састанак није донео ни каква споразума, што песник приписује надутости Турака и неупутном понашању старог Фоче, који захтеве и жалбе Срба није друкчије сматрао него као захтеве ајдука. Тај састанак (10 Маја 1804) и преговори детаљније су описани од очевидца — проте Матије.

Дели-Ахмет је после неког времена отишао у Цариград, где је, као што се зна, с другим неким спахијама Турским и с кнезом Рашковићем радио у корист Срба и тумачио на Порти, да треба држати страну Србима. Али се у песмарици Дукиној спомиње још нешто о Дели-Ахмету што нико други не спомиње, а то је, да је његовим посредовањем одмах у зачетку буне, углављен неки споразум с Турцима ужичким, по ком Срби неће нападати на Ужице, а Турци тамошњи неће чинити никакве сметње српским покретима; и да је Дели-Ахмет, за неко време, остао у Ужицу да буде чувар тог уговора. Ако је доиста каква споразума било међу Србима и ужичким Турцима, онда је тај споразум трајао до свет. Илије 1805 год.

III *Срби објављују Турцима рат* стр. 18—24.

Оно што се опева у овој песми, опевао је Симо Милутиновић, у песми „Призив Гушанца“ (срб. II 70.)

Само се у Дукиној песми вели, да је Карађорђе чекао Кучук Алију код Крагујевца, намеран да га у ту варош пусти, па га после опседне; да је код Крагујевца разбио његову чету(600 људи) а Крагујевац спалио; да су Срби и Параћин, докле се Кучук Алија пробио, спалили и Турке отерали пут Ниша где су се састали с Гушанцем. О предусретају Гушанца у Јагодини, где Турцима као што Милутиновић пева

» . . . . . шћаше кускун пући,
»Да М....не гњили не попузну
»Са свог мјеста те се испуштише
»Из такове како нигда клопке

говори и песма Дукина, али се у њој поступак оног кнеза квалификује као хотимично издајство због чега је и кажњен. О нападу Чарапићевом на Гушанца и Кучук Алију на Лешћанима код Авале, пева се код Дуке онако исто у тону хумористичном као и код Симе.

IV *Прво маршираше Срба на Београд, Смедерево и Шабац, и опсада тих градова* стр. 24—26.

У овој се песми говори о оном споразуму са Ужичким Турцима и о Дели-Ахмету:

»*Χώρα καμμία δὲν ἄφίκαν* (Срби) *ὁποῦ νὰ κατοικοῦσαν*
»*Οἱ Τοῦρκοι μὲ τοὺς Χριστιανοὺς μαζὴ δία νὰ ζοῦσαν*
»*Αλλὰ μόνον τὴν Ὀυζιτζαν ὅτ ἔιχον συμφωνήσῃ*
»*Ποσῶς γία νὰ μὴ ταραχθῆ ἀυτοὺς ναπολεμήσῃ*
»*Ὅθεν καὶ εδιώρισαν δὶὰ προφύλαξιν τούς*
»*Ντελῆ Ἀχμέτην τὸν γνώστον, κάὶ μᾶλλον γία τιμὴν τοὺς*
»*Ἀυτός ἦτον πολλὰ πιστὸς μὰ καὶ ἀνδρειωμένος*
»*Κατα' τοὺς Τύρανους εχθρός καὶ ὠργισμένος*
»*Δούλευσαις ἔναμε πολλαῖς, ἀυτοὺς τους Σερβιάνους*
»*Γιὰ νὰ κατατροπώσωσιν ἐκείνους τοὺς τύρανους.*

Кад су се Срби тако обезбрижили од Ужица, и кад су утврдили границе и поставили на њима страже, кренули су се, на три најзнатнија града, у три колоне: „Прва колона се кренула под заповедништвом војводе Чарапића на Смедерево; друга се кренула под управом Јакова против Шапца. Она је опсела тај град и била је лево крило целе српске војске. Трећа је колона ишла на Београд и улогорила је се на Врачару. То је био центар српске војске и њим је командовао врх. вожд. Карађорђе".

V *Опсада Београда; страх Турака у Београду. Освојење Шапца.* стр. 26—30.

У овој је песми говор о предаји Шапца Јакову (Априла 1804) и о стању Турака у Београду, све онако као што је опевано у песми Милутиновићевој „Турак у Београду стање" (срб. II 4). Таква је сличност међу том Симином и овом Дукином песмом, да би се за једну могло рећи да је слободнији превод друге. У тој Симиној песми говори се, како су Дахије послале Сулејман-агу у Цариград, да тужи пашу а оцрни рају; а код Дуке, причање о том посланству смештено је у засебну, идућу песму која носи наслов:

VI *О пошиљању посланика у Цариград.*

Садржина је ове песме онаква иста каква је у песми Милутиновића. Зарад упоређења навешћу по један пасаж из обе посмарице.

„Одпадници и до тог се снизе
„Слат и молит и највећег врага
„Свог Султана, Мусломанством сродна
„Да им кривде признав опросте се?
„Не!.... већ њему да опадну рају
„Узбунившус казав без повода
„Затирућу л' сјем разлога Турке,
„Најбоље му синке и витезе
„Шабца града готов и узела

„Смедеревос веħ колеба пасти,
„Сам Београд у бједству је крајњу и т. д.

„*Καὶ τὸν Σουλτάνον ἔδωσε* (везир) *διὰ νὰ καταλάβῃ*
„*Ἐκεῖνο ποῦ τὸν ἤγγιζε χωρὶς νὰ αμφιβάλῃ*
„*Μάλιστα τῷ παράστησε περὶ τῶν Σερβιάνον*
„*Ὅτι νὰ ἀποστάτησαν καὶ κατὰ τὸν Σουλτάνον*
«*Μᾶλλον δὲ ἀπετόλμησαν ἀυτοὶ νὰ πολεμήσουν*
„*Τὰ κάστρα τὰ βασιλικὰ καὶ νὰ πολιορκήσουν*
„*Τὸ Σιάπξο πολιώρκησαν ἀυτοὶ μὲ ἀφοβίαν*
„*Καὶ παρεδόθη εἰς ἀυτοὺς μὲ κάποιαν συμφωνίαν*
„*Τώρα δὲ εξεθάρρησαν κὶ ὡς λέοντες ὁμάδι*
„*Σεμένδραν πολιώρκησαν κι' ἀυτο τὸ Βελιγράδι*
„*Καὶ κινδυνέυουν καὶ τὰ δυὼ γὶα νὰ παραδοθῶσιν* итд.

VII *Диван решава да Србе са свим истреби али одустаје од тог решења*, стр. 32—35.

VIII *Сулејман-ага постаје паша београдски; смрт четири дахије, долазак Бекир-паше* стр. 35—38.

IX *Бекир-паша улази у Београд* стр. 38—43.

Све три ове песме Дукине налазе се у једној Симиној, оној, што се зове „Равнодушије Турства“ (Срб. II 78—90). Али је у Грчкој песми по нешто пространије причано. Тако се ту спомиње, да је на оптужбу посланика дахијског, Султан „не испитав довољно ствар“ издао одмах ферман везиру босанском Бекиру, да Србију покори, и бунтовнике најстроже казни; па да је, заузимањем патријара и друге господе (ваљда спахија из Србије) султан Селим одустао од тог свог решења и испратио блажу заповест Бекир паши.

X *О престанку ратовања због милости коју Срби очекиваше од вис. порте* стр. 43—45.

У овој се песми говори о оном, о чему је Милутиновићева песма „Величественовидност“ (Србијанка II 94—98).

XI *Изашиљање Живковића у Цариград (Априла 1805).*

Хафис ага добија заповест да уђе у Србију стр. 45—51. Из ове песме види се, да је Стеван Живковић изабран да иде у Цариград као посланик Порти, а његови другови (Прота Лазаревић и Чардаклија) да су још напред одређени као посланици Патријару. Док су они у Цариграду још тумачили жеље Српског народа по упуствима добивеним на скупштини у Пећанима (1805). Диван је већ одаслао ферман Хафис-аги нишком, којим се он поставља за пашу београдског и наређује му се, да Србију покори. Хафис Паша је из Ниша о том — прикрив оно што је главно и за Србе страшно у ферману — известио Карађорђа, пре него што је Живковић стигао из Цариграда, и Карађорђе му је одговорио, као што се у овој песми вели, писмом, у ком му честита чин и изјављује, да га припознаје за царског пашу, да благодари Богу и царском довлету што је једном пристао да се ствари српске уреде. Али га је, нарочито, молио, да не доводи много војске јер му неће бити потребна; да ће му доста бити да поведе 200 људи, јер сами Срби могу с крџалијама изаћи на крај.

„Τοῦτος τοῦ αποκρίθηκε, καὶ τον καλοτυχίζει
„Ὡς ἕναν δὲ βασιλικὸν Πασᾶν τὸν εγνωρίζει
„Εὐχαριστῶντας τὸν θεὸν ομοῦ καὶ τὸν Δουβλέτι
„Ὁποῦ ἐσυγκατένευσε νὰ κάμῃ μερχαμέτι
„Μάλιστα τὸν παρακαλεῖ, ανάγκην νὰ μὴν ἔχει
„Νὰ φέρῃ πολὺ στράτευμα, γιατὶ χρεῖαν δέν ἔχει
„Ἀρκεῖ μὲ διακόσιους νὰ ελθῃ πασαλίδες
„Ἡμεῖς δὲ ὄντες διὰ τοὺς Γριζαλίδες

На скоро је стигао и Живковић и тачније известио српске старешине о ферману датом Хафис паши. Песма вели, да је Хафис паша размишљао, како би се Србија могла покорити, пре него што је постао пашом и да је план, који је још онда замислио предузео да врши кад

је ферман добио. Тај план је био страшан. Пре свега требало је да се Срби забаве испадима из Босне, и у том рачуну добро му је дошло по ново заузеће Шапца, који се Србима предао али га они одмах, по предаји, не заузеше што су се бојали да им заузеће тог града не отежа тадање преговоре с портом. Срби су знали за тај план Хафисов и према њему су удешавали своје радње. Они су босанске Турке, који једном продреше чак до Ваљева, са успехом одбијали, а одредили су још и Радича да уђе у Стари Влах, да тамошње хришћане диже и Бошњаке Турке на њиховом земљишту забавља.

„Νὰ ἔμβῃ εἰς τὸ Στάρη Βλάχ διὰ νὰ τοὺς συγχύσῃ
„Ὄντες δὲ ὅλοι χριστιανοὶ νὰ τὸν ἀκολουθήσουν
„Τρόπον τινὰ νὰ καμώσι τὴν Μπόσναν νὰ συγχύσουν
«Διὰ νὰ τῆς δώσωσι δουλειὰ ποσῶς νὰ μὴ τολμήσῃ
«Μὲ ὅλην τὴς τὴν δύναμιν τοὺς Σέρβους νὰ κτυπήσῃ
„Αὐτὸ δὲ τὸ Στρατήγημα ὠφέλιμον ἐστάθη
„Κὶ ἀπὸ συμβάντα περισσὰ ἡ Σέρβια φυλάχθη.

XII *Друго путовање Живковићево у Цариград. Тајан и опасан смер Хафис паше. О другим још догађајима* стр. 51—54.

Садржина је ове песме, у кратко, ова:

Срби шаљу на ново Живковића у Цариград, али у исто време, шаљу војске да спрече улазак Хафис пашин. Несрећа код Ваљева (а то је било његово дело) није га заплашила. Он се много надао на Бошњаке; зато, да би забавио Србе подаље од Дрине, заповедио је карановачким Турцима да уђу у Ужице и опљачкају их. Карађорђе је похитао да сачува Ужице, истерао их је (Карановчане) одатле, сатерао их у Карановац, и ту паланку освојио и спалио. (на Петров-дан 1805). Песник вели, да су карановачки Турци били прави разбојници; да је Карановац, још пре устанка српског, био гњездо арамија од којих су и путници и околни становници много страдали.

XIII *Пораза и несрећа Хафис-пашина.*

У овој песми опеван је бој на Иванковцу и слави се јунаштво Миленково и Добрничево. Српске војске у том боју било је 1800, и нешто *Гога* (*μαζὴ καὶ κάποιος Γκάγκας*) а Турака преко 10 000. Хафис-паша је десним својим крилом нападао, а лево му није дејствовало но се чувало за случај, ако би Радич с те стране напао. У осталом, опис те битке подудара се потпуно са оним што већ сваки зна о том првом важном боју. Од војвода, песма спомиње само два славна пријатеља — Петра и Миленка.

XIV *Освојење Смедерева и установлење сената* стр. 59—60.

Кад се на Дивану чуло о порази Хафис-пашиној, одмах је одређен румелијски паша, Махмуд Ибрахим, да потчини и умири Србију; да без икакве милости, казни бунтовнике. Живковић, који се затекао у Цариграду, једва је умакао у Молдавску. Срби су сад изгубили сваку наду, да се, после победе на Иванковцу, може још што мирно учинити с Диваном, зато су решили да освоје, што пре, Смедерево. Они су заузели тај град без велике муке (Новембра 1805). По уговору о предаји иселило је се 28 највећих зликоваца Турака из Смедерева. Пошто је смедеревски град освојен, пренет је ту (код Дуке, установљен је) правитељствујући савет. (У Милутиновића „Постанак совјества“ срб. II стр. 99).

XV *О рату Срба с румелијским валисом* стр. 60—82.

У овој је песми опевана прва опсада Делиграда Како је у овој песми причање о том боју нешто друкчије од причања Милутиновићева (Срб. II стр 1) а друкчије и од причања других савременика, ја ћу нешто из ње превести, не везујући ни каквих својих примедаба. »У исто време, кад су српске војске разређиване, на коју ће страну која пред непријатеља, изабран је Петар Ичкоглија да, као посланик српски, одмах иде у Цариград

те да код Порте ради за мир. Јаков и поп Лука с Чупићем, добили су заповест да, са што већом, војском чувају Дрину, а Петар Добрњац одређен је да спречи улазак с истока, румулијском серашћеру. Он је се улогорио између Ражња и Алексица, код Ајдучке чесме; подигао је шанчеве и чекао непријатеља Друга је војска одређена, да се утврди спроћу Петра, с друге стране реке (Мораве). Том војском управљао је војвода Младен, а с њим је био и Станоје Главаш.

„Задатак је српске војске био, да се држи само дефензиве јер је она бројно била много мања од силе турске. Тако распоређене српске војске, на Морави, чекале су, добро утврђене, непријатеља. Кад се непријатељ прикучио Србима, почео је дејствовати по оваквом плану. Он је разделио своју војску на два тела. Једно је имало да пређе реку. То је била тактична, извежбана војска, тобџије и низами, и она, чим је прешла, одмах улогорила се на једном брегу, према логору српском, и подигла шанчеве. Већа половина војске, што је остала на другој страни реке, имала је да оперише противу Петра. План је био, да се најпре Петар разбије, па да се војска, која је њега разбила, брзо окрене и заузме реку, како Младен не би могао измицати кад га цела турска сила нападне.

„Срби су чекали у својим шанчевима, јер нису имали толико силе да би могли изаћи пред непријатеља· Они су били свесни свог тешког положаја, али и свог великог задатка, и спремни су били да своју крв пролију а непријатеља да не пусте у Србију. Борба се започела код Ајдучке чесме. Срби су, у тврдим шанчевима, четрдесет дана издржали грдну ватру топовску просипану на њих са свих страна. Тада су писали Радичу, да им што брже пошаље помоћи, јер су у теснини. Радич није могао напустити своје позиције, да њима помогне, јер је и сам био притешњен, али је употребио једно лукавство којим

је доиста, опсађеним на Делиграду Србима, много користио. Он им је одписао, да се држе, и да им Карађорђе са својом војском хита у помоћ. Глас о Карађорђевом приближавању прелетео је из српског у непријатељски логор и, сам тај глас, узбунио је Турке, али им је ипак било стидно да се врате не извршивши ништа, зато се реше, да, пре доласка Карађорђева, нападну на Младена и Главаша. Овај храбри јунак, Станоје Главаш, смислио је једну стратагему да превари Турке. Он је једно јутро, пре свануће, прешао, са 1200 добро извежбане војске, једну гору (*εναν βουνον*). Преданио је у гори, чекујући ноћ, да пре зоре зађе за леђа непријатељу и да даде знак Младену. Турака је тада, на тој страни реке, било на 40.000. Пре него што су добили заповест да ударе (на Младена), један део те војске турске ишао је на појиште. Младен је, међу тим, смислио да се и сам са своје стране послужи једном преваром, према Турцима. Тако он одреди једног капетана (*ἕναν καπετάνον*. Ова ће реч овде значити неког тактички извежбаног официра, који је служио у аустр. војсци. Да није то Жикић био —) да се ноћу приближи појишту турском. Кад су Турци дошли на појиште, Срби су их напали готово да их подаве; једва су имали времена да измакну ка главној сили а камо ли да стоку напоје. али су у свом измицању и Србе привлачили. Турци су то једва дочекали, и напали су свом великом силом на њих. Зло би било, да у тај мах није Главаш изненада, с леђа ударио Турке. Тада је серашћер мислио само како ће измаћи, јер је по раније разнесеном гласу тврдо веровао, да је тај напад од Карађорђа и његове војске. Велики је плен остао у рукама Главаша; доста је и Турака пало, нарочито од оних што су с друге стране реке, код ајдучке чесме, логоровали (према Петру) и кад су чули за повлачење везирово нагли. да мостом и у лађицама пређу Мораву.

XVI *Румелијски валис враћа се у Ниш и шаље извешће Порти* стр. 72—89.

У овој песми опевано је оно о чему су две Милутиновићеве песме, „Славоташност“ и „Дочек Мухасила“ (Србијанка II 102—7 стр.) Оба се песника у причању ствари подударају, само се у грчкој песми излажу и погодбе мира које је Петар Ичко издејствовао код Порте. Те су погодбе познате, и у песми Дукиној нису друкчије[1].

Затим се у овој песми нешто пространије, него што је у Милутиновића, прича о извијању Ибрахим-паше да не објави царски ферман (између осталог изговарао се да објава тог фермана пада у дужност босанском везиру а не њему) и о труду Ичковом да га склони, те да нареди паши нишком. да изврши царску заповест. Путовање Ичково у Ниш и дочек Мохасилов у Смедереву опеван је исто као и у Србијанци.

XVII *Друга опсада Београда и присуство Мохасила у српском логору* стр. 80—81.

---

[1] „*Ἀφίνοντες τὴν Σέρβια, ἐλεύθερην στα πάντα*
„*Χωρὶς ποτὲ νὰ κατοικῇ ὁ Τοῦρκος σὲ παλάνγκα*
„*Ὅλα τὰ εισοδήματα τοῦτ' ἔστι τὸ Γιουμροῦκι*
„*Ὅσαν καὶ Σκαλαις καὶ λοιπὰ ὡς εἶναι στὸ κιουτοῦκι*
„*Αὐτὰ νὰ ἐγνωρίζωνταϊ ὅλα τῶν Σερβίανον*
„*Αὐτοῦ δὲ μιαν Ξεκοπὴν νὰ δίδουν τὸν Σουλτάνον*
„*Τὰ κάστρα νὰν ἐλέυθερα, τοῦτ' ἔστι Βελιγράδι*
„*Τὸ Σάπτζο κὰι Σεμένδρία Πασοῖς, νὰ κομανδαρι*
„*Σ'αὐτὰ δὲ για νὰ κατοικῇ ἕνας δε Ὄμπερκνέξος*
„*Νὰ ἔχει καὶ τὴν ἐκλογὴν ἀπὸ αὐτὸ τὸ γένος*
„*Νάχῃ, τὸ αὐτεξούσιον, παντοῦ εἰς κάθε χώρα*
Τάς κρίσεις για ν.' θεωρῇ, πλὴν τὴν θανατηφώρα
„*Αυτην δὲν ἔχει ἄδειαν, νὰ τὴν ἀποφασιση*
„*Αλλ' ἔχει τό ἐλεύθερον γιὰ νὰ τὴν θεωρήση*
„*Αὐτὰ λοιπὸν, κὶ ἄλλα πολλὰ ἔιχεν' ἀποφασίσει*
„*Τὸ ἔνδοξον χριτήριον, ποῦ ἔκαμε τὴν κρίσι.*“

Прва колона српска, за опсаду Београда, стигла је, као што песма вели, *10 Маја 1806, на дан вазнесења Христова.* Непријатељ је, из града и вароши, покушавао да спречи радњу Срба на опсади, али није успео. Срби су се улогорили на Врачару, подигли шанчеве и поградили колибе; опсели су варош и затворили пролазе Савом и Дунавом.

Међутим је стигао већил нишки као Мохасил. Он је у име царево заповедио да бојеви престану и по његовој заповести углављена је армистија од 14 дана. За то време могли су Турци слободно излазити за дрва. Мохасилу је подигнут чадор, близу једне ћуприје, на спрам српског логора и Срби су га са великим почастима отпратили тамо да станује. Мохасил је позвао пашу београдског, да изађе са неколико знатнијих Турака да чују Султанову заповест. Паша је то једва дочекао, јер је много трпео од Гушанца али ствар Београда није била више у његовим рукама него у Гушанчевим, нити је он могао што свршити без њега. Зато је поручио Мохасил по Гушанца да и он изађе, ну овај је изаслао људе да Мохасила позову у град, наводећи, да је срамно за Турке, и да закон њихов не дозвољава да се на Врачару, у средини ћаурске војске, објављује Турцима царски ферман. Мохасил није желео да прође као и Бекир паша, и није пристао да иде у град, него је на захтевање Гушанчевих изасланика послао му копију царског фермана који је Гушанац, у граду и вароши Београду, објавио као измишљотину и превару српску. Тако је Гушанац покварио сваки споразум.

XVIII *Ичкоглија путује, по други пут, у Цариград да се жали, што се Турци не покоравају царском ферману* стр. 87—89.

Из ове песме. које је садржина цела у њеном наслову, можемо забележити само: да се Ичкоглија, са још

двојицом, кренуо за Цариград о Св. Димитрији 1806 год. и да је тада наређено, да се сувишак војске дринске слегне под Београд.

XIX *Положај вароши Београда* (*предграђа*) стр. 89—91.

У овој песмици не каже се ништа више до да је и предграђе било утврђено великим палисадисаним шанцем и дубоким јарком; да је шанац био начичкан топовима, и да је и варош било тешко, као и прави град, освојити.

XX *Бегство Конде из града Србима* стр. 91—93.

II Сима Милутиновић има једну песму о овој ствари, под насловом „Конде прибјег“ (II срб. 107). „У Српској војсци“ почиње грчка песма „многи нису знали један за другог, одкуд је? и шта је? Ту ти је било људи са свих крајева Балкана. Било је доста Бугара, Цинцара и Влаха. Међу тим странцима био је и неки Конда буљукбаша, родом из Епира а из крајине Јањиске и т. д.“ па се онда прича, како је Конда био међу Гушанчевим крцалијама у Београду; како је чешће, за оно време од кад је Београд опсађен био, помишљао да побегне, али се бојао, да тим не опрља своје лепо име, какво је стекао међу крцалијама. Најпосле су му другови саветовали, да остави крцалије и доказивали су му да би на против срамно било остати дуже међу таким лоповима, тим мање што и плаћу своју није одавна примио. Тако се Конда, једва, реши те са неколико друга измакне у српски логор. Конда је од тог момента постао јунак српске историје. Његов савет и услуге били су од неоцењене вредности у освајању Београда, па је и после освојења Београда остао у српској војсци до његове јуначке смрти на Лозници 1807[1].

XXI *Освојење Београда* стр. 93—109.

---

[1] Као што ми је г. Милићевић говорио тело Кондино почива код ман. Троноше.

Ова је песма о оном, о чему су Милутиновићеве песме: „јуриш на Београд“, „Сталиш Турак у Београду“, и „узетије Београда конечно“. У њој се говори, о освојењу Београда; за тим о опсади града и изласку Гушанна; о предусретају Гушанца и његових крдалија код Оршаве; о, упорству ерлија, који по одласку Гушанчеву, не хтедоше предати града; о предаји њиховој и уласку Срба у град на Божић 1806. О благодарењу држаном у славу освојења Београда. Песма тече онако исто као и у Милутиновића, и једва се могу пробрати две три прилике, мање важне, које песма грчка додирује а о којим нема говора код Симе. Тако се, између осталог у Грчкој песми говори нешто подробније о Кондином послу, и каже се за њ, да је и он учествовао у ратном савету држаном о том, како ће се варош освојити, и да су његови предлози усвојени. За тим се говори о покрету и размештању српске војске овако: „Војска је кренута под варош у највећој тишини Она је била размештена, у добром убојном поретку, на три стране. Чарапић је добио да командује десним крилом, на Видин капији. Карађорђе је желео да управља центром, али му друге војводе не дадоше, да се неби излагао опасности а може бити и живот изгубио, и на место његово одредише Младена да командује центру. Милоје је одређен да управља левим крилом на Сава-капији; Он је имао заповест да, пре свију, почне дејствовати. Под његовом заповешћу био је и Конда“ У освајању града београдског, као што се зна, — позиција српска на оном острву спрећу града била је врло важна, а зна се и то, да је Аустрија, због тог острва, чинила неке тешкоће Србима и оптуживала их у Цариграду. И о тој ствари Дука спомиње нешто више од Милутиновића. Стари турци, вели песма Дукина, показали су први Карађорђу, да сме и на то острво прећи с војском, и доказивали му, да је острво истина аустријско, али само до неких старих шанчева што

су били, близу обале дунавске, према граду, а ти шанчеви и онај језичак земље међу њима и Дунавом, да су од вајкада сматрани као турско (градско) земљиште. Чим је то Карађорђе дознао, наредио је, те је та знаменита позиција заузета. То је било, по грчкој песмарици, 9. Декембра 1806.

Још се може из ове песме забележити и то, да Дука, онај вероломни предусретај Гушанца код Оршаве приписује непосредно заповести Карађорђевој а не самовољи Миленковој.

XXII *Заузеће Шапца* стр. 110—113.

Милутиновић има песму »Узеће Шапца« (срп. II 128). Из ове Дукине песме можемо забележити: да је у граду шабачком, тада, при предаји, било преко 2000 турака, све Бошњака, и четири паше; да су тим турцима и мохасил и паша (београдски) поручивали, да предаду град Јакову. Преговори о предаји вођени су нешто по дуже, па је позиван и пуковник митровачки да посредује. Највећа је тешкоћа била споразуму, што Турци нису никако хтели пристати да даду таоце. Карађорђе, који је ради тог посла стигао, сам са својим телохранитељима, под Шабац, вели песма, укорио је Јакова што је примио посредовање Аустријанаца и пребацио му је, да је малодушан. Он је примио предају Шапца (25. јан. 1807)

„Ὠνείδισε τὸν Ἴακοβον εἰς τὴν μικροψυχίαν
„Ποῦ δὲν ἐστάθη σταθερὸς χωρὶς τὴν μεσιτείαν.

XXIII *Жалост у Београду после његова освојења* стр. 113—121.

У овој песми песник објашњава, и извињава нека нечовечна дела српских старешина и српске војске, учињена у вароши Београду, нарочито, извињава убиство паше београдског и ону сечу и пљачку што одма за тим наста у вароши.

Ради тог извињења он наводи једну ствар коју, — чини ми се — други не спомињу. Тако нам вели, да је у Београду с пашом и Турцима, (Ерлијама) пошто су град предали, поступано врло човечно. Њихови животи били су, строгим наредбама, заштићени. Сиротињи турској раздавано је по нарочитом наређењу, по све дневно, хлеба, а вођена је брига и за будућност њихову, те је ради тога набављено 300 волова да сиротиња турска земљу обрађује. Али при свем том, Турци и њихов паша нису били задовољни но су тајно кројили заверу да, на часне покладе, кад су Срби обично занати кућним уживањем, изненада упадну у град, исеку српску стражу и затворе се; а тако исто да учине сечу и у вароши. Ту заверу открила су нека пашина, ухваћена писма. Карађорђе, ког су ствари звале на границу, био је принуђен, да ту заверу брзо и строго угуши, тим пре, што је сам, међу српским војводама имао непријатеља који су му завидели и једва чекали прилику да пристану уз Турке противу њега[1].

Он је, по повратку из Шапца, причекао два дана, да дође оно време кад су Турци били наумни да изврше сечу, па је онда заповедио паши да се сели из вароши, и одредио је војску која ће га пратити. Била је субота, око по дне, кад се паша кренуо из вароши. С њим је изашло до 130 турака сазаклетника. Музика је свирала пред спроводом као обично кад паша путује. Истом што су се Турци удалили од вароши, војска што их је пратила нагрне на њих и све их исече. Још је грднију сечу починила војска кад је ушла у варош.

---

[1] „Γιὰ τ' ἔιχε καὶ πολλοὺς ἐκθρούς ὁποῦ τὸν ἐφθόνουσαν
„Νὰ ἔυρουν λίγην πρόφασιν μόλις τὸ καρτεροῦσαν

Триандафило Дука причајући то, подсећа на све оне нечовечности какове су Срби сносили од Турака у дугим вековима свог робовања, и на све оне грозе каквим би Срби били изложени, да је Турцима од некуд испао план завере за руком.

У другу недељу, после убиства паше и сече у вароши, митрополит београдски, са свима свештеницима, у орнату црквеном, ушао је, по заповести Господаревој, у град, осветио га по правилима цркве и прогласио, да је град од сад хришћански, и све што је у граду треба да слави Христа спаситеља. Одмах, за тим, настало је покрштавање жена и деце турске што се затекло. Људи је било мало; све је изгинуло или се разбегло преко Саве и Дунава. Наш песник довршивао је ову песму, на неколико дана после тог догађаја, и вели, да је до тог дана, кад је последње речи, у песми писао, покрштено у Београду преко 300 жена, а он се у тврдо нада, да ће пре свршетка месеца све, што је некрштено, бити испокрштавано.

Сима Милутиновић има једну нежну елегију под именом „Радован“ у којој се, с прекором, сећа тог покрштавања после освојења Београда.

С овом песмом Триандафил Дука завршио је своју песмарицу, али је, кад је она већ била у печатњи, прикачио јој и један додатак, од два листа.

XXIV *Додатак* стр. 121—124.

У овом додатку се говори о оном, о чему је говор у Милутиновићевој песми „Спасеније Ичка“ (Срб. II 133).

За Жикића, капетана, ком је Карађорђе наредио да на источној граници, добро чува, како не би глас о сечи беодрадској допро до у Ниш где се Ичко, на свом повратку из Цариграда неколико дана бавио, те тим отежао његов излазак, вели Триандафил Дука: да је био поштован и на гласу; да је био тактички искусан капетан.

да је служио с Радичем у аустријској војсци и ратовао и он против Француза.

* * *

То је, у кратко, садржина Дукине песмарице. Ја сам овим рефератом желео испунити једну дужност Србина наспрам пријатеља из туђине; извући из заборавности једну књижицу која је некад била више позната међу нама, и потсетити на име једног Грка које треба да остане праћено увек осећањем благодарности у памћењу нашег народа.

Као што сам напред обрекао, ја сам из песмарице Триандафила Дуке побележио оно што се мени чинило да може за кога бити занимљиво. Стручно око могло би, уверен сам, још више што наћи, и још што шта побележити из те песмарице.

Свет. Николајевић

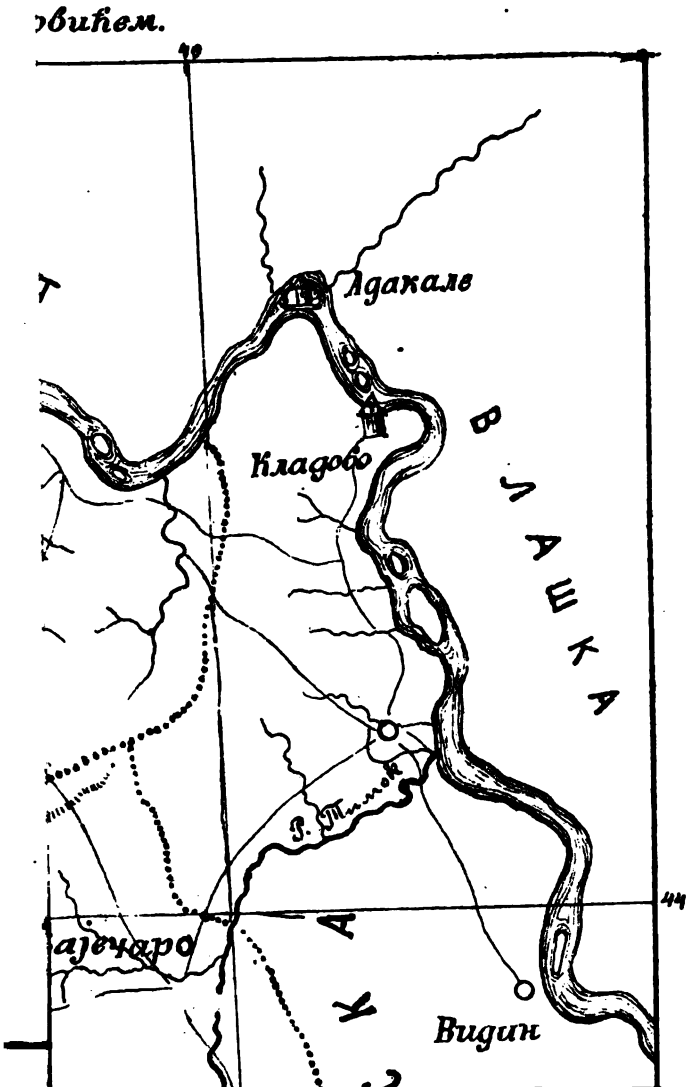

TAYLOR INST

ЖАРЕВ
Свинь
Гор. М.
Реса

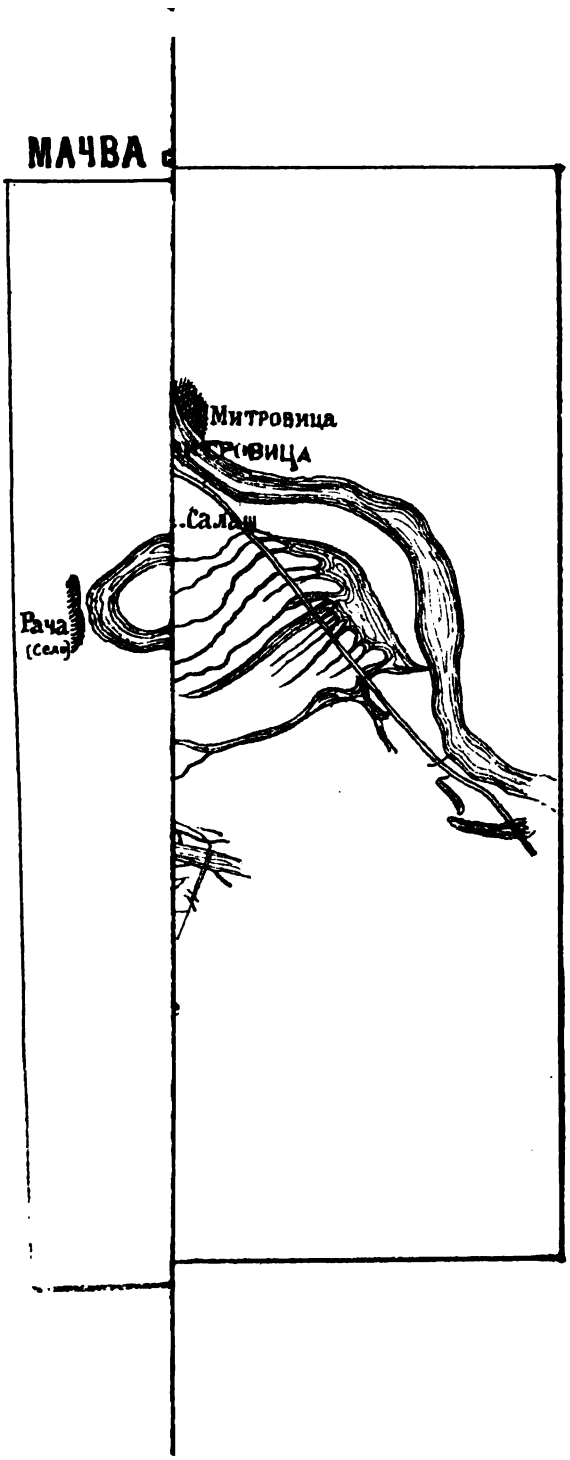
МАЧВА
Митровица
Сала
Рача
(Село)

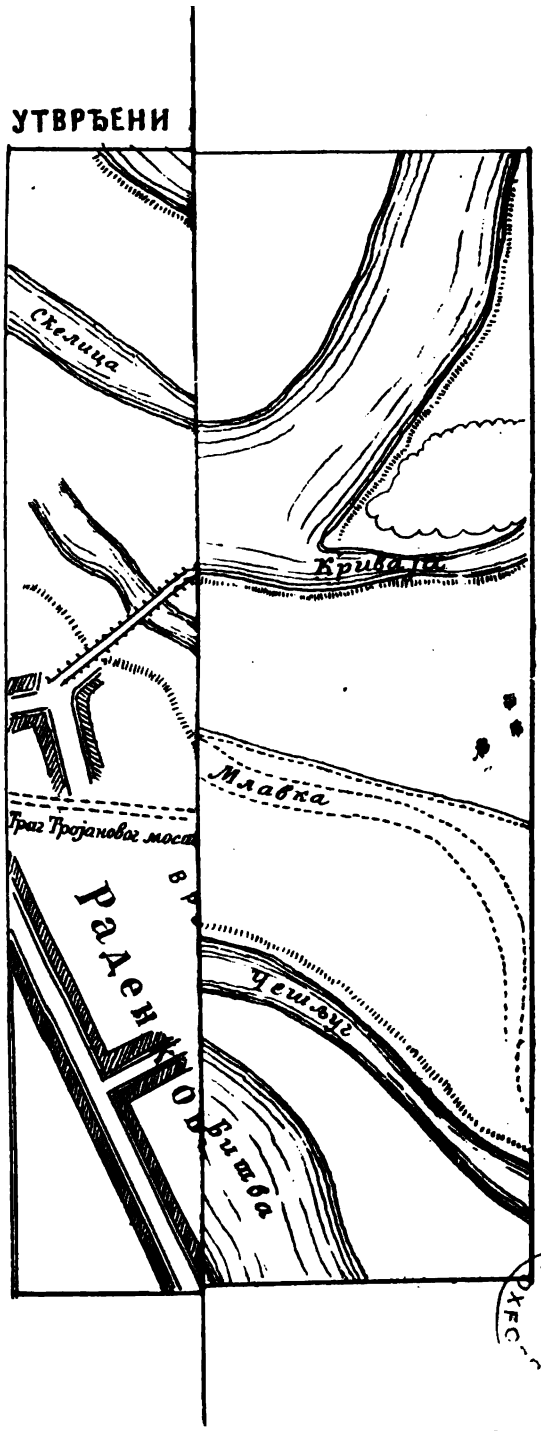

TAYLOR INST OXFORD
INST - O.

БОЈИШТЕ НА

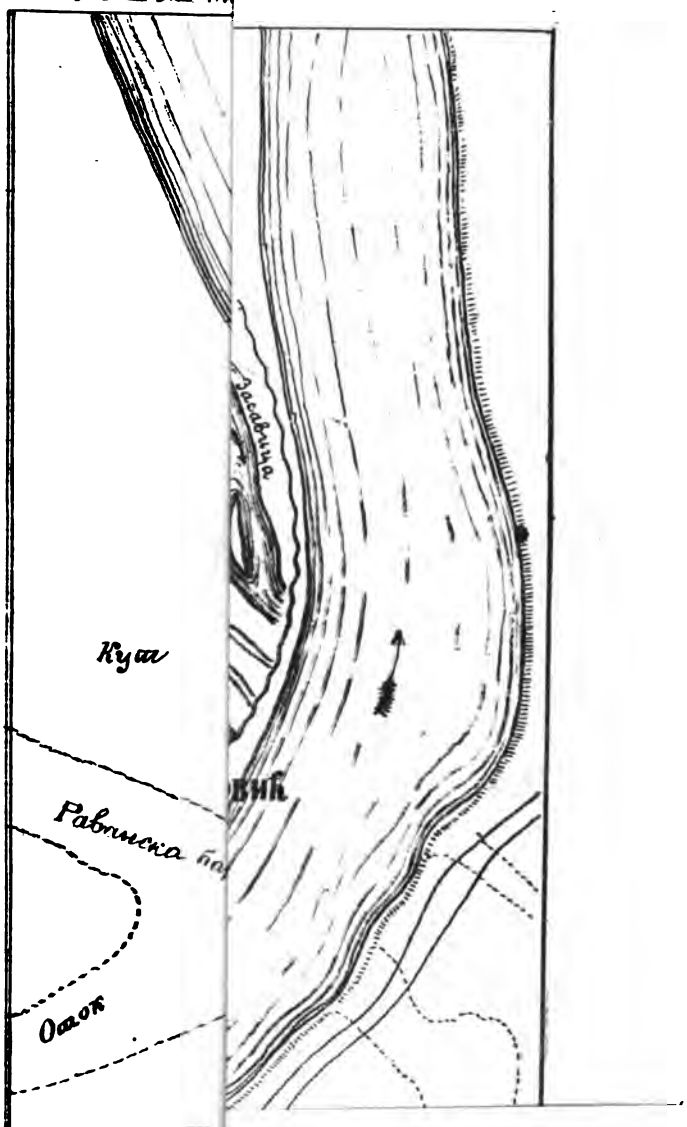

OXFORD · TAYLOR INST ·

XXI ИЗДАЊЕ ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ XXI

ГОДИШЊИЦА
НИКОЛЕ ЧУПИЋА

ИЗДАЈЕ ЊЕГОВА ЗАДУЖБИНА

КЊИГА VI

У БЕОГРАДУ
КРАЉЕВСКО-СРПСКА ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА 1884

Где је што

ДЕО ПРВИ

Записници одбора Чупићеве Задужбине.

		страна
V.	Састанак	I.
VI.	Састанак	III.
VII.	Састанак	XII.
VIII.	Састанак	XIV.

ДЕО ДРУГИ

1. Хераллички обичаји у Срба у примени и књижевности — од Ст. Новаковића . . . . . 1.
2. Одломци из историје Београда од * . . . . . 141.
3. И опет краљ Вукашин није убио цара Уроша — од Љуб. Ковачевића . . . . . 191.
4. „Рујно“ прилог испитивању епитета у народној (усменој) српској поезији — од Св. Вуловића . . . . 263.

V

САСТАНАК

ОДБОРА ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ

16. Септембра 1883.
у Београду.

Били су: Председник Мил. Ђ. Милићевић; чланови: Ст. Новаковић, Ђ. Малетић, Светислав Вуловић, Светомир Николајевић, Јаков Павловић и Живојин П. Симић.

I.

Г Вуловић прочита свој реферат о делу г. Малетића „*Грађа за историју нашег народног позоришта*“ Г. Свет. Николајевић реферова о истом делу усмено.

Пошто писац усвоји примедбе референата, би одлучено да се дело наштампа о трошку Чупићеве Задужбине у *шест стотина* ексемплара, и да се писцу дâ још 40# *(четрдесет дук.)* награде. Г. Вуловићу да се дâ 50 динара за реферат.

II.

Пошто је г. Ђока Павловић јавио Одбору да од врло хитних послова нема кад да прегледа Капетановићево дело „*Да закони не могу имати повратне силе*“, би одлучено да се умоли г. Марко Стојановић, адвокат, да исто дело прегледа и оцени.

III.

За дело Капетановића Николе „*Доказ са сведоцима*“ Одбор налази да је веома специјалне природе, те не може

поднети за *Годишњицу*, па с тога би одлучено да му се врати дело.

IV.

За делце *„Почасни називи краљева Немањића“* од Ивана Павловића Одбор налази да је израђено врло површно, те да овакво, какво је нема никакве цељи; на против да би имало вредности кад би писац израдио расправу о називима Краљева Немањића компаративно с називима савремених владара у другим земљама, а нарочито у Византији, те да се види откуда су дошли мотиви за такве називе, и шта се у оно време таким називима хтело да означава, у ту расправу дакле кад би ушла тако обрађена државна стилистика онога доба.

С тога би одлучено да се делце врати писцу.

V.

Председник јави одбору да је наштампана V. Годишњица, и би одлучено да јој продајна цена буде *два динара* од комада.

У исто време би одлучено да се V. Годишњица пошаље корпорацијама и лицима, којима се Годишњице шиљу бесплатно.

С тиме је састанак закључен.

Председник Одбора,

М. Ђ. Милићевић

Члан, деловођа Одбора

Жив. П. Симић

VI
САСТАНАК
ОДБОРА ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ

11. Новембра 1883.

Били су: Председник М. Ђ. Милићевић; чланови: Ст. Новаковић, Ст. Бошковић, Мита Ракић, Свет. Николајевић, Свет. Вуловић, Јаков Павловић, Сава Сретеновић, Ђ. Малетић и Жив. П. Симић.

I.

Г. Свет. Вуловић прочитао је свој реферат о „Изводу из историје Бугара“, који је начинио Жив. П. Симић.

Остављено је да се о делу реши, пошто се саслуша мишљење и другог референта.

II.

Г. Ст. Новаковић читао је свој састав „Хералдички обичаји у Срба“, намењен за „Годишњицу“.

Одлучено је да се тај чланак наштампа у VI. „Годишњици“, која да се тим чланком отпочне.

III.

Председник саопшти одбору да „Побратимство“, ђачка дружина на нашој Великој школи, моли да јој се да „Годишњица“ бесплатно.

Одлучено је да се „Побратимству“ дâ „Годишњица“.

Председник,

М. Ђ. Милићевић

Деловођа, члан

Жив. П. Симић

СХМСКО ТАУСА

ПРИЛОГ VI. ЗАПИСНИКУ

Одбору Чупићеве Задужбине

Пре скоро осам година изашла је у Прагу, у једно исто време на немачком и чешком језику, „Историја бугарског народа, од К. Ј. Јиречека“ — дело, о коме је критика казала, да је данас најбоља историја бугарског народа, о ком је одлични познавалац бугарске прошлости, М. Дринов, рекао, да ће за дуго бити основа даљим испитиваньима бугарске прошлости и да ће многи у њему самостално добијени резултати остати за свагда драгоцен прилог словенској науци.

Дело ово није још на српски преведено. Пре 4—5 година учињен је само један лош извод. Преда мном је сад опет један извод, који је учинио Живојин П. Симић пре 4 године. О овом изводу част ми је казати Одбору ово:

Ја мислим, да извођење знанствених списа нема никаке вредности. Извод може бити од користи само ономе, који га чини, или ономе коме је дело већ познато — те да га извод подсећа на целину, или да му сачува у памћењу оно што му највише треба или што му је најмање познато. За онога пак, који се први пут с нечим упознаје извод из знанствених списа може бити само штетан; јер изостављањем детаља, или аргумената, или узрока појавима (а у томе лежи сва тајна извођења или скраћивања), извод постаје таман, неразумљив и сувопаран, и пре ће читаоцу онемилити но омилити оно, с чиме је рад да се упозна. У овом случају много је боље писати ново популарно дело по познатом научном делу, него преводити скраћен текст тога научнога дела за ширу читалачку публику.

Овако сам мислио и пре него што ми је Одбор дао на оцену овај превод у изводу. Кад сам пак овај извод добио, брижљиво сам га стао поредити с оригиналом и

уверио сам се, да извод овај није ни добро ни доследно учињен, а, не кривицом преводиочевом него, просто за то, што то није ни могућно учинити за сврху: да се извод удеси за нашу читалачку публику и школску омладину. — Као што ни сам не знам по каким би се основима и у ком правцу могао такав извод учинити, тако ни у овом преводу нисам могао наћи тих основа, једнога правца, и ако се на свакој страни види велики труд преводиочев и добра воља његова. Тако су на пр. у географском прегледу (Гл. I) изостављена занимљива мишљења старих географа о балканском полуострву, изостављена или веома скраћена сва поетичнија места (описи положаја и т. д.)[1] — оно, што је баш примамљиво за ширу публику — те се чини на први мах, да се изводом вадила сама језгра из дела, дакле нешто за стручну потребу; а опет су у овом истом одсеку изостављени описи геолошких особина, изостављено више од пола старих римских имена (брегова, места), изостављене (овде и свуда) све глосе при дну листа, у којима се извори наводе или текст објашњује, па изостављане чак и таке ствари, које се налазе у свакој бољој школској географији, као на пр. прелази балкански[2] — — а ово опет као да је учињено све за љубав широј читалачкој публици.

Није боље ишло с извођењем ни у даљим главама. Пуко скраћивање са понеким уметком преводиочевим, за који се не каже да је преводиочев, а који писац можда не би потписао. Тако је Гл. III — о колонизацији. Словена

---

[1]) На пр. предео око Белграчика, Враце и т. д. А где се у оригиналу потанко описује поглед с каког брега и казује шта се све с њега види, овде се само каже: „с кога је диван поглед на све страге“, или „поглед с њега диван је и хвата далеко“ — а од оваког описивања нема користи ни лаик ни стручњак.

[2]) — У немачком издању стр. 11, у преводу таб. 2. стр. 1.

на балканском полуострву — жестоким скраћењем (12 штампаних листа немачкога издања стало на $2^1/_2$ рукописна листа) постала врло тамна и за читање непријатна. Ево једнога примера.

Пошто је пропричано, како су Словени из Дакије наваљивали и насељавали балканско полуострво, долази у преводу ово место: „На крају V. в. владала је у Византији така немарност, да је *полуострво* остављено без икаке одбране. За све то време Словени су се непрекидно досељавали на полуострво. Тек Јустинијан I (527) увиде опасност византијској владавини од навале словенске. *Да би обуздао* оне, који су се на полуострву били већ настанили, подизао је тврдиње, а порушене оправљао свуда по целом полуострву и отпочео с њима (?) борбу. Да би пак стао на пут новим навалама, подигао је које нових, које оправио старих на 80 градића дуж Дунава". А у оригиналу то место гласи овако:

„Крајем V. века беше овладао у Византији такав немар, да *унутрашњост* полуострва беше остављена непријатељима без икаке одбране. Да би се варварима могао данак плаћати, богатије покрајине на средоземном мору просто се продаваху намесницима, који за тим исцеђиваху земљу грђе но турске паше. Царски двор вођаше бригу више о свечаним лововима, калуђерским препиркама и црквеним саборима. На мору бешњаху Вандали, којима Јелада постаде жртва. На јуначки отпор непријатељу, који са свију страна нагрташе, нико не мишљаше. За одбрану Цариграда подиже се 512 г. за цара Анастасија, велики зид од Селимврије на Пропонту до Деркона на Понту, 280 стадија дуг, "знамење немоћи, споменик страшљивости." Уза сву ову невољу придођоше страховите трешње, које разорише Коринат, Драч и дарданске кастеле. За Анастасијем дође 518 г. Словенин *Јустин* I, који могаше показати своју енергију само према унутрашњем комешању. Није невероватно, да се на пустом полуострву, за владе

Анастасија и Јустина, знатан број Словена не само пленом бављаше већ и насељаваше.«

„527 г. дође на престо Константина Великог Јустинијан I. Његова влада засину ратним делима, законицима и величанственим грађевинама. Већ прве године његове владе обнови се слава римске војске на балканском полуострву. Војвода Герман потуче један део Анта, што бејаху Дунав прешли, 80 кастела и стражарних кула би дуж обале дунавске које обновљено које из нова подигнуто и за заповедника тамошњих трупа постављен би Хилбуд, који после трогодишњег срећног рата нађе смрт при једном несмотреном крстарењу у задунавској словенској земљи. У исто време отпоче се борба са настањеним већ на полуострву Словенима Војвода Мундо потуче 529 г. Словене у Илирији и Бугаре у Тракији. Да је на полуострву било већ самосталних словенских жупа, види се не само по народности породице Јустинијанове него и по ономе што овај цар чињаше. За што би иначе он, ако не да покори полуострвске Словене, подигао осим дунавских градића, око 600 утврђених места у аурелијанској Дакији, у Македонији, Тесалији и Епиру? И ако ово није доста, онда се треба сетити Прокопијевих речи, на које нас је Дринов упозорио: „Што у Филипопољу и Плотинопољу, беше пропало и опало, то подиже он (Јустинијан) на брзу руку, јер се обе вароши лако могаху узети, *и ако бејаху у сусеству многих варварских народа.*“ Тврђавица Адина близу Палмата у Мезији би наоружана, јер у околини *Ἐκλαβηνοὶ βάρβαροι* нападаху путнике, те у Мезији предео не бејаше миран од њих. У свом родном месту подиже цар нову варош Justiniana Prima. Неки мисле да је она била код Ћустендила, други код Скопља, али за цело у центру полуострва, или у провинцији Dacia mediterranea или у Дарданији; а никако код Орида. Архиепископија, коју он тамо подиже и која се простираше од

Дунава до Скадра, изгуби се на жалост после сто година у бурним ратовима неоставивши никака трага.«

Као што се види преводилац је овде својим скраћењем потрьо не само лепоту и топлину оригиналнога причања. већ потамнио и смисао онога, што је хтео својим читаоцима да остави.

Тако је исто — скраћена Гл. IV (14 штамп. листа у $2^1/_4$ рукописна листа). А у тој се глави говори о првобитној култури балканских Словена, о њихову животу, обичајима, деоби у племана, о додиру и мешавини са староседеоцима — о ономе, што је, по мом мишљењу, баш требало све превести за школску омладину. А боље би било да је преводилац ову главу и са свим изоставио, него што је овако скратио.

Једини основ, по коме се види да је овај извод рађен (једини по коме се могу и чинити нестручни изводи из научних списа), јесте: да извод буде што мањи од оригинала. Ради тога је преводилац морао више пута својим речима казивати оно, што му се чинило да је у оригиналу пространије казано. Али је, занет тим послом, често са онолико речи, колико их је у оригиналу, казао ствар нејасније и широј публици неразумљивије, него сам оригинал. На пр.

у преводу	а у оригиналу
„Богати називи из домаћег живота и једнолики у свију Словена сведоче висок ступањ у развићу домаћег живота у Словена пре но што су се они поделили у разне гране и племена“	„О домаћем животу словенском много нам прича сам језик. Ствари које се зову једнаким именом у свим словенским језицима, биле су Словенима јамачно познате пре но што су се поделили у више народа; јер није могућно, да су се доцније од Чешких гора до Олимпа, од Трста до Волге, разнеле“.

Понегде је таким скраћењем сама ствар погрешно казана. Тако се о Крумовој држави каже, да се „ширила од Балкана до Ердељских Карпата, а на западу се дотицала с државом Карла Великог“ Речи, које после ових одмах долазе у оригиналу (Гл. VI стр. 144): Крум освоји велики део источне Угарске и византиске области до Цариграда“ — — изостављене су као и оно што иза њих иде.

Где се прича како су бугарски посланици ишли папи у Рим 866 г. и предали прозбу у 106 питања, преводилац је превео и то, како су Бугари питали папу: смеју ли као Хришћани носити шалваре; а прескочио је најважније питање, на које је папа врдајући одговорио, *имају ли они право, да сами себи изберу патријарха* (Гл. VII стр. 156).

Место, где се у оригиналу говори о старослов. језику (Гл. XXVI) стиснуто је у преводу тако, да ће по њему мучно моћи што разабрати и научити они, који о том пре нису ништа знали (шира публика). У преводу се вели само толико: да је језик Константина и Методија назван старословенски (у оригиналу лепо стоји, да се првобитно звао **ꙗзыкъ словѣньскъ**) за разлику од данашњег словенског (а не каже се који је то); да се дуго спорило „који је народ (не каже се: словенски) говорио“ њиме: да су неки научници “тврдили, да је то био језик старих Бугара“; да су „научници, који су данас дотерали најдаље у познавању словенске филологије“ решили, да су тим језиком говорили Словени панонски (ово је преводилац казао својим речима; а Јиречек, који је знао, да још траје борба око овога питања, казао је само: „*Massgebend für uns* ist die Meinung der beuden bedeutendsten Kenner der slavischen Sprachen, P. S. Šafarik und Miklosich.“)

Питање о ћирилици и глагољици, које писац на читавом листу штампаном расправља, а и то је врло збијено, стискао је преводилац још више у 11 рукописних реда и ради тога је јамачно изашло:

1., да се глагољица сад „налази само у старинским књигама и писмима". У скраћивању је преводилац превидео ову реченицу у оригиналу: „Die glagolitische (буквица) war ernst in der ganzen Slawenwelt vohl bekannt; *gegenwärtig hat sie sich nur noch in Istrien, im kroatischen Küstenland und in nördlichen Dalmatien erhalten*"

2., да се за ћирилицу мисли „да ју је изумео, угледајући се на буквицу грчку и глагољску, сам словенски апостол Константин, или у калуђерству названи Ћирило Тако се данас не мисли, и питање чија је једна буквица а чија друга стоји још — као и толика друга питања у словенистици — нерешено. Сувремени извори о томе ћуте. За то, што данас више разлога говори за старину глагољице но за старину ћирилице (као што се и у овом изводу тврди); за то што се не зна ни за кака словенска слова пре Ћирила (а „црте" и „резе" Храброве не зове ни овај извод гљагољицом); за то још, што се по познатој краћој легенди о св. Климентију (коју је данас критика прогласила за доцнију и непоуздану) држало, да је св. Климентије изумео ћирилицу (лакша слова за разумевање од ћирилових): до скора су неки, особито Хрвати, звали глагољицу ћирилицом, а ћирилицу климентицом. Ипак би данас мање погрешно било звати глагољицу ћирилицом но казати, да је ћирилицу св. Ћирил изумео.

Ради оваког скраћивмња — при коме је тешко остати у доследности — дошло је јамачно и то, што поред словенских имена месних и т. д. понегде у загради долазе и латинска, а понегде не, а понегде стоји само латинско име без словенскога; што се понегде побројавају сва словенска места или имена на балк. полуострву као и у оригиналу, а понегде врло скраћено и т. д.

Ради овога су се увукле јамачно и неке преводне погрешке, које су, можда као и горње погрешке, дошле забуном око скраћивања и извођења; јер има иначе тешких

партија, које је преводилац лепо превео. Језик му је махом чист и правилан.

Моје је мишљење: да се овај извод не прими, већ да се преводилац упути, да, ако је вољан, преведе цело дело.

Ако ли Одбор мисли, да дело К. Јиречека треба свакојако дати српском свету у изводу, онда опет мислим: да се овај извод г. Ж. П. Симића не може никако примити, докле га преводилац, према овим мојим напоменама не подеси потпуно за неку потребу (стручну или нестручну) и док не поправи све овде побројане погрешке и друге ако их још буде. —

Септембра 1883
Београд

Свет. Вуловић

Усвајам у свему реферат г. Вуловића

Љув. Ковачевић

10. Фебруара 1884
Београд

VII

САСТАНАК

ОДБОРА ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ

13. Јануара 1884 године.
у Београду

Били су: Председник М. Ђ, Милићевић, Ст. Новаковић, Ст. Бошковић. Ђ. Малетић, Свет. Вуловић, Мита Ракић, Свет. Николајевић и Жив. П. Симић.

I.

Председник саопшти писмо Српског академијског Друштва Зоре у Бечу, којим моли да му се пошљу или на поклон или за новце издања Чупићеве задужбине.

Одлучено је да им се пошље од „Годишњица" од којих Одбор још има на свом слагалишту, а за остала издања, којима Одбор не располаже, да се упути на књижара.

II.

Председник јави Одбору да је писац чланка „Одломци из историје Београда" који је наштампан у V. годишњици, послао наставак тога чланка.

Одлучено је да се наштампа у VI. Годишњици, а деловођа да обрати при коректури пажњу на језик.

III.

Г. Новаковић је пријавио и потом читао расправу г. Љуб. Ковачевића: „*И опет краљ Вукашин није убио цара Уроша*", у којој се новим доказима тврди да Вукашин није убио цара Уроша, и обара противно мњење.

Одлучено је да се наштампа у VI. Годишњици.

IV.

Председник саопшти писмо г. Малетића упућено на Одбор, у коме моли да му се прецизније каже одлука о његовом делу „Грађа за историју народног позоришта“, т. ј. да ли он мора то дело удесити по реферату г. Вуловића или по реферату г. Николајевића, или по рефератима обојице, напомињући да ово последње не би могао учинити.

Одлучено је да г. Малетић ради своје дело по свом нахођењу према ономе што је исказано у реферетима, а о чему буде у сумњи, да се споразумева са референтима, и тако уређено дело да наштампа без даље ревизије.

С тиме је састанак закључен.

Председник

М. Ђ. Милићевић

Деловођа, члан

Жив. П. Симић

VIII
САСТАНАК
ОДБОРА ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ

24. Фебруара 1884

Били су: председник М. Ђ. Милићевић; чланови: Сава Сретеновић, Ђорђе Малетић. Светислав Вуловић и Живојин П. Симић.

I.

Г. Свет. Вуловић прочитао је свој чланак *„Рујно" прилог испитивању епитета у народној (усменој) српској поезији,* намењен за Годишњицу.

Одлучено је да се наштампа у VI. Годишњици, и да се иста њиме заврши.

II.

Председник је саопштио да је г. Љуб. Ковачевић, коме је дат на оцену *„Извод из историје Бугара"*, који је учинио Жив. П. Симић, сложио се с мишљењем г. Вуловића и потписао његов реферат.

Одлучено је да се *Извод* не штампа, него по мњењу референата да г. Живојин преведе цело дело и такво поднесе Одбору, па ће се примити, ако буде добро преведено. За реферат г. Вуловићу да се да *шесет динара*.

III.

Годишњици VI. одређена је продајна цена *два динара* од комада.

Председник Одбора,

М. Ђ. Милићевић

Деловођа Члан,

Жив. П. Симић

ХЕРАЛДИЧКИ ОБИЧАЈИ У СРБА

У ПРИМЕНИ И КЊИЖЕВНОСТИ

од

Стојана Новаковића.

I

Порекло речи „грб“ и постанак хералдичких обичаја у Европи.

Предмети су хералдике грбови.

Сама реч *грб* којом се ми сада служимо врло је скорашња у нашем језику. За њу, на прилику, не зна већ ни Христофор Жефаровић, који је преводио књигу Павла Ритера (Витезовића) Stemmatographia sive armorum illyricorum delineatio, descriptio et restitutio. Тај наслов превео је Жефаровић са Стемматографїа или Шрѹжїй иллирїческихъ изображенїѧ. Од Жефаровића много старији писац Охмучевић, за кога стоји забележено да је грбове српских земаља цртао негде у Босни 1482 године (ма да је то морало много касније бити), такође се не служи речју *грбом* него место ње употребљава реч *штит*. Ни најскорашњија старина наша није, по томе, познавала реч *грб*. Ако се и јавља нешто раније у литератури — налази се барем у Јоакима Вујића Путовању по Србији од 1826, а може бити

и још у којој књизи тога или ранијега времена — у државну је употребу и у службени језик ушла, по свој прилици први пут, 1835 с новим уставом који је те године Србији дат, и који је потекао из пера Димитрија Давидовића ондашњег главног секретара Кнеза Милоша. У почетку државнога живота Србије много се којешта узимало из Русије (од прилике као сад што бива у Бугарској) особито у језику и у називима, и по невољи и без невоље. Тада је узета и реч *грб* (гербъ), те се по том са свим код нас одомаћила, пошто народно памћење већ није знало ни за какву старију реч, која би ову могла одменити.

Међу тим порекло руске речи *гербъ* врло је просто.

Примајући хералдичке обичаје са запада Руси су то у старија времена чинили највише преко Пољске. На месту садашње руске речи *гербъ* Пољаци имају *herb*, и то у пољском језику значи *Wappen*, *armoiries*. Пољска реч ако није узета правце из немачкога *Erbe* које значи *наслеђе* или *наследника*, узета је из чешкога, у коме гласи *erb*, дакле готово са свим као и немачка реч, или *herb* као и у Пољака. У Чеха *erb* или *herb* значи *грб* нашега данашњег смисла, и значи, поред тога, још: наслеђе, дедину, господство, а као што се у Јунгманову речнику чита, значи и просто *наследника*. У словенским језицима сама, дакле, историја речи показује откуд је ствар или установа међу Словене дошла и којим се путем међу северо-источне Словене ширила.

У другим језицима реч већ сама собом казује историју. ствари.

Латинско *arma* значи *грб* и значи *оружје*, али се грб још зове речима *armorum insignia* т. ј. знаци или *обележје оружја*. Италијански *arma* значи, у исти мах, и *грб* и *оружје*; у немачком је *Wappen* *грб*, а *Waffen* *оружје*, што је опет једна иста реч у старијем и млађем обличју. Француско *armoiries* — *armes*, енглеско *arms* опет

значе оружје. Грб се, дакле, у свима језицима зове истом речју којом се зове и *оружје;* он је, по томе, *знамење* или *обележје оружја*. У томе је његова историја и његово постање.

Грбови су дакле постали на оружју и оружја ради. Они су знамење или симболика нечега, што нам из ближе кроз историју и кроз природу човечанску потражити треба.

У природи је човековој укорењена од старине позната и уобичајена тежња, да се дела, стања, или особине бележе или означавају симболиком.

Душевна природа човекова сама собом је на то наводила људе, у намери да сликом или симболом сачува оно чим се ко одликовао, или чим је ко показао снагу тела, духа или нарави своје. Лакост ногу, крепост мишице, моћ издржљивости којом се сам одликовао или коју је у другога поштовао, човек се старао да обележи симболичком сликом оне животиње којом се највидљивије исказивало оно одличје. Ако је отац неку заслугу стекао, син његов, имајући узрока да се поноси очевим заслугама, увек је по природи тежио на то, да као своје наследство сматра оно што му је отац стекао као лично одличје. Оно што се истицало или ценило у појединих лица или породица, истим се начином јављало и у читавих племена, која су такође тражила знаке или обележја својим особинама, врлинама, заслугама или тежњама. Црвено-кожи Индијанци у Америци носе у своју кожу утиснуте знаке које су им оци носили и које они за разлику од осталих носе. Кнезови ђурђијски носили су змију као бојни знак. На старим сликама јелинским које се по вазама налазе, разликовали су уметници у нацрту Тројанце и Мизе од Јелина тиме, што су онима на штитове змију метали. У Партији је змај био као бројни знак или застава за сваку хиљаду људи. У томе је не само особина тога племена, него једно од првих обележја друштвене или политичке организације људи

који почињу да живе и да се осећају у моралној целини као братство, као племе или као народ у зачетку.

Да бисмо видели, како су садашњи европски народи прошли кроз овај први период; да бисмо, управо, видели први почетак онога што чини садашњу европску хералдику, морамо погледати на исток, и на старе периоде источне образованости. Наша је цивилизација одњихана на истоку. Источњак је, пак, и данас, по склопу свога ума, пун симболике. А на свима рушевинама источњачких средишта, на Јефрату као и на Нилу, пуно је знамења и симбола. Управо шест стотина година пре хришћанског летописа Ескило, скоро као какав хералдик потоњих средњих векова, описује знамења поглавица који су сједињеним силама на Тебу нападали. Добро познати орао римски коловођа је потоњој хералдици средњих векова. Грчка и римска старина зна за мноштво симболичких знака и показује нам их на штитовима, бојним белезима, новцима, лађама, зградама и посуђу. Одатле се извесна симболика разишла на заставе средњевековних народа, владалаца и војничких поглавица; у томе су се као елементи развили саставни делови, из којих се после читав хералдички систем склопио.[1]

Ово прво доба знамења, која тада беху само елементи потоњих хералдичких знака, још не носи на себи хералдичан карактер; још су сва та знамења несистематична, воља на, и зависе од слободнога неприсиљеног избора. Још нема у знацима својине по имаоцу, нити наследствености по породици и по времену. У свему томе још нема онога што ми данас зовемо *грбом*, што је прави *предмет хералдике*, науке о грбовима или белезима. Да се из тих знака један установљен ред развије, да тај ред постане особита вештина која своја правила све више развија и усавршава

[1] Boutell Ch. Heraldry, historical and popular edition. London 1864. 3

— могло се догодити особитом потребом једнога особитог времена. А пошто се то један пут догодило, пошто су особитом потребом догађаја и историјског рада знаци престали бити вољни и случајни, пошто су они примили на се један установљен ред, пошто су тиме изазвали вештину која се нези њиховој посветила — онда се тек могло рећи да су постали грбови у нашем данашњем смислу и да се јавила хералдика као наука о грбовима и о начину њихова састављања и цртања. Оно пак особито време које је створило установу данашњих грбова и дало постанак хералдици јесте време крсташких ратова. Од њега морамо и ми почети кад смо вољни да сазнамо колико је у живот наше старе властеле уплетена и хералдика и како се и с којим ме́нама дошло до данашњих грбова наших.

Два су узрока, што су баш крсташки ратови, који су се почели у XI веку, дали повод образовању систематичних и редовних знамења и обележја витешкога. Један је у опште познатом културном утицају симболичкога истока који је том приликом јако деловао на западне госте и савезнике, други је у стварној војничкој потреби. Културни источни утицај нарочито се показао на укусу за симболику. Стварна војничка потреба је изискивала, да сваки поглавар војничких чета има систем војничких застава и знамења који ће бити сталан и добро уређен, који ће се моћи видети на свакоме штиту војничкоме и по коме би се чете и војници свуда и у свакој прилици могли једни од других разликовати. Средњевековна Европа имала је у своме племићско-феудалном систему пре свега извесну основицу војничке организације. Овим знацима је био задатак да послуже да се тај систем видљивије искаже, чвршће и практичније уреди и рашири. И пређе су племићи војници имали неке посебне повластице у накнаду за терете војничке службе. Нови систематисани поглаварски знаци послужили су на то, да се племићи војници и спољно одвоје од осталога грађанства

и друштва. Они су у напредак постали спољно обележје' по коме је свакога племића било лако познати. Краљ француски Лудвик VII, који се у другом крсташком рату (1147) састао с више владалаца и племића, договором је установио известан ред знака, који се, по том, за спомен тога тешког и несрећног ратовања није више ни мењао. Али прави ред хералдичким знацима и прави почетак систематисаној хералдици увео је цар немачки Фридрих Барбароса, који је 1189 с војском пошао на освећена места. Овај цар је 1150—1160 год. завео војна вежбања или војне игрэ (турнире) за племиће. На та војна вежбања могла су бити пуштена само одлична лица. Том је приликом уређено шта ће који од њих на свом штиту као обележје носити, како би се по том обележју распознавати могли. Одређени су били нарочити *људи, херолди*, који су дужни били познавати све те знаке, који су за тај посао судије постали и који су племиће на турнирима призивали и о њима белешке водили. Они који би се више пута на овим турнирима показали, метали су челенку[1] на врх свога шлема, и по тој им се челенци познавало племство и господство њихово. У исто доба и заједно с наследственошћу оружних знамења у Француској су се почела уводити и постојана породична и племићска имена по оној земљи или насеобини која је породично имање била. Пре тога су била у обичају само породичка имена.

Ово су први основи, из којих се хералдика почела развијати од XII па кроз XIII век у свима земљама за-

---

2. Вук С. Караџић приповеда, како је још на крају прошлог века један Србин из Троношкога прњавора убио хајдука који је с друштвом дошао да му отме лепо оружје, како му је по том, главу осекао и однео Турцима. Они су му дали *челенку* и бурунтију да свуда може носити оружје. У песми о Грујици Новаковићу даје му дилбер-Икоција *од злата челенку* као дар за јунаштво.

падне Европе. На прилику у Енглеској хералдика је почела добијати одређен и систематичан карактер за владе Хенрика III од 1216—1272 године, и може се казати да је у тој земљи њено развиће истом на свршетку XIII века потпуно завршено.[1] И у осталим земљама европскога запада XII и XIII век чине период ширења хералдике. У томе се периоду грб задржао у својој првобитној форми као оружно знамење на штиту, као белег и знак војничке организације, војничког положаја и старешшва. За то у томе периоду грб и није био ништа друго него штит: Касније је са штитом по овоме оружном обележју ушао у једну целину и шлем са својим накитима и челенкама, које су поврх штита као круна долазиле. Ово се развија кроз XIV и XV век. Ти су векови време најразвијенијега витештва и дике витешке, право племићко време у Европи, цвет племићске или феудалне војничке организације у Европи. И штит с грбом и шлем с накитима тада је племићство на себи носило.

Кад су осим грба на штиту ушле у обичај челенке или завршни накити (Kleinod, Helmkleinod, Helmschmuck cimier) на шлемовима, онда се на тим шлемовим челенкама или завршним накитима и грб цртао, и ту му је главно место било. За то су шлемови као одличнији, више јуначки и по томе већма витешки и племићки белези, отели мах штитовима као јуначком обележју, и по томе су шлемови са својим знацима почели значити прави грб, и на шлемове су се метали знаци одликовања или белеге за јунаштво на турнирима. Хералдички знаци који су као завршни накит на челенке долазили звали су се немачки Kleinod, Helmkleinod, француски cimier. За њих сам ја узео стару реч *челенка* из разлога који ће се касније навести. Овим пак путем, путем шлемова и челенака, путем сјајних и знаком показаних признања за витешко одликовање, грбови

[1] Boutell, Heraldry, 4.

су и постали право витешко и племићско обележје. Тога ради се на скоро на печате почео урезивати само шлем, и на турнирима се гледало *по шлему*, је ли ко прави витез и може ли се примити да учествује у турниру.[1]

Тако видимо да је Ричард I краљ енглески у 1194 години имао у своме печату шлем, на ком се налазила челенка као крило, а испод ње је на шлему самом био израђен лав. Ханфреј де Бохун, четврти граф од Хирфорда, имао је крило на своме шлему као челенку. Хенрик де Ласи кнез од Линкона (1272—1312) имао је исту таку челенку. А сер Џофреј Лаутрел (1345) задржао је облик крила челенци наврх шлема, али је на њој дао нацртати свој прави грб. Едвард III (1327—1377) имао је у прво време на своме печату прави хералдички шлем са челенком, која се састојала из енглеског лава с круном на глави. Исти је владалац метао каткад на своју челенку и орла, али је од његовог времена крунисан лав постао грбом или знамењем Енглеске[2]

---

[1] Па ипак се у правним спорним питањима где се имало судити по печату и тада сматрао за пуноправан онај печат на ком је штит са својим знаком урезан, и печати са самим шлемом нису се сматрали за довољне. Потпун грб сматрао се и у ово доба онај који је на штиту нацртан или урезан био. А на штит се тада обично метао и шлем. Упореди F. Warnecke, Heraldisches Handbuch, III. Aufl. Görlitz 1883, 2

Душанови и Урошеви новци имају само слику шлема врло често и различито цртану. До потпуне правилности развијена хералдичка слика налази се на новцима Балшиним (почетак XV века) у Љубића, таб. XIV, 2, 6, 7, 8, 9, 10. Ту је грб на штиту, шлем над штитом, и грбовна слика са штита као челенка на шлему израђена. Новци босански и великога војводе Хрвоја у овоме су такође напреднији. По томе би се дало изводити да је у нашем народу хералдика била боље развијена на западу него на истоку. И није ли нам тим обележено и њено порекло и пут којим је развијана и у наше обичаје уношена?

[2] Boutell Ch. Heraldry. 266.

Породица Хапсбуршка, која сада влада аустријским царством, има као свој породични грб лава. Тај грб узела је та породица као сталан истом с почетком XIII века, и после је *на штиту* увек тај грб цртала, ако јој је требало породичним грбом послужити се. Челенку пак на шлему имала је та породица *троструку*, према својим огранцима и према наследственим везама. Права хапсбуршка челенка била је црвен лав (само предњи део) накићен на леђима чешљевима из којих су паунове перјанице вириле. Осим тога узимали су паунове перјанице и две лабудове главе с црвеним или жутим кљуновима у којима држе златне колутове; но тих колутова често и нема. У историји штитова грба и шлемове челенке у ове породице види се да је већма цењен и да је више вредио грб на штиту, а да је челенка, познија по постању, била мање стална, и да се могла мењати. И у правним споровима као што је горе напоменуто, више се ценио на печату штит него ли шлем и челенка.[1]

И касније, кад се нису више носили ни штитови, ни шлемови, виде се штитови с грбом, а поврх њих шлем с челенком онако како се сад на земаљске и краљевске грбове међу круне. У то време грб је на штиту цртан или укиван, а врх шлема је на челенци пластично представљен или изрезиван.[2] Као што сведоче и горе наведене белешке из енглеске хералдике, обичај хералдичних челенака почео се још на крају XII века, и тамо се на западу коначно утврдио још XIII века.

---

[1] Dr. Ed. Gaston Graf v. Pettenegg Das Stammwappen des Hauses Habsburg. Wien 1883, 3 и 4 стр.

[2] Лепо се то види на многим грбовима у нирнбершком Вајгел-Витибовом календару Geschichts-Geschlechts und Wappen-Kalender. Ја сам имао пред собом издање за преступну 1736 годину. Свакоме приступно дело јесте Heraldisches Handbuch, von F. Warnecke. III. Auflage Goerlitz 1883, и Сакенов Katechismus der Heraldik.

С изналаском и војничком употребом пушчанога праха ови су обичаји претрпели велики обрт. С новим оружјем промењено је и војничко уређење и начин војевања. Штит и шлем почели су излазити из обичаја. С њима и хералдика бежи из живота и практичне војничке употребе на хартију. Она се претвара у апстрактно и искључиво племићско знамење и обележје племићских породица. И тек се с тог основа развило оно значење грбова како га и ми данас виђамо и знамо.[1]

II

Властела и њено уређење у Срба.

У свима гранама средњевековнога живота Србија је ишла упоредо с осталим европским земљама, у некој мање у некој више. Њено војничко уређење, њена државна власт, њене установе, њена индустрија и трговина следовале су или угледима византијским или угледима западним из Италије, који су кроз далматинска трговачка пристаништа, извозна и увозна врата старих српских земаља, имали широм отворен улазак у српски живот и у српске навике. Ово је већ свакоме добро познато опште правило. Али с једне стране занимљивост, а с друге тегоба истраживања српских старина долази отуд, што у Србији није потпуно владао уплив византијски, и што опет ни уплив западни никад није до потпуне превласти долазио. Борба тих уплива, особито у обичном животу, навикама и потребама гледиште је које истраживалац старина, навика и обичаја ни часа не сме испустити из очију. За оружје се нарочито бележи да се уносило са запада. То је између осталих чисто трговачких узрока било већ и за то, што су ратови најчешће вођени с источним државама, па је с противне стране оружју у-

1 v. Sacken, Katechismus der Heraldik, Leipzig 1862, 7.

век био приступ слободнији. Овај артикал ми овде бележимо нарочито с тога, што су с њим заједно уношени и обичаји војнички са запада. Историјске белешке говоре о германским најамницима који су се у служби краљева српских налазили.[1] А што је најзнатније, не треба сметнути с ума да је баш оснивање српске краљевине под Немањићима ишло упоредо с догађајима који су били повод постању хералдике и хералдичких обичаја. Сам Фридрих Барбароса, цар немачки, који се сматра за правог оснивача хералдике, састајао се са Стефаном Немањом у Нишу. Његово војничко уређење није могло остати без утицаја на српскога великог жупана. У првој поли XIII века, у којој је српска краљевина на снагу стала и развила се, налазила се она са свим на дохвату утицају западноме, и пут са запада на исток пролажаше кроз земље српске. У Цариграду се установило латинско царство, које је од 1204—1261 трајало. Југозападно приморје балканских земаља скоро је целином припало француским племићима Мореја, Епир и Арбанија са свим потпадоше овоме западном упливу који се на блиску Италију наслањаше. Кад је у Цариграду 1261 васпостављено византијско царство под царем Михаилом Палеологом, последњи цар византијски Балдуин II уступио је уговором у Витербу од 1264 своје право на Мореју и Епир Карлу I Анжујцу, краљу обеју Сицилија. Године 1274 арбанашка властела, духовништво и знатнији градови поклонише се истоме Карлу, и од тада се, осим Мореје и Епира, и сва Арбанија отвори усељавању француских племића авантуриста. „Око француског команданта и француско-сараценског гарнизона у Драчу навезивала се италијанско-француска

[1] Овоме у прилог знатно је сведочанство Филипа Мезијера у преводу Ђ. Даничића, Гласник XXI 285—287. Ту се помиње изреком да је било у служби војничкој уз Душана три ста Немаца.

колонија. Мореја се претворила у *нову Француску* (la nouvelle France). Француски каваљери у Ахаји причаху поносито да су у Атини онако исто савршено француски говори као на двору краља француског у Паризу. Из Мореје и Ахаје продираху идеје француског феудства у Епир; одатле у Арбанију; из ње у Зету. По гдекоји срећни авантуриста француски ступа у брачне свезе с великим кућама Комненовића, Ангеловића, или с богатом кућом каквог арбанашког и српског властелина. Оваким укрштавањем крви и имена појављују се у XIV веку на земљишту од Боке Которске до залива од Арте типови, који су у основи француски или италијански, али више или мање модификовани типом српским, грчким или и арбанашким; појављује се властела, која поред француских или италијанских имена носи и имена грчка, српска или арбанашка и која уз феудне титуле западњачке придева имена од српских и арбанашких земаља и градова. Тако се, на прилику, у XIV веку у Епиру и Тесалији поред нашега Симеона Уроша Немањића и жене му Томаиде Ангело-Комнене Орсинијеве и поред њихове кћери Марије Ангелине Дукине Палеологине јављају Леонардо I и Леонардо II, Токо и Исаул Буонделмонти међи Ачијауоји. У средњој Арбанији јавља се знаменита кућа Аријанит-Комнени и француско-византијска Топије-Комнени; Карло Топија (који је себе титуловао Primus de domo Franciae) и брат му Ђорђе Топија, зет Вука Бранковића. У северној Арбанији, у Задримљу, јавља се већ с крајем XIII века Dux Ginus Tanasius, dominus de Zadrimo, de Montagna Nera, de Paliti et de Sati, родоначелник Дукађинаца, прадед Леке Дукађина. У Дривасту прво место заузимље француско-византијска, могућним начином шпанско-византијска кућа Шпана Ангеловића, којој је родоначелник по свој прилици онај витез Ишпан (miles Yspanus) што се с крајем XIII века јавља у Крфу као верни присталица Карла Анжујца, и која се почетком XV века срођава с домом

Ђурђа Бранковића. У Доњој Зети јавља се такође с крајем XIII века француско-српска кућа Балшића (*Балша*, Balsa, de Balxia, de Balsiis, des Baulx, des Baux) која од 1360 па до 1421, дакле кроз пуних 60 година, заузимље значај једне независне династије и руководи догађајима од не мале драматичности.«[1]

Из овога видимо да се од стране запада над Србијом није вршио само обичан културни и обртни уплив, који је по општим светским законима неизбежан за једну земљу која у свету живи и која се на једном светском путу налази, него да је читав један део краљевине био увучен у онај круг који је друштвене и витешке обичаје западнога витештва одомаћавао на балканском југозападном приморју. При фактима који су горе наведени види се поуздано да су сви утицаји којима су последицом крсташких ратова подлегли Епир, Мореја и арбанашко приморје, правце дохватали и Србију, и то није потребно доказивати претпоставкама. Овај закључак могу остале тадашње прилике само оснажити. Ту мислим, прво и прво, поменути трговачке путове који су из унутрашњости западних балканских земаља изводили на јадранско приморје у позната пристаништа старе српске трговине. За тим обраћам пажњу на стара средишта у Горњем Лиму (Брсково), у Новом Пазару, Призрену и Приштини, која су сва стајала у најживљој вези са западним приморјем и његовим утицајима, тако да је литерарна и религиозна култура наслањала се на исток, а материјална, трговачка и војничка, више на запад. С правом, дакле, можемо тражити и у старој Србији приликама прилагођен одблесак како старе војничке и племићске организације, тако и војничких и племићских установа романско-германскога запада.

---

[1] Чед. Мијатовић, Балшићи у Гласнику XLX, 136—139.

Прву потребну основицу за ову организацију, уређење племићства, Србија је већ имала. Српско племићство развило се из истих основа из којих и византијско. За византијско се зна да се развило из уредаба римскога права и из основа средњевековне војне организације. Из тих се уредаба и германско-романско племићство на западу развило, само што је примена њихова на балканскоме полуострву с неким модификацијама изведена. Али је на обе стране иста основа привилегисанога властелинства. Земље су даване у својину и на уживање, а држаоци њихови, властела, дужни су били војевати или известан број војника држати и водити. Српско племићство се развило из истих основа из којих и византијско за то, што су српске земље у ширем смислу тек у XIII веку почеле живети самосталним државним животом. Пре тога оне су час добијале делимичну независност, па и то већином у мање приступним планинским крајевима, час су опет потпадале под византијску власт с којом се увек и сав друштвени и државни ред у њима уводио. Осим тога у томе реду нису могли ни Срби у својим земљама ићи каквим засебним путем, јер су за то сви потребни услови оскудевали. Онај, дакле, друштвени и државни ред који се развио у свима другим околним земљама треба очекивати и у Србији, и ми га у њој доиста и налазимо. Кад је Стефан Немања српску државну власт стално раширио над плодним равницама Ситнице и Поморавља, пређашња је властела грчка из тих места истиснута, ако се није знала с новим стањем ствари подесити. Међу тим највероватније је да се све то ограничило на промену лица, а и Срби на дому нису могли имати никакав другојачији ред. Јер у најстаријим споменицима нашега народа, које имамо из времена Немањина, ми видимо земљу и народ у истом друштвеном подељењу, у ком се и у Византинаца налазила. Ту су већ властели и властеличићи као ред људи с извесним повластицама, супрот положен осталим редови-

ма народа. Из Душанових закона видимо не само како је положај властелина јасно обележен према владаоцу, него и шта га је створило. Тако је главна дужност давање *соћа*, то јест *житнога данка цару* и *војевање по закону*. Таку, је дужност имала властела и у целој средњевековној Европи, и *соће* се истим именом; soca, soccagium зове и на западу. Чисто војничко порекло племићства обележено је чланком о наследству (100 мога издања) у ком се наређује: *кад умре властелин, коњ добри и оружје да се даје цару, а свита велика бисерна и злати појас да има син му и да му цар не узме; ако ли не узима сина, нъ има дъштер да јест темзи вољна дъшти и продати или одати свободно*.

Један од најстаријих споменика нашега законодавства јесте жичка повеља, уписана на сводовима куле пред црквом Жичом. У њој први краљ Стефан Првовенчани у почетку XIII века овако разликује мере казнама: аште ли котори боудеть **отъ властель**, да оуземлеть се на немь кралю .s. конь; аште ли **отъ инихъ коньникъ**, да оуземлеть се на немь по .к. кона; аште ли **отъ оубогихъ люди** створи се, итд. Из овога се места најјасније види, на којој се основи и за какву намеру подизала установа властеле и у старом српском животу.

Феудне одношаје старе српске државе запамтила је чак и народна појезија. Тако народна песма о Бану Милутину и Дуки Херцеговцу, која пева рат међу Србима и Бугарима од 1330 године, јасно казује какво је било то уређење. Тамо се пева:

Књиге иду од Призрена града,
Од српскога силна цар Стјепана
На Пожегу бану Милутину,
Вако царе бану говораше:
„*Слуго моја, бане Милутине*,
„Опреми се у бијелу двору,

„*Поведи ми тридесет делија,*
„*Од твојега равна Драгачева,*
„Хајде ш њима ка Призрену граду,
„Јер хоћемо, бане, војевати
„На далеко у земљу Бугарску,
„На Мијајла, краља Бугарскога,
„Тамо ћемо, бане, зачамати,
„Но се спреми за три годинице.“

А још јаснији израз види се мало даље у врстама:

Ако мени Бог и срећа даде,
Те добијем краља Бугарина,
Хоћу тебе, слуго, поклонити
У државу земљу Босну славну,
Да бапујеш и да господујеш,
Милутине, за живота твога.

Пошто је пак наша основа једнака с основом остале Европе, и пошто су нас западне властеоске установе дохватале преко својих насељеника по балканским земљама. својим непосредним утицајем, то сумње нема, да је и онај део западне организације војничке који је установом грбова изведен, прешао међу нашу властелу, и да се међу њом за рана одомаћио.

Питање је само: имамо ли спомена који нам ову претпоставку могу посведочити, и питање је: у колико је и кад тај утицај међу Србима примљен и извршен?

У томе послу тражење се може окренути аутентичним и традиционалним или литерарним изворима. Ред наше расправе упућује нас прво на аутентичне изворе?

III

Трагови хералдике на новцима и печатима српским до Душана.

У аутентичне изворе ишли би сами оригинални споменици. Такви би били штитови, шлемови, челенке и остали

делови старе војничке опреме. Но од тога се, на жалост, по нашем знању, скоро ништа није сачувало. Даље би у аутентичне изворе ишли новци, печати и остали на разни начин нацртани грбови или хералдички знаци, или стара књижевна дела или белешке о томе. Из тога круга имамо више печата и у изобиљу новаца, и пошто су нам они и једини и толико богат извор, то ћемо се ми њему искључиво и обратити, те у њему потражити доказе за наш посао потребне.

Кад прегледамо слике и описе новаца и печата који су до сад обнародовани, они нам се сами врстају у три периода.

Први је период време од почетка ковања новаца, па до владе Стефана Душана.

Други је период време од почетка владе Душанове па до краја XIV века.

А трећи је период време XV века па до пропасти државе српске.

У првоме од ових периода, до почетка владе Стефана Душана, ми не видимо ништа што би показивало какав год јачи почетак хералдике. Византијски историци забележили су, да су у то време и сами краљеви српски живели врло просто; тим с већим разлогом се то може претпоставити за властелу. Прости пак живот, који је како изгледа кроз цео XIII век заједно са двором водила властела српска, није давао маха ни развитку хералдике, која се развијала онде где је поље за њу приготовио господски живот, који је у свему, па и у оружју, тражио сјајности, блеска и друштвенога уживања, што га у турнирима или јуначким играма видимо. Из овог узрока, мислимо, да се у целоме првом периоду виде на новцима усамљени ситни хералдички знаци који се овде онде нередовно и као случајно показују и који се могу, и то може бити још с више разлога, сматрати као прост орнаменат, а не као право хералдичко

знамење. Јер се из њих нигде није развила каква год обележена хералдичка целина.

Новци српски и почетак њихова кованља вежу нас искључиво за оне пијаце с којима су Срби трговали. А пијаце су те обележене и положајем оних предела у којима се развила трговина и кованље новаца у старој српској краљевини. Познато је по свему, да је то било у западним српским земљама, у горњој лимској долини, где је кроз цео XIII век цветало трговачко место Брсково. Ови предели припадали су по положају свом у трговачко-економну област јадранскога приморја и Млетака, који су трговину западних делова балканскога полуострва држали готово у своме искључивом монополу. С тога је са свим природно да су први српски новци, који су ковани у Брскову, ковани највише по угледима млетачким. На познијим новцима овог периода, то се у осталом у читавој потпуности показује, дотле чак, да је и латински натпис употребљаван. Новци пак краља Владислава још показују извесне оригиналне разлике у типу. Али већ на њима прва страна носи лик Исуса Христа са свим сличан лику који се налази на сувременим млетачким новцима [1] готово до највећих појединости, а напротив толико исто одступа у томе од сувремених бугарских новаца, који су много ближе типу византијскоме, макар да је, по случају, баш у ово време и сам Цариград латинском окупацијом потпао био под западни утицај. Друга страна новаца Владислављевих има увек лик краљев с различитим натписима, и у томе је различна од новаца млетачких, а више слична новцима византијским.

Хералдички знаци су на новцима Владислављевим врло оскудни; управо их никако и нема. Краљ држи увек скиптар с крстом у десној руци. Крст је састављен од две једнаке пречаге, које су на крајевима раширене. Осим овога

[1] Упореди Federico Schweitzer, Serie delle monete e medaglie d' Aqvileja e di Venezia. Trieste 1848. I. 80 и даље.

владалачког знака на његовим новцима долази побочке положена отворена круна на новцу у Љубића tab III, 14; долази као тролистан цвет, tab III, 18, премда се њему тешко може приписати облик крина; долази по један и по два крстића; долазе звезде, долазе колутови као мали беочузи. Фридрих Швајцер у књизи горе у ноти наведеној о новцима млетачким, бележи да се такви монетни знаци (segni monetali) први пут налазе на новцима дужда Јакома Тијепола, који је владао међу 1228 и 1249, те је био савременик Владислављев. Из тога узрока и мислим да ови знаци могу имати неку везу с обичајем хералдичких знака који се у ово доба почео у свету развијати.

Сачуван је, али — на жалост — није описан и печат један од Владислава. То је на писму штампаном у Миклошића Monumenta serbica под XXXIII, 27 стр. Судећи по другима познатим, тешко да би он показао што више него што већ показују новци.

Сличност с новцима млетачким развијена је до потпуне једнакости на новцима краља Уроша I. Ова ствар има особито значење за трговину тога времена. Матапани млетачки, по облику којих је краљ Урош новце своје ковао, носе на првој страни исти тип Исуса Христа, који се и на Урошевим новцима види. Друга страна млетачких матапана има с једне стране лик дужда под којим су новци ковани, а с друге стране лик заштитника млетачког, светога Марка. Свакоме је са стране у натпису ивицом новца име означено. Свети Марко и дотични дужд држе заставу, која на четвртастом пољу до мотке има крст, а после се цепа на две боје. У углу између заставе и мотке до дужда пише *dux*. Такви су исти новци краља Уроша. Краљ је онде где је дужд, онако исто нацртан; застава је са свим једнака; место *dux* пише *rex;* натпис је латински; на место млетачкога св. Марка стоји свети архиђакон Стефан, који је под Немањићима за рана узет за патрона Србије и који се као

такав и на печатима цртао. Сличност је дотле једнака, да је и застава, која је свакојако у Србији морала бити друкчија него у Млецима, онаква иста као на млетачким новцима. Лако се досетити, да је у ковању ових новаца за то узет начин потпуно млетачки, што се ишло на олакшицу трговини и увозној и извозној, и што је та трговина морала ојачати, па је намера краљева била да кује новце којима би и по облику и по свему био олакшан потпун међународни обрт. Али је краљ Урош у овоме мало успео. Новци су се његови морали размножити по Италији и приморју, и рђав ков њихов био им је стекао врло сумњив глас. После смрти Урошеве, у 1282, кад је већ Милутин Србијом завладао, млетачка република почне издавати наредбе једну за другом против тих динара по млетачкоме типу скованих, забрањујући нарочито по Далмацији течај њихов оштрим казнама и заповестима. Прва така заповест издата је 3 Маја друга 29 Октобра 1282. У тој се исти новци зову denarii de Bresco — брсковски динари. Та се ствар потезала и касније, јер је по истој био шиљан 1287 и један млетачки посланик на двор краља Милутина. Мере су ове предузимане за то, што су брсковски динари мање вредили од млетачких; с тога се, после, у рачунима једни од других и разликују. Какви су људи овај посао Србима радили, види се опет из једне млетачке белешке из 1318, у којој се говори о некаквом Млечанину златару Оливеру Купу, који се у Брскову шеснаест година својим занатом бавио.

Хералдички знаци на новцима краља Уроша већ су јаче обележени него на новцима Владислављевим поред све њихове сличности с новцима млетачким. Већ је застава која се и на млетачким новцима налази један чисто хералдичан знак. Иначе звездице, крстићи, котурови виде се на овим новцима као и на Владислављевим. Али је најзнатнији новац на табли V под 3 (Opis 56 под 44), на ком је јасно изведен чисто хералдичан нацрт *крина*, који се после, како

ћемо видети, непрестано виђа на новцима српским до саме пропасти државе српске. Знаменито је да се тај знак показао прво на новцима краља, који је, како је познато, ожењен био Францускињом Јеленом, иза које је тако добар спомен у нашој историји остао.[1]

Иза Уроша је остало и више печата. Један је управо половина оловног калупа за изливање печата од воска који су на старе повеље вешани. Он је нађен у Старој Србији, и сад је у народном музеју у Београду.[2] На том печату краљ држи у десној руци крст са три пречаге, а у левој

---

[1] Сва је прилика да се крин у Србији уобичајио поводом Јелене жене Урошеве, и њеног француског порекла, било да је она одиста од краљевског рода, било да није. Крину се, ма каквим поводом, лако било у Србији утврдити већ и по омиљености коју је он имао по свему истоку, па и у Грчкој и у Византији. Он је свему истоку омиљен накит. А. Гренсер је у једној нарочитој студији о крину у хералдици саопштио слику једне византијске круне, на којој се види крин. И на западу се на владалачким крунама метао крин много пре него што су се установили уређени хералдички обичаји. Белоћа, чистота и особито диван и силан мирис тога цвећа импоновали су старини значењем царскога величанства међу цвећем. Име *Богородичиног цвећа*, које тај цвет још носи у нашем народу, знак је некадашњег поштовања које се томе цвећу чинило. С истока, не само за време крсташких ратова преко Цариграда, него и преко Арапске и Шпаније, ово је цвеће особито омилило двору и властели француској. И не само двор, него и сва властела толико су се служили у хералдици сликом тога цвећа, да се данас сматра да је то цвеће најмилији хералдички знак романских народа. La Chesnay de Bois у своме Dictionnaire généalogique (том III, 1757) набројао је равно 5500 француских породица, вароши и корпорација које имају на своме грбу крин. При данашњем познавању извора и архива, тај би се број могао још већма умножити. Види интересну студију А. Гренсера Die Lilie in der Heraldik, у Heraldisch-genealogische Zeitschrift. Organ des heraldisch-genealogischen Vereines Adler. Wien 1873, №1—6.

[2] Под бројем 304. Поклон Митрополита Призренског

земљокруг са крстом на њему који се црта као знак власти краљевске. На врху ступаца који се више наслона престолскога дижу израђени су цветови, који су као кринови. Тај печат је у Љубићевом Opisu jugoslavenskih novaca наштампан на особитом листу пред почетком описа српских новаца и јесте, без сумње, једна од значајних старина наших из тога круга. На другој половини која није нађена морао је бити св. Стефан онако како се види на печатима светогорским које је Д. Аврамовић у својој књизи наштампао. Такви су били и византијски печати, и то је источна византијска форма коју је касније друга западна почела из обичаја избијати.[1] У Миклошићевим Monumenta serbica под LI стр. 51 видимо да има печат на једном писму краља Уроша, које се у бечкој архиви налази. И тај није описан; Миклошић је само забележио да му је inscriptio serbica illegibilis. Исто је то и тако забележено и при писму LIV, стр. 53, које се такође у бечкој архиви налази. Зна се, такође, да су сачувана два печата краљице Јелене Францускиње, жене краља Уроша, којој су синови њени Драгутин и Милутин приморје на ужитак оставили. То су при писму у Миклошића LIX, стр. 56 и при писму LXVI стр. 69—70; али ни о једноме ни о другоме немамо нити описа нити бележака, ма да би од великога значаја било проучити споменике ове врсте који су од краљице Јелене остали.

Новци краља Драгутина полазе опет један корак напред. На новцу Драгутиновом који је насликан у Љубића tab VI, 4 видимо на првој страни око Исуса Христа с обе стране престола по један крин. На другој страни насликан је краљ на престолу седећи. У десној руци држи скиптар,

---

[1] Форма и карактеристика византијских печата лепо је описана у књизи Дра. A. Mordtmann-a Sur les sceaux et plombs byzantins. Constantinople. 873.

којему је крин на врху; у левој земљокруг, на коме је крст са две пречаге. Иначе новци Драгутинови носе обележје различито од Урошевих већ поводом оне млетачке забране коју смо горе навели. Ипак има доста типова по чисто млетачкој форми, где краљ и свети Стефан држе међу собом двоструки крст или заставу. Има неколико типова који у нашој нумизматици први пут долазе под Драгутином, и по томе су знатни. То су новци на којима је насликан краљ, седећи на престолу, држећи преко крила положен мач, го или у корицама, обухвативши левом руком балчак, а десном држећи скиптар на коме је крст. Такве се слике могу видети у Љубића V, 19, 20, 21, на којој је с десне стране краљу насликана звезда а с леве крстић, 23, 24; VI, 1, 2, 3, 6. Место крста видимо на скиптру крин на новцу V, 22. Исто тако и новац насликан на таб. V. 21 има у једном варијанту десно до краља крин место крстића (Љубић, Опіs, 70). У свима овим сликама престо је краљев свуда без наслона, с јастуком или без јастука; а престо Исуса Христа свуда је са наслоном. Краљ има каткад круну на глави, а каткад је гологлав.

На новцима Милутиновим од којих нема много типова, по Љубићевом мишљењу за то што је Драгутин право кованја новаца до смрти задржао, видимо само на послетку означене чисто обележене краљевске типове. Љубић је наштампао седам типова, VI, 8—14. На свима краљ седи на престолу с круном на глави; на свима осим последњега он држи у десној руци скиптар, а у левој земљокруг с двоструким или једноструким крстом. Тип VI, 14 представља у краља скиптар с крстом у десној руци, а левом се држи за балчак голога мача који је преко крила положен. Типови VI, 10, 11, 12, 13 имају осим горе показанога још по један крин са сваке стране Исуса Христа. Врло је знатно, да од седам типова новаца који су нам иза краља Милутина сачувани шест их носи кринове.

Из времена Милутинова сачувало се и печата, од којих су неки и нацртани. Миклошић помиње при писму LXV печат којему је inscriptio illegibilis. Д. Аврамовић је у његовом Описанију древности српских у Светој Гори (Београд 1847) у снимцима под 5 и 7 наштампао нацрте два печата Милутинова. Први под 5 има с једне стране краља Милутина у црквеном орнату и под круном. Он држи у десној руци крст са две пречаге, а у левој смотак хрисовуље. На првој страни је патрон Србије архиђакон и првомученик Стефан с кадионицом у десној руци. Печат је тај сребрн па позлаћен, и виси о црвеној неоплетеној свили. Други под бр. 7. сличан је овоме, у пола је мањи од њега, од злата је, и виси о плавој неоплетеној свили. Место архиђакона Стефана нацртан је Исус Христос. Потпис на Аврамовићеву снимку гласи: **Благокрни цръ Стефанъ.** Скраћеница од **цр** јасна је, и ако је такав потпис на Милутиновом печату необичан, као год што је и Ис. Христос, који се на печатима византијских царева налази, овде необичан место архиђакона Стефана. Слика краљева је с брадом без круне у некој капи као пола јајета, оперваженој оздо и превученој по средини неком врвцом, у простој хаљини као у стихару, са штапом у левој руци, с десном на леву страну пруженом. Ваљда се хтело да се краљ том сликом представи као покајник који цркви поклоне приноси. Ни један ни други, по византијском обичају, немају хералдичких знака, који се на печатима нашим још позније јављају него на новцима.

Као што је влада Стефана Дечанскога била један одмор међу полета пуним временом Милутиновим и сјајном владавином Стефана Душана, тако и на новцима његовим не видимо ништа приновљено. И на новцима као да је главно традиција и скромност, које иначе радњу овога краља карактеришу. Седам типова које је саопштио Љубић tab. VI, 15—21 у свему су један главни тип. С једне

стране је Исус Христос, а с друге је краљ на престолу. Свуда краљ седи, под круном је, у десној руци држи скиптар с крстом, а левом је обухватио балчак мача, који му је преко крила пружен, и каткад у корицама. Других никаквих знака нема на новцима Стефана Дечанскога.

Има од њега и печат један, нацртан у горе поменутој књизи Аврамовићевој, у снимцима под бр. 8. Тај је печат на једној повељи којом је Хиландару дао неке поклоне; златан је, и виси о модрој неоплетеној свили. На првој страни је архиђакон Стефан с кадионицом у десној руци а краљевским поклоном у другој. На другој страни је нацртан краљ под круном. Рука божја га благосиља, а он држи крст у левој а свитак повеље у десној која је пружена на ону страну одакле му благослов долази.

С овим смо видели докле су по сада познатим споменицима наши стари употребљавали хералдику до четврте десетине XIV века, у којој је Стефан Душан владу примио. Усамљени и нередовни хералдични знаци, који се овде онде нередовно и без системе и какве хералдичке целине показују, не могу се узети за хералдику. Може се, дакле, казати да се у Србији по свој прилици *поводом краљице Јелене* нешто почело гледати на хералдику, али да се хералдички обичаји још нису били одомаћили на двору српскоме. На печате нису још ни ти споредни знаци узимани, сигурно што се тешко било решити, у томе се одређи уобичајене византијске форме, на коју се, може бити, гледало као на нешто што је у вези с вером. Могућно да се цео исток тој западној установи споро и неповерљиво отварао из истог разлога религиозне нетрпљивости која је увек сметала већој комуникацији установа и идеја међу истоком и западом. Зна се, међу тим, да та установа није била непозната истоку, пошто се његовим утицајем и из његових мотива развила, и пошто се и она развијала на самом земљишту балканскога полуострва. Владање Стефана Дечанскога као да се и у томе

реакционарски затворило у традиционалну ограниченост. Међу тим баш на супрот скромности и тихоћи Дечанскога у српству се XIV века спремао један јачи покрет. Набрекла снага тражила је употребе и излаза. И нашавши га један пут, она је на много којешта бацила светлост друкчијег погледа и разумевања.

IV

Душаново царство и увођење хералдичких обичаја међу српском властелом.

Наше народне песме славне су по томе што су пуне разних историјских предања да се могу, у неку руку, назвати испеваном народном историјом. Али су од свију најинтересније она народна предања, која у песмама причају о периоду од половине XIV до друге половине XV века. С особитом љубављу, с особитим поносом, с ванредним политичким осећањем упамтила је народна појезија из целе старе српске историје баш тај период. Витезове и племиће тога времена пева народна поезија с особитим одушевљењем, и пева их баш као витезове и племиће. И кад се у народну поезију тога времена озбиљније загледамо, ми видимо у њој еминентно витешку појезију. То се посведочава тиме, што је народна поезија о племићима и витезовима поменутога периода и о животу њиховом сачувала толико појединости да би се по самим њеним предањима могла насликати историјски доста потпуна слика средњевековнога витешкога и племићског живота у Србији XIV века, готово по свима странама његовим. Међусобне распре, гозбе, мегдани, игре (турнири),[1] витешка дела, обрана слабијега,

[1] Тако, на прилику, песма о Канци војводи, Вук II књ. 484 описује прави јуначки турнир међу српским, мађарским и румунским витезовима.

тумарање за догађајима и тражење кавге само да би се јунаштво показало, коњи и љубав према њима, куле и замкови, њихов распоред, који потпуно одговора историјском знању о њима, средњевековно оружје, које се већ једва где и видети могло, певају се у овим песмама као добро познат апарат, ма да су се и време и околности потпуно променили. Народ је живо памтио та њему толико мила предања и онда, кад се около све предругојачило. Народ је та предања сачувао и кроз најнеугодније прилике.

И ми ћемо на овом месту пре него што пођемо даље погледати овај извор, неће ли се из казивања његова о витезовима и њиховој опреми наћи штогод и за наш посао, за хералдичке обичаје.

Оно што Немци зову Kleinod, Helmkleinod, Helmschmuck, а Французи cimier ми смо мало више назвали *челенком*, речју која је из народне појезије сваком Србину врло добро позната.

Овде ћемо да видимо за што смо то учинили и како је до послетка сачувао се опис челенке.

Вук Стеф. Караџић у Рјечнику вели да је челенка *Schmuckfeder von Silber als Soldatenauszeichnung für erschlagene Feundeskòpfe*; *penna argentea*.

Ђ. Даничић у своме великом Рјечнику тумачи челенку латинским именом *ornamentum triumphale*, накит за јунаштво, а после говори да долази од турског *челенк*, накит за јунаштво који се носи за калпаком. Интересни су примери које је Ђ. Даничић у потврду горњега тумачења навео. Тако из песме у којој се описује баш на једном турниру с мађарском властелом Кајица војвода, витез Ђурђа Бранковића, наведен је опис челенке речима

На војводи калпак свиле беле,
За калпаком *од сребра челенка*,
О њој златних триста трепетљика,

Свака ваља два дуката златна.
У челенки два камена драга.

Даље је наведен пример о Максиму Црнојевићу, кад се женио од дужда из Млетака, где се пева:

Ласно зета познавати беше
По његову перју и челенци.

Пример би се потпуно разумео, кад се замисли у перју и челенци витешки грб, који је Максим Црнојевић на својој капи носио.

На ухваћеном хајдуку Вулићу пева песма како је

На глави му *чекркли челенка,*
Баш челенка од дванаест пера,
Свако перо по од лигру злата.

На меком калпаку једва би *чекркли-челенка* могла имати смисла, а тако тешко и с толиким перима све од метала не би се могла на калпаку ни држати.

Челенака је по народним песмама могло бити и више за калпаком. Песма пева за Милоша Обилића, како је пред царем Лазаром скинуо с *главе самур и челенке.*

О Грујици Новаковићу пева се како га је облачила Цафер-беговица:

А на главу калпак и *челенке,*
Један калпак девет челенака
И десето крило оковано,
А из њега до три пера златна,
Што куцају Грује по плећима,
Ваља крило хиљаду дуката.

И ово би се све тешко могло смишљати и градити за калпак. Крило оковано јасно представља један племићски грб.

А у песми о женидби од Задра Тодора пева се за Ђуру Даничића, како је имао

Око главе пера и челенке,
Девет пера, дван'ест челенака,
И трин'есто *ноја тице крило,*
Па се крило на чекрк окреће,
Те казује који вјетар пуше.

Ноја тице крило које се на чекрк окретало такође је у потпуности један племићски грб.

По нашим песмама челенка се носила и на барјаку, јер се у једној песми о сењским јунацима описује барјак, па се каже:

На барјаку сребрна челенка
О двадесет и четири стуба,
На чекрк се за барјаком вије;
На челенки триста трепетљика,
Кад с' обрне на чекрк челенка,
Стоји јека триста трепетљика
Како листак, кадно вјетар дува.

Ове трепетљике виђају се доиста и на сликама старих европских челенака, на прилику као срца или липово лишће на бивољим роговима или на перјаницама, ако су се оне у челенци десиле.

К овоме што је Даничић поменуо у потврду свога тумачења речи челенка, додаћемо неколике допуне, којима ће се још боље расветлити оно што се трудимо да изведемо.

У песми о Страхинићу бану пева се о љуби његовој, како је у познатом двобоју ошинула господара свога

Поврх главе по чекрк-челенци,
И по њег'ву бијелу кауку,
Прес'јече му *златали челенку.*

И прес'јече бијела каука,
Мало рани главу на јунаку.

За Тодора од Сталаћа пева се како је облачећи се метнуо

На главу *капу и скувију,*
За скувију позлаћено перје,
Јесте у дну сребром заливено
А по врху кићено бисером.

Млетачки дужд обећава да ће зету даре прибављати

Прибављати коње и соколе
И ковати чекркли челенке.

Скувија из песме о Тодору од Сталаћа помиње се још у два примера у Вука у Рјечнику, који гласе:

За калпаком од злата скувија
У скувији алем драги камен

и

У скувију међу очи црне.

Из тих се примера види да је *скувија* узета у значењу *челенке*; премда горе наведени пример о Тодору од Сталаћа разликује *капу* од *скувије*; а разликује се од скувије и *позлаћено перје*, које се другде сматра као део челенке. Мислим да је *скувија* од италијанског *scùffia*, што значи капу, а може значити и *шлем*.

Овим трагом идући даље ми ћемо наћи из самих народних песама лепих потврда да у свима горе наведеним примерима и каук, и клобук и калпак и скувија или *значе прави метални шлем* који се за време оклопничког оружања на глави носио, или су проста познија анахронична замена, коју су певачи у старије средњевековне песме разумевања ради уметали на место старије речи, која се мање разумљивом чинила. Јер кад је ватрено оружје и ново уређење војничко истисло из употребе старе штитове и

шлемове, стреле, буздоване и копља, онда су с њима из употребе истиснути и шлемови. Међу тим је народно песништво, мењајући гдекоје речи којих су предмети из обичаја изашли, иначе чувало сав стари војнички апарат оним истим живим историчким и појетичким осећањем које је у народним песмама толике спомене старога живота сачувало. Народни су певачи добро знали како тај војнички апарат згодно стоји у средњевековним песмама о витезовима и јунаштву, али ма колико да су то певачи знали, нису свуда исту следственост одржали. Ниже наведени примери из песама у старије доба записаних посведочиће да су калпак, клобук, скувија значили шлем, или да су дошли место те речи као проста анахронична замена.

Реч *шлем* налази се у Речнику Вукову, али се тамо налази и *кацида* (т. ј. кацига, cassis) која често долази у старословенским споменицима и значи шлем. Уз реч *кациду*, за коју је забележено да се говори у Боци, Вук је забележио интересантан пример из народне песме:

На глави му сребрна кацида,
На кациди триест перјаница.

Само с овим примером, па смо потпуно на чисто за све оне несугласице које смо мало пре у цитатима из песама обележили. На чисто видимо *шлем са накитом*, са *челенком*, како нам га хералдичке књиге описују, и на чисто видимо, из чега су се развили горе наведени примери народних песама. Али ће нас у овоме још потпуније утврдити примери из Богишићеве збирке, у којој су народне песме старијега времена забележене.

У тој збирци ево како се (стр. 70) један јунак описује:

Овуд коња пројезди један рањен Угричићу,
На бедри му оштра корда, сва у сребру окована,

На глави му јунаку *кацига и б'јело перје,*
Перје му је прикрило јуначке широке плећи.

Из ког су времена и из каквог су начина војевања ове песме види се из песме „Мегдан Мустафе с Кара-Јованом“ (стр. 129), у којој најпре Туркиња приповеда Мађаркињи, да је видела чудан санак

Ђе се сави вихар из оне густе планине,
Мустаф-аги однесе *кацигу и б'јело перје*
Турчину јунаку.

А мало даље се приповеда, како је Кара-Јован Турчина *ударио копљем посред штита переног, штитак му је пробио, а проз штитак живо срце.*

Али и у овим старим песмама, ма колико да се стара опрема јуначка боље памти него у онима што су купљене у првој поли овога века, опет место кациге долазе друге речи које је почињу замењивати. Једна од таких јесте *жаркула*[1] којој правог значења и порекла не знам, али је готово очевидно да је то исто што и кацига. Место пак које ћу одмах навести опис је јунака са свим сличан ономе што је прво из те збирке наведен, те ће дати прилику, до се јасно види како старија кацига уступа место млађим речима. На стр. 87 девојка сестра краља угарскога овако описује своме брату једнога јунака:

Под њиме је вран коњиц како вила од планине,
Није коња такога у Будиму лијепому,
На њему је јунаку чисте свиле неношене,
И на њему корда сија како у тебе св'јетла глава
На глави на његовој *жаркула од суха злата,*
За којом је жаркулом б'јело перје коштратово
Које перје прикрива коња добра и јунака
Коњица до стремена, а јунака до рамена.

[1] Giaco се италијански зове панцир-кошуља. Могућно да је *жаркула* што с тим у вези.

На другом месту исте збирке помиње се *жаркула са перјем златн'јем* (стр. 59), а на трећем месту се опет спомиње *царкула* у овоме опису:

На глави му бијаше *царкула од суха злата,*
На царкули стајаше златна круна од бисера,
И *на круни нанизано седамдесет прстенака,*
Што је Турчин погубио седамдесет младожења.
Царкулу сам дигнуо са његове русе главе,
И њу сам ти ставио на моју на русу главу,
С моје главе царкулу на његову поставио (стр. 125)

Место *кациге* и *жаркуле* певају старије песме Богишићеве збирке још и *клобук камиловац.* Тако се у једној песми описује Сибињанин Јанко овако:

И кому је на глави камиловац л'јепи клобук
И њему је за клобуком златно перо пауново,
Сја му корда на бедрих к'о на гори жарко сунце,
Оно ти је, сестрице, Угрин Јанко војевода (стр. 68).

Друга песма описује како се облачио Стјепан Јакшић, па говори:

На се ми је обук'о од свиле златне каваде,
На главу је ставио камиловац био клобук,
За клобук је задио свê перо од суха злата (стр. 116)

У овом се види, како су новији обичаји и новији делови одела и накита полако кроз певачка уста заузимали своја права и где им је тешко могло бити места. У осталом истих таких примера али обратно има још из најстаријега времена, које ми можемо писаним споменником потврдити. Као што су имена кâпâ које нису гвоздене долазиле на место гвозденога шлема, тако је име гвозденога шлема употребљавано за са свим невојничке капе које нису никако од гвожђа.

Тако у Типику св. Саве за манастир Студеницу наређује се за онога који се калуђери **да облачить се въ палитаницю и въ мниѡьскы шлѣмь,**[1] и ту шлем значи камилавку (т. ј. камиловку, према ономе клобук камиловац, од камиље длаке). Ова промена најлакше ће се дати објаснити тим што је шлем капа војничке, а камилавка капа калуђерске униформе, па је употребом речи *шлема* св. Сава хтео да јаче обележи значајност капе која се мење ономе ко се калуђери.

С овога излета у сећања народна иставља се само собом пред нас питање: из ког су времена и чим су толику живост и омиљеност у народној појезији добила ова предања? Кад је започета и у које се време најживље и најсјајније показала установа која се после толико држала у сећању? И пошто се оно што песме певају потпуно слаже с војничким оружањем и хералдичким кићењем тога оружања у западној Јевропи, питање је: у које смо доба ми у нашој старини потпуно пристали уз хералдичке западне установе, пошто смо се из досадашњег тражења и расправљања уверили, да се то све до почетка владе Душанове није било догодило.

Први поглед на новце Душанове одговара нам на ово питање.

На Душановим новцима први пут се јавља *шлем с челенком* и с различитим знацима на њој. На Душановим новцима тај се знак и после правилно виђа, и он тако рећи не ишчезава све до времена, у ком су се с престанком државе и новци српски ковати престали.[2]

---

1 Гласник XL, 174.

2 Luccari Copioso ristretto de gli annali di Rausa, Venetia 1605 стр. 56 приповедајући како се Душан крунисао за цара помиње како су Дубровчани на крунисање послали нарочиту најпочаснију посланицу

Да прегледамо главне знаке шлема и челенке Душанових новаца.

Шлем је по форми једнак, лепог облика; са страг полукругло сведен; спреда прав ниже савијеног врха који је пругом или неким засеком од осталога шлема одвојен. Каткад је прост, каткад накићен крстићима, пругама, ружама, линијама или куглицама, каткад може бити злаћен, сребрн и каменовима или пантљикама од танког бакра или сребра, у којима су украси изнутра избијени, украшен. На томе шлему готово увек стоји на врху четвртасто дугуљаст јастучић (или можда марама) или тако звана шлемова дашчица, којој су углови окићени или са три листића, који често личе на крин (tab. VII, 3, 4) или са три куглице, које су свакад различита облика и величине. И сам облик тога

Приликом крунисања каже Лукарић да је Душан установио *племићски ред светога Стефана* l'ordine di cavallieri domandato colona di San Stefano, и да је правима тога реда почаствовао и посланике дубровачке. Лукарић је прпао из традиција или старијих бележака дубровачких, и његово се казивање подудара с аутентичним племићским знацима које на повцима Душановим први пут налазимо. Из тога би изашло да сви новци са шлемом, Душанови или властеле његове, припадају времену царства. Није без значаја за овај ред послова ни оно што су дубровачки летописи забележили о Душану. Тако је анонимни летописац забележио како је цар Душан послао 1351 посланике у Дубровник да иште од општине двадесет племића од 10 до 14 година, да их васпита на свом двору и да учини добро и њима и роду њиховом. Дубровчани су му се захвалили одабравши и пославши му тројицу племића којима је било око 40 година, и њих је Душан у својој земљи начинио грофовима, и имао је у њих више вере него у своје људе. (Nodilo, Annales ragusini. Zagrabiae 1883, 40). Раљина приповеда још осим овога и то, како је Душан многе од својих био послао у разне земље да изуче живот и обичаје других народа. Исто тако наредио је да се купе од вештих људи разне књиге, и с тога је за кратко време у Дубровнику начинио читаву врло лепу књижницу, која је трајала дуго и после њега, али су се немаром књиге најпосле погубиле (Nodilo, ibidem 229).

јастучића или дашчице није једнак. Она је каткад шира, каткад ужа; каткад су јој стране равне, каткад су удубљеним полукругом унутра унесене. На самој дашчици унутра су или пруге или куглице, а и оперважена је пругама или куглицама, а пруге су каткад равне, каткад изрескане, а каткад из куглица састављене. И ту је, без сумње, свилен вез, или су драгоценије ткане материје, ако је јастучић или сребро и злато, ако је дашчица.[1]

Овај јастучић имао је задатак, да врх шлема брани од сунца и сунчевих зрака, који би оклопнику озго силно могли досађивати, а осим тога њиме су заклањане шипчице, карике, кукице и остало чиме је за шлем била привезивана челенка. У правој челенци увек је врх дашчице на шлему налазио се круг. Ако је перваз шлемове дашчице издубљено округао, онда се овај круг уноси унутра и улеже у шлемову дашчицу, као што се то може видети на tab. VII, 2, 12, итд. Круг овај врх шлемове дашчице има различите знаке: ружу, звездицу, куглице, које по свој прилици представљају бисер или драго камење. Каткад је круг састављен из котурића који су у ружу састављени (tab. VI, 23). Један пут је (tab. VII, 4) та ружа састављена из цветова крина. Врх тога круга долази перјаница у разним облицима, или цвет или листови, који су без сумње од злата, сребра или од метала грађени, па позлаћивани. На новцу tab. VI, 23 озго је место перјанице или цвећа слово S у лепој крупнијој

---

[1] На нацртима европских шлемова врло ретко су дашчица или јастучић цртани тако као што се на нашима готово правилно показују; у опште као да је тамо јастучић као такав много ређе долазио. У нас на против мање се марамица виђа, и на шлемовима што су на новцима, готово је једнако дашчица или јастучић. Форму јастучића каква је код нас видео сам на једном шлему саопштеном у Jahrbuch der heraldisch-genealogischen Vereines Adler in Wien. II. Wien 1875 стр. 153 на грбу једнога аустријскога племића. Јастучић је црвен, а на њему је челенка.

форми израђено, тако да се од тога почиње натпис Stefanus, који је на том новцу латински израђен.

Овде, дакле, видимо шлем као знак племићства и племићске војничке уредбе; *али га видимо без грба и без правих хералдичких знака*, пошто су руже, звездице, па и сами кринови, усамљени овде онде, особито још кад су нејасно изражени, у неку руку само хералдички елементи. Хералдичке целине још нема. Сви ови знаци могу сведочити само да је Душанов двор примио установу витештва, али да се она још није била потпуно развила, те да ни дворска властела, ни сам двор *још није био себи израдио свој стални грб*, него је челенке на које долази прави властеоски грб, састављао из простих декоративних елемената који су и иначе у архитектури у обичају били. Оне исте руже, звезде, лишће и цветове гледамо ми на грађевинама, цртежима и везовима онога времена. Оне су се као орнаменат у тој средини традицијом преводиле из времена до времена све до наших дана.

Крин се на Душановим новцима налази још неколико пута на скиптру, премда ту није тако јасно изведен. Тако га видимо на tab. VII, 14, VIII, 10, 13, 16, 18. Овамо иду и новци tab XV, 6, 8, 11. Место крста на мотци коју држе цар и царица налази се крин на новцима tab. XV. 10, 11, 14 врло јасно обележен. Покрај Христова лика на првој страни видимо крин на новцима tab. XV, 11, 12, 14, 15. Има слика на којима је нацрт такав да би се могао узети и за крст и за крин; али смо се ми клонили да такве слике узимамо у рачун, пошто нам у овоме побројавању, у опште, није потпуност на уму. Главно је у ствари да се посведочи да је било новаца с тим знаковима, и да ти знакови долазе на извесним новцима. Свакојако има споредну вредност у колико и каквих варијетета ти новци долазе.

Особиту пажњу заслужују которски новци Стефана Душана. С њима иду у једну линију и которски новци ње-

гова сина цара Уроша. Душанови су новци нацртани у Љубића tab. IX под 7 и 8, а Урошеви tab. X 11, 12, 13, 14, 15. У свима је цар с отвореном круном онако како се на краљевима цртала; у свима на тој круни вршкови излазе у тролистак који се може узети као крин; у свима је натпис латински; у многима цар држи у десној руци скиптар с крином (докле је у некима Урошевим скиптар с крстом); у свима цар у левој руци држи земљокруг с крстом. И, на послетку, у свима цар седи на два лава који су као престо начињени, тако да им се главе и предњи труп виде као лева и десна страна клупе или престола. При свем том они су узети као клупа, управо као седиште цару. Зна се, да су Млечићи увек претендовали на приморје и увек се отимали о њега. Зна се да је лав млетачки грб. На новцима млетачким, колико се могосмо известити он долази тек за сувременика Душанова Франческа Дандола 1328—1339, и после се редовно јавља. Држимо по томе да је врло знатно што се млетачки лавови виде на новцима Душановим и Урошевим као седиште. Исте те знаке видимо дочекле и на которским новцима краља босанског Стефана и Стефана Остоје који су наштампани у Љубића tab XVI под 22, 23, 24. На првоме и трећем краљ држи у десници скиптар с крином, а у левици земљокруг с крстом; на средњем је у краља само крин на скиптру. Изгледа да су кринови имали неку везу са држањем приморских земаља и градова; може бити да су кринови имали да обележе романски елеменат, којим је било богато приморје. Но ово истицање извесних хералдичких знака на посебној врсти новаца има и своје особито значење за посао којим се ми овде бавимо; без сваке сумње тим се показивало како значење хералдичких знака није било непознато владалачким дворовима. Па за то горе наведена околност што њих нигде у споменицима српским из времена Душанова нема, значи не да се за њих није знало, не да они

још нису пронађени, него да они у свом правом значењу и употреби још нису били уведени. А увођењу су могли бити на сметњи особити разлози или обичаји.

За Душанова се, дакле, времена, увело господство; увеле су се у пуној форми челенке на шлемовима; њих је цар као знак свога краљевског и царског госпоства метао на своје новце; али цар још није био дотерао до установе правога формалног грба, није био још усвојио сталне хералдичке знаке за своје челенке. У Србији се једнако ломиле о уплив и господство форме источно-византијске и форме западно-европске. Ниједне од њих нису биле у стању коначно оне друге истиснути; ниједне од њих нису могле искључиво завладати. Ова чудновата историчка истина посведочава се и на студији хералдичких знака и на вештини кованја новаца.

На новцима цара Уроша не опажа се много новога што се не би већ видело на новцима цара Душана. Главне разлике ми ћемо овде побележити.

Тако је, прво, знаменито што на новцима Урошевим ретко кад изостаје шлем. Обично је у њих на једној страни цар на коњу или на престолу са српским натписом, а на другој шлем с челенком и с латинским натписом. Или је на првој страни Исус Христос, а на другој цар и царица стоје око крста држећи скиптар с крстом у рукама.

Шлемови имају исту форму као и на новцима Душановим; али се челенке чешће виђају без круга, и на њима звезда или ружа није представљена на оперваженом кругу, него је просто исечена, и из ње се горе извија перјаница. Тако је на новцима tab. IX. 13, 17, 18, 21.

При Душановим новцима већ је казано, да шлем има свагда шлемову дашчицу, оперважену и искићену различним начином. То је једна особина српских шлемова, јер таке дашчице не видимо на сувременим шлемовима европским, а за цело она се у Европи није на шлемовима с

толиком правилношћу јављала како то видимо у Србији. За један једини Урошев новац tab. IX, 10, могу забележити да те дашчице нема. Место ње су између шлема и челенке неке четири шипчице, које се на вршковима завршују са три куглице.

У погледу хералдичком Урошеви шлемови чине ипак један корак напред. На новцу tab IX, 10, који мало час поменусмо на кругу челенке, види се јасно изражен велики прост крст, какав се осим те ни на једној другој челенци не види. Да ли то није почетак грба? Исто тако на новцу tab IX, 22 излази из шлемове дашчице на место друкчије челенке а управо као челенка једно женско попрсје гологлаво, с хаљином по врху рамена и са неким као скиптром у левој руци. Око тога шлема чита се искварен латински натпис Урошев, а на противној је страни цар на коњу под круном, и тамо пише обичан натпис **Ст҃ь пр҃ь**. На тај личи и новац tab. IX, 26, на ком је поврх шлемове дашчице обичан круг с испробијаних шест троуглова. Наврх тога круга стоји голобрада мушка глава гологлава. И ту је латински натпис Урошев око шлема, а на противној је страни на коњу краљ с јасним натписом **Краль**. За тај новац ја мислим да је кован за Вукашина, који се под врховном владом Урошевом Краљем називао. С истим таким на једној страни латинским Урошевим а на другој српским Краљевим натписом види се и новац tab IX, 25, који је рђаво сачуван, те му се глава на челенци не види, али је иначе с оним једнак. Овде ми је најзгодније поменути и новац у Љубића tab IX, 27, на коме је с једне стране владалац на коњу с натписом **Краль**, а с друге шлем са шлемовом дашчицом, кругом и у њему звездом, а наврх круга мушком голобрадом главом дугачке косе. Око тога шлема и челенке стоји јасан натпис **Краллица Елена**. Чиј је овај новац? Пок. J. Шафарик је мислио да је жене Душанове, а С. Љубић мисли да је жене Вукашинове, која се такође

звала Јелена. Споредивни га с горе реченим новцима где се потписивао Вукашин, који је од Уроша само неки рачун водио, и ја бих се склонио да држим да су ти новци из времена Урошева, али да их је Вукашин на име своје жене ковао онако као што је мало час поменуте ковао на име врховнога државног поглавара. Иначе на новцима који су чисто Вукашинови као и на новцима његових синова не долазе баш никакви хералдички знаци, него је натпис урезиван преко целе једне стране по чисто византијскоме начину.

На два новца деспота Оливера (tab. XIV, 11, 12), од којих је на првом натпис Стефана, а на другом Уроша цара, на челенци је на првом мушка (бар се тако чини), а на другом женска или девојачка глава.

На новцу жупана Бранка (оца Вукова) који такође припада времену Душанову (Љубић XV, 18) има шлем са окићеном шлемовом дашчицом и ружом у кругу; челенка су три, како изгледа, кринова цвета.

Попрсја, предњи трупови хералдичких животиња, главе мушке и женске јесу обичан хералдички накит на челенкама европскога витештва. За то ја и бележим ове ексемпларе као такве који од довде прегледаних показују најјасније исказан хералдички тип. Но у исти мах не пропуштам и опет забележити, да ми још немамо хералдичке одређености и сталности. И овде је играње и вољно титрање с хералдичним знацима. Они још не показују постојаног стално изабраног грба. Међу тим читалац опажа, како се томе корак по корак али стално корачало.

V

Двоглавни орао и хералдички обичаји у Србији после Душана

Мало пре је наговештено, како су се за Душанова времена у пуној форми увеле челенке на шлемовима, и како је и у спољним формама Србија тада ударила на пут

који се дотле није опажао, тражећи и да покаже госпоство којега су се материјалне подлоге морале раније образовати.

И историја и традиција знају, како су се поједина властела за Душанова времена осилила не само великим освојењима његовим, него без сумње и духом који је он у двор и у државу српску увео.

Занимљиво је, да хералдика и нумисматички споменици јасно тврде ово што сазнајемо и из историје и из традиције.

Право ковања новца, једно од поглавитих владалачких права, пре Душана су вршили само владаоци. За његове владе то почињу да врше не само владаоци него и властела, по свој прилици она која су вршила чувена његова намесништва по провинцијама.

Па у истраживању првих знака правога државног грба, за чудо је да не налазимо почетак ни на једном новцу нити споменику Душановом, него на новцу и на споменику једнога од првих његових властела. Да ли се знак грба доиста само ту почео, и да ли се ту једино налази, не можемо категорички потврдити, по што се не зна да ли се временом неће открити још какав споменик који би могао ову нашу поставку оборити.

Тако први новац, на коме се не налази само шлем, него који носи на себи и прави означен грб, хералдичку слику самодржавнога двоглавнога орла, припада истина Душановом времену, али није Душанов, него је Душановога властелина Оливера.[1]

---

[1] Овде би се на супрот овоме могла навести слика двоглавога орла на крсту Душанову, којега је нацрт наштампан покрај друге књиге Arkiva za povjestnicu jugoslovensku, Zagreb 1852. У белешци И. С. Кукуљевића која је на крају те књиге наштампана назначено је да су крст дечански калуђери, носећи га из Црне Горе, где је био четири године за живота владике Петра Петровића Његоша, позна-

Новац тај насликан је у Љубићевом Opis-у на таб. XIV у два варијетета под 13 и 14. Ту се међу новцима српским први пут види на целој једној страни двоглавни орао с опуштеним крилима, а око њега се чита латински натпис MONITA DESPOTI OLI, т. ј. Oliveri. Али осим

тога песника, пронели и кроз Загреб, и да је тада с оригинала напрт изведен. Владици Његошу калуђери Дечанци бејаху 1848 донели тај крст, и он је, држећи да је тај крст доиста Душанов, плаћао Дечанима по 50 дуката на годину за све време, докле крст у Црној Гори остане, и сврх свега је послао Дечанима нов златан крст на поклон. Међу тим натпис тога крста *потпуно је лажан*, а *по свој прилици и крст је од некога другог, а не од Душана*. За то се ни слика двоглавога орла која је на том крсту не може ставити у 1348 год. која би по томе натпису долазила. Да је натпис лажан ево по чему мислимо:

а. Почетак натписа гласи: **Мы Стефанъ Душанъ** а Душан се није никад сам потписивао **Душанъ** нити се у српским или латинским натписима његовим налази почетак **Мы**

б. Натпис је писан по руски; руско је **ъ** на више места; за тим речи: **греческіих, сеи, дрека**; порускије написано **землах** а немогућна је за XIV век конгруенција: **всѣх сербскіих и поморскіих землах**. И форме слова и сви ови знаци русизма могућни су тек у првој половини XVIII века.

в. Нигде нема слова **ѥ**, које се у XIV веку редовно писало.

г. Између двеју глава двоглавога орла стоји круна која је такође необична за XIV век, јер је затворена, на форму познијих кнежевских круна са земаљским кругом и крстом врх њега.

Нећу поћи да је могућно, да је *крст* из времена Душанова, о чему би се у осталом морала саслушати мњења техничких вештака, а да су само доњи део с натписом калуђери после, без сумње ради прошње и трговине, измислили. Очевидно је, да се састављач натписа трудио да га склопи у старом стилу. Али га је невештина издала. Јер ни онај уметак: **якоже на русоколи закѣшлано родителеи моиы** са свим показује познијега falsificatora, јер баш да би то и дошло у натпис, никад се у XIV веку не би место **хрисоволъ** које редовно долази, написала познија и народним говором искварена реч **русоколъ** која показује писца који није знао грчки; а у Душаново време су без сумње знали грчки они који су састављали натписе за цареве поклоне;

новца налази се исти хералдички знак и на другим споменицима истога деспота Оливера, и у толико већој вредности за нас што га на тим споменицима с назначеном годином видимо. Као што показује свечана даровна повеља Душанова, штампана у Гласнику XXVII, 287, којом је на знаменитом сабору скопаљском 1347, приликом проглашења царства у Србији, игуменија Лесновска проглашена за епископију, цар Душан Оливера зове „свељубимим и срдачним властелином деспотом Оливером“, и цар чини особиту пажњу и милост његовој задужбини Леснову, која се налазила у пределу Злетову, јужно од Кратова и Егри-Паланке. Та је задужбина у време сабора била већ сазидана и готова. У Гласнику XIII, 295 штампане су из описа те задужбине Оливерове неколике белешке од Ст. Верковића. Из њих се види, да се у њој и сад налази деспот Оливер насликан као ктитор, са грчким натписом, с ореолом око главе, у драгоценој долами *која је искићена двоглавим орловима од врата до ногу*. Та нам је белешка сведочанство, да су орлови на долами Оливеровој рађени пре 1347 год. и да се он пре те године, у којој је у Србији проглашено царство, служио овим хералдичким знаком. Ниже ћемо видети, да се и на другим споменицима налазе орлови нацртани на хаљини, тако као у Оливера, или на камену. Какав је био положај Оливеров, види се из једног причања Кантакузенова,[1] а осим тога још и из једног записа на књизи светог Јефрема, где се казује како је та књига писана у Леснову за време цара бугарског Јов. Александра, цара српског и грчког Стефана и великог деспота Јована Оливера. Тај запис је из године 1353, а то значи да је Јован Оливер и тада као господар у тој земљи живео и части једнаке с владалачкима уживао.[2]

---

[1] Гласник XII, 303.

[2] Гласник XLII, 15.

К овоме свему додаћемо још белешку о слици Константина деспота која се налази у Јеванђељу писаном 1356 године за цара бугарског Јована Александра. И ту се на хаљини деспотовој налазе двоглави орлови с опуштеним крилима. Слика је та наштампана као прилог к Јагићевом Archiv f. slav. Philologie VII, 1, где је и опис истога јеванђеља. За Константина пише да је **зать великаго царѣ Іѡ. Александра**. Није чисто, да ли је ово Константин, син Дејанов, сестрић Душанов, али су и други мислили да то он може бити, те и ја то бележим. Ако је то Константин син Дејанов, онда би се двоглави орлови показали у некој вези са том земљом, на којој их први пут видимо. Од Константина, сестрића Душанова, има и један новац (Ljubić, tab. XIV, 15).

Орлови су, свакојако, знамење царскога грба. За цареве се византијске прича да су носили пурпурне хаљине златом извезене, на којима се налази у везу изведен царски двоглавни орао. Таке исте пурпурне хаљине с двоглавним орловима виде се на владаоцима српским на живописима који се по црквама српским находе и који се приписују XV веку. Остаје загонетно, откуд да се знак царски, за који се у нас у XV веку већ знало каквога је значења и коме припада, нађе најпре у Оливера. Натписи над истом сликом Оливеровом у Леснову исписани су грчки, што се иначе по српским црквама није чинило. То би могло значити, да су живопис радили византијски уметници, и по томе да је и прва слика двоглавога орла у Србији византијскога порекла, као што су и познији хералдици тумачили, пишући, да је Душан, унесавши у свој наслов *цар Грком*, узео царски грб, двоглавога орла, који своје порекло још од римскога царства води.

Овде је место да споменемо и скултурне наките на Дечанима на спољној и унутрашњој страни манастира, које само из Јуришићева описа познавати можемо. У тим на-

китима долазе разне животиње у природном или фантастичном облику. Међу њима долази често *орао* и долази *лав*, којега на Бранковића грбу видимо. Али по свему изгледа да су и лав и орао на Дечанима само архитектурна орнаментика, којој се тешко може значај грба приписати. И сам правац Ст. Дечанскога, човека посве смерног и мирног, није водио у частољубиви полет пробијања нових путова и увођења нових обичаја у живот народни. Чисту слику формалнога грба по свима хералдичким правилима видимо у нашим споменицима први пут на новцима зетских племића Балшића. Кад погледамо новце те породице у Љубићевом Opis-у tab. XIV, 2—10 видимо чисту слику грба. Тако на новцу под 2 имамо троугласт штит са нацртаном курјачком главом као знаком грба; имамо врх тога штита шлем из кога се као челенка подиже глава курјачка. То је исто, и ако друкчије нацртано, и на новцу под 6, 7, 8, 9, 10. На новцу под 8 видимо на врху шлема, међу шлемом и челенком, неке наките и с предње и са стражње стране, који као да су пера или заставице и трепетљике од јастучића, који је имао место међу шлемом и челенком. И на новцу под 6 и 7 види се остраг на челенци као заставица. Иначе се на осталим новцима глава курјачка у челенци наслања доњим, дебљим делом врата одмах на шлем, и не виде се трагови од јастучића или дашчице. На новцу под 5 који је Љубић приписао Балшићима, види се само шлем с јастучићем и ружом у колуту, по обичају којега су се у Србији махом држали; на новцима 3 и 4 види се само челенка (курјачка глава) и вршак од шлема, на који је челенка насађена Ови новци припадају последњим десетинама XIV, а првим XV века.

Тек позније, у XV веку, види се тако чист хералдички грб и на српским споменицима; али оно што је Оливер почео настављало се без прекида.

Новци кнеза Лазара не показују, у осталом, ништа ново; и као и новци Стефана Дечанскога смерно се држе уобичајених начина, служећи се од свију хералдичких знака тек понегде сликом грба. Али баш кнеза Лазара време износи слику царскога двоглавнога орла на више начина у архитектурним споменицима.

Тако се по предању зна да је паперту у Хиландару зидао Кнез Лазар. У тој паперти њему се сваке године на Видов дан чини литургија.[1] На уласку у ту паперту на левој страни црквене фасаде, на висини три метра с поља је у зиду у камену у величини пола метра двоглавни орао с крилима као кад ће да полети.[2] На хаљинама кнеза Лазара на фреско-сликама његовим у манастиру Раваници цртан је двоглави орао у округлим црвеним пољима која су опточена златним колутима. Слика орла је као и она у Хиландару, с крилима у полету; она је златна. Такав је исти орао и на огртачу кнеза Лазара на фрескама у истом манастиру.[3] Са цркве кнеза Лазара у Крушевцу имам нацрт двоглавога орла како је употребљен у орнаментима више јужних врата црквених. Мој је нацрт од г. Вл. Тителбаха. Осим што је већма дугуљаст, и што око врата има колир, који се на фрескама не налази и којега нема ни на хиландарском каменорезу, ова се слика иначе не разликује од осталих. Свуда је једнак општи карактер орла у полету. Више јужних врата црквених може се тај двоглави орао видети и у Каница Византијским споменицима на таб. VIII. Али пре него што је оправљена црква Крушевачка, онда

---

[1] Аврамовић, Опис. древ. грб. у Светој Гори. I, 5.

[2] Белешку о томе и нацрт орла имам захвалити доброти г. архим. Н. Дучића, који је снимак начинио приликом своје походе Хиландара у години 1882.

[3] Слике из Раванице имам захвалити доброти г. Влад. Тителбаха који их је на месту прецртавао.

кад она још није служила, Ами Буе је на врху портала видео два орла од камена (deux aigles surmontant le portal). Сад је томе једини траг у белешци Ами Буе, и ништа се не зна куд су се дели ти орлови са портала, кад је позније црква оправљана. У истој књизи Каница, таб. IX види се слика двоглавога орла још на одломку некога капитла са стуба из Жиче, на једном од троугластих поља којима се стуб завршивао. И ту је орао с крилима опуштеним или у полету. Ту је орао узет као орнаменат, јер се на другом троугластом пољу истога стуба види друга нека фантастична животиња. Обе главе орлове на томе капитлу држе у кљуну неки комад шипчице или скиптра. Овај одломак из Жиче сад се налази у Народном Музеју у Београду, куда га је г. Валтровић добавио. Одломак је тај израђен од белог студеничког мрамора, и г. Валтровић мисли да је из новијег доба и да је рад на њему доста примитиван, као и да је део заклопца на суду за свето миро. Слике су на њему равне, а не обле, а поље је око њих само са $1^1/_2$ милиметар. На капитлима стубова који у Дечанима држе сводове женске цркве израђиване су такође слике животињске. Тако су на два стуба лавови, на једном пак орлови с раширеним крилима (али не двоглави). Толико се види из Јуришићева описа (Дечанскій првенацъ, 20). Да се вратимо к Жичи. На сликама краљева Стефана Првовенчаног и Радослава налазе се такође орлови. Г. Валтровић и Милутиновић, налазећи у живопису белеге ренесанса, суде да он не може бити старији од XV века. Обнављање се да лако објаснити тиме, што је Жича приликом једног рата с Мађарима XIII веку горела. Што су у обнављању живописци сликали краљеве с двоглавим орловима, то значи да се у то време мислило у Србији да су двоглави орлови симбол и белег краљевскога достојанства, да се, дакле, о њима мислило потпуно хералдички.

Слике краља Првовенчаног и Радослава налазе се

на фрескама под кулом у Жичи. Двоглав орао је насликан у колутима који иду низ хаљину озго на ниже, и сликан је жуто на црвеном пољу. У јужној капели жичке цркве има на јужном зиду слика св. Ђурђа или св. Димитрија са белим орловима на хаљини. На доњој страни лука испод западног улаза под жичку кулу налазе се такође у колутима жутим опточеним двоглави орлови црвеном бојом на белом пољу израђени. На неким колутима долази прост крст исто тако на белом пољу. И ови орлови као и они на краљевским хаљинама и на слици св. Ђурђа стилизовани су, и крила су им у полету, али нешто више раширена него обично. Цртање показује начин хералдички, по коме би се дало судити да живописцу хералдичка вештина није била непозната.

Д. Аврамовић у Опису древ. срп. у Светој Гори, стр. 12—13 говори о купи од слонове кости која је по једном предању од Стевана Немање а по другом од Ст. Душана остала. Она је сва изнутра сребром окована и позлаћена, а заклопац, оков око краја горе и доле, и држак све је од сребра, па позлаћено. На слоновој кости изрезана је идила Меркура с Дијаном, два пастира, овце и козе. На заклопцу те чаше нашао је г. Н. Дучић слику двоглавог орла с кнежевском круном врх обе главе; крила су му у полету; десном канџом држи кринов цвет; левом земаљски круг. Д. Аврамовић говори да на том заклопцу има грб, али га не описује (не каже ни да је орао), а на нацрту на табли II под 2 имају два празна штита (на којима је без сумње ово што је Н. Дучић снимио), врх њих шлем с јастучићем, круном и драперијом. И нацрт из митологије, и кнежевска круна над орловским главама, и форма шлема и грбова и драперије, и финоћа рада у свему показују јасно да ово не може бити купа Немањина, јер је посао извесно познији. Ја држим да је та купа припадала без сумње некоме од српске емигроване

властеле у Италији, и да је тамо негде за време ренесанса рађена.

Појављивање двоглавог орла као знака краљевске или царске власти у време Лазарево, наставља се на исти начин на споменицима и после Лазара. У манастиру Љубостињи, задужбини царице Милице, жене Лазареве, изрезан је на камену на амвону двоглави орао. По нацрту који такође имам од г. Вл. Тителбаха, вратови обеју глава полазе у том нацрту засебно свака из по једног крила, и као на крушевачкој цркви имају колир, али двострук, којим испод главе изгледају везани. На огртачу царице Милице у Љубостињи који је на фреско-слици њеној, налази се такође златан двоглави орао, опточен златним колутима, на црвеном пољу, онако као на фрескама кнеза Лазара.

На споменицима сина Лазарева деспота Стефана, видимо још веће обиље, јер у њега исти орао иде и на новце. Али ћемо најпре навести, где се на осталим споменицима налази. Од г. Вл. Тителбаха имам један нацрт с источног прозора у Каленићу који је задужбина деспота Стефана. И он има исти карактер који видимо на орнаменту више јужних врата цркве крушевачке. Дугуљаст је, крила су у полету, и око оба врата који излазе из трупа има котур. Слично орловима на фрескама у Раваници и Љубостињи и хаљина деспота Стефана на фреско-слици у Манасији окићена је златним орловима, опточеним златним колутима на црвеној порфири хаљине. Ту сам слику и сам у јесен 1882 у Манасији гледао, а имам и нацрте од г. Вл. Тителбаха. И у Дечанима имају неки знаци грба из времена царице Милице и деспота Стефана. После боја косовског Дечани су морали опустети и ваљда изгорети од најезде турске, која се тим путем у то време до неких места у Лиму раширила. Јер царица Милица са синовима Стефаном и Вуком у једном запису дечанском казује како је то место

„пожежено и опровржено“ које од Турака, које од осталих који су земљу пређе држали. За то је царица Милица прегла да она и синови њени буду *вгори ктитори сије светије обитељи*. Овом приликом начинила је сигурно царица Милица са синовима својим округ око полијелеја који виси о највишем кубету цркве дечанске и којега пречник износи четрнаест стопа. На дашчицама од туча које се налазе у осам ланаца на којима виси тај округ, изливен је на свакој *крст са четири оцила*.[1] Ту би била најстарија слика онога грба с којим је Србија као кнежевина почела свој државни живот, а који се и сад налази на прсима двоглавоме орлу грба Краљевине Србије.

Из ових бележака купљених по споменицима пређи ћемо опет на споменике нумисматичке.

На новцима које је Љубић приписао Деспоту Стефану нема ниједног који би носио орла. Али у збирци Његовог Величанства Краља Милана налази се новац Деспота Стефана, на коме је с једне стране на средини двоглави орао с крилима у полету, као што су и на горе наведеним сликама, и коме у округ стоји натпис **ДЕСПОТЬ СТЕФАНЬ**. С друге стране је Исус Христос у овалном кругу, а око овала налази се с обе стране по један кринов цвет, хералдички знак, који се први јавља и који скоро никако не ишчезава на српским новцима. Из овога се поуздано извести може, да деспоту Стефану припада и новац штампан од пок. дра J. Шафарика на табли VIII, под 91 уз Гласник III. На том новцу има такође слика двоглавог орла с крилима у полету.

На послетку долази као завршетак новац деспота Стефана Бранковића (Ђурђева сина), на коме се види орао. Тај је орао истина једноглав, али је слика грба за то у у пуној хералдичкој форми. Насликана је у Љубића tab.

---

[1] Јуришић Г. Дечанскій првенацъ, 30.

XIII, бр. 29, а описана на стр. 181 његова дела, где се из описа види да се у више ексемплара налази сачувана. Ту је орао на троугластом штиту; и њему су крила у полету, али јаче раширена. Над хералдичким штитом налази се шлем с волујским роговима као челенком, који су у Европи често употребљавани као челенка, и који су у нас у XV веку Бранковићи почели на челенке метати. Натпис је просто **ДЄСПѲТЬ**.

На крају, дакле, пред сами пад свој, без сумње утицајем западнијих области, и ваљда нарочито Босне, у којој се потпуно хералдичка форма грба из раније развила и утврдила, видимо где и Србија почиње усвајати потпуно хералдичку форму. Тај је новац, у осталом, једини, на ком су Бранковићи оставили свој породични грб лава, и усвојили место њега земаљски грб орла, којим се кнез-Лазарева породица толико служила, и који је управо за владе те породице постао символ државног јединства и владалачког достојанства у Србији.

VI

Хералдички обичаји за Бранковића, до пропасти државне и на печатима.

У претходном чланку ми смо већ на завршетку свога посла; скоро сав хералдички материјал који нам је на расположењу претресен је и разјашњен. Остаје да још неколико погледа бацимо на новце последњих српских владалаца и великаша на којима нема орла, пошто су нас у претходном чланку забављали само они новци на којима се двоглави орао налазио.

Тако на новцима деспота Стефана још долази крст (Љубић, tab. XII 13) којега су углови испуњени словима од потписа **ДЄСПОТ**; на другом једном новцу истога владаоца (Љубић, tab XII, 22) натпис је **ДЄСПОТ** на једној

страни, а на другој је крст и у угловима његовим, где данас стоје оцила, положене су звезде. На новцу 20 исте табле око потписа **ДЄСПОТЪ** стоје два крина и четири звезде. Звезде су али друкчије распоређене око крста и на новцу 21 исте табле, где је натпис **ГИЬ ДЄСПОТЪ**. Кринови долазе и иначе на новцима деспота Стефана, што се може видети у Љубића на табли XII под 5, 15 осим оних који су већ споменути.

Породица Бранковићева која је, као што је познато још за Лазарева времена имала засебне земље и у њима своју засебну управу, држи почињући још од Вука Бранковића засебно место и у нумисматичним споменицима, од којега као да једини изузетак прави онај новац Стефана Ђурђева Бранковића, који је напред спомињат и који носи правилан хералдички грб са челенком бивољих рогова на шлему и сликом орла на штиту. Још познати старешина те породице Жупан Бранко припадао је у ред оне неколицине великаша Душанових, који су имали право да кују новце. Од њега је сачуван новац са натписом **Г ЖЮПА БРАНКО** (Љубић, XV таб. 18) и на њему је шлем с челенком, на којој је ружа у колуту, а горе врх ње три цвета (по свој прилици крина). Бранков син Вук Бранковић оставио је иза себе више новаца, као прави владалац. Тако Љубић има од њега на табли XII осам и на табли XIII четири, свега једанаест варијетета насликаних. На новцима је његовим обично прост натпис: **Вльчь**, **Вльчоль динарь**, **Благовѣрни Влкь**. На једноме је прост шлем без челенке, што је значило племићство. На другоме долази слика лава који корача. Ту је најпре (Љубић XIII, 2) Бранковићев лав изведен. На једном новцу (Љубић XII. 25) Вук је у свечаном оделу нацртан стојећи; у десној руци држи четвороструку заставицу, а покрај њега с десна находе се три звездице. На слици Вукова новца на табли XII, 20 у Љу-

бића види се кринов цвет. Сви, дакле, елементи који се виђају на новцима потоњих Бранковића налазе се већ и на новцима Вуковим.

Новци Ђурђа Бранковића одликују се великом разноликошћу, и лепотом искачу између свију српских новаца. На њима се види да уплив ренесанса није мимоилазио Србију. Лавови су израђени не с наказном невештином која се види на сликама готово свију немањићских новаца, него с извесном лепотом која се и у словима и у целој осталој изради јасно огледа. Лав, који је био породични грб и који је сад са узвишењем породице на владалачки престо српски заменио народни грб, израђен је на новцима под 5, 6, 7, 8, 9, 10, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21 22, 23 табле XIII у Љубића. На новцу 11 израђена је глава Ђурђева у размеру колики је новац. На новцу 13 израђена је опет у размеру колики је новац глава Исуса Христа с лепотом која се од наших новаца само на томе новцу види. На новцима под 14, 15 насликан је Ђурађ у маломе с круном на глави, седећи на престолу и држећи у десној руци го мач, а у левој земаљски круг с крстом. На новцу 16 насликан је Ђурађ стојећи, с круном на глави, држећи у десној руци го мач, а у левој земаљски круг с крстом а огрнут дугом хаљином која је испод грла закопчана. Доња хаљина, преко које је појас, такође је дугачка; глава је с брадом и дугачком косом; круна отворена. И кринови су на Ђурђевим новцима лепше израђени. Они се налазе око лава или сами око натписа као једино хералдичко обележје као што је на новцима 24, 25. Звезде се такође виде на новцима Бранковића, гдегде саме, гдегде опет заједно са криновима.

Новце Ђурђева сина Стефана Бранковића, које му Љубић приписује и који се одликују челенком бивољих рогова већ смо горе помињали.

Новце Балшића који први међу српским новцима показују чисту хералдичку слику грба такође смо горе поминьали.

О осталима нема се шта особено рећи.

Још нам је остало да прегледамо печате од времена владе Душанове па до свршетка старога хералдичког периода.

На жалост стари српски печати нису како ваља издати. Њих је сачувано од свију владалаца и знатних личности толико колико би за науку довољно било да им се карактер проучи и обележи, али се за сад само зна где су; о некима се зна и шта на њима има, а о некима се не зна ни то. Била би велика корист за проучавање печата и хералдике, да се и сви печати покупе и издаду онако како су већ стари новци покупљени и издани толико да се њима мало шта ново може додати. Овде ћемо ипак по ономе што је познато да кажемо свој суд о печатима и да обележимо колико је и докле хералдика утицала на састав печата.

По материјалу који је пред нама изгледа да су форме и упливи византинизма, који су у почетку дали правац облику печата, на печатима јачи отпор давали хералдичким упливима запада, него што се то на новцима чинило. Овоме ће бити и ситних обичних узрока који су из природе послова и од личности мајстора и радника потицали. Познато је да су руде у Србији почели обрађивати, па су и после обрађивали људи са запада, тако звани Саси, међу које се одмах с почетка мешало доста Италијанаца. Мајстори који су у почетку у Брскову новце ковали морали су бити Италијанци. Отуд ми на новцима видимо уплив италијански, и отуд су многи новци Урошеви и Милутинови са свим слични с новцима млетачким. Трговачке и индустријске везе (нарочито западних и приморских) српских земаља са Италијом узрок су и латинским натписима, а тим истим путем и другим ситнијим западним обичајима, па

и хералдици. Великаш Душанов Оливер ковао је сребрне новце за то што је имао богате сребрне руднике у Кратову. Или они људи са запада који су његовим рударством управљали, или архитекти који су му задужбину Лесново градили могли су му помоћи да се реши да почне употребљавати орла. Што се орао у споменицима Лазаревим види само на споменицима архитектурним могло би се томе истом узроку приписати. Што деспот Стефан, а особито Бранковићи, почињу у томе много већма улазити у западне обичаје и већ одсудно усвајају хералдичке знаке, дошло је самим током времена, нешто као развитак из ранијих почетака, нешто пак из земаљских са западом јаче везаних интереса и свеза.

Што се печата тиче, општи византијски тип из времена после васпостављења икона, у које доба и наша историја пада, био је да печати на једној страни носе лик Ис. Христа, Богородице, или којега свеца који је патрон ономе чији је печат. На другој страни био је натпис или лик владаоца или онога чиј је печат. Ако је лик, натпис је текао у около; ако ли лик онога чији је печат није стављен на печат, онда је натпис био изведен у положеним линијама на другој страни печата.[1] Такви су и они печати српских владалаца које смо горе описали. Још је у Византији био обичај служити се са више печата. На истоку се и сад виђенији људи служе по томе византијском обичају са три печата, једним службеним и великим за писма и исправе, једним само за писма, а једним за са свим приватне ствари, на ком и нема имена, него је место имена каква тајанствена изрека под којом се води кореспонденција, за коју се не жели да буде познато од кога је. И по материјалу били су различити ови печати. На нашим споменицима сачувани су печати од злата, сре-

[1] Види горе већ један пут наведену књигу Dr. A. Mordmann-a Sur les sceaux et plombs byzantins, Constantinople 1873

бра,[1] воска; а у Византији били су у обичају и оловни печати, који су се на са свим приватне ствари метали. Међу нашим печатима разликују споменици *вјеровани, висући, обични и обичајни, знаменити, велики, средњи, обестрани..*[2] У дубровачким записима из времена Душанова још се спомињу *тајни* печати, којима се краљ служио (Пуцића Српски споменици II, 9, 11). На једном печату краља Вукашина чита се натпис **краль Влькашина прьстень** (Mon serb. 181). То би био мали печат, мањи од великих висућих печата. Описи печата који за овим долазе јасно показују да су се печати, особито златни и сребрни, за поједина писма нарочито ковали или избијали, пошто се налази печата по композицији и натпису са свим једнаких али израде различите. Отуда без сумње велика различност која се види у печатима једнога истог владаоца. Све пак што нам наука казује о печатима византијским, ми у потпуности налазимо и на печатима нашим.

Све печате, за које сад знамо, можемо поделити на гомилу византијског облика која не зна ништа о грбу и хералдичким знацима и на гомилу западног облика, на којој се виде грб и хералдички знаци.

У Аврамовића Опису таб. VIII, под 9 има један печат Душана као краља, где је на једној страни насликан архиђакон Стефан с кадионицом у руци и с кружним натписом у около, а на другој краљ под круном затвореном, с које висе доле с обе стране о некој врвци по три крупна зрна бисера. Краљ је у свечаном оделу с брадом и великим брковима; у десној руци држи крст с две пречаге, а у левој смотану хрусовуљу. Натпис је око патрона: **†Скети**

---

[1] Један сребри печат на царском писму Душановом 1352 записан је у дубровачким књигама. Пуцић Српски споменици, II, 23.

[2] Даничић, Рјечник из књижевних старина под Печать.

Степанъ прѣкомѹченикъ арѣхидиѧконъ и постол; а око краља: **†Стефанъ краль въ христа бга вери краль србскихъ ѕемль и поморскихъ.** На печату који је на повељи манастира Зографа и коју је Душан као цар дао, с једне је стране Исус Христос, а с друге цар с круном, држећи крст у десној а даровну повељу у левој руци. Ту пише **Сфнъ царь србскихъ и поморскнъ ѕма.** Са патроном архиђаконом Стефаном и обичним потписом у златном лиму има печат у Народној библиотеци на писму штампаном у Гласнику XXVII, 285. У делу Бернарда Нани De duobus imperatorum Rassiae nummis, Venetiae 1750, 1752 има печат златан Душанов са повеље дате Которанима, али пошто је на печату с обе стране цар, што никад не долази, пошто је натпис руски, то ће печат извесно бити лажан, нарочито ако је при оној дипломи коју је Миклошић под CXXX 1351 стр. 149 у Mon. serb. наштампао, која је преписивана, и у њој без икакве сумње има лажних места, пошто се Данило час зове архијепископ, а час патријарх. У Пуцића Српским споменицима, књ. II, 9 дубровачки записи Душанова времена говоре о неком писму Душановом *secreto regis Rassie*, а на страни 11 помиње *licteras Regis Raxie bullatas duobus sigillis secretis ipsius domini Regis*, а на стр. 17 под годином 1342, 2 Октобра записан је садржај писма *cum sigillo cere pendentis giale sculte figure regie sedentis in sedia.* Тај печат од воска одговара печату Урошеву од олова који је горе описан и који се у Љубићеву делу насликан налази. Без сумње је и тамо друга страна носила архиђакона Стефана.

На реду су нам печати Душанова сина цара Уроша.

Златан печат Урошев који виси о црвеној неоплетеној свили на повељи датој Хиландару објавио је Д. Аврамовић у Описанију на табли XIII под 10. Ту је с једне стране свети Стефан с кадионицом у руци и с натписом **Сн Сфъ прѣкомѹченикъ и архидиѧконъ**; на другој је цар са

затвореном царском круном, с које виси бисер; у десној руци држи крст са две пречаге; леву држи на срцу; по празном пољу има натпис: **сфь цр все срьбске ѕем и поморьске и грчке.** Хералдичких знака никаквих. Истога је састава, и ако је друкчији и златни печат Урошев на хиландарско-јерусалимској повељи коју је преписао др. J. Шафарик у Гласнику II, 202. „На црвеној непреденој свили, стоји тамо, виси златан печат великом талиру подобан, ког предња страна или лице показује лик светога Стефана, држећи у десној руци крст, а у левој руци кадионицу, с натписом око овог следујућим: **†Прокоупченикь архидиаконь стефань**; на другој страни изображен је цар Урош под круном у царској одежди држећи у десној руци двоструки крст, а у левој кратак скиптар; око њега стоји натпис **степань вь ха ка благовѣрни младь Ѹрош**". Бернардо Нани у своме горе поменутом делу спомиње златан печат цара Уроша са повеље дате Которанима, који је и по натпису (осим што пише **Стефань Ѹрошь** место само **Стефань**) и по свему једнак с оним Душанове повеље Которанима који је мало више описан. О овоме се другом оно исто може рећи што и о оном првом.

Од краља Вукашина има само један печат сачуван, неиздан (ма да је у Бечу) и описан недовољно. Тај је печат на писму од 5 Априла 1370, и њим се потврђују права Дубровчанима. Непотпуни опис тога печата налази се у књизи „Србскіи споменици, собрани трудомъ Павла Карано-Тврткови́ћа, Београд, 1840" на стр. 77. На печату је, по томе опису, „у среди човек до половице, на глави му круна, а на круни крст; а око њега од врха до дна и с једне и с друге стране по један цвет. Наоколо уписане су ове речи: **Благовѣрна краль Влькашина прьстень**". Штета је, што није забележено какви су они цветови са стране. Да ли су кринови? Било би врло знатно, ако су кринови, јер би то био први краљевски печат с хералдичким знаком. Најпре

може бити да су то гране као што су оне на Аврамовићевом снимку печата кнез-Лазарева таб. IX, бр. 11, који ће се сад описивати.

Сребрн, па позлаћен печат кнеза Лазара налази се на даровници којом је син његов, без сумње у почетку владе, потврдио Хиландару поклон сребра из *новобрдскаго обилија*. Печат је тај сребрн, па позлаћен, и снимак је наштампао Д. Аврамовић у Описанију на таб. IX под бр. 11. Израдом и шарама он у неколико одступа од пређашњих, али састав му се ничим у главноме не разликује. На једној му је страни архиђакон Стефан са светитељским кругом око главе, држећи кадионицу у десној а цркву у левој руци. И с једне и с друге стране светитеља виде се у полукругу цветови. Натпис гласи: † **сты стефанъ прьвомоученикъ хвъ**. На другој је страни Кнез Лазар с царском затвореном круном на глави, у десној руци држи крст, а у левој повељу у смотку. Из ногу кнежевих иду на више те полукругом испуњају празно поље око кнеза две гране с дугачким листовима. Натпис гласи: †в† **въ ха ба благовѣрни кнезъ лазарь**. Други печат описује др. J. Суботић у Срб. Летопису 1847, IV, стр 57. Он је на дипломи раваничкој која се и сад налази у манастиру Раваници у Фрушкој Гори. Он га описује овако: „Печат виси о лепом дебелом гајтану од црвене свиле, са китама на крајевима, који гајтан пролази кроз печат жут, по свој прилици сребрн па позлаћен. Овај печат, округао, има у пречнику 0.097 m. а дебео може бити на 0.013 m. С једне стране печата види се Христос седећи с раширеним рукама са писменима Ис Хс.; у наоколо међу линијама †**Възнесе се къ славе хсе бе нашь радость сьтвори ученикомь**. С друге стране види се човек с брадом и брковима, круну на глави имајући, крст у десној руци, а леву на прсима држећи, у дугачкој одећи, опасан, до колена видећи се, с натписом у наоколо **Въ ха ба благовѣрни кнезь лазарь гнь всеої србскои и поморіе**

ѕемли. Један печат Лазарев налази се и на писму једном дубровачком штампаном у Пуција Српским споменицима II, 29—30. Описан је овако: у среди некакав лик као спаситељев или којег свеца, али се не може добро распознати, а около су ова слова: **по милости божіеи Стефанъ кь . . . . благовѣрни кнезъ.** Писмо је из 1388. И ту је, дакле, исти горе описивани тип.

Да поменемо овде и једну црквену заставу из Моровића, коју је нашао и у Starinama XII, 258 описао В. Качановски. Она се чувала у старом граду у Моровићу. у православној цркви која је порушена, и сад се чува у новој Моровићској цркви. На главној страни заставе приказује се с десна сунце уз натпис **слнце**, у средини слика св. Димитрија с натписом **стыи мч димитрь**; с лева је **іс хс**. Испод натписа на десној страни пише: **црковь юже створи Кр҃ль (Ѳ)роше кь Урьнон Гори хр . . . . . стѣи (Тро)ицѣ**; на левој страни **гра(д) Приѕрень**. На другој страни се показује слика св. арханђела Михаила с натписом **архангелъ Михаиль**. В. Качановски није ни речи казао о боји заставе. Он само напомиње, да је она по облику веома слична заставама које се и данас у Русији употребљују, и није онако широка како су данашње заставе по српским црквама, с додатком да ће облик бити византијски. Вредно би било да се ова застава боље опише, а ово што смо навели ставља је у ред споменика који имају потпуно византијски стил.

Откуда је J. Рајић узео онај печат Кнез-Лазара који је у почетку његове треће књиге наштампан, није забележио. По довде наведеним аутентичним споменицима пређашњега и Лазарева времена, печат као што је онај у Рајића наштампани, није могућан. Он је, по том, или истога извора којега и познати ликови српских владалаца у истој књизи, то јест измишљен за заглавље главе о Кнез-Лазару, или ако је од некуд снимљен, онда је онамо ла-

жан и онога постања којега горе наведени натпис на крсту Душанову или печатима повеља которских. Ни форма орла, ни срце на грудима орла, ни облик круне, ни положај крила, ни симболички знаци на срцу што је на прсима који се на тој Рајићевој слици виде, не одговарају обичајима онога времена и карактеру који се на осталим несумњиво аутентичним печатима види. Од некуд памтим, да и на повељи Лазаревој у Горњаку има двоглави орао; али је и то позан посао, пошто повеља горњачка није оригинал него препис из половине прошлога века,[1] и преписач се могао са свим добро послужити Жефаровићевом Стематографијом о које ћемо критичкој вредности и аутентичности извора имати прилику да позније говоримо.

Печат деспота Стефана на даровној повељи хиландарској датој 4 Јуна 1411 у Јагодној (Јагодини) наштампао је Аврамовић на таб. X свога Описанија. Тај печат је сребрн па позлаћен, виси о црвеној неоплетеној свили, лепше је израђен, и има на првој страни слику Христову који левом руком држи књигу у које се на корици види крст, а десном руком благосиља. Око светитељскога круга стоје слова ІС ХС. На Христу се јасно види горња хаљина огрнута. На другој страни је слика деспотова. На њему се јасно види отворена круна. Из венца од квадрата, коме је свакоме у средини драги камен, дизала су се на тој круни четири триугла, и перваз њихових двеју горњих страна свршавао се у хералдичку слику крина. Та хералдичка слика крина висила је и од круне на ниже.

[1] Јоак. Вујић који је први издао те повеље, пише у Путешествију по Србији на стр. 73: На первом писмени Буки стоје седам провинција изображене како ти Тривалија, Србија, Мисија, Македонија, Босна, Хулмија, Сирмија и Расија, а доле под писменом Буки стоји свет са скиптром. Коста Поповић (Пут лицејских питомаца. Београд 1867, стр. 39) каже да тога ничега нема, и напомиње да су преписи рађени 1750, и да Горњак нема правих старина. О овоме ће на крају још бити говора.

Деспот има кратку браду и ократке подебеле бркове, у десној руци држи крст, а у левој повељу. На пошироком појасу дугачке деспотове хаљине, на широком доњем рубу, на запонцима и неком рубу на врху рукава види се драго камење. Преко леве руке виси му крај од појаса онако окићен као и појас сам, али као да је шири. Мало на којој слици да се одело тако лепо прегледати даје. Натпис је у два реда крајем у около и гласи: **†Вь хса бга благовѣрни деспоть Стєфань и гдинь всє срьбскиѥ ѕємлѥ и подоунавскиѥ.** С овим печатом има да се спореди други без датума којим се Хиландару неке међе утврђују, и који је Аврамовић у истом делу на табли XI издао. И тај је сребрн па позлаћен, и он виси на црвеној неоплетеној свили. Натпис је исти, и ако је на ново резан и с неким ситним правописним разликама. Слика деспотова је онака иста, с истом (ма да је друкчије нацртана) круном, али је хаљина на деспоту са свим проста, с обичним первазима, спред расечена (као долама). Појас је такође обичан, и од њега је један крај превешен преко леве руке. Један печат има на писму којим су 2 Декембра 1405 потврђена права Дубровчанима. Не знамо шта има на њему пошто је Миклошић (Mon. serb. 269) саопштио само потписе с печата. На том је печату од интереса што се уз деспота Стефана помиње и брат његов **гинь Вльки Стєфань**. Али најзнатнији од свију печата деспота Стефана јесте онај печат на даровници Милешевској, који по Србско-Далматинском Магацину за 1844 Миклошић наводи на стр. 335 његових Monumenta serbica. Тај печат је описан у реченој књизи Српско-Далматинског магацина на стр. 127 овим речима: „Испод потписа (превеликим начелним писменима испреплетана) кроз четири јамице провучена је исплетена црвена свила (ибришим), о којој велики печат као највећа људска шака, од жутог воска и смоле учињен, виси; на печату је около с доста повеликим писменима уписано, но тешко се прочитати може

следујући натпис: **Вь Христа бога благовѣрныи и христолюбивыи всѣмь Сербльмь и Подунавию деспоть Стефань.** На среди печата има један знак, налик на клеште велике. У глави је од клешта орао двоглавни без круне и то с мало перја, у ногама не држи ништа; у ножицама од клешта има други опуни знак, мени се чини да представља град или тврдињу; испод тога знака су три мала цветића, а изван клешта по један већи цветак са стране. Ова диплома храни се у манастиру Савини.“ Незадовољан овим писах пред јесен 1878 преосвештеном епископу бококоторско-дубровачком г. Герасиму, и на велику жалост, добих одговор да те дипломе сад у манастиру никако нема. По томе се спрам горе наведеног описа морамо довијати шта је било у томе презнаменитом печату. Ја држим да је шлем с челенком оно што се описаоцу учинило да су клеште, и да су челенка или гране или рогови, па је међу њих умећнут орао. Што се описаоцу учинило „опуни знак као град или тврдиња“, оно држим да је шлем сам, па се описаоцу, коме хералдика није позната, и особито како је мало искварено, учинило да је град. Форма орла тако проста како је описана потпуно одговара осталим познатим нам сликама орла из тога времена. Цветови мислим да ће бити кринови, које је деспот и иначе на своје новце метао.

Овај је печат знатан за то што је у свечаним висућим печатима представник групе печата рађених не по византијском старијем, него по хералдичком новијем и западноевропском начину, макар да не можемо рећи да је и тај начин потпуно остварен, пошто нема штита. И пошто смо довде разматрали и изучавали само печате византијскога облика, то ћемо сад од овога милешевског деспот-Стефановог печата вратити се натраг да побројимо све оне печате који су нам се у западно-европској хералдичној форми од наше старине сачували.

Значајно је, да се тај низ печата отвара доста рано, скоро сто година раније, усамљеним хералдичним печатом једнога претендента из краљевске династије Немањића, Владислава сина Драгутинова, за којега се 1293 удала Млечанка Констанција Мавроцена или Морозинијева. Њена слика налази се у Млецима у палати Морозини, и по том оригиналу старањем кнегиње Јулије М. Обреновићке има једну копију и Народни Музеј у Београду. И за живота Милутина, одмах после смрти Драгутинове, Владислав је покушавао да влада, али га је Милутин затворио, и у том се стању он налазио све до смрти његове. Стефан Дечански је имао посла с њиме, и морао га је савладати, али по писму које се сачувало у италијанском преводу у дубровачкој аркиви (Пуцић II, 4) он је неку годину владао приморским српским земљама и свој двор у њима држао. Ту се он као краљ српски за нешто намирује с Дубровчанима 25 Октобра 1323 године. У запису дубровачком, говорећи о томе писму, писац га назива litteras vel privilegium vel povelliam domini regis Vladislavi sigillatas sigillo cere albe in quo sigillo erat ymago unius teste cum capello super caput in quo erant scolpite in lingua sclavonesca infrascripte lictere videlicet: Stephan a dio fidele servo. На томе се, дакле, печату налазио грб корњаче или пужа с љуском на глави, и са словенским натписом који је могао гласити **Стєфанъ Христоу кънрнын рабъ**. Има и један новац од њега сачуван, опет с латинским натписом: Moneta Vladislav (Љубић VI, 7). На слици која се види на новцу круна му се разликује од круна сувремених му правих владалаца српских, ма да је отворена. Венац круне је искићен честим редом крупнога бисера, а горњи део не излази у четири крина као на краљевским крунама српским, него се извија у нешто чешћи накит цветних листова. Овај претенденат очевидно је био већма познат са западним животом. Ожењен Млетачкињом имао је веза и са угарском

и са италијанском господом. Мати Андрије III Краља угарског, такође Млетачкиња, тетка је била жени његовој, а Андријин супарник Карло II сицилијски краљ, поклонио је војводство Славонију са неким земљама у Славонији њему као primogenito filio illustris principis Stephani, regis Serbiae за искрену оданост и услуге, писмом датим му 19 Августа 1290., дакле на годину пре него што ће се оженити Млетачкињом Морозинијевом.[1] Од њега, дакле, имамо први хералдички печат у нашим старинама.

За овим долази печат с воловском главом на клетви некаква Твардислава Угљешића, по свој прилици суседнога хумског властелина, коју учини Дубровчанима. На тој клетви нема датума, и Миклошић ју је ставио међу 1300—1300 годину (Mon. serb. 149). И ту је печат са хералдичким знаком.

Још најчистији, и позније толиким аутентичним споменицима потврђен јесте хералдички печат Вука Бранковића, којега такође можемо назвати претендентом, пошто је он као засебан владалац управљао једним делом земаља српских још поред Лазара. Августа 1388 калуђери јерусалимски дођу у Србију по доходак који су им завештали српски владаоци. Јаве се кнезу Лазару, и он их упути Дубровчанима писмом, на коме је печат византијске форме, горе описан. Јаве се Вуку Бранковићу, и он их такође упути Дубровчанима писмом, на коме је „печат мали: у среди звер као лав, а около . . . . Благовѣрни кнезь“ (Пуцић, Споменици II, 30). То је најстарији траг Бранковићевог лава, а у једно јасан споменик чисто хералдичкога печата. Има још печата Вукових, али они нису описани. На златном печату једне повеље дате манастиру св. Павла у Св. Гори од синова Ђурђевих и жене његове стоји просто Кнѣ, и Аврамовић (Опис. 76) ништа више није забележио.

---

[1] Писмо то издао је Фр. Рачки у Arkivu VII, 20.

Да се деспот Ђурађ Бранковић служио лавом као својим хералдичким знаком, то нам је јасно из његових новаца. Иначе, ма да Ђурђево време није сиротно споменицима немамо пред собом ниједнога снимка печата из његова времена. Д. Аврамовић у Описанију 75, бележи повељу дану манастиру св. Павла 6 Дек. 1456 у Смедереву од Ђурђа и сина му Лазара, при којој је „печат од воска и на њему лав“: а мало даље (стр. 78) бележи другу дату од Ђурђа руском манастиру, на којој нема године и на којој је такође „печат од воска и на њему лав.“ У Миклошића Monumenta serbica имају три четири натписа саопштена са печата Ђурђевих, али нигде није назначено да ли на печатима још што има. Тако на потврди дубровачких права коју је са синовима Гргуром, Стефаном и Лазаром дао 17 Септембра 1445 у Смедереву, има висући печат са натписом **Вь Хрьста бга благовѣрни христолюбци господинь срьбльмь и подунаю гюрьгь**. Ниједном речју није назначено шта има насликано на обе стране печата. На писмима кћери Ђурђеве, царице Маре, која су штампана у Mon. serbica на стр. 514, 536 и 537 печат је деспота Ђурђа са натписом **гнь деспоть гюрьгь**. Такав натпис долази често на Ђурђевим новцима, и свагда је на истим новцима и лав. По томе би се могло судити, да је и на овим печатима лав као што је на новцима који такав исти натпис носе.

На квити коју је 12 Августа 1457 деспот Лазар дао Дубровчанима за примљене новце има такође печат који носи натпис: **Милостію божією гнь срьблємь деспоть Лазарь** Mon. serb. 477. Није назначено има ли још што осим натписа и шта је на другој страни, али ће по свој прилици бити уобичајена слика светитељска.

Има и од Лазарева брата Стефана висући печат опет на квити датој Дубровчанима 14 Декембра 1457, на коме је натпис: **деспотоникь степань**. С истим натписом без сумње и исти такав печат има на опоруци Дубровчанима датој

1 Октобра 1476. Да ли на томе печату, којега натпис не гласи по византијском обичају, има и какав хералдични знак није забележено. Врло могућно да је овај деспот који је ковао новац с чисто хералдичким знаком, имао и печате у потпуном хералдичком стилу. На повељи Ивана Црнојевића од 4 Јануара 1485, којом оснива манастир на Цетињу има печат у коме се на једној страни у равним врстама по преко чита натпис **иванъ црьноевичь господарь зетски**. Другу страну целу испуњава двоглавни орао с крилима у полету и с простим круницама од шиљастих листића над обадве главе.[1]

Сав овај ред поступнога развића сјајно завршује један печат сина Стефанова Ђурђа Бранковића. Али пре него што њега наведемо, разгледаћемо најпре златан печат мајке истога деспота Ангелине и синова јој Ђурђа и Јована на хрисовуљи датој 1499 манастиру св. Павла у Св. Гори. Тај печат је наштампан и описан и у Гласнику III, а и снимак му је објављен на таб. VIII бр. 88 исте књиге.[2] На првој страни тога печата израђена је лепа слика светога Ђурђа који се бори са аждајом и око њега натпис: **†сті какоминує гюргіє поминаи рабы своє**, а на другој страни у средини печата стоје оба Ангелинина сина Ђурађ и Јован с натписима. На свима су отворене круне онаке какве су описиване на печатима деспота Стефана Високог.

---

[1] С. Милутиновића Ист. Церне Горе. Београд 1835, стр. 4. Црнојевићи су живели после у Млецима. И. К. Сакцински (Arkiv I, 44) нашао је да је грб те породице: гола рука која на модром пољу пробада мачем полумесец. Диканж пак помиње да су Црнојевићи, у Млецима убројани у племићство млетачко, имали као грб златнога двоглавног орла на црвеном пољу с круном и раширеним крилима. (Illyricum vetus et novum. Posonii 1746, 135). Ово се барем слаже с горе наведеним печатом Ивана Црнојевића.

[2] Исти тај печат у таком истом снимку штампао је још Јов. Рајић у III књ. своје Историје, стр. 316.

Али на печату Ђурђа Стефанова Бранковића који је на неком писму датоме скупштини угарској, видимо још јасније изражену мисао коју је Стефан на свом новцу најпре изразио. На томе печату нацртан је штит хоризонталном линијом на две поле пресечен. У горњој већој половини налази се двоглавни орао, а у доњој су смештена два мања грба, од којих је на десном лав, а леви је правим положеним линијама на пруге израздељиван.[1] Овај је, дакле, Бранковић узео државни српски грб као такав, придодавши му грб породични, и усвојивши на своме печату потпунце хералдичку западно-европску форму. Ово што је у Србији овако споро, с неким затезањем и с неким непрекидним колебањем међу старијим византијским и у новије доба сазнатим западно-европским обичајем ишло, у Босни се и у Зети свршило много раније. Балшићи су одмах још с крајем XIV века имали на својим новцима чисто хералдичне грбове. Босна је такође за рана у својим печатима и новцима показивала чисто западне хералдичке форме. Да се у западним крајевима нашега народа, нарочито пак у Босни и Херцеговини, хералдика раније и јаче него на источним странама утврдила, имамо поред онога што је довде наведено, сјајан доказ у надгробним споменицима које је нацртао и описао Мориц Хернес (Moriz Hoernes, Alterthümer der Hercegovina. Mit 34. Abbildungen Wien 1881) На многом гробном камењу почајвише северозападне Херцеговине које се ту описује налази се штит, и то скоро увек турнирски штит (тарча) готово четвртасте форме, како је био у обичају XV века. Осим штита налазе се иначе на гробном камењу или на крстовима или на голим пољима покрај празна штита на камену хералдички знаци, и то понајвише полумесец и звезда (fig. 2, 11, 18, 20, 23, 26, 27, 29); лав с накострешеном гривом (fig. 28); рука у оклопу

1 Описао F. Firnhaber, Beiträge zur Geschichte Ungarns, s 135 види Jagića Archiv IV. 507.

која држи мач наслоњен на земљу, а више мача се види полумесец (fig. 25). На слици 12 стр. 54 на једном камену на доњој страни израђен је прави штит о коме ћемо одмах говорити, а горе је прави турнир. Два витеза са шлемовима на коњма бију се копљима (цилитом); с једне је стране коло жена и витезова у шлемовима које игра, с друге су две жене, које може бити имају нешто да изврше у церемонији. То је на гробљу у Борју више Клобука у долини Требижата. На једном месту (fig. 28) имају папски кључеви и звезде. На два места види се прави јасно хералдички израђен грб. Прво је на мало пре споменутом месту у Борју, где је штит четвртаст, оздо заокругљен, по средини с доњега краја на више пресечен појасом празним, више кога се горе налази полумесец. а доле звезда. Тај је штит на два мача који се испод њега један оздо други озго поклапају. Друго је штит на камену у Черину, на једном мачу, пресечен на два троугла појасом из горњег десног на доњи леви крај. Појас је састављен из две узане пруге, између којих се пружа двострука цикцак-линија. У горњем троуглу налази се венац. Форма оба ова штита упућује нас потпуно на петнаести век.

Али што се тиче Босне, опет је, при свем том, сигурно, да она свој државни грб још није била потпуно израдила, или да на њ потпуно није наишла.[1] И у Србији се мисао о државном грбу, исказана најпре у Оливеровим краљевским орловима, дизала мало по мало кроз тегобе с којима се Србија од смрти Душанове у напредак имала непрестано да бори. Ту мисао живо је прихватила и напред кретала Лазарева породица, особито син његов Стефан, који се много трудио да своју земљу уреди. С доласком Бранковића на управу земаљских послова дошао је под деспотом Ђурђем и њихов лав на место грба народнога.

[1] Види о томе Jaruha Archiv, IV 342. Ueber das alte Wappen Bosniens.

али су лава орлом почели замењивати сами Бранковићи као што претходне врсте сведоче. Да ово ништа друго не казује, него да се мисао о државном грбу није била како ваља израдила, сведочи још и та околност што је и грб Угарске позније коначно израђен. Но из свега ми можемо да изведемо ово као сигуран резултат.

1. У Србији се хералдика и витешка племићска организација по западним угледима почела утврђивати тек за владе Душанове. Било је, без сумње, и старијих грбова, нарочито у западним областима, али се живље почело на хералдику мислити тек у време Душаново. Обичај је примљен непотпуно, и, спречаван многим другим неподесностима, напредовао је где брже где спорије; брже на западу српских земаља, спорије на истоку. Али га је време утврђивало, а томе је утврђивању доприносио и јачи додир са западним племићством поводом војевања с Турцима и наслоњања српске политике на западне земље, које је нападима и освојењима турским изазвано.

2. У Србији се исто тако споро и са сметњама почела израђивати мисао о државном грбу, који је у двоглавоме орлу обележен. Несумњиви су докази о томе; потпуно су јасне оне форме орла које је тадашња хералдика српскоме орлу дала. Далеко унапређена за времена Лазарева и нарочито сина му Стефана, та је мисао застала под Ђурђем деспотом, али је у његовим наследницима и на Црнојевића печату опет избила на површину и почела се јасније изражавати. У томе је ипак дотерано дотле, да ако потпуна хералдичка израда српскога грба у старој држави и није свршена, ипак се не може сумњати како би изгледао онај грб који би се израдио, да су то околности допустиле[1].

---

[1] Од шлемова сачуван је један који се приписује Ђ. Кастриотићу. Он се налази у бечкој Ambraser-Sammlung Inv. Nr. 243 a. и

VII

Литература о српској хералдици с почетка XVII века.

Истражујући хералдичке старине српске, ми смо се довде с нарочитим разлогом чували литературе и свију литерарних записака и извора у своме послу. Намера нам је била да извидимо шта нам говоре и шта нам могу казати споменици сами собом. И напред је изложено све оно што се по оригиналним споменицима сазнати могло. Из њих се јасно види како су уведени, како примани и до којег су развитка доведени хералдички обичаји у Срба. Пошто смо тако изнашли оно што се по хералдичким споменицима тачно може знати о хералдичким обичајима у Срба, можемо узети преда се литературу о тим хералдичким споменицима, и имамо с чим испитивати хералдичке традиције, које су до нашег времена старијом хералдичком литературом сачуване.

Литература хералдичка могла је постати у особитим приликама, у приликама у којима се и историјска радња у опште, различита од житија и летописа, развила.

описан је у Adler, Jahrbuch des heraldisch-genealogischen Vereines in Wien, V, 1873 на стр. 4. По том опису шлем је тај од белога гвожђа, понизак, с врха заокругљен. На десном крају налази се дебео каиш с прећицом која је касније додана. По средини је око шлема ударена врвца од бакарног лима која је окићена позлаћеним ружама. Између тих ружа налазе се слова im · pe · ra · to · re · bt позним готским спитним словима. Наврх шлема је *горњи део козје главе избијен у бакру и позлаћен.* Посао је од веште руке. Знало се и до сад, да натпис не треба читати Imperator, али још нико није успео да загонетку објасни. Сорта и облик слова упућују нас, да мислимо на какав латински текст, на неку врсту војничког благослова који се у Скендербегово време доста често употребљавао. Могла би се прочитати овако: Ihesus Nasarenus Principi Emathiae, Regi Albaniae, Terrori Osmanorum, Regi Epiri Benedicat. Толико је о том написао В. Бехајм чувар збирке у којој се тај шлем и чува. Није забележено у чланку, по чему се зна да шлем припада Ђ. Кастриотићу.

Да Срби све до послетка свога старога државног живота нису имали хералдичке литературе ни херолда једва вреди и доказивати. Нити споменици показују да је грађењем њиховим руководила рука која показује јединство, која би их стално водила, нити у литерарним споменицима који су сачувани има трага о такој литератури. Имамо пак доста разлога мислити, да кад таквој литератури до сад трага нема, да ње без сумње ни било није, попто нема изгледа да се на пољу старе литературе српске могу чинити проналасци који би досадашњи њен карактер променили и који не би били просте попуне онога што је до сад познато.

У западној или далматинској литератури, која је осим српскога рађена још и талијанским и латинским језиком нема ништа што би било сувремено нашем хералдичном добу. Кроз XIV и XV век није ни на западу било што релативно много друкчије од онога што се на истоку чинило. Литература, историјска као и свака друга, постаје струјом литерарног укуса, струјом јачега духовног живота, коју начине силнији духови. Али и ти јаки духови обично добијају потисак с друге стране, Струја литерарна се носи као квасац. Може се догодити да на једном месту има пуно материјала у ком би се извесно врење могло пробудити, али да то врење ипак не постане, просто за то што је недостајао потисак или квасац. Другда се опет оно јавља и при околностима мање повољним за то што је случај хтео да потребни потисак или квасац за рана од некуд с друге стране дође.

Кад је српска држава пропала или — боље можда — кад су поиспропадале све државе српске испред турске најезде, катастрофа је била сувише силна, да би се могло што јаче створити из онако незрелих научних и књижевних стихија које су међу развалинама остале и које су могли од куће понети бегунци што су се по туђем свету

потуцати почели. Властела се упропашћивала и ломила у продужавању борбе, или се бринула о својој муци и невољи, коју је тако нагла промена положаја са собом донела. Свештенство које је у својим рукама имало литературу, стајало је под упливом једног погледа на те догађаје који је био сувише ограничен и једностран; оно се бринуло о вери. Свештенство је, осим тога, било и само властелин, и имало је и у интересу вере и народности да се брине о одржању извора којима се даље држати ваља. Свештенство, на послетку, по свеколиком позиву и задатку своме није могло емигровати. Тим су бригама као гробом, као муклим ћутањем, покривене прве године народнога робовања, које је одмах иза пропасти српских држава настало. Остао је на мегдану готово једини стари вајкадашњи историк—народно памћење и народна традиција. И ми смо и у течају ове расправе и иначе имали прилике видети, како се народно памћење баш с особитом љубављу савило око истог оног трагичног периода који је катастрофом завршен, око периода који се почиње владом Душановом а завршује пропашћу држава српских. Тај период, отворен силним и многостраним духом Душановим, започео је у српској историји једно време необичнога покрета, једну експлозију чудне снаге, витештва и поезије. У непрестаном лому оружја и зле и добре судбине, то време се крха с неким трагичним величанством испред једне неодољиве и дивље моћи. Али кад се један пут по злој судбини скрхало, њега су дохватили својим топлим дахом народно памћење и народна традиција, њега је опклопила топла љубав народне поезије и народне оданости, преносећи га из предела у предео, из племена у племе, с краја у крај изломљенога народа. Тако се тим путем и кроз дубоко осећање политичке несреће силно осетила мисао јединства, која је прожела све, и у свачијој се развијенијој или пробуђеној глави пренула.

Али је било још једно средиште које је из близа гледало српски лом и које је добро познавало све земље балканске, али је на целу катастрофу мотрило другим оком, духом интереса и симпатије, али неутралним, осећајући оно што пропадаше као своје и ако не као идентично. То средиште био је Дубровник, у коме можемо гледати главно место и представника свију осталих приморских места, која су трговину са Србијом водила и која су се судбином српском интересовала свакојако у друкчијем духу него унутрашњи српски народ, на коме се управо катастрофа збила. Покрај тога Дубровник је сав овај трагични лом и сву ову несрећу гледао из слободе и угодности, не пострадавши сам, не претрпевши скоро ништа у својим интересима. По истом обичају којим су се завађеним српским династима јављали свакоме посебице и једном за другим, радећи под једнако, увек код свакога ко је власт имао за потврду својих права, јавише се они и Турцима, и израдивши од њих нову потврду правима својим, почеше трговати даље по свима балканским земљама. Ма како равнодушно да су ови људи гледали духовни покрет који се зачињао у српском народу после велике политичке катастрофе, он их је морао интересовати. Ако га је народ дубљином своје душе осећао, Дубровчани су га најбоље разумевали; а они су први који су подлегли чарима тако да кажемо политичке поезије, која је јекнула после пропасти држава и господе српске. Све што се причало и певало по народу, могло се знати у Дубровнику, који се у неку руку и сам занесе за делима у којима су и његови људи радили, за јунацима с којима су и његови људи друговали и којима су саветници, помоћници и банкари били. Они се и сами почеше поносити том прошлошћу.

Ове мисли и ова осећања, напајана горе поменутом струјом нису могла остати без утицаја у Дубровнику, у ком је економно благостање ширило пут благотворном

утицају италијанске преређене просвете. Новом пробуђеном литерарном животу међу образованијим Дубровчанима није могућно било знати и слушати народне приче о југословенским местима, о краљевима и јунацима, а не осетити прохтев за историјским знањем, за истраживањем и распитивањем, а по том за бележењем и склапањем. И што се могло поуздано очекивати, оно се заиста и збило. Баш у последњим десетинама XVI века морали су правити своје студије два историка Дубровчанина, који су се јавили као особит појав у литератури, ма како ниско критика морала узети апсолутну вредност њихових дела. То су Мавро Орбини и Лукарић. У тим баш делима сачувала нам се цела гомила традиција, које данас само за то можемо знати што су их они записали; у тим делима, а нарочито у делу Мавра Орбинија, сачувано је од заборава много суђење или мишљење о људима или поједини податак који данас ни критичном историку на одмет није. Често у књижевности и у умственом животу дела добијају цену не по својој апсолутној вредности, него по упливу који принесу времену и развитку. Уплив опет зависи од расположења које се има у моменту кад дело изађе. Моменат у којем је изашла Орбинијева књига Il regno de gli Slavi (Pesaro 1601) био је особито згодан и удесан. У времена највеће турске силе, кад су још толико живи били стари спомени о бољим временима, оно је започело причати о делима краљева који су некад владали у Далмацији, Хрватској, Босни, Србији, Рашкој и Бугарској. Кад у тим земљама нигде није било господства словенског, оно је причало о словенском царевању и краљевању. У томе се у ондашњим приликама налазио особити чар, особита сласт, коју су они већ и раније осећали, а која је сад неким начином засићена и опет надражена била. Ја мислим да се и национално и за прошлошћу онако одушевљено певање Ив. Гундулића

такође највећим делом има узвести на ове исте узроке и протумачити као последица њихова.

Исти узроци који су деловали на историчне таленте и исторични укус нису могли без исте последице оставити племићске спомене, тако рећи личну страну историје. Онда кад је управо цветало витештво, и кад се толико полагало на хералдику, са свим је наравно да се нашао рестауратор српској хералдици, пометеној развалинама, сиротињом и промењеним приликама. Ред нам је да баш о томе говоримо.

Пред нама на пољу хералдике стоји дело једно утицајем исто тако знатно као Орбинијево, и ако пред критиком не може, по свој прилици, ни онаку оцену добити. То је дело један хералдички зборник, који је сликама хералдичким радио за исту мисао јединства, која се тако живо јавила одмах иза пропасти. Тај зборник је дошао до нас у више варијаната. Време постања његовог тамно је, и ако не може бити никоје друго осим ово које смо горе карактерисали. И тај хералдички зборник са свима својим варијантима споменик је у ком су се оличили и потомству предали исти узроци.

Време је, дакле, да се с њим познамо.

Почећемо с оним варијантом који се у новије време најпре разгласио и који је по том у књижевном и ученом свету највећи утисак оставио.

То је познати фојнички хералдички зборник босански, о коме се доста писало. Први је о њему неколико пута, а последњи пут у Bosanskom prijatelju, II, 78 писао пок. Ф. Јукић, а последњи граф Станислав од Мјерошовица Мјерошовски у Jahrbuch des heraldisch-genealogischen Vereines Adler in Wien, VIII, Wien 1881, стр. 33. Јукић је о томе зборнику прво писао у бр. 18 „Србскога народнога листа“, који је 1842 у Пешти излазио. Тај чланак је прештампан и у Загребу у Danici ilirskoj бр. 24 исте године. Сам зборник је после и путовао у средишта српскога и хр-

ватскога књижевног живота, у Београд и Загреб. Једну верну копију с бојама израдио је др. Јанко Шафарик у Јуну 1845 по самом оригиналу. Та се копија сад чува у Београду у збирци рукописа Народне библиотеке под бр. 53. Из чланка В. Клајића у Obzoru 18.9 бр. 206 видим да се у књижници Гајевој у Загребу и сад чува друга копија коју је израдио 1842 Филип Пашалић. Тим су путем имали прилике да се преко копија са зборником упознају које у Загребу које у Београду сви који су се и из саме радозналости за старине интересовали. Зборник је добро и чисто сачуван; листови су сви од дебеле хартије; наслов је писан босанском ћирилицом; презимена племићска под грбовима писана су латинским словима, и то свако готово презиме различитим правописом. Наслов по препису Шафарикову гласи: **Родословие босанскога алити илирчкога и српскога владанина, ѕаедно пѡстакѣлено по Станиславѣ Рѹвчѣѵ пѡпѹ, из слакѹ Стипа Немаћинѣа цѣра Сарбѣлена и Бѡшѣпакѣ** 1340. На истој страни испод наслова има овај запис бискупа Гргура од Вареша: Codicum hunc continentem varia stemmata plurium nobilium familiarum bosnensium studiose conservatum fuisse a r. r. fratribus franciscanis familiae fojnicensis, testamur nos fr. Gregorius a Varess, episcop. ruspensis et vicar. apost. in Bosnia othomana, dicta argentina, precipue in olim episcopatu dumnensi. Suttiscae die 6 Julii 1800. Ови натписи се налазе управо на другом листу зборника, а на првоме је насликана мати божија, држећи у рукама сина божијег а стојећи на полумесецу који испод ногу њених стоји међу укрштеним кључевима. Кључеви се завршују сваки главом црначком. На тим главама црначким као и на Богородици налази се круна. Доња хаљина је Богородици црвена, горња, као огртач, плава; Христова хаљиница је такође плава. Полумесец је бео; Богородици и Христу светитељски је круг око главе, а цела слика стоји на јајастом зрачном жутом залеђу. На

другој страни истога листа (по опису Ф. Јукића, јер то Шафарик није копирао) насликани су св. Степан први мученик (који је, како је из ове расправе познато, био патрон Србије) и св. Ловринац левита, сваки грану палме у руци држећи, више њих евхаристија (остија) над путиром (калежем), без потписа. На другом пак листу, на ком је наслов књиге, насликан је св. Јероним у витлејемској пустињи пред распетијем, такође без потписа.

Што се тиче садржаја, изложићемо га по листовима пошто је сваки лист једним грбом заузет. Тако је на првоме листу комбинован грб од једанаест југославенских држава. На средини је двоглавни орао немањићски црн на белом пољу, с крунама над обадве главе; а испод њега опет на средини, на мањем штиту, бугарски лав на жутом пољу. За тим иду редом две и две озго на ниже, једна десно друга лево земље: Македонија и Славонија; Босна и Бугарска; Далмација и Србија: Хрватска и Рашка, и на дну на средини где штит у шиљак излази, Приморје. Бугарски је лав испод немањићског орла некрунисан, а горе, где је упоредо са Славонијом, крунисан. На врху штита су три шлема, крунисана грофовским крунама. Врх онога на средини је црни орао немањићски (који је овде цртан с раширеним крилима као аустријски) до половине, држећи врх главе једну круну грофовску. Врх шлема на десно види се у две трећине лав македонски, а врх онога на лево лав бугарски, оба с грофовским крунама. Иза та три шлема извија се црвено-плава драперија, која иде низ обе стране штита, свршавајући се у црвене ките. За овим иду посебни грбови *Македоније* (л. 2, златан лав на црвеном пољу који корача лево); *Илирије* (л. 3, полумесец и звезда сребрна на црвеном пољу); *Босне* (л. 4, два у форми Андријиног крста прекрштена црна кључа завршена црначким главама с црном круном на пољу златном; у средини којега поврх прекрштених кључева има мањи штит, на

коме се на црвеном пољу налази сребрн полумесец и звезда) *Далмације* (л. 5, три крунисане златне лавовске главе на плавом пољу); *Хрватске* (л. 6, шахова поља); *Славоније* (л. 7, три црвене куне на сребрном пољу); *Бугарске* (л. 8, црвен лав без круне на златном пољу); *Србије* (л. 9, сребрн крст с оцилима на црвеном пољу): *Рашке* (л. 10, три сребрне коњске потковице на плавом пољу); *Приморја* (л. 11, сребрна рука са сабљом на црвеном пољу); Котромановића (л. 12), *Немањића* (л. 13, двоглавни бео сребрн орао с крунама над обадве главе с раширеним крилима, а на челенци плав лав под круном; држећи предњим ногама златан кринов цвет)[1] *Мрњавчића* (л. 14, црвен крст на сребрном пољу с плавим оцилима; у средини крста голуб с раширеним крилима под круном; на челенци гола женска под дугачком косом држећи црвену и белу заставу на којој је двоглавни орао с раширеним крилима и с крунама над обадве главе[2]): Твртковића (л. 15), *Гребељановића* (л. 16, грб двема црвеним пругама пресечен на три поља уз дуж, и у крајњим на сваком по црвен кринов цвет; на челенци двоглавни бео орао с крунама над обадве главе, с раширеним крилима и с по једним црвеним крином на сваком крилу);[3] *Бранковића* (л. 17, лав који корача на лево и два плава бивоља рога на сребрном пољу; на челенци аждаја);[4] Крстића (л. 18), Кастриотића (л. 19), *Црнојевића* (л. 20, сур двоглави орао с крунама над обадве главе, с раширеним крилима; у челенци сура аждаја);[5] *Баошића* (л. 21, сребрна

---

[1] У великом комбинованом грбу тај је орао црн.

[2] Напред се може видети да на челенкама новаца Вукашинових долазе мушке главе које је тешко од женских разликовати по несавршеном начину цртања, који је на тим новцима.

[3] Да су се Лазар и његов син Стефан служили двоглавним орлом такође је напред показано.

[4] И лав и бивоља рогови и ако свако посебице и раздвојено хералдички су знаци који се налазе на новцима Бранковића.

[5] И на печату Црнојевића има двоглавни орао.

репата звезда на црвеном пољу; на челенци курјачја глава с вратом:[1] Косачић (л. 22); Хапуовић (л. 23); Јабланић (л. 24); Жимраковић (л. 25); Охмућевић (л. 26[2]); Бурмасовић (л. 27); Ковачић (л, 28); Костањић (л. 29); Качић (л. 30); Воиновић (л. 31);[3] Звјездић (л. 32); Владимировић (л. 33); Златоносовић (л. 34); Бошашиновић (л. 35); Копјевић (л. 36); Дукађиновић (л. 37); Тасовчић (л. 38); Зорановић (л. 39); Чорић (л. 40); Новаковић (л. 41); Радјеловић (л. 42); Жаркојевић (л. 43); Балошевић (л. 44); Моровлашић (л. 45); Боснић (л. 46); Бисаљић (л. 47); Матејковић (л. 48); Грубковић (л. 49); Ресић (л. 50); Дикнић (л. 51); Облачић (л. 52); Сладојевић (л. 53); Копчић (л. 54); Дражојевић (л. 55); Гојковић (л. 56); Рубчић (л. 57) Миљеновић (л. 58); Дињичић (л. 59); Маргитић (л. 60); Соимировић (л. 61); Љубетић (л. 62); Грубчевић (л. 63); Сагријеловић или Загријеловић (л. 64); Љубибратић (л. 65); Предојевић (л. 66); Шестокриловић (л. 67); Свилојевић (л. 68); Соколовић (л. 69); Ситничанић (л. 70);[4] Рушјеревић (л. 71, Ruscierevich); Халенић (л. 72); Сестричић (л. 73); Пашачић (л. 74, могло би се читати и Пажачић, јер пише Pahacich); Јамометовић (л 75); Кутловић (л. 76); Станковић (л. 77); Кешић (л 78 у Јукића Kescich, J. Шафарик је читао Клешчић); Вукотић (л. 79); Кукретић (л. 80); Тихчиновић (л. 81); Дескојевић (л. 82); Пармекановић (л. 83); Вуковић (л. 84); Дебељић (л. 85); Угриновић (л. 86); Де-

---

[1] Та је челенка сталан знак породице Балшића и налази се на њиховим новцима.

[2] Овако је др. J. Шафарик читао. Јукићев препис у Bos. prijatelju има: Dhvmochiuich, што би се можда читало: Думоћивић?

[3] Овај има на шлему више различитих челенака, које су позаденане као заставице, а на свакој је заставици другачији знак.

[4] Др. J. Шафарик је по оригиналу читао· Ситничанић. У Јукића је Silniciauich.

OXFORD

бељић (л. 87); Брзојевић (л. 88); Мириловић (л. 89); Смокровић (л. 90); Враничић (л. 91); Бибић (л. 92); Вилић (л. 93); Масловић (л. 94); Екличић (л. 95); Бакчић (л. 96); Кружичевић (л. 97); Кнезовић (л. 98); Браниловић (л. 99); Алауповић (л. 100); Влашић (л. 101); Радмировић-Ивановић (л. 102); Косовић (л. 103); Субић (л. 104); Крагујевић (л. 105); Судић (л. 106); Мокровић (л. 107); Рајковић (л. 108); Красојевић (л. 109); Нимичић (л. 110); Богопанковић (л. 111); Еусебловић (л. 112); Чубретић (л. 113); Војковић (л. 114); Толишић (л. 115); Тежевучић или Тешевучић (л. 116);[1] Хваоковић (л. 117); Сенчевић (л. 118); Франкопановић (л. 119); Преласовић (л. 120); Бјелоперовић (л. 121); Ђендисаљић (л. 122); Крижић (л. 123); Меклинић (л. 124, у Јукића Mechlinicch); Трзаровић (л. 125, у Јукића Tarzarovicch); Храбреновић (л. 126); Дидловић (л. 127); Грубјешевић (л. 128); Ждраловић (л. 129); Томановић (л. 130); Градановић (л. 131); Глумчић (л. 132); Крајчиновић (л. 133); Жантић или Шантић (л. 134, у Јукића Xanticch); Жупановић (л. 135); Добријевић (л. 136); Неорић (л. 137); Цетињанић (л. 138). На листу 140 има опет комбинован грб. На средини великога штита стоји мали црвен штит, оздо троугласт, који стоји на једној као кључ обележеној пречази која иде из горњег десног угла у доњи леви. На том штиту је на црвеном пољу златан град и три златна крина. Велики штит је подељен на четири поља, и на првом (горе десно) иду хоризонтално пруге црна, златна, црна, златна, црна; на другом (горе лево на штиту)[2] златан крст на црвеном пољу; на уздужној пречази крста три плава крина један испод другога, а у десном горњем углу штита златна звезда; на трећем (доле десно) сребрно поље подељено црвеном пре-

---

[1] Јукић има Texevvcicch. Др. J. Шафарик је читао Тежевчић.

[2] Десно и лево не по цртежу, него како се носи.

чагом из горњег десног угла у доњи леви; на пречази су три сребрна месеца, а с обе стране пречаге на сребрним пољима по једна црвена звезда. Цео штит је, осим доње стране, окићен арабеском, на средини се из арабеске подиже шлем с круном која излази у кринове и има на челенци златан град и с оба краја по једно златно крило пера црних и златних, од којих дѐснõ има по преко челичну кључеву пречагу. На десном крају штита стоји шлем с круном, у њему челенка, сребрн лав, а с краја круне диже се златно крило златних и црних пера такође с кључевом пречагом по преко. На левом крају стоји *шлем без круне* више у профилу и простији; у челенци црвен лав држи гвозден крст, а иза лава се у челенци диже крило златних и црних пера. Није назначено чији је то грб, а по врху челенака извија се пантљика у којој је изрека Semper spero.

Уредништво хералдичко-генеалошког органа „Adler“ који издаје хералдичко-генеалогичко друштво истога имена у Бечу, саопштивши о фојничкој књизи горе поменути чланак графа Станислава Мјерошовског од Мјерошовица, спровело га је на стр. 33 (Adler, VIII, 1881.) овом напоменом: „Слике грбова у фојничкоме рукопису такве какве су буде озбиљну сумњу у оригиналност зборника који се у Фојници чува, јер се види да пред цртачем нису стајали оригинали из XIV века. Др. Феликс Лужан, приватни доценат бечкога универзитета, био је такође на месту, *књигу снимио и видео*, и по ономе што он суди као и по осталом што је уредништву познато, *фојничка је књига копија из прве половине XVII века* с оригинала који је из XIV века. Оригинал је као целина пропао, али се по казивању дра. Лужана од њега сачувало више листова у Босни и у осталим суседним земљама, и др. Лужан мисли покупити их и издати.“ За нас је од великог интереса што је суд бечког стручњака опредолио време прве половине XVII века као

време постања фојничког зборника. Изгубљених листова ни др. Лужан не може наћи, пошто их нема.

Упоредо с фојничким хералдичким зборником сазнало се за још један хералдички зборник који се представља с неком тобоже годином, која би имала определити му време постања. То је зборник Дубровчанина Корјенића—Неорића, формата у кварту, за који се тврди да је 1595 с некаквог старијег дела копиран. Тај је рукопис у Дубровнику нашао и за своју књижницу набавио др. Љ. Гај. Натпис му је двоструk, ћирилски и латински, а исто тако имена и презимена племићских грбова назначена су двоструким словима, ћирилским и латинским. О томе се зборнику нешто зна по Јукићу и још неким хрватским писцима, што ћемо ми овде изложити. Натпис је следећи:[1] *Родословије навишћених и светих отаца у властитих биљегових земаља и свитлих тлих племенију цесарства илирског које висаскупи и наредно састави с великом помном и опатју Станислав Рубчић Бан Цимерија господина цара Стипана Стјепана Немањића на славу цесарскога и краљевскога величанства и остале господе поглавица, бана, војвода, жупана, кнезова, катунара, витезова, властела и племића свих земаља илирских под ким влаштитим владањем прививају разлике наредбе цесарства илирскога. Ово се сложи и преписа из једнога либра веома стара који се нађе међу старим књигам либрарије мостирови Свете Горе, реда славнога и дичнога Базилије.* За тим латински: Libellus sanctorum patronorum et publicarum insigniarum regnorum et familiarum illustrium Illyrici Imperii, quas magna cura singularique diligentia collegit atque depinxit Stanislaus Rubcich, Rex insigniarum domini Imperatoris Stephani Nemagnich in laudem caesarae ac regiae majestatis et reliquorum prin-

---

[1] Наслов су штампали само латиницом и Јукић и В. Клајић; за то га ми овде у простом препису наводимо.

cipum, ducum, marchionum, comitum, vicecomitum, equitum et nobilium totius Illyriae, sub quorum protectione fundamenta, monumentaque ejusdem Illyrici Imperii consistunt. Quod quidem translatum est ex antiquissimo libro in caractere Illyrico scripto, reperto in Bibliotheca Monasteriorum de Monte sancto ordinis Divi Basilij Korienić. Neorić. Confido in Domino non confundur in aeternum. Amen †. *Corienich. Neorich.* An. D. 1595 in 4. pag. CLVУ. О садржини ово читамо у Јукића. После наслова долази садржај ћирилицом и латиницом, па онда потпис и година. Напред на првој страни после садржаја долази свети Јероним са двоструким крстом у руци, на ком је барјак са месецем и звездом, а при ногама му лежи лав; на глави му је пак кардинални шешир. Испод слике је грб на коме је црвен лав. На дну је потпис: *Отац, зрцало и свитлост свих илирских земаља.* Patronus, speculum atque lux totius Illyriae. На другом листу долази *Отац и војвода краљева илирских.* Patronus atque dux Regum Illyriae. Краљ клечи пред св. Стефаном који му пружа крст, на коме је барјак са сликом распетога Исуса Христа. На трећем листу долази: *Здржитељица и мати милостивна илирских земаља.* Patrona ac mater piissima totius Illyriae. На четвртом листу долази: *Отац босанске земље.* Patronus Regni Bosniae. Ту је насликан Гргур папа где стоји држећи у десној руци растворену књигу, у левој пак папински штап, о коме виси барјак с босанским грбом; крај деснога му је уха голубица међу зракама. На петом листу је: *Цара Стипана Стјепана Немањића цимер.* Imperatoris Stephani Stephani Nemagnich insignia. За тим следују грбови земаља југословенских до листа 17, на којем је први грб породице Котромановића, а на последњем је Јагросаљића, а за тим их има без потписа још једанаест.

Оволико Јукић о Корјенић-Неорићеву хералдичком зборнику, нити знам је ли га ко опширније описао. Проф. В. Клајић је у листу Obzora за 1879. бр. 207 описао неке

грбове из тога зборника. Тако се ту описани грб босански (л. 8) потпуно слаже с истим у фојничком зборнику, само што се каже да црвен штитић држе „два у накрст стављена црвена кључа са црвеним врпцама.“ У фојничком зборнику те се врпце не налазе. А врло је карактеристично, да су тобожњи преписачи себи допуштали и толика одступања на грбу једне земље. И у фојничком као и у Корјенић-Неорићевом рукопису иза грбова југословенских земаља одмах следује грб Котромановића. На томе штиту у фојничком зборнику лав није окрунјен, а у Корјенићевом јест; даље се каже да је круна као на босанским новцима. На босанским новцима круна се из венца извија у кринове; и таква је у фојничком зборнику само на последњем комбинованом грбу (л. 139), иначе су све круне фојничкога зборника просте, састављене из венца из кога излази као троугао просто и често лишће; таква се круна налази и на шлему Котромановићева грба, докле је у Корјенића на том шлему круна која излази у кринове. Даље лав на челенци у Корјенића држи скиптар или буздован, а у фојничком је зборнику крст састављен на врху из јајасто-дугуљастих саставака. Твртковића грб (л. 20) са свим је једнак са грбом истога у фојничком зборнику. Само у фојничком зборнику сребрна греда по средини штита нема около златних пруга које бележи В. Клајић у Корјенића, и круна је као и друге а не с криновима као у Корјенића. Грб *Хрвојевића* који Корјенић има на л. 23, фојнички рукопис нема. Форма штита је, колико видим, иста; за круне сам већ казао. Знатно је да је овај зборник већи од фојничкога и да се по овоме што се поређењем дознати могло, своде на један извор.

Од Корјенић-Неорићевог зборника позната је још једна доста стара копија која се налази у царској библиотеци у Бечу под бр. 7683. О њој је најпре јавио И. К. Сакцински у Arkivu za jugoslav. povjestnicu, I, 1 6 Наслов јој је: Libellus sanctorum patronorum et publicorum insigniorum

regnorum et familiarum illustrium illyrici imperii, quae magna cura singularique diligentia collegit atquae depinxit Stanislaus Rupcich, rex insigniorum Domini Imperatoris Stephani Nemagnich. — Quod quidem translatum est ex antiquissimo libro et charactere illyrico scripto, reperto in Bibliotheca monasterii de Monte Sancto, ordinis divi Basilii. Ово је преводио и копирао некакав Марко Скоројевић Бошњак. Посвета гласи Serenissimo Austriae Archiduci Augustissimorum caesarum Ferdinandi III et Mariae primogenito Ferdinando Francisco vita, felicitas, imperium, По том је овај посао рађен негде на крају прве половине XVII века, јер је онај коме је посвећено умр'о 1654; дело је свакојако постало међу 1637—1654 за владе Фердинанда III. У томе зборнику готово је по ономе што се до сад зна исто то што и у Корјенић-Неорићеву. Ево шта је о Скоројевићеву зборнику написао В. Јагић (Archiv IV, 511). У почетку је Sanctus Hieronymus, pater totae Illyriae у кардиналском оделу с кардиналским крстом и заставом, на којој се полумесец и звезда на црвеном пољу виде. Даље за тим, на другом листу је Pater et dux regni illyrici Sc. Basilius (у Корјенића је св. Стефан), и пред њим клечи Stephanus Skorouoy с крстом и заставом, на којој је крст на плавоме пољу. На трећем листу долази Patrona terrae illyricae, Богородица, седећи на кругу небеском, испод којега су као грб два прекрштена дирека (од којих се на сваком на оба краја налазе по два зупца) и на сваком од њих по једна црначка глава[1]. На четвртом листу долази Pater terrae bosnensis papa Sixtus са папским крстом и заставом на којима је грб босански како је у фојничком зборнику. За овим следују 5 Insignia imperatoris Stephani, 6 Insignia regni Macedoniae, 7 Insignia totius Illyriae, 8 Insignia regni Bosnensis, 9. Далмација, 10. Хрватска, 11. Славонија, 12. Бугарска, 13. Србија, 14. Рашка, 15. Поморанија и Ку-

[1] То су познати кључеви папски.

манија, 16. Henrici filii Stephani regis, 17. Котроманић, 18. Немањић, 19. Мрњавчић, 20 Твртковић итд. свега 117 слика.

Има трага и о другим копијама које су, како изгледа, више тражиле Корјенић-Неориђев зборник. Тако о њима спомиње Prudentius Narentinus у књизи De regno Bosniae ejusque interitu naratio historica, Venetiis 1781 стр. 48 с примедбом: Catalogum hunc depromtum exhibemus ex originali m. s. qui asservatur in venerabili conventu sancti spiritus, Fojnicae, apud fratres minores, una cum illorum stemmatibus; quem fideliter ac diligenter transscripsit anno Domini 1724 p. Marianus Lekussich, secretarius A. K. P. Augustini a Salinis, Bosnae argentinae provincialis, transscriptumque exemplar reposuit in archivio conventus S. Mariae Macarschae in Dalmatia, ubi hactenus asservatus. Још и Гргур Чеваповић у књизи Synoptico memorialis catalogus observantis minorum provinciae s. Joannis a Capistrano Budae 1823 стр. 266. има списак племићских имена, покрај кога се чита приметба: Nobilium familiarum quarum memoria inter hujus provinciae tabularia in vetustis m. ss. conservata (a furore turcico in conventu fojnicensi occultata) et a menorabili viro p. *Josepho Jakosics* fideliter transumpta fuit. Не зна се, да ли се списак засебно налазио, или је из зборника грбова извађен. Онај списак племићских породица што га је Качић саопштио у II књ. Razgovora ugodnog naroda slovinskog, Беч 1836, у почетку, као да је вађен из оваких зборника грбова.

На послетку је знање о хералдичким зборницима обогаћено описом још једнога, тобоже најстаријега хералдичког нацрта којега је опис Јагићевим старањем израдио кнез Медо Пуцић. Тај је опис штампан у Јагићевом Archiv-у IV, 339 стр. и д. Нацрт је тај на пергамену и налазио се у манастиру Сутјесци у Босни, а сад је у ђаковачкога владике г. J. J. Штросмајера. Писао га је као што запис гласи, Дубровчанин Петар Охмућевић 1482. Нацрт је био при-

лепљен на другој страни некакве слике краља Твртка на дрвету.

Да бисмо оно што је могућно могли поредити са фојничким зборником навешћемо овде цео опис Пуцићев. И тај се нацрт зове *родословије*, као и фојнички зборник. Око правога родословија које је оквиром опточено, на врху налази се као медаљон нацртана слика св. Гргура с натписом *Свети Гаргур папа*. Испод тога је грб породице Охмућевића; на црном штиту две хоризонталне златне пруге, а по преко црвена пруга са зупцима. Такав је грб Охмућевића и у фојничком зборнику. С обе стране оквира налазе се по четири грба, и то десно оздо почињући грб је Далмације, на ком су три крунисане главе на плавом пољу, а озго краљевска круна с натписом *Краљевине далматинске штит*. Такав је исти грб далматински и у фојничком зборнику, само што су главе *лавовске*. Ја држим да је то и у Охмућевића, па је Пуцић пропустио напоменути. Врх далматинскога долази грб породице Косарића, црвен штит с три златне попречне пруге и озго круна, с натписом који гласи: *племена Косарића штит*. Фојнички зборник нема Косарића него Косачића штит (што је и правилније), и он се разликује од овога само тиме што пруге нису златне него сребрне. Биће, дакле, једна иста ствар, а Косарић погрешка место Косачић, јер оволике разлике сваки час долазе у овим копијама. Врх тога је *Краљевине словинске штит*, црвен кардинални шешир на златном штиту на коме је круна. Фојнички рукопис такога грба никако и нема. Са свим на врху тога реда налази се *Краљевине босанске штит*, онакав исти какав је у фојничком и у Корјенић-Неорићевом зборнику. На левој страни оквира оздо стоји прво *Краљевине приморске штит*, човечија рука са замахнутом сабљом у црвеном пољу, и врх штита круна. Фојнички зборник има тако исто. Врх тога је *Краљевине хорватске штит*, шахова даска од црвених и сребрних поља. Фојнички

зборник има тако исто. Врх тога је *Краљевине сарбьске штит*: три сребрне потковице на плавоме пољу. Фојнички зборник такав грб приписује Рашкој, а Србији даје крст с оцилима. Овде ће, без сумње, бити погрешка у Охмуђевића, који је Рашку узео за Србију, погрешка врло појмљива и лако могућна. На послетку је на врху: *Племена Неманића штит*, златан двоглавни орао на црвеном штиту с једним крином на обадве стране. Фојнички рукопис, као што смо горе назначили, има двоглавног орла али сребрног на црвеном пољу; орао тај на свакој глави носи по једну круну, и фојнички кринова нема.

Око слике папе Гргура чита се с обе стране ово: **Ѿ име оца и сина и духа светога гнь Стипань Томашевићь милостиѡ божиемь краль босни сарблоѡ и приморию земли ѕемли далмациии харватоѡь долгиимь краиемь западнимь страмь Ѿсори слаки подрини . . . . тому шао . . . // босански панрьски . . . . после светога гаргура папиже бише столни град бобокаць потом тога крала матнашь угарьсии изе неколико босне турковь и даржа столни град Нанце сада даржи босна свету госпу велику . . . . на I ес . . . . доволи бог и госпа . . . боле помож . . . . .**

Испод грба Охмуђевићева у четвртастом оквиру на десно чита се ово : **Како некрани царьгиавцнићи земли цара Ѿроша и раздилили ска господства меѡ собом свали како е могло боле освонти тада . . . . меѡ иними у кое крине . . . стипань бань босаньски кои дотле под крунои: и бань босаньски влада тои а за гнимь твартко бань кои . . . . . стипану сину крала . . . босне** (на другој страни) **. . . . приставише се краленви слакие земе над ѿдарау скарху мась светои панрскои землои и маставише као кое пламени ѿ племена неманићь кое будући велика лита господали . . . . . ти се на Ѿрошу сину цара Стипана мога кукашинь и Ѿлиша братуа Марнавиуи свога господара убише и господство достигоше кое по суду божиемь мало ѿздаржаше будући од турака . . . . . после владаше . . . .**

У средини оквира генеалошке слике прво пада у очи велики шарен грб с краљевском круном. хоризонтално у три дела подељен. У горњем је делу грб Босне, у средњем десно грб Словинске а лево грб Србије, а оба држи мањи штит опет у два дела подељен, од којих онај до Словинске носи грб Косарића (т. ј. Косаче) а онај до Србије грб породице Немањића; на доњем су грбови Далмације, Приморја и Хрватске; испод грба виси о ланцу медаљон са сликом свеца и потписом Свети ⁝ Стипан ⁝ У празном простору између грба и ланца о којом је обешена слика светога Стефана пише ово: **Сви краљеви немањићи босански с круном име од стипана узимаху и зваху се именом стипани, тако цар стипаномъ каконо чинѣаху Толомеи ѿ Єгипту.** Трећи натпис у једном четвртастом оквиру у стиховима је, и ја га исписујем у стиховима (не могући из Пуцићева саопштења видети како је у оригиналу). Тај натпис гласи овако:

Писан на погубление крала Стипана.

Бише крал босански племенити господар
Како крал Угарски или пак како цар,
Имаше славан глас по скиту далеко,
Ѿ гнева бише влас владание велико,
А Петар Павловић, Гргур Охмучевић
Драгиша Дринчић, Петар Ковачевић
Нош херцег и Влатко и славни Шимраци
Сви бидаху конаци господа угнаци
А деспот кад биаше остави уставе
Тада крал славише се високо у славе.

На послетку на средњем дну великога оквира родословне слике има четврти натпис, који гласи: **Петар истне Охмучевића сни, по старини бошгиани а ради неволнога размира и погубе босански пришастна негови старнех сад се ду-**

бровчанин, кои за милос негове старе господе сложи и постави око родословне за спомених и славу косанских и сваког кридна бошгнанина доколи бог кое допусти и негова света кола изварши. Писано лита христова на чвик (т. јест 1482).

У овом одсеку имамо особиту комбинацију грба, какве нема ни фојнички зборник, ни Корјенић-Неорић. На послетку ту нам је и потпис онога који је посао радио.

На десно покрај четвртастога оквира трећега натписа стоји *Штит илира стариех бошгнана*: сребрн полумесец на црвеном пољу, а озго над штитом круна. Такав је и у фојничком зборнику, само што се у фојничком зборнику изнад полумесеца налази и сребрна звезда, што Пуцић није забележио.

За овим долази сам родослов, побрајање колена, које ћемо оставити на страну, јер у њему ни онако нити шта има ново ни занимљиво.

Али осим свију ових зборника који су познати били, има Народна Библиотека у Београду један са свим нов, непознат, неописан и необзнањен, који ми на овоме месту имамо да опишемо. Тај зборник добављен је у Народну Библиотеку од књижарнице Геролдове у Бечу године 1878. У интересности и лепоти нацрта он ниједноме од ових не уступа. Што се пак тиче извора, и он је са горе наведенима једнога порекла. Натписа ни записа нема никаква. Ми ћемо га овде што се може тачније описати. Налази се у Народној Библиотеци под бр. 683 у одељењу слика.

Зборник је на доста танкој писаћој хартији у фолију, 0.380 m. дужине, а 0.212, ширине; слике су крупније и рађене лепше него у фојничком зборнику. Има напред два листа, на којима је регистар, а за тим су 152 листа заузета сликама. Листови су имали озго арапску пагинацију, али је она обрезивањем понајвише оштећена; хартија је по томе била још дужа. Величином би се, дакле, овај збор-

ник врстао у ред са зборником Корјенић-Неорићевим. На првом листу је садржај овако:

Tavola delle arme contenute nell' presente volume scrito per alfabetto

1. Alaupovichi[1] 101
2. Alinicchi 141
3. Brankovicchi 17
4. Baosicichi 22
5. Burmasovicchi 27
6. Bogascinovicchi 42
7. Bielosceuicchi 50
8. Bossnicchi 51
9. Bisaglicchi 52
10. Bielouicchi 95
11. Barzoeuicchi 100
12. Branilouicchi 111
13. Buoikovicchi[2] 116
14. Bachicchi[3] 121
15. Babicchi[4] 123
16. Bogopankóvicchi 134
17. Bieloperieuicchi 147
18. Cihoricchi[5] 46

---

[1] Бројеви упућују на лист

[2] У фојничкоме исти грб има презиме *Војковић*. Само је у фојничком на челенци златна букова шишарка и усред ње ружа, а у овом је плав јелен с роговима.

[3] У фојничком је зборнику исти грб при презимену Бакчић, само што овај има штит црвен, а фојнички плав, и што је тамо на челенци крило с полумесецом, а овамо хрт.

[4] Исти грб у фојничкоме носи презиме *Бибић*. У фојничком је на челенци полумесец, овде је петао; у фојничком су три полумесеца на штиту црвена; у овом је горњи црн, средњи црвен, доњи зелен.

[5] Исти грб у фојничкоме носи презиме Чорић. Само је овде птици над главом обична круна, а у фојничком је нема.

19. Ciubreticchi 128
20. Dukaginovicchi 28
21. Dignicicchi 29
22. Diknicchi 55
23. Darxoevicchi[1] 60
24. Didoloevicchi[2] 87
25. Debeglicchi[3] 97
26. Deskoeuicchi 100
27. Dinoeuicchi 142
28. Denouicchi 146
29. Eusebisovicchi[4] 125
30. Frankopanovicchi 31
31. Grebeglianovicchi 16
32. Grubpkovicchi 38
33. Goikovicchi 61
34. Gliubeticchi 66
35. Grubacevicchi[5] 67
36. Gliubibraticchi 69
37. Grubaeuicchi[6] 38

---

[1] Одавде почињући реднога броја нема, већ само број листа; али ја редни продужујем даље. Над грбом стоји Draxoeuich и грб је са свим једнак са грбом фојничкога зборника.

[2] Над грбом Didlouich. Тако и у фојничком. Грб је једнак, само у фојничком челенка је хрт с огрлицом, а у овом перјаница којој је у средини црвен полумесец.

[3] Фојнички има два Дебељића. Једнога (87) грб је са свим различит; другога сличан (85). У фојничког су на прилику црна крила на златном, у овога сребрна на црвеном пољу; у фојничком је пречага црвена на златном, у овога црвена на црвеном пољу. Челенка је у фојничком сребрно крило и црвен полумесец; у овога слон.

[4] У фојничкоме *Евсебловић*. Грб је исти, само овде на челенци имају више два црвена крила.

[5] У фојничком уз исти грб презиме је *Грдачевић*.

[6] У регистру је у том презимену нешто брисано; на листу пак 38 пише чисто Grubkouich

38. Grubeseuicchi 81
39. Gradanouicchi 82
40. Glendisaglicchi[1] 89
41. Glubkovicchi[2] 135
42. Harvoevicchi 24
43. Novakovicchi 47
44. Jablanicchi 25
45. Jamometovicchi 98
46. Jakscicchi 194
47. Jugovicchi 150
48. Kotromanovicchi 14
49. Kossacicchi 23
50. Klexicchi[3] 30
51. Kovacicchi 33
52. Kostagnicchi 34
53. Kutlovicchi 107
54. Kraguevicchi 138
55. Karsticchi 18
56. Kastrioticchi[4] 19
57. Kacicchi 41
58. Kopieuicchi 43
59. Kobcicchi 59
60. Kraicinouicchi 88
61. Krixicchi 90
62. Kukreticchi 92

---

[1] У фојничком Giendisaglich. Грб је једнак; само је челенка у овоме делфин с двоструким рибљим репом, а у фојничкоме је једнорог.

[2] На листу 135 пише Gliubkovich.

[3] На листу 30 пише *Klescich*, и то је без сумње правилније јер се у Босни налазила знатна племићска породица с презименом *Клешић*. Види Даничић Рјечник из књиж. ст. под *Клешић*ъ. Фојнички има *Кешић* и *Клешчић*.

[4] На листу 19 пише Kastriotrich, али је друго г тако, да би се могло читати и Kastriottich.

63. Klupkovicchi 96
64. Knesouicchi 118
65. Kruxichieuicchi 120
66. Kobilicchi 129
67. Kossovicchi 131
68. Krasoevicchi 137
69. Margnavcicchi 20
70. Mateikovicchi 53
71. Moroulascicchi 63
72. Milienouicchi 64
73. Marguticchi[1] 65
74. Mehlinicchi 91
75. Mirilouicchi 94
76. Martinusceuicchi 117
77. Masnouicchi[2] 124
78. Mokruicchi[3] 126
79. Marulouicchi 141
80. Musieuicchi 144
81. Novakovicchi 122
82. Neoricchi 76
83. Halenicchi 109
84. Nimicchi[4] 145
85. Nemagnicchi 13

---

[1] У фојничком зборнику ово је презиме написано Margviticb. Грб је исти.

[2] У фојничком је уз исти грб *Масловић*; челенка у овом има копца, а у фојничкоме је на челенци голуб.

[3] У фојничком а и у тексту над грбом пише Makrouicb. Фојнички међу тим има три човечанске, а овај три лавовске главе на црвеном пољу; фојничкоме је на челенци сребрно крило с човечанском црвеном главом на средини, а у овоме је на челенци црвен лав

[4] Над грбом Nimicicb. Тако је и у фојничком с тим да је пречага у овом приказта, а у фојничком је чисто црвена, и што је овде на челенци јарац, у фојничком је лав.

86. Ohmuchievicchi 26
87. Oblacicchi 56
88. Orlovicchi 139
89. Passacicchi 102
90. Pokraicicchi 119
91. Parmexagnicchi[1] 108
92. Piklelomenouicchi 127
93. Prelaslovicchi[2] 132
94. Radulouicchi[3] 48
95. Resicchi 54
96. Rubcicchi 64
97. Ruxerevicchi[4] 74
98. Raikovicchi 138
99. Scimrakovicchi 32
100. Sviesdicchi 36
101. Slatonosovicchi 37
102. Soimirouicchi 57
103. Sladoeuicchi 58
104. Sagrielouicchi 68
105. Scestokrilouicchi 71
106. Suiloeuicchi 72
107. Sitniklanicchi[5] 73
108. Stankovicchi 104
109. Sokolovicchi 75
110. Sciscicchi 99

---

[1] У фојничкоме је с нешто у челенци различитим грбом *Пармекановић* место овога *Пармежањић*.

[2] Над грбом је Prelasouich. Тако је и у фојничком. Челенка је овде хрт, а у фојничком крст црвен међу два сребрна крила.

[3] Исти грб приписује се у фојничком зборнику *Радјеловићу*. Овде је правилније.

[4] У фојничкоме је Ruscierevich; грб иначе потпуно једнак.

[5] У фојничкоме уз исти грб стоји презиме *Силничанић*.

111. Sestricicchi 105
112. Smokronouicchi[1] 106
113. Sudicchi 136
114. Subicchi[2] 140
115. Senceuicchi 143
116. Sagrosaglicchi 151
117. Tvartkovicchi 15
118. Tasoucicchi 44
119. Tomanouicchi 84
120. Tihcinouicchi 93
121. Toliscicchi 113
122. Texecicchi[3] 115
123. Voinouicchi 35
124. Vrsinicchi 39
125. Vladimirovicchi 40
126. Vukoticchi 79
127. Vlascicchi 80
128. Vgrinovicchi 103
129. Vilicchi 112
130. Vvkouicchi 114
131. Xarkoeuicchi 49
132. Xupanouicchi 78
133. Xdralouicchi 86
134. Xegligovicchi 103
135. Zarnoeuicchi 21
136. Zetignanicchi 77

---

[1] У фојничком је *Смокровиħ*; грб је исти; само што фојнички има на челенци црна кера, а у овом је делфин цео, с два рибља репа и круном на глави. . .

[2] У рукопису се погрешком налази записан лист 136, али је грб у ствари на 140 листу.

[3] Над гробом пише Texeuich. У фојничком је Texevvcich. Грб је исти; само је фојничком челенка прост полумесец, а овде је гола човечина трубећи у трубу у капи замотаној као труба.

137. Zoranouicchi 45
138. Vrancichi 152
Macedonie insignia 2
Ilirie insignia 3
Bossne insignia 4
Dalmatiae insignia 5
Crovatie insignia 6
Slavonie insignia 7
Bulgarie insignia 8
Surbie insignia 9
Rascie insignia 10
Primordie 11
Imperatoris Stephani Stephani Nemagnicch insignia carte p-a. Regis Stephani Vrosy Nemagnicch insignia carte 12.

Што се тиче племићских имена, фојнички их има којих нема у овом београдском, а београдски којих нема у фојничком. Тако

а. *Фојнички има а Београдски нема*:

Хапуовиће, Предојевиће, Враничиће (јер Вранчићи београдскога имају другојачији грб), Екличиће, Радмировиће-Иваниће, Хваоковиће, Тарзаровиће, Храбреновиће, Глумчиће, Жантиће, Добријевиће и Дебељиће (оне с листа 87), то је свега *дванаест*.

б. *београдски има а фојнички нема*:

Алиниће, Дивојевиће, Деновиће, Групковиће, Хрвојевиће, Јакшиће, Југовиће, Клупковиће, Кобилиће, Мартинушевиће, Маруловиће, Мусијевиће, Орловиће, Покрајчиће, Пиклеломеновиће, Шишиће, Сагросаљиће, Врсиниће, Жеглиговиће, Вранчиће и Новаковиће (оне с листа 122 јер они с листа 47 имају са свим исти грб). То је свега *двадесет и један*.

Иначе не само да је један план, него је и један у главноме ред. После израђених земаљских грбова у фојнич-

ком је Котромановић, Немањић, Мрњавчић, Твртковић. Гребељановић, а у београдском: Немањић, Котромановић, Твртковић, Гребељановић, а Мрњавчић је ниже иза Кастриотића. На тај од прилике начин иде саглашавање и даље, и појединима су или нарочито промењена места, или су им се места сама променила узроком уметања и прескакања горе наведених имена која праве разлику.

Има знака да је списак имена преписиван са ћирилице. Како у београдском зборнику имају два Новаковића, један је на свом правом месту иза *m*, а један је уз Hervoevich-а под *h*. То је могло доћи из сличности *H (h)* и *H (н)* у ћирилици и латиници. Тако је опет Halenich иза Неорића другом страном исте сличности. Војковић није стављен под V како би по латиници требало, него под B (опет по сличности с ћириловским в), и ту је погрешно написан Buoikouich. Качић је дошао после Кастриотића. Тако може доћи по ћирилској азбуци, јер му је по латинској место пред Кастриотићем. Како је и у фојничком рукопису латиница, то ако би се узело да је првобитни оригинал ћирилски, морао би се замишљати и фојничком и београдском (а како је како се види и по већем броју имена и иначе с београдским једнак Корјенићев, то) и Корјенићевом старији оригинал, у коме би презимена, на сваки начин, била написана ћирилицом.

Међу Корјенићевим и београдским зборником имају ове заједничке сличности и заједничке разлике наспрам фојничкога. И у београдском и у Корјенићевом први грб носи наслов Insignia imperatoris Stephani; за тим у оба иду једним истим редом: Македонија, Илирија, Босна, Далмација, Хрватска, Славонија, Бугарска, Србија, Рашка; па место Корјенићевог Поморанија и Куманија долази у београдском Primordia (ваљда Приморје), и онда у Корјенића је комбиновани грб Henrici filii Stephani Regis, а у бео-

градском је Regis Stephani Urosy Nemagnich insignia. За тим у београдском долази Немањић, Котромановић, Твртковић, Гребељановић, Бранковић, а у Корјенићевом је: Котроманић, Немањић, Мрњавчић, Твртковић итд. Зборник Корјенићев заједно са београдским има грб Хрвојевића, а фојнички Хрвојевићева грба нема. Сагросаљића грб фојнички зборник нема, у Корјенићевом (под именом Јагросаљић, што је извесно исто) он завршује зборник, а у београдском је на претпоследњем листу, јер иза њега има још само грб Вранчића, којега такође фојнички нема.

Напред су по опису Клајићевом поређени неки грбови Корјенићева и фојничкога зборника. Тако грб босански београдскога зборника има не „два унакрст стављена кључа са црвеним врпцама“ него су кључеви црвени на златном пољу, на њима су црначке главе, а испод круна се низ штит вију као врпце чини ми се плетенице косе, јер су исте боје које и главе. Београдски се, дакле, више примиче Корјенићевом, али је коректнији од њега. И на грбу Котромановића београдски је сличан Корјенићевом, само што круна и на лаву и на шлему испод челенке није од кринова као на босанским новцима, него од простих троугластих листића као и у фојничком зборнику. Таки карактер разлика продужује се непрестано, и не знам би ли се што значајније нашло и да нам је Корјенићев зборник опширније описан него што је.

Сад ћемо навести разлике међу београдским и фојничким зборником поглавито у нацртима.

Тако је круна у фојничком зборнику, као што смо већ једаред навели, од простих троугластих листића насађених на венац, и кринови су на венцу само на последњем комбинованом грбу. Београдски зборник има три форме круна и њима се служи следствено. На комбинованом грбу цара Стефана који је у почетку озго је врх свега круна од четири крина сведена обручима; на шлему врх штита је круна

која на обручу има четири крина. На комбинованом грбу краља Стефана Уроша Немањића (лист 12) на штиту је велика круна (највећег формата од свију у овом зборнику нацртаних, јер обруч износи у ширину 0.142 m). Та круна је по доњем обручу искићена плавим и црвеним, јајастим и четвртастим драгим камењем. Из обруча се дижу четири велика крина; између њих су четири мања; средина међу криновима има вршкове озго бисером закићене. Из кринова излазе полукругли обручи који се на средини састају; над тима је опет један свод који на врху носи златан крст. Грбови земаља у београдскоме зборнику имају врх обруча окићенога драгим камењем и бисером четири крина, а између њих вршак, који, развијен у два листа, међу њима има трећи који је закићен зрном бисеровим. Племићске и породичне крупе имају све прост обруч, из кога излази троугласто шиљасто лишће.

И форма шлема је у фојничком простија и више старија; озго равна или сведена (како где) са знаком крста или каквим накитом, с назначеним рупама за ваздух или очи, без визира. Али ако је цртач тражио да погоди старији стил (што изгледа да му је била намера), он то није успео, јер шлемови не личе ни на оне с новаца цара Душана, нити на општи европски стил тога времена, с којим се, у осталом, слике шлемова на Душановим новцима добро слажу, Београдски зборник има правилно и лепо нацртане шлемове с решетком и с простим отвором на визиру у облику који је био у Европи у обичају у другој половини XV века.

И о нацрту штита, који је у осталом у свима нашим зборницима једнако цртан имамо да речемо две три речи. У другој половини XIII и у XIV веку у Европи су били у обичају мали штитови у форми равностраног троугла са странама мало испупченим. Такав је штит готово на свима нашим новцима. Штитови у нашим хералдичким зборницима сви су *тарче*, исечени у врху с десна, или с

обе стране, троугласти али с десном линијом извијеном, а левим углом извишеним, чиме и горња линија постаје нагнута. Таки облици припадају најраније XV или XVI веку. Они, дакле, у главноме одговарају временом оном облику шлема који је у београдском зборнику.

Онде где је списак београдскога зборника навођен, у поређењу је чешће изашло на видик да се београдски зборник од фојничкога јако разликује челенкама баш онде где је грб на штиту са свим једнак. То се, на прилику, види већ на првоме листу, где се налази комбиновани грб, који у фојничкоме никаква натписа нема, а у београдском је назначен као грб Душанов. Цела композиција и сви саставни делови тога комбинованог грба у оба су зборника потпуно једнаки осим орла, који је у београдском сребрн а у фојничком црн. Али црвени лав на левом шлему озго врх штита изопасиван је испод грла, по прсима и по трбуху плавим врпцама које се и на репу виде, и држи мач, чега, међу тим, фојнички нема, јер у њега тај црвени лав само је крунисан. На десном пак шлему стоји жена с круном и држи десном руком црвену заставу са полумесецем и звездом (грбом Илирије по овим зборницима) а левом грб босански. У фојничком је на место те жене просто златан лав с круном на глави. Знатно је да се и у грбовима и у драперији у београдском и у фојничком (у овом кад превидимо црвеног орла) налазе две боје: црвена и плава.

Други комбиновани грб Краља Стефана Уроша Немањића, који ће без сумње бити једнак с оним што се у Корјенића приписује Хенрику, има штит црн и у њему озго на више поређане у три реда грбове на штитовима, сваки за се и одвојене једне од других. У средњем реду на врху је двоглавни сребрни орао Немањића на црвеном штиту са шлемом, круном простом на њему и челенком црвенога лава плавим изопасиваног као што је горе описан. Орао

има раширена крила. Само тај грб има шлем и челенку, остало су само прости штитови, без шлема и челенке. Испод Немањићевог грба стоји црвен лав Котромановића на пољу испресецаном попречним из горњег десног у доњи леви угао пругама златним и црним. На дну је грб Приморја: рука са замахнутом сабљом на црвеном пољу. У реду на десно од овога долазе редом грбови Македоније, Босне, Далмације, Хрватске, а лево: Славоније, Бугарске, Србије и Рашке. О штиту виси орден златнога руна (установљен 1429) тако да руно стоји испод угла штитовога а ланац је састављен из самих златних оцила.

Породични грбови у београдском зборнику теку обичним редом и над грбом свагда стоји име племићско. Само на 103 листу где долази грб Угриновића разлика је, што доле долази дугуљаст четвртаст оквир златан, кићен црвеним и плавим арабескама. У том оквиру записано је: Vgrinouich Zimer ali Sinoucichia. Угриновића грб има и фојнички зборник, и потпуно је једнак с овим, али у фојничкоме су на Угриновића грбу челенка два сребрна крила са црвеним пречагама преко пера, а у београдском је на челенци лав крилат с кљуном и птичијом главом, подељен у четири поља од којих су два златна и два црвена у накрст. Више те челенке стоји натпис Arma ferunt pacem. Питање је каква значења има она белешчица? Да ли је на име, права челенка Угриновићева она што је у фојничком зборнику, а ова у београдскоме не припада ли Синовчићу? И ако је ту тако, не потиче ли и остала разлика у челенкама једнога и другога зборника из истога узрока и извора?

VIII

Хералдичке фикције и Мавро Орбини.

У почетку претходнога чланка ми смо изложили узроке који су могли бити повод постању описаних херал-

дичких зборника. Сад, пошто је сав хералдички материјал и аутентични и литерарни познат, на реду је да покушамо не би ли се дало анализом ухватити кад је, по каквим знањима и аспирацијама и под упливом каквих је идеја ово хералдичко дело рађено и склапано?

Овај посао ћемо почети грбом босанским. За то ћемо прво у кратко навести, шта се из аутентичних и оригиналних сувремених извора може сазнати о грбу босанском.

Из аутентичних споменика познато је за Босну то исто што и за Србију и за Угарску, да пре пада свога, а то је пре друге половине XV века, није још имала коначно израђенога и сталног државнога грба. То се види по новцима и печатима босанских краљева, и са свим је природно да Босна у тој ствари не буде различна или не буде много различна од суседних јој држава. Као што у Србији прво на Душановим новцима видимо хералдички знак шлема, тако исто на босанским новцима знак шлема прво долази на новцу сувременика Душанова бана Стефана II Котромановића (Ljubić tab. XVI, бр. 9.). Шлем је форме оне исте која се види на шлемовима српским, има дашчицу и ружу као челенку. Стефан Тврткo већ је пошао даље, и он је, закраљивши се, први управо склопио уредан хералдички грб. То је могло бити 1376, кад се он после изумрћа Немањића дао венчати у Милешеви на упражњени српски престо краљевски. Први његов краљевски новац носи на првој страни св. Гргура, а на другој грб оваки: на троугластом правилном штиту отворену круну од кринова, каква се на српским новцима виђа, одакле је и узета; испод круне слово Т; више круне шлем, на њему исту онаку круну и као челенку неку јабуку, која се не да потпуно разабрати. Свети Гргур држи штаку на којој је звезда. Такав је грб на новцу у Љубића, tab XVI, бр. 15. Слични су с њим бројеви 16, 17 исте табле и бр. 1, 2 таб. XVII. На новцу бр. 18 (иста табла), 19 долази само

круна поврх T; на новцу 20, 21, само круна од кринова. Али ма да је тај грб по свој прилици свечано установљен приликом примања круне српске која је на штит и метнута, за потоњих краљева видимо одступања и промене. Није, дакле, нико још мислио да је грб нешто стално и непроменито. На круну се додају кринови који ће с ње висити; око ступца у T савија се S; од св. Гргура постаје Гргур папа; од штаке са звездом излази штака која се свршује у округ савијеним кључем. На новцима краља Томаша видимо на једној страни српску краљевску круну и T са S око његове усправне линије обавијено без штита, а на другој страни штит пресечен попречном цртом из десног горњег угла у доњи леви имајући у сваком пољу дуж те црте по три крина. На послетку долази сама круна на штиту са шлемом, круном на њему и челенком. А на неким новцима долази покрај грба са свим засебно звезда крупна, у њој круг и у кругу звезда ситна (Љубић tab. XVII, 12, 13, 14, 16). Тај знак је у празном пољу иза шлема и круне. То значи, да се грб босански није био коначно утврдио, и да га је у том стању и пад Босне застао. Овај говор аутентичних споменика потпуно је потврђен и осталим што из тога времена знамо.

Међу тим, ма да нам овако и ово казују аутентични споменици, ми у нашем хералдичном зборнику не налазимо нити који год од поменутих варијаната босанскога грба, како су нам га новци и печати сачували, нити штогод средње што би се могло као резултат свију ових грбова сматрати. Ми у нашем зборнику видимо напротив као грб Босне један комбинован грб, који онако како је састављен не личи ни на један од оних којим су се босански краљеви на својим новцима и печатима служили. Је ли, дакле, такав грб могао бити истинит? Ми одсудно тврдимо, да он мора бити познија фикција, која је постала под утицајем мутнога историјског знања и нејасних погледа на

оно што се у старим југословенским државама налазило. Такав пак начин сматрања није могао постати нити у време цара Стефана[1], као што се тврди, нити за времена босанске краљевине, него много позније.

Један грб има у зборнику који ово наше суђење непобитно потврђује. То је грб Илирије. Познато је свакоме, да је Илирија за историјског времена била само римска провинција. Оно што се пре тога о њој зна не да ни мислити на грбове и таке ствари. Кад је Илирија постала римска провинција, да ли је имала знамење звезде и полумесеца у значењу данашњих наших грбова земаљских, не може се знати, ма да се на старим римским новцима налази и тај симболички знак, и ма да он у нашим земљама има неку традиционалну уобичајеност, којој се данас значења не зна. Није излишно навести да се знак полумесеца и звезде налази на једном новцу римског цара Адријана Августа, на једном новцу Септимија Севера на коме око полумесеца и звезде грчким словима пише *Византион;* даље на новцима многих римских царева (Констанса, Ветринија и Констанција) кованим у Сиску. Забележено је да се исти знак налази на многом старом гробном камењу у Подрињу, да је тај знак врло омиљен орнаменат који се везе на сељачке хаљине и који се некад носио на прсима, и да и сад нема готово ни једне оне капуљаче којом се покрива глава од зла времена без навезена полумесеца и звезде.[2] Горе напоменути нацрти са старога гробља у Херцеговини показују такође на штитовима и иначе венац, полумесец и звезду. Само из ових података могао је састављач узети грађу за грб Илирије; јер је тај грб он извесно морао *смислити*, по каквим основима било да било.

---

[1] По аутентичним споменицима може се тврдити да Босна у време цара Стефана није имала грба. Први њен грб, српска краљевска круна на троугластом штиту, јавља се тек с проглашењем краљевине или с пренашањем српског краљевског достојанства у Босну, које је 1376 године Твртко у Милешеви, над телом св. Саве извршио.

[2] Милићевић, Кнежевина Србија, 22.

Али какав је реални географски појам он састављао с именом Илирије? Ништа друго није он могао замишљати под тим именом него етнографско јединство југословенских племена, које се иза катастрофе југословенских држава почело будити и почело забављати мисао књижевника. Само то је могао и он под тим именом замишљати. Само онда кад су старе државе, њихове границе и њихови посебни интереси били заборављени, могла се измишљати и упоредо с Босном, Хрватском, Далмацијом, Славонијом, Приморјем, Србијом, Македонијом стављати Илирија, која после покрај свију поменутих и упоредо с њима на грб Душанов долази. Ове напомене колико општега карактера дају целоме послу толико помажу и да му се време постанка нађе. Јер кад је један грб по неким стварним подацима на памет склопљен, и кад је ради једне идеје или претпоставке (ма колико, на послетку, по себи истините) и географски појам без икакве стварне историчне основе измишљен, питање је шта је могло сметати да се то исто и на другом месту и на другом предмету не огледа?

Из ових разлога смемо без бојазни потврдити да је и грб босански тако исто као и грб илирски измишљен. И да бисмо то још јасније потврдили, ми ћемо покушати једну анализу те патриотичке фикције.

Композитор се није хтео упуштати у голо наго измишљање; он је употребљавао стварне податке, и ако врло слободно. Они кључеви су узети од штаке Гргура папе или Гргура Светога са новаца босанских; за црначке главе не знам откуда су, ако нису што у вези са животом Гргура Светога који мени није познат.[1] На те прекрштене

---

[1] Има варијаната у нацртима босанског грба који те црначке главе немају. Такав је један и уз Диференов Illyricum vetus et novum где се на општем Душановом грбу виде само кључеви, који зупце имају с обе стране.

светачке или папске штаке метнут је *грб илирски*. Мотиви, из којих је могао постати грб илирски, наведени су горе. Као мотив могла је послужити и са новаца нарочито она звезда, која једна у другој на новцима долази као што је горе напоменуто. С каквом се идејом метао илирски грб може се још видети и по београдском зборнику. У том зборнику на шлему што је на штиту с десне стране општега комбинованог Душановог грба жена држи заставу са грбом Илирије десном, а грб босански, на ком је опет грб Илирије на папским прекрштеним штакама, левом руком. И мисао и тенденција овде је јасно исказана. Душаново уједињење југословенских земаља врши се под заштитом или под руковођењем идеје илирске. Он извршује мисао о уједињењу Југословена, којима се јединство почиње још од старога етнографског и географског јединства илирског. Али што Босна има грб илирски на своме грбу? Један је разлог могао бити, што се њеном народу признаје особито првенство међу онима који се за потомке Илира под садашњим народним именима сматрају. а други разлог излази опет на ово, што ћемо даље на згоднијем месту извести.

Још ћемо покушати анализу једнога грба, који је на солиднијим основима, али опет у овом духу компонован, и који ми сигурније аналисати можемо. То је грб области Приморја.

Састављач нашега зборника дао је и Приморју као држави грб, и ако Приморје као држава долази у ред још магловитијих појмова него што је Илирија, тим пре што је у истом зборнику Далмацији засебан грб дат. Међу тим има особитог интереса да се потражи, како је састављач могао доћи на мисао да узме Приморје као државу. Ја држим да је на то могао доћи просто посматрањем потписа и наслова српских и босанских владалаца. Читајући на прилику потписе **Стефанъ Твръдко къ Христа Бога краль Срьблємъ и Боснѣ и Приморню**, или **Патрнархъ Срьблємъ и**

Приморию или **Краль всѣхъ рашкихъ земль и приморскихъ** или **Краль и самодрьжьць ньсе срьбскыи и приморьскыи земли**[1] композитор се није сећао одредбе Дукљанина која каже: Предео вода, које с планина на јужну страну у море теку назове краљ Приморјем (Maritima), а предео вода које с планина теку к северу и утичу у велику реку Дунав, назове Србијом. Композитор је просто држао да је и то држава, налик на Босну или Србију. И ма да то није била држава друкчија и друга него Далмација, и ма да су Србија, Босна и Хум имали кад једно кад друго приморје српско, босанско или хумско, и ма да се то приморје српско босанско, или хумско рачунало у приморске засебне области: Зету, Хум, Требиње које се онде где се помиње Приморје не помињу за то што их Приморје као опште географско име обухвата — опет је наш састављач налазио да му треба тражити грб. И пошто Приморје као такво није имало грба, или није могло имати другога осим далматинскога, ипак је састављач покрај далматинског нашао (јер друго ништа није могао чинити) и грб Приморју. Како је то урадио? Срећом су нам аутентични споменици сачували материјал, по којем у овом случају поступак састављача можемо баш тачно да покажемо.

На новцима босанског великаша и дуке сњетскога Хрвоја налазимо јасно сачуван његов грб (Љубић, tab. XVII, бр. 19—27). И тај грб не измиче се из опште карактеристике несталности и неједнакости, ма да припада једноме човеку. На новцима под 19 и 20 правилан троугласт штит без шлема, на њему озго неке пруге као пошири перваз, а испод тога рука са замахнутим голим мачем, а иза те руке лав с двоструким великим репом који као да се по оној руци пуже.. На новцу бр. 21 на штиту је по средини с десног горњег у леви доњи угао пруга и на њој три

[1] Даничић, Рјечник из књ. ст. под Приморие и Приморьскыи

крина један испод другога, а около ње у пољу с обе стране по крстић. На штиту је шлем и на њему она замахнута рука са сабљом као челенка, а око те руке и шлема, просто у пољу, виде се с десне стране три крина један испод другога, а с леве два крстића један испод другога. Такав је грб на новцима бр. 22, 23, 25, али на новцу бр. 24 већ око руке има само по један крстић с обе стране; на новцу бр. 26 на штиту су на пречази само три крина; крстића около нема никако, а шлему и челенци с десна има само један крин. Један је само крин челенци с десна и на новцу бр. 27, само што на њему штит има и три крина и обадва крстића као и горе. Београдски зборник има грб Хрвојевића који се с овим на новцима бр. 22, 23, 25, у длаку слаже и у грбу и у челенци. То значи не само да је тај грб био познат састављачу, него да је се он у опште таквом грађом служио, као и да је његов нацрт грба Хрвојевића потпуно правилан и истинит, остављајући на страну што се сам Хрвоје није њиме стално служио. На грбу пак Приморја, које је у београдском зборнику забележено Primordia, шта видимо? Просто челенку грба Хрвојева, руку са замахнутом сабљом, само што је сабља на Хрвојевој челенци прав шиљаст мач, а на грбу Приморја је крива турска сабља. Шта се, дакле, може друго мислити, него да је састављач узео челенку Хрвојеву те је употребио као грб Приморја, који, наравно, нигде наћи није могао, држећи ваљада да је Хрвоје до те челенке дошао за то што је војвода спљетски постао.

Очевидно је, да су склапање грба Босне и комбинованог грба Душановог руководиле горе наведене идеје; изван сваке је сумње, по грбу Илирије, да се састављач није снебивао у комбиновању грбова и да се на анахронизме није обзирао; очевидно је по нацрту, који сав одговара стилу XVI века, да се и у нацрту није пазило ни толико да се стил XIV века, који није тешко било сазнати и пронаћи, под-

ражава; очевидно је, по грбу „Примордије“, да није много скрупула било ни у склапању са свим нових држава, и да се замишљеној држави исто тако замишљен грб изналазио; јасно је, по истом грбу „Примордије“, и на какав је начин то рађено. Остаје питање, кад је и како се могао овај посао извршити?

На питање кад је могао бити извршен овај посао, ми смо одговорили у претходном чланку. Изван оне научне и литерарне средине овакав се посао ни замислити не може. На питање ко је могао овај посао извршити, ми прво погледамо на књигу Мавра Орбинија и на њега самог. Описаћемо његову књигу и навешћемо неке мисли из ње, како би читалац с нама заједно следовао процес нашега тражења и одговарања на постављено питање. За то ћемо, остављајући мало на страну чисто научнички начин, без сваког педантизма све цитате одмах наводити у српском преводу.

Књига носи интересантан наслов N regno de gli Slavi hoggi corrotamente detti Schiavoni. Historia di Don Mavro Orbini Rauseo, abbate melitense. По том се на самом наслову говори да се у тој историји описује „порекло свију народа који су били словенскога језика као и многи и различни ратови што су их водили по Европи, Азији и Африци; напредовање државе њихове; стара вера њихова и време кад су се у хришћанство обратили. А нарочито се виде славна дела краљева који су некад владали у Далмацији Хрватској, Босни, Србији, Расији и Бугарској.“

Пред самим насловом налазе се једна према другој, на табаку који је напред метнут изнутра чим се раскрили, две слике, од којих је на првој *Slavo del mare germanico*, човек у топлијој одећи и под капом, оружан штитом, сабљом и копљем, покрај њега доле пањ, а о једном огранку пања обешен овалан, у оквиру с резаним арабескама грб, на коме је змај на црвеном пољу. У Павла Ритера стема-

тографији (Беч 1701) тај грб има *Slavonia maris Balthici*. На другој од пасловних слика има *Slavo del mare illirico*, човек гологлав у лакшој одећи, оружан луком, тетивом, стрелама, сикирицом, штитом и копљем; покрај њега је доле такође пањ, и на огранку пања обешен грб на штиту какав се радио XVI века; на том су штиту три кера који трче. Тај грб у Павла Ритера има *Slavonia danubiana*.

Већ овај увод, који нас поздравља пре него што се и пред наслов књиге дође, показује онај исти критички мутан, патриотичним полетом загрејан метод размишљања историчкога и исказивања резултата хералдичким грбовима, какав смо нашли, аналишући напред грб Приморја, Босне, Илирије и Душановог царства. Да *Slavonia maris Balthici* није имала свога грба као једна тако замишљена држава, о томе никакве сумње нема и не може бити. Ту је, дакле, М. Орбини своје патриотично-историчке замишљаје ставио у грб као у један спољни израз и знамење. *Slavonia danubiana* треба да се разликује од Славоније, која је саставни део Троједне Краљевине. Краљевину Славонију о којој говоримо Ритер назива Slavonia moderna, interamnia Croatiae pars. Она у Ритера има свој прави грб, куну међу две реке (Савом и Дунавом) а грб Славоније дунавске у Ритера је исти који у Орбинија при слици Slavo del mare illirico. Тај грб без сумње најпре долази у Орбинија; из њега је узео Ритер, и он је не мање фантастичан и измишљен. Тај грб био би, после *илирског* и *босанског* који су напред разјашњени, трећи којим се казује јединство не само јужних Словена него и оних који су пре доласка Мађара, у пределима садашњег аустријског царства, имали државу у којој су Растислав и Светопук владали, у којој су Ћирило и Методије крштење и јеванђеље проповедали. Такој држави би управо имао припадати тај тобожњи грб дунавске Славоније. А не треба данас ни речи потрошити, да грба словенске државе која је с долас-

ком Мацара пропала пре него што су се и започели хералдички обичаји, није ни било, и да је ово на чисто измишљена ствар. У томе се на ново види како је о тим пословима мислио Орбини.

Само дело Орбинијево склопљено је овако.

У почетку описује Скандинавију *која је била старо отачаство Словена*. За тим на првих 205 страна пише по разним књижевницима о пореклу Словена и напредовању владе њихове, и ту описује стару историју чешку, пољску, балтичко-словенску, моравско-словенску или дунавско-словенску. После тога на стр. 206 прелази на историју Далмације и осталих суседних крајева Илирика од 495 до 1161, где управо понавља Дукљанина. А за тим на стр. 244 прелази на праву историју средњевековних југословенских држава, и почиње историјом владалаца из куће Немањине. Пред овим одсеком на стр. 242 на целом листу in folio видимо у нацрту Arma di Stefano Nemagna Re et Imperatore di Rassia. На страни 243, која се налази спрам стране 242 има *Albero della genealogia di casa Nemagna*; грб, дакле, и родослов куће Немањине. Ту је *исти онај комбиновани грб* који у фојничком зборнику долази у почетку без икаквога наслова и који у београдском зборнику носи наслов Стефана Душана. За тим је на стр. 273 Albero della genealogia di Vukascino Re di Serbia, а на стр. 274 Arma т. ј. грб истога. Ту видимо на штиту крст и около четири оцила; на средини крста једноглавога орла с круном. Врх штита је шлем, опкољен драперијом. На шлему је круна, а из ње на челенци гола женска која држи заставу, на којој је такође насликана птица која као да је орао, јер се потпуно добро не разпознаје. После тога на стр. 280 долази Albero della genealogia di Nikolo Altomanno Conte di Usciz, а на стр. 281 грб истога. Ту је штит подељен двема на троугао састављеним пругама на три троугласта поља; у свакоме том пољу види се по

једноглав орао, крунисан правилном хералдичном грофовском круном. Шлем има драперију, на врху јастучић, а као челенку једноглавога орла с раширеним крилима (онакога као и на штиту), с грофовском круном правилно нацртаном. После тога долази на стр. 285 Albero della genealogia di Balsa signor di Zenta, а на стр. 286 грб истога. Ту је на штиту крупна звезда; на шлему драперије; озго круна грофовска; на челенци глава курјачја. После тога долази на стр. 310 Albero della genealogia di Lasaro conte di Servia, а на стр. 311 грб истога. На Лазаревом је грбу на штиту по средини озго на ниже црвена пруга, и у њој сребрн крст. На два околна поља кринови су у горњој половини. На штиту је шлем у профилу, а врх њега круна, и на круни двоглавни орао с раширеним крилима, и главе су му без круна. После тога на стр. 343 долази Albero della genealogia di Cotromanno che domino in Bosna, на стр. 344 грб Босне. На томе је грбу штит са круном; на штиту су црначке главе крунисане с косом, насађене на кључеве; кључеви су прекрштени у Андријин крст, а на прекрску кључева стоји грб Илирије. После тога на стр. 379 долази Albero della genealogia di casa Cossaccia, а на стр. 380 је грб војвода св. Саве. То је штит попречке (с десна на ниже лево) испресецан пругама сребрним и црвеним. На штиту је шлем с драперијама; на шлему је круна, а челенка је лав који држи заставицу. После тога на стр. 310 долази Arma del Contado di Chelmo, то јест грб кнежевине Хума. Ту је овалан штит у оквиру окићеном резаним дрветом, а на штиту гола рука која држи комад дршка од копља. Горе је на штиту шлем у профилу, имајући на челенци (чини ми се) курјака, јер се не може добро распознати шта је. За тим је на стр. 394 грб Краљевине Хрватске, обична шахова даска на штиту. И овде као и на осталим краљевинским грбовима шлема на штиту нема, него је место шлема круна. На

послетку је на стр. 398 грб Краљевине Бугарске, штит у ишараном оквиру; на штиту усправљен лав, који као да се некуд пење; врх лава је круна. И тај штит као и остали краљевински штитови нема штита и челенке, него је на штиту само круна.

Тако је склопљено и изведено дело Мавра Орбинија. Пада у очи да ниједан историк, пре ни после М. Орбинија, није грбовима поклонио толику пажњу ни такво место. Бележимо да при свем том М. Орбини не говори ни речи ни о изворима својих грбова, ни о значењу њихову; он не каже нити да их је сам саставио, нити да их је где готове нашао. Они су у његовој књизи на одличном месту, у заглављима најзнатнијих одсека његове књиге у лепим бакрорезима наштампани, и читаоцу је остављено да о њима суди, мисли или их употребљава како мисли или зна.

С тога ћемо оно што је он наштампао упоредити с оним што имамо сачувано у горе описаним споменицима.

На првом месту наилазимо на велики комбиновани грб који је у фојничком, београдском, Корјенић-Неорићевом зборнику и у М. Орбинију један исти. Он само има неке разлике у наслову. Београдски зборник и Корјенић приписују га Стефану Душану; фојнички нема ту никаква натписа; М. Орбини га зове грбом *Стефана Немање Краља и Императора Расије*. Он је знао разликовати и теже ствари у историји српској, те је чудо како је место имена Стефана Душана могло доћи име Стефана Немање. Осим те разлике ваља навести још ово. На десном углу комбинованога штита није жена (као у београдском зборнику) него човек под круном, и тај човек држи десном руком заставу Илирије а левом босански грб. Даље, орао Немањићев има под крилима кринове. Шлемови су са свим исти. Разлика у тумачењу има да се ова забележи. Напред је показано да је М. Орбинију штит с три хрта штит *Словена илирских*

(del mare Illirico) и да то није грб Славоније.[1] То је тумачење врло знатно, јер поред мисли о јединству која је дата грбом немањићским, па грбом илирским, има једна казана и овим (да га тако назовемо) грбом илирско-словенским. Вредно је да се овде наведе и ред који грбовима на комбинованом штиту даје М. Орбини. Тај ред је овакав. Бугарска (први десни озго), Славонија (први леви озго), Босна (други десни), Македонија (други леви), Далмација (трећи десни), Србија (трећи леви), Немањић (први средњи озго), Котромановић (други средњи), Хрватска (четврти десни), Рашка (четврти леви), Приморје (средњи у дну).

И сви остали грбови које има М. Орбини долазе у зборницима такође потпуно једнако.

Тако грб Вукашинов (са стр. 274) долази у зборницима као грб Мрњавчевића; грба Алтомановића зборници немају, али грб Воиновића је сличан њиховом само што место орлова има полумесеце, а још је сличнији грбу Алтомановића грб Жупановића који такође има орлове; грб Балшин једнак је у М. Орбинија и у зборницима, и једне су исте разлике према аутентичноме са новаца, које су разлике горе на своме месту показане. Грб кнеза Лазара види се у грбу Гребељановића (које презиме М. Орбини пише Chrebelianovich); грб Босне са свим је исти; грб војвода св. Саве (di duchi di Santo Sabba) види се у грбу Косачића; грба хумског нема; грб Хрватске и грб Бугарске је исти.

Без сумње се, дакле, може тврдити да се или М. Орбини служио грбовима зборникâ, и то би онда изазивало претпоставку да су зборници пре М. Орбинијева дела постали; или да је зборницима извор у делу Орбинијеву.

---

[1] Овим постаје излишна препирка о томе грбу Славоније, основана на мисли да он припада Славонији савско-дунавској. Др. Фр. Рачка у Archiv-у Јагића IV, 502

Да би се још јасније умотрило питање, и да би се одговор олакшао, ми ћемо показати једним већим цитатом из предговора и још неким цитатима из књиге какав је поглед М. Орбини на свој посао имао.

Тако у предговору читаоцима М. Орбини прво говори, како су Словени славан народ, али како нису имали учених људи и писаца као Јевреји, Грци, Римљани и остали, који би њихова јуначка дела умели забележити и прославити. „Народ словенски (natione Slava), наставља М. Орбини, био је у томе врло зле среће. Од самога почетка он се без престанка бавио ратовањем, чинећи дела достојна славнога спомена, ни мало се, међу тим, не бринући да се та дела на хартију ставе. Мало је писаца помињало Словене, па и то мало их је помињало не с намером да их прослави или опише, него узгред, описујући дела и ратове других народа. А Словени су ратовали скоро са свима народима светским. Нападали су Персију, владали Азијом и Африком, тукли су се с Египћанима и Александром Великим; потчинили су Грчку, Македонију и Илирик; заузели су Моравију, Шлезију, Чешку и Пољску и обале Балтичкога мора, прешли су у Италију, и ту су се дуго времена борили с Римљанима, бивши кад побеђени кад победници, и на послетку покоривши пода се римско царство заузели су све његове области, разорили град Рим и нагнали римске цареве да му данак плаћају, што на свету никакав други народ учинио није. Завладао је Француском, утврдио краљевину у Шпанији, а од његове се крви родише најплеменитије породице. За то римски писци и нису тако издашни у похвали варвара (као што их они називљу) као што су то кад своје хвале. Тога ради, из дужности која ме вуче мојој словенској народности, ја сам се драговољно подвргао труду који је требало учинити еда би се показао почетак и напредовање словенскога царства, састављајући у једно оно што се налази овамо онамо написано од раз-

них писаца, еда би се са што виге лакоће могло знати како је био увек славан и сјајан овај народ. Током времена из тога се народа показаше и развише многи и најмоћнији народи, као што су Словени, Вандали, Бургунди, Готи, Остроготи, Визиготи, Гепиди, Гети, Алани, Вуерли или Ерули, Авари, Стири, Хири, Меланклени, Бастарни, Пеуци, Дяки, Шведи, Нормани, Фени или Фини, Вери или Ункрани, Маркомани, Квади, Траки и Илири. Јавише се после Венети или Хенети, који заузеше обале мора Балтичкога, и бејаху раздељени у много племена као што су Поморанци, Увилци, Рујани, Варнави, Оботрити, Полаби, Увагири, Лингони, Толенци, Редари или Ријадури, Цирципани, Кузини, Ерули или Елвелди, Левбузи, Увилини, Стодерани и Бризани, са многима другим што се могу читати у Хелмолду. Сви су они били један исти народ словенски, као што ће се и у напредак видети. И да бих овај посао довршио са што већим савршенством, нисам се уклањао ни испред каква труда, више пута пролазећи Италију да прегледам библиотеке и да потражим књиге које би ми од потребе биле . . . . . И сакупивши, на послетку, гомилу најзнаменитијих ствари, које се бејаху порастурале којекуда по библиотекама, рад сам био издати их на свет ради украса народима словенским.«

Овде су основи патриотичнога пансловенства, којим је очевидно био занесен М. Орбини. Његова се критика у њему удавила. Али ми ћемо још неке цитате навести.

Држећи, већ по Дукљанину, Готе за Словене, М. Орбини је држао да су Траки и Илири имали један исти језик са Дакима и Готима (стр. 146). На другом месту каже да су Словени изашли из Скандинавије под именом Гота (стр. 97); да су пореклом од Гота, да су подељени на разна племена узели и различита имена и да су народ највећи међу свима.

За Босанце каже како им је порекло од Беса, народа у Тракији. Боравећи у Тракији Беси су становали на реци Несту, коју Турци зову Кара-су, а Грци Местро. Дошавши у размирицу с Бугарима у Тракији, Бугари Бесе одатле истерају, и они отуда дођу у Горњу Мезију и заузму земље међу Савом, Уном, Дрином и морем Јадранским. После се, каже М. Орбини, течајем времена *е* променило у *о*, те од Беса изађу Боси, а од њих Босна (стр. 344—345). А на другом месту приповеда како је над гробом кћери Котроманове која је у Риму умрла (што се још могло видети) писало: *Hic jacet Diana ilirica.*

Ево разлога из којих је постао босански грб с илирским обележјем. М. Орбини је веровао да су Бошњаци право племе илирско, које се касније, пошто су и Бугари били већ на балканском полуострву, у Босну доселило и име јој дало. Ево одакле се на Охмућевића родослову, писаном тобоже 1482, могло писати при грбу босанском који је као и у М. Орбинија, *Штит илира старих бошгнана.* Мени се, по томе чини, да се, без сваке сумње, дело М. Орбинија по идејама које су у њему, мора сматрати као родитељ онога што су хералдички цртачи у зборницима грбова извели. Али пошто сви земаљски и знатнији породични грбови долазе у самога Орбинија, а по узроцима постања свога старији од Орбинија бити не могу, то је онда Орбиније сам и њихов састављач, што се види и по особитој пажњи и љубави коју је он према њима у своме историчном делу показао.

Али не само идеје него и форме свију наших зборника своде се на Орбинијеве форме као на свој праизвор.

У форми штита, у којој се Орбиније сам није ни мало обзирао на савременост, него је штитове XVI века без обзира давао свима вековима, сви су зборници следили стопе његове; сви су њихови облици само варијетети онога стила који је он усвојио. Штитови краљевински у њега имају круну у место шлема и челенке, и имају је тако

исто и у зборницима. Шлемови у њега обично имају једну драперију, која полазећи с оба краја шлему са средине, штит озго наткриљује и низ обе му се стране спушта; па то исто шлемови имају и у зборницима. Београдски зборник има шта више и потпуно такву форму шлемова каква се види у М. Орбинија; војнички је у томе одступио. Орбини веже грб за генеалогију, те су му скоро сви грбови удружени с генеалогијама. И Охмућевић веже грбове за своје родословије. Све су то знаци, који потврђују мисао да почетник, основалац и први састављач овога посла није нико други него М. Орбиније сам.

И године о којима знамо да су на зборницима или на преписима забележене, говоре са свим у прилог овоме мњењу.

Онај препис Корјенић-Неорићевог зборника који се налази у царској бечкој библиотеци и који је постао међу 1637—1657 доводи нас таман пред време Орбинијево. Што родословије Охмућевића носи 1482 годину, то је извесно фалсификат, ако није погрешка у читању, пошто се 1482 није могло написати оно што је написано, нити се у то доба писало оним правописом и језиком оно што се писало. Јер и начин писања ћирилским словима а талијанском ортографијом (гн=њ; ћл=љ; ие=је) тешко да ће бити много старији од XVI века.

Али се и то питање мора предвојити.

Јасно је, да је основна гомила грбова, државни и већи породички грбови у зборнику, од М. Орбинија. Тешко је мислити, а не може се готово ни с каквим основом тврдити, да су сви остали породични грбови његово дело.

Он је, без сумње, бавећи се у Италији, и тамо штампајући своје дело, нашао вешта хералдика и од њега дао нацртати своје грбове. За то је тај посао и израђен са свим по правилима вештине. Његово дело, дошавши у Далмацију међу образоване Далматинце, извршило је међу њима

онакав уплив какав је на крају прошлог и у почетку овога века извршила Рајићева српска историја међу образованим Србима, какав су Шафарикова дела о словенским старинама и књижевности извршила међу образованим Словенима Властелу је (а у њеним је редовима толико читалаца имало) узбунило да мисли на своју старину; друге је узбунило да оснивају хералдичке зборнике и да у њих купе или склапају и измишљају (следујући у томе његовим стопама) грбове старих властеоских породица. Прво одвајање посла хералдичког од осталог историчког рада М. Орбинија ја бих гледао у Охмућевићевом родословију. Други су од родословија начинили целу племићску књигу. И разлике у именима и у опсегу књиге које смо горе у опису показали, долазе од овог начина постанка. Сваки онај који је дао себи труда да књигу грбова из нова црта, налазио је да има право нешто додати, нешто одузети и нешто променити. Чак познији, више од сто година након Орбинија, као што је Качић, налазили су интереса да се баве тим списком племића који је постао услед историје Орбинијеве, да га попуњају, у неку руку тумаче и истражују где је који од властеле био, или из којега је краја.[1]

И не само то, него се у првој поли XVII века осећа у опште јаче интересовање за генеалогију, племићско порекло и сродност са старим краљевима. Иван С Кукуљевић (Arkiv IX, 245) приповеда како су у ово време хрватски племићи Оршићи доказали цару да су рођаци Звонимира краља и како су на то себи израдили дипломе. Имам белешку од интереснога једног дела које носи наслов Indicia vetustatis et nobilitatis familiae Marciae vulgo Marnavitiae Nissensis per Jo. Tomcum ejusdem gentis collecta

---

[1] Kačić A. Razgovor ugodni naroda Slovinskoga. Beč 1836 књ. II, где су одмах у почетку Knezovi i vlastela naroda Slovinskoga.

et ad fortissimum virium consanguineum suum Lupum sive Farkassium perscripta. Romae, Kalendis Maij 1632. Ex palatio Cardinalis Pazmani impr. typis Vaticanis, 56 стр. на 4-ни са сликама старога српског краља Вукашина и писца књиге. Данас се зна, да ово дело није ништа друго него посао таштине, надражене новопробуђеним историјским и хералдичким осећањем, које се после Орбинијева дела јавило. Иван Томко Мрнавић био је Шибеничанин, који се родио 1579 год. а умр'о 1639, бавио се много у Риму и тамо дружио с ученим људима и историцима, писао песничке и историчке ствари. Сличност његовог презимена Мрнавић са Мрњавчевић морала га је навести на мисао да истражује сродство са Мрњавчевићима, што је наведеном књигом и учинио. На бакрорезној слици која је горе наведеној књизи додана потписао се Joannes Tomcus Marnavitius ex Principibus Nissae, Comitibus de Zuonik, DD in Voynizza et Kamengrad, Episcopus Regni Bosnae. Доста је путовао по западном делу југословенских земаља, и у својој духовничкој каријери дотерао је до бискупа босанскога. Опширан извештај о животу и делима његовим наштампао је Ив. Кукуљевић у Arkivu za jugosl. povjest. IX, стр. 242 и даље. И као што се овај Томко правио потомком краља Вукашина, тако су се други правили потомком Реље Охмућевића, а међу тима може лако бити и онај што је састављао Родословље од 1482 које је М. Пуцић у Јагићеву Archiv-у описао. Качић, избројавши горе поменути списак, господе наставља овако: „Слиди такођер кратко забиљежење међу осталом господом босанском од јасне и присвитле обители и куће кнеза Реље Хомућевића Гргурића, нареченога властелина босанскога, гди ћеш видит' у кратко, добровољни штиоче, тринаест порода по мушкој крви од којизих изајдоше бани од Костура, у Македонији, на мисто бани у Босни, витезови илити кавалири Светога Јакова од Галиције, бојни и недобитни генерали на морју

и на земљи Краља од Шпаније и Напуље. Од истих изајдоше цесарице; будући да удаваху своје кћери за Краље и Цесаре цариградске и трапезунтске у кућу Комненову, у Бечу такођер код цесара и унгарских краља имадоше велика достојанства и господства, како се штије у њиховим допушћењим илити дипломам које би дуго било овде приказати.« После овога следује побрајање генерација и појединих дела те породице, и на крају се додаје· „Ово нек буде за сад за доста, за успомену од куће Хомућевића, а ко жели знати више, нека штије књиге које се овако зову: Le glorie cadute dell antichissima ed augustissima famiglia Comnena dell Abbate Don Lorenzo Miniati, stampate in Venezia per Francesco Valvasense del 1663.« У овом би, дакле, био други доказ измишљене племићске славе и тражења „родословља", којим би се сродство са старим властеоским породицама доказивало. Немајући тога ретког дела при руци, сазнадох о њему нешто више из белешке проф. В. Клајића у Obzoru od 1879 бр. 207. Тако у горе наведеном делу има одсек који носи наслов Discorso genealogico dell' antichissima e nobilissima famiglia *Ohmuchievich Gargurich*, и има комбинован грб четирију породица босанских, и за њ се ту говори да је из та четири грба осам грбова извађено, и да је то 6 Маја 1584 као посведочено и потврђено а на молбу г. Петра од Ивеље Охмућевића, брата госпође Јелене Охмућевића утврдио босански владика Антоније Матеји по изказивању што су га појединце и под заклетвом учинили безбројни сведоци. Ово смишљање имало је, по свој прилици, намеру да појединима поред задовољења личне таштине набави права племићска код Млечана. У ред ових измишљених витезова иде без сумње и поп Станислав Рубчић Rex insigniorum или „бан цимерија" цара Стефана. Једно је интересно, што је почетак М. Орбинија могао да нађе толики одзив, и толико раширивање, и, на послетку, судећи по познатости

и раширености зборника, и толики уплив. То може значити да је било доста племића који су марили за славу свога сталежа, и да је књижевна интелигенција оних времена била доста осетљива за ту славу, кад јој је толики труд поклањала. А све то заједно ипак се носи општим топлим осећањем за славу и блесак старих краљевских дворова, којих је спомен у тешка времена страдања остао средиште око којега се купио и којим се крепио живот народни.

IX

П. Ритер, Х. Жефаровић и грбови обновљених држава балканских.

Утврдивши да је М. Орбини и по идејама и по нацртима прави аутор и почетник грбовима које смо у зборницима разгледали, ми смо за тим видели прву групу појава коју је произвела Орбинијева хералдичка радња. То је прво прецртавање, ширење, мењање и допуњавање зборника које се по свој прилици свршило у првој поли XVII века, но о којем су и после писци писали, и које је тек у нашем веку општу пажњу историчке критике узбудило.

Али осим те прве групе која је на особит начин рађена, и у којој су права фикција и неко оскудно употребљавање извора главну улогу играли, те су први облици почели и мењати се и кварити, долази друга група, која је такође знаменита. Јер ако прву групу нарочито карактерише то што је она у своје време рађена, раширивана и познавана само на западу српскога народа, у Далмацији и Босни, друга група појава, који су истекли из Орбинијеве хералдичке радње, извршила је свој уплив нарочито на северне, хрватске стране, и по том на источне српске крајеве.

Ову групу појава бележи *Стематографија* Павла Ритера.

Павао Ритер, који је познат и под преведеним именом Витезовића, такође је Далматинац. Он се родио у

Сењу 1650 године. Отац му је у том месту био чиновник. Васпитао се у Белгији, и враћајући се у Хрватску намера му је била, да у својој отаџбини поради за покрет духовнога живота. Окрећући очи на историју, потреба му је била послужити се домаћим архивима племића којих су стари у политичким пословима учествовали, али није лако било склонити на то просте, необавештене и неповерљиве људе. Биографи Ритерови кажу да је он за то једно средство измислио које га је добро послужило и којим је постигао што је желео. Бацио се, на име, на хералдику, и почео је измишљати родослове и грбове, те да њима поласка таштини племићској и да тако себи пут у архиве отвори. Тако кажу биографи. Међу тим држећи дело његово пред собом ми бисмо ствар у другом виду изнели. Павао Ритер нашао је већ познати рад М. Орбинија и оних који су га настављали и раширивали. Хотећи да уђе у историјски рад, и он је на та врата закуцао. И од њега 1701 излази дело под насловом Stemmatographia sive armorum illyricorum delineatio, descriptio et restitutio, authore Equite Pau o Ritter. То је штампано у Бечу године 1701 на 4-ни 81 стр. Већ годину дана касније 1701 почело је излазити у Загребу дело Stemmatographiae illyricanae liber I. Editio nova auctior, на 16 л. у фол. Дело Ритерово *није ништа друго него од М. Орбинијевих грбова начињен, у неколико раширен и хералдичким објашњењима умножен зборник.* У првом издању, које је пред нама, јер се до другог издања овде није ни могло доћи, видимо у овом реду грбове: Илирика, царства Немањићског, Албаније, Аустрије (старе), Аустрије (тадашње), Бесарабије, Чешке (Бохемије), Борусије (Пруске), Босне, Бугарске, Каринтије (Крањске), Келта, Карниолије, Крете, Хрватске, Хума, Куманије , Дакије, Далматије, Дарданије, Епира, Грчке, Херцеговине, Јаподије, Истрије, Либурније, Лодомерије, Македоније, Мезије, Молдавије, Моравије, Московије, Панонније, Пољске, Дубровника,

Раме, Расије, Романије, Русије, Скитије, Србије, Шлезије, Срема, Славоније (дунавске), Славоније (балтиско-приморске) Славоније (данашње), Стирије, Тесалије, Тракије (Odrysiorum), Тракије (Romanorum), Трансилваније, Тривалије, Турске, Влашке, Млетачке, Угарске. Испод сваког од ових грбова (који су по латинским именима и по азбуци урађени) стављено је објашњење у четири латинска стиха. Иза свега долази Declaratio stemmatum praemissorum, у коме иза обичног хералдичког објашњења знакова хералдичкога цртања долази објашњење свију горе наведених грбова појединце.

У свему овом послу види се прост настављач М. Орбинија. Као год што је М. Орбиније измислио грб Илирије, Босне, Стефана Душана, Славоније дунавске и балтичке, тако је исто Павао Ритер без сумње измислио грб Келта, Дакије, Јаподије, Мезије, Тривалије, ако не буде и још који међу горе наведенима. Све оне које је пређе Орбини измислио, он већ има међу својима у потпуној тачности. Највише је одступио што је грб царства Немањићског променио. У њега је на црвеном штиту сребрн двоглавни орао раширених крила с по једним крином између крила и канци. познато је какав је грб царству Немањићском М. Орбини приписивао. Знатно је, да је и Павао Ритер пред азбучни ред, који почиње Аустријом, ставио Илирик и царство Немањићско. Да би се видело у коликој је мери једнака основа у М. Орбинија и П. Ритера, навешћемо у преводу објашњење, које грбу царства Немањићског даје П. Ритер и којим се у многоме баш М. Орбинијева комбинација описује и тумачи. „Грб царства које је баш у Илирику установио Стефан Немањић, јесте двоглавни бели орао на црвеноме пољу за разлику од римскога западног који је црн на златном, римскога источнога који је златан на модром, и московскога, који је такође златан на црвеном пољу. Тај је Стефан основао рашко царство, преносећи у Расију

царство источно, и пошто су већ раније основана краљевства Рашке, Грчке и Бугарске, он се прогласи за цара. О оба бока орлу види се испод раширених крила златан крин, који је додан због сродства са краљевском кућом француском. Онда кад су Немањићи на крају једанаестога века после Христа окићени пространом влашћу титуле краљевске, њихов је грб био овај: бео лав, на једнако изопасиван црвеном врпцом, стојећи тврдо на стражњим ногама, а на предњим држећи крвав мач. Цар Стефан је пак у своме већем печату имао грбове целога правог Илирика, тако: грб Македоније, Славоније, Босне, Бугарске, Далмације, Србије, Хрватске, Рашке, Раме, и над њих је ставио свога омиљеног орла, који је стајао у краљевској круни положеној на златноме штиту, а наткриљен је био круном царском. С десне стране штита стоји шлем с круном, а на шлему се види он сам крунисан, у оклопу, с пурпурним огртачем о раменима, десном руком високо уздижући заставу црвену са белим полумесецем, а левом држећи штит, на коме су грбови Илирика и Босне. С леве стране штита види се шлем и на њему породични лав, стојећи и на десно окренут. Урош пак, или Пирхус, Стефанов син, други и последњи цар, волео је грб на ком су грбови поменутих земаља били нацртани сваки на засебноме штиту, и поређани по реду око Неманићског породичног грба, имајући над собом само једну царску круну која се више свију постављала.«

У овоме објашњењу П. Ритер управо не објашњава грб који сам у својој књизи доноси, него нам његово објашњење расветљава два комбинована грба, од којих је један у М. Орбинија, у фојничком па и у београдском зборнику, а други је само у Београдском зборнику. Комбиновани грб тако како га објашњава П. Ритер као грб цара Стефана Немањића налази се само у М. Орбинија, и види се по објашњењу Ритеровом да све ситне разлике међу М. Ор-

бинијевим нацртом и оним што се у познијим зборницима види, нису ништа друго него квареж. То је први грб који П. Ритер на широко објашњава. Друго објашњење тиче се грба који се у београдском зборнику налази на листу 12 под насловом Regis Stephani Urosij Nemagnicch insignia. Ту је само додан грб Котромановића, и то испод грба с двоглавим белим орлом над којим се налази на челенци лав опасан плавим врпцама, којега П. Ритер тумачи као породични грб Немањин. За ово тумачење знамо само из дела Ритерова; он пак не каже из којега је извора он за њ сазнао.

Како је у осталом Ритер мислио о грбовима и о хералдичком послу видеће се по овоме што ћемо сад навести. Читалац ће се опоменути онога што је горе наведено о грбу „Примордије" или уображене Приморске Краљевине, како се Примордија зове на Охмућевићевој слици грбова. П. Ритер је увидео колико је неосновано и смешно измишљење Примордије. Али он није ишао тако далеко, да измишљени грб Примордије избаци, него се задовољио тиме да га дâ *Рами*. Таквим је начином Рама се уврстила међу југословенске краљевине, и таким је начином Рама дошла до свога грба. А грб војводе Хрвоја у својим метаморфозама има као последњу да броји метаморфозу Раме.

Исто тако П. Ритеру није био довољан грб војвода Св. Саве који М. Орбини има место Хума и који је у зборницима приписан Косачићима, него је, оставивши тај грб под насловом *Херцеговина*, склопио други за Хум и дао му наслов Chulmia. Ту на црвеном пољу гола рука држи голу сабљу, у врху је штита десно једна звезда (Венера), а лево полумесец. И тај грб, поред *херцеговачког* излишан, потпуно је измишљен, и то још у непознавању правога историјског одношаја земаља и имена њихових.

У овоме је целокупна критика свега Ритеровог посла. У критичности није он корачио ни стопу даље од М. Ор-

бинија. Али његово дело, као нарочито штампано хералдичко дело, врши свој утицај и чини епоху нарочито на истоку српском. Оно оживљује старе хералдичке спомене; и пошто је и онако какво је, по сили околности, оно морало то учинити, штета што је некритичност његова све појмове о критичној хералдици побркала, задовољивши потребу хералдичких знака највише знацима измишљеним или самовољно предругојаченим.

Утицај дела у самој Хрватској види се већ по томе, што је годину дана после првога почело излазити друго издање у Загребу. Утицај на српском истоку види се по преводу и издању Христифора Жефаровића које је прво српско дело штампано у Аустрији. На послетку утицај на српском истоку сведочи и примена у практици.

Жефаровићево дело носи наслов Изображеніе орѹжіи иллѵріческихъ аѵторомъ Паѵломъ Ріттеромъ в' діалектѣ латінскомъ изданное на свѣтъ, и по его ѹраждѣнію на славеносербскій ѩзыкъ преведенное. Второе изданіе. Ѿ Х. Ж. їлл об. зѡг. Овај наслов је на другој страни првога листа. Озго врх наслова је арабеска, у средини које се налази грб царства Немањићског, онако како је у Ритера. На првој страни првога листа има венац од грбова скопчан на дну краљевском круном на једном јастучићу, а на врху кнежевском круном из које излазе машлије које грбове држе. На средини венца је слика цара Душана на коњу. На једној машлији врх њега чита се натпис Силнїи Стефанъ. Цар држи десном руком измахнут мач, а коњ му гази по гомили трофејних знака, застава, људи, оружја, добоша; с десна изнад цара један анђео труби, а с лева други левом руком држи круну врх цареве главе а десном венац. У венцу грбова виде се ове земље: Мизија, Славонија (садашња), Славонија (дунавска), Срем, Тривалија, Македонија, Тесалија, Грчка, Епир, Албанија, Босна, Рашка, Дакија, Херцеговина, Рама, Дарданија, Далмација, Хр-

ватска, Јаподија, Дубровник. У два угла поврх венца грбова стоје у круговима грбови Србије и Бугарске, а у два угла испод венца грбови Илирика и царства Немањићског. Сви су грбови из Ритеровог дела, осим грба Рашке или Расије, о коме ћу ниже говорити. Испод свега овога чита се у једној арабесци натпис, који гласи: **Вѣмъ твоѧ дѣла и трꙋди и за имѧ моє трꙋдилсѧ єси.** За тим долазе слике краљева, архиепископа и светаца, на свакој страни по две упоредо, и то на првој страни: Стефан Немања и Стефан Првовенчани; на другој: Свети Давид Цар Болгарски, Свети Теоктист; на трећој (2 лист): св. Наум Чудотворац, св. Никодим Мироточац; на четвртој: св. Ана царица, наречена Анастасија, св. Јелена царица; на петој (лист 3): св. Сава I Архиепископ српски, св. Сава II Архиепископ српски; на шестој св. Методиј, Архиепископ Моравски, св. Јефрем, Архиепископ српски; на седмој (лист 4): св. Арсеније Чудотворац, Архиепископ други, св. Никодим Архиепископ српски; на осмој: свети Климент Архиепископ Охридски, свети Теофилакт, Болгарски Архиепископ; на деветој (лист 5): свети Владислав Краљ и самодржец српски; на десетој: свети Милутин, четврти краљ српски; на једанаестој (лист 6): свети Стефан пети Краљ Дечански, на дванаестој: свети млади цар Урош, седми Немањић; на тринаестој (лист 7): свети Милутин мироточац „**иже в' Софїи**; на четрнаестој: св. Лазар, Кнез Српски (који је насликан држећи левом руком на тањиру своју одсечену главу); на петнаестој: свети Јован Владимир Мироточац, „**иже в' Єльбасанъ**“ (који је насликан онако исто као и Кнез Лазар, држећи левом руком на тањиру своју одсечену главу); на шеснаестој: свети Стефан Шкриљановић (**Шкрилановикь**). На страни седамнаестој (првог листа 9) долази озго арабеска, у којој је грб Рашке (једноглав орао на

плавом пољу који у кљуну и у свакој канци држи по једну потковицу) и оздо ова посвета: Стемматографїа, юже въ вѣчнѹю памѧтъ блгогюлѹчнагѡ потвержденїа сѵ҃тѣйшемѹ блженѣйшемѹ гднѹ гднѹ Арсенїю Четвертомѹ архїепкпѹ пекскомѹ всѣхъ Сербиѵъ, Болгарѡвъ западнагѡ Поморїа, Далмацїи, Босны, обонпол Дѹнаѧ и цѣлагѡ Иллѵрїка Патрїархѹ Гднѹ Гднѹ Милостивѣйшемѹ Христофоръ Жефаровичъ иллѵрїко-рассїанскїй общїй зѡграфъ всепокорно подписѹетъ и въ залогъ сыновскаго блгоговѣнїа дарѹетъ в' Вѣнѣ ѧѱма окт. ка. Ѳиѵма Мессмеръ сѣчецъ. На другој страни тога листа стоји слика Арсенија IV, коме је дело и посвећено. Иза тога следује посвета у стиховима на листу 10 и 11. А од листа 12 почињући имамо просту копију и превод Ритеровог дела осим једнога јединог грба, а то је грба Рашке. П. Ритер има на грбу Рашке као и Орбини три коњске поткове; Жефаровић је метнуо једноглавог орла с раширеним крилима, који држи једну поткову у кљуну, а по једну у свакој канци. Стихови, који су такође, испод свакога грба из Ритера превођени, нису под Рашком спрам промене грба промењени. Пошто је грб Рашке више посвете патријарху у арабеску метнут, може се мислити, да се Орбинијев грб Рашке Србину Жефаровићу сувише скроман чинио, те му је додао оно што се њему свидело. Опет један доказ о критичности с којом се с овим грбовима поступало.

По белешци второе изданїе која стоји на ексемплару Жефаровићеве књиге која је пред нама види се да је и она два пут штампана. Знатно је, да је сва Жефаровићева Стематографија резана на бакру и са бакарних плоча штампана.[1] Одатле за у напредак, све до наших дана, она

[1] Упореди о томе «Седмицу» од 1858 стр. 110 где се говори нешто о тим плочама.

је постала једини извор и руковођа за све хералдичке послове и потребе у Срба. Кад се у почетку овога века отпочео рат за ослобођење Србије, на печате, на војне заставе обновљеног државног живота узимани су с потпуном вером Жефаровићеви грбови. За Ритера, Орбинија, њихове изворе, њихов начин рада и њихову критичност није већ нико ни питао. Примера ради навешћемо печат Карађорђев уз Гласник III испод наслова Описа старих српских новаца од др. J. Шафарика. Ту су уз трофејне знаке намештена три грба: Србије, Босне и Немањићског царства, верно по Жефаровићу. На својој књизи Правителствующій совѣтъ сербскій В. С. Караџић је наштампао печат тога савета. Ту је озго сунце, на средини упоредо два округла штита, један Србије, други Тривалије, изнад обадва круне, а испод њих у арабесци летописна цифра 1804. Уз Гласник XLI J. Мишковић је наштампао снимак једне заставе Мутапове, за коју је забележио да је из Русије. На њојзи су убојни знаци, а горе грб Србије (крст с оцилима) и Тривалије (глава дивљег вепра са стрелом у челу). Изнад оба та грба налази се шлем с челенком грба Раме (у Орбинија Приморја), све по Ритеру (или Жефаровићу којим су се обично наши служили). Сећам се и сам да сам још на неким заставама из рата за ослобођење такав грб виђао. Кад је Кнез Милош Србију потпуно као државу организао и уређивати почео, крст с оцилима који се у свима горе поменутим зборницима као грб Србије наводи, постао је прави државни грб Кнежевине Србије. Као да је први пут штампан 5 Јануара 1834 на првом броју службеног листа *Српских новина*. Ту је само штит с круном озго; око штита оздо отворен венац од маслинова и храстова лишћа, без плашта. Тај грб је ушао у први Устав од 1835. Тим је он најпре постао законом утврђени белег државни. Чланак 5 тога Устава (од 5 Фебруара 1835) гласи: Грб народни српски представља крст на црвеном пољу, а међу краковима крста по једно

огњило окренуто к крсту. Сав грб опасан је зеленим венцем с десне стране од растова а са леве од маслинова листа[1]

И у литератури није недостојало мањих или већих репродукција којима се хералдика Орбинија, Ритера и Жефаровића по народу ширила. Уз Гласник IX приложена је велика хералдичка слика, израђена од пок. М. А. Симића, у којој су сви грбови југословенских земаља. Венац хералдички око цара Душана на коњу који је у Жефаровића на наслову, и који је, без сумње, он израдио, сећам се да је у већем литографисао и по Србији растурао (чини ми се 1851 године, или око тога времена) неки живописац Миливој Ненадовић (боље познат под именом Миша Молер).

Још брже и раније почела је практична употреба Жефаровићеве Стематографије у патријаршији Карловачкој. Добротом г. И. Ћирића нар. секретара из Карловаца при руци ми је неколико истисака старијих патријаршких печата, помоћу којих можемо говорити о питању грба у оностраном представништву цркве српске.

Тако је Арсеније IV, без сумње трудом истога Х. Жефаровића служио се печатом на коме је био комбинован штит са седам грбова, и то: на средини грб Рашке по Жефаровићу, за тим на првом десном месту озго грб цркве српске (кула и црква), на првом левом озго грб Тривалије, на другом десном Херцеговине, на другом левом Далмације, на трећем десном круг светски с крстом озго на јастучићу, на трећем левом Славоније (дунавске). Над грбом је круна митрополитска, а штит држе лавови. На празном пољу печата около виде се грбови Србије и Хрватске, Срема, Македоније, Бугарске и Босне. Натпис је Арсеній д. б. м. ар. п. в. с. Б. ї. в Іл. Патріарх. Има један и друкчије лепше резан варијанат истога таког

[1] Зборник XXX, 2 стр.

печата с истим натписом, у коме је на трећем десном пољу комбинованога штита не круг него круна на јастучићу.

Али има печата ранијих од Жефаровићева дела, премда, на жалост, ниједан још старији, тако да би се и у време пре М. Орбинија погледати могло. Али ћемо забележити осим горе наведених још неки, за који се не би могло рећи да је постао упливом Жефаровића.

На печату митрополита Вићентија Поповића од 1713 види се на штиту аустријски орао, који кљуном држи књигу. Штит држе два лава. Изван штита има црква и митрополитска круна.

Друкчији је печат митрополита београдског и српског Вићентија Јовановића (1731—1737). На штиту који држе анђели, над којим се виде крила једнога анђела и над којим је круна митрополитска, има у горњој половини кула и црква, а у доњој крст с оцилима, грб Србије. Такав је печат од њега остао с латинским и српским натписом. Таким се печатом служио и Павао Ненадовић. Г. И. Ћирић ми пише да је такав печат: у горњем делу штита кула и црква а у доњем крст с оцилима, почео употребљавати Мојсије Петровић одмах по спојењу карловачке и београдске митрополије, које се догодило услед окупације аустријске, под коју је после пожаревачког мира од 1718 Србија потпала. Такав грб на печату митрополита Мојсија Петровића као београдског митрополита види се на синђелији коју је дао 1726 Николи Димитријевићу епископу вршачком. Иза тога времена такав је до данас остао грб карловачке патријаршије и пошто је Београд са Србијом опет потпао под Турке. По ослобођењу Србије такав грб, крст с оцилима а озго цркву и кулу употребљавала је и митрополија београдска. Пред нама је један истисак печата, који показује да се таким истим грбом служио Јанићије Нешковић Епископ Ужички. То показује натпис: І Н и Е У.[1]

[1] И осим цркве има знака, да се хералдика XVII века уводила у живот и у практику, и да су патриотичку ревност састављаца хе-

Овде се јавља питање: да ли је крст с оцилима на печатима београдских и карловачких митрополита где се он јавља раније нето на државноме грбу кнежевине Србије, узет из Орбинија или оних који су од њега узимали, или је старији. Пада у очи да се пре времена митрополита Мојсија Петровића није нигде нашао тај печат. Та околност наводи на мисао да је печат постао баш приликом

ралдичких зборника и други на други начин вршили. Описујући старине српске у Босни садашњи босански митрополит г. Сава Косановић описује неки хералдички нацрт, приписан Стефану Немањи. Тамо се каже да су грбови Немањини: „затворена круна; с десне јој стране сунце, с леве месец, а под обадвема по једна звезда, под звездама С Н (то јест Стефан Немања); на круни и испод крупе крст; под доњим крстом мач и скиптар; мало на леву страну испод тога двоглавни орао, држећи у левој канци земаљску куглу; по средини свега пише: Србија» И овај печат је нечија слободна композиција. Налази се то на једном препису живота св. Саве од Теодосија мниха Хиландарца, који је 1665 (како један запис сведочи) био у манастиру Враћевшници (Гласник XXIX, 167.)

Једну употребу из II. Ритера или X Жефаровића доноси Јоак. Вујић у његовом Путешествију по Србији (које је било 1826 год.) Описујући Горњак, у који је одмах у почетку путовања дошао, описује, како је у њему нашао „и један доста знаменит барјак, на којему с једне стране изображен стоји силни Стефан с његови гербови и земљама које је он био завладао, као што су: Мисија, Славонија нинешњаја, Славонија дунавскаја, Сирмија, Тривалија, Македонија, Тесалија греческаја, Епир Албанија, Босна, Расија, Дакија, Херцеговина, Рама, Дарданија, Далмација, Кроација, Јаподија, Рагуза, а на четири угла на барјаку стоје: Булгарија, царство от Немање установљено, Илирическо и Сербија: после горе натпис стоји с овим речима: Кѣмь твоѧ дѣла и трꙋди и за имѧ моє трꙋдилсѧ єси. А на другој страни стоји изображен српски грб са четири оцила; сверху герба стоји једна круна с крстом; покрај герба с једне стране свјати великомученик Георгиј, а с друге опет свјати Михаил архангел, по том горе у наоколо стоји исписан кондак пресвјатој Богородици који гласи овим речма: Возбраной воєводѣ побѣдителнаѧ.“ Мислим да овај барјак може припадати времену аустријске окупације (1718—1739 а може бити чак ратовању од 1788). Може се мећи још штогод што ће с њим по времену и постању друговати.

Не може бити сумње, да је том барјаку хералдички материјал дала књига П. Ритера или Жефаровића.

освојења или окупације Србије, и да је грб узет из наведених хералдичких дела.

При разгледању аутентичних споменика ништа поуздано нашао нисам. Г. архимандрит Н. Дучић ми је говорио да је на неком писму св. Саве у Светој Гори видео печат светога Саве у воску помешаноме са смолом, на коме се налази крст и около четири С (а не оцила мисли г. арх. Н. Дучић). Он изводи да је одатле потекао први печат цркве српске, и да су оцила С које значи Сава, а не оцила. О томе ће већ сам г. Н. Дучић писати у нарочитој књизи, коју он спрема о старинама хиландарским. Д. Аврамовић у опису Свете Горе приповеда у предговору, како је готово нехотице у Цариграду на некој капији названој Азап-капи у Галати видео грб српски, т. ј крст са четири оцила на белом мермеру лепо изрезан[1]. Напред је навођено казивање Г. Јуришића[2] како се на дашчицама од туча на коме виси округ дечанског полијелеја који Дечанима даде царица Милица налази *крст са четири оцила*. Ако ишта, оно заиста слика крста није ништа ретко на средњевековним старинама у опште, па и на старинама српским. Крст се види на заставицама новаца што су ковани по угледу млетачком; крст се види на шлемовима или као знак или као шара или као отвор; крст се види иначе врло често; али не смемо заборавити да сваки крст који на старинама као хришћански знак видимо још није хералдички знак. За такав хералдички знак могао би се крст примити истом кад бисмо га на штиту видели. Неки новци деспотски из XV века имају крст на једној страни новца, на оној на коју су се у нас обично метали остали хералдички

---

[1] Дечански првенац 30.

[2] Dufresne у књизи Familiae byzantinae стр. 230 саопштио је Stemma Palaeologorum. То је штит с крупом затвореном, а на штиту златан крст с оцилима па црвеном штиту.

знаци (пошто се штит у нас у правој Србији за време државнога живота није никад ни на печатима ни на новцима употребљавао). Тако видимо на табли XII под 13. крст и у његовим угловима распоређен потпис **ДЕСПОТ**, под 22 крст и у сваком његовом углу, где је сад оцило, по једну звезду. Такав је крст са звездама и под бројем 21 на новцу нешто већем. То је управо све што се може о крсту с оцилима напабирчити. Да је онај грб за Мојсија Петровића први пут за српског архијереја израђен с грбом на штиту о томе ја не сумњам, и држим поуздано да се неће наћи старији такав архиепископски печат са штитом. Исто тако бих рекао да је М. Орбини Србији као и другим државама њенога суседства грб крста с оцилима начинио, држећи се, може бити, којега од горе наведених аутетичних знака старине, с којима је он врло слободно и без икаквих обзира руковао. Интересно је, да крст у Дечанима и крст на деспотским новцима припадају породици Лазаревој, и да је М. Орбини Србији и Лазару дао крст с оцилима, само што је Лазару поред крста додао још и кринове. Та подударност, која може бити чак и са свим случајна, можда је сав доказ аутентичности који се томе грбу може приписати. Може се, готово, као извесно сматрати, да је М. Орбини први крст с оцилима нацртао *на штиту* и прогласио га као грб Србије, ако се тај знак пре баш и хералдички по ком другом начину употребљавао.

Најстарије објашњење оцила припада П. Ритеру. Као испод свакога другог, тако је он и испод грба Србије начинио четири латинска стиха. Да их препишемо:

Signa crucem, calybesque rubro fert Serblia campo
Pro cruce non paucos Serblia passa focos.
Nunc cruce prostrata, tamen ultro sustinet ictus;
Hinc fato et facto Servia dicta venit.

То значи:

На црвеном пољу Србија носи знаке крста и огњила;

За крст је она кроз не мале прошла огњеве.
Крст је сад пао, али ће снага и у напредак уздржати,
И овом речју и делом поменута ће Србија доћи.

Навешћемо и превод Жефаровићев примера ради како је он стихове Ритерове преводио. У њега стоји:

Крестъ, оцила Сербіи стодтъ написани.
ради креста къ отчествѣ многи прїатъ брани.
Нынѣ крестъ простертъ, паки отмѣкаютъ
такѡ дѣлѡм Сербію прако нарицаютъ.

Ови стихови као да потпуно посведочавају да се састављачи грба Србије нису на аутентичне споменике обраћали ни онолико колико смо ми ради веровати, већ да су грб Србије склапали по оној мисли која се о њој и њеној прошлости и садашњости могла имати у XVI или XVII веку. Што су познији писци, особито у нашем веку, писали о значењу грба, то не вреди ни да се спомиње на овом месту. Аутентичност, која му је, може бити недостајала по изворима, крст је с оцилима добио онда кад га је уједињена карловачко-београдска митрополија у Београду око 1720 примила за грб цркве српске, и кад је обновљеним животом, а нарочито Уставом од 1835, првим који је у тој форми дат српском народу, постао грб Кнежевине Србије. Једноме грбу, на послетку, више аутентичности и не треба.

. . .

С проглашењем Краљевине 22 Фебруара 1882 јавила се потреба да се грб промени и обновљеној Краљевини и нов краљевински грб да. То је учињено законом од 20 Јуна 1882. Ко је пажљиво читао ову расправу, видеће на каквим је основима склопљен нови грб. По хералдичком укусу нашега времена, а из основа које се доказују аутентичним споменицима израђени су сви саставни делови новога грба.

Из старе краљевске круне, која је 'сачувана на толиким новцима, изведена је нова сведена круна по форми садашњих краљевских круна. По старим аутентичним облицима двоглавнога орла узет је на нови грб двоглавни орао у полету, и спрам нашега времена узето је натуралистичко хералдично цртање. Кринови, хералдички знак, који се на нашим споменицима најраније јавља и на њима се до краја старога нашег државног живота виђа, узети су на нови грб и смештени су испод канци орлу. И М. Орбини и П. Ритер, кад су склапали грб Немањићског царства, дошли су на ове исте саставне делове, и ако њихов нацрт одступа од онога облика који нам права старина у својим аутентичним облицима предаје. Како се Краљевина Србија развила из Кнежевине Србије, то је државни грб Кнежевине стављен на прси орлу, и задржан је плашт којим се све новије државе у Европи служе и који је већ на грбу Кнежевине Србије усвојен. Тако је на новом краљевинском грбу хералдичким начином представљен постанак обновљене Краљевине.

ОДЛОМЦИ

ИЗ

ИСТОРИЈЕ БЕОГРАДА.

БЕОГРАД

ОД

1689 до 1717 год.

Продужење

(:Види Годишњицу v. 1883 год. стр. 165—187:)

Београд је остао у власти Немаца силом 2 године и неколико дана, па је прешао опет у турске руке.

У догађајима који су се збили у време од кад Немци добише, па и изгубише Београд, имали су Срби толиког удела, да вреди ове догађаје бар у опште и макар само укратко прећи и провидети.

Ово ваља учинити и зато што је врло вероватно, што је, као што ће сами догађаји показати, готово извесно, да су Немци изгубили Београд овако брзо само зато, што не умеше а и не хтеше да оцене, како ваља и колико је вредило, помоћи и услуге које су чинили тада Срби немачкој војсци; а и зато, што су се ови догађаји збивали у Србији и на српској земљи.

Наскоро по паду Београда 6 Септ. нов. 27 Авгус. ст. 1688 г. били су у власти немачке војске још и млоги други

градови. Херцог Летришки и генерал Ветерани освојили су: Карансебеш, Липе и Лугош; Маркграф Лудвиг Баденски: Костајницу, Дубицу, Брод и Градишку. Зворник се беше предао, а Шабац, Смедерево. Голубац и друге градиће на Дунаву, Турци су, готово, просто напуштали, повлачећи се Видину и Нишу. На крају 1688 г. предао се је Немцима и град Сигет и само се још држаху Кањижа, Варадин и Темишвар па и ове Немци беху опсели.

Ма да немачка војска беше у овој 1688 год. ванредно срећна, опет није могла још те године и одма по заузећу Београда да продире даље кроз Србију, и да Турке гони.

Јеген Паша оступивши од Београда запалио је и напустио и Смедерево, али су ово Немци ускоро оправили и посели, и одавде су се спустили још до Пожаревца, кад се је оно Јеген са нешто прибране своје војске био упутио долином Мораве на Дунав ка Дубравици палећи и пустошећи долину Мораве, да не би Немци нашли у њој хране и других потреба!

На другој страни Мораве, на њеној левој обали, допрли су Немци до Јагодине опет у цељи да сачувају земљу од турског пустошења, а главна им војска беше под командом Пиколоминијевом на Сави а нешто на Дунаву као посада по градићима.

У ово време вођени су у Бечу преговори о миру између Немачке и Турске. Они турски посланици, што су били дошли у Београд одмах по његовом паду и јавили се принцу баварском Максимилијану Еманујилу, провели су сву зиму 1688—9 год. у Бечу бавећи се овим послом. Немачка је тражила за себе: сву Угарску, Славонију, Хрватску, Босну, Србију, Бугарску и Ердељ, а Влашка и Молдавија да буду слободне. Овом немачком захтеву беше се придружила Венеција тражећи: Негропонту, Малвасију и Дулцињ; и краљ пољски, иштући: Камениц, целу Украјину, Подолију и Бесарабију све до Крима; даље још прогонство Та-

тара у Азију и слободу хришћанске вере у целој турској царевини. Турској је било ово много те зато на послетку од овог преговарања не беше ништа.

Но не беше опет ово узрок застоја немачке војске. Баш у то време по срећи по Турке, беху наступили неки неспоразуми између Немачке и Француске. Французи беху већ почели упадати у немачке провинције, и ова је била приморана да тргне војску са Дунава и да ју шаље на Рајну и на друге стране царевине, где беше опасност у то доба, јер се Турска још не беше прибрала, да би задавала Немачкој буд какву озбиљну бригу.

Са главном масом немачке војске отишао је против Француза херцог Лотришки, најстарији до сада командант, међу командантима војске на Дунаву. За њим је отишао са својом војском и принц баварски Максимилијан Еманујило у своју земљу, јер и она тада беше у опасности. Остао је код дунавске војске спрам Турака Маркграф Лудвиг Баденски, и он јој буде одређен за главног команданта.

И ово удаљавање немачке војске са Дунава беше прави узрок што Немци не продужише рат с Турцима одмах по паду Београда, већ осташе на миру чак до на лето 1689 год.

Па ко зна, да ли би Немци и тада штогод отпочели, да их Турци нису на то, тако рећи, нагнали, јер они — Турци — употребише овај застој немачке војске на то, да се приберу и да уреде и саставе нову војску; а кад су ово урадили, кренули су се кроз Србију и то: једни, правце на Београд, а други преко *Видина*, наше *Крајне* и *Фетислама* у Угарску.

Овако наморани, и Немци се сад стану спремати да продуже рат. Но немајући за ово довољно своје војске, они привољевају Србе, да се уз њих с Турцима бију.

Маркграф је дошао к' својој војсци у *Београд* Јуна месеца 1689, и ту је тада застао само две коњичке реги-

менте немачке војске. Зато је одмах позвао ту и сву ону немачку војску што је била размештена долином Саве, а и неке делове оне војске, што је била у Ердељу.

С овом војском кренуо се је Маркграф к' *Јагодини* где је имао већ 2 пешачка батаљиона и 5 регимената коњаника, а хитао је, јер му беше јављено: да су се Турци кренули из Ниша и да иду правце Београду, и стигао је 17 нов. 7 ст. Јуна у *Хасан-Пашину Паланку*. Овде се Маркграф предомисли, и не хтедне ићи у Јагодину, већ повуче туна, к' себи, и ону своју војску из Јагодине.

Поједини команданти већ су, као што је поменуто, уговарали и дошаптавали се са Србима, да и они устану на Турке, а Маркграф сад изда овде у *Хасан-Пашиној Паланци*, јавну прокламацију на цео српски народ, с којом га позива да се на Турке диже и његовој војсци придружују обећавајући му за то слободу и благостање. Срби, жудни слободе, и верујући у оно што им се обећава, врвили су к' Немцима тако, да је Маркграф још одавде, из *Паланке*, где није остао на пун месец дана, писао своме цару и хвалио му се: како се многи *храбри Србин, с' оружјем у руци* придружује његовој војсци, и како се нада да ће их имати у скоро још много и много.

Уз ове Србе, борце, долазили су и млоги, кои нису били за ратну службу способни. Маркграф је ове пребацивао прêко, те с њима, како он каже, насељавао Славонију, која је и тако била опустила.

Овде је сазнао Маракграф да се Турци појављују на *Крушевцу*, и да су ту прешли већ и Мораву; побоји се да га ови Турци не одсеку од Београда и за то напусти 12/2 Јула *Хасан-Пашину Паланку* и врати се у *Коларе* и ту распореди своју војску.

Срби су се међу тим искупљали око Маркграфа у све већој и већој маси. За кратко време Маркграф их је имао толико, да је могао, које од оних који су били пе-

пјаци, које пак од оних који су били на коњу и које су Немци звали *хајдуцима* или *српским хусарима*, одредити многе као посаду Београда и осталих градића и замака на Дунаву а и за ону аду на Дунаву што се зове „*Острово*“.

Обезбедивши овако своју позадност и не бојећи се више за Београд, Маркграф се је, и ако није имао своје немачке војске више него 10000, док је на њега ишло око 40000 Турака, пошто су му Срби непрестано придолазили, кренуо опет напред с планом, да пређе Мораву негде у близини *Пожаревца* и стигао је 23/13 Јула (1689) у *Осипаоницу*(?) (:Lipponitza an der Jessova; на другом месту Sipponitza). Овде опет Маркграф сазна од неких заробљеника: да они Турци, што су прешли Мораву код *Крушевца*, броје око 13000 људи; да их предводи сам сераскер и да у њој има којекаквих 10 паша; да су пехоту и артилерију оставили на Морави, а само коњаници да се брзо крећу напред и да хитају правце у *Београд*. Маркграфа ово забрине, јер је сву храну за војску добијао само из *Београда*, и с тога се истог вечера врати са војском натраг, хотећи да исте ноћи дође опет у *Коларе*. Но ово не узмогне које због умора војске, које због непрестане кише, блата и покварених путова, али дође те ноћи до села *Липа*.

Ту се Маркграф предомисли, и сутрадан не оде у *Коларе*, већ пошље у *Београд* још једну своју регименту пешака и нареди да се у будуће тамо искупљају српски драговољци, пешаци и хајдуци из околине Београда, да Београд бране и чувају. Тако исто пошље и у *Смедерево* око 400 својих мушкетира и *600 Срба*, па се опет крене са остатком своје војске напред, јер знађаше да се и друга колона Турака креће цариградским путем, која такође хоће Београду, и пређе Мораву близу *Пожаревца* 3 Августа (нов.) 24 Јула (ст.) и ту се утврди.

Одавде је послао Маркграф напред, *неколико стотина српских драговољаца* и *српских хајдука* да заузму

и поседну градић *Манасију* (Ressava), па се за њима крене и он 12/2 Августа, и прешавши *Грабовац*, дође 18/8 на спрам *Манасије*, а 20/10 Августа на *Краљево Поље*, близу садање наше *Ћуприје*.

Овде сазна Маркграф, да су они турски коњаници, што су из Крушевца пошли на Београд, дошли до градића *Авале*, па да су, сигурно узнемиривани *српским устаницима*, вратили се одавде натраг у *Крушевац*. Ал и место њих, угледа сада Маркграф према себи велику турску силу од 40000 људи под командом Рецеп — Паше, који беху закрилили јагодинска брда, *Јагодину* саму и раван око ње и који надираху даље у напред на *Хасан-Пашину Паланку*.

Маркграф се сад опет побоји, да га ова војска не одсече од Београда и Смедерева, па се зато и он врати брже боље натраг у намери да Турке где год. на згодном месту пресретне и заустави, и стигне 26/16 Августа у *Грабовац*. Овде начини 28/18 Августа, према селу *Тушијави* (Tuschiava) које је било на левој обали Мораве, подаље од ове реке и између Мораве и Лепенице, *понтонски мост*, пређе *Мораву*, и ту 29/19 и 30/20 Августа и то: првога дана у равнини између *Лепенице и Мораве* у околини села *Тушијаве*, а другог дана прешавши *Лепеницу*, тако потуче Турке, да су ови оставили на бојишту 3000 мртвих, 100 топова и 3 мерзера, па напустили одмах и свој логор у *Баточини* са млогим пртљагом и млогом храном и побегли к *Нишу*.

Немци су имали у овој борби нешто мало више од 17000 својих људи а остало су им били све *сами Срби драговољци пешаци* и *коњаници*, и изгубили су 400, које погинулих, које рањених војника; 11 погинулих и 4 рањена официра.

Маркграф нарочито напомиње у своме рапорту, који је послао цару о овој битци, *храброст и јунаштво Срба*.

Срби су нарочито другог дана, кад је требало напасти и освојити други турски положај, који је био на висовима на другој страни *Лепенице*, пошто су ову реку прешли, обилазећи Турке храбро и постојано с десног њиховог бока, учинили, те су Турци напустили ове своје положаје а за тим и сам свој логор у *Баточини* пре него што се је и дошло до главног судара; а кад је одмах за тим наступила ноћ, те Немци, невични пределу, не могаху Турке даље терати, Срби су их гонили даље, и по ноћи многе потукли, многе заробили и отели им још и оне топове што су их били собом повукли.

Одлично и храбро владање *Срба* у овој борби побудило је *Маркграфа*, те је одавде из Баточине понова *разаслао своје прокламације на цео српски народ у Србији, па и на Србе у Босни и Албанесце и Србе у Албанији*, позивајући их да се дижу на Турке и да пристају уз његову војску.

И они Турци што су били у Крушевцу и на Морави код Крушевца, кад су чули за пораз ове турске војске, напустили су и Крушевац и Мораву и живо, су одступили к Нишу. Маркграф је сад слао неке делове своје војске ка Крушевцу, али не да Турке гоне, јер је за ово било већ доцне, него да онај мост, по коме су Турци прелазили Мораву, поруше и спале.

Немачка је војска остала подуже у *Баточини*, чекајући да јој дођу из Београда профијантска кола и храна, јер је с' овом тако била оскудна да управо не би имала чиме да се храни да није потукла турску војску и отела јој многу храну коју је ова у *Баточини* била спремила.

Тек 11/1 Септембра (1689), пошто су стигли, профијантски возови и храна, пошао је Маркграф за Турцима и дошао је у *Јагодину*, пошто се је доста намучио оправљајући пут који иде преко брда. У *Јагодини* је опет остала немачка војска неколико дана док није начињен мост на

Морави код садање наше варошци Ћуприје, и док овај није утврђен са мостовим опкопима на обема обалама реке.

Бавећи се у *Јагодини*, Маркграф се је и одавде опет хвалио цару у својим рапортима: како му *храбри Срби* помажу; како на све стране устају, и како су освојили већ сами собом, два градића и то: *Козник* и *Маглич* у горњем делу *српске* (западне) *Мораве* у пределу спрам *Новог Пазара*, које је он оставио њима самима да их поседну и чувају, да биих овако охрабрио и одушевио да се и даље против Турака дижу.

Из *Јагодине* кренуо се је Маркграф 16/6 Септембра и тога је дана прешао *Мораву*; 17/7 био је у *Параћину*; 19/9 у *Ражњу*; 21/11 у *Алексинцу* и 22/12 до на једну миљу близу *Ниша*. Тада су Турци били само за пола сата пред немачком војском у својим утврђеним положајима на реци, коју су они записали да се зове Alt, и да се улива у Нишаву.

23/13 Септембра (1689) наишао је Маркграф на ову турску војску пошто је прешао један поток, баш на месту, где се свршава брежни теснац и отвара широка равница. Турска се војска наслањаше десним крилом на високо једно узвишење а левим на *Нишаву*.

Маркграф је и овде одмах сутрадан 24/14 Септембра напао на Турке и потукао их тако грозно, да је око 10000 њих које погинуло које у *Нишави*, која беше придошла и велика, подавило се. Отео им је 30 топова, млогу храну, млого барјака и с овима и барјак сераскеров, изгубивши при овоме око 300 које рањених које погинулих својих војника.

И у овој битци *Срби* су се тако храбро владали да их Маркграф и овде хвали. Он у својим извештајима нарочито напомиње *храброст и предузимљивост Срба при изненадном обилажењу турског десног крила што је и про-*

изазвало у Турака забуну и страх а за тим пораз и дивље бегство.

Овако поражени и уништени Турци бегали су у нереду и безобзирце право *Пироту* и не обзирући се на *Ниш*, који тада и не беше утврђен, и немачка војска ушла је у њега сутрадан 25/15 Септембра (1689), посела га и опљачкала (!)

За Турцима упућен је био генерал Пиколоминије са *Србима* и нешто Немаца, и он их је гонио до *Пирота*, али у Пироту не застане ни једног турског војника, јер су ови бежали и даље к Софији, оставивши и град и варош *Пирот* не дарнуте и не повређене. (:Овако по извештајима Маркграфљевовим. Пиколомини опет, у своме рапорту који је 21|11 Октобра 1689 писао цару из Приштине, каже: да је нашао градић Пирот у добром стању, а за варош вели: да је била лепа, по турском начину озидана и богата, но да ју је он нашао у пламену и неке њене делове у пепелу:)

Пиколомини остави у *Пироту Србе* као посаду градску да на Турке мотре и пазе, а он се врати главној немачкој војсци у Ниш.

Мимо ових сукоба и бораба између немачке и турске војске на главној линији *Београд-Ниш*, сукобљавале су се друге њихове војске у исто време још на двема другим странама на српском земљишту.

То је било на доњем Дунаву и на Дрини.

На Дунаву искупљао је турску војску на *Видину*, мађарски незадовољник Текелија, који је прешао у Турке и с' њима се борио против Немаца, хотећи да одвоји угарску од Немачке па да јој он буде владар.

Текелија је надирао из *Видина* на *Фетислам* (:Fethi slam, Vitislavia, Gladova — Кладово — и на другом месту

Fetislau, oder Novi-grad) јер му је било згодно да овде пређе Дунав па да продире даље у Угарску, и да иде поседнутим турским градовима, *Темишвару* и *Петроварадину* у помоћ.

У Фетисламу били су тада као посада градска *само Срби* и нешто мало *Мађара* под командом неколицине немачких официра. Маркграф није слао у овај град немачку војску, јер му је било жао, као што у својим рапортима каже, да излаже опасности своје немачке војнике, трпајући их у овако забачен и усамљен буџак па га је тако оставио готово само обрани *Срба* драговољаца, којих је било до на 1000 људи, са нешто мало Мађара.

Текелија је опколио ове и оцсео *Фетислам* са 10000 својих војника које Турака које Мађара 24/14 Јуна и тукао са неколико великих и 6 мањих топова пуних 12 дана. Посада градска бранила се је упорно и храбро, али се је на послетку морала 6 Августа (нов.) 26 Јуна (ст) 1689. да преда.

У ово је време било спремно у *Оршави* до 4000 српских драговољаца, пешака и хајдука на коњу, подељених у 12 компанија, као помоћ Фетисламу, ал ови не могоше му прићи ни водом директно, ни сувим, обилазећи, јер су Турци били посели Дунав са једно 60—70 својих шајака и лађа, а планином на десној обали Дунава и обилазећи поиздаље, било је тешко а и немогуће готово, кретати се.

На Дрини су се искупљали Турци да опседну и бију *Зворник*. Њега је тада бранило 150 Немаца и *600 Срба* а нападао га је некакав Топал-Паша Мухамед, Сорнапа Паша и Мохамед Ћеменкеш Паша, са толико млого турске силе да им се је *Зворник* 1 Августа (нов) 22 Јула (ст) 1689 морао да преда под условом, да се посада пусти и отпрати у *Шабац*, што је и учињено.

Маркграф је хтео и овоме граду да помогне па је зато наредио, да се из *Брода* и *Костајнице* напада на Турке. Тада је истина граф Драшковић потукао Мустафа Пашу на равни *Зеринској* (Zerinon); убио му је око 2000 војника и самог пашу са још два бега заробио, али то не поможе непосредно и ни мало *Зворнику*.

За немачку војску био је од већег значаја пад *Фетислама* него пад *Зворника*, и зато Маркграф, пошто је потукао Турке пред *Нишем* и узео *Ниш*, науми да пође на *Фетислам* противу турске војске у српској *Крајини* те да тако спречи продирање Турака у Угарску и да не дођу опседнутим градовима у помоћ.

Али се је Маркграфу чинило да је сад баш згодно, да Немачка војска продире и јужно од *Ниша* у Турску; да избије ако узмогне чак на море и да одсече од Турске *Босну* и *Ерцеговину* па после да и ове провинције осваја и Турке у њима бије.

Зато подели сад своју војску у два дела, па с' једном пође он лично против *Видина* и *Фетислама*, а другу остави у Нишу под командом генерала Пиколоминија, упутивши га, да се креће на *Прокупље* и *Приштину* и даље.

Не зна се тачно колико је српске војске било сад у оној војсци коју је Маракграф собом повео, али се зна, да их је само под Пиколоминијем било 3000 људи које пешака које коњаника — хајдука — подељених у 10 компанија.

Пиколомоније се је вратио из *Пирота* 3 Октобра (нов.) 23 Септ. (ст). и одмах је почео да *утврђује Ниш*. За његово наоружање употребио је оних 30 топова што су их Немци отели од Турака у боју пред Нишем.

Маркграф се је кренуо из *Ниша* 6 Октобра (нов.) 26 Септембра (ст) за *Видин* и *Фетислам*.

Турци су сазнали, још док је Маркграф био на путу, да се он на њих креће, и зато су напустили *Фетислам* и повукли се у *Видин*. Текелија није хтео ни у *Видину* да сачека Маркграфа него је нашао згодан изговор и повукао се је са млогим својим Мађарима у *Никопољ*.

У *Видину* је било тада око 10000 војника и то: 4000 коњаника, 2000 јаничара, 3000 Арнаута, нешто Мађара и *оно Срба*, које је Текелија *заробио на Фетисламу*.

Већи део ове војске чекао је Маркграфа у пољским утврђењима ван града под *Видином*, и Маркграф је напао на ову 14/4 Септембра 1689 и потукао ју. Главни заповедник Турске војске, паша силистриски, протукао се је са неким делом своје војске још за време боја кроз немачку војску и одјурио је у *Никопољ*. Други делови турске војске бегали су у град и у варош. Немци су јурили за њима узастопце, измешали се с некима од њих и с њима заједно продрли у варош, и ту исекли све који не умакоше у град, или се не докопаше турске дунавске флотиле.

Сутрадан 15/5 Септембра отпочели су Немци да нападају на сами *град Видин*. 16/6 Септембра била им је готова једна батерија од 16 дванајстофунтовних топова, с којима су 17/7 почели да пуцају на град. Они *Срби*, што су били *заробљени на Фетисламу* и Арнаути, који су били у Турској војсци, па су од Срба знали за прокламације Марграфове, које им обећавају слободу, не хтеше сад бранити град, те командант града буде приморан, да се с' градом заједно преда. Турска посада града од две хиљаде људи, са женама и децом, пуштена је, по погодби, у Никопољ.

Одмах је *Видин* оправљен у колико је при освајању био порушен, и поседнут заједно са градићем *Флорентином*, са половином једне регименте.

Белграчик је предат *Србима* да га чувају. Њих је било до 1000 људи које пешака које хајдука на коњма. Командант им је био неки *Стева Продан* (?) (Steta Brodan), коме је, по његовој молби, допуштено да поред обране града може испадати према *Никополу* и *Софији*, и притом да заклања нишку Пиколомонијеву војску.

Маркграф је послао сад у *Ниш*, још две регименте коњаника и једну регименту пешака за ојачање оне војске, која јужно од Ниша војује, премда је ова војска сад, по извештајима Маркграфовим била знатно увећана и ојачана *новим и непрестаним придоласком*, како сам Маркграф каже, *храбрих и опробаних већ Срба*.

Зима је била већ у велико настала. и Маркграф је сад хтео, да обустави за ову годину даље ратовање. Зато остави у Видину нужну посаду, а он се са остатком своје војске повуче у Фетислам где стигне 25/15 Октобра 1689 год. И Фетислам је одмах оправљен, но само у толико колико је требало, да би неки делови војске могли у њему да презиме.

Намера је Маркграфова била да из *Фетислама* пређе у *Влашку* да тамо презими, јер предео Крајине беху Турци опустели, те немаше у њему хране ни за људе ни за стоку.

Она друга немачка војска што је с' Пиколоминијем остала у Нишу, оставила је туна малу посаду, а она се је кренула на *Прокупље*, и заузела и ово а и градић *Лесковац* (Kastell Lescovacz).

Прокупље је било тада ограђено ровом и оградом, и Пиколоминије је подигао у њему сад велике магацине за храну.

14/4 Октобра кренула се ова Пиколоминијева војска даље за *Приштину*.

У Приштини, поред Срба, били су устали на Турке и Арнаути. Њих је било овде око 5000 људи и они одмах

пристану уз немачку војску, и закуну се да ће бити верни немачком цару.

Готово цео косовски предео били су напустили како Турци тако и они Арнаути што су се са Турцима држали, те сад зато Пиколоминије похита да се докопа *пута Уранije* (Strasse von Uranie)[1] и *Скопља*, а пре овога још и града *Качаника* који Скопље заклања, а за тим да надире даље на *Солун*.

Остало је у позадности Пиколоминијевој нешто мало Турака у градићу *Ново Брдо (Novibardo)* и у *Swezay* (Звечан?) код *Митровице*, али Пиколоминије ове опколи са нешто своје војске, а с' главном војском крене се из *Приштине*, пошто је ову, колико је требало, утврдио, па и у њој подигао магацине за храну, 23|13 Октобра на Качаник.

У *Качанику* било је тада као посада до 150 Турака и ови напусте град и уклоне се и не упуштајући се у борбу.

Кад је Пиколоминије пошао из *Качаника* на Скопље, сусрео је на путу јако оделење Турака, које је ишло Качанику у помоћ; но он је ово по јакој и упорној борби, разбио и растерао, и тако продр'о и дошао под *Скопље*.

Пиколоминије говори о теснацу качаничком, да је 8 сати дуг, дивљ и страхота тегобан, и мисли да Ханибалу није било теже прелазити преко Алпа, кад је у Италију продирао.

У *Скопљу* је владала у ово време чума (куга), и Махмуд Паша чекао је на Немце и њихову војску на 2 сата пред Скопљем са војском у којој је било до 6000 Турака. Прво је избила пред *Скопље* 25|15 Октобра немачка претходница са 600 драгонера и 200 кирасира, а за овом је сутрадан 26|16 приспео и Пиколомоније са главном својом

---

[1] На једној карти косовског предела која расветљује кретања Пиколоминијеве војске, забележено је: Uragniska Clissura.

силом, коју је разместио на реци *Липенцу* (*Lipenac*). Немци одмах отпочну пуцати на Турке из 10 својих топова, а Турци у след овог напусте и своје положаје и варош а и градић *Скопље*, и повуку се далеко иза овога.

Ту сад стигне Пиколоминију вест, да Маркграф обуставља даље ратовање за ову годину, и да се је почео са својом војском повлачити.

Пиколоминију се учини да и њему не остаје сад ништа друго, него да се и он повлачи. Али му је жао било оставити Турцима Скопље, за које он сам вели да је велико као Праг; да је лепо, како га он није до сад видео; да има дивне џамије од самог мермера и порфира чијој би се лепоти и у самом Риму дивили; да има прекрасне баште и лепа забавна места, и зато уђе у *Скопље* те покупи сву храну и што је још бољега у њему било, па га запали и сагоре и за тим се врати у *Качаник*.

Интересно је и лепо илуструје ратоводство ондашњег доба као и опште тадање стање, како је Пиколоминије правдао овај свој поступак. „Кад нисам могао да очувам Скопље за себе, — вели он у своме рапорту који је 31/21 Октобра из *Качаника* цару послао, — за што да га остављам непријатељу; а осим овога морао сам ово да учиним и зато да би овим заплашио овдашње варварске народе и показао им како је страшно оружје наше војске“. О самом начину извршења, он каже даље у истом своме рапорту ово: „По свима крајевима вароши били су размештени људи са запаљеним буктињама у руци, и кад сам ја са три топовска пуцња дао знак да се пали, потамнило је 26|16 Октобра сунце од дима над Скопљем што је трајало чак и сутрадан 27|17 Октобра (1689). Ја сам тада стајао, као оно Домицијан на једном брегу у близини и уз свирку музике, премда не без бола у души, гледао како пламен прождире ову лепу варош, али шта ћу кад су исте таке судбине била и нека бечка подграђа.“

Из Качаника упути Пикломиније херцога холштајниског у брда, са 2 регименте да на Турке пази, а он се врати с' осталом војском 3 Новем. нов. 24 Октобр. ст. 1689 год на *Косово* и стигне у *Приштину* 6 Новем. 27 Октобр., где га дочека и поздрави *патријарах Арсеније Чарнојевић*.

Пикломиније оставио је овде у *Приштини* сву пехоту, а он се крене са коњицом у *Lipari* (?) где се је био искупио народ из косовског предела, да се понова и сав изјасни да пристаје уз немачку војску, и ту се овој придружи још 6000 Арнаута.

На овоме путу у месту *Pani* стигла је Пикломинију вест да су Срби од посаде пиротске грозно пострадали од Турака на *Драгоману*. У Драгоману се је искупљала нека турска војска. Командант Пирота крене се против ове и растера је 29/19 Октобра. Растерани Турци међу тим се опет искупе и изненадно нападну на Србе у Драгоману и ту их, тако рећи сатру. Ту је погинуо и командант пиротски а 3 официра и 524 Срба ту су које изгинули, које одведени у ропство.

Пикломиније се побоји сад за *Пирот* а и за *Ниш* те брже боље пошље нека одељења војске за поткрепљење *Ниша*. Турци опет у *Драгоману* нити су мислили па *Пирот* ни на *Ниш*, те тако на тој страни остане све мирно.

И *Ново Брдо* беше се међу тим предало безусловно оној војсци што га је била блокирала и чувала, али се сад сазна да има Турака још у градићима *Panza* и *Riveri*[1] зато Пикломиније упути против њих генерала Штрасера са нужним бројем војске. Ови се градови убрзо предаду Немцима и то први одмах, како је био опкољен и на предају позван, а други по издражаном бомбардању.

---

[1] На поменутој већ карти стоји забележено: ***Novivaros*** ор. ***Riverie***, а ***Panza*** је уцртана у пределу између Плевља, Препоља, Нове Вароши и Милешева,

Генерал Пиколоминије вратио се је у *Приштину*. Он се је још на путу у своме повратку из Скопља осећао слаб. Но у Приштини се сад сасвим поболе, и од тога 9 Новем. нов. 30 Октобра ст. 1689 год. умре.

На место његозо буде наименован за команданта ове војске генерал Ветерани; али како овај беше слаб од ране коју је добио од пушке у главу при нападу на Видин и бављаше се још у Мађарској, прими за времe команду над овом војском херцог Холштајин.

По одступу Махмуда Паше са *Скопља* Турци су се опет искупљали у *Штипљу*. Тамо је био и овај Махмуд Паша скопљански и Ахмед Паша софиски и имали су искупљени до 6000 људи које Турака које Арнаута.

Херцог Холштајин кренуо се је против ових Турака са немачком војском, са много Срба и са Арнаутима и стигао је у *Штиље* 27/17 Новембра. Ту је одмах напао на Турке у утврђеним њиховим положајима и потукао их, премда са доста муке, јер су се Турци одважно бранили. Турци су изгубили у овом боју око 1000 људи а Немци су добили ту богат плен.

Сад су стигла овој војсци и она немачка поткрепљења из *Ниша*, која јој је Маркграф упутио из *Видина*, премда она беше јако ојачана и са Србима кои јој још непрестано придолажаху. Херцог Холштајин могао је због тога сад наредити, да једно одељење Срба с' нешто мало Немаца оде под командом хановеранског принца Карла у Призрен да заузме и поседне ово место.

Дозна се међутим да Махмуд Паша опет искупља неку нову турску војску. Овога пута у Љуми (:Luma:). Принц Карло Хановерански крене се 2 Декем. нов. 22 Новем. ст. против ове војске али с њоме не дође ни до каквог сукоба јер Махмуд Паша одступи без борбе испред немачке војске и *српских драговољаца* још док му се ови приближаваху.

Ратна срећа која је овако повољно пратила немачку војску и Србе који јој помагаху у оба правца у која је до сада продирала и свуда побеђивала, почела је после ових догађаја да ју изневерава и напушта.

Томе има много узрока за које је крива можда и судбина, али су богме криви доста и много и сами Немци.

Пиколомини беше ванредан човек, изврстан војник и способан и храбар генерал. У његовој војсци, док он беше жив, био је најстрожи ред. Њу су снабдевали и храном и новцем Срби и обитаоци поседнутих земаља, али то давање беше вршено са таком штедњом да грађани ово и не осећаше. И народ је волео ту немачку војску; он је сматрао и предусретао немачке војнике као своје пријатеље, а они то и заслуживаше, јер је ова војска била дисциплинована, пуна духа војничког, пуна такта и смотрености на спрам грађана српских.

И патријарх беше одушевљен према немачкој војсци; а како и да неће, кад они ношаху по прокламацијама Маркграфовим *српскоме народу слободу и нов живот*.

Али Пиколоминије се, као што је већ забележено, разболе и напрасно умре. На скоро за њим умре 8 Декембра (нов) 27 Новем. (ст.) 1689 и патријарх Клемента. А они оба беху људи на које је свет гледао с' топлим очима и у њих имао велику веру.

Херцог Халштајин, који је заменио генерала Пиколомонија за време док не дође генерал Ветерани, био је надут аристократа, горд и суров човек, који је мислио да известан положај доноси собом и памет која је за њ нужна и слабо се је бринуо о војсци; он није пазио ни на официре а ни на команданте јој; и војска немачка постане под њиме: непослушна, необуздана, својевољна и деморалисана. Она је почела више да гази и да тлачи него што је до сад помагала и спасавала. Давања народна излишно су се увећавала до раскоши. Што се је

до сад искало и добијало добровољно, сад се је изнуђавало; у војсци оживи дух грамжљивости који пређе у јавну и прâву пљачку. И старешине војничке све ово гледаше и трпеше.

Ово озлоједи *Србе* и хришћане у опште, па и саме *српске драговољце* кои беху као војска уз немачку војску, и немачка војска постане за све њих зло, које беше равно оном, што се разумеваше, кад се каже: *Турчин.*

И мало је било што је војска немачка била сад овака; него су и официри, па и виши команданти почели у великој мери, ово стање да потпомажу.

Један од виших немачких команданата, генерал Штрасер, почне први, да поступа са Арнаутима нечовечно, неразложно и сурово. Због маленкости неке, дао је једном стрељати једног Арнаутина; скоро за овим, у другој једној прилици, изгрдио је бешчасно једног старешину и угледног вођу Арнаута, па га хтеде, због његове умесне примедбе, која се је тицала целисходног распореда војске за бој, лично да убије, но промаши и само га рани из пиштоља у једну руку.

Принц хановенарски, кад је оно растерао Махмуда Пашу из *Љуме,* дао је, само за то, што му се је учинило, да околни Арнаути симпатишу са Турцима целу околину насилно разоружати.

У војсци се више него игде угледају млађи на старије, те какви беху ови виши и највиши команданти, посташе у брзо такви и сви остали официри немачки.

Ово учини те Арнаути, у скоро, изгубе вољу да буду и даље помагачи и савезници Немаца. Они су сад само вребали и ишчекивали згодну прилику, па да јавно пређу опет на турску страну

Народи и кад нису способни да сами собом управљају, нису неразумни, да не виде, кад се с њима неразумно управља.

Још горе је било са *Србима*. Па и код њих, не њиховом кривицом већ кривицом Немаца и њихове неискрености.

Немци су продужили рат са Турцима на *српском земљишту*. Њих не беше ни пуних 18000, а према њима стајаху Турци са 40000 и више. Они су добијали кад кад по нешто својих рекрута као допуну своје војске, али и то беше олош за који је генерал Ветерани казао: да доводи *српски народ* изван себе, те ће *Срби* скоро опет претпостављати турски јарам овакој војсци, која тобоже хоће да помаже и да спасава. За цело, баш и ако су морали, Немци не би смели продужити овај рат с Турцима овако, да не присташе уза њих Срби; *да не беше у овоме више Срба него њих самих и да не водише рат у главноме Срби а Немци да им беху кадер, помоћници и вође.*

Срби су ово чинили, јер им је Маркграф, позивајући их два пут с' прокламацијом да се дижу на Турке и придружују његовој војски, *јавно обећавао слободу*. Жудња за слободом покретала је Србе, да онако живо следују позиву Маркграфа. Зато се је само и могао Маркграф, после не пуног једног месеца дана, похвалити цару: *како многи наоружани Срби у гомилама врве у његову војску*. Зато се је Маркграф могао после сваког боја, после сваке битке похвалити цару са *храбрим и опробаним Србима*. Зато и беше: да су *Срби* у сваком боју *превагивали*, те је превага и победа остајала на страни немачке војске.

Но после овога догодило се је нешто због чега су *Срби* почели *да подозревају и да сумњају*.

Уз остале Србе јавио се је Маркграфу и деспот српски *Ђурђе (:Ђорђе:) Бранковић* нудећи му до 30000 *српских војника* које ће он лично довести и предводити.

Деспот *Ђорђе* је, пре него се је јавио Маркграфу, ишао у Беч цару и тражио је за ово од њега дозволу.

Цар му је ову дозволу дао. Цар га је чак у ово име обдарио дипломом деспота.

Кад се је деспот Ђорђе, јавио међ Србе, природно је било да су ови врвили само за њим. Маркграф је обећавао Србима слободу и Срби су мислили да се она почиње већ и да *остварује кад виде код себе и свога деспота.*

Но није тако мислио и Маркграф. Он је још док је био у логору у *Липама*, писао цару у Беч: „*како некакав деспот Бранковић, шиље по Србији млога писма, позивајући српски народ да се лати оружја пак њему похита; како се издаје за некаквог природног деспота Србије, Мизије, Бугарске, Тракије, Срема и свију земаља од Осека па чак до Цариграда и како би хтео над овим земљама да влада; како му је и један његов генерал (Хајслер) говорио о овом човеку и чинио га пажљивим на његов рад, јер сумња да овај деспот води и некакве тајне коресподенције са влашким господарем.*“ Маркграф завршује овај свој рапорт тиме: „*да деспота не познаје, да ништа о њему не зна, па да ништа неће ни да чини док не добије од цара упуте, како да се према њему влада.*“

На скоро за овим добио је Маркграф од цара одговор на ово и у одговору овом било је: „*да ће овај Бранковић бити по свој прилици онај Бранковић што је био у Бечу, у време, кад је тамо био господар влашки и кад беху ту и још неки посланици; па за то, нека Маркграф припази на њега, па ако устреба нека га под буд каквим изговором* ***примами*** *вешто к' себи, па ако буде нужно и* ***притвори;*** *признавајући у исто време: да је био код њега у Бечу некакав Бранковић и јављао му се је, и да му је он дао деспотску диплому и писмено овлашћење.*“

Ова дописивања између Маркграфа и цара била су непозната *Србима* све до доласка Маркграфовог у *Фетислам*; али су овде за ово сазнали јер је ту Маркграф

ухапсио деспота па одавде послао у хапс у *Оршаву* а после у *Сибиљ (Херманштат)*.

О овоме ухапшењу деспота Ђорђа писао је Маркграф цару 7 Нов. (нов.) 28 Окт. (ст) 1689 г. из Фетислама и јавио му: „*како је он онога Ђорђа Бранковића, о коме му је до сад чешће јављао, на послетку, с' **лепим обећањима вештo к себи примамио** па **ухапсио** и одавде послао у Оршаву одакле ће се оправити даље у хапс у Сибиљ, јер је нашао да је он — деспот — злоупотребљавао диплому коју му је цар дао, издавајући се за правог деспота Србије, Илирије, Мизије, Босне и Срема, и хотећи ове провинције баш да успостави, па да им он буде прави и законити наследник и претенденат, а за ово га већ сматра и признаје и многи народ, па и патријарх и свештенство, које има на народ велики уплив а међ којима има деспот много привржeника; **а све ово могло би имати лоших и злих последица ако би се и даље трпило.***“

Вест о *ухапшењу деспота* морала је убрзо да пролети кроз све редове *српске војске*, која се је до сад упоредно са немачком војском онако храбро с' Турцима борила. Срби су морали из овог догађаја видети да су *преварени* у својим надама. Морали су замишљати, да ће обећавана Маркграфова слобода бити само *промена господара*. А ово је морало да упливише на њих чак и у том смислу, како ће се они у напредак да владају према Немцима. како према Турцима и како односно самих себе.

Свакојако, Маркграф је сад морао имати у место *одушевљених храбрих и опробаних Срба*, како их је он увек до сад у својим извештајима називао, *Србе*, у којих је дух *потресен* и *поколебан*; *Србе обмануте* и у њиховим надама и очекивањима *преварене*.

Војска је немачка огорчила против себе и *Србе* а и све друге хришћанске народе. Највиши команданти оту-

ђили су од себе своје савезнике и помагаче *Арнауте*, а сад и главнокомандајући отуђује и Србе и српску војску. Морало је сад због тога да буде стање немачке силе друкчије, него што је до сад непрестано било. Природно је опет, да ће и последице овога да буду друкчије.

Још је веће зло, што су се Турци, док се је нерасудним овим радом стварало у немачкој војсци овако стање, живо спремали на даљи отпор, и што су били паметни, да мисле и на освајање и повраћај онога, што су до сад били изгубили.

Маркграф је после овог и оваког стања прешао са оном својом војском, коју је имао у *Фетисламу*, оставивши ту најнужнију посаду, преко *Дунава у Влашку*, мислећи да ће тамо наћи хране и новаца за своју војску па да тамо презими. Али га Власи, видевши ваљда, како је прошао српски деспот, па нагађајући шта може предстојати и Србима, дочекају са непријатељским расположењима. Они не хтедну дати ништа. Војска немачка трпела је грозно и од времена и од оскудица и за то дође 6 Јануара 1690 (нов) 27 Декембра 1689 (ст) у *Букурешт* да заузећем влашке престонице, примора господара земље да јој помогне храном и новцем. Али и то буде узалуд. Власи су обећавали; чак су се везали уговором, па опет ништа нису дали; и војска немачка, на послетку, пошто је претрпела многе узалудне муке и напоре, крајњу оскудицу у храни, многе губитке у људма, које због глади, које због штрапаца и злог времена, врати се, једва са 8000 људи, у *Кроништат*.

Тако исто, ако не још и горе, прошла је и она друга немачка војска што је била у јужном делу Србије.

Тамо је почетком Декембра маршировало на немачку војску 18000 турских војника. Они су се упутили на *Ка-*

чаник а у њему не беше тада више од 100 немачких мушкетира. Зато командант, Херцог Холштајин, упути тамо 1 Јануара 1690 (нов) 22 Декембра 1689 (ст) генерала Штрасера и принца Хановеранског са 900 коњаника, 400 Мацара и *1500 Срба и Арнаута*. Сутрадан пође за овом војском још нешто немачке војске као потпора. *Качаник* падне пре него му је Штрасер и близу дошао и Турци сусретну немачку војску у *теснацу качаничком*. Турци сад нападну на немачку војску, и разбију је. Прво су напали на десно крило у коме су били само *Срби* и ове су разбили и сатрли. Лево крило, у коме су били сами Арнаути, прешло је на страну Турака одмах како су Турци почели нападати на Србе. По поразу Срба, нападну Турци на центрум немачког положаја у коме су били Немци и Мацари, па и њих растроје убрзо, потуку и савршено смлаве и униште. Пуковник Штрасер и принц Хановерански Карло, остали су на бојишту мртви са много официра и војника које погинулих, које одведених у ропство. Немачки извештаји напомињу, да се је само 7 људи иза овог боја живих спасло.

Она немачка војска, што је ишла као потпора за овом потученом, стигла је на бојиште сутрадан 2 Јануара 1690 (нов) 23 Декем. 1689 (ст) и ту је тек разабрала за пораз и несрећу од прошлога дана. Она се је одмах почела да враћа натраг, а једно турско одељење од 1000 татара, пође за њом у потеру. По срећи, ово се је одељење успешно бранило прекодан под заклоном једног рита а преко ноћ је умакло даље к' Приштини нису га Турци даље гонили и узнемиривали.

Сазнавши за несрећу и пораз Штрасерове војске, Херцог Холштајин нареди: *да сва немачка војска, напусти све положаје које је до сад имала и држала па да отступа ка Нишу*. Ово се и изврши тако брзо, да оно одељење што је отступало са *качаничког теснаца*, чак ни у

Приштини није затекло ни једног немачког војника, и ако су ту били препуњени магацини храном, спремљеном за немачку војску. Тек у *Прокупљу* оставио је Херцог нешто мало војске и то *српских драговољаца* с' налогом, да *Прокупље* бране, па и то је било више ради тога, да би се заклањала немачка војска која је к *Нишу* са свију страна, *не одступала, него у највећем нереду бегала.*

Оној војсци, што је била као посада у *Призрену*, а која се је састојала из нешто мало Немаца, а у главном *из Срба*, било је наређено да отступа преко *Новог Пазара* најкраћим путем, право на *Београд*. Али су Турци напали на њу пре него што је ова заповест стигла, и разбили је. Нешто Немаца и Срба ту је пало и Немци су изгубили сав свој пртљаг, а остатак је срећно умакао и приспео у *Београд*.

У ово време хитао је к овој војсци њен прави командант генерал Ветерани. Он је разабрао у *Београду* да Херцог Холштајин хоће да напусти и *Ниш*, те му одмах из *Београда* припрети и поручи да ово нипошто не чини, а он сам, и ако још слаб од ра̂не, пожури се и стигне у *Ниш* 9 Јануара 1690 (нов.) 30 Декембра 1689 г. (ст).

Генерал Ветерани био је изврстан војник и ванредан генерал. Човек од реда и ретке храбрости. У *Нишу* је генерал Ветерани имао времена, да искупи и уреди поново сву своју растројену војску; да успостави у њој ред и дисциплину; да научи и све команданте и све официре, вршити своју дужност, како ваља и да обнови онај дух војнички, који беше у овој војсци док јој бијаше жив, командант Пиколомини: јер Турци, и ако добише онако сјајну победу на *Качанику*, не беху још тако снажни, да Немце и даље узастопце гоне. Они су били задовољни, што су могли мирно поседати сва она места, које су Немци и Срби напустили.

Тек пошто је Ветерани своју војску уредио, почео се је кретати према Турцима, опет у јужном правцу, пошто

је на другој страни, *Белу Паланку* и *Пирот*, снабдео са јаком посадом.

Кад су трупе немачке дошле у *Прокупље*, онда су они *Срби*, кои су до сад *Прокупље* чували па и очували, померени даље у напред на теснац *Bilasargua (?)* (на другом месту (*Bielazargue (?)* према *Приштини* а три сата пред *Прокупљем*, као авангарда.

Турци су тада били са својом главном силом у *Приштини* и често су отуд надирали на *Прокупље* и нападали на *Србе* код *Bielazargue* и ове потискивали; али су их и *Срби* увек за тим сузбијали и сачували опет и *Прокупље* и своје положаје на *Bilazargue*.

Сад је Ветерани утврђивао *Прокупље* са пољским утврђењима и сам је лично показивао, како ће, користећи се палисадима, да се ограничи обим утврђеног положаја на најмању меру, па и опет да се цело *Прокупље* згодно и поуздано брани.

Она српска војска што је по заповести одступала са *Призрена* к *Београду*, добила је поодавна заповест, да се опет натраг враћа на старе своје положаје, и она је сад већ била на *Новом Пазару*. Једно српско одељење стајало је на *Студеницу* (Studenitz) те чувало и одржавало везу између *Јагодине* и *Новог Пазара*.

Код *Јагодине* направљена су тада код моста на Модави (где је сада наша варош Ћуприја) нова мостова утврђења и поседнута су са војском, јер у *Јагодини* беху сад главни магацини хране, која се је вукла војсци у разним правцима народном вучом.

И ако су *Срби* чинили још увек све што је било могуће да не би немачка војска ни у чем трпела, опет је с транспортом хране, са народном вучом, ишло са натегом. Због овога је Ветерани наредио, те су испитане и прегледане, *Нишава и Морава*: да ли се могу угодити да буду

пловне па да се по њима довлачи храна за војску из *Јагодине* и *Смедерева* и на овоме се је почело и да ради.

Но још је увек задавао доста бриге генералу Ветерану и сами *Ниш*. Њега је почео да утврђује још Пиколомини са пољским утврђењима, али се је чинило генералу Ветерану да то није довољно. Зато је заповедио шефу инжинира Перонију (Peroni) да му утврди *Ниш* по системи Рудера, како су грађени римски градови, те да му буде обим мален а одбрана опет снажна и јака. За ово су дали алате и радну снагу сељани из околине Ниша и сељани из околине Студеница, уз помоћ војника, у колико их је било у војсци, који су знали за ово нужне занате, и посао је овај добро напредовао.

Сад је било још више српских предстража у јаким одељењима на разним положајима и у разним правцима; неке даље а неке ближе. Неке су већ напомињате али међ свима њима беху сад у опште, најглавније: на *Bilasargua* или *Bielazargue*, *код Лесковца* (Leschkovoitz) и *Стрелица* на јужној страни; и на *Арапаши* (?) (Arapassa) и *Страгини*? (Stragina) на пиротским висовима.

Из ових својих положаја, *Срби* су често испадали и нападали на Турке у пределима које су ови држали.

Од свију испада ових, најзнатнији су: испад из *Студеница* према Херцеговини и по околини *Рожја* (Rosajo) и *Белог Поља*? (Belipolis); испад до испод *Пећи*, и испад из *Пирота* до *Перника* па чак и до *Бање* према *Софији*; и на послетку испад из *Видина* до *Кипровца* и до *Берковице*. У свима овим испадима *Срби* су задавали Турцима доста бриге, доста муке и страха; чинили су им млого штете и отимали им грдну стоку, коју су доводили и предавали немачкој војсци. Било је од овога, тада, толико стоке, да је је осим оне, што је употребљена на израну војске, било у довољној мери, за транспорт материјала за зидање нишког града па чак и за транспорте хране за војску.

У овоме и оваком усиљавању, немачка је војска још једном допрла до *Приштине* и до *Призрена*, али све то није помогло немакчој војсци за дуго и за млого. Преко лета 1690 год. имали су Турци на ногама и спремних 100000 својих војника; и кад су се Турци једном опет овако повратили, дошли к' себи и уредили, потисну немачке и српске војске са свих страна, и ми их видимо на *Видину* где су први пут били одбијени, а за тим у Угарској самој где су срећно продрли, а у Августу месецу и на самом *Нишу у Србији.*

Маркграф Баденски понова је био дошао у Србију. У то доба он је у *Јагодини*; ал не зато да стане на пут даљем продирању Турака у *Србију*, већ да покупи своју војску и води је у Угарску да њу од Турака брани. Он зове Ветеранија к' себи и овај се креће тамо остављајући у *Нишу* генерала Штаремберга да га са 3000 војника брани.

При поласку своме из *Ниша* Ветерани је оставио опет Србе у *Прокуаљу*, са једно 40 немачких коњаника, да се ту с' Турцима боре и закланјају га при његовом одсупању. Пре овога, био је искупио у *Нишу* многе сеоске старешине, и, као што сам каже, ***обмањивао*** *их је да ће он да одступи само до Јагодине, да би се ту сајузио са осталом војском, а после да ће с' том новом војском доћи опет Нишу у помоћ*, да би их тако одржао што дуже у одушевлењу и склонио, да и даље држе поседнуте *Стрелац*, *Лесковац*, и *Прокуаље*, и да ту спрече путове, начине засеке, и бране се.

Остављајући Ниш, Ветерани је дао посећи и покосити сву храну у далекој околини Ниша, јер још не беше дозрела па да Турци, кад ту дођу, не нађу ништа. Слабо је међу тим ко марио што ће у след овога остати без хране и обитаоци околине *Ниша*, чија је то храна била.

Ветерани се је улогорио у *Јагодини* а рад сигурности оставио је у *Параћину* до 100 коњаника на највишем једном

вису, а он је у *Јагодини* чекао даљу заповест Маркграфову који се међу тим беше повукао на ону страну Дунава, против Турака који су се већ били пробили кроз Ердељ.

Одмах је држан у *Јагодини* ратни савет и ту буде решено: да се *Ниш* остави самом себи, да се брани како зна и како може са оно 3000 људи и да се за ово јави генералу Штарембергу.

За овим Ветерани запали и сагоре мост на Морави па се са својом војском повуче у *Смедерево.*

Народ је српски, како сам генерал Ветерани каже, био у след овога јако поражен. Млого је света ишло тада и даље са немачком војском, хотећи селидбом у туђу земљу и неблагодарним напуштањем своје домовине да се спасе и уклони од гњева бесних Турака, и да и даље дели с' немачком војском своју срећу и несрећу. То беше знаменита сеоба *Срба* у Угарску, под Чарнојевићем, ове 1690 г. која се је продужавала постепено доцније у још неколико година.

Поводом овога стоји записано у нашим летописима ово.[1]

Изостакши же народъ во время рати, мало што спасеи, но все сирка исечено, по том женски пол и деца поробиена ѿ Татарокъ предводителствующих Махмет Бегъ Пеискомъ, котари во огорченіи срдца за своиы домом и имѣніемъ заула с Татари плѣнити, сеѣи и жеѣи нахне Калканделанскіе, (реномъ долно и горньо моложскіе, тетовскіе) Призренъ, Ѧлковицу, Пеѣ, Плак Беелополѣ, Вчунтрьи, Косово, Мораку даже до Новаго-Пазара. Веа бы сие земли опустѣла, цркви божіа попалиа, манастири Ограблени и разорени конечно, людіе изсечени быша, жени и ѿроча пороблени и горшее плененіе и разореніе било, неже ли во время царем

[1] Гласник XXXIV.

Мирата и Плаѕита и ѕверообраѕнаго Селима. Бывала тѣги и пагуби било србскому народу, нитко бы несостао. разке, аще кто несми ко глубини пустинѣ скриаса или ушедъ в немецкую ѕемлю. Такоже разорение тогда било и кто бы небило обновленіа к серскои ѕемли до днеоъ.

И напослетку за Арсенија Чарнојевића ово:

Сего ради отравленъ бистъ на обѣде оу Гардиналъ віенскаго 20 фитом. 1705 лѣта. Токмо дка уаса по отровѣ жив билъ . . . и т. д. . . . . .

Многи опет други *Срби* при свој несрећи која их је сада снашла нису хтели да траже туђег огњишта и волели су да остану и даље у Србији и да бране своју домовину, предајући се у колико се је морало судбини и околностима времена, и ако за њих сам Ветерани каже: *да им неће бити лако, према ономе, колико су штете они до сад, као војска, починили турској војсци.*

Ниш је био већ у велико опседнут, и Турци којих је сад било ту до 60000 нуде 16/6 Августа 1690 Штаремберга на предају. Штаремберг је још горд и поносан па им одговара: да не зна турски, те се ни у какве преговоре не може да упушта! Турци сад почну бомбардати Ниш, а и приближавати му се са укопаним путевима, у чему су их руководили учени француски војени инжинири. Штаремберг испада срећно 18/8 Августа из града при чему млоге Турке потуче и укопане им путове поквари; али Турци то опет оправе и наново се граду приближавају; 26/16 Августа ране Штамберга у ногу једним каменом избаченим из топа, а сутрадан, развију у своме логору многе немачке и мађарске заставе и јаве му: како су потукли немачку војску 21/11 Августа код Тохани која је Угарску бранила са стране Ердеља и заробили јој командујућег генерала Хајслера. Тада се беху Турци приближили толико Нишу да су и бедемове његове поткопали са лагумима и генерал Штаремберг сад научи турски, и понуди предају града, под условом, да се

посада градска пусти у слободу. Велики везир најпре се је устезао, али је за кратко време за тим, и он примио понуду, те 9 Септ. (нов.) 30 Августа (ст) 1690 буде потписан уговор о предаји Ниша тако: да се посада градска пусти слободна с музиком, развијеним заставама и са оружјем, и испрати са сигурном пратњом, до првог места које је још у власти немачке војске.

Војска је ова међутим пошла из Ниша без оружја, јер су јој ово Турци, по предаји, поотимали. Последњи баталион мушкетира, што је из града изишао, изнео је само 4 пушке. Самом командату Штарембергу, истргао је и отео један Турчин, његов пиштољ испод паса. Тријестину Француза, који су до сад били у немачкој војеној служби, прешли су Турцима и остали у Нишу.

Немачку војску пратило је до 1000 спахија, али су их баш сами ови пратиоци, прве ноћи опљачкали, па се куд који разишли. Кад се је Штарембергр тужио на ово великом везиру, послао му је овај хлеба за војску за 14 дана и нову пратњу, али и ова ју је скоро напустила, те су се Немци местимице батинама бранили од појединих турских чета које су искрсавале пред њих и пут им спречавале

Овако невољно повлачећи се, немачка се је војска, с' тешком муком докопала *Смедерева*; ту је прешла преко *Дунава* па одавде отишла преко *Панчева* у *Београд*, рад ојачања посаде овога града, и ту је стигла 2./12 Септембра 1690 године.

И Турци су по освојењу *Ниша*, пошли право на *Београд*.

Београд није био у то време, као утврђено место, у таком стању, да би његови браниоци с' веселим срцем ишчекивали његову одбрану.

На зидовима, бедемима и кулама Београда учињено је доста штете и квара у време кад га је курфирст ба-

варски Максимилијан Еманујило 1688 г. опседао и био па 6 Септ. (нов) 27 Авг. (ст) и освоио. На главним градским странама биле су две велике бреше; многе куле и кашије биле су јако потресене; многи ровови ороњени и засути; на много места било је поткопа и лагума и све је ово требало: нешто оправити, нешто изнова подићи. Требало је у опште град довести изнова у такво стање, да се може упорно да брани, ако би до тога дошло.

Команду над градом а и над свом војском која је у нему, а имало је је до 4000 људи, добио је одмах по освојењу, генерал Штаремберг; човек вредан и раден, способан и увиђаван, који је и сам могао да цени: колико је Београд важан по одбрану царства немачког и Угарске и с' каквом га бригом ваља довести у стање, да буде одиста бра́на царства од турских навала.

Штарембергу је било заповеђено: да град оправља, и да при оправци овој употреби за теже и грубље послове *Србе, сељаке из околине Београда*, а на друге послове да употребљује у главном и поглавито пехоту коју има у граду као посаду.

Њему су нарочито одређени послови које је имао да изврши, па му је одређен чак и ред у коме ово да уради и казато му је: да најпре заспе све оне опсадне ровове и батерије које су Немци при последњој опсади против града подигли и саградили, а за тим, да начињене на граду бреше затвори и зазида; спољну фортификацију да уреди тако, да и она свуда у наоколо добије прикривен пут, да се снабде са реданима за фланкирање и ови опет, да се добро палисадирају; све куће пред утврђењем до на даљину доброг пушкомета да се поруше и дигну, да градско поље тако остане чисто и за одбрану угодно; сви висови и брдашца, који доминирају и надвишавају поједине градске делове, да се раскопају, дигну и уравне и да се свуд око града начини уредна и правилна гласија, те да се тако

без великих трошкова, постави Београд у такво стање да се може упорно и поуздано да брани за време, док се не доспе да се град утврди сасвим друкчије сретством нових зидова и нових кула место оних трију порушених; и на послетку: да се на сва места, са којих се неке стране града могу да фланкирају, начине сместишта за топове те да се и ови могу корисно да употребе при одбрани града.

Генерал Штаремберг осветлао је образ и себи и онима који су му поверили тако важан положај, као што је био тада положај градскога команданта у Београду, јер, кад је Маркграф Баденски добио 1689 год команду над војском у Србији и дошао у Београд, нашао је: да су послови које је Штаремберг урадио, извршени одлично, те су како он, тако и његов цар одали му за ово своје високо признање.

У овоме је имао велику заслугу и Штарембергов помоћник за фортификационе послове главни инжинир београдског града Корнаро, који такође није остао без признања својих старијих,

Али је вредни Штаремберг урадио само онолико, колико се је могло урадити у кратком времену док је он био градски командант. Међутим кад је Маркграф дошао у Београд, па му се је учинило, да ће му Штаремберг требати за командовање с' војском, с којом он хоће да се крене против Турака, и да ће му у овоме бити кориснији, него што би му био као командант града кои му остаје за леђима и зашта је могао лакше да нађе друго лице, он га је сменио са те дужности и одвео са собом. А тада је остало још млого што је требало на Београду урадити дотерати и поправити.

Штаремберг је предао дужност команданта београдскога града за време, једноме потпуковнику, Пфеферхофену и отишао је с' Марграфом и с' војском против Турака а после неког времена дошао је на његово место за команданта

града генерал Аспермонт, о коме се каже: да је био лош генерал, и да га сем угледа на двору (:Hofluft:) никакво друго његово дело, није препоручило за ово место.

Аспермонт је и доказао да је праведно ово мњење које се о њему има. Он у Београду није готово ништа радио; нити је што год дозидао нити шта дотерао и поправио. И он је, као оно Турци пре неколико година, кад беху под Бечем, мислио: шта ће му утврђен и јак Београд, кад је царева војска у *српској Крајини, на Пироту, у Нишу* па чак, преко овога, и *на Косову*!

Забадава је било што је он ове своје назоре променио, кад се је доцније срећа окренула Турцима а неудеси и злокобна судбина војсци његовога цара. Тада је хтео и он нешто да уради али је било сувише доцне!

Турци су били већ на Смедереву, а чак и ровови у његовом београдском граду беху још ороњени и затрпани!

Па и тада је Аспермонта спопала друга манија. Чудо је, али је истина, да њему никако није могло да уђе у главу да ће Турци још ове године смети на Београд. Зато предлагаше цару, да посада Ниша, пошто је овај био пао, недолази у Београд јер је уморна па би ју требало где год склонити да рахат душом дахне.

А кад су се турске предстраже почеле да јављају око Београда, Аспермонт је говорио да је то више рад осигурања турске војске него да би то циљало на Београд и против њега. На послетку је дотле дошао, да је објашњавао, како би то, кад би Турци сада, баш и насрнули на Београд, било за цара добит а част и слава за његову војску у Београду, која не броји више него 6000 људи, јер ће он с' њоме, иза београдских зидова, остати непобеђен.

Кад је чак и Бечу постало несносно ово бенетање Аспермонтово, и кад се је и тамо почело да не верује у његова зановетања, наименован је за команданта Београда и војске у њему Фелдцајигмајстер херцог фон Крој (:Croy:)

Али је требало да херцог тек дође у Београд, јер није био ту, и све док овај не дође, остаје командант Аспермонт, а посада београдска гледала је већ како српска села око Београда бесним пламеном горе, и како густи облаци дима, заклањају Београду лепо септембарско сунце.

То беше знак да је 20000 татара у најближој близини Београда. Неколико дана за овим, 1 Октобра (нов) 21 Септ. (ст.) 1690 био је ту и велики везир Ћуприлић са још 40000 турских војника и одмах је и тог истог дана опсео Београд.

Сад се тек и Аспермонт сећа да удали из Београда болеснике, и да уклони и удали из Београда све Србе, грађане Београда; да спали њихова подграђа, и да из њих повуче сву своју војску; ал не доспе да им и поруши зидане њихове камене куће, те опаљени зидови и оцаци стрчаху високо и Турци се могаху заклонити иза њих и отпочети копање својих приближних ровова; разместити се у великим масаме по дољачама и угнућима у која не може да допире градска топовска ватра, нити посада да се усуди да испада из града и да квари турске опсадне послове, јер су их турска одељења могла да одвоје и одсеку од града.

Турци су се истог дана, кад су на Београд дошли, распоредили у полукругу око њега и обухватили га од Дунава до Саве, па су одмах заузели и све спољне, одвојене редуте из коих су посаду немачку истисли и отпочели су пуцати на град из 7 својих топовских батерија. Шести дан по овоме, Турци су били само за 80 корака далеко од бедемова градских а осмога дана Аспермонт рапортира, како ће боље бити, ако непријатељ буде и даље овако надирао, капитулирати, те ће тако бар спасти цару шест лепих регимената његове војске.

Случајно, баш овог истог дана, 8 Октобра (нов). 28 Септем. (ст.) 1690 стигао је у Београд и његов нов командант, граф Крој, те прими команду и отпочне мало енергичније

да се брани. Он је изашао одмах с' војском у варош, те покушао неће ли бар успети, да опсађивање града продужи док не настане зимње време, које би Турке приморало, да се од Београда уклоне.

Но наскоро су се за овим збили изненадни и чудни догађаји који осујетише и његове лепе жеље и намере.

Тога дана по подне, букне у граду, у тако званој „*Оловној Кули*“ ватра, коју војници ускоро угасе. Али баш тад изненадно и убрзо једно за другим, загрме три страшна треска. Беху експлодирала и распрсла се три барутна магацина, и у граду наста страховита и нечувена пустош. Читаве две градске стране бејаху се сурвале. Са стране Саве сурвала се је сва једна куртина са свима батеријама и топовима који су на њој били, и три пуна баталиона кои су ту стајали, пропадну и изгину. Ровови су ту, били: од земље, од топова и људи тако затрпани и испуњени, да је могла рахат кавалерија да јури преко њих. Са стране према Сави и Дунаву порушена је друга градска страна и 1100 војника отишло је с' њоме у ваздух или је затрпано и угушено. Порушене су све куће па разлупане чак скоро и све лађе и шајке које су на води биле. Није било да се обарају зидови, него се чупају из дубљине, издижу из земље и бацају у вис тако, да је камење летило на све стране по граду па и по вароши. Није било местанца где је човек био сигуран, и густ, црн облак, беше обавио и наткрилио и град и варош. Страх беше обузео све што је још живо и нико и не мишљаше да се спасава, а није ни могао, кад на све стране беше подједнако опасно. Чак и Турци, опсађивачи, гледаху забленуто у страшан призор и не сећаху се да се ползују општом забуном бранилаца па да у град јурну.

Кад је Херцог Фон Крој у овоме часу, излетио на сокак, из куће која се тресла и љуљала, падало је око њега: камење, цигле, земља, судови, ствари, бомбе и без-

број других предмета; а кад је одмах за тим похитао на главно зборишће, застао је на њему грофа Архинта са пет само неповређених војника.

Тек, кад се је општа забуна и код опсађених и код опсађивача почела да стишава и да таложи, и кад је после потпуне таме почело опет да се расветљује, распознавао се овде онде по који војник да к' Дунаву хита да се лађе или ког чамца докопа па да бежи.

Генерал Аспермонт десио се је тада код Кара-Мустафине куле, и ту је заустављао војнике, који су бегали мислећи да их уград враћа; али су сад и Турци дошли к себи и он их је видео како у град лете секући и убијајући кад где још по ког живог немачког војника десе и докопају.

Турци су и даље унапред јурили, али их сад изненадно заустави експлозија последњег барутног магацина на Дунаву у који беше Аспермонт натрпао, у време од кад се Турци код Београда јавише, око 3000 цената барута.

Турци су мислили, да је ово каква велика подземна мина, с којом су хтели Немци, кад се већ не могу да спасу, да баце у ваздух и град и варош па и себе а и Турке.

Ова турска забуна помогла је, те је нешто мало војника немачких добило времена да дојури на Дунав и да се докопа које лађе или шајке која је још остала читава па да бежи на ону страну.

Херцог фон Крој, Архинто и Аспермонт, једва су се дочепали једног аласког чамца, те с' њиме умакну прêко у Земун.

Турци су јурили кроз Београд, али су сад освајали пусте рушевине и ситили се крвљу мирних грађана хришћана и добили око 150 немачких топова.

Тако су Турци освојили и повратили себи Београд *8 Октомбра нов. 27 Септембра ст. 1690 г.* борећи се око овога свега осам дана и пре него што су добили времена да

бар истоваре све оно што су били донели собом и чиме су хтели да бију Београд.

Тако је Херцог фон Крој, за непуни један дан, прешао Дунаво и дошао из Земуна у Београд; био се на Београду и бранио га; изгубио Београд и опет прешао Дунаво и вратио се у Земун.

Због овог и оваког губитка Београда кривили су Немци генерала Аспермонта због казнимог небрежења. и дали су га под суд. Суд га је ослободио, али он после овога никад и никакву службу више није вршио.

Многи су говорили да је овој несрећи узрок издајство које је учинио један странац који је тада био у немачкој војсци. То је био онај главни инжинир Корнаро, што је са Штарембергом онако приљежно Београд оправљао. Говорило се је да је он наместио ватре, које су потпалиле барутне магацине, и да је за тим отворио градска врата те пустио Турке у град. И толико је истина и извесно, да је Корнаро све ове страхоте жив и здрав преживео; да је по паду Београда остао у Београду, и ту после код Турака био градски инжинир. И инжинир Герцони, венецијанац, друг Корнаров, мислио је да је Корнаро учинио ово издајство.

Неки су опет кривили за ово, другога једног странца, некаквог Француза, који је био у немачкој војној служби, па је тога дана, кад се је ова несрећа догодила, изјутра рано пребегао из Београда Турцима.

И после овог несрећног догађаја Београд није остао дуго на миру.

Они што су га данас чували и бранили, па овако несрећно изгубили, доћи ће кроз коју годину да га бију и нападају.

То је донела собом ратна срећа и сила догађаја који су се збили по паду Београда. Тек ће београђани сад опет

да трпе од оних, који их, кад их имају, бране, а кад немају, они туку и нападају.

Херцог Фон Крој. изгубивши Београд, из кога је бегством изнео једва своју главу, отишао је у Осек, где је било на скупу нешто немачке војске, коју је он застао пренеражену и у највећем страху због пада Београда.

Велики везир није прелазио нити надирао после овога у Угарску, јер му је требало пре тога да утврди Београд и да оправи оне грдне кварове на њему и тиме да осигура своју позадност.

Али место овога он је наредио: те је босански Хусејин-Паша дошао са 15000 одабраних јаничара на Осек и опсео га.

Хусејин је позивао град на предају, па да посаду пусти слободну и претио је: да ће све поклати, па и децу у мајчиној утроби да неће штедети ако се не послуша; али његова понуда буде одбијена. Кад је за овим и један жесток турски јуриш на град одбијен, Хусејни је отпочео формалну опсаду и почео је усиљено да туче град из топова.

Немачка војска испадне вешто 5 Новем. нов. 26 Октобр. ст. 1690 из града и почини грдну штету и Турцима и њиховим опсадним пословима.

Усљед овога Хусејин-Паша напусти Осек и повуче се натраг, па плати главом, што је самовољно одустао вршити заповест везиреву.

Сад су нешто мало потиснути и они Турци, који су до сад били надирали кроз Ердељ у Угарску.

У овоме је настало и зимње доба, те су се обе војске разместиле у зимње квартире.

Велики је везир отишао у Цариград, а Маркграф Баденски у Беч.

Обе војсковође спремале су се и допуњавале своје војске, да успешније продуже рат у 1691 години.

Велики је везир увећао турску војску до на 120000 војника, а Маркграф Баденски немачку, до на 85000.

Немачка је војска размештена у три разна правца. Једна под командом самога Маркграфа од 65000 људи и 90 топова искупљала се је у Угарској. Друга од 12000 људи под Ветеранијем у Ердељу; и трећа од 18000 војника у горњој Угарској, на Сави и као посада у разним утврђеним положајима.

Она осечка војска узнемиривала је преко зиме 1691 год. Турке што су били у Срему, толико, да су ови напустили не само Срем у опште него и *Митровицу* па чак и *Шабац*.

У накнаду за ово, имали су Турци опет, успеха на другој страни. Њима се је предао у пролеће 1691 г. *Тител*. Погодба је била да се посада тителска пусти у слободу, али су Турци напали на ову по предаји и сву је уништили.

Јула месеца 1691 дошао је Маркграф у *Осек*, где му се је војска била искупила и кренуо се је с њоме у напред. Прошав мимо *Варадина* дошао је 12/2 Августа (1691) до *Земуна*. Но овде застане већу турску војску него што је његова, наслоњену десним крилом на Дунав а левим на Саву, те је за то не смедне нападати већ се врати натраг и повуче на *Слан-Камен*. Али се сад за њиме нападу Турци. Велики везир обиђе вешто немачку војску на Слан-Камену, која је била већ ту у јаким положајима, заузме и поседне висове око ње, дође тако у свезу са *Варадином*, ту се утврди и ухвати велики транспорт хране, који је долазио Маркграфовој војсци. 19/9 Августа (1691) отпочну овде Немци борбу, која се је целог дана с највећом жестином водила. Немци су били свуда одбијени и срећа је била у велико на турској страни. Али се борба продужи и сутрадан 20/10Августа. Немци уведу сад у борбу згодно и вешто и своју коњицу и Турци буду разбијени, сатрвени, уништени. Велики везир, сераскер војске, јани-

чар-ага, осамнајест паша, млого официра и до 20000 турских војника, остало је мртвих на бојишту. Немци изгубе 300 официра и 7000 војника које мртвих које рањених. Међу погинулима били су: фелдцајгмајстер гроф Суше, принц Кристијан Фон Холштајин и принц Аремберг.

Немци су овде добили 154 турска топа и сву ратну касу коју је велики везир собом вукао.

Не зна се зашто, тек је у ствари, да Маркграф није гонио остатак турске војске која је бегала *Београду*, него је пустио своју војску да се малко поодмори, па се је после кренуо с њоме на *Петроварадин* и опсео га са 14000 својих војника.

Октобра 12/2 почела је опсада а сутрадан 13/3 већ су грађени укопани путови с којима се је прилазило граду. 16/6 истог месеца јуришали су Немци на бедеме подграђа и ове су освојили и посели, а осам дана по овоме, дакле 24/14 напусте Турци својевољно и варош и повуку се у цитаделу; но ту су се сад тако добро држали и тако добро бранили, да су Немци и због тога а и због зимњег времена које је наступило одустали од опсађивања, и само су град сада блокирали.

Маја месеца 1692 год. обновљена је и продужена опсада *Варадина* и Турци се предаду 6 Јуна нов. 27 Маја ст. генералу Хајслеру; оном истом, што је 1690 год. пред пад *Ниша*, био заробљен у Ердељу па после измењен са *госпођом Текелијиницом коју су били држали Немци код себе као ратног заробљеника.*

Маркграф је одмах утврдио још боље *Варадин* и подигао ниже његових бедема још један велики *утврђен логор*.

Због лоше среће Турака на оној страни и у овим бојевима почели су да стрепе и Турци у Београду, те су зато Београд утврђивали што се је боље могло. Они, не само да су поправили све оно што је било искварено при

последњем нападу на Београд од експлозија барутних магацина, него су подигли и нека нова спољна утврђења, осигуравајући се тако на сваки начин, да бар Београд, сад главну и најважнију бра́ну свога царства против Немаца одрже и сачувају.

Зато се и нису упуштали у друга каква већа оперативна предузећа, сем што су освојили и заузели ону *камену пештеру* на Дунаву три сата удаљену од Оршаве, коју хра̑бро брањаше Фрајхер Арнау само са 300 људи и 5 топа па се мораде напослетку предати због оскудице у води.

Остатак 1692 г. прошао је без икаквих других, важнијих догађаја који би били у вези са судбином Београда, и тек 1693 почиње се опет да се око њега врзе.

Нови велики везир и командант турске војске, Мустаф-Паша, оставио је у Београду нешто преко 8000 војника, а осталу је војску повукао натраг, и сад се почиње да креће с' њоме пут Ердеља да њега освоји а за тим да продире у Угарску.

Маркграф Баденски није више код ове немачке, дунавске војске. Отишао је на Рајну к рајнској војсци, против Француза, на место Херцога Лотришког који је умро. На његово место дошао је за команданта војске у Угарској, Херцог Карл Јевђеније Фон Крој, познат са одбране Београда 1690 год.

Херцог Крој, дошао је на ово место по старешинству, а никако по каквим другим војничким врлинама. Био је на реду; био је љубимац; министри су му били наклоњени. Имао је срећу да добије одлично и угледно место без пажње да ли је то место иначе за њега.

И као да су особине Херцога Кроја и у Бечу на извесним местима биле познате, јер царска ратна канцеларија, противно обичају који је имала према Маркграфу Баденском, њему сад издаје нарочите упуте не само за оно шта треба да ради, но и како ће то да уради и да из-

врши. Њему се заповеда да напада ако се осећа да је јачи и моћнији и ако се нада сигурно успеху и то: да напада на Београд или Темишвар, а другојачије да се само брани. Крој опет није још био заборавио оно своје командовање са Београдом 1690 г. које је само неколико сати трајало, па је мислио да је сад прилика да се покаже ондашњи несрећни губитак Београда и готово само због тога и реши се: да на Београд напада.

Херцог је имао сад доста знатну војску; она је бројила преко 30000 Немаца и Мацара, јер поједини владаоци немачких државица беху такође дали знатна поткреплења. Но при свем овом, за дуго се није почело ништа да ради, јер Кроју требаше много времена да се спреми, те да тек с' концем месеца Јула приспе к својој војсци која се је искупљала код *Петроварадина*.

29|19 Јула 1693 г. дошла је немачка војска близу Београда и прешла оне ритове што су на сремској страни између Земуна и Саве, помоћу мостова намештених преко њих. 31|21 истог месеца, превезао се је генерал Штаремберг са 500 пешака преко Саве и одмах се утврдио на српској страни. Тога дана преко ноћ, направљен је мост на Сави и преко аде Циганлије, и ако су Турци ово из све снаге помоћу своје флотиле спречавали а 1 Авгус. 22 Јула пређе на српску страну још војске и приближи се граду до на пушкомет близу, одржавајући увек везу са савским мостом.

Првог дана и прве ноћи ишло је Немцима којекако и доста добро, јер су се за то време раширили по свој околини Београда од *Саве* па чак до *Кајабурне* (:Стеновито Прибрежје:) на Дунаву, али одмах сутрадан и следећих дана, пође им све нешто наопако, споро и трајаво.

Крој је опколио Београд а великих и тешких топова што требају за сваку опсаду града, још није имао. Требало је да они тек дођу. Град опкољен са свију страна,

и опсадни су послови отпочети, а што је најглавније тога нема! Топови још не грувају!

Па и Дунав је још био сасвим слободан; по њему је Београд одржавао, слободно, комуникацију са Темишваром па отуд и довлачио све што му је требало, а он није имао.

Требало је тек да дође флотила, да довуче топове па после она да поседне и заузме Дунаво; а кад је једва једном и она стигла, онда се је видело да је тако слаба и малобројна да није смела ни да се појави пред турску флотилу. Имала је свега 40 већих и 50 мањих лађа и много шајака док су Турци имали много више.

Док је Немцима под управом генерала Кроја све нешто требало и очекивало се да још дође, Турци су живо радили; посада градска била је увек приправна и за све готова. Док је код Кроја ишло све са неким натезањем и преживањем, турском је команданту требало само да исуче сабљу, па да се све креће, движе, ради, бије и гине или убија.

Зато и могоше Турци да испадну 13|3 Августа из града са сува, и помоћу своје флотиле, са Дунава да нападну на Немце у њиховом логору са веселом виком: Алах, Алах! и да им грдне штете почине. Немци се изговарају да су имали у војсци много рекрута, па да су зато испред Турака тако грозно бегали, да су генерали и официри имали много муке, док су их ма и далеко, силом зауставили.

Вероватно је и оно што се каже, да су се Немци за тим, прибрали и потисли Турке натраг у град, јер Турци беху покварили све опсадне немачке послове око града и побили доста и много немачких војника, па им је тада требало и онако да се врате.

Тек 26|16 Августа размештени су и угођени велики топови и отпочето је бомбардање града и варошти, али и

ово некако није пошло као што би требало, јер се нису видели никакви успеси.

За Немце чак је било незгодно, што је велика суша и велика врућина, те је било тешко радити и копати, и што се је ископана земља морала да залива водом да не би било млого прашине!!

Ако је факт, да је у царској војци тада владала нека опасна грозница, и ако је доиста од 10000 мацарских војника, било у једно време, здравих, само 4000, онда би опет изишло: да је у целој немачкој војски, било ипак 15000 здравих војника, што је било довољно, за опсаду града према броју опсађених Турака којих је било свега 8000.

Но код свега овога овај напад на Београд опет је био Немцима од користи ў толико, што је зауставио надирање Турака у Угарску, јер се је велики везир, одмах, како је чуо да су Немци напали на Београд, окануо Ердеља, вратио натраг и похитао Београду у помоћ.

Кад су за ово сазнали Немци на Београду, саветовали су се одмах о томе: да ли да иду великом везиру у сусрет и да се с' њиме бију где се сретну, или да га сачекају у утврђеном положају на Београду и ту и Београд да бију и од њега да се бране, и реше се, на ово последње.

Но херцогу фон Кроју никако се није допадало да западне међ две непријатељске ватре; није му годило: да га једни Турци бију из града, а други с' противне стране с' поља. Зато измисли да је боље, да он, пре доласка великог везира, јуриши на град и узме га, а после, да се с' великим везиром рачуна; и нареди одмах да се 7 Септемнов. 28 Августа ст. 1693 оно прво и изврши.

Ова намера Кројева није налазила одзива и одобравања у многих других, искусних генерала, команданата и официра у опште. Они су му, многи, говорили: како је невероватно, да ће се Турци моћи изненадити ма каквим нападом, јербо се, особито ноћу врло опрезно и пажљиво чувају са увећа-

ним и удвојеним стражама. Још ће теже ово бити, говорили су му, што су и приближни немачки ровови још врло далеко од града; што ни бреше на граду још нису начињене и на послетку: што се ноћу неће видити, па се неће знати куд се иде; нити ће војници распознавати официре нити ови њих, те могу од тога настати забуне и заплети и неће се знати: ко кога води и ко кога треба да слуша.

Али Херцогу ово није помогло. Он није могао да одустане од своје намере. Говорио је: како ће месечина дати довољно светила и то је била побуда довољна, да га утврди у ономе, на шта се је био одлучио.

По несрећи ноћ, коју беше одредио Херцог за напад на град, беше тамна и облачна. Али Херцог се и против тога помаже. Он наложи велике ватре да трупе виде куда ће, и нареди да се јуриша. И јуришало се је, и то одважно и храбро; али храбар и јуначан беше и турски отпор. Неустрашимо су летели Немци против града, али шта то помаже кад је Турчин иза заклона па бије у голо месо. У колико је теже било Немцима учинити буд какву штету заклоњеним Турцима, у толико лакше беше Турцима, косити незаклоњене Немце.

Напослетку бесним Турцима и ово није доста. Кад су видели да им Немци не могу ништа да учине, они покушају да виде, да л ће они моћи штогод учинити Немцима. Они испадну из града, нападну на Немце, стану их сећи, клати и убијати. да сад ови напослетку не знадну ни где су ни шта ће. Па и командант им, Фон Крој, као да не знађаше сад ни да има главе на себи; и да не беше искусног и храброг генерала Штаремберга, који нареди опште одступање, Бог зна, шта би још било; а овако се ствар сврши само са губитком од хиљаду и неколико стотина немачких војника.

Немачка је војска постала у сљед овог немоћна и малодушна. И баш у оваком стању, стиже јој поуздана

вест, да је велики везир већ у Смедереву са 50000 својих војника.

Херцог сад увиди да од опсаде Београда нема ништа и зато напусти опсаду, ратосиља се Београда и нареди: да се одступа и иде од куда је ко и дошао.

Ништа паметније и није могао да учини, само да је било среће по Немце, да се је ово паметно и извршило. Али кад се је почело да одступа, оно није да се је одступало, него се је бегало да се вратови поломе, особито, кад се је чуло: да је 2000 татара напало на неко немачко одељење које се је било удалило од Београда и прикупљало сиротинску храну и стоку за израну царске војске, и њих 200 убило и отело им преко 2000 комада говеда.

Један немачки генерал — Хаслингер — каже: да су Немци у такој хитњи и такој забуни одступали од Београда, да су сем топова, тако рећи с' голом душом прешли на ону страну Саве. Једва су доспели да убојне своје материјале сагоре и спале, а чадоре, логор, и све логорске потребе и храну оставили су недарнуте, да Турци рахат севдалишу, кад под Београд дођу.

Турци, што су били у граду, испадали су и сад за време одступања немачке војске и чинили јој доста штете, премда је ове, позадница задржавала и сузбијала док сва војска немачка, није прешла Саву, а за тим је савски мост спаљен те су и Немци сад, под славним вођењем Херцога Фон Кроја могли рахат даље одступати.

Многи немачки писци веле: да Немци овим нападом на Београд, нису баш ни циљали на то, да Београд узму, него су само хтели да поплаше великог везира да се врати из Ердеља и да не надире у Угарску и весели су што су га одиста преварили и приморали да се врати.

Ако би ова самообмана могла и да наличи на неку сорту истине, која је требала да утеши, она је ипак скупо плаћена, јер кошта некоју хиљаду живота људских и много ратног материјала.

Рат између Немачке и Турске који траје већ десетину година из године у годину, продужен је и даље; али догађаји, који су се после овога на разним бојиштима збивали, нису се више никако ни очешали о Београд те им и није више места овде.

Тек 1699 година дотиче се опет Београда. Те (1699) године, 26/16 Јануара, закључен је у Карловцима мир између Немачке и Турске, који је цар немачки 16/6 Фебруара 1699 примио и потврдио.

По томе карловачком уговору мира, Београд је остао Турцима и граница између немачке и турске царевине беше с' оне стране Саве и Дунава.

Ово стање односно Београда трајало је онако како је уговорено овим уговором, све до 1717 год. а шта ће тада с' Београдом бити, казаће следећи чланак о њему.

Извори

1-во. Oestreichische militärische *Zeitschrift*. Sechstes Heft. Wien 1840. Feldzug der Oestreicher gegen die Türken im Jahre 1689. Von Desiré Wallon.

2-го. Die freiwillige Theilnahme der *Serben und Kroaten* an den vier letzten österreichisch-türkischen Kriegen и т. д. Wien 1854.

3-ће. Das Leben des kaiseirlichen Feldmarschalls *Grafen Guido Starhemberg*. Von Alfred Arneth. Wien 1853.

4-то *Die Belagerung von Belgrad* unter der Anführung *des Prinzen Eugen* u. s. v. Von Johann Christian Herchenhahn. Leipzig 1788.

5-то. Oesterreichisch militärische Zeitschrift. Erster Jahrgang 2 Heft. Wien 1808, *Streifzug* des Feldmarschall-Lieutenants Fürsten Picolomini nach Pristina in Bosnien und Scopia in Macedonien im Jahr 1688.

СТЕФАН УРОШ, други цар српски
(20 Децембра 1355 — 2 Децембра 1371)

И ОПЕТ: КРАЉ ВУКАШИН НИЈЕ УБИО ЦАРА УРОША

Прилог к објашњењу извора српске историје

од

Љ. Ковачевића.

У „Годишњици“ III објављене су две расправе, једна од ученога Ил. Руварца („хронолошка питања о времену битке на Марици, смрти краља Вукашина и смрти цара Уроша“ стр. 214—226), а друга моја („Краљ Вукашин није убица цара Уроша“, стр. 404—416, а и у засебној књижици), у којима се, противно општем веровању, доказује, да је цар Урош надживео Вукашина, да је, дакле, природном смрћу умр'о.

Против тога новог мишљења изишле су до сада две критике. Прву је написао г. П. Срећковић, професор велике школе,*) а другу Вл. Качановски, руски књижевник**). Прочитавши наше расправе и ове критике, човек се мора не мало зачудити, видећи да обе стране, у обрану са свим *супротних* мишљења, наводе — осим два изузетка — *исте доказе!* До овако супротних закључака дошло се поглавито

*) Краљ Вукашин убио цара Уроша. Београд 1881.

**) Pitanje o godini smrti srbskoga cara Uroša V i kralja Vukašina. Od Vladimira Kačanovskog. Rad LVIII, 199—213.

с тога, што је свака страна друкчије разумела *старије* изворе, који говоре о цару Урошу и његовој смрти. С тога је требало, да неко трећи пресуди која је страна у праву, али кад то до сада не хтеде нико да учини, приморан сам да сам устанем у обрану свога мишљења.

У критици својој доказивао је г. Срећковић:

1. Да је Урош постао царем а Вукашин деспотом 1355 године (VI одељ).

2. Да је Вукашин постао краљем а Угљеша деспотом 1363 године (VI одељ).

3. Да је Вукашин збацио Уроша с престола 1365 године (V одељ).

4. Да је збачени Урош живео у Скопљу до 2 Декембра 1367 године, а тада га убио Вукашин у скопљанској области, код Царева Студенца, и сахранио га у Шаренику, селу на Марковој реци, у скопљанској области (IV, VII и IX одељ.)

5. Да је тело Урошево пренето из скопљанског Шареника у Неродимљу 1394, а одатле у Фрушку Гору 1705 године (IX одељ).

Други критичар, држећи да о убиству Урошеву не може бити спора, старао се само да докаже да је оно извршено управо 1367 године, а у остале појединости није се ни упуштао.

Ради лакшег прегледа подељен је овај одговор — осим приступа и закључка — на четири неједнака дела. У првом се говори о изворима, на које се обе стране позивају у потврду својега мишљења, и то оним редом, којим долазе у мојој расправи; у другом — о изворима, које је само г. Срећковић навео; у трећем — шта вреде сведоџбе млађих извора о смрти Урошевој, у четвртом наводе се нови докази да Вукашин није убио Уроша.

Извори које су обе стране навеле за потврду свога мишљења.

1. Сведоџбе настављача живота краљева и архијепископа српских и писца живота кнеза Лазара.

Што настављач Данилова дела о цару Урошу пише: „**бѣдоу приѥть великоу оть властель своихь и мало лѣть царьствова и ть оть жизни сеѥ престави се**“, а у кратком опису живота Лазарева о истом се каже: „**Времени же малоу мимошьдьшоу, остакаѥть и сь** (т. ј. Урош) **животь ѥь многѣ скрьби и напасти оть своихь ѥмоу**“, а о убиству се ништа не помиње; — ја сам те две сведоџбе сматрао као негативне доказе да је Урош природном смрћу умр'о.

Друкчије пак мисле о тим сведоџбама оба критичара. Г. Срећковић за њих каже, да „доказују оно што је у ствари било, а никако не доказују да је Урош надживео Вукашина“,[1] а г. Качановски — да не могу доказати ништа, по чем се „изрекама **оть жизни сеѥ престави се**“ и „**остакаѥть сь животь**“ може говорити и о људма, који су умрли ненаравном смрћу“, и по чем се речи „**мало лѣть царьствова**“ и „**времени же малоу мимошьдьшоу**“ не могу применити на владаоца који је владао 17 година“[2]. Ну када се у наведеним сведоџбама о цару Урошу каже, да се „преставио“ претрпев „од *властела* велику беду, скрби и напасти“, а о убиству нема ни спомена, и када г. Качановски, тврдећи, да се наведеним изрекама „*може* говорити и о људма који су умрли ненаравном смрћу“, тим самим признаје, да се тако *по правилу* говори о људма умрлим природном смрћу: онда шта је друго у ствари било, до то да је цар Урош природном смрти умр'о? Па онда, ако се речи „**мало лѣть царьствова**“ и „**времени же малоу мимошьдьшоу**“

---

[1]) Срећк. крит. 13.

[2]) Rad LVIII. 210

не могу применити на владаоца, који је 16 (а не 17) година владао, не могу, јамачно, ни онда, ако је 12 година владао.

2. Сведоџба калуђера Исаије.

Против ове најстарије сведоџбе г. Качановски није могао ништа навести, а и г. Срећковић боље би учинио, да је тако урадио, кад је није могао опровргни. Његов приговор да она не вреди за то што „треба имати на уму и Синишу и његове синове“[3] са свим је неуместан. по што је Синиша *шесто* а његов син Јован Урош, који је седмо колено, умр'о је чак 1410 године. Када оба критичара признају, да је смрт Урошева била 2 Декембра, а погибија маричка 26 Септембра 1371 године, и када се, по сведоџби Исаиној, у време маричког боја прекратило „племе српских владалаца“ у *седмом* колену, а Урош је седмо колено: онда излази, да је, баш по Исаији, *Урош надживео Вукашина.*

3. Старији родослови.

Старији родослов постао је крајем XIV века, а свакојако не после 1410 године. Ових родослова до сад је познато четири: копорињски (копривнички, у препису од 1453) пећски и студенички, који допиру до 1391, и цетињски, који је настављен до 1516 године. Садржином су у главном сва четири једнака, а редакцијом слаже се први с другим, трећи с четвртим.

Доказујући да је Урош надживео Вукашина, позивао сам се на све поменуте родослове осим студеничког, који тада није био штампан. Г. Срећковић, хотећи да старији родослови сведоче са свим противно, позвао се само на копорињски, не дајући никаква разлога, за што је омаловажио остала два родослова, који изреком сведоче, да је Урош надживео Вукашина. Па и то није све. Бојећи

[3] Крит. 13.

се, ваљда, да му ни тај избрани родослов неће моћи посведочити оно што је желео, г. Срећковић није хтео поправити у њему ни оне погрешке, које је покојни П. Шафарик при преписивању учинио, а које је пок. А Вукамановић исправио и у Гласнику XI (158—159) објавио. Чинити се намерно невешт баш оним родословима, у којима се изреком потврђује да је Вукашин погинуо *пре* Урошеве смрти, изоставити из копориньског читаве две реченице, без којих се смисао текста мења и затамњује, па онда с поузданьем тврдити, да други није разумео „шта је то речено у овом несумњиво верном српском летовнику" — нимало не доликује научнику, а тако поступање даје нам доказа да се г. Срећковић није могао ослободити од утицаја ауторитета, традиција и предрасуда, те је с тога и поклонио мало пажње овоме колико важном, толико и занимљивом питању у нашој историји.

Да би се пак сваки уверио, да и копориньски родослов не каже да је Вукашин убио цара Уроша, навешћемо из њега цело оно место, које говори о њима двојици, и то у српском преводу, заједно с исправкама А. Вукомановића, које се, разлике ради, штампају положеним словима (види текст у прилогу).

„И роди (Душан) сина, прекраснога Уроша 1337 Овај Урош, доиста красан и диван телом а млад разумом, беше сувише милостив и кротак. Старачке савете одбацујући а младићске примајући и волећи, он је прошао исто онако као Ровоам; или (боље) да речем: као што је цар грчки Михаило пострадао од свога слуге Василија, *подобно је и овај пострадао од оних који су његов хлеб јели*, и многе је увреде, освете и киньења претрпео, а поименце од Вукашина и Угљеше. Овај пак Вукашин удостојио се од њега деспотског достојанства, за тим и венчања, *али га доцније звани с*

престола отачанског и метну на се венац краљевста српског[4] а брату своме Угљеши предаде грчке *области* с деспотским достојанством. А онај праведник (Урош), и ако је пострадао изгнањем из царске части отаџбине своје, опет је, у сред своје земље, у својој царској части, славно к богу отишао.

Године 1371 погибоше Вукашин и Угљеша у Маћедонији, у петак[5].

Као што се види, копориньски родослов сведочи, да је цар Урош подносио од *оба* брата „увреде, освете и киньења", а од *самог* Вукашина и с престола збачен био. О убиству не само што ништа не говори, већ, на против, са свим га искључује, тврдећи да је Урош „и ако је сагнат био с престола, и пак *славно* к богу отишао". Г Срећковић доиста неће моћи никога уверити, да „славно отићи к богу" значи што и „убијену бити", јер таки појмови о убиству царева не владају ни код данашњих руских нихилиста, а камо ли код писца калуђера који је живео пре пет векова!

За разумевање копориньског родослова г. Срећковићу је од пресудног значаја оно место, где се упоређује судба Урошева с Ровоамовом и Михаиловом, а то му је главни доказ да је Вукашин убио Уроша. Да видимо је ли тако.

Поредећи судбу Урошеву с Ровоамовом, писац копориньског родослова тврди, да је Урош „*исто* онако прошао, као што је и Ровоам".

---

[4]) Нашав у једној листини Угљешиној да се зове деспотом у Октобру 1363, г. Срећковић је отуда извео, да је Вукашин *те исте* године постао краљем (стр. 11), без сумње на основу копориньског родослова, по коме је он дао деспотство Угљеши, по што се закрало. Овај закључак г. Срећковића коси се с другим: да је Урош збачен 1365 (стр. 11), јер је, по истом родослову, Вукашин дао Угљеши деспотство, *по што је збацио Уроша*.

[5]) Шафар. Pamat. 54 Гл. XI, 159.

Познато је да је Ровоам, слушајући савете својих *младих* врсника, изгубио од очевине десет племена, а под његовом власти остала су само два племена све до његове смрти, каја је била *природна*. Када се зна, да су готово сви намесници областй, на које се делила српска царевина, отпали од Уроша (Синиша, Вукашин, Угљеша, Балшићи, Алтоманић и др.) а њему да је врло мали део у власти остао: онда се горње *изједначавање* судбе Урошеве с Ровоамовом историјом потпуно правда.

Поређење судбе Урошеве с Михаиловом гласи: „или да речем: као што је Михаило, цар грчки, пострадао од свога слуге Василија; *подобно* је и овај (Урош) пострадао од својих *слугу*, и многе је увреде, освете и кињења претрпео, а поименце од Вукашина и Угљеше". Шта се овде упоређује?

Ко год зна српски, за њега је јасно, да су у наведеном периоду упоређени *одношаји* лица која су учинила зло (неблагодарне слуге — Мрњавчевићи и Василије) према лицима којима су учинили зло (добротвори господари — Урош и Михаило III), а никако сâма *зла*, то јест, писац је казао: *и Урош је страдао од људи* (слугу) *који су јели његов хлеб и које је узвисио, као што је и Михаило пострадао од човека* (слуге), *којега је из ничега подигао на највеће достојанство после себе*. Кака је, пак, зла претрпео Урош од својих комадара, писац родослова поименце[6] је избројао („увреде, освете и кињења" од *оба* брата, „прогонство с престола" од самог Вукашина), а међу њима убиства не наводи, а да га је било, нема сумње да би га, као највеће, навео, кад је остала, много мања, споменуо.

---

[6]) То је и требало да учини, по што Михаило од Василија другог зла није претрпео осим убиства, из чега се види да је писац родослова добро знао судбу Михаилову.

Ну и кад би се у горњем периоду упоређивала са̂ма зла, која су Урош и Михаило претрпели од својих неблагодарних слугу, као што г. Срећковић мисли; опет се из наведених речи не би могло извести, да се под злом, које је Урош претрпео од *оба* Мрњачевића, разуме *убиство*, по чем писац родослова каже да је оно *подобно* а не *истоветно* са злом, које је Михаилу учинио Василије.

И ово друго поређење правда се историјом. По Орбину Мрњавчевићи су били незнатога рода. Године 1350 Вукашин је био обичан жупан, а Урош га је узвисио на достојансто деспотско, које је још добио само његов брат Угљеша. И после толиког добра и одликовања та два човека устају против свога господара и добротвора! Зар ова неблагодарност није „подобна“ оној грчког цара Василија I, који је, љубављу цара Михаила, доспео до деспотског достојанства, па тада убио свога добротвора и сам се зацарио? Зар то није „увреда“, када Јован Угљеша, у јавном акту, којим подвргава своју деспотовину грчкој патријаршији, за оца Уроше̂ва каже, да се, „назвавши се самодршцем Србије и Грчке, висином достојанства и величином моћи у срцу преузео, не само туђе градове *грабежљивим* очима гледао, и *неправедан* мач против *невиних* потрзао, и у њима рођене грчке људе слободе и устава јадно лишио, већ и до божанских ствари *неправедност* протеривао и до прастарих наредаба, шта више и границе отаца *гадно* преступио и раширивати почео[7]“? Зар то није „освета и кињење“, када исти Угљеша, за живота царева, своју област о̀тржѐ испод српске па је подвргава грчкој патријаршији[8], а Вукашин, присвојив титулу краља „земљи српској, грч-

---

[7]) Arkiv za jugosl. povjesn. IV, 301.

[8]) Jbid. 302.

кој и западним странама", потврђује повластице Дубровнику[9] мимо жива цара?

Из до сада казаног и по са́мом копориньском родослову јасно је:

1. Да је цар Урош био леп телом а „нејак" умом, милостив и поводљив за неискусним и незаслужним људма;

2. Да је с тога прошао трагом Ровоамовим и Михаиловим, јер је, као што су и они, пожео неблагодарност од својих комадара;

3. Да је Вукашин измамио себи од Уроша деспотско достојанство, а доцније га прогнао с престола;

4. Да је Урош, као збачени цар, природном смрћу умр'о у својој земљи;

5. Да су Вукашин и Угљеша погинули 1371 године.

Само се ово, а ништа друго, даје извести из копориньског родослова. Је ли Урош надживео Вукашина или није, то се из њега не може сазнати. Још мање се њиме доказује, да је Вукашин убио Уроша, и пре може сведочити да га није убио, будући се међу злима, која му је учинио, не спомиње *убиство*, а уз то се тврди да се у *царској* части *славно* богу преселио, по што је с престола збачен био.

Г. Срећковић погрешно је разумео смисао копориньског родослова без сумње с тога, што је исправке А. Вукомановића из вида испустио. И доиста, када се из другог поређења изостави реченица „подобно је и овај пострадао од својих слугу", која је била главна према претходној реченици; онда ова постане саставни део првог поређења, а тиме се *два неједнака упоређења изједначе* (судба Урошева са судбом Ровоама и Михаила, а њихне се судбе, као што је познато, знатно разликују), те због тога пореде се *зла*, која су Мрњавчевићи и Василије учинили својим добротворима, у место *односа* њихних према овима.

---

[9]) Mon. serb. 180:

Али и да нема других родослова до копорин『ског, да Вукомановић није исправио погрешан препис Шафариков, и да се у њему не казује да је Урош „*славно*“ богу отишао: опет би критичан историк из такога текста, какав је Шафарик објавио — за то што се у њему Ровоамова судба *изједначава* с Михаиловом а с обема Урошева, и што би и Угљеша био учесник у убиству, за које га не криви ни народно предање ни историци почевши од XVII века па на овамо — извео само двоје: или да писац родослова није знао праву судбу Михаила III, или да је текст непотпун[10], а ни у једном случају не би се на њега позивао, да му ма шта потврди. Али тако је то, кад је човек предубеђен!

Раније смо казали, да су остала три родослова прецизнија онде где је реч о времену смрти Вукашинове и Урошеве. Тако најстарији међу њима, пећски (писан XVI века), место последњих врста копоринског родослова, има оваку сведоџбу: „А тај незлобиви муж (Урош), ако и пострада изгнањем из царске части отаџбине своје, опет се у сред' своје државе, у својој земљи и части царској, *славно* к богу преселио, године 1371, месеца Декембра 4 дана, оставив коначну жалост земљи српској! *А те исте године,* ***пре његове смрти***, Вукашин краљ и Угљеша деспот, који су га сагнали с царства, од синова Измаилових с премногом војском побијени бише на реци Марици, да им се ни телеса не нађоше“.[11] Ово исто сведоче и друга два родослова[12] у којих дотично место гласи: „А овај праведник, и ако је тако пострадао, опет се у својој земљи *славно* богу

---

[10]) То се види и по томе, што се у тексту, како га је П. Шафар. објавио, о Урошу каже: „и ако је пострадао *изгнањем* из царске власти, опет је посред своје земље у својој части царској славно к богу отишао», а пре тога нема ни спомена, да је с престола сагнат.

[11]) Beitrag zur serb. Annalistik, 108.

[12]) Ова два родослова разликују се од пређашњих само у томе, што тврде, да је Урош збачен с престола исте године, које је и умр'о, т. ј. 1371.

преселио из живота овога[13] и многу скрб оставио отачаству своме, које изгнањем, које смрћу својом. И баш те године, које је сагнан био, *господ* га је смрћу одазвао (превео) одавде. *А немного пред овим* војске краља Вукашина и брата му деспота Угљеше и сама та браћа побијени бише од мноштва Агарена у Мађедонији, на реци Марици, да им се ни телеса не нађоше, (него храна зверовима и птицама бише).“[14]

Ова три родослова јасно доказују, да је Урош надживео Вукашина и дају нам кључ да можемо потпуно разумети и копорињски Г. Срећковић одбацује њихову сведоџбу само за то, што се у њима тврди, да се телеса Мрњавчевића нису нашла, а међу тим се „извесно и тачно“ зна, где су им гробови (с. 13). Остављајући да о њихним гробовима ниже говорим, овде ћу приметити, да је та сведоџба узета од Исаије („**и тамо кости ихъ падоше и непогребени пребыше**“) којега г. Срећковић хвали за тачност (стр. 16).

Другом критичару, г. Качановском, не може се пребацити, да није узео у обзир и остале родослове, које сам у својој расправи употребио. Он из упоређења судбе Урошеве с Ровоамовом и Михаиловом не црпе никаква доказа ни за ни против нашег тврђења. Ну за то додатак, који находимо у та три родослова и који се тиче времена и начина смрти Урошеве и одлучује питање у корист нашег разумевања, г. Качановски проглашује да ништа не вреди Читава трећина његове критике (стр 203—209) бави се тиме, да докаже: а. да је копорињски родослов старији од

---

[13]) Место «из живота овога» студенички има: «године 68.. (6880) месеца Септембра 20«. Овде је непажљиви преписач помешао месец боја марјичког и датум смрти Душанове, а таких погрешака има још код њега.

[14]) Што је у загради нема у студеничком.

остала три, што у осталом нико није спорио; б. да пећски представља исправак копориньског, и в. да се цетиньски не саглашава много с овим родословима а особито с пећским. Све је то чинио г. Качановски, да би уверио читаоце, како је писац пећског родослова тенденциозно „желео из српске историје избрисати гадно дело краља Вукашина[15]“ и тога ради додао речи »**въ тожде прѣжде того престаклѣнии лѣто . . . . Влькашинъ краль и Оуглѣша деспоть . . . . побиении быше.**“[16] Али и сам г. Качановски посумњао је у доказну снагу ових речи, јер одмах за тим гради тога тенденциозног писца правом незналицом, тврдећи, да је он, црпући грађу осим из копориньског још из једног до сада непознатог летописа, који је морао бити „веома сличан“ сеченичком[17], па онда, нашавши у овом извору „да је Урош V умр'о 2 (4) Децембра 6880-1371“ и „да су Вукашин и Угљеша погинули на ријеци Марици 26 Децембра те исте године“, а знајући да је почетак године рачунат од месеца Септембра — „ради тога морао забиљежити, да су Вукашин и Угљеша погинули „**въ тожде прѣжде того** (Урошева) **престаклѣнии лѣто**“[18]!

Овако се опростио г. Качановски пећског родослова који и речма и бројевима сведочи, да је Вукашинова погибија била *пре* Урошеве смрти. Још лакше му је било отрестри се цетиньског, јер се он „не саглашава много са овим летописима, а особито пећским“, нити сведочи да је мари-

---

[15]) Пећски и цетиньски родослови писани су по Јагићу и Качановском у XVI веку, дакле кад и летопис сеченички. Па онда за што да им се не може веровати толико, колико и сеченичком и за што би писци XVI века прикривали »гадно« дело Вукашиново, а писци XVII и XVIII века износили га на видик? Ваљда Срби XVII и XVIII в. нису били мање патриоте од својих предака XVI века!

[16]) Rad LVIII 209.

[17]) Jbid. 208.

[18]) Jbid. 209.

чка погибија била „**къ тожде прѣжде того прѣставленнаго лѣто**„ већ — „**не много междоу сими**“, које по Јагићу значи: „At non magno intervallo *postea*“!

Цео приговор против цетињског летописа није ништа друго до адвокатско извијање, јер се он *садржином* — а то је за нас главно — потпуно „саглашава“ с пећским, а речи „**И не много междоу сими**“ значе „At non magno intervallo *interea*“, јер „**междоу**“ значи inter, а „**сь**“ указује на смрт Урошеву, о којој је одмах пред тим говорено.

Да је писац речма „**междоу сими**“ хтео да каже „postea“ (= после, за тим), он не би употребио реч „**немного**“, јер би ово „немного“ захватало пуне четири године (1367—1371). Кад се пак речи „**междоу сими**“ узму у свом правом значењу „interea“ (= пред тим, пре тога), онда је употреба речи „**немного**“ оправдана, јер захвата само 67 дана. Према томе и цетињски нетенденциозни родослов казује исто што и „тенденциозни“ пећски, то јест *да су се Вукашин и Урош упокојили исте године, први раније а други на скоро после њега.*

И ако сам био тврдо уверен, да је учени Јагић „**междоу сими**“ превео са „postea“ само за то, што се тада у тврдо држало, да је Вукашин погинуо *после* убиства Урошева; ја сам се, да бих се утврдио у својем мишљењу и сачувао од сваких прекора, обратио с молбом неумрлом Ђ. Даничићу, да ми преведе спорно место, а поглавито горње две речи. Покојник, по својој познатој доброти, био је толико предусретљив, да ми је, на моју молбу, два писма писао.

Прво писмо гласи: „Ријечи „**не много междоу сими**“ ја мислим да се не могу разумјети друкчије него како ви велите. Да је писац хтио рећи оно што вели Јагић и Качановски, требало би да је рекао „**по сихь**“; а кад није тако рекао него „**междоу сими**“, онда је рекао што ви велите. Друго питање може бити је ли право рекао, али што је рекао, о томе нико нема права сумњати“.

У другом писму Даничић о истим питању говори овако: „Још сам мислио о оном мјесту за које прије питасте. Мислим да би се смисао могао другим ријечима овако изрећи: све је троје[19] било на скоро једно за другим, и што се приповиједа треће било је међу првим и другим. За што се на трећем мјесту каже што је било друго, то може имати овој јасан узрок.“

Целим досадашњим говором доказао сам потпуно, да су критичари погрешно схватили смисао старијих родослова, јер ови сведоче, *да је цар Урош умр'о после Вукашинове погибије на Марици*, а не да га је овај убио.

4. *Летописи.*

Данас је на чисто у науци, да су летописи постали после старијих родослова, а свакојако пре половине XV века. Познато их је до сад у приличном броју, и када се упореде међу собом с погледом на спорно питање, опажају се две знатне разлике, од којих се једна тиче *времена* кад се догодила погибија Вукашинова и смрт Урошева, а друга *начина* на који је цар Урош умр'о.

Не обзирући се на очевидне хронолошке погрешке, које у неколико познијих преписа налазимо, можемо остале, старије и тачније летописе, према *означавању времена*, поделити на две гомиле: у једну долазе летописи, по којима се догодила маричка погибија и смрт Урошева 6879[20] (1370), а у другу они, по којима су оба та догађаја била 6880 (1371) године од створења света.

---

[19]) т. ј. прогнанство Урошево с престола, смрт његова и погибија Вукашинова и Углешина.

[20]) Година 6879 биће узета у првобитни текст летописа из првобитног текста старијег родослова (упор. копоринськи). Познији „наставлач“ овога родослова заменио је погрешну годину Исаину тачном 6880 (упор. пећски), коју је неко одатле унео и у летопис. Ово је била *прва* промена у месту које говори о спорном питању. Друга је промена учињена у XVI веку под утицајем народне традиције, тиче се, пак, *начина* смрти Урошеве.

И о *начину* Урошеве смрти летописи — без обзира на означавање времена — двојако пишу: по старијим и тачнијим његова смрт била је *после* маричког боја, а само њих пет млађих обрнуто тврде, па чак и то, да је Вукашин убио Уроша.

По чем је година 6879 нетачна, из *укупног* броја летописа може се извести само овај закључак: *погибија Вукашинова догодила се 26 Септембра 1371, а смрт Урошева 2 Декембра исте године*

И ако нам истакнуте разлике међу летописима показују *изворе* из којих је црпена њихна грађа и *промене* које су временом у првобитном тексту учињене, а тиме, у исти мах, сведоче да је прича о убиству цара Уроша познијега постанка, као што ћемо ниже доказати; — и пак су оба критичара из летописâ извели са свим противан закључак, и то на основу једног једитог летописа, тако званог сеченичког. Овај је летопис постао у XVI веку (завршује се 1501 годином) а разликује се дотичним местом од свију других једино тиме, што поред година, месеца и датума има означене и *дане*, у које се догодила смрт Урошева и Вукашинова. Тај летопис гласи: „Године 1371 престави се цар Урош, 2 Декембра, у *четвртак*, а безакони Вукашин и Угљеша како су радили, онако су и прошли, и обојица погибоше у Македонији, на Марици, у *петак*, на Јована Богослова, 26 Септембра, 1371 године, исте које је и Урош (умр'о)".[21]

---

[21]) „**Въ лѣто .ѕѡп. (1371) постиѫаѭть конець царя Оуроша, мѣсеца декемврия .в. въ четвртъкъ. Сиже безаконии Вълкашинъ и Оуглеша иже сътворише тоже и въсприше, и обои погыбоше въ Македонии, на Марици, въ петъкъ, на Іѡана Богослова, септемврия .кѕ. въ лѣто .ѕѡп. тожде лѣто въ кои Оуроушъ.**" Шаф, Рат. 71—72.

Сеченички летопис, као што се види, казује исто што и остали, то јест, да је погибија Вукашинова и Угљешина била 26 Септембра, а Урошева смрт 2 Декембра *исте* године (1371), а разликује се од њих цигло у томе, што још додаје да је први догађај био у *петак* а други у *четвртак*. У овој разлици, у овој „ознаци недељног дана" браниоци старога мишљења налазе не само „тачку упорну за опредијељење године смрти последњега српскога цара", него и доказ да га је Вукашин — убио! Они умују овако: „Други дан Декембра није могао бити у четвртак 1371, али је био у 1361 и 1367 години," а по чем се из Урошевих повеља види, да је живео до 1365 године: то је извесно да се смрт његова догодила 2 Декембра 1367 године. За тим настављају: По што је Вукашин погинуо 26 Септембра 1371, дакле после смрти Урошеве, то га је он могао убити, па га је и — убио, јер то тврди не само народно предање, него и писци XVII и XVIII века: Орбин, Лукарић, Пајсије и други.

Али пре него што се по „ознаци недељнога дана" одреди година смрти Урошеве, треба одговорити на једно врло важно и прече питање, а поименце: *да ли је доиста смрт Урошева пала у четвртак*, да ли је, дакле, сеченички летописац тачно означио недељни дан његове смрти?

Место да овако питање поставе и на њега одговоре, оба критичара узели су да је у сеченичком летопису недељни дан *тачно* забележен, и на том су основу извели горње закључке. Али када *сви* летописи, писани пре краја XVI века (а и после, ако преписач није ништа мењао) сведоче да је погибија маричка била 26 Септембра а смрт Урошева 2 Декембра *исте* године (1371); када и сам сеченички то исто потврђује; када *ни у једном* другом летопису није означен недељни дан смрти Урошеве: онда ће сваки логичан мислилац закључити, *да је у сеченичком летопису го-*

дина смрти тачно записана, а недељни дан погрешно[22], *и да се овај има исправити према години а не обрнуто.*

Ну да би отклонио сваку сумњу у тачност недељног дана, г. Качановски, без и кака доказа, тврди, да је речи „**Въ тожде лѣто въ коѥ Оуросъ**" додао „кашњи састављач". Али баш тај факат што се до сад није нашао ниједан летопис, који би имао дотично место (које *пространством* стоји између родослова и летописа) *једнако* са сеченичким, и што је *само тај једини* летопис означио и *недељне дане* поменутим догађајима — био би за свакога доказ да је у сеченичком летопису наведено место оригинал, а не кашњи препис[23].

Као што рекосмо, писац сеченичког летописа горе наведено место *сам* је редиговао, којом је приликом, поред датума, и недељни дан додао. По копоринском родослову, који ако није једнак, а он је, без сумње, најближи првобитној редакцији старијег родослова, — маричка битка била је у *петак*. Зар није врло оправдана претпоставка, да је писац сеченичког летописа, редигујући дотично место, позајмио из родослова недељни дан боја маричког, па га то подстакло, да одреди недељни дан и за смрт Урошеву? Радећи тај посао, као што видесмо, он је погрешио, а

---

[22]) Косовска је битка била 15 Јуна 1389 у *уторак*, па опет Михаило Константиновић у својој кроници, која није млађа од сеченичког летописа, тврди да је почета у *среду*. Овај пример нека покаже, колико ваља полагати на ознаку недељног дана у сеченичком летопису.

[23]) У једном од најбољих летописа, који је објавио В. Јагић у Архиву за слов. филолог. код 13 догађаја забележен је и недељни дан и то увек *тачно*, а код смрти Урошеве нема га, без сумње за то, што се није ни знао. Није ли и то знак, да је сеченички летопис познијега постанка и да се, с тога, на његову „ознаку недељног дана" не смемо ослањати? По томе је са свим самовољно домишљање г. Качановског, да је био још некакав летопис, који је „морао бити" веома сличан са сеченичким.

његову погрешку узели су г. Срећковић и г. Качановски за полазну тачку својих извођења и послужише се њоме као најоштријим оружјем у борби против нашег мишљења. Г. Срећковић толико јој је поверовао, да у одушевљењу узвикује да „*летописци* веле: **постиѕаѥть коньць цара Оуроша мѣсеца декемврия .к. въ четвртьѥ**“, и ако то *само један једини* (сеченички) летописац каже.[24]

У прилог објашњењу горње погрешке још ћу навести, да по пећском родослову и једном летопису[25] смрт Урошева пада 4 Декембра, а тога је датума 1371 године био управо *четвртак*. Још кад се узме на ум, да је по Вукову типику Урош умр'о 3 Декембра, онда је и сувише јасно, да „ознака недељног дана“ једино у сеченичком летопису не може имати онолико важности, колико јој придају оба критичара, бар не више од сугласне сведоџбе више од 20 летописа, да је смрт Урошева била 1371 године[26].

И тако по што очевидна погрешка[27] сеченичког ле-

---

[24]) Чудно је да сам г. Качановски не цени много сеченички летопис (Rad. LVIII, 208), и опет на основу њега решава спорно питање.

[25]) Star. XIII, 174.

[26]) Разлику у датуму, дакле и у недељном дану смрти, налазимо и у другим случајима. Тако се смрт Стевана Дечанског празнује 11, а по Вукову типику била је 13 Новембра; смрт архијепископа Јаниђија празнује се 27 Априла, а по Данилу пада 28 Маја; смрт Драгутина краља по једном рукопису била је 12, а по другом 22 Марта.

[27]) То је узрок за што у првој расправи нисам употребио овај, већ друга два од најстаријих и најтачнијих летописа, за које г. Срећковић веле, да не вреде јер у њима не стоји „1371 него 1372 година, и те године у копривничком летопису и нема наведене“ (стр. 14, уп. 12). Ну када и сам г. Срећковић напомиње да је година почињала 1 Септембра (с. 12), онда се доиста не да објаснити, како је могао изрећи, да 2 Декембар 6880 одговара 1372 а не 1371 години. (Ако је овако одређивао недељни дан смрти Урошеве сеченички летописац, онда није никако чудо, што је нашао четвртак, јер 1372 године 2 Декембар доиста пада у тај дан!)

тописа не може више вредити од укупне сведоџбе свију осталих летописа да су Вукашин и Урош исте године умрли, и по што је смрт првога била 26 Септембра, а другог 2 Декембра: *то баш према летописима Вукашин није убио Уроша.*

5. Извод из хронике Ђурђа Бранковића у свези с Даниловим настављачем.

По сведоџби Данилова настављача Јелисавета, мати цара Уроша, била је жива у време сабора, који је, свакојако не пре 1374 године, сазвао био кнез Лазар ради измирења с грчком црквом, а по изводу из Бранковићеве хронике, који је познат под именом „Родослов српских царева", она је умрла „**по трехъ лѣтахъ**" након смрти Урошеве. Из ових двеју сведоџаба ја сам с разлогом извео, да цар Урош није умр'о *пре* 1371 године.

Не сећајући се да је Бранковић горњу сведоџбу узео од Орбина, г. Срећковић, који се иначе радо позива на Орбина, за њу каже да не вреди, јер је извађена из — „летовника" позно писаног[28].

Још је већу погрешку учинио г. Срећковић, што је Јелисаветино учешће у сабору, који је, у поменутој цели, кнез Лазар сазвао, помешао[29] с њеним ранијим покушајем (пре 10 година) да грчку и српску цркву измири још за живота цара Уроша и грчког патријарха Калиста. Ако није хтео веровати Данилову настављачу и Бранковићу (управо Орбину), ваљало је да, по савету И. Руварца, загледа у млетачку листину, из које би се уверио, да се у времену између 1375 и 1377, спомиње као жива „domina *Helisabeta*, imperatrix Romanie"[30]

---

[28]) Крит. 14

[29]) Ibid. 14.

[30]) Гласн. X. 86.

Други критичар признаје, да је мати Урошева, калуђерица Јелисавета, живела у време кнез Лазарева сабора, али отуда не мора следовати, вели он, да је умрла „tre anni dopò la morte di suo figliulo", као што Орбин сведочи.[31] Ну да ли се може рећи да је Орбин, који се, пишући своје дело, служио и дубровачком архивом, и који, као што ћемо доцније видети, и сам каже да се смрт Урошева догодила 1371 године, — насумце написао да је мати Урошева живела три године после његове смрти, када то исто потврђује и Данилов настављач и млетачка листина? По нашем дубоком уверењу сведоџба Орбинова, извађена из какве Јеленине листине, која се доцније загубила, заслужује потпуно веровање.

6. Титула Вукашинова.

Јак је доказ, рекао сам у својој расправи, да Вукашин није убио Уроша и у томе, што се до смрти своје звао *краљем* а никако царем. Тврдећи то, приметио сам да се таком закључку противи *само* Вукашинов златан новац на коме долази «ц а р ь», ако се под том речи не би мислио Урош.[32]

Уверивши се из критике г. Срећковића, да он из тога једног усамљеног факта изводи, да се Вукашин и царем звао, подвргао сам га на ново испитивању и нашао сам ово.

До сада су позната само два златна новца Вукашинова. Један је описао Ст. Новаковића у „Отаџбини" за 1875 годину (стр. 654), а други С. Љубић у XXXIV књизи „Rada" (стр. 90—91). Из њихових описа види се, да се натписи на наличју у оба новца разликују само монограмом, који

---

[31]) Rad LVIII 212.

[32]) Јер се налази сребрн новац с натписом на једној страни «император Урош», а на другој само „краль" S. Ljubić, Opis jugosl novaca, 147.

је по Љубићу састављен из К и Р (краль), а по Новаковићу из Ц и Р (царь). По што се читање С. Љубића, као признатог специјалисте у југословенској нумизматици, мора сматрати за тачније; излази и из натписа на златним новцима Вукашиновића, да се он није никада звао царем, већ у век краљем.

7. *Млетачке листине.*

За млетачку листину од 31 Јула 1368 године г. Срећковић држи, да је писана „због пређе догодивших се ствари, па је веће тек овда Балшићу издало одговор"[33]. То исто мисли и г. Качановски, али додаје „ако ту цар по традицији не замењује краља"[34].

Ну да ли се може веровати, да би млетачка влада на молбу Урошеву, писану пре Декембра 1367 (по Срећковићу пре 1365 које је збачен био с престола) године, тек *после девет месеци* (по Срећк. 21 месец) одговорила? Из одлуке већа да ће допустити Балшићу „да држи на мору оружане галије, ако покаже од *цара* српског писмо, из којег би се видело, да он на то пристаје", очевидно је, да Млечићи нису били ради да се замере српскоме цару, да је, дакле, он био жив 1368 године, мањ ако нећемо претпоставити да су се они волели замерити *живом* Балшићу него *мртвом* Урошу.

О листини од 18 Септембра 1369 године, из које дознајемо да је „цар рашки" молио Млечиће „да не допусте његову одметнику Балшићу, да отме *његов* град Котор", мисли г. Срећковић: или да им је „пређашњи цар српски још *пређе*[35] писао, а они *сада* одговарају", или да се под

---

[33]) Крит 14.

[34]) Rad LVIII, 211.

[35]) Дакле 1367, управо 1365, по што је од те године, по Срећковићу, Вучашин владао, «а збачени» Урош у Скопљу живео и — цркве зидао!

именом „цар“ разуме Вукашин, „кад већ он сам себе назива „ц а р ь“ на новцу“ или Синиша, који је и ратовао с Балшићем“[36]

Г. Качановски пристаје на другу комбинацију г. Срећковића, али држи да се „и овде *може* допустити традиција млетачке републике“ као и код прве листине, то јест, да и ту „Jmperator Rascie“ стоји на место „rex Rascie“[37]

Прво мишљење г. Срећковића не вреди из разлога наведених за горњу листину, писату тринаест месеци пре ове, а ни треће, јер Синиша није владао „Рашком“ већ Тесалијом, Котор није био *његов град*, нити је он ратовао с Балшићем, већ с Урошем, и то много раније.[38]

На другу претпоставку да се под „царем рашким“ разуме Вукашин, одговарам г. Качановском, поред онога што сам о претходној листини казао, да је код „мудрих Латина“ традиција могла имати и имала је места пре на штету него на узвишење титуле[39], а г. Срећковићу: да Вукашин „не назива сам себе царем“ и да је моје „позивање на сродство Вукашиново с Балшићем“ потпуно оправдано:

1. Што је Ђурађ Балшић постао зетом Вукашиновим пре смрти Урошеве, јер Орбин, приповедивши о рату Вукашинову и Угљешину с Урошем, Алтоманићем и Лазарем, додаје „у овом рату (против Вукашина) није учествовао дом Балшићев, јер је Ђурађ Балшић био зет краља Вукашина“, него је, док су они ратовали, „заузимао околне земље“[40]

---

36) Крит. 14 и 15.

37) Rad LVIII, 211.

38) Види чланак г. Срећковића у Гл. XXVII.

39) Млечићи су у својим актима називали Душана краљем, а то ли би називали царем Вукашина, који се *сам* у век краљем именује

40) Orbini, 275.

2. Што Ђурађ Балшић, који је од 1368 године нападао на Котор, није могао бити одметник Вукашинов, већ Урошев, ако је овај погинуо 2 Декембра 1367, иначе бисмо морали узети, да је Вукашин *пре смрти* Урошеве владао Зетом и Котором, а *после смрти* његове обоје изгубио!

3. Што се за Котор не би могло рећи да је Вукашинов, већ Урошев[41], коме су тада вазали разграбили скоро сву државу, нити би Вукашин имао потребе, да мољака Млечиће да му 1369 сачувају од Балшића Котор, ако је 1367 године убио Уроша и његовом државом завладао, већ би искупио војску и ударио на Балшића. Да је Котор доиста био Урошев а не Вукашинов град, уверавамо се из једне дубровачке листине, по којој су, у Јуну месецу 1371 године[42], Дубровчани уговорили с Балшићем, да не удара на Котор, и ако је он у то време био зет и *савезник* Вукашинов против Алтоманића[43].

Ова три разлога довољна су да се уверимо, да је у листини од 1369 године поменути „цар рашки" Урош а не Вукашин.

8. *Писмо папе Урбана V.*

Ово писмо, писато 1370 године, влашкој кнегињи Клари, матери „пресветле краљице српске Анке", г. Срећковићу не доказује ништа за то, што се ту не спомиње царица већ краљица[44], а г. Качановском за то, што је „српска краљица *могла* и по смрти свога мужа краља живети"[45].

Доиста човек се мора дивити г. Срећковићу, како може тако одсудно тврдити да папино писмо „ништа не

---

[41]) На которским новцима долази име цара Уроша, а никад Вукашиново.

[42]) Rad VII, 200.

[43]) Jireček, Handelsstrassen etc. 36

[44]) Крит. 15.

[45]) Rad LVIII 212.

доказује" за то, што се у њему помиње „краљица" српска а не царица Анка, кад је мало раније он исти тврдио, да се под „*краљицом Јелисаветом*" у делу Јована Кантакузена мисли „царица Јелисавета", удовица Душанова[46]. Има ли ту какве год следствености? И за што нам он не каза која је то српска краљица Анка, када и сам признаје, да се Вукашинова жена звала Јелена?[47]

Па ко је та „српска краљица Анка"?

Лукарић, кога врло много цени г. Срећковић, пише да је Урошева жена кћи (место сестра) *влашког* војводе Влајка, и да је њену просидбу извршио његов предак Никола[48]. Лесновски и кратовски поменици, који су постали у XV веку, после Душана и Јелене, помињу „**сына ихъ Оуроша**" и „**Анноу, царицоу его**"[49]

Када се узме на ум, да се у писму папе Иноћентија VI Душанова царица Јелена назива „краљица" а Урош „краљ", онда је и сувише јасно, да је „regina Serbie Anka" у папину писму „**царица Анна**", Урошева жена. А да она није била 1370 *удовица* и без власти, види се по томе што се у папину писму не назива удовицом и што папа много полаже на то, ако она пређе у католиштво.[50]

9. Дубровачка листина од 24 Марта 1371.

За то што се у овој врло важној листини не спомиње „цар српски" већ „краљ", г. Качановски одлучно тврди,

---

[46]) Крит. 4

[47]) Mon. Serb. 180; Гл. VIII 141, Гл. XLVI, 220; 25 и 26 стр. крит. Срећк.

[48]) Luccari, 60. Погрешно је зове Славом. И Орбин зна, да је Урошева жена Влахиња.

[49]) Гл. XLII, 29. — У мојој првој расправи при штампању испала је трећа примедба, која је гласила: „У два поменика она се зове Анна. Гл. XLII, 29", те су с тога остале четири примедбе погрешно обележене.

[50]) Упор. Пејачевића Hist. Serb. 217.

да је тај краљ био Вукашин.[51] И то каже писац, који на првој страни *истог* листа тврди, да је у само 18 месеци старијој листини споменути „цар рашки“ исто што и „краљ рашки“! Ваља да су се Млечићи држали традиције а Дубровчани не?

Ништа јаче против ове листине није навео ни г. Срећковић. За њега је „свађање нових владаочића около дохотка немањићског доказ, да није било у животу цара Немањића“,[52] па отуда закључује, да је у горњој листини споменути „краљ рашки“ Вукашин, а не Урош. Он сматра „доходак српски“ као ствар везану за Немањиће, па с тога Дубровчани „и неће да плаћају немањићски доходак Ненеманићима“, али опет „у тврдо држи, да је Вукашин примао данак (дубровачки) од 1365“[53], дакле за живота Немањића, ма да је у ранијој расправи својој тврдио, да га Дубровчани „нису признавали за правог наслеђника Немањића“ све до 1370 године[54]! Тиме г. Срећковић сам себе побија, јер ако су Дубровчани „српски доходак“ плаћали породици Немањића, онда за што га нису давали Урошу од 1365 до 1367, после његова „убиства“ стрицу његову Симеуну, а за тим овога сину Јовану Урошу († 1410), већ најпре Балшићу, па онда босанским краљевима[55]? Ако

---

[51]) Rad LVIII, 212

[52]) Крит. 15. — Алтоманић није био «владаочић», јер је владао од 1365 од Синјег Мора до иза Рудника и морао се склапати савез између Твртка и Лазара, да се тај «владаочић» скрха!

[53]) Jbid. 15 и 16.

[54]) Гл. XXVII, 270.

[55]) По Срећковићу срп. доходак примао је Вукашин (1365—1371), па кнез Лазар, за тим српски деспоти, па га је «чак тражила султаница Мара» (стр. 17)! Да су «српски доходак» примали босански краљеви, почевши од 1378 године (в. Mon. Serb. 188, 428, 487, Пуц. II 28, 36, 41, 43) не треба ни доказивати, а султаница Мара није тражила «српски доходак», већ је настала да се изврши завештање цара.

Дубровчани нису плаћали „српски доходак“ ономе који је *владао* Требињем, Конавлима и Драчевицом, онда с каким су разлогом могли одрицати, *после „убиства“ Урошева*, тај доходак *владаоцу* тих земаља Николи Алтоманићу, *одметнику*, а давати га Вукашину, *убици* законитога цара који реченим областима *није господовао?*

Алтоманић је владао Требињем, Конавлима и Драчевицом и спадао и сам у ред цару непокорне властеле, по томе није никако чудо, што је од Дубровчана тражио, да дају „српски доходак“ њему а не Урошу. С тога сам ја и тврдио, да су Дубровчани сматрали Николу као одметника Урошева „јамачно“[56] надајући се, да ће цару поћи за руком, да самовољног Алтоманића на послушност присили“; јер кад би се у реченој листини под „краљем рашким“ разумевао Вукашин, онда би Алтоманић био одметник *одметника и убице* царева Вукашина, и ако је речене земље од стрица *наследио*, и то *пре* смрти Урошеве. Па онда, за што би Алтоманић тражио „српски доходак“ тек после 32 месеца након „убиства“ Урошева а не *одмах*, док се Вукашин још није утврдио у власти и Дубровчани га нису признали за српског владаоца и данак му отпочели плаћати?

По што г. Срећковић највише верује Орбиновим и Лукаријевим извештајима о судби цара Уроша, надамо се да неће имати ништа против тога, што ћемо и њиховим сведоџбама доказати, да Вукашин није примао „српски доходак“ за живота Урошева. Први о томе пише: „Дубров-

---

Уроша, да се 1000 перпера за уступљени Стон (Mon. Serb. 167, 521, Пуц, II. 31) дају српским манастирима Хиландару и Св. Павлу, у Св. Гори, чим опусти прва св. Арханђела у Јерусалиму.

[56]) Г. Срећковић, држећи да реч „јамачно“ значи „по свој прилици“ вели (стр. 16): „и сам писац осећа слабост овога доказа, кад вели „јамачно“!

чани, докле је год живео (Урош), слали су му по 600 дуката годишње, као што су уговорили с његовим прецима, док су били у животу, и с тим се он издржавао"[57] а Лукарић — да је Урош, лишен готово сваке власти од Вукашина и Угљеше, „отишао к Лазару Хребељановићу и издржавао се у својој крајњој оскудици с *две хиљаде* перпера, које су му Дубровчани, његови стари пријатељи, давали"[58]

Да се под „краљем рашким" у листини од 1371 године мисли цар Урош, а не Вукашин, као што хоће оба критичара, навешћу још сведоџбу Лукарића, који се много служио дубровачком архивом пишући своје дело. Он прича, да је Алтоманић, по наговору Которана, наносио штете трговини и области дубровачкој и тражио да му Дубровчани даду 10.000 перпера и сваке године плаћају по 2000 перпера; да су се, тога ради, они потужили прво *цару Урошу*, а за тим — кад се Алтоманић ни после заповести Урошеве није хтео оканути Дубровника и својих тражбина, и кад су дознали од Урошевих дворана да овај нема никакве снаге и да су њиме са свим овладали Вукашин и Угљеша — угарском краљу Људевиту, „чијом помоћу уништише све непријатељске намере"[59]

Ово казивање Лукарићево слаже се у свему с дубровачком листином од 24 Марта 1371. Тако, по листини затражио је Алтоманић од Дубровчана, *1370* године, једну суму одсеком „за прошле године", а по Лукарићу искао је у један мах 10.000 перпера, а то износи „српски доходак" за *пет* година (1365 — 1370), и сваке године по 2000 перпера. По листини Дубровчани се жале, 1371 године, против Николе краљу Људевиту, наводећи да „српски до-

---

[57]) Orbini, 272.

[58]) Luccari, 63.

[59]) Jbid 62.

ходак" *дају* „краљу рашком", а и Лукарић каже, да су се жалили угарском краљу. У Лукарића има једна сведоџба више, а та је да су се Дубровчани обраћали за помоћ против Николе *најпре* цару Урошу, па тек онда Људевиту. Што се о томе не говори ништа у упутству, датом дубровачким посланицима у Угарској, по себи је разумљиво, јер доиста нити би било политично, ни по успех мисије корисно, када би дубровачки посланици пред својим врховним господаром признали, да су се најпре обраћали српском цару, па тек онда дошли да њега моле. За што су пак Дубровчани у упутству назвали цара Уроша краљем, навео сам у првој расправи разлог, који сам сада у стању потврдити актима из дубровачке архиве, из којих се види, да су Дубровчани тако исто чинили и пре тога. Тако, када је 1359 г. Људевит отео Мачву с Београдом, кнез Војислав Војиновић, по заповести цара Уроша, као што се правдао Дубровчанима, Људевитовим вазалима, удари на њих у намери, да поврати уступљене им земље. Тога ради потуже се Дубровчани, у Августу исте године, краљу Људевиту. У жалбама које су против Војислава послали Људевиту и његову палатину као и у писмима, послатим својим изасланицима у Угарску, свуда се цар Урош зове „rex Raxie"[60], ма да га иначе називаху *царем*.

После ових сведоџаба држим да ће се г.г. критичари убедити, да је у листини дубровачкој од 24 Марта 1371 поменути као жив „rex Rassie" *цар Урош*, а не краљ Вукашин.

Извори које је само г. Срећковић навео за доказ да је Вукашин убио Уроша.

1. Повеља Вукашинова од 10 Априла 1370 године.

Што се до сад није нашла ниједна повеља Урошева, писата после 1365 године, г. Срећковић је закључио, да

[60]) Mon. Spect. XIII, 280, 281, 284, 289.

он после те године није ни владао! Највећи му је доказ за тако извођење Вукашинова повеља, издата 10 Априла 1370, у Поречу на Броду, шест и по часова од Прилепа, будући ова повеља „по начину писања потпуно личи на повеље Урошеве". Да је Урош *пре* 1370 био мртав, г. Срећковићу је „од предсудног значаја" једно место у тој повељи, које гласи.: „И благонꙋкоѧи краѩьство ми понижденимь праѣскетаго дꙋха всѧкими ꙋкони и хрисовꙋле прѣжде бившихь господь (и)сиѩльникь сьхрьшати и не потварати, ни паче больше и крѣпꙋѧ потврьждати сь всѧцемь вьрьдимь и раждеженимь срьдьчимь, не тьмо вь ꙋземи краѩьства ми, ни паче и окрьстимь поморскимь градовомь потврьждати ꙋкони и хрисовꙋле прѣжде краѩьства ми бившихь краль и ц а р ь".[61]

Наведено место из повеље Вукашинове доиста је такво, да би се *могло* разумети и како г. Срећковић хоће, само кад не би имало никаких противних доказа. Али, кад се узме на ум, да се Вукашин од Уроша одметнуо и да га није за господара признавао, зар је онда чудо, што он у повељи говори „потпуно владалачки"? А када је он законитог цара збацио с престола и, поред њега жива, сву власт приграбио у великом дѣлу царевине, зар није могао у повељи с основом рећи, да је пре његове владе било *царева:* Душан и Урош, који је био жив али без *царске* власти?

По Орбину Вукашин се свадио и хтео ратовати с Дубровчанима (1369) за то што су храбрили Уроша, да дигне оружје на њега (по Лукарићу што су му давали помоћ и савете), и једва их је помирио дубровачки посланик Блаж[62] Бобаљевић. Па када се зна, да су 1370 го-

---

[61]) Mon. Serb. 180.

[62]) Биће погрешка у имену, јер се у Вукашиновој повељи дубровачки посланик зове *Мише* (Михаило) *Бобаљевић*.

дине Дубровчани били у свађи с Алтоманићем и да је Ђурађ Балшић био зет Вукашинов, онда је лако објаснити, за што су Дубровчани, који су иначе били на страни цара Уроша, пристали да се, за љубав својих трговачких интереса, измире с Вукашином, који је ту прилику употребио, да се у јавном акту представи као прави владалац, који „понѫждениѥмь“ светога духа потврђује повеље не само у *својој* држави, него и „поморском“ граду Дубровнику.

Из наведених разлога може се горње место у Вукашиновој повељи тумачити двојако: или се ту спомињу цареви који су *царовали пре* но што је Вукашин почео да самостално влада, не обзирући се на то што је Урош био жив; или се ту разумеју и туђи цареви, бугарски и грчки, који су раније владали тадашњом Вукашиновом државом.

За ово друго разумевање дају нам основа Душанове повеље. Тако, године 1336 потврдио је он, као краљ, манастиру Трескавцу, близу Прилепа, повеље „прѣжде бывшихь краль и царь“, а у другој повељи, издатој истом манастиру, вели „ѩь обаче еже кидѣхь прѣданиѥ и научениѥ светыхь царь (грчких) и краль нашихь“, и потврђује све „что соу дали царие и краљске и кто любо“[63] а међу поклонима наводи се „никиѥ ѩь Армѣнохори што даше царие.“[64]

Ну било да се под *царевима* у повељи Вукашиновој разумеју и несрпски цареви, било да се ту мисле Душан мртав и Урош жив; она никако не може бити доказ да се цар Урош у њој спомиње као *мртав*, по чем он 1370 године у ствари није ни имао *царске* власти, бар не у државама Алтоманића, Балшића, Вукашиновој и Угљешиној.[65]

---

[63]) Гл. XIII 369.

[64]) Jbid. 374.

[65]) Ако је Вукашин још од 1365 примао „српски доходак“ као што г. Срећковић тврди, онда за што би потврдио Дубровчанима, тек после *пет* година, уговоре „прѣђашьних краљева и царева“?

2. *Натпис у Зерзи.*

У овом натпису има једно место, које се г. Срећковићу учинило као потпун доказ да је Вукашин надживео Уроша, па зато га је, ваља да, и ставио као мото своје расправе, тврдо уверен, да се има разумети онако, како га је он разумео. Место које се односи на спорно питање у целини гласи: „**Минувшиже господству благочьстивыихъ тахъ господь христианьскихъ, царь Стефана и сына его царь Оурроша, прах господство сеи хвалаи благовѣрныи краль Влькашинь и сынь его краль Марко. По прашьстиию же и тахъ господь начеть господовати велики амиръ Памхить**«.[66]

Манастир Зерза близу је Прилепа, Вукашинове престонице, а зерзански натпис писат је између 1394 и 1402, ако не и коју годину доцније, и по томе његова садржина заслужује озбиљну пажњу. У том се натпису констатује: да су *прилепском облашћу најаре* владали цар Стеван и његов син цар Урош, и да су, *по што је прошла њихова влада*, господовали истом облашћу Вукашин и син му краљ Марко, а после њих Бајазит; казује се, дакле, само *ред којим су се мењали владаоци у прилепској области* од 1335 до 1402, нити се из тога натписа може с поуздањем извести, који је од побројаних владалаца умр'о *пре*, а који *после*.[67] Сведоџба зерзанског натписа, да је Вукашин завладао прилепском облашћу, тек по што је „минуло господство"[68] (влада) Урошево, са свим је верна, јер откуд би могао Вукашин ратовати с њиме, да се није *најаре* у

---

[66]) Mon. Serb. 182

[67]) По томе натпису изгледа да су Вукашин и Марко *заједно* краљевали, и да нам није иначе познато, не бисмо из натписа могли дознати: ко је кога надживео.

[68]) Значајно је што се у натпису вели, да је Бајазит завладао прилепском облашћу не по што је минуло «господство» Вукашина и Марка, већ пошто су минула „та господа" (владаоци) т. ј. они сами.

прилепској области одметнуо и утврдио[69]? Нити речена сведоцба искључује могућност, да је Урош, и по што је „минуло господство“ његово у прилепској области, живео па и преживео Вукашина.

Да се у наведеном натпису мислило на *ред* само оних владалаца, који су *владали*[70] прилепском облашћу (од 1335 до 1402), а не на српске и турске владаоце у опште, види се отуда, што у њему нису споменути: ни Синиша, ни кнез Лазар, ни Мурат — без сумње за то, што нису ни владали реченом облашћу.

По томе ни из зерзанског натписа, као ни из Вукашинове повеље, не може се извести, да је Вукашин надживео, а још мање убио цара Уроша.

3. Лукарић, Орбин, Пајсије.

Из досадашњег расматрања видели смо, да од старијих извора једни сведоче да је Урош надживео Вукашина, а други да не могу у овом питању ништа одлучити. По томе ко хоће да говори о убиству Урошеву на основу до сад познатих писаних извора, мора се, доказав најпре да су старији неистинити, позивати на *млађе* (поглавито из XVII века) изворе. Ну г. Срећковић, разумевши погрешно старије изворе, поклонио им је, као што смо и ми, већу вредност него млађим, што се види из ових речи његових: „И тако најстарији писци или хроничари сведоче, да је Вукашин убио Уроша, као што је убио „раб“ Василије цара Михаила, а *доцнији* хроничари, живећи у турском или

---

[69]) У расправи о Вукашину г. Срећковић вели: „Прилипска и Маћедонија била је главно мјесто њихне (Мрњавчевића) политичке и државне радње“ Гл. XXVII, 267.

[70]) По што је Душан венчао Уроша за *краља*, лако може бити, да се у зерзанском натпису помиње њихово раније заједничко „господство“ над прилепском облашћу, па се Урош у натпису зове *царем* с обзиром на потоњу титулу (као и Марко *краљем*).

аустријском (?) ропству и подносећи свакојаке муке и тереге јер немају своје — српске — државе, пишу плачевне и жалосне срдачне приповести, украшавају, додају све оно, што већма буди осећање, па овамо спада приповедање . . . . како се не зна за гроб Вукашинов, како га појеле птице и зверови и тд."[71] И опет за то он је „целу слику Урошеве смрти" насликао према овако рђаво оцењеним млађим изворима, а поглавито према сведоџбама Лукарића и Орбина, који нису живели у аустријском ропству, већ у слободном српском граду Дубровнику.

Нашав у Лукарића да је Вукашин, после маричког пораза, „пренесен и сахрањен у градићу Сушици, *мало ниже гроба цара Уроша*"[72], и да је, после убиства, „Урош сахрањен ноћу у једном своду у селу *скопљанском Шаренику*",[73] а у Дифрена да је тело Вукашиново погребено у цркви *светог Димитрија*[74], г. Срећковић је, на основу прве вести, при свем том што је *нема у Орбина* и што јој се противи сведоџба домаћег писца Пајсија и све друге околности, — начинио овакав закључак: „Кад је Вукашин сахрањен „мало ниже гроба Уроша императора", јасно је, да је Урош пре Вукашина и преминуо."[75]

Примив без и каке критике Лукарићево извешће да је Урош сахрањен у некаквом скопљанском Шаренику и

---

[71]) Крит. 17.

[72]) Лукарић, 63 «fu portato à sepelire nella rocca di Susciza. poco n giu dalla sepoltura d' Urosc Jmperator«. Ову је вест позајмио од Лукарића Дифрен.

[73]) Jbid. 63 «Urosc fu sepelito in tempo di notte in un volta di terra Sciarenik, viliagio di Scopie«, — И по Орбину је Урош сахрањен у скопљанском селу Шаренику.

[74]) И ову је вест Дифрен узајмио, али од Орбина који пише. (стр. 277) да је Вукашиново тело «било пренето у св. Димитрија у Сушици која је у *Рашкој*»

[75]) Крит. 22

да је тело Вукашиново пренето у Сушицу и сахрањено „мало ниже гроба Урошева", г. Срећковић је пао у многе грубе погрешке, које да би оправдао, морао је, и против воље, тврдити: да патријарах Пајсије, само за то што пише да је Вукашиново тело било »позориште окаянно къ звѣрѣ и рыбамъ и птицамъ сѣнѣдь,« да „ни гробъ немогъ хранить се" и да је село Шареник више Неродимље, дакле *с ове стране* Шаре, а не у скопљанској области, као што кажу Лукарић и Орбин, „који су знали шта су писали" — није знао „где је Урош убијен, нити где је првоначелно био сарањен", него је „нешто чуо од народа у Неродимљу у цркви, која се сада зове „св. Урош", на по сата уз неродимску реку сниже Петрича, а нешто је читао о Шаренику, али није знао гди је"[76]! Он је морао, ма и пређутно, чак и на то пристати, да је Шареник, где је Урош сахрањен, *уз саму* Сушицу или — у њој, јер иначе Вукашин не би могао бити погребен „у Сушици, *мало ниже* гроба Уроша императора"!

Патријарах Пајсије родио се у Јањеву, на Косову, био је ученик патријарха Јована (1592—1614), новобрдски митрополит две године (1612—1614) и српски патријарах око тридесет две године (1614—1646), био је, дакле, у далеко повољнијим приликама да сазна, где су сахрањени Вукашин и Угљеша, него ли Орбин и Лукарић. Па да ли је имао право г. Срећковић, што је више веровао овој двојици него Пајсију? На ово питање само ће се одговорити, кад испитамо: да ли је тело Вукашиново пренето у Сушицу, као што Орбин и Лукарић тврде.

По Исаији, најстаријем и најбољем сведоку маричког боја, Угљеша и Вукашин с војском од 60.000 „пођоше у Мађедонију да прогнају Турке, не мислећи да нико не може одолети гневу божјем, јер њих не изагнаше, већ сами од њих побијени бише и тамо им кости падоше и *непо-*

---

[76]) Ibid. 21

гребени осташе".[77] Ово исто, без сумње по Исаији, сведоче и родослови: пећски, цетињски и студенички. Патријарах Пајсије казује само за Угљешин гроб, за Вукашина вели да је био „храна птицама и рибама" и да му се „ни гроб не зна"[78], а о учешћу Гојкову у рату и не спомиње. Лукарић и Орбин, на против, сведоче, да су се Угљеша и Гојко удавили у Марици и да им се телеса нису нашла, а за Вукашина тврде, да је, божем, избегао покоље, али да га је убио на извору, близу Харманлије, његов слуга, Никола Хрсојевић.[79]

Код овако супротних сведочаба о гробу Угљешину и Вукашинову, да ли се сме безусловно веровати Лукарићу и Орбину да је Вукашин сахрањен у Сушици и то (по Лукарићу) „*мало ниже* гроба цара Уроша" који је, према истим писцима, сахрањен у Шаренику?

Али баш и да је сахрањен Вукашин у Сушици, опет из тога не мора следовати да је цар Урош умр'о *пре* њега, јер је манастир светог Димитрија у Сушици, по карловачком родослову, Хану и г. Срећковићу, основао краљ Марко,[80] није се, дакле, могло пренети у њега тело Вукашиново у току 1371 године, и да није настала несигурност од Турака, који су, после задобијене победе, на све стране „полетели као птице по ваздуху."

---

[77]) Ст. Нов. Примјери. 374.

[78]) Гл. XXII, 223.

[79]) Luccari. 63; Orbini. 277. Упореди Троношца Гл. V, 76—77.

Ову *народну* причу (упор нар. песму „Краљевић Марко познаје очину сабљу") прибележио је 1534, Рамберто (Rad LVI, 88), а од њега су је Орбин и Лукарић позајмили. По што је по Пајсију Угљешин гроб више Харманлије, рекао бих, да је Рамберто помешао Вукашина с Угљешом, или је ова промена доцније учињена.

[80]). Шаф Pamât. 61; Hann, Reise von Belgrad nach Salonik 79; Гл. XLVI, 218, 219 221, 229.

До душе, г. Срећковић у својој критици одустаје од онога, што је у „путничким сликама“ говорио о постанку реченога манастира, па на једном месту тврди, да су га сазидала три брата Мрњавчевића, а на другом — да га је започео Вукашин 1345, а довршио његов син Марко, дакле после 26 Септембра 1371! Да би доказао прво, г. Срећковић се погрешно позива на карловачки родослов,[81] који сведочи да су манастир св. Димитрија саградили: Марко, Дмитар и Андрејаш, синови Викашинови. Онај пак натпис, којим г. Срећковић доказује да је речени храм почео зидати Вукашин, због позног постанка[82] не заслужује веровања. Да је манастир св. Димитрија доиста подигао Марко, не треба јачег доказа од натписа урезаног на плочи, која се сада налази у зиду манастирске кујне и коју г. Срећковић неосновано држи за надгробну плочу Краљевића Марка. Тај натпис гласи: „**Въ Христа Бога благовѣрни краль Марко, ктиторь светаго храма, кѣтма моу изметь**“[83]; сведочи дакле, да је Марко *основач* (fundator) реченог храма, који се с тога и назива друкчије *Марков манастир.*[84]

Па да ли је Вукашин сахрањен у Сушици, ма и *после* смрти Урошеве?

После сведоџбе калуђера Исаије ми велимо да није, и ако г. Срећковић, у опису „фамилијарне гробнице Мрњавчевића“, тврди, да су у припрати манастира св. Димитрија сахрањени Вукашин, Марко и остали Мрњавчевићи и да је од свију њихових гробова, које су „људи и време покварили“, остала само „плоча гроба Вукашинова с дво-

---

81) Крит. 22

82) Овај натпис биће постао кад и живопис, који не може бити старији од 1583, јер се међу свецима налази и цар Урош, који је посвећен после ове године. Гл. XLVI, 221.

83) Гл. XLVI, 224.

84) Рукоп. у библ. Учен. Друштва бр. 21; Гл. XLVI, 221.

главним орловима" и натписом; јер се из тога натписа, у колико га је г. Срећковић прочитао, види, да та плоча не покрива Вукашина, већ — некаког Мрђена, (стоји **Мргеи** место **Мргеиь**), који се преставио *трећег* Септембра![85]

Да ни Краљевић Марко није сахрањен „према своме лику" у припрати реченог манастира, и да она плоча у зиду манастирске кујне није била на његову гробу, уверавамо се, прво по томе, што она слика до краља Вукашина није Маркова, већ његова брата *Иваниша*[86]; друго, што се онакав исти натпис, какав је на горњој плочи, налази и на светом Арханђелу,[87] другој задужбини краља Марка.

Да Марко доиста није сахрањен ни у једној од поменутих двеју задужбина, позивам се још на Орбина и Лукарића, кад им и г. Срећковић верује да је Вукашин сахрањен у Сушици, прем да му он није гроба нашао. Први од њих двојице, приповедивши како је Марко погинуо близу Краљева у Влашкој, додаје: „његово је тело сахрањено у манастиру *Блачанима* близу Скопља",[88] а други пише: „убио га је случајно Ратко Влах, а тело му је метнуто на једног коња товараша, однето и сахрањено у манастиру *Булачанима*."[89]

Блачани и Булачани биће једно исто место, као што је и Дифрен узео (стр. 64). Последње место налази се на

---

[85]) Гл. XLVI, 223. По Лукарићу Вукашин није сахрањен у ман. св. Димитрија, већ у *граду* сушичком, који се сада зове „град Краљевића Марка." Гл. XLVI, 220. Упор. Hahn. 180.

[86]) Slovinac, 1884, 3.

[87]) Гл. VI. 188, Гл. XXVII, 277.

[88]) Orb. 279. «Jl suo corpo fu sepelito nel monasterio di Blaciani, apresso Scopie»

[89]) Lucc. 73 «Fu morto á caso da Ratko Vulaco, et il suo corpo messo sopra un cavallo di pezza, fu portato á sepelire in monasterio di Bulacciani.«

карти аустријског ђенералштаба за десет километара од Скопља, у правцу к Црној Гори, а то се исто име помиње неколико пута у поменицима пшињском и водичничком.[90]

И тако из досадашњег и преко наше воље отегнутог говора о гробовима Мрњавчевића ми смо се могли довољно уверити, да у Марковој задужбини св. Димитрију нису сахрањени ни Вукашин, ни Угљеша, ни проблематични Гојко, па ни сам Марко, а камо ли „*сви*“ Мрњавчевићи, као што г. Срећковић тврди.

На реду је сада да испитамо у колико је основано тврђење г. Срећковића, да је село Шареник било *близу* Сушице.

Примивши без довољно критике Лукарићеву сведоџбу да је тело Вукашиново сахрањено у Сушици „мало ниже гроба Урошева“, г. Срећковић морао је, по што по то, пронаћи село Шареник *близу* Сушице. „Треба само погледати на мапу — вели он — па ће се одмах видети *Шаркова* планина у скопљанској нахији, у правцу од Скопља изнад манастира св. Димитрија, до тако зване Маркове реке, а то ће и бити — *Шареничка* река“[91](!)

До душе, Шаркова и Шареник имају заједнички корен, али за што се шареничка река, и то после половине XVII века, прозвала Марковом, г. Срећковић није нашао за потребно да објасни. Ну залуд ће радознали читаоци тражити на мапи и Шаркову планину, јер она планина, која се „одваја од Кршјака“ и коју је г. Срећковић тако крстио, само да би отуда истесао *село* Шареник, зове се — по имену села — ***Салкова!***[92]

И тако, по што г. Срећковић није ничим доказао, да се Маркова река кад год звала шареничком, а сувремена

---

[90]) Гл. XLII, 127. Водичник није далеко од Скопља.

[91]) Крит. 21.

[92]) Hahn, Reise von Belgrad nach Salonik, 180,

филологија не допушта да се од Салка изведа Шареник; не остаје нам ништа друго, него да верујемо Пајсију да је Шареник био на овој страни Шаре[93], а не у скопљанској области, као што погрешно тврде Лукарић и Орбин, а по њима Дифрен и г. Срећковић. Што реченога места сада нема близу Неродимља, не треба се чудити, кад се зна, да се баш из тога краја иселило много српског народа не само под патријархом Црнојевићем, већ и доцније[94]

Ну г. Срећковићу мало је било, што је од Салкове планине начинио Шаркову, а од ове село Шареник, него је — само да би потврдио Лукарићеву сведоџбу — потражио и нашао — онај исти извор, на коме је Вукашин убио Уроша! Истина, народ око Маркове реке није му знао ништа да исприча о томе убиству, али њему је „Царев Студенац" („Султан-сој") више манастира Нерезе самим *именом* својим довољан доказ, да је баш на том извору погинуо последњи *цар* српски, у пркос сведоџби Мил. Милојевића, да се код Неродимље налази не само *Света Главица*[95], на којој је цар Урош убијен, већ и извор *Царевац* где је његово мртво тело окупано[96]!

О овом „доказу" не би требало ни речи проговорити после толиког разлагања о неоснованости Лукарићева из-

---

[93]) Ово сведочи и нешто старији од Пајсија Бранковићев «летопис», по коме је Урошев гроб био близу града Петрича, у храму успења св. Богородице, више Неродимља. Ark III. 14. По Троношцу је Урош сахрањен у «породимском манастиру близу веселих дворова» Немањића у Неродимљи (Породимљи). Гл. V, 75.

[94]) Упор. М. Милојев. Путопис, I, 200—201. По Пајсију Урош је убијен «ниже Неродимље» у селу *Судимљи*. У девичком молабнику помиње се 1743 горња *Судимља* као место које није далеко од Девича (рукоп. у библ. учен. друштва бр. 66). *Судимљу* и *Некудим*, где је Урош убијен по сведоџби патријарха Арсенија IV (Рајић, II, 818) наводи и Милојевић (Путопис, I, 214 и 200), а Шареник не.

[95] По Троношцу убијен је «на једном *хуму* у Косову пољу» Гл. V. 7[illegible]

[96]) М. Мил. Путопис. I, 213; упор. 200.

вештаја о гробу Вукашинову и Урошеву; али опет не могу прећутати, да се баш у томе истом крају, у ком је г. Срећковић нашао „Царев Студенац", помиње „*Царев Кладенац*" пре но што је у Срба и било царева. Тако, међу добрима којима је Душан као краљ обдарио манастир Трескавац, близу Прилепа, наводи се њива „**отъ Царева Кладеньца до окаю потоку и до царева дроума кои иде отъ Полатиць на Великоу**" и ливада код „**царева кладеньца**"[97]

Овај пример свакога ће убедити, да се из циглог имена „Царев Студенац" не сме ништа изводити о убиству цара Уроша; јер ако бисмо и таке „доказе" примали, онда бисмо могли тражити и село Шареник и извор на коме је цар Урош убијен више Призрена, у жупи Гори, јер се ту налази „врло дивна вода, која се зове *царева* чесма, ***Урошева*** чесма, ***Урошева*** баштина", а ту је и „***Урошева*** планина"[98]

Као што смо видели, свеколико упињање г. Срећковића да докаже, да је цар Урош убијен и сахрањен у скопљанском крају, остаје узалудно. Сви су његови закључци тенденциозни и често супротни, с тога се не треба чудити, што је он, да би их потврдио, измислио читаву причу о телу Урошеву: како је до 1394[99] године лежало у некаком „скопљанском" Шаренику, близу Сушице, па те исте године, а *после смрти*(?) краља Марка, *због турских насртаја*, пренесено у Неродимљу, у цркву св. Богородице, и како је „свет видео гроб Урошев, па је ту и измишљена приповетка о убиству Урошеву у „косовских пољах" около Неродимље и Петрича, а ту причу и записао онако сметено Троношац и патријарх Пајсије"[100]

---

[97]) Гласн. XIII, 373; Гл. XI, 135.

[98]) И. Јастребов, Податци, 136 и 137. — По подгоричком летопису Урош је убијен у *Призрену*. Star. XIII, 183.

[99]) Крит. 24, а на 23 страни 1395!

[100]) Jbid. 23.

Колико вреди ово приповедање, разбира се најбоље отуда, што тобожњи „пренос“ Урошева тела „из скопљанске области“ није био 1394, већ чак 1583 године, када су Турци владали *свима* српским земљама, а г. Срећковић погрешно је прочитао код Пајсија годину „ ҂ѵѳ.“ (=1583) као „.ѕѳ.“ (=1393 или 1394, а наштампано је .ѕѵѳ.= 1214!), додао је, дакле, пуних 190 година[101]!

Оваку крупну погрешку није требао учинити г. Срећковић не само за то, што је Пајсије изречно казао, да је *поменуте године* Урошево тело *први пут* из гроба извађено [102] нити што о преносу спомиње, него и с тога, што исти тврди да је у то време био новобрдски митрополит Василије, за којега је г. Срећковић још пре 14 година објавио,[103] да је живео крајем XVI века, када је Пајсије рођен био.

---

[101]) Jbid. 20 и 24. И при оваком погрешном читању бројева «пренос» Урошева тела падао би *пре смрти* краља Марка, дакле *пре* «турских нападаја».

[102]) Ово потврђује и Бранковићев „летопис“ по коме је Урошево тело, кад је извађено из гроба ,остављено у *истој* цркви. Arк. III. 14. Упор. Гл. V, 75

[103]) Гл. XXV, 34; упор. Гл. XLVI. — По Милојевићу умр'о је 23 Фебр. 1595. Путоп. I. 168.

Пре две године послао ми је један пријатељ из Старе Србије причу о убиству Урошеву, преписану од једног деведесетогодишњег старца с Косова, који је »као младић био овчар у чувеног Јашар-паше приштевачког». У тој се причи, осим познатих ствари, казује, да је Јашар-паша, «градећи амам у Приштини за свој харем, срушио Урошеву цркву у Неродимљу и пренео тамо *плочу с доста опширним натписом* с гробнице његове». Ово казивање старчево потврдио је моме пријатељу и његов шурак, који је ту плочу видео, кад је као дете ишао с мајком у женски хамам у Приштини, у ком се иста и сад налази. И патријарах Пајсије потврђује, да је Урошева гробница била покривена плочом: „**и покривають ю плоѵомь каменомь**“. Гл. XXII. 220—221, уп. 228—229.

Вредност сведочаба млађих извора о смрти Урошевој

1. Михаило Константиновић и млађи родослови.

Из досадашњег излагања могли смо се уверити, да о убиству цара Уроша нема спомена у *писатим* изворима пре XVI века.

Најстарију вест о неприродној смрти Урошевој находимо у делу Михаила Константиновића из Острвице, који је на крају XV или у почетку XVI века о Урошу забележио ову приповетку:

„Овај је својим царством неуредно владао, јер му је Бог, због греха његова оца, одузео *памет*, тако да је, остављајући заслужне служитеље и верне људе своје, обдаривао *незаслужне* и *неверне*, и за то су га прозвали *лудим* Урошем. Он је дао био *двојици* браће да управљају бугарским царством, а у овим земљама био је такав обичај, да никакав човек осим цара, краља или кнеза, црвене чизме на ногама није носио; а оној браћи цар је дао слободу да носе црвену обућу, које кад су они видели, *узму земљу бугарску за себе а њему се усаротиве*. Цар им је поручио и заповедио да дођу к њему, али му они одговорише овако: „Царе, ти си нам дао црвену обућу, али нам је нећеш тако лако опет одузети"! А и бугарска земља била је њима наклоњена због оног дела њихова оца.[104]

У то време дошао је и турски цар Мурат и опсео Дренопољ, и дођу вести у Рашку к цару Урошу, да је турски цар Мурат опколио Дренопољ. Тада се цар Урош одмах спремио, да с великом силом пође против Турака у помоћ Дренопољу, и када је дошао с војском у земљу Костантинову, утабори се на једном пољу, које се зове *Желигово* (Leliglow). Ту је видео у сну, да је анђео дошао к њему, узео сабљу из његове руке и предао је Турцима;

---

[104]) Јер је Душан убио цара бугарског Михаила.

а он, видећи то чудо, остао је тај дан на том пољу, и сам је одјахао у гору к једном пустињаку и испричао му то своје виђење, а уједно исповеди му се, говорећи: „Бојим се греха оца мога.“ На које одговори му старац: „Грех твога оца биће наказан на четвртом колену“, јер није хтео њега самог ожалостити. И тако отиде отуда цар да избавља Дренопољ. Кад је био само четири миље далеко од Дренопоља, *онда су она два брата*, који су заузели били бугарску земљу, *против свога господара устала и прешла су цару турском и покорила му се*. Цар Урош, имајући велику силу, прем да му је Бог одузео разум, није ништа марио за цара турског, него се уздао у своју велику моћ. И тако цар турски, знајући добро за тај неред у војсци, отишао је од града и пошао је са целом својом силом против њега, и по што је предње страже разбио, ступао је напред до саме војске, и затекао је цара Уроша у стану, *и он ту буде убијен*, и многи други око њега буду потучени, па и сва његова војска буде до ноге разбијена, те се то место још и данас зове *сриско* или *рашко разбојиште* (погибија). После су та два брата, који су били противници свога господара, и који су се покорили Мурату, цару турском, од овога цара, према њиховој пристојној заслузи, даривана била: *дао им је, то јест, обојици главе одсећи*.“[105]

Упоредивши казивање старијих родослова о смрти Урошевој с наведеним причањем Михаиловим, уверићемо се, да међу њима има знатне разлике, а главна је у томе, што су по родословима *два* брата одметника збацила с престола Уроша, и овај природном смрћу умр'о, а по Михаилу нису га збацила, већ издала цару Мурату, те га овај погубио. Не треба доказивати, да цело Константиновићево казивање није ништа друго, до народна традиција

---

[105]) Гл. XVIII, 74—76, упор. 79 страну.

о Урошу и Вукашину, од прилике из средине XV века, јер он од 1464 није живео међу Србима.

Другу вест о убиству Урошеву налазимо у једном од млађих родослова, тако званом карловачком, који је, судећи по завршетку — и ако то није у век поуздан знак — писат кад и Константиновића хроника. Та вест гласи: „Цар Стефан роди сина цара Уроша (то је био четврти Урош). Овај сазида цркву рођење св. Богородице у Скопљу, а мати његова у Црној Гори више Жеглигова. Уморише га краљ Вукашин и Угљеша деспот и Гојко, које Бог не остави у животу, већ чашу, коју су налили своме господару, *на скоро* сами испише, од Турака горко напојени. На Марици, близу Црномена, цела се њихова војска потопи: од 70.000 мало их је остало, праведним судом божјим; јер да није био божји суд, како би могле 4000 победити 70.000?“[106]

Ово казивање разликује се од Михаилова не само краткоћом већ и садржином, и ако су у исто време писата, јер по Карловачком родослову Уроша нису издали Вукашин и Угљеша Мурату, већ су га, заједно с трећим братом *Гојком*, ***сами*** убили, *мало* пре своје погибије на Марици. По што ове сведоџбе нема у загребском млађем родослову (који је, с обзиром на завршетак, старији од карловачког), не може бити сумње, да је наведена сведоџба народно предање о смрти Урошевој и Вукашиновој с краја XV века, које је писац карловачког родослова унео у првобитни текст млађег родослова.

У Бранковићеву хронографу, који се обично зове летописом, налазимо трећу вест о убиству Урошеву. Овај хронограф, који се сачувао у доста лошем латинском преводу, постао је у почетку XVII века (а најдаље 1618). Најсличнији је с Богишићевим хронографом, сачуваним у

---

[106]) Шаф. Pámat 61,

рукопису из друге половине XV века. У њему имају, као и у пивском[107] и житомишљићском, изводи из Цамблака и Костантина философа, а разликује се од свију хронографа тиме, што су у њему употребљени млађи,[108] а од чести и старији[109] родослови.

Будући је, после проналаска Урошева тела, народно предање о убиству његову ушло у нову мену и опште примљено било; то не само да га је састављач Бранковићева хронографа унео тако измењено у свој хронограф, него му је, шта више, прилагодио и са свим противно казивање старијих родослова, и од обојега редиговао је оваку сведоџбу:

„Цар Стефан роди сина цара Уроша 1337 (то је био четврти Урош). *Цар Стеван умре 1355 и остави наследника свога сина, младога Уроша, и млогим клетвама закле своје велеможе, да му буду верни. И тако године 1356 постаде царем млади Урош. Овај цар подиже цркву рођење св. Богородице у Скопљу, а његова мати у Црној Гори више Жеглигова.* Овај Урош бејаше доиста красан и сувише милостив и достојан дивљења, али савете старачке одбациваше, а младићске примаше, па с тога као што је Ровоам, или боље рећи, као што је Михаило цар бугарски (м. грчки) пострадао од свог слуге Василија, којега је слушао презирући друге, тако су и Уроша младићски савети упропастили. *И тако, на сер-*

---

[107]) М. Милојев. Путоп. II, 218—230.

[108]) Један, налик на загрепски, а други готово истоветан с карловачким (упореди у Památk. врсте 11—14, 26—38 на стр. 63, врсте 1—3, 23—26, 29—31, 34—38 на стр. 63, врсте 1—23 на стр. 64 са врст. 33—36, 7—20 на стр. 17, 10—13 на стр. 22, 37—38 стр. 23, 1—3 стр. 24, 4—21 стр 24, 22—36 стр. 23 Ark, III).

[109]) Упореди у Pámat. врсте 25—37 стр. 52 са врстама 10—23 стр. 12 Ark. III; врсте 14—18, 20—23 и 25 на стр. 53 Pam. са врстама 27—31, 34—38 на стр. 12 Ark. III; врсте 38 на стр. 52, 1—4, 7, 9, 11—13 на стр. 54 Památ. са вр. 35, 37—40 с. 13, 1—3 с. 14 у Ark. III.

шетку шеснаесте године његова царовања погазише великаши заклетву, коју су онако свечано задали. Вукашин пак, који се од њега удостојио деспотског достојанства, па још и крунисан био, најпосле лишио је Уроша отачанског престола *па и живота. И тако овога цара убије краљ Вукашин, деспот Угљеша и Гојко, и српско царство разделе на четири дела. Једног назову краљем, другога ћесаром, трећега деспотом, а четвртога кнезом.* Горе поменути Урош свршио је свој живот усред своје државе, у царској части, оставивши велику жалост целој отаџбини, *јер је умр'о без наследника. Гроб му је близу града Петрича у цркви успења св. Богородице више Неродимља.**)

Године 1372 (место 1371) Вукашин, искупив велеможе и војводе српске и силну војску *од 70.000*, удари на Турке и побије се с њима на реци *Марици*, близу Дренопоља, где се и друге реке стичу. Уходе, а и други казали су, да тамо није било Турака више од 4500, по чем је тако Бог допустио, да Турци Србима велики пораз нанесу, јер је то била казна за погажени мир. Тиме је скоро сва војска или од мача изгинула, или се жива у реци подавила, а неки су и у ропство одведени тако, да их је *од 70.000 мало остало*, а и они су, *праведним судом божјим*, погинули; *јер да није допустио и хтео Бог, тешко би могло бити, да тако мален број толику силну војску сатре.*"[110]

Из упоређења пећског и карловачког родослова с наведеним причањем Бранковићева хронографа уверићемо се лако, како се писац овога хронографа узалуд мучио, да помири народно причање с краја XVI века са старијим сведоџбама о смрти цара Уроша и Вукашина. Његов се неуспех огледа најбоље у тврђењу да су сва три Мрњавчевића убили Уроша, по што је царовао 16 година, дакле

*) Што је штампано обичним словима, узето је из старијих родослова

[110]) Ark. III, 14 и 15.

1371 године,[111] и с тога је морао ставити марички бој за једну годину доцније (1372), но што је био.

2. *Патријарах Пајсије*

(1612—1614 митрополит новобрдски, 1614—1646 патријарах).

Још пространије говори о Урошеву убиству патријарах Пајсије у опису живота његова (Гл. XXII). За тај опис били су му извори, као што сам вели, *родослов*, *летопис* и *народно предање*.

Шта је Пајсије узео из летописа, није потребе одређивати, јер се то на први поглед даје познати, с тога ћемо се само постарати да одредимо шта је позајмио из родослова, а шта из народна предања.

По што Пајсије тврди, да је Вукашин убио цара Уроша, по себи се разуме, да се служио, описујући Урошев живот, *млађим* родословом. И доиста, биографија Урошева, после подужег увода, почиње се речма: „**къ кръмєнъ же она моутителъска**“, а тако се исто почиње млађи родослов загрепски.

По Пајсију: Душан је оставио наследником „сина свога младоумнога“ који је растао „у благости и разуму, **старыихъ ськѣты не прѣемлѣ, младыихъ же ськѣты дрьже**“,[112] подигао је у Скопљу цркву, а мати његова у Црној Гори, Мрњавчевићи су поделили српску државу, убијени Урош сахрањен је „испод града Петрича више Неродимље“, српску војску од 70.000 војника разбили су 4500 Турака „попуштењем божјим“, јер „**аште не бы господь попоустилъ, како бы могли .д. тисоуште и .ф. кои одолѣти седмьдесетимь?**“[113] По што се све ове вести налазе и у Бранковићеву хронографу; не може бити сумње, да се Пајсије служио или

---

[111]) Мало ниже у истом хронографу стоји, да је Урош *умр'о* 1371. Ark. III, 15.

[112]) Гл. XXII, 217.

[113]) Гл. XXII, 218—220, 224—225.

поменутим хронографом[114], или каквим млађим родословом, којим се и састављач хронографа служио.

По што смо изнашли шта је Пајсије узајмио из млађег родослова,[115] лако нам је одредити шта је написао „по чувењу од архијепископа који су пре њега били.“[116]

Видели смо, да је по Бранковићеву хронографу Душан на смрти „многим клетвама заклео *велеможе* своје, да буду верни његову сину“ и да су га убила сва три Мрњавчевића. На против Пајсије тврди, да је Душан предао *самом* Вукашину „**скиптръ дрьжавы и клетвами заклеть не насилити сына его, доньдеже възраста достигнеть, и боудеть отьчьствоу своемоу наслѣдьникь по родоу и колѣноу яко оть прадѣдь томоу бысть**;“,[117] даље, да је Вукашин краљевао „много година“, док је „младоумни цар достигао *седамнаесту* годину, па се тада завадили и отпочели војну, у којој су једни помагали Вукашину, а други Урошу; да се, за тим, искупио сабор у Призрену, који је пресудио да Вукашин преда власт Урошу, али он се не хтео покорити пресуди, већ поделио са својом браћом српску царевину; да је Вукашин, *на неколико година после призренског сабора*, убио Уроша у *лову*. „ниже *Неродимље у месту Судимњи*“, и сахранио га у цркви св. Богородице „испод града Петрича више Неродимље“; да се, по што су Уроша узалуд тражили свуда па чак и у Св. Гори, „**по малѣ**“ прочуло за Урошево убиство и нашли га у поменутој цркви; да су Турци, допуштењем божјим а „ради неправедног

---

114) То се нарочито види из упоређења оних места где се говори о спаљивању тела св. Саве 1595 године (упор. Гл. XXII, 231 и Ark. III. 26). Хронограф се завршује 1618, а живот Урошев у Гл. XXII писат је 1642 године (ib. 212, Star. VIII, 11).

115) Хронограф се у старој књижевности зове такође родословом.

116) Нема сумње, да је Пајсије највише чуо из уста патријарха Јована, коме је „ученик“ био. Дечански Спом, 19.

117) Гл. XXII, 217.

убиства," прешли преко мора, освојили Дренопољ и кренули се на Србију; да су Вукашин и Угљеша искупили војску и пошли да одбију Турке, али у бој код Црномена били побеђени, први се удавио у Марици, а други умр'о од ране више Харманлије, одакле је пренет у своју задужбину близу Сера (место у Св. Гору). Све ове вести, као и приповедање о проналаску Урошева тела 1583 године, позајмио је Пајсије из народног предања.

Да је Пајсијево казивање о Урошевој смрти доиста народно предање, види се и по томе, што на једном месту тврди, да је Урош убијен 1371 и да су Турци „*те исте године, мало дана*[118]" после смрти Урошеве, прешли у Европу и победили Вукашина и Угљешу (о трећем брату „деспоту" Гојку не говори ништа, и ако му је на део дао Бугарску!), на другом — да се Урош, напунивши седамнаест година, завадио с Вукашином, за тим држат призренски сабор, после кога је прошло *неколико година*, па га тек онда убио Вукашин; а на трећем месту — да је, после цара Душана, био „млад цар Урош седамнаест година" и да није оставио деце, јер је „**младостьнь**"[119] био. По првој сведоџби Вукашин је погинуо пре Урошеве смрти, а по другој и трећој излази, да Урош није имао више од 7—8 годрна, кад му је отац умр'о, а био је, као што се зна, у *деветнаестој* години.

Издвојивши оно што је Пајсије унео у своје дело из родослова и летописа, ми смо сазнали шта је јоште додао из народног предања. Велим *додао*, јер су и оне вести о животу цара Уроша, које је узео из млађих родослова, таксђе народно предање.[120] О томе нас могу уверити наше

---

[118]) Jbid. 222: „**нь то самоѥ лѣто... мало дьнемь мнмошьдьшоу**"

[119]) Jbid. 227.

[120]) За доказ упореди из родослова опис боја маричког са извештајем о томе боју калуђера Исаије.

народне песме, у којима су често очуване врло старе традиције.

У другој књизи Вукове збирке народних песама штампана је песма „Смрт Душанова,“[121] која се опева овако:

„Побоље се српски цар Стјепане.
У Призрену мјесту питомоме,
Побоље се умријети хоће,“

с тога царица разашље писма на све стране, којима позове српску властелу да похитају у Призрен да чују шта ће цар наручити и

„На ком ће царство оставити“.

Властела дођу у Призрен а с њима и Вукашин краљ, који

„Диже цара са свилна душека,
Па над њиме грозне сузе рони“.

а цар Стјепан

„Погледује редом сву господу,
Погледује паке проговара:
„Мили куме, Вукашине краљу!
Аманет ти моја царевина!
И аманет сви моји градови!
И аманет све моје војводе
По свој мојој редом царевини!
И аманет мој нејак Урошу,
У кол'јевци од четр'ест дана.
Царуј, куме, за седам година,
Осме подај мојему Урошу.“

После смрти Душанове Вукашин погази завештање и не хтеде предати власт Урошу осме године, већ

„Он царова *шеснаест* година,
Колико је зулум поставио,

---

[121]) В. Кар. Срп. Нар. Пјесме, II, 186—189

Што ношаше раја сиротиња,
Што ношаше од свиле хаљине.
Тад обуче сукнене хаљине.“

Али

„*Млади* Урош соја господскога,
Дохвати се снаге и памети,
Па дозива стару своју мајку:
Дај ми, мајко, комад хљеба бабов.“

А мати му одговори:

„Чујеш ли ме, мој млади Урошу,
Има хљеба, ал' је у другога,
Баш у кума Вукашина краља:
Када ти је бабо починуо,
На самрти царство наручио
Баш на кума Вукашина краља,
Да царује за седам година,
Осме теби да предаде царство;
Он царује шеснаест година“ . . .

На жалост, ова веома стара песма није цела, али се њен завршетак сачувао као засебна песма, коју налазимо у поменутој Вуковој збирци под називом „Урош и Мрњавчевићи“[122]

Да су ове две песме некада чиниле једну, којој би боље доликовао назив „Цар Урош и краљ Вукашин,“ види се по томе, што се у другој наставља оданде, где се прва прекида. Тако, по што је Урош, по првој песми, затражио престо („комад хљеба бабов“) од Вукашина, следовала је, по другој песми, свађа између њих, која се опева овако:

„Састала се четири табора
На убаву на пољу Косову
Код бијеле Грачанице цркве,
Једно табор Вукашина краља,

[122]) Jbid. 189—197.

Друго табор деспота Угљеше,
Треће табор војеводе Гојка,
А четврто царевић Уроша;
Цареви се отимљу о царство,
Међу се се хоће да поморе,
Злаћенима да пободу ножи,
А не знаду на коме је царство.
Краљ Вукашин вели: „на мени је„;
Деспот Угљеш': „није нег' на мени;"
Војвод' Гојко: „није нег' на мени;"
Ћути *нејак* царевић Урошу,
Ћути д'јете ништа не беседи,
Јер не смије од три братијенца
Братијенца, три Мрњавчевића"

Тада сва четири напишу, кријући један од другог, писмо протопом Недељку у Призрен, и позову га да дође на Косово

„Да он каже на коме је царство;
Он је св'јетла цара причестио.
Причестио и исповедио,
У њега су књиге староставне".

Протопоп Недељко упути чауше, који су га позивали, у Прилеп своме ђаку Краљевићу Марку, јер

„Код цара је Марко писар био,
У њега су књиге староставне,
И он знаде на коме је царство,
Хоће Марко право казивати,
Јер се Марко не боји никога,
Разма једног Бога истинога"

Марко отиде на Косово, отвори, после службе, књиге староставне, прекори, најпре, оца и стричеве што се не задовољавају *својим* државама, већ отимљу туђе царство, па онда настави:

„Видите ли, Бог вас не видео!
Књига каже на Урошу царство.
Од оца је остануло сину,
Ђетету је од кољена царство,
Њему царство царе наручио
На самрти, кад је починуо“.

У овој песми опевана је не само борба око престола између Вукашина и Угљеше, него и *убиство* Урошево, само што је ово у поетску одећу умотано. А ево како:

Чувши неповољан суд, Вукашин полети да убије Марка, који, бежећи пред њим, три пут оптрчи око цркве и једва умакне у њу. Стигавши до врата, која су се сама затворила, разјарени Вукашин

„По дереку удари ханџаром,
Из дирека крвца покапила“.

Видећи то, поплаши се и закука:

„Леле мене до Бога милога,
Ђе погубих свога сина Марка“!.

А из цркве зачује се глас:

„А чујеш ли, Вукашине краљу!
Ти нијеси посјекао Марка,
Већ посјече *божјега анђела*“[123]

Не казују ли ове две песме исто, што смо и у Пајсија нашли? И по Пајсију и по народној песми Урош је остао као *дете* иза оца, који је, тога ради, на самрти предао власт Вукашину, док не *одрасте* Урош, али Вукашин краљује дуже (16 година), но што је Душан наручио, те се с тога завади с Урошем (седамнаесте године) и стане

[123]) Да су обе наведене песме чиниле некада једну, види се још из упоређења онога што је Вукашин (у првој песми) казао Душану о Марку с оним што је овај (у другој песми) учинио.

се „отимати о царство". По Пајсију сабор *призренски* на уста *патријарха Данила* (место Саве) наређује Вукашину да преда престо Урошу, којему је царство „**по родоу и колѣноу**", али се он не покорава тој осуди, већ раздељује царевину српску са своја два брата; по народној песми позива се да пресуди „на коме је царство" *протопоп Недељко* из *Призрена*, који тај посао поверава своме ђаку Краљевићу Марку, те овај пресуди да је „царство на Урошу", јер му је „од кољена царство". Најпосле, по Пајсију Вукашин убија у лову Уроша „**нинимь покиньма**",[124] а по народној песми на црквеним вратима — „божјег анђела", то јест Уроша.

3. *Троношац*
(постао између 1722—1739, Гл. V и XXXVI)

Писац тако званог троношког летописа, живећи за читав век после Пајсија, још је већма окитио поезијом причу о Урошеву убиству, јер је црпао грађу не само из Пајсија и Орбина (у скраћеном руском преводу од 1722), него и из народног предања, које се дотле још више изменило. По томе, троношки се летопис може с користи употребити за проучавање народних прича и песама прошлог века, а никако не може послужити као извор за историју. Колико он вреди за наш посао, доста је навести, да је, по њему, Урошева мати *сестра*[125] Вукашинова; да је Вукашину помагао Алтоманић против Лазара; да је Вукашина оставила, због Урошева убиства, цела Србија, а он, из освете, дозвао Мађаре, те ови отели Мачву и Београд (то је било још 1359), и т. д. и т. д.

---

[124]) Гл. XXII, 230

[125]) Слушао сам причу, да је *сестрић* Краљевића Марка био бољи јунак од њега, и да га је он, из зависти, преваром погубио.

4. *Мавро Орбин*
(Jl regno de gli Slavi, Pesaro, 1601)

Из овога писца, који се одликује међу осталима опширношћу, навешћу сва три места која говоре о цару Урошу. На првом се Урошево царовање описује овако:

„Он беше *врло лепа лика*, и сви су се од њега надали сваком добру. И ако му је било тек 20 година, опет је из прва у свима својим делима показивао велику разборитост и мудрост; али се доцније видело да је мало храбрости у њему. Због те своје млитавости он изгуби царство' као што ћемо мало ниже приповедити.

Било је тада рашке властеле, која после смрти цара Стефана хоћаху постати силнијим, него што дотле беху. У том броју беше деспот Вукашин и брат му Угљеша, племићи хумски, и кнез Војислав Војиновић. Њима је поверена била управа у најглавнијим крајевима царевине. *Саветоваху цара неки његови врло верни људи*, да затвори у тамницу деспота Вукашина, кнеза Војислава и још неке, који бејаху у свима приликама веома охоли и надути. Говораху му да области, којима они управљаху, преда на управу сиромашним племићима, који га воле и који су му верни. С разлогом му напомињаху да, ако те не учини у почетку, док они, не сумњајући још ништа, долазе слободно у двор, после неће моћи извршити без великих тегоба и опасности, кад се они утврде и ојачају. Ове савете не само што Урош *није хтео послушати*, него их још и открије онима, и тиме их побуди те се окружише добром стражом и ретко долажаху у двор. Када они, који паметно саветоваху Уроша, опазише да су издани, почну се од тога уздржавати унапред, да не би навукли на се гњев и мржњу тих властела, јер цару не би ни оно доста, него подизаше оптужене још на веће части и достојанства. Тако деспоту Вукашину предаде многе области, па га чак и краљем назва.

Том приликом Вукашин стаде гњавити многе личности у царевини, говорећи да то чини по заповести царевој, да би му још јаче утврдио царство. До још вишега достојанства узвиси он кнеза Војислава Војиновића, оженив се његовом ћерју,[126] по што се развео с првом женом, ћерју Влајка, војводе влашког. Она је ову увреду горко осећала, и да не би имала непрестано пред очима своју супарницу, остави својевољно двор и врати се оцу свом. С тога у Урошевој царевини овлада велики неред: сваки се властелин поче старати и упињати, како би доспео до веће силе и не би потпадао под себи равне.

Међу овима беше најглавнији кнез Лазар, који је приграбио сву земљу на угарској сумеђи, која се зваше, као што рекосмо, земља краља Стевана (т. ј. Драгутина). И Никола Алтоманић приграби крај, којим је управљао стриц му Војислав, који је мало пре (1363) умр'о био. Ради своје веће безбедности он затвори у тамницу жену кнеза Војислава са два сина, који му беху братучеди, па их отрује. На ове се угледаше и Балшини синови, Страцимир, Ђурађ и Балша, зетски племићи али сиромашни, и заузеше обе Зете; а ћесар Војихна са зетом Угљешом[127] завлада целом покрајином, која се граничи Романијом (Грчком). Они су све то радили тобож по заповести царевој, а у ствари радили су за себе. Тако за *неиуних десет* година (дакле *пре* 1365, јер је по Орбину Душан умр'о 1354) поменута четири властелина поделе међу собом сву рашку (српску) државу, и сваки је, још за живота царева, њих слушао и за господаре признавао. Краљ Вукашин изабра себи Приштину[128] за престоницу, и владаше свом околином. Ње-

---

[126]) Ово није истина, јер Урош 1362 назива Војислава „братом", а не „родитељем", како се таст назива.

[127]) Угљеша је владао тазбином још 1363, *када* је Урош *царовао*.

[128]) На једном месту Орбин је помешао Приштину с Призреном, јер вели, да је Душан сахрањен „*код* Приштине, у манастиру Св. Арханђела".

гов брат Угљеша господовао је целом Романијом до Солуна, Бером[129] и другим градовима. Балшићи имађаху горњу и доњу Зету до Арбаније, а од међе босанске и сремске па све до Котора — Никола[130] Алтоманић.[130] Лазар са својим зетом Вуком Бранковићем владаше државом краља Стевана [131] и целим Подунављем".[132]

Смрт Урошеву описао је Орбин на два места и то овако:

Кнез Лазар и Никола Алтоманић, *први* великаши после Вукашина и Угљеше, поплаше се од њихових успеха, па се договоре да их скрхају. Придобивши на своју страну Уроша обећањем да ће му дати све што од њих двојице отму, искупе војску и ударе на Вукашина и Угљешу, који их дочекају на Косову. Кнез Лазар повуче се са својом војском и не упустивши се у бој, а Никола удари на њих, али буде побеђен и једва главу изнесе, „цар Урош буде жив ухваћен с некима властелима из свога двора, а остали буду побијени, међу којима и Никола Бўћа,[133] протовестијар цара Стевана Душана, који, бранећи свога господара, погибе славно. Заробљеног у бој Уроша Вукашин одведе у Рашку, где је завршио свој живот на *горе казати* начин",[134] који је описао овако:

„Бедни цар, који је за живота допустио, да му великаши заузму царевину, бавио се неко време код краља Вукашина, који му је одредио нешто мало земље за издржавање, за тим га остави и отиде кнезу Лазару. По што је

---

[129]) У Беру је владао Радослав Хлапен, таст Краљевића Марка.

[130]) Држим да су ове две речи случајно изостале у Орбинову делу.

[131]) Мађари су још 1359 отели Мачву и Београд. Лазар и Вук владали су управо оном земљом, коју Орбин погрешно даје Вукашину, који је владао од Шаре до Охрида и столовао у Прилепу.

[132]) Orbini, 268 – 270.

[133]) Никола је умр'о пре Душана, и то пре 14 Новембра 1355 Пуц Спомен. II, 23.

[134]) Orbini, 275

и овај с њиме рђаво поступао, врати се он, по други пут, Вукашину, али, најпосле, видећи да се с њим поступа као обично, науми да побегне у Дубровник. Када за то дозна од једнога слуге Вукашин, удари га буздованом по глави, убије на место једним ударцем, замота у једну поњаву и сахрани у селу Шаренику, у Скопљанској области«[135]

Ко упореди наведене сведоцбе Орбинове с оним што смо раније говорили о Урошу и узме на ум супротности које сретамо у његову опису Урошеве владавине; тај ће се сагласити с нама, да је и Орбин вест о убиству Урошеву позајмио из народног предања, било кроз млађи родослов (куда долази и хронограф), било непосредно из уста народних.

Поверовавши народном предању о убиству Урошеву, Орбин је, да би га помирио с вестима које је нашао у актима дубровачке архиве, морао починити многе неследственості.[136] И збиља, има ли ту какве год следствености и логичности у радњи Вукашиновој и Урошевој, када први пушта *збаченог*, *побеђеног* и *заробљеног* цара највећем непријатељу Лазару, а други одлази својевољно Лазару, који га је *издао* у бој, и опет се враћа своме *одметнику* и *победиоцу* Вукашину, а не иде Николи Алтоманићу, који му је помагао против Вукашина? Па онда зар би властољубиви Вукашин хтео и смео оставити у животу побеђеног и заробљеног Уроша пуне *две* године (јер толико излази, ако је 1365 збачен а 1367 убијен, као што г. Срећковић тврди)?

5. *Јаков Лукарић (1551 † 1615)*

(Copioso ristretto de gli annali di Rausa, Venetia, 1605).

Да је Орбин вест о Урошеву убиству позајмио, посредно или непосредно, из народног предања, а не из

---

[135] Orbini, 272.

[136]) Колико се Орбин мучио да помири супротне вести о Урошевој смрти, види се отуда, што није казао датум и месец смрти Урошеве, и ако је по летописима тачно навео датум и месец марјичког боја.

дубровачке архиве, сведок је његов сувременик Лукарић, јер у њега нема оних и оноликих супротних појединости о томе, и ако се служио истом архивом. Цело његово извешће о смрти Урошевој гласи:

„Готово изагнат из државе од силе Угљеше и Вукашина Мрњавчића, својих слугу и вазала, Урош се уклони ка кнезу Лазару Хребељановићу, и издржаваше се у својој крајној оскудици с 2000 перпера, које му даваху Дубровчани, његови стари пријатељи. Али, када се спремао да побегне у Дубровник, да се постара за своје ствари, ухвати га Вукашин и убије издајнички, и с њиме се угаси царство дома Немањића. Сахрањен је био ноћу под једним сводом земљаним у скопљанском селу Шаренику.“ [137]

Као што видимо, Лукарић не зна ништа за Урошеву борбу с Вукашином, заробљење, одлазак Лазару и повратак Вукашину. Шта више, био је толико опрезан, да није хтео навести ни *годину* смрти Урошеве, и ако је за њу знао из српских летописа.

Ово што смо навели о Пајсију, Троношцу, Орбину и Лукарићу довољно је, да се уверимо, да су њихови извештаји о убиству Урошеву црпени из народног предања и да, по томе, не могу више вредити од сведоџаба старијих извора, по којима је Урош умр'о природном смрћу, а после Вукашина.

Нови докази да је Урош преживео 1367 годину и да га Вукашин није убио.

Да би се ово питање што потпуније исцрпло, навешћу, на крају овога врло дугог одговора, још неколико извора, који у првој расправи нису навођени а из којих ће се видети, да је Урош доиста преживео Вукашина. Ти су:

---

[137]) Luccari 63.

1. Услед извештаја намесника босанских фрањеваца и краља Људевита, писао је папа, 16 Јуна 1372, реченом намеснику да пошље људе. који ће подићи католичку цркву »у Руднику, који припада Николи Алтоманићу, *под влашћу* краља рашког.«[138]

Из дубровачке архиве знамо да је Вукашин, у пролеће 1371 године, пошао с војском против Николе, из чега следује, да Никола није био „под влашћу“ („sub dominio“) краља Вукашина. По што су се, по Лукарићу, Дубровчани (1371 године) жалили на Николу цару Урошу а не краљу Вукашину, и по што се цар Урош и у другим папским писмима назива „rex Rascie“: то је изван сваке сумње, да се у папину писму од 16 Јуна 1372 мисли цар Урош, а не краљ Вукашин. Из овога писма излази и то, да се Никола, поплашен с једне стране од савеза Вукашинова с Балшићем, а с друге претњама Људевитовим, измирио[139] с Урошем, а то можемо извести и из Орбинове сведоџбе: да су се њих двојица тукли с Вукашином и Угљешом.

По чем се у папину писму умрли „краљ рашки“ помиње као *жив*, очевидно је да се његова смрт *скоро* (дакле 2 Децембра 1371) догодила и да за њу, поглавито због *зимњег* доба, још не беху чули Људевит и босански намесник онда, кад су папи послали извешћа (негде почетком 1372 године), на која је горње писмо одговор.[140] Да

---

[138]) Mon. Hung. II, 116.

[139]) Алтоманић је био у свађи с Балшићем 1371, а већ 1372 налазимо их у савезу против бана Твртка: није, дакле, никако чудо, што је он био најпре одметник, а за тим савезник Урошев.

[140]) Маричка погибија била је 67 дана пре Урошеве смрти а папа је тек после седам месеци (14 Маја 1372 пише: „diebus *non longe* praeteritis“) дознао, да су Турци »*покорили* неке *велеможе* рашке“ (Mon. Hung. II, 115—116), не беше дакле, чуо, да су погинули Угљеша и Вукашин, за кога се знало у папској канцеларији, још 1370 године.

је пак Урош погинуо 1367, нема сумње да би се, после четири године, знало за његову смрт у Угарској.

2. Ђурађ Балшић, по Орбину зет и савезник Вукашинов, у писму издатом Дубровчанима 30 Новембра 1373, уговорио је с њима, да му нису дужни давати „доходак" у случају „**ако тко коуде ц а р ь господинь Срьбльмь и властелоль и земли српскои**"[141]

Наведене речи доказују: прво, да је цар Урош надживео Вукашина, јер да га је овај убио 1367 године и „из политичких рачуна" задржао краљевску титулу а српску царевину претворио у краљевину, Балшић би се, на шест година после Урошеве смрти, могао само надати да ће когод постати „**к р а л ь господинь Срьбльмь и властелоль и земли српскои**" а не „**ц а р ь**"; друго, да смрт *царева* није тако *давно* било, јер Балшићевој нади не би имало места 1373, да је цар Урош погинуо 1367 године, као што оба критичара тврде.

3. Стеван Дечански и Душан помињу у повељама своју распру с родитељем, бацајући кривицу на неке властеле; Стеван Првовенчани, у опису живота очева, не штеди стричеве, и ако су имали преће право на престо; а само о Вукашиновом *злочинству* нема ни спомена ни у Лазаревим повељама ни у списима XIV и XV века. Да је Вукашин *убилац* и *искоренитељ* дома Немањића, његово злочинство нити би кнез Лазар, ни описачи његова живота прећутали, шта више, нарочито би га истакли, да би се оправдао Лазарев долазак на престо мимо *живог* сина Вукашинова. Тако, кнез Лазар у својим повељама и не спомиње Вукашина, и вели да је „сео на престо *царева* који су пре њега били."[142] У једном саставу о кнезу Лазару овако се говори: „**иможе дреклаше по М о ѵ с е ю в е л и к о м о ѵ І с о ѵ с ь**

---

[141]) Mon. Serb. 186.

[142]) Mon. Seb. 196.

Навинь исраиљскымь людемь прѣмѣнникь быкь и наслѣдникь, сице и сь, по великыихь и благочьстивыихь глаголю краль же и царь, прѣмѣнникь и владыка кѣстемь Срьблемь именоуѥть се."[143] У другом саставу непознати писац тврди, да је кнез Лазар, *одмах* после смрти Урошеве, *изабран* „на престо српски."[144] И пећски родослов, по коме је Урош надживео Вукашина, сведочи да је Лазар „сео на престо *првих царева*" непосредно *после смрти цара Уроша*, и ако није био „ни син ни унук којега из племена напред поменутих *царева*." Константин философ, који је описао живот Високог Стефана на 60 година после смрти Урошеве, такође не говори ништа о убиству, које није морао прикривати.[145]

Да се сада запитамо: би ли кнез Лазар и описачи његова живота могли тврдити, да је он завладао непосредно после *цара Уроша*, ако је после овога краљевао Вукашин? И би ли писац првог састава могао рећи, да је Лазар дошао на престо „после *великих* и *благочастивих* краљева и царева" и с *великим Мојсијем* упоређивати Вукашина, да је овај као *убилац* Урошев краљевао пре Лазара? Без сумње не. По томе очевидно је, да је непосредно пред Лазарем владао *цар* Урош[146] и да је Вукашин краљевао у *својој држави* не после цара Уроша, већ *за живота* његова.

---

[143]) Летоп. 117, стр. 111.

[144]) Гласн. XXI, 159—160.

[145]) „**И роди сына Оуроша** (Душан) **и Оурошь не имѣ дѣти, и оста безь памети лоуза та.**" Гл. XLII, 257.

[146]) Ово сведочи и Михаило Константиновић, који каже: „Српско *царство*: (у њега „краљевство") спало је после цара (у њега „краља") Уроша на *кнежевство*; и избрали су себи за господара кнеза Лазара". Гл. XVIII, 77. — То потврђују и народне песме, у којима се *кнез* Лазар зове и *царем*, докле Вукашин свагда *краљем*.

4. У пет поменика, који су из XV века, помиње се краљ Вукашин као „благочастиви,“[147] а такав атрибут не би могао имати, да је *убилац*. Тек доцније, кад је народна традиција од одметника Вукашина начинила убицу царева, калуђери су у понеком поменику мастилом превукли реч „благочастиви,“ што је негативан доказ, да Вукашин најпре није сматран за убицу Урошева, јер то није ни био.

Па и према оним изворима, по којима је Урош неприродном смрћу умр'о, то се догодило 1371 године. Тако:

5. Михаило Константиновић из Острвице сведочи, да је Урош погинуо исте године, које је и маричка битка била, дакле 1371, и да је после његове смрти, избран за српског владаоца кнез Лазар, који је по летописима владао (непуних) 17 година, дакле од 1372.

6. Патријарах Пајсије изреком каже, да је Вукашин Уроша убио 1371 (с обзиром на месец) и да су *те исте* године Турци победили Вукашина и Угљешу „**мало днемь инмошьдьшоу**“ после убиства.

7. И по Орбину је Урош погинуо 1371 године, јер он тврди, да је царица Јелена као калуђерица умрла у једном селу „на три године после смрти цара Уроша, њеног сина (што је било 1371).“[148]

Дифрен је разумео да се „che“ односи на материну смрт, и с тога је извео, да је Урош убијен 1368 године. Г. Срећковић и г. Качановски просто одбацују сведоџбу Орбинову због позног постанка њеног. Али по што је извесно, да је Јелена била жива 1374, и по што Орбин помиње рат између Вукашина и Угљеше с једне, и Алтоманића и Уроша с друге стране, а као што смо видели, Вукашин се кренуо против Николе у пролеће 1371: то је

---

[147]) В. Кар. Рјечник, прво изд. XIX; Гл. XLII. 31,

[148]) Orb. 272 „Tre anni dopò la morte d' esso Imperadore Urose suo figliuolo. Che fu nel 1371.“

очевидно, да се заменица „che“ у горњој сведоџби односи на *ближу* смрт Урошеву, а не на даљу материну, као што је Дифрен мислио, да је, дакле, цар Урош погинуо 1371, а мати му умрла 1374 године.[149]

8. Лукарић не наводи годину које је Урош убијен, али и по њему то се догодило 1371 године, јер он на једном месту тврди, да су се Дубровчани жалили на Николу Алтоманића цару Урошу, а то је било, као што смо видели 1371 године, а на другом — да су српски великаши разделили српску царевину 1371 године, *одмах* после смрти Урошеве.

Као што видимо, по Константиновићу, Пајсију, Орбину и Лукарићу цар Урош „убијен“ је 1371 године, а то би могло бити само тако, ако је убиство извршено пре 26 Септембра[150] или ако је бој марички био између 2 и 31 Декембра. Ну по што се ни једно ни друго не може ничим доказати, очевидно је, да цар Урош није убијен и да су млађи извори вест о његову убиству позајмили из народног предања, јер по свима *старијим*[151] изворима Урош је надживео Вукашина.

* * *

Кад упоредимо писане сведоџбе о Урошевом убиству: млађих родослова и Константиновићеву с краја XV, Ор-

---

[149]) Овако су разумели Орбина Рајић (II, 819) и Пејачевић (Hist Serb. 320), а Руварац као Дифрен (Годишњ. III. 223—224)

[150]) По Руварцу — пре месеца Јуна. Годишњ. III. 220.

[151]) Колико се сећам, има само два писца, старија од XVI века, по којима је Вукашин надживео Уроша, али који, у исто време, тврде да је овај природном смрћу умр'о, а то су: безимени настављач Данилова дела и Барлеције. Да су, пак, њихове сведоџбе нетачне, види се по томе, што су по првоме поделили Урошеву царевину само кнез Лазар, Вукашин и Угљеша, а по другом — Лазар, Никола Алтоманић Вукашин и његова браћа Угљеша (којега погрешно зове Андријом) и,

бинову и Лукарићеву с краја XVI, Пајсијеву из прве половине XVII и Троношчеву из прве половине XVIII века, које, као што смо видели, нису ништа друго до народно предање разнога доба; — лако ћемо познати све мене, кроз које је исто прошло, док није добило облик, какав налазимо у Троношцу. После смрти цара Уроша народ је дуго памтио — о томе не може бити сумње — да је Вукашин био одметник и отимач царске власти, и сматрао је њега и Угљешу за главне узроковаче што је цар Урош, од туге за изгубљеним престолом и угледом и не могући подносити своје понижење, прерано преминуо и српска се *царевина уништила*. Временом ово се заборавило, чему је највише допринела пропаст српске државе, и у народу се створило веровање, да цар Урош није умр'о природном смрћу, већ да га је погубио цар турски Мурат,[152] коме су га издала два брата Мрњавчевића. За тим је народно предање прогласило Урошевим убицама *три*[153] брата Мрњавчевића, а најпосле *самог* Вукашина, и овако промењено

Гојко, а међу тим зна се поузлано, да су сви побројани осим Гојка и још неки, које они и не спомињу, имали своје државе и у њима самостално владали и *пре* смрти Урошеве.

[152]) Овде је, по свој прилици, Урош заменио Лазара

[153]) Трећи брат, Гојко, помиње се први пут код Барлеција (на крају XV века) и у карловачком родослову (у почетку XVI века), а после дужег времена код Орбина, Лукарића, Пајсија, у Бранковићеву хронографу и у неколико летописа.

Примивши Гојка за брата Вукашину и Угљеши, Барлеција га је начинио њиховим учесником у владавини над «грчким земљама», а Пајсије — господарем Бугарске, а нити је истина једно ни друго. Из истог узрока писац Бранковићева хронографа разделио је српску царевину на четворицу: краља Вукашина, «ћесара» Угљешу, «деспота» Гојка и «кнеза», без сумње Лазара, не казујући који је крај којем допао. Овака деоба није пристајала у план Пајсијева причања, с тога је он разделио царевину само на три Мрњавчевића (краља, «ћесара» и «деспота») а изоставио је кнеза Лазара кога, тек после маричког боја, доводи — «из Босне».

предање унето је, почетком XVII века, у штампане списе, из којих је, без довољне критике, преписавано с малим изменама све до наших дана.

Као што се види, народно предање о смрти Урошевој прошло је, у развијању своме, неколике ступње, док је одметника и *уништиоца царевине* претворило у *убицу царева*, па с тога објективна критика мора одбацити измишљену причу о убиству Урошеву исто онако, као што је одбацила предање о убиству хрватског краља Димитрија Звонимира († 1088), прем да је и ово предање врло рано унесено било у књигу.[154]

Да би се, пак, свак уверно, како се историјски догађаји у народном предању знатно модификују а често и изврћу, навешћемо, између многих примера, само ова два.

1. Из историје знамо, да је, за време Душаново, живео чувени јунак Момчило, да је наизменце служио Грцима и Србима, за тим почео радити на своју руку и најпосле погинуо (1345) пред капијама Перитора (Перитеорион), града на обали Егејског мора, у борби против Кантакузена и његова савезника Омар-бега, и то овако. Видећи да им се неће моћи одупрети, он замоли периторске грађане да га с војском приме у свој град, на што ови не хтеше пристати, али, бојећи се освете, приме његова се-

---

По што за Гојка не знају извори старији од последње четврти XV века (јер се повеља краља Дабише, којом је, 1394 год., обдарио Гојка за тобожњу победу над Турцима, мора сматрати за фалсификат XVII века Томка Мрњавића); нећемо се преварити, ако речемо да су била само два Мрњавчевића и да је Гојко дошао у наведене изворе из народног предања, у коме се најчешће јављају по *три* брата.

154) По предању Хрвати су убили Звонимира, „последњег" краља свог, што их је хтео водити у Азију да освајају Христов гроб, и он их је, излишћи, проклео да никада немају краља од свога племена (после Звонимира имали су Хрвати још два своја краља: Степана и Петра, Rad XIX).

стрића (или братучеда) Рајка и само 50 бораца. У ужасној борби која се, за тим, отпочела између Момчила и његових непријатеља, погинуо је Момчило и готово цела његова војска (око 4000), а Рајко и његови другови морали су гледати њихову погибију са зидова градских, не могући им помоћи.

Овај историјски догађај опеван је у дивној народној песми „Женидба краља Вукашина,"[155] а лако га је познати, при свем том што је у песме други мотив, што је Омара заменио Вукашин, грађане периторске — жена Момчилова Видосава, сестрића Рајка — сестра Јевросима, а догађај пренесен с обале Егејског мора и испод Родопе на обале Бојане и Таре.

2. По историји Марко Краљевић *погинуо* је у Влашкој, а по народном предању и песмама *умр'о* је природном смрћу[156], али у то ниједан историк не верује

Наведена два примера довољно доказују, да нимало није необично нити постајању и мењању народних традиција противно, што се одметништво Вукашиново временом потенцирало у убиство, које тиме што је унесено у књиге није стекло право да се прими за историјски факат. На с тога, а на основу старијих и аутентичнијих извора, који, као што смо видели, посредно и непосредно сведоче да је Урош надживео Вукашина — ми и опет тврдимо:

1. Краљ Вукашин није убио цара Уроша.

2. Цар Урош умр'о је природном смрћу, 2 Декембра 1371 године.

---

155) В. Кар. Нар. Песме, II, 104—115

156) А има и така прича, да није ни умр'о, већ — заспао.

П Р И

I. Старији

1 Копориньски (Копривнички) и	2 Пећски
(Шаф. Рат. 54, Гл, XI, 159)	(Jagić, Beitrag etc. 108)

Роди же и сына прѣкрасьнаго Оуроша вь лѣто .ѕѡѥ. Сь же Оурошь по истинѣ краснь и достодивьнь видѣниѥмь, младь же сьмысломь, прѣизлиха милостивь и кротькь ѩви се; стьрьчьскыѥ сьвѣты отмеште, младыихь же сьвѣты приѥмлѥ и любе, тожде полоучи, ѩкоже и Ровоамь онь, или решти: ѩкоже Михаиль, царь грьчьскыи, оть своѥго раба Василіа пострада, подобьно же и сь оть своѥго хранѥниѩ пострада,[1] и многа озлобленіѩ и мьсти и томленіѩ прѣтрьпѣ, глаголю же оть Влькашина и Оуглѥше.

Сь же Влькашинь сьподоби се оть ѥго чьсти деспотьскаго сана, по томь же и вѣньчаваѥть ѥго, по слѣди же и сьриноу ѥго сь прѣстола отьчьства своѥго и вьзлагаѥть на се вѣньць краль̂ѥвьства срьбьскаго, братоу же своѥмоу Оуглѥши вьроучаѥть страны[1] земль̂ѥ грьчьскыѥ сь саномь деспотьскыѥ чьсти.

Ть же праведьныи, аште и пострада вь изгьнании царьскыѥ чьсти отьчьствиѩ своѥго, нь по срѣдѣ своѥѥ земль̂ѥ, вь своѥи чьсти царьскои, славьно кь Богоу исходить.

Тьи же безьзлобивыи моужь, аште и пострада вь изгьнании царьскыѥ чьсти отьчьства своѥго, нь пакы по срѣдѣ земль̂ѥ своѥѥ, вь своѥи земли и чьсти царьскои, кь Богоу прѣходить, вь лѣто .ѕѡн. мѣсеца Декѥмьврія .д. дьнь коньчьноу жалость земли срьбьскои оставивь.

ЛОЗИ
родослови

3 Цетињски (Jagić, Beitrag, 84—85) и **4 Студенички** (Рукопис у књижници Ученог Друштва, с којега је нетачан препис у Star. XIII)

Роди же сына Оуроша, ѥгоже глаголють красьна бывьша тѣломь. нь не и разоумомь, обаче и сьи милостивь бысть аште кьто инь и кротькь ѥви се. Нь ѥко же рече се младоумьнь сы, старьчьскыѥ отмеште сьвѣты, прилежаше же сьвѣтомь подобьныихь себѣ, полоучаѥть же нѣчьто подобьно Ровоамоу ономоу, или ѥкоже слыша се о Михаилѣ цари грьчьстѣмь чьто пострада оть раба своѥго Василіа; сьи бо Оурошь многа зла подѥть оть рабь своихь, Влькашина глаголю и Оуглѥше.

Ть бо Влькашинь рабь сы и навѣтьникь ѥви се, сьподоби бо се оть господина своѥго чьсти деспотьскаго сана, по томь же и вѣньчаваѥть ѥго, по слѣди же сьгьна ѥго сь прѣстола царьскаго и вьзлагаѥть на себе вѣньць краљевьства срьбьскаго, братоу же Оуглѥши вьроучаѥть страны земльѥ грьчьскыѥ сь саномь деспотьскыѥ чьсти.

Сьи же праведьныи, аште и пострада такова, нь вь своѥи земли славьно кь Господоу прѣиде оть житиѥ сего, и многоу скрьбь остави отьчьствоу своѥмоу ово о изгьнании, ово прѣставлѥниѥмь своимь. И вь то оубо лѣто вь нѥже сьгьнань бысть, сьмрьтию прѣмѣни ѥго Господь отв сьдѣшниихь.

Сьи же праведьныи, аште и пострада такова, нь вь своѥи земли славьно кь Господоу изиде вь лѣто .ѕ҃ѳ.. мѣсеца Септемврiа .к. дьнь, и сьи многоу скрьбь остави отьчьствоу своѥмоу ово о изгьнании, ово прѣставлѥниѥмь своимь. И вь тожде лѣто вь нѥмь же сьгьнань бысть, сьмрьтию прѣмѣни ѥго Господь оть сьдѣшниихь

Вь .ѕѡѳ. лѣто погибе Влькашинь и Оуглеша вь Македонии, вь петькь дьнемь.

[1]) Поправке Вукомановићеве штампају се размакнутим словима.

Вь тожде, прѣжде того прѣставлении, лѣто сьгьнавьшеи ѥго оть царьства Влькашинь краль и Оуглеша деспоть оть сыновь Измаилевѣхь сь прѣмногымь множьствомь вои своихь побиени быше на рѣцѣ глаголемѣи Марица, ѩко ни тѣлесемь ихь обрѣсти се .

II. Млађи

1 Карловачки родослов
(Шафар. Pam. 61)

Царь же Стефанъ роди сына Оуроша цара (бысть .д. Оурошь). Сьи сьзда црьковь рождьство Богородици оу Скопию, мати же ѥго оу Чрьмьныѥ Горы, выше Желигова. Сего оуморише краль Влькашинь и Оуглеша деспоть и Гоико, ихьже Богь не остави жити нь чашоу, ѥюже господиноу своѥмоу почрьпоше, тоу сами по малѣ испише, оть Тоурькъ горьцѣ напоени быше. На Марицѣ близь Чрьномена, вьсе воиньство ихь потоплено бысть: оть .о. тысоушть мали нѣци осташе, идѣже и сами падоше, праведьнь соудь божии приѥше; аште не бы соудь божии, како могли быше .д. тисоуште .о. одолѣти ?[1]

[1]) Судећи по Пајсију и Бранковићеву хронографу после ове речи изостало је: и .ф. кои.

И не много междоу сими Влькашина крали воисцѣ и того брата Оуглеше деспота и ти сами братеньци побиени быше оть множьства Агарень[1] въ Македонии, на рѣцѣ Марицѣ, ако ни тѣлесемь ихь[2] обрѣсти се, (нь вь сьнѣдь звѣремъ и пьтицамь да боудоуть)[3].

---

[1]) У студеничком „Тоурьки"

[2]) У студен. после ове речи долази „не"

[3]) Што је у заградама, нема у студеничком.

РОДОСЛОВИ

2 Бранковићев хронограф
(Arkiv III, 14 и 15)

Genuit Stephanus rex (czar) filium Urosch anno 6845 (is fuit Urosch IV). Mortuus ergo Stephanus 6864, reliquit successorem filium suum juvenem, et multis juramentis ad fidem eidem servandam magnates suos obligavit.

Igitur anno 6865 imperabat juvenis Urosch. Imperans is, extruxit ecclesiam in honorem natae beatae virginis in Scopia, ejus vero mater aedificavit ecclesiam in Nigro Monte, supra Segligovo.

Hic Urosch in veritate gratiosus erat optimusque princeps, et dignus admiratione, senum tamen consilia rejicebat et juvenum amplectebatur, itaque sicut Rovoam, vel ut viciniores dicuntnr[1], sicut Michael bulgarus imperator a suo servo Basilio perditus est, quem audiebat spretis caeteris: sic et Uroschium juvenum consilia perdidere. Igitur, anno ejus imperii XVI elapso, ostenderunt se violatores juramenti tam sancte facti, proceres. Vucasinus igitur ab eo factus dignitate despota, imo et coronatus ab eo, qui tamen ipse ad extremum Uroschium avito imperio aeque et vita extur-

---

[1]) У Пејачевића (стр. 298) боље: ut viciniore utamur exemplo.

bavit. Hunc itaque imperatorem occidit rex Vukasinus et Ugliessa despota et Goico, et imperium serbicum in 4 partes partiti sunt: hunc nominarunt regem, illum caesarem, alium despotam, quartum knezium[2]. Per Amurathem, Orcanis filium, Adrianopolis capta est anno 6860, ibique imperii sedes posita.

Praedictus ergo Urosch finivit vitam in medio regni sui cum imperio, magno luctu relicto patriae universae, nullo quippe relicto haerede occubuit. Sepulchrum ejus prope arcem Petricha, in templo beatae virginis assumptae, supra Nerodimye.

Anno 6881 Vukasinus, gloriose colligens magnates ducesque Serbiae, et exercitum florentissimum ad 70 milia, cum Agarenis bellum succepit, proeliumque iniit prope fluvium Mariza, prope Adrianopolim, ubi et allii fluvii confluunt. Exploratores dixere, quin et alii, non fuisse illic plures Agarenos quam 4500, cum ita deus permiserit, ut Turcae Serbis cladem ingentem afferrent. Haec nempe fuit violatae pacis poena. Illic fere totus exercitus aut ferro aut vivus fluviis haustus est, nonnulli etiam in captivitatem abducti sunt, adeo ut ab exercitu 70 milium, pauci admodum remanserint, qui et ipsi, justo dei judicio, periere. Quod nisi Deo permittente volenteque, vix potuisset fieri ut adeo pauci florentissimum exercitum delerent.

---

[2]) Пејачевић је погрешно закључио, да је Мурат добио титулу кнеза (стр. 299.)

РУЈНО.

Прилог испитивању епитета у народној (усменој) српској поезији.

Овако — у средњем роду — стоји овај придев и у Вукову речнику, јамачно за то, што се држало да се он само у том роду и чује, као епитет за вино. Доиста у српским и бугарским народним (усменим) песмама за вино се највише каже *рујно*, а у другим се приликама тамо више тај епитет и не чује. Од Срба је можда, преко Хрвата, дошао тај епитет и Словенцима, те се и у њиховој усменој, књижевности може покашто наћи.[1] Свакојако је он чисто јужнословенски епитет.

Колико ми је познато, прво испитивање српских народних епитета налази се у историско-литерарној студији Романа Бранта о спеву Ив. Гундулића „Осман".[2] У тој се студији Р. Брант дотакао скоро свију „постојаних епитета" који долазе у српским народним песмама; али му објашњења нису Бог зна како пошла за руком, нити се у њима види особито познавање духа српскога језика и српске усмене поезије. Једно стоји, што он вели, а то је: да су многи епитети „за данашње Србе изгубили свако значење." Врло је згодан пример за то баш епитет *рујно*.

---

[1] Miklosich Lexicon palaeoslov. 805. Vergleich gramm. II. Band. 1875. стр. 148.

[2] Извѣстія историко-филологическаго института князя Безбородко въ Нѣжинѣ, томъ IV. выпускъ I.

У старим српско-словенским споменицима нема ове речи. Од старијих речника, који су ми при руци, у неким је нема никако, (у Микаљину, у Курцбекову), у Стулића и у Апендинија је рујно = црвено (rubrum, rosso), у Вукову речнику = рујево (fulvum, gelblich — према рој = Gelbholz). Миклошић у свом старослов. речнику као да је тумачи као и Вук стављајући је уз реч *роуй*, тако и Даничић у *Основама* (стр. 180.) и *Korijenima* (стр. 183); на против Миклошић — противно своме првом тумачењу — тумачи „рујан" у другом делу своје упоредне слов. граматике (1875. стр. 148) као = ruber. Да не помињем новија нагађања, као што је на пр. у речнику Парчетићеву да рујно вино значи вино које кипи и т. д.

Ово неједнако тумачење, ово колебање у једнога истога тумача довољно сведочи, да је епитету „рујно" данас значење заборављено. Али ипак из свију досадашњих тумачења излази, да „рујно" у главном значи: црвено или рујево (жутоцрвено). Сви се дакле слажу у том, да је то придев, који показује боју; а разлике су између два предложена тумачења толике, колике између боје црвене и рујеве.

Р. Брант мисли, да је рујно = црвено. Он се чуди Вукову тумачењу[1] и, не обзирући се на Даничића и Миклошића већ на Стулића и Апендинија, мисли да је нашао и нових доказа за своје мишљење у овим стиховима Гундулићевим:

За мало од ружица
Ако видиш *рујнос* милу —

и у песми народној у Вукову зборнику II. 39. 103, где се казује како је Марко Краљевић с Љутицом Богданом и другим војводама пио „*рујно* вино"; а кад пошао, рекао:

---

[1] „Невѣрный переводъ слова рујно у такого знатока языка какъ Караджичъ." — —

Да с' у здрављу опет састанемо
И *црвена* вина напијемо.

— дакле рујно = црвено.

Али „рујнос“ ружица Гундулићевих може бити само доказ, да ни Гундулић није знао правога значења придеву „рујно“ и да је оно рекао онако, као што неке нове поете веле: „рујна зора“ „рујни лик“ и т. д. У најбољем случају би они стихови Гундулићеви могли бити само нова загонетка. — Још много мање вреди онај други доказ Брантов из народне песме. Ону је песму певао Вуку певач нашега века, који ни сам није знао шта „рујно“ значи. Али и да је песма из старине, оно још не би било никакав доказ; јер ако „рујно“ случајно казује нешто друго а не боју, онда вино може бити и рујно и црвено. А колико се треба обзирати на логичност народног певача, показује нам на пр. песма „Јакшићима двори похарани“ (В. П. 620), где Јакшић Димитрије налази сестру у земљи арапској, па јој вели:

Изађиде, Арап-агинице
Изнеси ми, да с' напијем вина —

а сестра, познавши га,

Не имаде да изнесе вина
Извади му тридесет дуката:

и т. д. — — — —

„Арап-ага довече ће доћи
Ја ћу њега љуто опојити“

и доиста, кад Арап-ага дође кући, за њега има вина и он:

Вино пије с двома Арапчади

И иначе често у једној истој песми јунаци пију час „црвено“, час „мрко“ час „рујно“ вино; а нигде се не каже, да се свако из другог бурета точи.

Ако би се ваљало приклонити једноме од ова два мишљења, онда би било много више разлога за то, да је

рујно = рујево. Тако: а., у песмама долази и *рујевно* место рујно:

Сува љеба и *рујевна* вина.

где је народни певач и нехотице исказао своје етимологиско мишљење о тој речи; б., ако епитет „рујно", као што се чини, хоће да покаже неко особито, госпоско вино, онда би то зар било старо вино, које су пила стара српска господа; а стара црна вина добијају боју, која би се могла назвати рујева. Др Данчић ми једном приликом казиваше, да стара црна жупска вина имају доиста боју, која је као рујева, а в., и етимологиски би се онда та реч млого лакше објаснила, пошто адјективи с овим наставком ьнъ постају од основа, „које се находе у супстантива прем да од сваке није супстантив у обичају, а и од којих је у обичају, у многога је значење особито, специјализовано, кад мање кад више удаљено од онога које је остало у адјективу."[1] и пошто од исте основе имамо још врло много речи у данашњем живом.и у старом књижевном језику српском. У песмама се доиста спомиње старо вино, што би могло бити потврда ономе што рекох под б.,:

Пред њег' носи *трегодишње* вино[2]

— — — — — — — — — — —

Донесе му крчмарица Јања
Рујна вина од седам година

(В. II. 415)

Донеси ми *рујно* вино,
Да *кипило деветъ пати*[3]

Али баш да је „рујно" епитет за добро старо вино, вино, коме је боја налик на боју, коју даје рујо (rhus cotynus), опет би било чудно, што је тај придев за боју постао омиљен епитет омиљеног пића народних јунака. И што да

[1] Данич. Основе стр. 175.
[2] Вук II. 160. стр.
[3] Буг. нар. песме браће Миладин. 103.

му се заборави значење? И на што две форме адјективне за једно исто значење — рујан и рујев (уз које би ишла трећа: рујеван), кад се за вино још каже и „црвено“ и „мрко“, а ови придеви, кад стоје уз вино, гласе онако исто као и кад стоје уз друге именице? У српским народним песмама готово толико исто пута колико „рујно вино“, долази и „ладно, вино“

Па се ладна напојише вина (В. II 36.)
И под јелу пију вино ладно (В. II. 49)
А цар Степан ладно вино служи (В. II. 93)
Кад се ладна напијемо вина (В. II. 183)
Кад се ладна напојише вина (В. II. 184)
Ту сједоше пити вино ладно (В. II 198)
Немам с киме ладно пити вино (В. II. 285)
Арап седи, пије вино ладно (В. II. 423)
Вечерају, пију вино ладно (В. II. 490)
Папучама пију вино ладно (В. II.504)
и т. д.

па онда, мало нешто ређе, „црвено вино“, па „мрко вино“ па „црвеника вино“, па „румено вино“. Врло су ретки још каки друкчији придеви, на пр. „рујевно“ и т. д. Још ћу напоменути, да се у позним споменицима српскословенске књижевности вино зове: „стоудѣно“, „чрънмное„, „бѣлое“,[1] а у данашњем живом говору „црно“, „бело“ и „црвено“. Вино, дакле, у народним песмама не стоји према епитету „рујно“ онако, као што стоји глава према епитету „руса“ или соко према епитету „сиви“. — Још треба узети на ум, да готово ни један епитет народних српских песама није данас тако таман као „рујно»; јер док једни, чујући га, мисле на црвено вино, други мисле на рујево, а трећи на лепо, добро вино и т д. Р. Бранту се чини, да ни

[1] Ст. Новаковић. примери књижевности и језика и т. д. стр. 502 и 507

„бијели данак“, „ведро небо“, „суво злато“, „честити цар“ и т. д. данас ништа не значе, да немају „никаке одређене силе“, да су изгубили негдашње значење; али сви ти епитети и данас уху српском звоне много јаснијо него епитет „рујно“.

Кад се све ово узме на ум и кад се поколеба и мишљење, да је рујно = рујево, онда се може доћи на мисао, да је рујно вино како особито вино, вештачко или туђинско, и да је можда и сам епитет „рујно“ туђа, позајмљена реч. Доиста се у нар. песмама помињу нека вештачка, грађена или зачињена вина

А у вино меша свако биље,
Понајвише бенђелука тешка. —
— — — — — — — — — —
Рујна вина — — — — — — —
Мење у њег' биље свакојако

Али између разних вина, која су пили наши средовечни суседи, ја сам се једва за часак могао задржати само код вина, које се звало: „vinum rosatum, rosa conditum, ῥόδινον“ [1]

Пошто је епитету „рујно“ грађа непровидна, [2] то би му се могло ближе прићи првобитном значењу, кад би се могао чути још уз коју именицу (осим вина) као обичан придев, као што се могу чути: честит, ведар, бијели и т. д. Разбирајући о томе дознам недавно од поуздана човека, да се у самоме Београду на пијаци од сељака (јамачно из села насељених у овом веку из данашње јужне Србије)

---

[1] Du Cange Gloss. ad scriptores mediae et infimae latinitatis— код речи vinum и rosatum.

[2] Даничић у „Основама“ мење *руј* (од кога доводи *рујан*) међу туђе речи (и, мислим, правилно); а у „Korijenima“ стр. 183 и руј и рујан и т. д. доводи од корена *ru* = сјајати, али одмах и сам сумња у тако изводење.

може чути: *рујан* кукуруз, *рујан* пасуљ, *рујно* жито (чак и рујни пилићи) у значењу: ново, младо, овогодишње. Док сам чекао, да се о том и сам уверим, пише ми проф. Милан Перишић из Књажевца, који је био више година са службом и у Алексинцу: да се придев рујан у Алексинцу врло често чује у обичном говору и то уз именице, које казују воће и усеве; на пр. вели, у Алексинцу се много говори: рујан пасуљ, рујан кукуруз, рујно грожђе — у значењу, као што се на другим местима каже, младо или не сасвим зрело. У Књажевцу, вели, и околини му овај се придев ређе чује, или га бар ја ретко чујем. Осим тога, вели „рујно" се тамо чује и као синоним *рујевоме*. „Разлика је између ова два придева ова: рујево означава боју чисто жуту (?), а рујно боју жуто-бледу." На жалост, за ово ми није послао ни једнога примера. У осталом ја држим, да ово друго значење придева рујно може бити народно етимологисање, онако као што је и у Вукову речнику.

Треће, дакле, значење епитета „рујно" — за мене понајвероватније — било би: овогодишње, или, како се данас обично говори, ново, младо. И данас наш народ (осим варошана и богаташа) пије само ново вино и о берби источи и попије остатке прошлогодишњега вина; а тако је наш народ радио јамачно од како је лозу познао. Ново вино је можда за тежачке радове и угодније и пријатније, или како му драго — тек оно, што је вековном навиком добро постало, могло је и у песму као епитет ући и тамо се и задржати, кад се првобитно значење придева „рујно" (овогодишње) заборавило. Узроци томе забораву могу различни бити. Можда тај придев никад није ни био познат свему народу српском; можда је био познат само ономе крају, који је био најбогатија творница јуначке српске поезије.

У овом значењу епитет српски „рујно" одговарао би

латинскоме hornus, hornotinus (овогодишњи) horno (од ове године), која се реч задржала и у средњелатинском језику и која се употребљавала и за жито (frumentum) и за вино. Хорацијe, хвалећи живот сељачки (Epod. liber, epodos II), вели:

Et *horna* dulci vina promens dolio —

Можда ће се овим путем лакше доћи и до етимологије ове речи

Још ћу само напоменути, да у македонским бугарским песмама[1] епитет рујно гласи „рojно“:

То му Неда даватъ ройно вино,
Той нейке ройно вино. (Верк. 5.)
Ройно ме вино поила. (Верк. 72)
Рудо ягне припечено,
Ройно вино наточено (Верк. 205)

и т. д.

Свет. Вуловић

[1] Народне песме македонски Бугара скупио Стефанъ И. Верковићъ — книга прва женске песме, у Београду 1860.

TAYLOR INST. OXFORD